

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM

•

BUDAPEST

•

2013. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Antos Balázs, történész, középiskolai tanár (Szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium);
Bagi Zoltán Péter, PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára);
Balla Tibor, PhD, alezredes, osztályvezető (Hadtörténelmi Intézet); *Czigány István*, kandidátus, ny. alezredes
(Hadtörténelmi Intézet); *Czirók Zoltán*, főelőadó (Vas Megyei Rendőr-főkapitányság Közigazgatási
Hatósági Szolgálat); *Csorba György*, történész, (Országgyűlési Könyvtár); *Illésfalvi Péter*, főtanácsos
(HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kezeleti Főosztály); *Kemény Krisztián*, levéltáros
(Hadtörténelmi Levéltár); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, felelős szerkesztő (Hadtörténelmi
Közlemények); *Kiss Balázs*, szakreferens, tart. főhadnagy (HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kezeleti
Főosztály); *Lázár Balázs*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet);
Kovács István, kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA Történettudományi Intézet); *Pásztai László*, PhD,
osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár); *Polgár Balázs*, régész (Hadtörténelmi Múzeum);
Rosonczy Ildikó, szerkesztő (Magyar Napló); *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos munkatárs
(Hadtörténelmi Intézet); *B. Szabó János*, tudományos munkatárs (Budapest Történelmi Múzeum);
M. Szabó Miklós, az MTA rendes tagja, ny. altábornagy, professzor emeritus (Nemzeti Közszerkeleti
Egyetem); *Tulipán Éva*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet);
Veszprényi László, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténelmi Intézet); *Zakar Péter*, PhD, főiskolai
docens (Szegedi Tudományegyetem Gál Ferenc Főiskola)

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia),
Zachar Viktor Kristóf (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*

Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:

*Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd,
Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos,
Lenkefi Ferenc, Markó György, Okvát Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Ala-dár, Varga J. János, Veszprényi László*

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 3000,- Ft, negyedévre 750,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben,
valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

SÜLI ATTILA

A HONVÉD VADÁSZEZREDEK SZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE ERDÉLYBEN 1849-BEN

Bevezetés

A császári-királyi hadszervezetben a vadászalakulatok a speciális gyalogsági alakulatok közé tartoztak. Feladatuk a felderítés, az előőrsi szolgálat és a felfejlődő ellenséges gyalogság zavarása volt. A parancsnokok elsősorban hegyi és erdei harcokban vetették be őket, mivel itt kiképzésükből adódóan hatékonyan tudtak tevékenykedni. A vadászok előltöltős, huzagolt puskákat használtak, amelyek töltése nehézkes volt, viszont pontos, célzott lövések leadására voltak alkalmasak. A vadászcsapatok közé tartozott a négy, egyenként hat századból álló tiroliai vadászzászlóalj, amely egy ezredet képezett (Császárvadászok). Ezen kívül létezett még 12, egyenként szintén hat százados tábori vadászzászlóalj (Feldjäger-Bataillon). Háború alatt minden zászlóalj kiállított egy tartalékszázadot. 1849 februárjában a meglévő zászlóaljakból, illetve újabb századok felállításával tíz újabb zászlóaljat szerveztek, így azok teljes létszáma 22-re nőtt. A 23. vadászzászlóaljat a Szász Nemzeti Egyetem által 1848-ban felajánlott önkéntesekből (Erdély), a 24.-et a bécsi önkéntesekből, míg a 25.-et szintén a már meglévő zászlóaljakból hozták létre. A tiroliai zászlóalj századainak létszáma 185, a tábori vadászoké 246 fő volt.¹

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc folyamán az első magyar vadászalakulatot Mieczyslaw Woroniecki² szervezte meg 1848 nyarán.³ Ezt követően több önkéntes vadászalakulat jött létre, ezek egy része önállóságát a szabadságharc végéig megőrizte.⁴ 1848 decemberétől Ormai (Auffenberg) Norbert vezetésével megkezdődött az 1. honvéd vadászereď szervezése, amelyhez 1849 tavaszán felállították a 2. és 3. ezredet, illetve megindult a 4. szervezése. A honvéd vadászereďek nyolc kétszázados osztályból épültek fel, az állomány többsége önként jelentkezőkből áll.⁵

A honvéd vadászereďek és az egyes önkéntes vadászalakulatok történetének feldolgozásával a magyar történettudomány mostohán bánt. A XX. század elejéig mindössze egy visszaemlékezés jelent önálló kötetben Tirts Rezső tollából, aki egykori alakulata,

¹ *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Hermann* 2001.) 35. o.

² Életrajza: *Kovács István*: A magyar szabadságharc lengyel mártírjai. In: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Történelmi esszék. (Második, javított és bővített kiadás.) Budapest, 2013. 225–242. o.

³ Ebből alakult meg a későbbiek folyamán a 38. honvédszászlóalj.

⁴ Ezek közül kiemelkedik a tiroliai vadászzászlóalj, a gr. Festetich Oszkár őrnagy szervezte két század, illetve a Baudisz Izidor őrnagy által vezetett 1. vadászzászlóalj. Emellett a felső-magyarországi védserg alárendeltségében lévő, Cornidesz Lajos őrnagy által felállított és irányított Szepes megyei vadászcsapat mint jelentősebb önkéntes vadászalakulat. Dolgozattomban a négy hónapra, a szabadságharc mintájára alakult vadászcsapatokkal nem foglalkozom, mivel azok nem képezték a reguláris haderő részét.

⁵ *Hermann* 2001. 61–62. o. Tanulmányomban a honvédtisztek életrajzi adatait az alábbi művekből merítettem: *Bona Gábor*: Tábormok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.; *Uő*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. I–II. k. (A továbbiakban: *Bona* 2008–2009.); *Uő*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I–III. k. (A továbbiakban: *Bona* 1998–1999.)

a Cornidesz Lajos őrnagy által szervezett szepesi vadászszázalaj történetét írta meg a személyes élményei alapján. Emellett a Kuszko István által szerkesztett kolozsvári 1848–49. *Történelmi Lapok*ban jelent meg a 2. honvéd vadászrezred egykori századosának, Lászlófalvi Velics Károlynak a memoárja. A XIX. század végén a korszak neves történésze, Hegyesi Márton jelentetett meg két közleményt a honvéd vadászrezredek tisztikaráról a *Közlöny*ben megjelent tiszti kinevezések alapján. Emellett Hegyesi felvette a kapcsolatot a még élő honvéd vadászokkal, és a birtokába került adatokat publikálta.⁶

A két világháború között a korszak kiváló hadtörténésze, Gyalókey Jenő jelentetett meg egy nagyon fontos forrásközleményt a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain. Érdemes idézni 1933-ban megfogalmazott sorait, mert máig érvényesen, kellőképpen prezentálják a honvéd vadászrezredek történetéről folytatott hadtörténeti kutatások állapotát: „Történetíróink az 1848–49-i honvédseregnek talán egyik csapatnemével sem bántak olyan mostohán, mint a vadászokkal, mert egymástól kölcsönzött téves adatok alapján, a valóságnál aránytalanul kisebb állománnyal és merőben téves összetételben szerepeltetik őket. Fokozza az általános zűrzavart az a körülmény is, hogy a rendes csapatokhoz tartozó vadászokon kívül a nemzetőrséggel azonos harcértékű (vagyis hasznavehetetlen) vadász- és lövészcsapatok is voltak, amelyeket írónk szintén az igazi vadászokhoz kevernek. De még így is jóval kisebb számot kapunk, akár taktikai egységek, akár állomány dolgában annál, amely a valóságnak megfelelne.”⁷

1945 után sem jelent meg történeti feldolgozás e csapattestekről, mindössze néhány visszaemlékezés sajtó alá rendezéséről beszélhetünk. Ezek közül kiemelkedik Bartha Móré, amelyet Gacsályi Gábor publikált, Szalay József főhadnagy kézírata, melyet a nagykőrösi Arany János Múzeum gondozott.⁸ Néhány sorban szól a honvéd vadászai szolgálatáról a visszaemlékezésében Csernátóni Vajda Sámuel és Borcsa Mihály, akiknek a kézíratai időközben szintén megjelentek.⁹

⁶ Szalay József: Egy honvéd naplójából (Visszaemlékezések). In: *Hazánk. Történelmi Közöny*. Szerk. Abafi Lajos. IX. k. 58–72., 88–103., 178–191., 255–263., 358–373. o.; *Tirts Rezső*, id.: 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Késmárk, 1903.; *Lászlófalvi Velics Károly*: Jegyzetek az 1849-ik évi eseményekről. – A hadjárat alatt összegyűjtött adatokból, később a keleti emigráció alatt történekből egybeállította: *Lászlófalvi Velics Károly 1848–49 honvédszázados és volt emigráns*. Megjelent: 1848–49. *Történelmi Lapok*. Kolozsvár. Szerk. Kuszko István. 1895/5–6. sz. 34–35. o. (A továbbiakban: *Velics 1895*); *Hegyesi Márton*: Az 1. honvéd vadászrezred tisztikara. 1848–49. *Történelmi Közöny*. Szerk. Abafi Lajos. VIII. k. Budapest, 1887–1889. 135–144. o. (A továbbiakban: *Hegyesi 1887*); *Hegyesi Márton*: Okmánytár. A 2. 3. és 4-ik honvéd vadászrezred tisztikara. 1848–49. *Történelmi Lapok*. Kolozsvár. Szerk. Kuszko István. 1894/23. sz. 210–211. o. (A továbbiakban: *Hegyesi 1894*.)

⁷ Gyalókey Jenő: A honvéd vadászrezredek állománya és tisztikara 1849. június 12-én. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*), 1933. 1–2. sz. 103–110. o. (A továbbiakban: *Gyalókey 1933*.) Az idézett rész: 103. o.

⁸ Gacsályi Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban. IX. Helytörténet. Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.; *Novák László*: Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. (Az Arany János Múzeum Kismonográfiái. 11.) Nagykörös, 1998.; *Lubik Imre*: Egy honvéd pap rabsága idején írt följegyzései a szabadságharcból. A 38-ik honvéd vadászszázalaj viszontagságai 1849-ben. In: *Zakar Péter*: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. (Dél-Alföldi Évszázadok 16.) Szeged, 2001. 153–216. o.

⁹ Süli Attila – Demeter Lajos: Csernátóni Vajda Sámuel visszaemlékezése. *Erdélyi Múzeum*, 2012. 2. sz. 90–113. o. (A továbbiakban: *Csernátóni 2012*.) A vonatkozó rész: 112–113. o.; *Borcsa Mihály*: Csángó fiú a Cenk tövében. (Barcasági Könyvek 4.) Dunavarsány, 2011. (A továbbiakban: *Borcsa 2011*.) A vonatkozó rész: 29–31. o.

Jelen dolgozat az MTA BO/00002/12. számú Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült. Itt szeretnék köszönetet mondani elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségért Hermann Róbertnek, aki gazdag anyaggyűjtését rendelkezéseimre bocsátotta, Németh Györgynek, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára szakreferensének és Demeter Lajos helytörténésznek (Sepsiszentgyörgy).

Tanulmányom fő célkitűzése az Erdélyben szervezett 2–4. honvéd vadászrezdek történetének felvázolása. Emellett kitérek az 1. honvéd vadászrezdek működésének erdélyi száaira, mivel 1849 februárjától ennek részére is toboroztak Erdélyben, illetve a fenti alakulat egy osztálya a szabadságharc folyamán az országrészben működött.

Előzmények

Erdély földrajzi adottságaiból adódóan kiválóan alkalmas volt a vadászokra jellemző harcmodort alkalmazó csapattevékenység szervezésére, illetve ilyen alakulatok alkalmazására. A polgári lakosság és a birtokos nemesség tulajdonában jelentős mennyiségű vadászfegyver volt, így 1848-ban, a nemzetőrség szervezésekor számos egyén saját puskával lépett be a nemzetőr alakulatokba. A tisztán vadászfegyverekkel felszerelt csapatok közül kiemelkedett a kolozsvári nemzetőrség vadász százada, illetve a gr. Kálnoky Dénes által önkéntesekből szervezett erdővidéki vadászcsapat. Mindkét alakulat részt vett az 1848 őszi harcokban.¹⁰

1849. január 6-án Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos szabad- és vadászcsapatok szervezésére, illetve az azokba való belépésre szólította fel Erdély lakóit. A belépők négyhavi szolgálatra kötelezték magukat, és saját fegyvereikkel vállalták a harctevékenységekben való részvételt. Kutatásaim szerint az ilyen jellegű alakulatok összlétszáma az országrészben kb. 4500 fő volt, a vadászcsapatok feloszlásuk után szilárd, harci tapasztalattal rendelkező bázist jelentettek a honvéd vadászrezdek számára.¹¹

1849. január 31-én a betegsége miatt lemondott Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos tisztelet Csány László vette át. Csány, aki korábban a feldunai hadsereg mellett funkcionált kormánybiztosként, már rendelkezett némi tapasztalattal az ilyen jellegű alakulatok szervezése terén. Az országos teljhatalmú biztos január 31-én, Kossuthoz írt levelében jelezte, hogy a havasi román felkelőket csak egy jól szervezett és felszerelt, a hegyvidéki harcban járatos vadászszázalaj lenne képes sakkban tartani. Ennek szellemében sürgette az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy minél nagyobb számban küldjenek neki vadászfegyvereket.¹² Ebben az időszakban mind a polgári, mind a katonai vezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy a szabad- és vadászcsapatok nem tudnak megfelelni a reguláris haderővel szemben támasztott követelményeknek, így egyre többen szorgalmazták, hogy alakuljanak át rendes honvéd alakulatokká, vállalva a négyéves szolgálati időt.

Az utóbbinak szemléletes példája a Csíkban és Gyergyóban felállítani tervezett „székely vadász zászlóalj” esete. A moldvai határ közelsége, és az annak vonzáskörzetében élő román lakosság lázadása miatt Mikó Mihály, a szék kormánybiztosa február elején megkezdte a zászlóalj szervezését. Támogatására a törvényhatóságba érkezett Szentpáli Sándor, a 31. honvédzászlóalj századosa. Mikó – a február 8-án Csányhoz eljuttatott levelében – javasolta, hogy négy hónap helyett, amely még az újoncok rendes kiképzésére sem elég, négy év legyen a szolgálati idő. Ugyanezt kérte Szentpáli is a február 28-án, Csányhoz írt jelentésében. Az országos teljhatalmú biztos az engedélyt megadta, sőt, kü-

¹⁰ *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011. 24–26., 190. o.

¹¹ *Süli Attila*: A szabad- és vadászcsapatok szervezése és működése Erdélyben 1849-ben. *HK*, 2012. 2. sz. 409–436. o. (A továbbiakban: *Süli* 2012.) 410–411., 426. o.

¹² Erre vonatkozólag lásd: Csány László kormánybiztosi iratai. 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. I–II. k. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998. (A továbbiakban: Csány ir.) II. k. 44., 78., 87–88., 94., 106–107. o.; *Márki Sándor*: Az 1848–49-ik évi szabadságharc története. In: A Magyar Nemzet Története. Szerk. *Szilágyi Sándor*. A modern Magyarország. (1848–1896.) Budapest, 1898. 10. k. 3–394. o. A vonatkozó rész: 228. o.; Csány ir. II. k. 152. o. Csány jelentése Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. január 31.

lön rendeletben fejtette ki az alakulat szervezésének követelményeit. E szerint a zászlóaljba csak olyan egyént lehetett felvenni, aki legalább 5 láb magas, legalább 20 éves volt és orvosi bizonyítvánnyal rendelkezett. Emellett a belépőknek saját lőfegyverrel is rendelkezniük kellett. 20 fő jelentkezése esetén ki kellett nevezni közülük egy őrzetetőt, akinek irányításával az újoncok Csíkszeredára vonultak. Szentpáli köteles volt a helyi katonai parancsnokság számára minden reggel jelenteni, pontos számadást vezetni, illetve az újoncokat rendszeresen gyakorlatoztatni. Csány pozitív döntése ellenére a zászlóalj helyett csak egy század jött létre, amely később integrálódott a honvéd vadászrezdekbe.¹³

Az 1. honvéd vadászrezd szervezése és működése Erdélyben

Az ezred számára folytatott erdélyi toborzás (1849. január–március)

A honvéd vadászrezdek szervezésének feladatát Ormai (Auffenberg) Norbert nyerte el, aki 1813-ban született Csehországban. Szülei katonai pályára szánták, tanulmányai befejezése után a 31. sorgyalogezrednél szolgált hadnagyi rendfokozatban. 1840-ben egy pánszláv összeesküvésben való részvételért letartóztatták, és 14 év várfogságra ítélték. 1848-ban Munkács várában raboskodott. 1848. május 2-án a magyar kormány felterjesztésének eredményeképpen közkegyelemben részesült, majd augusztusban beállt Woroniecki fentebb már említett vadászcsapatába. Itt századosi rendfokozatban szolgált, október 19-én őrnagynak léptették elő, egyben ő lett az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos szárnysegédje. E közvetlen kapcsolat feltétlenül szerepet játszhatott abban, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány elfogadta Ormainak egy vadászrezd felállítására vonatkozó javaslatát, s őt bízták meg 1848. december 22-én ennek megszervezésével. A pozitív döntésről Ormai feltehetőleg már korábban értesült, mert 1848. december 20-án már egy német nyelvű felhívást tett közzé egy „tiroli” vadászrezd alapítására. Ormai a belépőknek 20 forint foglalót ígért, emellett a napi zsold fővadász esetében 30, alvadásznak 24, közvadász számára pedig 16 krajcár volt. Hegyesi Márton szerint a vadászoknak „fényes díjazásuk volt”, ami arra utal, hogy a honvédekhez képes lényegesen magasabb illetményt kaptak. Az ezred toborzó és felvételi irodája Pesten, a Lipótvárosban lévő 292. számú ház volt, a fővárosok feladása után (1849. január eleje) pedig Nagyváradon a „Nemess” házban. Ezzel egyidejűleg Ormai felhívást intézett a polgári lakossághoz, amelyben a birtokukban lévő vadászfegyverek – készpénz ellenében – való beszolgáltatására szólított fel.¹⁴

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) H 103. 22. k. Csány László pénztári naplója. 1849. (A továbbiakban: Csány László pénztári naplója.) 76. pont. 1849. február 10.; Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. (A továbbiakban: MTA Kt.) Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január-június közötti iratairól készült másolatok. Ms. 4925. (A továbbiakban: Csány-lt.) 1849:3470. Szentpáli százados levele. Csíkszereda, 1849. február 28.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:754. Csány rendelete Szentpálhoz. Kolozsvár, 1849. március eleje.; Csány ir. II. k. 218. o. Csány levele Szentpálhoz. Kolozsvár, 1849. március 7.; MNL OL Hadügyminisztérium, általános iratok. H 75. (A továbbiakban: H 75.) 1849:3785. Szentpáli Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Gyergyószentmiklós, 1849. március 17.; *Süli* 2012. 423. o.; Szentpáli százada egy tisztből és 182 vadászból állt. MTA Kt. Csány-lt. Sz. n. Gál Sándor ezredes létszámkimutatása. Csíkszereda, 1849. március 21.

¹⁴ Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952. (A továbbiakban: KLÖM XIII.) 853. o. Az Országos Honvédelmi Bizottmány megbízása Ormai őrnagynak. Pest, 1848. december 22. Ormai december 20-án kelt felhívását közli: *Karl Obermann*: Die ungarische Revolution von 1848/49 und die demokratische Bewegung in Deutschland. Budapest, 1971. 64–65. o.; *Hegyesi* 1887. 136. o.

Időközben Ormai konfliktusba keveredett a hadügyminisztériummal, mivel újoncait a honvédszászlóalj állományából is toborozta. Bár Kossuth január 31-én kelt levelében megróttta őt, sőt a hadügyminisztérium a toborzást leállította, Ormai későbbi kérésére (február 13.) február 15-én ismét engedélyezte azt.¹⁵

1849 elején az első vadászrezd osztályait zászlóaljakra szervezték, a későbbiek folyamán azonban a zászlóalj keretet megszüntették, az osztályok közvetlenül illeszkedtek az ezredek szervezetébe. A bevezetőben már utaltam rá, hogy egy ezred nyolc osztályból állt. Egy osztály két századból, egy század elméleti létszáma 150 fő volt. Bár az ezredköteleket meghagyták, ez azonban csak adminisztratív egység volt, a vadászokat többnyire osztály, század és fél század kötelékben vetették be. Bár minden ezrednek volt törzse, de parancsnoka nem, mivel Ormai közvetlenül akarta irányítani azokat. Ennek ellenére Ormai jogköre csak adminisztratív jellegű volt, mivel a harcoló osztályokat vagy századokat mindig annak a katonai szervezetnek a vezetője irányította, amelynek alárendeltségébe tartoztak.¹⁶

Ormai kezdetben Magyarországon toborozta ezrede állományát, 1849. február elején azonban megbízottjai útján kiterjesztette működési területét Erdélyre is. A rendelkezésemre álló adatok alapján két személy folytatott a felhatalmazása alapján toborzást az országgrészben: Farkas István százados Észak-Erdélyben és Székely Ádám a Székelyföldön.

A két szervező feltehetőleg párhuzamosan tevékenykedett, legalább is egy február eleji kútfő erre utal. Farkas február 7-én jelentette Csánynak, hogy 186 újonca van, melyből 26 Székelyföldről érkezett. Az utóbbiak azonban a puskát meg sem tudják fogni, így szinte hasznavehetetlenek. Vadászai 99 kisebb kaliberű lökupaos fegyverrel, 79 tölténytáskával, 16 löportartóval, tíz csappantyútáskával, 124 csizmával, tíz atillával és 94 nadrággal voltak felszerelve, azonban szüksége van még csappantyútartóra és saskörömrre,¹⁷ amelyek nélkül a századának veszélyes lenne hadművelési területre vonulni. Kérte, hogy a Torda megyei mozgó csapatoknál lévő vágószuronyos puskákat az ő újoncai kapják meg. Közölte, hogy a megkezdett toborzást mindenképpen folytatja. Ennek eredményeként február végén újabb 45 újoncot sikerült beavatnia.

Az újoncok létszáma március elején elérte a 200 főt, ebből 56 fő ismét a Székelyföldről érkezett, akiket a századparancsnok ebben az esetben is szolgálatra alkalmatlannak minősített. De felvett olyan egyéneket is, akik kiválóan ismerték a vadászok harcmodorát, ezek az újoncok a szamosújvári és a Doboka megyei vadászcsapatoktól léptek át, azonban őket a szamosújvári vadászcsapat parancsnoka letartoztatta és fogságra vetette. Farkas panaszt tett a helyi katonai parancsnokságnál, de nem engedték szabadon őket. Ezért kérte az országos teljhatalmú biztos intézkedését.¹⁸

Ezzel szemben Nánási László főhadnagy, szamosújvári parancsnok március 12-én kelt levelében arra hívta fel Csány László országos teljhatalmú biztos figyelmét, hogy azon rendelete, mely szerint a parancsnokok nem akadályozhatják a honvéd vadászok közé való átlépést, azért veszélyes, mert Farkas az előőrsi szolgálatra vezényelt álló-

¹⁵ Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. Kossuth Lajos Országos Honvédelmi Bizottmány éln. II. rész. S. a. r. *Barta István*. Budapest. 1953. (A továbbiakban: KLÖM XIV.) 280–281., 451. o.; Csány ir. II. k. 176. o. Csány levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. február 12. Csány Ormai tevékenységéről így vélekedett: „Ormai, hallom, rossz fát tett a tűzre. Az új csapat alakítók sok bajt okoznak.”

¹⁶ *Gyalóky* 1933. 103–104. o.

¹⁷ Sasköröm vagy körömvás. A vadászpuskák töltővesszőjének végén lévő fojtás.

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár. Az erdélyi teljhatalmú biztosok levéltára. Mikrofilm. (A továbbiakban: HL Csány-lt.) 1849:533. Farkas István százados levele. Szamosújvár, 1849. február 7.; Uo. 1849:170. Farkas százados levele. Szamosújvár, 1849. február 12.; Csány László pénztári naplója, 93. pont. 1849. február 12. és 456. pont. 1849. március 31.; MTA Kt Csány-lt. 1849:467. Ormai őrmagy levele Csányhoz. Debrecen, 1849. február 19. Ebben megköszönte, hogy Csány támogatta Farkas századost és megígérte, hogy ő is minden segítséget meg fog adni az országos teljhatalmú biztosnak.; HL Csány-lt. 1849:505. Farkas százados levele. Szamosújvár, 1849. március 4.

mányból is toboroz. A szamosújvári szabadcsapatból már több mint 60 fő lépett át, ami előre vetítette az alakulat felbomlásának rémét.¹⁹

Székely Ádám hadnagy január 30-án kapott felhatalmazást Ormaitól a „Kossuth” vadászrezred részére történő székelyföldi toborzásra, illetve a lőfegyverek, török, kések és kardok begyűjtésére. Székely Ádám február 12-én Marosvásárhelyen nyomtatott felhívást tett közzé a Székelyföld lakosaihoz. Felhívásának sorait így zárta: „Mindenik szerződött újonc négy évre honvédnek esküszik fel, kap 20 p. frt. marok pénzt, s azon felül 12 p. krt. napidíjt és kenyeret. Az alvadász 24 p. kr., a fővadász 30 p. kr., a trombitás 28 p. kr. és kenyér részletet.

Ha valaki saját fegyverével lép be az ezredbe, kétszeres nemes tettet tanúsítand. De ha szándékoznék fegyverét megtartani, annak becsára azonnal kifizettetik, s a fegyvere mégis sajátja maradván, azt az idő betöltése után is magával hazaviendi.

Ezekon kívül mindennemű vadászfegyverek, főképp vontcsövű puskák, vadászkések, kurtacsok,²⁰ ódivatú kardok, alku áron készpénzért megvásároltnak a toborzó hivatal főszállásán.” Székely Ádám további tevékenységéről forrásokkal nem rendelkezem.²¹

A szervezés további lépései 1849 tavaszán

Az első honvéd vadászrezred erdélyi toborzása során szerzett tapasztalatok alapján merülhetett fel azon elképzelés Ormai részéről, hogy a honvéd vadászrezredek további szervezését úgy lehet meggyorsítani, ha az Erdélyben lévő vadászcsapatokat, amelyeknek négy hónapos szolgálati ideje rövidesen lejár, ráveszi a csatlakozásra. 1849 elején Ormai felhívást intézett Erdély lakóihoz, amelyben az I. honvéd vadászrezredbe való belépésre buzdított. Tekintettel arra, hogy a forrásban utalás történt szabadulásának időpontjára (alig tíz hónapja), a nyomtatvány feltételezett keletkezési időpontja március vége vagy április eleje, ekkor ugyanis a szervező Erdélyben tartózkodott. Ormai Erdély lakóit a négy hónapos szabadcsapatbeli szolgálat helyett a négy éves honvéd vadászira ösztönözte.²² Ormai április 5-én érkezett Kolozsvárra, a szervezés elősegítése érdekében. Itt azonban vadászcsapatokkal nem találkozott, s továbbindult Tordára és Marosvásárhelyre. Egyben tájékoztatta az országos teljhatalmú biztost, hogy Szentpáli Sándor, Jeney József, Szabó Lajos és Sebessy István vadászcsapatai csatlakoztak az első honvéd vadászrezredhez.²³

Fentebb már említettem, hogy a tömeges átlépésekhez a motiváló tényezőt a honvéd vadászok kiemelt díjazása jelentette, s hogy ez ellentétet szült a vadászok és a többi alakulat között, ráadásul nagyon megterhelte az országos teljhatalmú biztos pénzügyi forrásait. Csány Kossuthoz írt egyik levelében egyenesen így fogalmazott: „Én itt a vadászoknak magasabb fizetését megszüntetem, de arra mégis egy helybenhagyás szükséges; ilyen gazdaságban, mint ez az erdélyi gazdaság megőszül a fiatal ember is; hát a vén.”²⁴

¹⁹ HL Csány-lt. 1849:67. Nánási László főhadnagy levele. Szamosújvár, 1849. március 12.

²⁰ Kurtály: rövid csövű vadászpuska.

²¹ Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára. Sepsiszentgyörgy. Sz. n.

²² MNL OL 1848–49-es nyomtatványok. R 32. 21. d. 27/C. Ormai Norbert alezredes: „Erdély lelkes fiai.” (1849. március–április) Közli: Aradi ereklyemúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagából. (1836–1892) A reformkor, a forradalom és szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2012. 232. o.

²³ HL Csány-lt. 1849:1258. Ormai levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. április 5.

²⁴ Csány ir. II. k. 270. o. Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. április 16. A hadügyminisztériumnak írt levelében pedig így fogalmazott: „A külömbféle osztályzatú fizetések, amint egyrészt szinte terhére vannak az álladalomnak, úgy másrészt szomorítva bosszontók; ugyan mennyivel ér többet a vadásznak, a német légióknak élete a szegény honvéd magyarénál?” Csány ir. II. k. 271. o. Kolozsvár, 1849. április 16.

A növekvő költségek miatt az országos teljhatalmú biztos ellentétbe került Ormaival, aki bepanaszolta őt a kormányzónál. Csány válaszában kifejtette: „Dehogyan tesztek nehézséget Ormai vadászai iránt. De már mennyire Erdélyt illeti, azokat én állítám ki, s én szereltem és szerelem nagyrészt, s én fegyverzem. Azért legalább amíg itt nagy reájok a szükség, engedd, hogy maradjanak. A vásárhelyieket Bem szétkergette, újra szedtem össze, s most fegyverzem őket itt Kolozsvárt. Ezt csak azért írom, mert Ormai borostyánjába előtted osztolni akarok. Nagyrészt székely rokonok. Ezeket a székelyeket, az ő stíljekben erősen szeretem, igen hasonlítanak a zalai néphez.”²⁵

Később azonban helyreállt a gördülékény munkakapcsolat Csány és Ormai között. Eördögh Jenő hadnagyi kinevezését a honvéd vadászokhoz – feltehetőleg Ormaival egyetértésben – az országos teljhatalmú biztos javasolta Mészáros Lázár hadügyminiszternek. 1849. május 8-án Csány felhívást tett közzé Erdély hölgyeihez, melyben a haza szolgálatára buzdította őket. Elsősorban varrásban, mosásban és betegek ápolásánál számított az ajánlkozók segítségére, akiknek Ormai ezredesnél kellett jelentkezni.²⁶

A továbbiakban az egyes vadászcsapatoknak a honvéd vadászrezdekbe való integrálódását vázolom fel.

Sebessy István Udvarhelyszékben alakult csapatát, amely április elején már a honvéd vadászrezdekhez tartozott, Csány kérésére április 5-én rendelte Ormai Kolozsvárra, elsősorban helyőrségi szolgálat ellátására. Azonban arra az álhirre, hogy az orosz csapatok a Tölgyesi-szoroson be akarnak törni Erdélybe, Gál Sándor ezredes, székelyföldi katonai parancsnok a veszélyeztetett helyre rendelte az alakulatot. Ahogy a támadás hírének valótlansága kiderült, a csapat Kolozsvárra vonult. A „kincses városba” érkező két század parancsnoka Bartha Gergely százados volt. Az osztály április 12-én érkezett Erdély fővárosába Marosvásárhelyről, Bartha azonnal ruházati igény nyújtott be Csányhoz. E szerint a vadászoknak szüksége van 180 pár cipőre, hatvan pár csizmára, száz nadrágra, száz zekére, 250 sapkára, valamint a négy fő- és 24 alvadász „köntösbeli” felruházására. Április 27-én Csány a székely honvéd vadászokról az alábbiakat jelentette Kossuthnak: „Van a városban 600 székely vadász fiú, ezek futkosnak, kiabálnak. Neved hangja ezerszerre hasítja a leget, elláthatlan tömeg erkélem előtt, honnén most jövék be. Leveledet felolvasám, ennek olvasása, Istenemre mondom, majd örülségig fokozta a lelkesülést. Barátom, Te nagy vagy, mert Isten után Te teremtéd e napot, és én lelkemből örülök, hogy a nagy Te vagy.”²⁷

²⁵ Csány ir. II. k. 288. o. Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. április 24.; Bemnek a vadászokkal kapcsolatos ellenérzéseiről tanúskodnak Kossuthhoz ez időben írott levelei. Ezeket közli francia eredetűben és magyar fordításban: Petőfi Sándor levelezése. S. a. r. *Kiss József, V. Nyilassy Vilma és H. Törő Györgyi.* (Petőfi Sándor összes művei VII. k.) Budapest, 1964., magyarul: *Kedves Gyula – Ratzky Rita:* Csataterék Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. (Timp-Militaria XI.) Budapest, 2009. (Az utóbbi szempontra Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet.)

²⁶ Csány ir. II. k. 304. o. Csány levele Mészárosnak. Kolozsvár, 1849. május 2.; Uo. 309–310. o. Csány felhívása. Kolozsvár, 1849. május 8.

²⁷ MTA Kt. Csány-lt. 1849:708. Csány levele Sebessy őrnagyhoz. Kolozsvár, 1849. április 5.; MNL OL H 75. Ad. 1849:5682. Gr. Lázár Dénes alezredes levele Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. április 12.; HL Csány-lt. Sz. n. Bartha Gergely százados levele. Kolozsvár, 1849. április 13.; Csány-ir. II. k. 292. o. Kolozsvár, 1849. április 27. a) éjjel 2 óra b) este fél 10 óra. Csány levele Kossuthoz.; MTA Kt. Csány-lt. XIX/4. Berzenczey Antal őrnagy, kolozsvári katonai parancsnok jelentése. Kolozsvár, 1849. április 17. E szerint a városban van 1,5 század udvarhelyszéki, 6 század maroszéki vadász. Az utóbbiból 1,5 század rövidesen Tordára fog vonulni.; Csány László pénztári naplója, 596–597. pont. 1849. április 19. Ezzel szemben Gál Sándor ezredes, székelyföldi katonai parancsnok szerint Sebessy vadászai, melyek két gyalogos és két lovas századot képeztek, még május elején is Marosvásárhelyen állomásoztak. Létszámuk 426 gyalogos és 124 lovas volt. MTA Kt. Csány-lt. 1849:1801. Gál ezredes levele. Csíkszereda, 1849. május 6.

A Kolozsváron helyőrségi szolgálatot ellátó honvéd vadászok számos esetben adtak kíséretet a rab-, fegyver- és lőszerszállítmányok biztosításához.²⁸ Komoly problémát jelentett Udvarhelyszéken, hogy a táborban szolgálatot teljesítő honvéd vadászok családtagjait a földesurak számos esetben elűzték a vitatott jogállású telkeikről. Az ügyben Sebessy panasszal fordult K. Horváth János udvarhelyszéki kormánybiztoshoz 1849. május 8-án. A forrás szerint a csapat ekkor már a 2. honvéd vadászrezredhez tartozott, annak 4. osztályát képezve.²⁹

Kezdetben szintén az 1. honvéd vadászrezredhez csatlakozott Kádár Ferenc százados lápos vidéki vadászcsapatának állománya, legalább is Csány pénztári naplójának 1849. március 31-i bejegyzése erre utal. Kádár Mieczyslaw Woroniecki alezredes, szamosújvári katonai parancsnoktól nyert felhatalmazást egy honvéd vadász század szervezésére. Két nap alatt ötven olyan egyént vett fel, akik bár nem a legalkalmasabbak voltak, de orvosi bizonyítvánnyal és saját lőfegyverrel rendelkeztek, s jó céllövők voltak. Ilyen rövid idő alatt Kádár nem ismerhette ki az újoncokat, azok feltehetőleg a korábbi vadászcsapatának tagjai voltak. A szervező szerint a létszám rövidesen meg lesz, így kért 1000 forintot az országos teljhatalmú biztostól a foglaló kiadása érdekében, valamint igényelt ötven sapkát és ötven köpenyt. Emellett a szervező konfliktusba keveredett Eperjesi József századossal, a Belső-Szolnok megyei vadászcsapat első századának parancsnokával, aki félve százada szétesésétől, az átlépést akadályozta, illetve a már kilépetteket igyekezett a visszatérésre rávenni. Kádár április 2-án kelt levelében kérte az országos teljhatalmú biztost, hogy nevezze ki Budai Györgyöt főhadnagynak, Csernátони Sámuel és Bányai Józsefet hadnagynak, Ványolos Miklóst és Veres Lászlót fővadásznak a századához. Utóbbiak korábban vagy a nemzetőrségnél, vagy vadászcsapatnál szolgáltak. Egyben fegyvert is igényelt. Kádár százada, melyet április közepén az „erdélyi vadászrezred 1. századának” neveztek, az alábbi létszámmal rendelkezett: 175 fő, melyből egy százados, egy főhadnagy, két hadnagy, két őrmester, 12 tizedes képezte a tisztí és altisztí kart. A fegyverzet 64 vadászpuska volt. A század Tóth Ágoston ezredes rendelkezésére április 22-én vonult Beszterce, fegyverzetük és felszerelésük azonban hiányos volt. Kádár kérte Csánytól, hogy a felszerelés végett rendelje őket Nagyváradra, valamint Incze Domokos főhadnagy előléptetését.³⁰

A Belső-Szolnok megyei vadászcsapat első századának állománya – Ormai felhívásainak eredményeképpen – mintegy felére csökkent 1849 májusára. Ugyanez történt a 62 fős széki vadászcsapat esetében is, melynek parancsnoka, Csiszár Károly főhadnagy áprilisban már Ormai részére toborzott.³¹

²⁸ MNL OL R 306. 19. sz. A 2. honvéd vadászrezred parancsnokság kivonati jegyzőkönyve. (A továbbiakban: R 306. Kivonati jegyzőkönyv.) 13. bejegyzés. 1849. június 3.

²⁹ Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli: *Pál-Antal Sándor – Zepezčaner Jenő*. Székelyudvarhely, 2005. (A továbbiakban: *Pál-Antal – Zepezčaner* 2005.) 333–334. o. Sebessy őrnagy levele Udvarhelyszékhez, Marosvásárhely, 1849. május 8. Uo. 345–346. o. A 2. honvéd vadászrezred parancsnokságának levele Udvarhelyszékhez, Marosvásárhely, 1849. május 12. Kéri a 4. osztály 1. századában szolgáló Majla Mosi közvadász családjának visszahelyezését a telkébe.

³⁰ Csány László pénztári naplója, 546. pont. 1849. április 16.; HL Csány-lt. 1849:544. Kádár Ferenc levele. Szamosújvár, 1849. március 10.; HL Csány-lt. Sz. n. Kádár Ferenc százados levele. Szamosújvár, 1849. március 13.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:1448. Kádár Ferenc százados levele. Szamosújvár, 1849. április 2. Csány a tisztek kinevezését jóváhagyta, fegyvert küldeni azonban nem tudott. Kérte, hogy Kádár gondoskodjon az altisztekről is.; MNL OL H 75. 1849:21745. Tóth Ágoston ezredes levele. Beszterce, 1849. április 15.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:2434. Kádár Ferenc százados levele. Beszterce, 1849. április 29.; *Csernátони* 2012. 112–113. o.

³¹ *Kádár József*: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dész, 1890. (A továbbiakban: *Kádár* 1890.) 190. o.; A század parancsnoka Eperjesi József százados volt. *Süli* 2012. 430. o.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:2517. Csiszár Károly főhadnagy levele. Szék, 1849. május 4. Bona Gábor szerint a 2. honvéd vadászrezrednél Csiszár Domokos szolgált főhadnagy rangban. *Bona* 1998. I. k. 279. o.

Szentpáli Sándor százados, Csíkban és Gyergyóban toborzott honvéd vadász újoncainak létszáma március közepén 277 fő volt. A szervező őket Marosvásárhelyre indította és 2000 forintot igényelt felruházásukra az országos teljhatalmú biztostól. Egyben kérte, hogy Csány engedélyezze az Udvarhelyszéken és Gyergyóban létrejött négy hónapos vadászcsapatok tagjainak csatlakozását a honvéd vadászokhoz. Szentpáli századai feltehetőleg Tordára kerültek és részt vettek a havasok zárolásában.³² A szervező által 1849. március 17-én századosnak javasolt Olasz Károly ugyanis Csány László pénztári naplójának 654. pontja szerint (1849. április 25.) fővadászként a vadászrezd első zászlóaljával Tordán állomásozott.³³

Szintén csatlakozni kívánt a honvéd vadászrezdhez Jeney József őrnagy szabadcsapatával, aki 1849. január végén egy 1200 fős alakulatot szervezett Marosszékből – más, az alábbiakban közölt forrás szerint az alakulat csak 1096 fős volt (lásd a táblázatot!).³⁴ Jeney vadászcsapatát rendes alakulattá kívánta átszervezni (vadászzászlóalj) és ennek érdekében március 7-én nyomtatott felhívást tett közzé Marosvásárhelyen. Jeney a felhatalmazást Forró Elek alezredestől, marosvásárhelyi katonai parancsnoktól nyerte. Elképzelését a csapatról kiáltványának záró sorai tartalmazták: „Egy honvéd vadász zászlóalj alakuland önkéntesekből a székely földön három évre kötelező erővel. Mindenik önként ajánlkozó vadász, napi díja 10 p. kr. és ezen felül 10 pengő forint előpénzzel jutalmaztatik. A trombitás 20 pengő forint előjutalmon kívül naponta 28 pengő krral láttatik el.

Ruházatról az álladalom gondoskodik, mely csinos leend.

Fegyvert a haza fog adni.

De aki saját fegyverével karját is fölszenteli a megtámadott haza védelmezésére, annak érdeme kétszeres, sőt a 3 év betöltése után is fegyverét, mint sajátját magával viendi.”

Jeney március végén jelezte Ormainak, hogy két századával hajlandó csatlakozni a honvéd vadászokhoz. A két század létszáma az alábbiak szerint alakult:

<i>Század</i>	<i>Rendfokozat, beosztás</i>	<i>Létszám</i>
I.	Őrnagy	1
I.	Százados	3
I.	Főhadnagy	3
I.	Hadnagy	5
I.	Főorvos	1
I.	Alorvos	1
I.	Törzstrombitás	1
I.	Porkoláb	1
I.	Fővadász	15

³² A havasok zárolásán az érchegyeségi román felkeléssel szemben felállított védelmi rendszert értjük. A rendelkezésre álló reguláris erő kevés volt a román felkelés leveréséhez, a helyi terepviszonyok pedig nagyban megnehezítették egy támadó különítmény utánpótlását. A havasok zárolásának az volt a célja, hogy a lázadást elszigeteljék és így kényszerítsék fegyverletételre a felkelőket. Meg kell jegyeznünk, hogy a feladat tökéletes végrehajtásához nem állt rendelkezésre elegendő erő, ráadásul a román felkelők rendszeresen kaptak utánpótlást a gyulafehérvári erődből.

³³ HL Csány-lt. 1849:748. Szentpáli Sándor százados levele. Gyergyószentmiklós, 1849. március 17.; Csány László pénztári naplója. 654. pont. 1849. április 25.

³⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy Jeney szokatlanul nagy századlétszámokkal operált.

<i>Század</i>	<i>Rendfokozat, beosztás</i>	<i>Létszám</i>
I.	Alvadász	30
I.	Trombitás	2
I.	Közvadász	500
II.	Százados	2
II.	Főhadnagy	3
II.	Hadnagy	5
II.	Fővadász	5
II.	Alvadász	30
II.	Trombitás	2
II.	Közvadász	500

A zászlóaljba feltehetőleg Jenei régi vadászcsapatának tagjai léptek be. Mivel a korábbi csapata ellen a polgári hatóságok és a lakosság számos panaszt nyújtotta be, ezért József Bem altábornagy parancsára br. Bánffy János ezredes a vadászzászlóaljat lefegyvereztette.³⁵

Ezen felül április elején már bejelentette csatlakozási szándékát Szabó Lajos őrnagy szabadcsapata, amely Torda megye felső kerületében jött létre. Április elejére a Torda megyében alakult vadászcsapatok többsége integrálódott a honvéd vadászeredekbe.³⁶

A fenti szabad- és vadászcsapatok csatlakozásával az összlétszám meghaladta az 1. honvéd vadászrezd kereteit, így szükségessé vált újabbak felállításá. Ennek elősegítése érdekében Ormai 1849 áprilisában személyesen Erdélybe utazott.

Ormai szervezői működése Erdélyben (1849. április–július)

Kossuth április 19-én kelt rendeletében újabb vadászeredek alakítására adott felhatalmazást Ormainak, mivel indoklása szerint működése már eddig is komoly eredményeket hozott és a honvéd vadászok az ellenséges csapatok előtt jól megállták a helyüket. Kossuth az ezred szervezetét nyolc, egyenként két századból álló osztályban határozta meg. Az első vadászere, melynek a székhelye Nagyvárad volt, ekkor öt osztállyal rendelkezett, amely mellé a fentiek szellemében még hármat kellett szervezni. A 2. vadászere, melynek székhelye Medgyes, parancsnoka pedig Sebessy István őrnagy. A 3. vadászere, melynek székhelyének Kossuth Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt javasolta.³⁷ Kossuth utasítása

³⁵ Jenei csapatára: *Süli* 2012. 419–421. o.; MNL OL H 75. 1849:6917. Ormai a hadügyminisztériumhoz. 1849. március 17. „Jenei őrnagy vezérlete alatt négy hónapos csapat lévén – az ezredhez négy évre lekötelve csatlakozik – mi végett a hadügyminisztériumi engedéllyel ezred parancsnok oda utazik.” MNL OL Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség, Kossuth Politzei Akten. Általános iratok. H 2. (A továbbiakban: H 2.) 1849:696/4. Jenei levele Kossuthhoz. 1849. június 29. körül.

³⁶ MTA Kt. Csányi-lt. 1849:1258. Ormai levele. Kolozsvár, 1849. április 5.; Szabó csapata két gyalogos századból (459 fő) és egy lovas szakaszból (38 fő) állt. *Süli* 2012. 432–433. o.; MTA Kt. Csányi-lt. 1849:1464. Br. Egloffstein Albert alezredes, tordai katonai parancsnok levele. Torda, 1849. április 11.

³⁷ Kossuth javaslatával szemben a 2. vadászere, melynek székhelye Kolozsvár, a harmadik Marosvásárhely, míg a negyedik Medgyes lett. Sebessy a 3. vadászere parancsnoka lett, míg a második ezred élére gr. Bethlen Ferenc őrnagy került. A negyedik vadászere ideiglenes parancsnoka Bíró (Richter) Ede őrnagy lett, aki június 22-ig látta el ezt a beosztását. (Bona Gábor szíves közlése.)

szerint Ormainak az első vadászerec kiállítását után azonnal Erdélybe kellett utaznia az ottani szervezés elősegítésére. Az ezredesnek és parancsnoknak, valamint főfelügyelőnek kinevezett Ormainak jogában állt századostól lefelé tiszteket kinevezni, ennél magasabb rendfokozat esetében javaslattevési joga volt a hadügyminisztérium felé. Már ekkor megfogalmazódtak az első tiszti kinevezési javaslatok az alábbiak szerint:

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Alakulat</i>
Rozsváry Ferenc	őrnagy, osztályparancsnok	1. vadászerec
Krizsár Károly	őrnagy, osztályparancsnok	1. vadászerec
Sing József	őrnagy, osztályparancsnok	1. vadászerec
Jeney József	őrnagy, osztályparancsnok	1. vadászerec
Dolinay Mihály	őrnagy, osztályparancsnok	2. vadászerec
Sebessy István	őrnagy, osztályparancsnok	2. vadászerec
Szentpáli Sándor	őrnagy, osztályparancsnok	3. vadászerec
Szabó József	őrnagy, osztályparancsnok	3. vadászerec

Ormai április 20-án kelt levelében tájékoztatta Csány László országos teljhatalmú biztost a kormányzói felhatalmazásról. Kérte, hogy az Erdélyben tevékenykedő éllemezési biztosok támogassák a tevékenységét.³⁸

Emellett Ormai gondoskodott erdélyi utazása előtt a helyettesítéséről. Az első vadászerec parancsnokságát átadta Mártonffy Zsigmond őrnagynak, a nagyváradi főhadfogadó parancsnokává pedig Eperjessy Antal századost nevezte ki. A 2. vadászerec telephelye Medgyes (Grósz Móric hadnagy, parancsnok), a 3. vadászerec (Gesznér Tamás hadnagy, parancsnok) pedig Marosvásárhely lett. A három telep feletti főfelügyeletet Rozsváry századosra bízta.³⁹

A későbbiek folyamán Ormai az Erdélyben alakuló vadászerekek szervezetét az alábbiak szerint tervezte: A 2. ideiglenes parancsnoka gr. Bethlen Ferenc őrnagy, míg a harmadik Sebessy István őrnagy lesz. A két ezred és a felállítandó negyedik ezred gazdasági ügyeiért Bíró Ede őrnagy a felelős, aki azonban más alakulathoz került. Az osztálytörzs egy őrnagyból (parancsnok) és annak segédtszéből, egy zászlósból és két orvosból és egy puskaművesből állt. A század állománya pedig egy századosból (parancsnok), egy főhadnagyból, két hadnagyból, két fő- és tíz alvadászból, tíz örvezetőből, két trombitásból, két ácsból és 126 közvadászból állt.⁴⁰

³⁸ Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r.: *Barta István*. Budapest, 1955. (A továbbiakban: KLÖM XV.) 51–52. o. Kossuth rendelete Ormaihoz. Debrecen, 1849. április 19.; KLÖM XV. 74–75. o. Kossuth rendelete a hadügyminisztériumhoz. Debrecen, 1849. április 21.; HL Csány-lt. 1849:3288. Ormai ezredes levele. Debrecen, 1849. április 20.; Krizsár Károly *Bona* Gábor kutatásai szerint csak százados volt. *Bona* 2008. I. k. 612–613. o.; A Szabó József elírás lehet, feltehetőleg Szabó Lajos őrnagy, szabadcsapatvezérről van szó.

³⁹ HL Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai. (A továbbiakban: HL 1848–49.) 23/152. Debrecen, 1849. április 22.; MNL OL H 75. 1849:11312. Ormai levele Kiss Ernő altábornagyhoz, országos főhadparancsnokhoz. Debrecen, 1849. április 23.

⁴⁰ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászerec iratai. Ezredparancs kivonat. 1849. május vége. Meg kell jegyeznünk, hogy ha Ormai eredeti elképzelése megvalósul a nyolcosztályos vadászerekekről s az osztályonként kinevezendő őrnagyokról, akkor a (150 fős századokkal számolva) 2400 fős vadászerekekénél 300 emberenként lett volna őrnagy, azaz kb. háromszor akkora lett volna a vadászerekek törzstiszti állománya, mint a honvéd gyalogság azonos létszámú alakulatainál. (Hermann Róbert szíves közlése.)

A megbízott ezredparancsnokok személye közül gr. Bethlen Ferencé annyiban érdekes, hogy ő katonai képzettséggel, illetve szolgálati tapasztalattal egyáltalán nem rendelkezett. Naplója szerint április 28-án Ormai felszólítására vette át az ezred vezetését és megkezdte a főtiszti iskolát. Minden nap járt oktatásra, illetve a gyakorlatokon rendszeresen jelen volt.⁴¹

Az erdélyi két honvéd vadászvezred (2–3.) áprilisi állománya két őrnagy, tíz százados, 12 főhadnagy, húsz hadnagy, harminc fővadász, 130 alvadász, harminc trombitás, 4500 közvadász, húsz tiszt szolga és húsz börtönőr volt.⁴²

Nem kevés problémát jelentett a rendszeresített fegyverzett biztosítása. Az erdélyi honvéd vadászok fegyverzete nem volt egységes. A császári csapatoktól zsákmányolt és külföldön vásárolt huzagolt csövű lőfegyverek mellett számos fajtájú polgári vadászfegyvert is használtak, melyek zömében lökupasokak, kisebb részben pedig kovások voltak. De rendelkeztek a honvéd vadászok duplacsövű vadászpuskával is. A különféle típusú lőfegyverekhez szükségszerűen is használtak. Ormai április 6-án kelt levelében jelezte az teljhatalmú országos biztosnak, hogy egy kolozsvári puskaműves négy hét alatt 5000 vadászpuska legyártására tett ajánlatot. Az alkatrészeket Moldvában kívánta megvásárolni, így útlevelet igényelt az ajánlattevő részére. A kérést Csány feltehetőleg továbbította az Országos Honvédelmi Bizottmány részére, mivel Ormai a későbbiek folyamán 20 000 forintot kapott Kossuthtól a fenti célra.⁴³ Ennek szellemében a szervező 1849. május 4-én kiáltványt intézett Kolozsvár polgáraihoz, amelyben kérte, hogy a tulajdonukban lévő fegyvereket felajánlás vagy készpénz ellenében adják át a honvéd vadászok részére. Egyben felszólította azokat a mestereket, akik a fegyverek átalakítására és javítására, valamint egyenruha készítésére képesek, jelentkezzenek nála. Másik felszólításában pedig a város és környékének lakosságát ruhaneműek felajánlására kérte.⁴⁴

A Ormai 1849. május 10-én érkezett ismét Kolozsvárra, ahol a fiók-fegyvergyár éppen megszűnőben volt. Itt korábban a felajánlott és begyűjtött polgári fegyvereket újíttatták fel. Megegyezett Csány országos teljhatalmú biztossal és Freisinger György tüzér főhadnaggal, a gyár korábbi vezetőjével, hogy az üzemet átveszi. Naponta 300 olyan fegyver rendbetételével számolt, amelyek alkalmasak lennének a honvéd vadászok felszerelésére. Kérte Kossuthot, hogy a gyár átvételét engedélyezze, illetve a Nagyváradon tárolt és használhatatlan fegyverek átadását.⁴⁵

Szent-Iványi Károly erdélyi kormánybiztos 1849. május 19-én rendeletet bocsátott ki a polgári lakosság kezelésében lévő lőfegyverek begyűjtésére. A rendeletnek Brassóvidéken május 22-ig tettek eleget, a használható „nagyobb torkolatú” vadászfegyvereket a 2. honvéd vadászvezred kapta meg.⁴⁶

Hasonlóan nagy nehézségekkel járt a szükséges egyenruházat előállítás, mivel a háborús viszonyok következtében az országrész kézműipara pangott.⁴⁷

⁴¹ MNL OL Mikrofilmgyűjtemény. A Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjának Történeti Levéltára. 1849–49-es Ereklje Múzeum. A honvédsereg II. vadászvezredének iratai. X 7156. (A továbbiakban: 2. honvéd vadászvezred iratai.)

⁴² MNL OL H 75. 1849:16092. Ormai jelentése. Debrecen, 1849. május vége.

⁴³ MTA Kt. Csány-lt. 1849:1282. Ormai levele. Kolozsvár, 1849. április 6.; KLÖM XV. 444. o. Kossuth levele Ormaihoz. Debrecen, 1849. május 20.

⁴⁴ A felszólításokat közli: *Honvéd*, 1849. Kolozsvár. Szerk. *Ocsvai Ferenc. Honvéd*, 110. (1849. május 5.)

⁴⁵ MNL OL H 2. Sz. n. Ormai levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. május 10. A kolozsvári fegyvergyárra lásd: *Süli Attila: Lökupasok fegyverek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadseregében. HK*, 2010. 4. sz. 967–984. o. (A továbbiakban: *Süli* 2010.) A hivatkozott rész: 977–979. o.

⁴⁶ *Süli Attila: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. Acta Siculia*, 2010. 339–353. o. A hivatkozott rész: 345. o.; MTA Kt. Csány-lt. Sz. n. Dósa Elek kormánybiztos levele. Brassó, 1849. június 13. Eszerint a kormánybiztos a városban lévő puskacsöveket átadta a 2. honvéd vadászvezred felszerelő biztosának, Olasz Károlynak.

⁴⁷ MTA Kt. Csány-lt. 1849:4250. Ormai levele Szent-Iványihoz. Marosvásárhely, 1849. június 6.

Ormai május 12-én, Kossuthoz írt levelében arról panaszkodott, hogy az általa felterjesztett tisztek megerősítése rendszerint elmarad, ugyanakkor az egyes parancsnokok javaslatára – a tudta nélkül – felterjesztett tiszteket kinevezik. Kérte a kormányzó közbenjárását a hadügyminisztérium felé, illetve azt, hogy nevezzék ki az összes honvéd vadászerekek főparancsnokává, mert így eredményesebben tudná a működését folytatni. Kifejtette, hogy ellenségei vannak a kormánynál, akik jogkörét csorbítani akarják. A panaszra Kossuth 1849. június elsején írt kemény hangú levelében válaszolt. A kormányzó megróttta őt, hogy nem mindig arra érdemes, a szolgálatban és a harctéren érdemeket szerzett egyéneket javasol tiszti rangra. A kolozsvári mulatságokon „úrfiaknak” kegyként adományozza a tiszti rangot, ezzel szemben a tapasztalt altiszteket mellőzi. Kossuth kifejtette, hogy a hadügyminisztérium javaslattételi jogát csorbítani nem lehet, ezért utasítja őt, hogy az ezredek tisztikarát terjessze fel hozzá. Kossuth rendeletére a hadügyminisztérium intézkedett Berzenczey Antal őrnagy, kolozsvári katonai parancsnok felé az erdélyi alakulatok állományának összeírására, így utóbbi nyilatkozatra szólította fel Ormait a honvéd vadászerekek tiszti és legénységi állományáról. Ormai június 19-én kelt válaszlevelében Kossuth április 19-én kelt felhatalmazó levelére hivatkozott, amely szerint jogában áll a kormányzóhoz tiszti kinevezéseket felterjeszteni. E mellett megvédte a kinevezéseit, kifejtve, hogy az állománnyal átlépett szabadcsapatok tisztjeit méltánytalanság lett volna ki nem nevezni, ráadásul a vadászok többsége székely, akik ragaszkodnak korábbi tisztjeikhez. Az utóbbiak rendfokozatukat az országos teljhatalmú biztostól nyerték. A harcból végül Ormai került ki nyertesén, mert a főtiszti kinevezési jogkörét júliusban visszakapta.⁴⁸

Ormai kolozsvári tartózkodása során magánéletének egyik meghatározó eseményére került sor: 1849. május 27-én a Farkas utcai református templomban házasságot kötött Rozsváry Vilma 18 éves, elvált hölgygel. Az esküvői tanúk gr. Mieczyslaw Woroniecki, Teleki Miklós és gr. Bethlen Ferenc voltak.⁴⁹

Ormai a honvéd vadászerekek elhelyezkedését és tisztjeinek névsorát június 19-én terjesztette fel a kormányzó részére. Legnagyobb problémának a tiszt- és fegyverhiányt tartotta. A legénységi állományról azt jegyezte meg, hogy az többnyire székelyekből áll, akik a szülőföldjüktől távol teljesítenek szolgálatot. Az állapotjelentést Kossuth június 25-én továbbította a hadügyminisztériumnak. Ebből kiderül, hogy Bem a nagyváradi találkozásuk alkalmával javasolta a honvéd vadászerekek feloszlását, de végül úgy döntöttek, hogy Magyarországon alkalmazzák őket. Ekkor három teljes (1–3.) és egy félig feltöltött (4.) ezred létezett, ezek állománya 7541 fő volt, de szervezetük és felszerelésük hiányos volt. A tárgyaláson úgy határoztak, hogy a 2. ezred 3. osztályát, amely jelenleg Beszterce-vidéken állomásozik, Máramarosba vezénylik Kazinczy Lajos ezredes parancsnoksága alá. A többi osztályt összevonják a román felkelők ellenében, majd a hadműveletek befejeztével a Bánságba mennek.⁵⁰ A fegyvertelen újoncok Nagyváradra

⁴⁸ MNL OL H 75. 1849:26483. Ormai levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. május 12. Mellette: Kossuth Lajos kormányzó és Görgey Artúr vezérőrnagy, hadügyminiszter közös rendelete. Debrecen, 1849. június 2. Eszerint minden tiszti kinevezés csak a hadügyminisztérium útján történhet.; KLÖM XV. 461–462. o. Kossuth levele Ormaihoz. Debrecen, 1849. június 1.; Kossuth elutasító álláspontjában az is szerepet játszhatott, hogy Ormai egy nagy értékű ékszerrel kívánta rávenni Menyhárt Antal ezredest, a HM katonai osztályának főnökét a tiszti felterjesztéseinek elfogadtatására. MNL OL H 75. 1849:9002. (Bona Gábor szíves közlése.); MNL OL H 75. 1849:31542. Berzenczey Antal őrnagy a hadügyminisztériumnak. Kolozsvár, 1849. június 29. Mellette Ormai levele a kolozsvári katonai parancsnoksághoz. Marosvásárhely, 1849. június 19.; MNL OL H 75. 1849:26483. A hadügyminisztérium levele Ormaihoz. Szeged, 1849. július 27.

⁴⁹ Hadtörténeti Múzeum, Kéziratok emléktárány gyűjtemény. Anyakönyvi kivonat. Kolozsvár, 1884. november 18. Lt. sz.: 97.2.1. (Szoleczky Emese szíves közlése)

⁵⁰ Ezek a vezénylések azonban nem realizálódtak.

vonulnak, ahol kiképzést és felszerelést kapnak. A javasolt tisztek közül Kossuth Szentpáli Sándor őrnagy kinevezéséről hallani sem akart, ugyanakkor Jeney József megerősítését a Bem által elrendelt vizsgálat eredményétől tette függővé.⁵¹

Ormai még Marosvásárhelyről indította Nagyváradra Déván János századost, hogy az állami raktárból 200 pár csizmát kivegyen, mivel 200 újonca bocskorban járt. Az eset kapcsán Szabó Imre alezredes, hadügyi államtitkár rosszállását fejezte ki az országos főhadparancsnokság felé, mivel Ormai már eddig is tetemes összeget kapott. Ennek alapján arra utasították őt, hogy a honvéd vadászrezdek állapotjelentését és számadásait augusztus 15-ig terjessze be. Az újoncok ellátása és felszerelése terén Ormai Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztossal is konfliktusba került, mivel utóbbi nehezményezte, hogy míg a szervező külön pénzkerettel rendelkezik, addig a honvéd vadászok felruházása az ő pénztárából történt. Szent-Iványi kérte az általa kiutalt 18 873 forint megtérítését.⁵²

Az orosz betörés után (1849. június 20–21.) Ormai Bem utasítására a honvéd vadászok részére raktározott fegyvert, felszerelést, illetve az újoncokat Nagyváradra indította. Maga a parancsnok is utánuk indult, Erdélyben csak a harcképes és felfegyverzett osztályok maradtak. A honvéd vadászrezdek összlétszáma ekkor a jelentése szerint 8200 fő volt, erdélyi működése alatt állítása szerint mintegy ezer fegyvert szerzett. Eddig három és fél ezredet állított ki; a további működését Magyarországon folytatta. Az első vadászrezd hat osztályból állt, melyből egy Erdélyben küzdött. A 2. ezred teljes állománya Erdélyben harcolt, míg a harmadiknak két osztálya Zarándban. A 4. ezred két osztálya volt felszerelve és felfegyverezve Erdélyben. Az ezred Nagyváradon lévő újoncai közül kiválasztották a magyar ajkúakat, akikből négy „gyenge” századot szerveztek Haczki (?)⁵³ őrnagy parancsnoksága alatt. Őket a „lehetőségekig” felfegyverezve Simonffy József alezredes parancsnoksága alá rendelte. Emellett a Benő István őrnagy vezetésével Pestre szállítandó újoncok fedezetére is adott fegyveres kíséretet.⁵⁴

Július 9-én Ormai egy Hódmezővásárhelyről írt levelében tájékoztatta a hadügyminisztériumot, hogy Jeney József és Szabó Lajos őrnagyok ellen Bem tábornok vizsgálatot rendelt el. Mindkét tisztet a marosvásárhelyi haditörvényszék elé idézték. Jeney azonban időközben mind a beosztásáról, mind a Gyalun állomásozó honvéd vadászok parancsnoki tisztéről lemondott, így a megerősítésre már nem tartott igényt.⁵⁵

⁵¹ MNL OL H 75. 1849:31392. Ormai levele a kolozsvári katonai parancsnoksághoz. Marosvásárhely, 1849. június 19.; KLÖM XV. 593–594. o. Kossuth levele a hadügyminisztériumhoz. Budapest, 1849. június 25.

⁵² HL 1849–1849. 39/23. Szabó Imre ezredes levele. Szeged, 1849. július 22.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:3977. Szent-Iványi levele Ormaihoz. Kolozsvár, 1849. június 4. Szent-Iványi a június elsején kelt levelében felszólította Ormaid, hogy a vadászok felruházásáról ezentúl ő gondoskodjon. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3805. Vö.: MNL OL R 306. Kivonati jegyzőkönyv 13. bejegyzés. 1849. június 13.

⁵³ Személyét nem sikerült azonosítani.

⁵⁴ MNL OL H 2. 1849:9172. Ormai levele Kossuthoz. Gyalu, 1849. június 25.; MNL OL H 75. 1849:22128. Ormai levele a hadügyminisztériumhoz. Békéscsaba, 1849. július 7.; HL 1848/49 37/304. Ormai jelentése az országos főhadparancsnokság részére. Hódmezővásárhely, 1849. július 13. Közli: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Budapest, 1998. 187. o.

⁵⁵ MNL OL H 75. 1849:22130. Ormai a hadügyminisztériumnak. Hódmezővásárhely, 1849. július 9.

Az első honvéd vadászrezd osztályainak erdélyi tevékenysége
(1849. február–augusztus)

Urban támadása miatt⁵⁶ Észak-Erdélyben minden bevethető katonai erőt mozgósítottak, így Farkas István frissen toborzott századát is Désre rendelték, ahová február 22-én érkezett meg. Emellett Kossuth még február 17-én a Beszterce-vidéki magyar erők megerősítésére rendelte az 1. vadászrezd egy osztályát gr. Vay Károly őrnagy vezetésével, amely elsősorban Bihar megyei újoncokból állt. Ekkor azonban Riczko ezredes már vereséget szenvedett Királynémetinél Urbantól, így Csány utasítására Tóth Ágoston alezredes, kolozsvári katonai parancsnok a rendelkezésére álló alakulatokból Dés és Szamosújvár között egy védelmi vonal létrehozásán fáradozott. Így a Nagybánán állomásozó vadászosztályt, melyet eredetileg Kolozsvárra rendelték, az országos teljhatalmú biztos Désre utasította, Tóth pedig futárt indított Nagybánára az ügy érdekében. Az alakulat február 23-án érkezett meg Désre, ettől kezdve ellátásukról a városban tartózkodó országos teljhatalmú biztos gondoskodott.⁵⁷

Ormai 1849. február 26-án kelt állapotjelentése szerint az első honvéd vadászrezd 1. osztályának 4–6. századai Erdélyben állomásoznak. Tekintettel arra, hogy Magyarországról csak két század érkezett az országrészbe, a harmadik századon feltehetőleg Farkas István századát kell értenünk. A három század állománya három századosból, három főhadnagyból, hat hadnagyból, hat fővadászból, 30 alvadászból, hét trombitásból és 416 közvadászból állt, tehát teljes létszámuk 471 fő volt és 452 lőfegyverrel rendelkeztek. Március elsején kelt levelében pedig azt jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy a 2. zászlóalj 3. és 4. századai „az ellenség előtt Erdélybe magokat jelesen viselik.”⁵⁸

1849. február 27-én Bem Borgóprundnál, Tihucánál és Tihánál vívott harcok eredményeképpen Urban erőt Bukovinába szorította vissza, majd a vadászosztály Bem hadtestébe került és kivette részét Nagyszeben elfoglalásában és a vöröstoronyi ütközetben. A Nagyszeben elfoglalásáért vívott harcokban kitüntette magát Kerekes Demeter közvadász, aki „Éljen a magyar! Éljen Kossuth” kiáltással rontott az ellenséges csapatokra és zavart keltett közöttük. Két szakasz vadász este $\frac{3}{4}$ 10 körül a sötétben sortűzével nagy pusztítást végzett az ellenség soraiban. Vöröstoronynál a vadászok a sziklákon vívtak kemény harcot az ellenséggel. Ezt követően pedig Bem a Vöröstoronyi-szoros biztosítására vezényelte. A két század, amelyen az 1. ezred 2. zászlóalja 6. osztályának 11. és 12. századát kell értenünk, „Erdélybe Bém (sic!) táborába az ellenség előtt – gróf Vaj⁵⁹ osztályparancsnoksága alatt” harcolt március közepén, és létszáma 299 fős volt.

⁵⁶ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosbörgönál meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtettek. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczko Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

⁵⁷ Csány ir. II. k. 198. o. Csány levele Kossuthhoz. Dés, 1849. február 22. Érdekes, hogy szemben Farkas korábbi jelentésével, Csány a század létszámát 130 főnek jelentette; KLÖM XIV. 471–473. o. Kossuth levele Csányhoz. Debrecen, 1849. február 17.; *Süli Attila*: Tóth Ágoston ezredes tevékenysége Erdélyben 1848–49-ben. *HK*, 2012. 4. sz. 929–958. o. A hivatkozott rész: 944–946. o.; *Csány ir.* II. k. 190. o. Csány levele Tóth alezredeshez. Kolozsvár, 1849. február 19.; MTA Kt. Csány-lt. 1849:288. Tóth alezredes Csányhoz. Szamosújvár, 1849. február 20.; Csány ir. II. k. 201. o. Csány levele Kossuthhoz. Dés, 1849. február 23.

⁵⁸ MNL OL H 2. 1849:3244. Ormai őrnagy jelentése. Balmazújváros, 1849. február 26.; MNL OL H 75. 1849:5546. Ormai jelentése. Hajdúböszörmény, 1849. március 1. Hegyesi Márton szerint Erdélybe az 1. zászlóalj 5–6. századát vezényelték. *Hegyesi 1887*. 136–137. o. Az osztály tagjait „biharvármegyei kopasz száju vadászok” elnevezéssel illették. Uo. 143. o. A vöröstoronyi harcokról: *Kövári 1861*. 204. o.

⁵⁹ Gr. Vay Károly őrnagy.

Az osztály állománya április közepén 604 fő volt, ebből két százados, két főhadnagy, négy hadnagy, négy őrmester, 24 tizedes képezte a tiszti és altiszti kart.⁶⁰

A későbbiek folyamán Kossuth kérte Csánytól, hogy az osztályt rendeljék vissza Magyarországra, ettől azonban az országos teljhatalmú biztos a román felkelők támadásától tartva elzárkózott.⁶¹

A Vöröstoronyi-szoros őrségét május első felében maga Ormai is meglátogatta. Tapasztalata nem volt túl pozitív, mivel mind a vadászosztályt, mind az 55. honvédszászlóaljat nagy inségben találta. A napi rendszeres ételük száraz kenyér volt, mely mellé hetente csak egyszer kaptak húst. A katonák lábbelije annyira elkopott, hogy sokan meztelen lábbal jártak, zsoldot pedig már 25 napja nem kaptak. Ráadásul meglévő pénzük százas bankjegyekben volt, amelyet képtelenek voltak felváltani. Az osztály létszámvesztését székely újonccal pótolták.⁶²

Az osztályban foganatosított tiszti kinevezések miatt Bem és Ormai között is konfliktus támadt. A lengyel tábornok még 1849. március 28-án őrnagynak javasolta Dombai Tamás századost, századosnak Bíró Lajos főhadnagyot. Ugyanakkor Ormai is folyamatosan nevezett ki tiszteknek olyan egyéneket, akik semmiféle katonai ismerettel, harctéri tapasztalattal nem rendelkeztek. Bem ezeket állítólag ezzel a megjegyzéssel küldte vissza Ormaihoz: „Ha nekem tisztekre lesz szükségem, az én fiaim közül nevezem ki azokat.”⁶³

A Vöröstoronyi-szorosban állomásozó osztályt rövidesen a zarándi hadszíntérre vezényelték. Ezt a lépést az tette indokolttá, hogy a Hatvani Imre vezette zarándi magyar dandár két ízben is súlyos vereséget szenvedett Abrudbányánál az Avram Iancu prefektus által irányított román felkelőktől (1849. május 10. és május 19.). Május 24-én Czetz János vezérőrnagy jelentette Kossuth Lajos kormányzónak, hogy az előző nap két zászlóaljnyi gyalogság két sugárágyú és két röppentyű kíséretében megkezdte működését Zalatna és Topánfalva felé, őket követi rövidesen egy vadászosztály Nagyszebenből, hogy „az oláh havasokat cotoyirozza”⁶⁴ és egy netalántáni kiütést a Maros völgyében visszautasítson, majd Déváról Bádrda szálljon Inczedy László alezredes, Zaránd megyei hadparancsnok rendelkezése alá”.⁶⁵

Egyes források az osztályt a 2. honvéd vadászszereg 2. osztályaként szerepeltetik. Erre utal Ormai egyik július végi jelentése, amely szerint a 2. ezred 2. osztálya Alter György őrnagy vezetésével korábban részt vett az első orosz betörés elleni hadműveletekben, majd a Vöröstoronyi-szorosban állomásozott. Bizonyos, hogy az első ezred ezen osztálya Ormai döntése alapján a második ezredhez került. Az osztály állományába tartozó Dernői Lajos századost Czetz vezérőrnagy Bem rendeletére felmentette beosztásából. Ezt Ormai kétségbe vonta, mivel szerinte ekkor Bem a Bánságban volt. Dernői Ormaihoz fordult, aki a hadtestparancsnoksághoz, de itt Bem rendeletére hivatkozva elutasító választ kapott. Ezután Ormai törvényes vizsgálatot kért Czettől, levelét azonban válaszra sem méltatták. Mivel Ormai a felhozott vádakát rágalomnak tartotta, ugyanakkor Dernői szolgáltni

⁶⁰ MNL OL Pénzügyminisztérium, adóügyi, harmincadi iratok. H 29. 1849:4895/Po. Schopf Lajos alezredes, főhadbiztos levele. Nagyszeben, 1849. április 19. *Kövári* 1861. 204. o.

⁶¹ Csány-ir. II. k. 273. o. Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. április 17.

⁶² MNL OL H 75. 1849:7497. Ormai Kossuthnak. Vöröstorony, 1849. május 19.; *Hegyesi* 1887. 143. o.

⁶³ *Hegyesi* 1887. 139. o.; Dombai a vöröstoronyi ütközetben kitüntette magát. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. (A továbbiakban: *Nagy* 1896.) XIV. Nagyszeben, 1849. március 28. Bem az április 8-án, Szászsebesen kelt felterjesztésében a vadászosztály két tisztjén javasolta érdemjelre. Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. *Kövári* 1861. 169. o.

⁶⁴ Oldalazza.

⁶⁵ *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia. Hatvani Imre szabadseregvezér és a magyar román megbékélés meghiúsulása. Budapest, 1999. 164–165. o.; MNL OL H 75. 1849:19831. Czetz vezérőrnagy levele a hadügyminisztériumhoz. Nagyszeben, 1849. május 26. Ebben a zarándi hadszíntérre vonuló osztályhoz kéri két orvos kinevezését.

akart, kérte az országos főhadparancsnokságot a vizsgálat lefolytatására és a rágalmazók megbüntetésére.⁶⁶ Az osztály Dévánál kapitulált 1849. augusztus 18-án.⁶⁷

Emellett az 1. honvéd vadászerezből feltehetőleg májusban a 6. osztályt is Zarándba vezényelték, amelynek 1. százada Mandits Pál százados vezetésével július elején a gyulafehérvári ostromsereg állományába került, pontosabban Szigeti Miklós őrnagy dandárjába. Állomáshelyük Tóthfalu volt, a század létszáma pedig 90 fő. A vadászok az Ompolyica völgyet, pontosabban a zalatnai utat biztosították. 1849. július 26-án a román felkelők támadást indítottak ellenük, mire az itt lévő két vadász-század meghátrált. Szigeti a 11. honvédszászlóalj Borbándon állomásozó századával, háromfontos löveggel és a Károlyi huszárokkal indult ellenük. A dandárparancsnok elmarasztalta a vadászokat, akik a völgy egyik oldalában szorulva tétlenül nézték a román felkelők előnyomulását.⁶⁸

A Magyarországról érkezett osztályokon kívül a Farkas százados által toborzott újoncok az első vadászerezd 3. zászlóaljának 7. osztályát képezték. Pontosabban annak a 13. és 14. századait. A két század Ormai március 17-én kelt jelentése szerint „Erdélybe alakulóba, a 10⁶¹ beküldött jelentés szerint az ellenség elébe indulnak.” A két század teljes létszáma: 301 fő.⁶⁹ Létszámukat az alábbi táblázat mutatja:

<i>Század</i>	<i>Rendfokozat, beosztás</i>	<i>Létszám</i>
13.	Százados	1
13.	Főhadnagy	1
13.	Hadnagy	2
13.	Fővadász	2
13.	Alvadász	10
13.	Trombitás	1
13.	Közvadász	137
14.	Százados	1
14.	Főhadnagy	1
14.	Hadnagy	2
14.	Fővadász	2
14.	Alvadász	10
14.	Trombitás	1
14.	Közvadász	130

⁶⁶ MNL OL H 75. 1849:25728. Ormai ezredes levele Kiss Ernő altábornagyhoz. Hódmezővásárhely, 1849. július 20.

⁶⁷ *Hegyesi* 1887. 143. o.

⁶⁸ MNL OL Gyalókey család levéltára. P 876. (A továbbiakban: P 876.) №. 67. 48–49. A gyulafehérvári ostromsereg létszámkimutatása. Gyulafehérvár, 1849. július 11.; Érdekes, hogy Gyalókey Jenő az erdélyi hadsereg hadrendje és állománya 1849. július 20-án című tanulmányában (*Magyar Katonai Szemle*, III. [1934] 7. sz. 214–220. o.) azt állítja, hogy ekkor már az első vadászerezd három százada tartozott a gyulafehérvári ostromsereghez, 248 fős létszámmal (a hivatkozott rész: 219. o.) Ezzel szemben a gyulafehérvári ostromsereg parancsnokának, br. Maximilian Stein ezredesnek a létszámjelentése szerint csak Mandits 90 fős százada tartozott az ostromsereghez. Állomáshelye július végén Borbánd volt. MNL OL József Bem iratai. R 14. 3. tétel, 217. Stein létszámjelentése. Gyulafehérvár, 1849. július 24. (A továbbiakban: R 14.) ; A Borbándon állomásozó két vadászszázad harcaira lásd: [*Szigeti Miklós*]: Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868. 104. o.

⁶⁹ MNL OL H 75. 1849:6917. Ormai jelentése. 1849. március 17.

Az ezred egy százada a beszercei hadosztály alárendeltségében volt április közepén. Parancsnoka Reményfi Szilárd főhadnagy volt, létszáma 169 fő volt. A tisztikart egy főhadnagy, egy hadnagy, egy orvos, míg az altisztit két őrmester és 14 tizedes képezte. Feltételezhető, hogy a század állományát a Farkas István százados által toborzott újoncok adták, mivel a Magyarországról érkezett osztály Bemmel elvonult. A dési katonai parancsnokság létszámkimutatása szerint (1849. július eleje) az első honvéd vadászrezred 1. osztálya az alárendeltségébe tartozott. Az utóbbi állománya két századosból, két főhadnagyból, négy hadnagyból, négy fővadászból 12 alvadászból és 300 közvadászból állt. A század a későbbiek folyamán feltehetőleg a 3. honvéd vadászrezredbe olvadt be.⁷⁰

A 2. honvéd vadászrezred szervezése és működése

Az ezred létrehozásának körülményeit az Ormai ezredes erdélyi működését ismertető fejezetben már felvázoltam, a továbbiakban az alakulat harctéri működését kívánom bemutatni. Elsődleges hadművelleti területe az Erdélyi Érc-hegység volt. A zarándi dandár 1849. májusi vereségei után a harcok ismét fellángoltak, ráadásul a gyulafehérvári erőd, amely mindvégig osztrák kézen maradt, folyamatosan biztosította a román felkelők hadianyaggal való ellátását. Bem június elején utasította br. Kemény Farkas ezredes a román felkelés felszámolására, de a hadműveletek nem hozták meg a várt eredményt. A román felkelők ellenállása szívós volt, ráadásul elzárták az előnyomuló magyar erők utánpótlási vonalait. A hadműveletekben a kolozsvári és dévai hadosztályok, illetve a gyulafehérvári ostromsereg vett részt, de a nehéz terepviszonyok miatt az egyes alakulatok mozgását nem lehetett összehangolni. A havasok elleni hadjárat – néhány kisebb helyi siker leszámítva – eredménytelenül végződött. A 2. és 3. vadászrezred elsősorban a havasok zárólétszámában és a román felkelők elleni hadműveletekben vett részt.⁷¹

A 2. honvéd vadászrezred 1. osztályának harcairól szemléletes leírás maradt fenn állományának Ormaihoz írt panaszleveléből. Eszerint a század állapota mostoha, mivel Dernői Lajos százados, parancsnok betegség miatt hátra maradt. Korábban Toronyi József főhadnagy vitte a beosztást. Azonban az állománynak nem volt benne bizalma és kérték, hogy nevezzék ki őt századparancsnoknak. Az alakulatot néhány napja meglátogatta Alter György őrnagy,⁷² osztályparancsnok, aki Szebeni Ferenc századosot bízta meg a parancsnoksággal. Szebeni, aki korábban már volt a század parancsnoka, teljesen elvesztette az állomány bizalmát, amit a későbbiek folyamán sem tudott visszanyerni. A század egy részét Abrudbányára rendelték, ahol előőrsi szolgálatot látott el. A román felkelők őt irányból támadták meg őket és állandó veszélynek voltak kitéve Szebeni gondatlansága miatt. Emellett Szebeni a harcok alatt dorbézolt és délig aludt, így a századot csak az isteni gondviselés mentette meg a teljes megsemmisüléstől. Megmenekülésüket Surányi alvadásznak köszönheték, aki a dandárparancsnokságnál maradt és meghozta a visszavonulás hírért, amit Szebeni nem akart elfogadni, Surányit pedig főbelövetéssel fenyegette, ha közli a parancsot az állománnyal. Így későn indultak el, az utóvédet a románok egy szűk helyen megtámadták és csak keserves harcok árán tudtak kitorni. A harcok közben Szebeni Zalátnára menekült a dandártörzshöz, ahol Kemény Farkas ezredes szigorúan felelőségre vonta az eljárása miatt. A század kérte Szebeni felváltását és megbüntetését.

⁷⁰ MNL OL H 75. 1849:21745. Tóth Ágoston ezredes levele. Beszerce, 1849. április 15., MNL OL H 75. 1849:31013. A dési katonai parancsnokság létszámkimutatása. Dész, 1849. július 5.

⁷¹ Hermann 2001. 332. o.; *Gyalóky* 1933. 105–106. o.

⁷² Ez tévedés, mert Alter mindvégig századosként szolgált.

Feltehetőleg a feljelentés hatására helyezték át Szebenit az ezred második osztályához, amelynek július végén a parancsnoka volt.⁷³

Az 1. osztály 2. százada és a 2. osztály 1849 júniusában a dévai hadosztály kötelékében küzdött a román felkelők ellenében. Az első osztály a tisztikar egyezése alapján feltehetőleg az 1849. február végén Erdélybe vezényelt vadászosztállyal azonos, amely korábban az 1. vadászrezdhez tartozott. A második osztály július végén már a gyulafehérvári ostromsereghez tartozott, a két század hangulata a zsoldfizetés elmaradása miatt rendkívül feszült volt.⁷⁴ A 2. osztály 1. százada udvarhelyszéki újoncokból alakult. Parancsnoka, Bartha Gergely százados május 14-én kelt, Berde Mózes Szeben-vidéki kormánybiztoshoz intézett levelében a 150 fős százada részére ugyanennyi töltnényládát kért lőszerrel, illetve 150 darab borjút. Az alakulat ekkor Balászfalván állomásozott, de parancsot kapott a román felkelők elleni indulásra. Az igényelt tételekért Bartha Ugron István hadnagyot akarta küldeni, de Berde a kért felszereléssel és lőszerrel nem rendelkezett.⁷⁵ A 3. osztály ebben az időszakban a besztercei hadosztályhoz tartozott és kivette részét annak harcaiból. 1849. június 21-én ugyanis megindult a Maxim Grotenhejm altábornagy vezette orosz hadtest támadása, melynek következtében Dobay József alezredes, hadosztályparancsnok visszavonult, feladva Besztercét. Június 24-én a hadszíntérre érkezett Bem, aki rövidesen ellentámadást indított és visszafoglalta Besztercét. Noha a cári tábornok túlerőben volt, a magyar erősítéstől tartva visszavonult a Borgói-szoroshoz, amelynek a biztosítása az elsődleges feladata volt.

Dobay visszavonulása pánikszerű volt, így Bem több tisztet is rangfosztásra ítelt. Közéjük tartozott Fráter Béla hadnagy, akit a lengyel tábornok azért marasztalt el, mert a június 27–28-án Beszterce mellett folyt ütközetben alakulatától és rendeltetési helyétől megszökött.⁷⁶

A tisztikar alapján itt is feltételezhető, hogy ezen alakulat korábban az 1. ezredhez tartozott, amelynek állományát Farkas István százados toborozta.⁷⁷

A későbbiek folyamán az osztály 2. százada, mely a lápos-vidéki újoncokból alakult, májustól az érchegységi román felkelők ellen vonult Kádár Ferenc százados vezetésével. Útjuk a romos Felvincen és Nagyenyeden keresztül vezetett a hadszíntérre, elsősorban a Borbánd és Tövis környéki harcokban vettek részt. A század Csernátoni Vajda Sámuel visszaemlékezése szerint Déván tette le a fegyvert, 1849. augusztus 18-án.⁷⁸

A Jeney József őrnagy által szervezett vadászszázalóalj a nagyszebeni lefegyverzés után visszatért Marosvásárhelyre, ahol alakulatának hazatérő tagjaiból egy 700 fős osztályt szervezett, amely a 2. ezred 5. osztályát képezte. Jeney az osztállyal Magyarországra akart vonulni, azonban Csány Kolozsvárra rendelte, mivel a városban kevés volt az alakulat. Berzenczey Antal őrnagy, kolozsvári katonai parancsnok 1849. április 30-án kelt napiparancsa szerint a városi őrszolgálatot Jeney századai látták el. Innen Maroslétára és

⁷³ MNL OL H 75. 1849:25728. Gyulafehérvár, 1849. július 5.

⁷⁴ *Gyalóky* 1933. 107. o.; MNL OL 2. honvéd vadászrezdek iratai. 162. Szebeni Ferenc százados, osztályparancsnok jelentése az ezredparancsnoksághoz. Marosportus, 1849. július 29.

⁷⁵ MNL OL F 247. Berde Mózes kormánybiztosi iratai (A továbbiakban: F 247.) 1849:560/SZ.K.B. Balászfalva, 1849. május 14. Ugron Istvánra lásd: *Bona* 1999. III. k. 387. o. (Itt Ugron Gáspárként szerepel) Bona Gábornál a fenti tiszték a 3. vadászrezd 8. osztályának állományába tartoztak.

⁷⁶ A harcokról összefoglalóan: *Hermann* 2001. 335–336. o.; *Hermann Róbert*: Zathureczky István székely huszár százados emlékirata. (1849–1856) In: Adalékok Barót történetéhez. Barót, 1999. 107–138. o. A hivatkozott rész: 121. o. A rangfosztásra: MNL OL H 75. 1849:21995. József Bem altábornagy rendelete. Beszterce, 1849. július 5 A forrás az osztályt a 3. honvédvadászrezdhez tartozóként tünteti fel.

⁷⁷ MNL OL H 75. 1849:31542. Ormai ezredes levele a hadügyminisztériumhoz. Hódmezővásárhely, 1849. július 7. A június 23-án vívott földvári ütközetben Bálint József hadnagy fogságba esett és megsebesült.

⁷⁸ *Kádár* 1890. 199. o.; Kovászna Megyei Állami Levéltár. Fond. 24. Nagy Jenő gyűjteménye. Fasc. XI. Csernátoni Sámuel visszaemlékezése a dévai fegyverletételről. (Demeter Lajos szíves közlése.)

Nagyenyedre vezényelték őket és részt vettek a havasok zárolásában. A harcok során az osztály felszerelése teljesen önkremlent, így Jeney június 6-án új ruházat biztosítását kérte az ezredparancsnokságtól. Június végén Bem tábornok letartóztatta Jeneyt és 29-én a marosvásárhelyi várba szállíttatta. Az volt ellene a vád, hogy az osztály parancsnokaként visszaélést követett el a polgári lakosság kárára. Jeney tiltakozott Kossuthnál a kihallgatás nélküli elzárás ellen, „tiszteséges” vizsgálatot követelt, melynek végén véleménye szerint szabadon bocsájtják, mivel ő a továbbiakban is a hazát kívánja szolgálni.⁷⁹

Lehoczky József 1849 elején jelentkezett Debrecenben honvéd vadásznak. Kiss Ernő altábornagy, országos főhadparancsnok a 2. ezredhez osztotta be és útiköltséggel Kolozsvárra indította. Megérkezvén az ezredirodához ment, ahol Lovassy Ferenc századosdal találkozott, aki éppen Ormai nejjével beszélgetett. A Maros- és Udvarhelyszéken toborzott osztály első századába osztották be, melynek a parancsnoka Hajnal József százados volt. A századot Maroslétára, a havasok zárolására vezényelték. Hajnal százados 1849. július 4-én Maroslétáról jelentette Bethlen Ferenc őrnagynak, megbízott ezredparancsnoknak, hogy az osztály állománya bocskorban, ingben, gatyában és báránybőr sapkában teljesít szolgálatot, amely a folyamatos harcok alatt elkopott. Ennek pótlását, illetve 48 darab lőfegyvert igényelt. Július 5-én, az osztály – 50 fős helyőrség hátrahagyása mellett – Kolozsvárra vonult, innen pedig Kemény ezredessel Marosvásárhelyre. Marosvásárhelyről Gál és Kemény ezredesek, valamint Dobay alezredes erőivel Zsibóig hátráltak, ahol kapituláltak.⁸⁰

Az ezred 4. osztályának 1. százada és a 6. osztály július végén a kolozsvári hadosztály alárendeltségébe tartozott. Bem altábornagy július 27-én utasította Kemény Farkas ezredes, hadosztályparancsnokot, hogy Damaszkín György alezredes, besztercei hadosztályparancsnok erőivel egyesülve nyomja vissza Grotenhejmet Beszterce felé. Ezt megelőzően Kemény alakulataival július 23-án Marosvásárhelyre vonult. Az augusztus 5–6-án vívott nagyszebeni ütközetben négy század vadász vett részt, melyek közül az egyik osztály feltehetőleg az ezredhez tartozott. A 6. osztály Marosvásárhelyen állomásozott mindvégig, mert a források szerint a nagyszebeni vereség után Keménnyel tért vissza Kolozsvárra.⁸¹

A 2. század 1849. június elején szintén Kolozsváron állomásozott, ahol a kiképzés közben az egyik vadász megsérült. Nábráczky Pál százados, parancsok június 8-án 100 bocskor kiutalását kérte az ezredparancsnokságtól.⁸²

Korábban már utaltam arra, hogy a tordai négy önkéntes vadászszázad 1849. április elején beolvadt a 2. honvéd vadászezredbe, melynek 7–8. osztályát képezték, ezzel az alakulatok regularizálódtak. Hadműveleti területük továbbra is Torda megye és Aranyosszék volt, elsődlegesen a havasok zárolásában és a román felkelők elleni harcokban vettek részt.⁸³ Az ezred 7. osztálya 71, a 8. osztály 167 fős létszámihiánnyal rendelke-

⁷⁹ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászezred iratai. 19. Jeney őrnagy levele. Kolozsvár, 1849. június 6.; MNL OL H 2. 1849:696. Jeney József őrnagy levele.; Berzenczey napiparancsát közli: 1848–49. *Történelmi Lapok*. Kolozsvár. Szerk. *Kuszkó István*. 1892. 11. sz. 107. o.

⁸⁰ *Lehoczky József*: Adalékok a szabadságharczi honvéd vadászezredek történelméhez. 1848–49. *Történelmi Lapok*. Kolozsvár. Szerk. *Kuszkó István*. 1895. 5–6. sz. 34–35. o.; MNL OL 2. honvéd vadászezred iratai. Sz. n. Hajnal százados levele. Marosléta, 1849. július 4.

⁸¹ *Kövári* 1861. 261. o.

⁸² MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászezred iratai. 17. Nábráczky Pál százados levele. Kolozsvár, 1849. június 8.; Nábráczky Pálra lásd: *Bona* 2009. II. k. 141. o. Nábráczky lengyel származású volt, eredeti neve pedig Jan Paweł Nawrocki.

⁸³ MTA Kt. Csány-lt. Sz. n. Csány-lt. Egloffstein levele. 1464. Torda, 1849. április 11.; Uo. 1849:1486. Más forrás szerint május 10-én. MNL OL R 31. Ismeretlen tordai polgár naplója. (A továbbiakban: R 31. Napló.) 1849. május 10.

zett.⁸⁴ A harc, amit a vadász és nemzetőrszázadok a román felkelők ellenében folytattak, a mai kor terminológiájával gerillaharcnak definiálható. A román felkelők a sziklahegyeken mellvédeket emeltek és onnan lőfegyverrel támadták a vadászokat, akik több esetben felmásztak a sziklákra, elűzték a felkelőket, de az utóbbiak többszörös túlerőben voltak. A vadászok átütő és tartós sikert elérni nem tudtak. Minél beljebb hatoltak a havasok területére, annál nagyobb volt a román felkelők ellenállása. A havasi hadjárat során Velics Károly százada érzékeny veszteséget szenvedett.⁸⁵

A regularizáció azonban az alakulatok tényleges helyzetén nem változtatott, az egyik legnagyobb gondot továbbra is az ellátási nehézségek okozták. Bethlen Ferenc őrnagy, a 2. honvéd vadászrezd ideiglenes parancsnoka például állandó lökupa hiányról panaszkodott, melynek következtében ezrede elvesztette a bevetettségét. Bethlen száz vadász számára, 3000 lövéssel számolva az alábbi lőszerigényt fogalmazta meg: 235 font lőpor, 30 mázsa ólom, 20 000 különböző fajtájú lökupa és ezer darab gyutacs.⁸⁶ A lökupa hiány mellett legalább ekkora problémát jelentett a gyenge ruházat és a rossz higiéniai viszonyok. Ennek következtében Tarsoly Gergely és Lengyel Ádám századának vadászai júliusban állandóan szökdöstek.⁸⁷

Az egyes századokat folyamatosan Kolozsvárra vezényelték felszerelés és kiegészítés céljából. Május végétől már román ajkú újoncokat is soroztak az ezredhez, akik esetében a szökés megakadályozása komoly kihívást jelentett.⁸⁸

1849. július végén a tordai vadász-századok Balázsfalván és Marosújváron állomásoztak, biztosítva az összeköttetést Nagyszebennel. Július 27-én Torda városa gyűlést tartott, amelyen br. Egloffstein Albert, helyi katonai parancsnok kijelentette, hogy az orosz erők elől vissza kell vonulnia Kolozsvárra, de a román felkelők ellenében a nemzetiséggel együtt kész védeni a települést.⁸⁹ Az oroszok előrenyomulása következtében az alakulatok Egloffstein vezetésével augusztus 13-án Kolozsvárra,⁹⁰ majd Bánffyhunyadra,⁹¹ végül Zsibóra vonultak vissza és itt tették le a fegyvert az orosz csapatok előtt 1849. augusztus 25-én. A tordaiak a kapitulációt ellenezték, feltehetőleg ennek hatására lett Egloffstein öngyilkos. A fegyverletételről Kővári László így emlékezett: „A visszamaradtak a kastélyudvarára gyűltek. Az ágyukat, tüzérségi szekereket sorba, a fegyvereket gúlába állíták, ráakaszták tölténytartóikat, borjúikat. A fegyvertelen tömeg most már nem tudta mihez kezdjen: a CVI. zászlóalj zászlóját szétszaggatá, maga között felosztá. Itt dobokat rontottak, ott szuronyokat amott puskákat tördelnek; mások a pinczében kerestek enyhülést.

⁸⁴ MTA Kt. Csány-lt. 1849:143. Tarsoly százados jelentése. Torda, 1849. július 10.

⁸⁵ *Orbán Balázs*: Torda város és környéke. S. a. r. *Lászlóffy Aladár*. I–II. k. (Pro Memoria.) Budapest, 1986. A hivatkozott rész: I. k. 528–532. o. (A továbbiakban: *Orbán* 1986.); MNL OL R 31. Napló. 1849. július 5. A századból Ambrus József főhadnagy, Telegdi Sámuel őrmester, Fogarasi János tizedes, Ekmér Károly, Miklós Elek, Jakab András, Sebesi János és Hegedűs János vadászok estek el.

⁸⁶ MTA Kt. Csány-lt. 1849:3250. Levél Szent-Iványi Károly főkománnybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. május 21.; Ez a helyzet később sem változott érdemben. Tarsoly Gergely százados, aki az ezred 7. osztály 1. századának volt a parancsnoka, még július közepén is a lökupa és lőszerhiány miatt panaszkodott. MNL OL 2. honvéd vadászrezd iratai. 143. Levél az ezredparancsnokához. Torda, 1849. július 10.

⁸⁷ Uo. 139. Lengyel Ádám százados levele az ezredparancsnokhoz. Nagyoklos mellette havasi tábor. 1849. július 10.; Uo. Tarsoly százados jelentése. Torda, 1849. július 9.; Uo. 121. Szentkirályi Gábor hadnagy jelentése az ezredparancsnokhoz. Miriszlói tábor, 1849. június 30. A fentiekben kívül arra is panaszkodott, hogy zsoldot hús napja nem kaptak.

⁸⁸ Erre vonatkozólag a melléklet táblázatban közöltem adatokat. MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászrezd iratai. Sz. n. Br. Kemény Farkas ezredes levele gr. Bethlen Ferenc őrnagnak. Kolozsvár, 1849. május 31.

⁸⁹ MNL OL R 31. Napló. 1849. július 27.

⁹⁰ A 2. és 3. honvéd vadászrezd maradványait Gál Sándor ezredes Gyeróvásárhelyre és Sárvasárra küldte előőrsi szolgálatra. A Bánffyhunyadnál lévő vadászszázadokat a kozákok meglepték és szétszórták, míg a Gyeróvásárhelynél lévő századot lefegyverezték. *Korányi Viktor*: Honvédek napló jegyzetei. (2. javított kiadás.) Pest, 1861. 166–172. o. (A továbbiakban: *Korányi* 1861.); *Kővári* 1861. 273. o.

⁹¹ Itt az orosz csapatokkal harcot is folytattak. *Orbán* 1986. II. k. 116. o.; *Korányi* 1861. 171–172. o.

S kezdődött a rémes éj, mely épen a véremlékű Szt. Bertalan éje volt. A vadászok leültek, lábaik közé tevék tölténytáskáikat s lőttek míg egy töltések volt; a főhadiszállás ablakát belövék; egyik dühöngött, a másik szónokolt; végre mint a vihar, mely csendes esőre válik, a vadászsípok még zendültek, s méla hangja mellett a forradalom fájdalmasabb dalait éneklék, s kisírták magokat. Reggelre nem maradt egy töltés, sem a szekerekben egy ló, s a gúlába visszahelyezett fegyverek a lanyha eső ég tüzelés rozsdájától reggelre megfeketültek. Egy éj -s a magyar fegyver ragyogásában a felkelő nap sugarai többé meg nem törtek. Augusztus 25-én egész napon hevert a forradalmi fegyver, s alig volt egy talpalatnyi hely, hol fegyverromra ne kellett volna tapodni.” Ezután a vadászok többsége hazatért, de sokukat a császári hatóságok besorozták, tisztjeik pedig börtönbüntetést szenvedtek.⁹²

A 3. honvéd vadászrezred

A 3. honvéd vadászrezred – a másodikhoz hasonlóan – az erdélyi hadszíntéren tevékenykedett, elsősorban a román felkelők ellenében.

Az ezred 2. osztálya a havasok elleni hadjáratban elszenvedett veszteségeit pótolandó, Kolozsvárra majd Nagyváradra vonult felszerelés végett. Itt 294 db foszlányt, 150 vászonnadrágot, 18 db tokmányt, 100 db borjút és 40 db tölténytáskát utaltak ki a számukra. Az osztály két százada július 20-án Sebessy István őrnagy vezetésével Gyaluról Kolozsvárra érkezett. Itt a Puhl Ignác őrnagy vezette különítménybe osztották be őket, amelyet br. Maximilian Stein ezredes rövidesen Damaszkín alezredes segítségére küldött. Azonban 23-án Kemény ezredes visszarendelte a fenti különítményt Kolozsvárra.⁹³

A 3. osztályt gr. Bethlen Ferenc őrnagy június 30-án felszerelés végett Nagyváradra küldte, ahol a vadászok vágószuronnal felszerelt puskákat kaptak.⁹⁴ Az 5. osztály június végén Erzsébetvárosban állomásozott, parancsnoka Földváry József százados volt. Földváry Medgyes, Kóhalom és Nagysink székekben akarta beszédni a lakosság birtokában lévő löfegyvereket. Ehhez kérte Berde Mózes kormánybiztos segítségét, aki a felhatalmazást megadta számára.⁹⁵ A 6. osztály, amely Szabó Lajos őrnagy Torda megyei szabadcsapatából alakult, május végén Torockó és Jára biztosítására vonult. Június végén a miriszlói tábor állományához tartoztak. Az osztály 1. századához tartozó Szentkirályi Gábor hadnagy arról panaszkodott az ezredparancsnokságnak, hogy a század ruházata elhasználódott, kevés a löfegyver, ugyanakkor zsoldot már húsz napja nem kaptak. A fenti állapot miatt eddig már 15 vadász elszökött. Volt őrnagyától, Szabó Lajostól, illetve a századparancsnokától hiába kért segítséget.⁹⁶

Borcsa Mihály, a későbbi evangélikus lelkész és csángó költő július végén érkezett Nagyváradra és beállt az ezred 8. osztályába, amely éppen a városban állomásozott. Itt kapták meg a fegyvereiket, amelyek a Budavár bevételénél zsákmányolt „fényes, hosszú szuronyú rövid puskák” voltak. A városban csak néhány napot töltöttek gyakorlatozással, majd a Délvidékre vonultak és Vécsey tábornokkal kapituláltak Borosjenőnél 1849. augusztus 20-án.⁹⁷

⁹² Orbán 1986. I. k. 532. o.; Kövári 1861. 273. o., az idézett rész: uo. 277–278. o.

⁹³ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászrezred iratai. Bethlen Ferenc gr. naplója. 1849. július 3.; Hermann Róbert: A nagyszeben–nagycsúri ütközet 1849. augusztus 5–6-án. (Kézirat.) A továbbiakban: Hermann: Nagyszeben.)

⁹⁴ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászrezred iratai. Gr. Bethlen Ferenc őrnagy naplója. 1849. június 30.

⁹⁵ MNL OL F 247. 1849:876. Földváry őrnagy levele. Erzsébetváros, 1849. június 31.; Földváry József Bona Gábor kutatásai szerint csak százados volt. Bona 2008. I. k. 361. o.

⁹⁶ MTA Kt. Csány-lt. 1849:3509. Csány levele Ugron István kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. május 24.; MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászrezred iratai. Szentkirályi Gábor hadnagy az ezredparancsnoksághoz. Miriszló, 1849. június 30.

⁹⁷ Borcsa 2011. 29–31. o.

A 4. honvéd vadászere

A 4. vadászere június elején még csak az alakulás állapotában volt. Erdélyben két osztálya volt teljesen felfegyverezve és felszerelve, további kettő pedig Marosvásárhelyen szerveződött. Az utóbbiakról Ormai remélte, hogy rövidesen felfegyverzi és a hadszíntérre vezényli. A hiányzó négy osztályt Magyarországon tervezték felállítani.⁹⁸ Az ezred 1. osztálya 1849. július 23-án Marosvásárhelyen állomásozott.⁹⁹ A szervezésről Ormai július 29-én küldött állapotjelentést a hadügyminisztérium számára, mint a „honvéd vadászerekek főparancsnoka”. E szerint Nagyváradon állomásozott a 4. és 5. osztály, amely zömében román nemzetiségű újoncokból állt. Az 5. osztály nyári öltönnyel és fegyverrel el volt látva, ugyanakkor köpenyből, borjúból és tábori kulacsból nagy hiányt szenvedtek. A 4. osztály mindössze 167 fős volt, fegyverrel nem rendelkeztek, de köpenyből és borjúból szintén hiányt szenvedtek, így a két századot Ormai tábori szolgálata alkalmatlannak minősítette. A hadi helyzet rosszabbodása miatt Ormai elrendelte, hogy az újonctelep a „kisszerű” fegyverigazító „gyárral” Pankotára vonuljon. Ide rendelte a 4. osztályt, valamint a Szegeden lévő puskaműveseit és szállítóit is. A két osztály fegyelme – egy korabeli jelentés alapján – meglehetősen gyenge lábakon állt.¹⁰⁰ Az ezred Erdélyben állomásozó osztálya Szunyogh Ágoston százados vezetésével vonult vissza és augusztus 7-én érkezett Feketetóra. A román nemzetiségű újoncok szökése folyamatos volt.¹⁰¹

Tisztikar, legénységi állomány

A 2–4. honvéd vadászerekek tisztikaráról a legteljesebb képet Ormai Norbert ezredes 1849. június 12-én kelt kinevezési javaslata mutatja.¹⁰² Ennek alapján – Bona Gábor alapműveire támaszkodva – végeztem el a tisztikar társadalmi vizsgálatát. Mintegy 102 felterjesztett egyén életrajzi adatait ismerjük. E szerint a fenti létszámból három fő volt főnemesi (3%), 23 középbirtokos nemesi (22,5%), 42 nemesi (44,27%) és 27 polgári származású (26,4%), míg hét személy társadalmi hovatartozása ismeretlen (6,8%). 21 fő szolgált korábban a császári-királyi soralakulatoknál (20,05%), 17 fő honvédzászlóaljnál (16,7%), illetve 26 fő nemzetőr alakulatnál vagy szabadcsapatnál (25,4%). Bár az így nyert kép – életrajzi adatok hiányában – korántsem teljes, bizonyos tendenciákat mégis reprezentálnak.

A legénységi állományról nagyon keveset tudunk, annyit azonban megállapíthatunk, hogy többségük az országgrészben 1849 januárjától létrejött vadászcsapatokban szolgált. A belépés többnyire önkéntes alapon, toborzás útján történt, de a Székelyföldön soroztak is a honvéd vadászerekekbe.¹⁰³ A 4. honvéd vadászere román újoncait feltehetőleg a törvényhatóságokra kivetett kvótából állították ki.

⁹⁸ MNL OL H 75. 1849:23147. Ormai levele. Marosvásárhely, 1849. július 9.; HL 1848–49. 37/304. Ormai jelentése a hadügyminisztériumhoz. Marosvásárhely, 1849. június 13.

⁹⁹ *Hermann*: Nagyszeben.

¹⁰⁰ HL 1848–49. 40/361. Ormai jelentése az országos főhadparancsnokságnak. Hódmezővásárhely, 1849. július 29. A fegyverjavító üzemből 328 különféle fegyver volt, melyet Ormai az igazítás után a két osztály felfegyverzésére szánt. HL 1848–49. 40/361/a. Országos főhadparancsnokság intézkedései. Szeged, 1849. július 30.

¹⁰¹ MNL OL X 7156. 2. honvédvadászere iratai Szunyogh Ágoston százados levele Kemény Farkas br. ezredeshez. Bánffyhunyad, 1849. augusztus 10.

¹⁰² Lásd a 6. sz. mellékletet!

¹⁰³ Például Marosszékből. Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli: *Pál-Antal Sándor*. Székelyudvarhely, 2001. 424–425. o.; *Pál-Antal – Zepczaner* 2005. 323–324. o.

Összegzés

A honvéd vadászezredek erdélyi szervezését és működését feldolgozni nem hálás feladat. 1849 márciusáig a helyzet áttekinthető, mivel csak az 1. honvéd vadászezred létezett. Áprilistól azonban az 1. honvéd vadászezred Erdélyben harcoló osztaályait Ormai feltehetőleg áthelyezte a 2. és 3. vadászezrekhez. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a nyolc osztaályt így tudta kiállítani, ez viszont a későbbi kutatást nagyban megnehezítette. Tarsoly Gergely százados például az 1849. július 10-én Tordán írt levelében arról panaszkodott, hogy már azt sem tudja, hogy melyeik ezredhez tartozik, mivel az egyik Tordán alakult vadász-századot Ormai a 3. ezredhez osztotta be.¹⁰⁴ Arra is volt példa – a beszercei hadosztályhoz tartozó osztaály esetében –, hogy egy-egy osztaályt hol az 1., hogy a 2. vagy 3. ezredhez tartozóként szerepeltetnek egykorú forrásaink. Emellett – a folytonos átszervezések miatt az előléptetett tiszték is hol itt, hol ott szolgáltak.

Kétségtelen, hogy Ormai a 2. és 3. ezredek kiállítása terén gyors sikereket könyvelhetett el. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a magasabb foglалó és díjazás komoly vonzerőt jelentettek a négy hónapos szabadcsapatok tagjai számára, akiknek vezérei több esetben szinte a teljes alakulatukkal besoroltak a honvéd vadászok közé. A regularizáció természetesen nem oldotta meg a kiképzési, fegyverzeti és felszerelési hiányosságokat, a havasok elleni hadjárat során pedig a meglévő ruházat is elhasználódott. A problémákat Ormai igyekezett orvosolni, májustól egyre több osztaály, vagy század vonult Nagyváradra kiképzés és felszerelés végett, de a hiányosságok a szabadságharc végéig fennálltak.

Ennek ellenére Ormai komoly érdemének kell tulajdonítanunk, hogy a két teljes erdélyi honvéd vadászezred létrehozásával (2–3.) be tudta tölteni azt az űrt, amely a négy hónapos vadászcsoapatok feloszlása után keletkezett volna. Utóbbi alakulatok ugyanis a magyar polgári kormányzat elsődleges támaszai voltak számos helyen, emellett a havasok zárolásával, amely persze sohasem volt teljes, megakadályozták a román felkelés továbbterjedését. Természetesen a harci értékük – egyetértve Gyalókay Jenővel – nem közelítette meg a reguláris alakulatokét, csakhogy a fenti feladatra ilyen csapattestek csak ritkán álltak kellő számban a rendelkezésre. Így maradtak a vadászezredek, nemzetőrségek és a szabadcsapatok e nem könnyű feladatra, amelyek – sok esetben rajtuk kívül álló okok miatt – nem mindig álltak a helyzet magaslatán, de arra is volt példa, hogy a kisebb ütközetekben, harcokban keményen megállták a helyüket.

¹⁰⁴ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászezred iratai. Tarsoly százados levele az ezredparancsnoksághoz. Torda, 1849. július 10.

MELLÉKLETEK

1.

*Farkas István százados állapotjelentése az első honvéd vadászrezd erdélyi első századáról*¹⁰⁵

Létszám:

<i>Rendfokozat</i>	<i>Létszám</i>
Százados	1
Főhadnagy	1
Hadnagy	1
Fővadász	2
Alvadász	12
Trombitás	2
Közvadász	148
<i>Teljes létszám</i>	<i>167</i>

Felszerelés:

<i>Megnevezés</i>	<i>Darabszám</i>
Vadászkés	2
Vágószurony	40
Szurony	22
Szuronytok	34
Körömvas	34
Srofoló	34
Tölténytáska	79
Derékszíj	79
Fegyverszíj	40
Portartó	16
Kapszlitartó	10
Borjú	10
Töltővessző	6
Vászontarisznnya	103
Élestöltés	103
Vaktöltés	103

Egyenruha:

<i>Megnevezés</i>	<i>Darabszám</i>
Köpeny	152
Atila	10
Nadrág	95
Mellény	95
Kalap	95
Sipka	95
Csizma	124
Ing	204
Gatya	204
Nyakra való	204

Fegyverzet:

<i>Megnevezés</i>	<i>Darabszám</i>
kétcsővű kovás vadászpuska	1
kétcsővű lökupakos vadászpuska	2
vontcsővű kovás vadászpuska	12
vontcsővű lökupakos vadászpuska	6
kovás vadászpuska	7
lökupakos vadászpuska	85
kovás muskéta	9
lökupakos muskéta	184

¹⁰⁵ HL Csány-lt. 1849:333. Szamosújvár, 1849. február 7.

2.

*Létszám és felszerelés kimutatás az 1. honvéd vadászrezred 3. századáról,
1849. március közepe¹⁰⁶*

<i>Rendfokozat, beosztás</i>	<i>Létszám</i>	<i>Egyenruházat</i>	<i>Fegyver</i>	<i>Felszerelés</i>	<i>Éles töltés</i>
Százados ¹⁰⁸	1	–	–	–	–
Főhadnagy ¹⁰⁹	1	–	–	–	–
Fővadász	2	2 köpeny, 1 atilla, 1 nadrág, 2 csizma, 4 ing, 4 gaty	2 vontcsövű, kis lökupakos	2 vágószurony, 2 szuronyhüvely, 2 köröm, 2 vas töltővesző	–
Alvadász	4	6 köpeny, 5 atilla, 5 nadrág, 6 csizma, 12 ing, 12 gaty	3 vontcsövű, kis lökupakos, 1 vontcsövű kovás	6 vágószurony, 6 szuronyhüvely, 6 vas töltővesző	–
Trombitás	1	1 köpeny, 1 csizma, 2 ing, 2 gaty	–	1 vadászkes, 1 szuronyhüvely	–
Ács	1	1 köpeny, 1 csizma, 2 ing, 2 gaty	–	–	–
Közvadász	92	92 köpeny, 7 atilla, 1 nadrág, 92 csizma, 181 ing, 187 gaty	3 kétsövű kis lökupakos, 1 kétsövű kovás, 9 vontcsövű kis lökupakos, 8 vontcsövű kovás, 46 kis lökupakos vadász, 7 kovás vadász, 1 gyutacsos, 11 kamrás nagy lökupakos, 4 kovás kamrás, 2 kamrás gyutacsos pusk	13 vágószurony, 4 szurony, 21 szuronyhüvely, 4 körömvas, 48 tölténytartó, 39 fa töltővesző, 58 vas töltővesző	5000
-	102	102 köpeny, 13 atilla, 12 nadrág, 102 csizma, 201 ing, 201 gaty	3 kétsövű kis lökupakos, 1 kétsövű kovás, 14 vontcsövű kis lökupakos, 9 vontcsövű kovás, 11 kamrás nagy lökupakos, 4 kamrás kovás, 2 kamrás gyutacsos, 48 kis lökupakos vadász, 7 kovás vadász, 1 gyutacsos vadász	1 vadászkes, 21 vágószurony, 4 szurony, 30 szuronyhüvely, 6 körömvas, 39 fa töltővesző, 66 vas töltővesző,	5000

¹⁰⁶ HL Csány-lt. Sz. n.

¹⁰⁷ Farkas István.

¹⁰⁸ Reményfi Szilárd.

3.

*Józef Bem altábornagy előléptetési javaslata
az 1. honvéd vadászrezd tagjai számára. Nagyszeben, 1849. március 28.¹⁰⁹*

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Javasolt rendfokozat</i>
Pyber Károly	főhadnagy	százados
Dernői Lajos	főhadnagy	százados
Bieber József	hadnagy	főhadnagy
Pettner János	fővadász	hadnagy
Végsey Gellért	fővadász	hadnagy

4.

A 2. honvéd vadászrezd diszlokációja 1849 májusában¹¹⁰

<i>Osztály</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Állomáshely</i>
1.	Dombai őrnagy	Verestoronny
2.	Dombai őrnagy	Verestoronny
3.	Reményfi százados	Beszterce
4/1. század.	Kovácsi százados	Torockó
4/2. század	Nagyajtai százados	Kolozsvár
5/1. század	Eperjesi főhadnagy	Kolozsvár
5/2. század	Kocsis százados ¹¹²	Nagyenyed
6/1. század	–	Maroslétán
6/2. század	–	Maroslétán
7/1. század	Olasz Károly százados	Kolozsvár
7/2. század	gr. Teleki Oszkár főhadnagy	Szilvás

¹⁰⁹ Nagy 1896. XLVI.

¹¹⁰ MNL OL X 7156. 2. honvéd vadászrezd iratai. Sz. n.

¹¹¹ Kocsis Károly százados. *Bona* 2008. I. k. 566. o.

5.

*Ormai Norbert ezredes állapotjelentése az Erdélyben alakuló honvéd vadászrezredekről.
Marosvásárhely, 1849. június 9.¹¹²*

2. vadászrezred 5 osztályból áll:

<i>Rendfokozat</i>	<i>Létszám</i>
őrnagy	3
százados	11
főhadnagy	12
hadnagy	25
fővadász	21
alvadász	121
trombitás	2
őrvezető	120
közvadász	1261

3. honvéd vadászrezred 8 osztályból áll:

<i>Rendfokozat</i>	<i>Létszám</i>
Ezredes	1
őrnagy	2
százados	17
főhadnagy	20
hadnagy	36
fővadász	36
alvadász	183
trombitás	1
őrvezető	182
közvadász	1936

4. honvéd vadászrezred 2 osztályból áll:

<i>Rendfokozat</i>	<i>Létszám</i>
őrnagy	–
százados	4
főhadnagy	4
hadnagy	8
fővadász	8
alvadász	38
trombitás	2
őrvezető	20
közvadász	1471

Megjegyzés: A 4. honvéd vadászrezred alakulóban van.

¹¹² MNL OL H 75. 1849:23147. Ormai levele a Hadügyminisztériumhoz. Marosvásárhely, 1849. június 9.

6.

A 2–4. honvéd vadászerekek elhelyezkedése és állapota 1849. június 12-én¹¹³

2. honvéd vadászere, törzs: Kolozsvár (47 fő)

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Állomáshely</i>	<i>Létszám</i>
1	1	Déva	190
1	2	Déva	188
2	1	Déva	188
2	2	Déva	189
3	1	Beszterce	162
3	2	Beszterce	183
4	1	Torockó	150
4	2	Kolozsvár	132
5	1	Kolozsvár	153
5	2	Nagyenyed	156
6	1	Marosléta	156
6	2	Marosléta	155
7	1	Torda	196
7	2	Torda	154
8	1	Torda	155
8	2	Torda	156

Megosztás: 3 őrnagy, 17 százados, 17 főhadnagy, 34 hadnagy, 1 lelkész, 1 számvevő, 2 főorvos, 1 alorvos, 1 foglár, 32 fővadász, 193 alvadász, 192 örvezető, 13 trombitás, 2183 közvadász.
Összesen: 2671 fő, 1708 lőfegyver, 882 lándzsa.

¹¹³ HL 1848–49. 32/397.

3. honvéd vadászezred, törzs: Marosvásárhely (25 fő)

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Állomáshely</i>	<i>Létszám</i>
1	1	Bethlen	132
1	2	Somkerék	152
2	1	Segesvár	156
2	2	Gálfalva	155
3	1	Szászrégen	156
3	2	Szászrégen	155
4	1	Nagyenyed	154
4	2	Balászfalva	155
5	1	Erzsébetváros	153
5	2	Erzsébetváros	69
6	1	Torda	154
6	2	Torda	155
7	1	Marosvásárhely	144
7	2	Marosvásárhely	156
8	1	Marosvásárhely	156
8	2	Marosvásárhely	155

Megoszlás: 2 őrnagy, 17 százados, 18 főhadnagy, 33 hadnagy, 1 lelkész, 1 számvevő, 2 főorvos, 1 alorvos, 1 foglár, 32 fővadász, 183 alvadász, 182 őrzető, 1936 közvadász.
Összesen: 2408 fő, 371 lőfegyver, 973 lándzsa, 1115 fő fegyvertelen.

4. honvéd vadászezred, törzs: Medgyes

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Állomáshely</i>	<i>Létszám</i>
1	1	Kolozsvár	124
1	2	Szilvás	163
2	1	?	134
2	2	?	134

Megoszlás: 13 százados, 8 főhadnagy, 17 hadnagy, 1 főorvos, 8 fővadász, 38 alvadász, 20 őrzető, 2 trombitás, 471 közvadász. Összesen: 555 fő (+ 21 kinevezett tiszt a feltöltetlen osztályokhoz), 70 lőfegyver, 209 lándzsa.

Összesen: 5 őrnagy, 47 százados, 43 főhadnagy, 84 hadnagy, 2 lelkész, 2 számvevő, 5 főorvos, 2 alorvos, 1 foglár, 72 fővadász, 414 alvadász, 394 őrzető, 15 trombitás, 4590 közvadász. = 5676 fő.

Megjegyzés: A toborzás folyik, a 4. ezred feltöltése folyamatban van.

Tisztikar

2. honvéd vadászrezd, törzs: Eördögh Jenő főhadnagy, Lederer Ede százados, Lovassy Andor főhadnagy, Bálint József hadnagy

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Tisztikar</i>
1	1	Dombai Tamás őrnagy, Alter György százados, Bieber József főhadnagy, Kis Sándor hadnagy, Kollár Ferenc hadnagy
1	2	Pyber Károly százados, Toronyi József főhadnagy, Sauer Lajos hadnagy, Jenuska Károly hadnagy
2	1	Dernői Lajos százados, Wolski Stanislaw főhadnagy, Pap Antal hadnagy, Scheik János hadnagy
2	2	Szebenyi Ferenc százados, Simonffy Miklós főhadnagy, Szűk Ferenc hadnagy, Gyulavári József hadnagy
3	1	Reményfi Szilárd százados, Gajzágó László főhadnagy, Gallik János hadnagy, Fráter Béla hadnagy
3	2	Kádár Ferenc százados, Budai György főhadnagy, Csernátoni Samu hadnagy, Bányay József hadnagy
4	1	Kovács János százados, Lendvai János főhadnagy, Ottlik Gyula hadnagy, Fischer Károly hadnagy
4	2	Bethlen Ferenc őrnagy, Nábráczky Pál százados, Csizsár Domokos főhadnagy, Zilahi Lajos hadnagy, Konc Ferenc hadnagy
5	1	Jeney József őrnagy, Lukács László százados, Eperjessy László főhadnagy, Kövesdy János hadnagy, Szentgyörgyi György hadnagy
5	2	Kocsis Károly százados, Székely Ádám főhadnagy, Kovács Áron hadnagy, Kenderesy Károly hadnagy
6	1	Csiszár Samu százados, Ormai Ármin főhadnagy, Nagy Ignác hadnagy, Torma Károly hadnagy
6	2	Hajnal József százados, Jeney Károly főhadnagy, Koncz László hadnagy, Lehoczky József hadnagy
7	1	Tarsoly Gergely százados, Szigethi-Csehi Sándor főhadnagy, Hatfaludy József hadnagy, Lengyel József hadnagy
7	2	Lengyel Ádám százados, Kóródy János főhadnagy, Vizi Endre hadnagy, Gámán Zsigmond hadnagy
8	1	Csipkés Albert százados, Bok Samu főhadnagy, Jakab István hadnagy, Nagy József hadnagy
8	2	Velics Károly százados, Csíki Antal főhadnagy, Derzsi József hadnagy, Ambrus József hadnagy

3. honvéd vadászrezd: törzs: Csiszér Farkas főhadnagy, Geszner Tamás százados,
Pap János főhadnagy, Szenkovits Imre hadnagy

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Tisztikar</i>
1	1	Br. Sahlhausen Lipót százados, Csiszér Lajos főhadnagy, Fekete Albert hadnagy, Elekes Mihály hadnagy
1	2	Bezeckzy Domokos százados, Balla István főhadnagy, Szenkovics Miklós hadnagy, Kassay Samu hadnagy
2	1	Sebessy István őrnagy, Pál Rudolf százados, Gyulay János főhadnagy, Tamási Ferenc hadnagy, Tamási Miklós hadnagy
2	2	Baló József százados, Miklós István főhadnagy, Dózsa Károly hadnagy, Balla József hadnagy
3	1	Kovács Elek százados, Szoboszlai Ferenc főhadnagy, Solymossy János hadnagy, Farczády Sándor hadnagy
3	2	Teleki László százados, Kakutsi Ádám főhadnagy, Lőfi Áron hadnagy, Török Sándor hadnagy
4	1	Szávay Pál százados, Szentiványi László főhadnagy, Bong Ferenc hadnagy, Bereczky János hadnagy
4	2	Bartha Gergely százados, Jakabházy Zsigmond főhadnagy, Ugron Gáspár hadnagy, Donáth Pál hadnagy
5	1	Földváry József százados, Fülöp János főhadnagy, Sebessy Ferenc hadnagy, Véghső Gellért hadnagy
5	2	Thorday Ede százados, Naményi Antal főhadnagy, Ványolos Miklós hadnagy, Lehniczky Ferenc hadnagy
6	1	Szabó Lajos őrnagy, Damburgi Ede százados, Réthy József főhadnagy főhadnagy, Boér István hadnagy, Szentkirályi Gábor hadnagy
6	2	Bíró Lajos százados, Brendusi József főhadnagy, Tolvay Ferenc hadnagy, Makay Samu hadnagy
7	1	Stark János százados, Veress Lajos főhadnagy, Kovács Károly hadnagy, Madarász Endre hadnagy
7	2	Sárpataky Károly százados, Vargha Sándor főhadnagy, Körtvélyesi Lajos hadnagy, Gyulay Ferenc hadnagy
8	1	Limbeck József százados, Nuricsán József főhadnagy, Farkas János hadnagy, Jakab Gergely hadnagy
8	2	Rozváry Lajos százados, Dindár Lajos főhadnagy, Mihály Gergely hadnagy, Stark Mihály hadnagy

4. honvéd vadászrezd:

<i>Osztály</i>	<i>Század</i>	<i>Tisztikar</i>
1	1	Olasz Károly százados, Mártonffy Ignác főhadnagy, Némethy György hadnagy, Harmath Miklós hadnagy
1	2	Feleki Miklós százados, Szerdahelyi Pál főhadnagy, Gosztanyi Sándor hadnagy, Leczkovics János hadnagy
2	1	Szunyogh Ágost százados, Ármos Sándor főhadnagy, Kováts János hadnagy, Orosz Károly hadnagy
2	2	Putnoky József százados, Ármos Bálint főhadnagy, Eördögh Vilmos hadnagy, Dobozy Ede hadnagy
3	1	Szűcs Ferenc százados, Ferencz Károly főhadnagy, Nagy István hadnagy, Huszár Miklós hadnagy
3	2	Déván János százados, Bodrogi Samu főhadnagy, Bíró Mihály hadnagy, Barcsay Ábrahám hadnagy
4	1	Zombory Antal százados, Bogdánffy Gábor hadnagy, Bodor Domokos hadnagy
4	2	Szarvady Lajos százados, Incze Domokos főhadnagy, Kádár Pál hadnagy, Buda Vencel hadnagy
5	1	Sík Károly százados, Hauser Antal hadnagy, Frankó János hadnagy
5	2	Pápai Lajos százados
6	1	Kövendy János százados
6	2	–
7	1	Dolinay Péter százados
7	2	–

7.

*Létszámkimutatás a 2. vadászrezd 1-2. osztályáról.
Magyarigen, 1849. június 20.¹¹⁴*

<i>Rendfokozat</i>	<i>Állomány</i>
Százados	4
Főhadnagy	4
Hadnagy	8
Fővadász	8
Zászlótartó	2
Trombitás	8
Alvadász	48
Őrvezető	48
Ács	8
Közvadász	478
<i>Összesen:</i>	<i>616</i>

¹¹⁴ MNL OL P 876. 2. t. 37.

8.

*Kimutatás a Kolozsváron állomásozó honvéd vadászokról.
Kolozsvár, 1849. június 26.¹¹⁵*

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám</i>	<i>Fegyver</i>
Második ezred, 4. osztály 2. század	Nábráczy Pál százados	150	150
Harmadik ezred, 5. osztály 1. század	Fülöp János főhadnagy	149	29
Harmadik ezred 5. osztály 2. század	Ványolos Miklós hadnagy	60	8
Harmadik ezred 3. osztály 1. század	Szoboszlay Ferenc főhadnagy	156	–
Harmadik ezred 3. osztály 2. század	Gyuki főhadnagy	155	20
<i>Összesen</i>		<i>670</i>	<i>207</i>

9.

*A gyulafehérvári ostromsereg létszámkimutatása.
Gyulafehérvár, 1849. július 11.¹¹⁶*

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám</i>	<i>Állomáshely</i>
Első vadászezred 1 százada	Mandits Pál százados	90	Tótfalu
Második vadászezred 4 százada	Alter György százados	493	Marosportus
Harmadik vadászezred 1 százada	Veress Lajos főhadnagy	137	Marosportus

10.

Az erdélyi honvédsereg hadrendje. 1849. július 20.¹¹⁷

<i>Alakulat</i>	<i>Hadosztály</i>	<i>Létszám</i>
Első vadászezred 3 százada	Gyulafehérvári ostromsereg	248
Második vadászezred 4 százada	Gyulafehérvári ostromsereg	545
Harmadik vadászezred 1 százada	Gyulafehérvári ostromsereg	141
Második vadászezred egy osztálya	Kolozsvári	300

¹¹⁵ MNL OL R 306. Sz. n. Kolozsvár, 1849. június 26.

¹¹⁶ MNL OL P 876. 2. t. №. 67. 48–49.

¹¹⁷ *Gyalóka* 1933. 214–220. o.

11.

Br. Maximilian Stein ezredes kimutatása a gyulafehérvári ostromsereg alárendeltségébe tartozó honvéd vadászalakulatokról. Gyulafehérvár, 1849. július 24.¹¹⁸

<i>Alakulat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Létszám</i>	<i>Állomáshely</i>
Első vadászereď 1 százada	Mandits Pál százados	90	Borbánd
Második vadászereď 2. osztályának 2 százada	Eldódi György százados	234	Tóthfalu
Második vadászereď 1. osztályának 2 százada		214	–
Harmadik vadászereď 1 százada	Veress Lajos főhadnagy	129	Marosortus

12.

A besztercei hadosztály létszámkimutatása a 3. vadászereď osztályáról. Beszterce, 1849. május 22. – július 20.¹¹⁹

<i>Dátum</i>	<i>Létszám</i>
1849. május 22.	300
1849. június 11.	636
1849. június 20.	445
1849. július 6.	231
1849. július 11.	204

¹¹⁸ MNL OL R 14. 3. tétel. 217.

¹¹⁹ MNL OL R 14. 3. tétel. 2/2.

ATTILA SÜLI

HONVÉD RIFLE REGIMENTS IN TRANSYLVANIA IN 1849

Summary

The present paper outlines the history of the Honvéd rifle regiments, these special formations of the Hungarian Army of the 1848-49 Revolution and War of Independence. The setting up of the First Honvéd Rifle Regiment started from December 1848, under Norbert (Auffenberg) Ormai's leadership, then the regiments No. 2. and 3. were set up in spring 1849, and the organization of the fourth one was also started. The Honvéd rifle regiments were made up of eight two-squadron divisions, the majority of the men enlisted voluntarily.

The main aim of this paper is to present the history of the 2nd-4th Honvéd Rifle Regiments that were set up in Transylvania. In addition, the author discusses the Transylvanian connections of the First Honvéd Rifle Regiment because men were recruited for this formation, too, in Transylvania, from February 1849, and one of its divisions operated in this country part during the independence war.

The paper acquaints readers with the circumstances and difficulties of the organising work, with the equipment shortages the regiments had, as well as with the battle operations of each units.

ATTILA SÜLI

ORGANISATION ET ACTIVITÉ DES RÉGIMENTS DE CHASSEURS DE
L'ARMÉE HONGROISE
EN TRANSYLVANIE EN 1849*Résumé*

Cette étude esquisse l'histoire des régiments de chasseurs faisant partie des unités spéciales de l'armée hongroise lors de la révolution et de la guerre d'indépendance 1848-1849. L'organisation du 1er régiment de chasseurs commença en décembre 1848 sous la direction de Norbert Ormai (Auffenberg). Au printemps 1849 furent levés les 2e et 3e régiments et débuta l'organisation du 4e. Les régiments de chasseurs furent composés de huit divisions de deux compagnies chacune et la plupart des militaires furent des volontaires.

Le but principal de l'étude est de présenter l'histoire des 2e, 3e et 4e régiments de chasseurs organisés en Transylvanie. L'auteur parle également des liens entre le 1er régiment et la Transylvanie, car des recrutements y eurent lieu pour cette unité à partir de février 1849 et une de ses divisions fut active dans cette région pendant la guerre d'indépendance.

L'étude permet de connaître les conditions et les difficultés d'organisation des régiments de chasseurs, l'insuffisance d'équipements et les actions des différentes unités.

ATTILA SÜLI

DIE ORGANISIERUNG UND TÄTIGKEIT DER HONVED-JÄGERREGIMENTER
IN SIEBENBÜRGEN IM JAHR 1849*Resümee*

Die vorliegende Arbeit zeigt die Geschichte eines der speziellen Verbände der Honved-Armee der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848-49, der Honved-Jägerregimenter, auf. Ab Dezember 1848 begann unter der Leitung von Norbert Ormai (Auffenberg) die Organisation des 1. Honved-Jägerregiments, neben dem im Frühjahr 1849 das 2. und 3. Regiment aufgestellt wurden bzw. mit der Organisation des 4. begonnen wurde. Die Honved-Jägerregimenter bestanden aus acht Divisionen zu je zwei Kompanien, die Mehrheit des Bestands aus Freiwilligen.

Hauptziel der Studie ist die Vorstellung der Geschichte der in Siebenbürgen organisierten 2-4. Honved-Jägerregimenter. Daneben kommt der Verfasser auch auf die Ereignisse der Tätigkeit des 1. Honved-Jägerregiments in Siebenbürgen zu sprechen, da ab Februar 1849 auch für dieses Regiment in Siebenbürgen rekrutiert wurde, bzw. eine Division des obigen Verbandes war im Laufe des Freiheitskampfes auch in diesem Landesteil tätig.

Wir können die Umstände und Schwierigkeiten der Organisation der Honved-Jägerregimenter, die Mängel in der Ausrüstung bzw. die Tätigkeit der einzelnen Einheiten auf dem Kampfplatz kennen lernen.

АТТИЛА ШЮЛИ

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЙСТВИЕ ГОНВЕДСКИХ ПОЛКОВ ИСТРЕБИТЕЛЬНОЙ
АВИАЦИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ В 1849-ОМ ГОДУ*Резюме*

В настоящей статье рассматривается история гонведских полков истребительной авиации, принадлежавших к специальным частям гонведской армии, в период революции и освободительной борьбы 1848–1849-ых годов. С декабря 1848-ого года под руководством Ормаи (Ауффенберг) Норберта началась организация 1-го хонведского полка истребительной авиации, к нему весной 1849-го года сформировали и присоединили 2-ой и 3-ей полки, а также началось формирование 4-го полка. Гонведские полки истребительной авиации строились из восьми двухротных дивизионов, большинство личного состава состояло из добровольцев.

Основная цель настоящей статьи показать историю сформированных в Трансильвании 2–4-ого гонведских полков истребительной авиации. Наряду с этим автор останавливается на действиях подразделений 1-го хонведского полка истребительной авиации в Трансильвании, так как с февраля 1849-ого года личный состав набирался также и там, а один дивизион вышеуказанного полка действовал в этой части страны.

Мы сможем познакомиться с обстоятельствами и трудностями организации гонведских истребительных полков, а также с действиями их отдельных частей на поле боя.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PÁSZTI LÁSZLÓ

A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN

A SEGESVÁRI ÜTKÖZET ÉS LÜDERS OROSZ TÁBORNOK ÚJRAOLVASOTT JELENTÉSEI*

A moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban megtaláltam az 1849. július 31-i segesvári ütközetről Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornoknak a Magyarországra bevonult orosz haderő főparancsnokához, Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagyhoz intézett eredeti jelentését és annak kiegészítését. Bem altábornagy orosz ellenfelének jelentése augusztus 2-án Segesváron kelt.¹ Lüders később, Nagyszebenben augusztus 9-én írott jelentésében visszatért a segesvári ütközetre és további részleteket közölt róla.² Történészként, hivatkozva is rájuk, ezeket a jelentéseket először Ivan Ivanovics Oresz használta az 1870-es évek végén, amikor megírta monográfiáját az orosz csapatok 1849-es magyarországi hadjárataról.³ Az ő jegyzeteiben szereplő levéltári jelzetek⁴ azóta megváltoztak, de az iratanyaghoz készült belső levéltári segédlet eligazítja a kutatót.

Rögtön felvetődik a kérdés, van-e valami hozadéka az iratok előkerülésének a segesvári ütközet történetét illetően? Ezeknek a jelentéseknek a tartalma a magyar történettudomány számára ugyanis régen ismert, mivel azok a szentpétervári angol követ, Andrew Buchanan 1849. augusztus 16-i és augusztus 24-i Palmerston angol külügyminiszterhez írt jelentéseinek mellékleteként nyomtatásban már 1851-ben napvilágot láttak egy angol dokumentumgyűjteményben.⁵

A segesvári ütközet történetét alapos, szakszerű elemzéssel Gyalókey Jenő hadtörténész írta meg 1932-ben megjelent tanulmányában, amelyhez természetesen felhasználta az említett angol kiadványt is.⁶ A szabadságharcról azóta megjelent munkák részletesebb leírásai az ütközetről az ő tanulmányán alapulnak.⁷

Miért érdemes mégis közzétenni és újraolvasni Lüders jelentéseit?

Elsősorban azért, mert az ütközetről azonnali magyar beszámoló vagy részletes hivatalos jelentés a felgyorsuló események sodrában már nem készült, de nincs egykorú és

* 2012-ben a Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően kaptam lehetőséget arra, hogy Moszkvában az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, a továbbiakban: RGVIA) kutathassak. Ez a tanulmány az akkor végzett kutatómunka eredménye.

¹ Lüders Paszkevicznek, 881. sz., Segesvár, 1849. július 21. (augusztus 2.) RGVIA 846. fond (Военно-ученый архив – Hadtörténelmi levéltár), 16. opisz (Венгерская кампания 1849 г. – Az 1849. évi magyarországi hadjárat), 5351. gyelo (Сведения о венгерской кампании – Jelentések a magyarországi hadjáratról), 98–106. o. (A továbbiakban: 1. melléklet.)

² Lüders Paszkevicznek, 893. sz., Nagyszeben, 1849. július 28. (augusztus 9.) RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 284–289b. o. A segesvári ütközetre vonatkozó rész: 284b–286. o. (A továbbiakban: 2. melléklet.)

³ *Ореус, II.*: Описание Венгерской войны 1849 года. С приложением 14-ти карт и планов. Санкт-Петербург, 1880.; *Ivan Ivanovics Oresz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002. (A továbbiakban: *Oresz*.)

⁴ Oresznál a Lüders-jelentések levéltári jelzete: Военно-ученый архив, отд. II. Nr. 3281. Lásd: *Oresz*, 463. o.

⁵ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49. presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 337–339., 358–363. o. (Ez utóbbiban a segesvári ütközetre vonatkozó rész: 358–359. o.)

⁶ *Gyalókey Jenő*: A segesvári ütközet (1849. július 31.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1932. 187–235. o. (A továbbiakban: *Gyalókey* 1932.)

⁷ Pl.: *Kovács Endre*: Bem József. Budapest, 1954. 597–606. o.; *Uő*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 301–309. o.; *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csaták.) Budapest, 2004. 340–347. o.; *Kedves Gyula – Ratzky Rita*: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek, hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzéssel. Budapest, 2009. (A továbbiakban: *Kedves – Ratzky* 2009.) 153–157. o.

avatott magyar leírása sem.⁸ A sokat vitatott eseményről született hatalmas mennyiségű magyar visszaemlékezés-anyag elsősorban Petőfi eltűnésével és nem magával az ütközettel foglalkozott, és a küzdelem résztvevői vagy csak szemtanúi emlékeiket évekkel, esetenként évtizedekkel később vetették papírra. Ebből következik, hogy a hangsúlyok eltolódtak, a megkopott emlékek közé későbbi, másoktól szerzett információk saját élményként is beépültek, és a visszaemlékezők esetenként azt mondták fel, amit a közvélemény hallani akart tőlük. Ezt az értékét tekintve rendkívül egyenetlen memoárirodalmat, „tengernyi vallomást”, igen nagy munkát végezve a Petőfi-kutató Dienes András tekintette át és alaposan megszurta. Ő elsősorban a költő eltűnésének körülményeit próbálta rekonstruálni, de természetesen az ütközet lefolyását is tárgyalta.⁹ Dienesnek a költő halála körülményeire vonatkozó adatait és következtetéseit a közelmúltban Hermann Róbert vette újabb vizsgálat alá (nem először), és kételyeit fogalmazta meg velük kapcsolatban.¹⁰ A fentiek ismeretében Lüdernnek két nappal az ütközet után született jelentése, együtt augusztus 9-i jelentésének Segesvárra vonatkozó részével az orosz fél erejét, tevékenységét, csapatainak mozgását illetően, így az ütközet menetére vonatkozóan is a legfontosabb dokumentum. Azért érdemes ismét tüzetesen végigolvasni ezeket az iratokat, mert néhány olyan mozzanatot, amelyet Gyalóky Jenő a rendelkezésére álló források alapján nem tudott a lehetséges mértékben tisztázni, más, azóta hozzáférhetővé vált orosz forrással együtt és azoktól alátámasztva megvilágítanak és bizonyos félreértéseket eloszlatnak. Tehát az ütközet történetének részbeni újraírását teszik szükségessé.

Azért sem tartjuk fölöslegesnek a jelentések közzétételét, mert az eddig ismert szöveg francia nyelvű, az eredeti iratok pedig oroszul íródtak, lévén az Orosz Birodalom államigazgatásának, így katonai igazgatásának a nyelve is orosz. A hivatalos levelezés az orosz hadseregen belül, de az uralkodó katonai irodájával vagy a hadügyminisztériummal is orosz nyelven folyt, nem pedig főként franciául, ahogy éppen a francia nyelven megjelent iratok alapján a hazai kutatás feltételezte. (Vannak kivételek is, például a Bécsbe delegált, majd az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornok, Fjodor Fjodorovics Berg jelentéseit mind az orosz főparancsnoknak, mind a cárnak franciául írta.)

Az angol követ nem magukat a jelentéseket küldte el külügyminiszterének, hanem az azok alapján készült és nyomtatásban kiadott hivatalos haditudósítások francia fordítását. Ez is indokolja a jelentések közlését, még ha az említett tudósítások ebben az esetben pár félmondatnyi rövidítéstől, illetve a jelentések bevezető és záró formuláinak és a magyar kutatók előtt néhány máshonnan ismert információnak az elhagyásától eltekintve szinte szó szerint ismétlik is az eredeti iratok szövegét. A haditudósítások nyomtatásban egyébként Szentpéterváron mind oroszul, mind franciául napvilágot láttak. Először a hadügyminisztérium hivatalos lapja, a Russzkij Invalid közölte őket oroszul a hazai közönség számára, ahonnan átvette szövegüket a szentpétervári lap, a Szanktpetyerburgszkija

⁸ Az ütközetre vonatkozó forrásokat áttekinti és értékeli *Gyalóky* 1932. 210–213. o.

⁹ *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958. (A továbbiakban: *Dienes* 1958.) 231–271. o. Dienes néhány ponton helyesbítette, illetve kiegészítette Gyalóky Jenő megállapításait. Pl. észrevette, hogy Gyalóky Jenő apja, a szemtanú Gyalóky Lajos honvéd százados visszaemlékezésében összekeverte a magyar bal- és a jobbszárnyat, vagy Gyalókyval szemben azonosította a magyar balszárnyon az erdőben támadó, az átkarolással utolsóként próbálkozó gyalogosok parancsnokát, Papp Lajos alezredest. Dienes arra is felhívta a figyelmet, hogy Gyalóky Lajos az egyetlen, aki szerint hatalmas vihar tört ki aznap estére. *Dienes* 1958. 530–532. o. (Vihart az orosz szemtanúk sem említenek, szerintük a beálló sötétség vetett véget a küzdelemnek.) Az ütközet menetére vonatkozóan azonban Dienes is Gyalókyt követte.

¹⁰ *Hermann Róbert*: A fehéregyházi (segészvári) ütközet és Petőfi halála – A kutatás kérdőjelei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 437–462. o. (A továbbiakban: *Hermann* 2012.) Lásd korábban: *Hermann Róbert*: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi Bizottságának munkájáról. A Bizottság állásfoglalása a Morvai Ferenc által benyújtott újabb „bizonyítékokról”. In: *Nem Petőfi!* Szerk. *Kovács László*. Budapest, 1992. 258–259. o.

Vedomosztyi is, majd a diplomáciai testületek, illetve a külföld tájékoztatására az orosz külügyminisztérium hivatalos lapjának tekinthető *Journal de Saint-Petersbourg* hasábjain jelentek meg franciául. A segesvári ütközetről a XVI. haditudósítás ad hírt, Lüders augusztus 9-i jelentése pedig a XVIII. haditudósításban kapott helyet.¹¹

Gyalókey munkája során minden abban az időben hozzáférhető forrást, hivatalos iratot és visszaemlékezést, valamint feldolgozást számbavett. Az orosz források közül a Lüders-jelentések mellett használta az orosz hadak magyarországi működéséről összeállított, hivatalos változatnak tekinthető kötet német fordítását,¹² valamint Oreusz monográfiájának megfelelő fejezetét Szentgáli Antal fordításában.¹³ Tudott az orosz vezérkari főnök, az ugyancsak szemtanú Artur Adamovics Nyepokojcsickij ezredes kötetéről is, amelyet azonban nem sikerült megszereznie.¹⁴ A bécsi Kriegsarchiv anyagából az ütközet előzményeit és körülményeit áttekintve az erdélyi cs. kir. hadtest, valamint az erdélyi magyar hadsereg irataira, magára az ütközetre vonatkozóan pedig mindenekelőtt a szemtanú Franz Dorsner ezredes, osztrák összekötő tiszt 1849. augusztus 1-jei a hadügyminisztériumhoz intézett jelentésére támaszkodott, amelyet ő talált meg.¹⁵ Osztrák részről az ütközet szemtanúja és résztvevője volt August von Heydte őrnagy, ugyancsak osztrák összekötő tiszt, aki meg is írta az erdélyi háború történetét, de munkája több mint tíz évvel az eseményeket követően született. 1863-ban Lipcsében kiadott kötetében,¹⁶ ahogy Gyalókey megállapítja: „kevesebbet mond erről a harcról, mint amennyit tőle, mint szemtanútól várni lehetne”.¹⁷ Kevesebbet mond, és tegyük hozzá, amit mond, felülvizsgálata szorul.

¹¹ *Русский Инвалид*, 1849. augusztus 3. (15.) 167. sz. 665–667. o. A hadijelentés segesvári ütközetre vonatkozó része: 665–666. o. és augusztus 9. (21.) 171. sz. 681–682. o., a segesvári rész: 681. o.; *Санктпетербургская Ведомости*, 1849. augusztus 4. (16.) 172. sz. 691–693. o. (rossz oldalszámozás!) és 1849. augusztus 10. (22.) 176. sz. 707–709. o.; *Journal de Saint-Petersbourg*, 1849. augusztus 4/16. 889. sz. 5581–5583. o. (itt fel van tüntetve, hogy átvétel az Invalide Russe-ből) és 1849. augusztus 11/23. 894. sz. 5603–5605. o.

Az RGVIA-ban a haditudósítások önálló nyomtatványokként megtalálhatók az „О выступлении войск в Венгрию в помощь Императору Австрийскому и о действиях Армии против мятежных Венгров 7. июня – 26. октября 1849” (A csarokat Magyarországra az osztrák császár segítségére történt kivonulásáról és a hadseregnek a lázadó magyarok elleni hadműveleteiről) 1849. június 7. [19.] – október 26. [november 7.] című, több mint 400 lapos anyagban is (395. f. 285. op. 139. gy.), amely a cár katonai irodájától, Varsóból annak parancsnoka, Vlagyimir Fjodorovics Adlerberg tábornok, főhadsegéd által a hadügyminisztériumnak küldött, a Russzkij Invalid számára a jelentések alapján nyomtatásra előkészített tudósítások szövegét tartalmazza. A tudósítások az „Известие из Действующей Армии” (Tudósítás a működő hadseregből) címen, mint láttuk, római számmal jelentek meg. Az osztrák hadsereg mellé beosztott orosz hadosztályról szóló híreket külön számozással „Известие из Австрийской Армии” (Tudósítás az osztrák hadseregből) címen közölték. A nyomtatványok egy másik gyűjteményéről készült mikrofilm 2007 óta olvasható a Magyar Országos Levéltár Mikrofilm-tárában is (jelzete: X 10 634. 53245. doboz). Címe: Собрание печатных известий (Nyomatott tudósítások gyűjteménye), orosz levéltári jelzete: RGVIA 846. f. 16. op. 5335. gy.

¹² *H[Heinrich von] N[eidhardt]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I–III. k. Berlin, 1851.* (A továbbiakban: *Neidhardt.*) Orosz eredeti: *III. К. Меньков: Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников 1849. г. Санктпетербург, 1851.* (A továbbiakban: *Opiszanyije.*)

¹³ *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet (1849. július 31.) orosz forrás nyomán. Hadtörténelmi Közlemények, 23. (1922–1923) 279–289. o.* (A továbbiakban: *Szentgáli: Oreusz.*)

¹⁴ *A. Непокойчицкий: Описание войны в Трансильвании в 1849 году. Санктпетербург, 1858.* Magyarul 1999 óta olvasható: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849.* Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó.* Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Nyepokojcsickij.*)

¹⁵ Dorsner jelentése azóta megjelent: *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49.* Bearbeitet von *Röbert Hermann, Thomas Kleitečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi.* Hrsg. von *Christoph Tepperberg und Jolán Szijj.* Wien–Budapest, 2005. (A továbbiakban: *Von der Revolution...*) 616–618. o. A jelentés másolata megtalálható az orosz hadtörténelmi levéltárban is abban a csomóban, amelyben a szóban forgó Lüders-jelentéseket őrzik: RGVIA 846. f. 16. op. 5351. gy. 386–389. o.

¹⁶ *[August von Heydte]: Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem Veteranen.* In: *Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II. k. Leipzig, 1863.* (A továbbiakban: *Heydte.*) A segesvári ütközetre vonatkozó rész: 84–88. o. (Második kiadása: Prag, 1864.)

¹⁷ *Gyalókey* 1932. 212. o.

Az említett Nyepokojcsickij ezredes, főszállásmester éppen a segesvári ütközet követően lett Lüders vezérkari főnöke, ugyanis a korábbi vezérkari főnök, Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagy az ütközet elején, rögtön az egyik első magyar ágyúgolyótól súlyosan megsérült, s néhány órával később meg is halt. Nyepokojcsickij kötetét csak 1858-ban adták ki, bár már 1851-ben elkészült, de mint bevezetőjében olvasható, „bizonyos okok miatt” nem jelenhetett meg. Nyepokojcsickij munkájához a magyar kutatók közül elsőként Dienes Andrásnak sikerült hozzájutnia.¹⁸ Ő azt állapította meg a segesvári ütközetre vonatkozó fejezet átolvasása után, hogy a „Lüdersz-féle jelentés valóban Nyepokojcsickij ezredes tollából eredt, tehát nemcsak Oreusz, hanem Gyalókey művének is tulajdonképpen ez a leírás az alapja.”¹⁹ Gyalókeynek az volt a véleménye, hogy „Lüders teljesen tárgyilagosan írja le az ütközetet s egyetlen vitás pontot [erre visszatérünk: R. I.] leszámítva nincs benne olyasmi, amin fennakadhatnánk”, ezért ő a maga ütközetelemzésének vázát, mint írja is, az orosz parancsnok jelentésére építi.²⁰ Oreuszt mind Gyalókey, mind Dienes Szentgáli fordításában használta,²¹ Szentgáli azonban közleményének végéről elhagyta azokat a jegyzeteket, amelyekben az orosz hadtörténész megadja levéltári forrásait, s amelyekből az derül ki, hogy a Lüders-jelentések mellett leírását az V. hadtest hadműveleti (címe szerint hadtörténelmi) naplójára alapozta.²² Ez a napló a hadjárat után készült, természetesen a vezérkari főnök irányításával, fejezeteinek végén ott is van Nyepokojcsickij aláírása.²³ A Lüders-jelentések – amelyek helyenként hézagosabbak, helyenként kiegészítik a hadművelleti napló beszámolóját – értékét viszont növeli, hogy rögtön az ütközet után készültek.²⁴ Oreusz felhasználta az ütközet ismertetésénél a Nyepokojcsickij-kötetet is,²⁵ valamint Dmitrij Ivanovics Daragan vezérkari ezre-

¹⁸ Dienes joggal gondolt arra, hogy a krími háború után kedvezőbb volt a helyzet a kötet kiadásához. *Dienes* 1958. 242. o. Lehetett azonban a megjelentetés késleltetésének hátterében Paszkevicz túlérzékenysége is, mert előtte alárendeltjei nem tisztelegtek hasonló kötettel. Lásd a Nyepokojcsickij-köthez írt bevezetőt, 12. o. Pjotr Kononovics Menykovnak a fondjából, amelyet az RGVA őriz, kiderül, hogy ez a munka nem nyerte el Paszkevicz tetszését: ő úgy vélte ugyanis, hogy túlságosan az V. hadtest hadműveleti naplójára épül, annál nem ad többet, ezért kiegészítendő. Paszkevicz véleménye: RGVA 167. f. (П. К. Меньков) 1. op. 6. gy. 190–195. o. A gyelo címe: „Документы собранные Меньковым по истории венгерской войны” (A magyarországi háború történetére vonatkozóan Menykov által összegyűjtött dokumentumok). A hadművelési naplónak (RGVIA 846. f. 16. op. 5357. gy. „Военно-исторический журнал отряда войск 5-го пехотного корпуса, действовавшего против мятежных венгров в Трансильвании” – Az V. gyalogoshadtest Erdélyben a lázadó magyarok ellen működő különítményének hadtörténelmi naplója, a továbbiakban: Hadművelési napló) csak a segesvári ütközetre vonatkozó részét (178–1846. o.) állt módomban szövegszerűen összehasonlítani a Nyepokojcsickij-kötettel. Az nem egyszerű átvétele a hadművelési naplónak, bár ismétlődnek mondatok benne, az információkat tekintve azonban a két forrás kiegészíti egymást. Lehetséges, hogy éppen a kritikát követően került sor a kötet kiegészítésére, erre utalhatnak a lábjegyzetek is.

¹⁹ *Dienes* 1958. 242. o.

²⁰ *Gyalókey* 1932. 213. o.

²¹ Oreusz művének kisebb részletei egyébként már megjelentek magyarul Csopey László fordításában a *Vasárnapi Ujság*, (a továbbiakban: VU) 1880–1881. évfolyamaiban Egy orosz könyv a magyar szabadságharcról címmel. A Segesvárra vonatkozó fejezet: Az oroszok Erdélyben (Oreusz orosz katonai író művéből) II. A segesvári csata 1881. VU 1881. 41. sz. 652–653. o. (A továbbiakban: *Csopey*: Oreusz.)

²² *Oreusz*, 463. o. Csopey Oreusznak a forrásokra vonatkozó jegyzeteit szintén nem közölte, sőt elhagyta a lábjegyzetek nagyobb részét is. Az általa publikált ütközetvázlat viszont jobb, mint Szentgálié.

²³ Nyepokojcsickij mellett egy Glebov nevű vezérkari alezredes aláírása szerepel még a fejezetek végén. Lüders törzsébe három vezérkari alezredes volt beosztva: Daragan, Glebov és Gerszevanov (Gerszivanov?). *Дареган [Дмитрий Иванович]: Записки о войне в Трансильвании в 1849 г. (Feljegyzések az 1849. évi erdélyi háborúról.)* Составл. Полковником Дареганом. Санктпетербург, 1859. (A továbbiakban: *Daragan*.) 40. o.

²⁴ Ismert még egy Lüders-jelentés a segesvári ütközetről s az utána hozott intézkedésekről, de ebben az ütközet maga nincs részletesen leírva. Lüders Clam-Gallas cs. kir. altábornagynak, Kelemenfelke, 1849. augusztus 3. Közölve: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Budapest, 1998. 206–207. o.

²⁵ Oreusz hivatkozásaiából kiderül, gyakran épített a Nyepokojcsickij-kötetre, ezt éppen a segesvári részről nem jelzi, de néhány adatot, amelyek sem a Lüders-jelentésekben, sem a hadművelési naplóban nincsenek benne, egyértelműen onnan vett át. *Oreusz*, 463. o. A hadművelési napló és a Nyepokojcsickij-kötet viszonyára lásd a 18. lábjegyzetet!

des erdélyi hadjáratról szóló visszaemlékezését.²⁶ Daragan még alezredesként volt Lüders törzséhez beosztva, s könyvében, amely 1859-ben jelent meg Szentpéterváron, vezérkari tisztként elemzi a hadműveleteket, és értékeli mind Lüders, mind Bem tevékenységét és hadvezéri kvalitásait.²⁷

Az alábbiakban azt próbáljuk megvizsgálni, hogy bár Gyalókay Jenő és Dienes András egyaránt a segesvári ütközet alapforrásának tartják Lüders jelentéseit, hogyan jutnak mégis olyan következtetésekre, amelyek a Lüders-jelentésekből nem következnek, s amelyeket az ütközet orosz résztvevői nem állítanak. És ha az orosz forrás(ok) megbízható(k) nak tekinthető(k), akkor mi vezethette félre őket? Az ütközet történetét röviden, csak a szükséges mértékben tekintjük át, éppen az említett kutatók eredményeire támaszkodva, s azokat a magyar félre vonatkozóan elfogadva. Az orosz fél tevékenységével foglalkozunk elsősorban, mégpedig az ütközet résztvevőinek és szemtanúinak beszámolóí alapján,²⁸ és csupán azokra a mozzanatokra térünk ki részletesebben, amelyeket vitatunk. Ilyen mindenképp annak a két vadászszázaljból és fél nehézütegből álló erősítésnek a kérdése, amelyet Lüders július 31. délutánján a marosvásárhelyi útról rendelt a magyar sereggel Segesvár és Fehéregyháza között harcoló orosz csapatokhoz, vagy ilyen a Segesvár másik végéből ugyancsak iderendelt, a Nagyküküllő jobb partján megjelenő, majd a folyón Fehéregyházánál, a malomároknaál átkelő dzsidásszázad és a Héjjasfalvához ugyancsak a Küküllő jobb partjáról érkező két kozákszázad ügye.

Számavéve a vitatható megállapításokat és következtetéseket, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy amíg nekem a közelmúltban lehetőségem nyílt moszkvai levéltári kutatásokra, addig az ismert történelmi körülmények miatt sem Gyalókay Jenő, sem Dienes András, de korábban magyar történészek számára egyáltalán nem volt elérhető az orosz levéltári anyag, sőt esetenként, ahogy láttuk, még az orosz kiadványok megszerzése is reménytelen vállalkozásnak bizonyult vagy legalábbis nehézségekbe ütközött számukra.

Az ütközet közvetlen előzményei és első szakasza

Az V. orosz hadtest parancsnoka, Lüders gyalogsági tábornok és az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka, Bem József honvéd altábornagy első ízben Segesvárnál kerültek egymással szembe.

A július 21-én Nagyszebent elfoglaló orosz parancsnokhoz olyan hírek futottak be, hogy Bem vezérletével az egész Székelyföld felkelt, ezért úgy döntött, visszafordul keletnek és három támadó oszloppal felszámolja a székelyföldi ellenállást, „megpróbálja véglegesen megfékezni a nyughatatlan székelyeket”.²⁹ Ő maga Nagyszebent a lublini és a zamości vadászrezredekből, az 5. utász- és az 5. lövészszázalóaljakból, a nassau herceg nevét viselő odesszai dzsidászrezdeből, az 1. doni kozákezredből, a 3. és a 4. nehézütegből, a 7. könnyüütegből, a 6. könnyüütegegy osztályából³⁰ és a 9. lovasütegegy osztályából, valamint a 14. mozgó tüzertelepből, a 14. hadihídkészletből és a mozgó kórházból álló oszlop élén július 26-án hagyta el.

²⁶ *Oreusz*, 463. o.

²⁷ Lásd a 23. lábjegyzetben *Daragan* munkájának adatait!

²⁸ Ezért nem használjuk az *Opiszanyijét* és *Neidhardt*ot, azok ugyanis éppen a rövidített orosz szemtanúi közleményekre épülnek, és a rövidítések következtében hiányosak. A Magyarországra benyomult orosz főszereg hadműveleti naplója a Lüders-jelentést ismétli. RGVA 846. f. 16. op. 5356. gy. Журнал военных действий Российской Армии в войне 1849-го года в Венгрии (Az orosz hadsereg hadműveleteinek naplója az 1849-es magyarországi háborúban), 530–539. o.

²⁹ *Oreusz*, 288. o.

³⁰ Az orosz ütegek két osztályból álltak és általában nyolc lövegből. Egy osztály tehát egy félütege.

Amikor tehát Lüders visszafordult Nagyszebenből a Székelyföld felé, akkor Bem moldvai expedíciójának híre, amint Gyalókey Jenő feltételezi,³¹ még nem jutott el hozzá. Arról már útközben, július 28-án Erzsébetvárosban értesült.³² Itt kapta meg Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagynak, az V. hadtest Moldvában és Havasalföldön maradt csapatai parancsnokának július 26-án kelt jelentését arról, hogy Bem egy 5000 fős, nyolc ágyúval ellátott sereg élén váratlanul betört Moldvába: Lüders innen küldött Dannbergnek parancsot a teendőkre vonatkozóan: nem ismervén Bem szándékait cselekedjen a körülményeknek megfelelően, de azt mindenképpen akadályozza meg, hogy benyomuljon Bukovinába.³³ (Megjegyezzük, hogy a valóságban Bem Moldvába csak 2200–2300 embert és hat ágyút vitt magával.³⁴)

Lüders a következő napon, július 29-én bevonult Segesvárra, ahol csapatainak pihenőt rendelt el, nemcsak a hosszú menetek miatt, hanem azért is, hogy itt bevárja Dyck vezérőrnagy Fogarashól elindult oszlopát, amelynek úticélját többször megváltoztatta, végül érkezésére Segesváron július 31-én számított. A magyarokról biztos hírei nem voltak, a felderítők és a kémek visszatérésére várt. Ebben a bizonytalanságban az egyetendő két oszlop további mozdulatait nehéz volt megterveznie. (A harmadik oszlopnak, élén gróf Eduard Clam-Gallas cs. kir. altábornaggyal Brassóból Kézdivásárhely és Csíkszereda felé kellett előrenyomulnia.) A kapott hírekből azt lehetett megtudni, hogy Marosvásárhelyen és Udvarhelyen jelentős magyar erők gyülekeznek, maga Bem pedig Marosvásárhelyen van. Az orosz parancsnok ennek megfelelően csapatait kétfelé osztotta: Segesvártól északra, a Marosvásárhely felé vezető útra a 9. lovasüteg osztályával a nassauai herceg nevét viselő dzsidásezred négy százada, a 3. és 4. nehézütegekkel a zamości vadászezred, három kozákszotnya, valamint az 5. utászszázlój alj három százada került. Segesvártól keletre, az udvarhelyi úton a lublini vadászezred, az 5. lövészszázlój alj, a nassauai hercegről elnevezett dzsidásezred négy százada, a 7. könnyűüteg, a 6. könnyűüteg egy osztálya, három kozákszotnya, valamint egy utászszázad kapott elhelyezést. Az északi csoporttól egy kozákszotnya megfigyelés alatt tartotta a fogarasi utat, a szekérvonat és az összes felszerelés pedig a medgyesi úton maradt egy kozákszotnya fedezete mellett. A főhadiszállás a városban telepedett meg. A marosvásárhelyi és az udvarhelyi úton erős kozákjárőrök cirkáltak. Lüders elsősorban a Marosvásárhely felől befutó útra fordította a figyelmét. Udvarhely felől kevésbé számított támadásra, ugyanis úgy vélte, hogy a magyarok bizonyára tudnak Dyck vezérőrnagy oszlopának Kőhalom felől történt elindulásáról, s nyilván tartanak az oldaltámadástól.³⁵

Gyalókey Jenő arra hívja fel a figyelmet, hogy Lüders közel elfelezte a rendelkezésére álló erőket, tehát „a megosztás ilyen módja nem felel meg annak a sokszor hangoztatott orosz feltevésnek, hogy erősebb támadás csak északról volt várható.” Gyalókeynak igaza van, és ez az a pont, ahol vitatkozik Lüdersszel. Ez a megosztás ugyanis jól mutatja az orosz parancsnok bizonytalanságát. Bár tudomása szerint Bem Marosvásárhelyen volt, a Kőhalom felől közeledő orosz oszlop pedig oldaltámadással fenyegethette ellenfelét, erőinek felét mégis az udvarhelyi útra telepítette.³⁶

Lüders oszlopa a becslések szerint Segesvárnál összesen 9100–9200 főt számlált, ennek mintegy a fele, 4500–4600 fő került az udvarhelyi útra, az útközet kezdetén 12 löveg-

³¹ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán [é. n.] (a továbbiakban: *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat), 111. o.; *Gyalókey* 1932. 194. o.

³² *Nyepokojcsickij*, 13. o.

³³ Hadműveleti napló, 173. o.

³⁴ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat, 112. o.

³⁵ *Nyepokojcsickij*, 112. o.

³⁶ *Gyalókey* 1932. 216. o.

gel.³⁷ Ezzel az erővel szemben Bem, aki – számítva Kemény Farkas ezredes különítményére Marosvásárhely felől és Dobay József ezredesére Kőhalom felől – ütközetben még egy zászlóaljat visszaküldött Gál Sándor ezredes Olt mentén felfelé hátráló seregének támogatására, csak 2400 fős sereget és 16 löveget állíthatott csatasorba.³⁸ Lüders jelentése a támadó magyar sereget 6 ezer főre becsüli és 12 magyar ágyúról ír, Nyepokojcsickij kötetében már 10 ezer fős magyar seregről van szó, Bem ágyúinak számát azonban mindegyik orosz forrás tizenkettőre teszi, kevesebbre, mint a magyar források.³⁹ Az adatokról összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy az oroszok általában legalább duplájára tették a velük szembe került magyar erők létszámát.

Bemmel szemben Szkarjatyin és Lüders helyezte el a csapatokat: a jobbszárnyra, a Segesvári-erdőbe a lublini vadászrezred parancsnoka, Lipszkij ezredes irányítása alatt két lublini vadászzászlóalj került, amelyek a jobbszárny legvégén kiegészültek az 5. lövész-zászlóalj két századával. A 7. könnyűüteget a jobbszárny centrum felé eső részén állt fel: hat löveg egy dombon az országúttól jobbra, kettő pedig az országúton. Az üteget a lublini ezred egyik zászlóalja fedezte. A Küküllőre támaszkodó balszárny a dzsidászrezred négy századából és három kozákszotnyából állt Pjotr Grigorjevics Demidov vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Daragan és a hadműveleti napló szerint a három kozákszotnya egyike a Küküllő gázlóját és a folyó jobb partján odavezető utat őrizte az orosz állás mögött, attól mintegy négyszáz szaszeny⁴⁰ távolságban, vagyis kb. 850 méterre, a város közelében.⁴¹ Hátralételekben maradt két lövészszázad, a vadászrezred 1. zászlóalja, egy utászszázad és a 6. könnyű félüteget. Az állás előtt kanyargott az Ördögpaták. Az orosz állás kulcsa a jobbszárnyon volt. „Ha az ellenség birtokba veszi ezeket a magaslatokat, akkor Segesvár előtt nem tudjuk magunkat tovább tartani. Amíg azonban ott állunk, az ellenség nem tud sem az országúton, sem lejjebb, a kukoricásban felvonulni, mert tüzéségünk lövéseivel szétszórja, és oldalba támadjuk. Az egész küzdelemnek a jobboldali magaslatokra kellett összpontosulnia” – írja Daragan.⁴² Oda is összpontosult, Bem az ütközet folyamán végig onnan próbálta meg leszorítani az oroszokat, hogy benyomulhasson a városba.

Szkarjatyin megsebesülése után az udvarhelyi úton harcoló orosz csapatok parancsnokságát Lüders Ivin altábornagyra, az 5. tüzérhadosztály parancsokára bízta azzal, hogy maradjon védekező pozícióban, maga pedig visszatért a marosvásárhelyi útra. Úgy vélte, onnan nem szabad csapatokat áthozni ide, mert a magyarok fő támadása onnan várható, az „Udvarhely felőli előrenyomulás pedig csak félvezető manőver”.⁴³ Ezért, mint jelentésében olvasható, személyesen rendelkezett a szekérvonat, a málha, a mozgókórház, a műszaki parkok biztonságáról, és az esetleg itt várható küzdelemhez előnyösebb állást foglalt el.⁴⁴ Mivel Ivintől azt a hírt kapta, hogy a magyarok támadása egyre veszélyesebb mértéket ölt, arról pedig a mintegy húsz kilométernyire, egészen a Kisküküllő mellett

³⁷ Gyalóky Jenő és Hermann Róbert számítják így a létszámot az orosz hadsereg 1849. június 20-i hadrendje alapján, levonva belőle 12 százalékot, az ütközetek során elszenvedett és a betegségekből következő veszteséget. *Gyalóky* 1932. 207. o.; *Hermann* 2004. 342., 347. o. Dienes 10 ezer főre becsüli az orosz oszlop létszámát. *Dienes* 1958. 521. o. Az osztrák összekötő tiszt, Franz Dorsner augusztus 1-jei jelentésében az orosz erők létszámát 12 ezer főre teszi és 18 lövegről ír. *Von der Revolution...* 617. o. Ramming, az osztrák hadsereg vezérkari főnöke a maga munkájában ezt az adatot veszi át. [*Wilhelm Ramming:*] *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*. Pesth, 1850. (A továbbiakban: *Ramming.*) 531. o.

³⁸ *Gyalóky* 1932. 205–206., 213–214. o.; *Hermann* 2004. 342–343., 347. o. A Lüders-jelentés a támadó magyar sereget 6 ezer főre becsüli és 12 ágyúról ír. Dorsner 5000 magyar gyalogsról, 500 lovasról és 8 lövegről. *Von der Revolution...* 617. o.

³⁹ 1. melléklet; *Nyepokojcsickij*, 116. o.; *Daragan*, 149. o.

⁴⁰ 1 szaszeny = 2,13 méter.

⁴¹ Hadműveleti napló, 181–181b. o.; *Daragan*, 147. o.

⁴² *Daragan*, 147–148. o.

⁴³ *Nyepokojcsickij*, 113–114. o.

⁴⁴ 1. melléklet.

fekvő Kendig⁴⁵ előre lovagoló, majd onnan visszatérő kozák járőrök jelentése alapján megbizonyosodott, hogy a Marosvásárhely felőli úton egyáltalán nem mutatkoznak magyar erők, a parancsnokságot itt Engelhardt vezérőrnagyra bízta, maga pedig visszatért a Segesvár keleti végénél folyó ütközet helyszínére, ahol délután két óra tájban a tartalékból előrehozatta a 6. könnyű félüteget, majd a jobbszárnyra az ismétlődő és szívós magyar támadástól egyre inkább szorongatott, hátrálni kezdő orosz vadászok támogatására ugyancsak az itteni tartalékból két vadászszázadot küldött.

Az ütközet során a csataterre érkező orosz gyalogság és tüzérségi erősítés kérdése

A segesvári ütközet történetét úgy ismerjük, hogy Lüders délután az Engelhardt alatt maradt erőktől egy nehézüteget és két zászlóaljat rendelt a csatamezőre. Mint Gyalókey írja: „Ramming és az őt követő magyar hadtörténetírók úgy tudják, hogy Lüders, látván, hogy másfelől [Marosvásárhely felől: R. I.] nincs veszély, két zászlóaljat és egy nehézüteget is küldött Lipsky [Lipszkij ezredes: R. I.] támogatásra”. A történész idézi is Rammingot: „Da liess General Lüders eine halbe [!] Zwölfpfünder-Batterie von der Reserve... vorrücken... Dieser Batterie folgten 2 Bataillons Infanterie zur Verstärkerung des Centrums.” Majd ehhez hozzáfűzi: „Tudjuk, hogy a tartalékban se nehézüteget, se 2 zászlóalj nem volt. Így hát ez az erősítés csakis az északi [tehát a marosvásárhelyi úton álló: R. I.] csoporttól érkezhetett.”⁴⁶ Gyalókey a következőképpen folytatja: „A döntő fordulat behatóbb vizsgálata arra a meggyőződésre késztet, hogy a Ramming említette segítségnek valóban meg kellett érkeznie, hogy az erdőben is az oroszok kerekedhesse- nek végképp felül.”⁴⁷

A forrásokat szigorúan mérlegelő Gyalókeynak azonban rögtön feltűnik, hogy „az orosz hadtestparancsnok hallgat erről a nagyon fontos dologról, de nem szól róla Neidhardt és Heydte se. Lüders csak annyit vall be, hogy tüzérségét meg kellett erősítenie azzal, hogy a tartalékból a harevonalba rendelte a 6. sz. könnyű félüteget.”⁴⁸

Lüders azonban nem csak ennyit vall be. Amikor az északi csoportosítástól Ivin altábornagy aggasztó jelentését megkapva visszatért az ütközet helyszínére, majd az itteni tartalékból, mint említettük, és ahogy be is számol róla, előrehozatta a 6. könnyű félüteget és a két vadászszázadot, egyébről is intézkedett. „A heves ágyúzás már több órája tartott – olvasható a jelentésben –, az ellenség ereje és szándéka nyilvánvalóvá vált, kiderült, hogy minden rendelkezésére álló csapatával döntő rohamot kezdett jobbszárnyunk ellen. Akkor már egyáltalán nem aggódva főerőink miatt, előre hozattam a tartalékból a 3. nehézüteget és felváltottam vele a 7. könnyűüteget lövegeit, amelyek hét órán át szakadatlanul dolgoztak; két löveg az országútra lett felállítva, négy a hegy lejtőjére a jobbszárnyon, kettő pedig tartalékban maradt; ugyanekkor megparancsoltam a lovasságnak, hogy kerülje meg az ellenség jobbszárnyát...”⁴⁹

Gyalókey előbbi megállapításával ellentmondásban a késő délután történetet ismer- tetve idézi Lüderst a 3. nehézüteget átirányítására vonatkozóan, megjegyezve azt is, hogy Oreusz nem a 3., hanem a 4. nehézüteget csataterre rendeléséről ír, mégpedig négy óra

⁴⁵ Daragan, 151. o.

⁴⁶ Gyalókey 1932. 223. o.; Ramming, 533. o.

⁴⁷ Gyalókey 1932. 224. o.

⁴⁸ Gyalókey 1932. 223. o.

⁴⁹ 1. melléklet.

előtt.⁵⁰ A Nyepokojcsickij-kötet ugyancsak a 4. nehézüteget említi, mindkettő a hadtest hadműveleti naplója alapján, ez azonban elírás, mert az a 3. nehézüteget nevezi meg.⁵¹

Azzal kapcsolatban, hogy Ramming kinek az elbeszélésére vagy leírására alapozta e jelentős, két zászlóaljat és egy nehézüteget magában foglaló erősítés érkezését a harcoló orosz csapatokhoz, Gyalóky tanácstalan: „nem lehet tudni”. És ezt azóta sem sikerült kiderítenünk.⁵² Az ütközetben részt vevő Dorsner ezredes, „akinek [Ramming: R. I.] a jelentését olvashatta, csak annyit mond, hogy Lüders egy fél 12 fontos üteggel erősítette meg tüzéréjét, s a döntést a jobbszárnyon a lövészzászlóalj erősítette ki.”⁵³ Láttuk, hogy Lüders ugyan egy teljes nehézüteget hozatott a helyszínre, de nem állította valamennyi löveget csatasorba, ennek alapján Dorsner félütegre vonatkozó megjegyzése magyarázható, arról pedig, hogy a lövészek – akiknek egyébként Dorsner állításával ellentétben, csak két századuk vett részt a küzdelemben, a másik kettő végig tartalékban maradt⁵⁴ –, derekasan helyálltak a lublini vadászok mellett, szó lehetett a tisztek körében az ütközet után: a jobbszárnyon „nem egy esetben még a lövészek is szuronnal rohamoztak” – olvashatjuk Lüders augusztus 9-i jelentésében.⁵⁵

Gyalóky tehát látja azt, hogy az ütközet orosz és osztrák résztvevői közül senki nem említi az egy (vagy fél) nehézüteget, két vadászzászlóaljjal együtt érkező erősítést, ezért a következőképpen gondolkodik: amikor Bem még egy, az orosz jobbszárnyat átkaroló támadással próbálkozott, s ezért az Ördögerdőbe irányította Ferenczy századost a maga jobbszárnyáról a Livádia mezőről a 80/82. zászlóalj három századával, Lüders ezt az oldalmenetet észrevette, és magához rendelte a szóban forgó erősítést: „Az a száguldó, aki a parancsot vitte, kb. 40 perc alatt elérhette Engelhardt tábornokot, a csapatok pedig 1¼–1½ óra alatt tehetők meg ezt az utat, s így 5 és ¼ óra között már rendeltetésük helyén lehettek. Ezzel a számítással jól egybevág Lüders jelentése és Oreus leírása, melyek szerint az általános orosz ellentámadás 5 óra előtt nem történhetett.”⁵⁶

A szemben álló felek erőviszonyait tekintve igen komoly erősítésről van szó, a két zászlóalj nyolc százada kb. 1400 főt számlálhatott, akik a lovak vontatta nyolc tizenkétfontos löveget, annak felszerelését és mintegy 190–200 fős kezelőszemélyzetét követték (fél üteg esetében ennek a felét).⁵⁷

Gyalóky végül Oreusznál talál egy olyan passzust, amely a kérdéses erősítésre vonatkozhat: „Ír azonban erről a két zászlóaljról Oreus, de teljesen érthetetlen formában” – állapítja meg, majd idézi Szentgáli fordítását: „Később ugyanennek az ezrednek [t. i. az északi csoporthoz tartozó zamości vadászrezednek] két zászlóalját, 4 ágyúval együtt, a

⁵⁰ *Gyalóky* 1932. 225. o.; *Oreus*, 300. o.

⁵¹ *Gyalóky* 1932. 225. o.; *Oreus*, 300. o.; *Nyepokojcsickij*, 115. o.; Hadműveleti napló, 182b. o.

⁵² *Gyalóky* Ramming erősítésre vonatkozó közlésének első mondatából egyébként csak a lényegét idézi. A teljes mondat így hangzik: „Da liess General Lüders eine halbe Zwölfpfünder-Batterie von der Reserve auf der Strasse gegen Weiskirchen vorrücken, und den feindlichen rechten Flügel kräftig beschiessen.” *Ramming*, 533. o. Az első mondatban foglaltak sem állják meg a helyüket, mert az erősítésként befutó orosz ágyúknak nem az volt a feladatuk, hogy a magyar jobbszárnyat lőjék, hanem a centrumban és a balszárnyon hatékonyan működő magyar tüzéréjét. De hogy Ramming honnan vette át a már idézett, az üteget (itt már teljes ütegről van szó) követő, a centrum megerősítését szolgáló két zászlóaljról vonatkozó információt, valóban nem tudni. Gyalogos erősítésre egyébként is a magyar balszárny ellen, vagyis az orosz jobbszárnyon volt igazán szükség.

⁵³ *Gyalóky* 1932. 224. o.; *Von der Revolution...* 617. o.

⁵⁴ Legalábbis arról, hogy a tartalékból előrehozták volna őket, egyik orosz szemtanúi forrás sem szól. A fentiek értelmében úgy véljük, *Gyalóky* Jenőnek nincs igaza, amikor szerinte Dorsner a tartalékban lévő lublini fél vadászzászlóaljat összekeveri „a már régóta harcban állott lövészekkel”. *Gyalóky* 1932. 226. o.

⁵⁵ 2. melléklet.

⁵⁶ *Gyalóky* 1932. 225. o. Csikány Tamás a városon keresztül valamivel többre, legalább másfél-két óra hosszára tette az út megtételéhez szükséges időt. Köszönöm szíves közlését.

⁵⁷ Becslés: a zamości ezred négy zászlóalja a június 20-i állománykimutatás alapján 3181 főt számlált, a 3. nehézüteg 218 főt 164 lóval. Ebből levonandó a mintegy 10–12 %-os veszteség. *Oreus*, 428–431. o.

hegyen helyezték el, a város kijáratával szemben, hogy *csapatainknak Udvarhely [!] felé való netaláni visszavonulását* [kiemelés tőlem: R. I.] fedezhessék.” A magyar hadtörténész úgy véli, hogy „az ütközet színhelyét nem ismerő szerző összezavarja a helyneveket, mert nyilvánvaló, hogy a nyugatról jött Lüders nem vonulhatott kelet felé vissza.”⁵⁸

A fordító Szentgáli Antal azonban ezt a mondatot elnézte, és fordításával félrevezette Gyalókyt. Az Oreusznál lábjegyzetben szereplő mondat ugyanis helyesen így hangzik: „Később ugyanennek az ezrednek két zászlóalja négy löveggel a város kijáratával [vagy a városkapuval: R. I.] szemközt emelkedő hegyre lett kiállítva, arra az esetre, *ha csapataink visszavonulnának az udvarhelyi útról* [kiemelés tőlem: R. I.]”⁵⁹ Vagyis Oreusz nem kevert össze semmit: Lüders minden eshetőségre készülve biztosítani akarta a város keleti végénél harcoló csapatainak a városon keresztül történő esetleges visszavonulását, valamint a máha és a szekérvonat védelmét a Medgyes felé vezető úton, ezért hozta ezt az intézkedést a város északnyugati végénél álló csapatokra vonatkozóan. Hogy az Engelhardt parancsnoksága alá került különítmény alakulatának Segesvár nyugati–északnyugati végénél való mozgatásáról számol be Oreusz, kiderül a szöveggörnyezetből is. A félrefordított mondat lábjegyzetben van, magyarázatként a főszövegben található következő mondathoz kapcsolódik: „A városból az összes szekeret a medgyesi útra küldték ki; ha a szükség úgy hozza, ne akadályozzák a visszavonulást a városon keresztül”. A lábjegyzet elején pedig arról van szó, hogy a szekérsor védelmét már előbb a zamości vadászezred egyik zászlóaljára bízták, amely mellé két löveget rendeltek. Gyalókyt az is megzavarhatta, hogy ezt a lábjegyzetet a főszöveg részeként közli Szentgáli, így a megadott információk egymáshoz való viszonya nem egyértelmű.⁶⁰

Lüders a két zászlóaljat egy fél nehézüteggel az ütközet első felében akkor rendelkezett a Segesvár nyugati végével szemben emelkedő magaslatra, amikor még részben számolt azzal, hogy az udvarhelyi úton zajló küzdelem eredménye a városon át történő visszavonulás is lehet, mert az ellenség „valóban olyan vakmerően és merészen támadott, ahogy semmiképpen nem lehetett várni tőle, és amiből arra lehetett következtetni, hogy jelentős erői vannak”, részben pedig arra is készült, hogy Marosvásárhely felől ugyancsak támadás érheti. Ezért amikor az udvarhelyi úton felállította csapatait, visszatért az északnyugati különítményhez, mert, mint Paszkevicznek írja, szükségesnek látta, hogy személyesen tegyen meg minden intézkedést: a küzdelemhez előnyösebb állást foglalt el, és a szekérvonatot hátrább küldte a medgyesi úton.⁶¹ A győztes ütközet után az esetleges hátrálásra való felkészülés részleteit már valószínűleg fölöslegesnek látta ecsetelni a főparancsnokhoz intézett jelentésben. A hadműveleti naplóban szintén nincs szó részletesen az itteni csapatmozgatásokról. Ott is csak annyit olvashatunk, Lüders visszatért Engelhardt csapataihoz, mert személyesen akart intézkedni: a támadás lehetőségével számolva, a várható támadás irányára tekintettel a védekezésre nem igazán alkalmas terepen a legalkalmasabb helyet választotta ki a tábor előtt, a mozgó tűzérési telepet, a hadihíd-készletet, a táborigazgatást és a szekereket pedig hátrább küldte a medgyesi úton.⁶²

A fentieket alátámasztja Daragan visszaemlékezése, amely szerint Lüders a szekérvonatot a várostól mintegy három versztányira küldte hátra a medgyesi úton, mégpedig

⁵⁸ Gyalóky 1932. 223. o.; Szentgáli: Oreusz, 285. o.

⁵⁹ Oreusz, 299. o. A megjegyzés lábjegyzetben szerepel, tehát mintegy utólagos magyarázatként és kiegészítésként. Oreusz Nyepokojcsickijtól vette át, akinél ugyancsak lábjegyzetes ez a kiegészítés. *Nyepokojcsickij*, 114. o.

⁶⁰ Szentgáli: Oreusz, 283. o. Gyalóky nem használta Csopey 1881-es fordítását, de ebben az esetben a Csopey-közlés csak fokozta volna a bizonytalanságot, ugyanis ő ezt a lábjegyzetet is elhagyta. *Csopey*: Oreusz, 652. o.

⁶¹ 1. melléklet.

⁶² Hadműveleti napló, 181b. o.

a magyarok által a magaslaton kialakított védművekhez. Ezt a megkerülhetetlennek ítélt állást a sáncrendszerrel Bem hozta létre 1849. március elején, amikor a veszetti megyesi ütközet után Segesvárra húzódott vissza. Az oroszok július 29-én alaposan megszemléltek, mert mint Daragan írja, ez a „nevezetes” állás ijesztette meg a télen Puchner tábornokot, „aki megpróbálta megkerülni, és nekifogott annak a szerencsétlen mozdulatnak Kapus és Apold felé, amely hadseregének pusztulásához vezetett”. Mint tudjuk, amíg Puchner Antal cs. kir. altábornagynak, az erdélyi osztrák csapatok parancsnokának katonái kerülő utakon, sártengerben evickéltek, addig Bem március 9-én az országúton elindult egyenesen Nagyszeben felé, és be is vette a várost. Az oroszok csodálkoztak, hogy Bem most miért nem használta fel ellenük ezt a jól megerősített állást, miért nem itt fogadta oszlopukat. Moldvai expedíciója elvonta erőit, most már hiába sietett ide a Székelyföldről, elkészt vele – elmélkedik az orosz alezredes.⁶³

Ugyancsak Daragan jegyezte fel Lüders szavait, amelyeket az ütközet elején, az udvarhelyi út fölött emelkedő dombon Szkarjatyinhoz intézett: „Önt itt hagyom. Próbálja tartani magát. A végsőkéig tartson ki. További erősítést nem tudok Önnek adni. Ha kénytelen lesz visszavonulni, azon a város mögötti hegyen veszem Önt fel. Ha onnan is vissza kell majd vonulnunk, a következő magaslat, ahol szekérvonatunk áll, az lesz a harmadik, és egyben az utolsó állásunk, ahová nem fogom az ellenséget odaengedni.”⁶⁴

A sokat emlegetett két zamości zászlóalj a fél nehézüteggel tehát Lüders parancsára az ütközet idején foglalt állást a Segesvártól nyugatra, de a városhoz közelebb eső magaslaton, „a város mögötti hegyen”, szemben a városból kivezető úttal. Július 29-én, amikor az orosz csapatok bevonultak Segesvárra, és gyönyörködtek a városban, azt is megállapították, hogy ez a magaslat igen erős állást kínál azzal szemben is, aki a város felől támad, és megkerülni közelről ugyancsak lehetetlen – jegyzi meg Daragan.⁶⁵

A segesvári ütközetről a Csopey László által a *Vasárnapi Ujság*ban közölt jó minőségű orosz ütközetvázlaton világosan látszik a városból nyugat felé kivezető úttal szemben elhelyezett orosz két zászlóalj és a félüteg.⁶⁶ Bem nem tudott arról, hogy Segesváron túl két erős állásban csaknem ugyanakkora orosz sereg vár rá, mint amellyel a város keleti végén próbált megküzdeni, ezért támadott újból és újból, hogy kierőszakolja az áttörést. Lüders Engelhardt különítményét nem akarta meggyengíteni, tehát mindössze egy nehézüteget rendelt az udvarhelyi útra, és ennek csak hat ágyúját állította csatasorba. Amíg gyalogsági erősítésre nem is volt szüksége, mert egyrészt csapatai a Segesvári-erdőben is végig túlerőben voltak, másrészt állása mögött végig tartalékban maradt a lublini vadászrezend két százada és az 5. lövészzászlóalj két százada, s mellettük volt még egy műszaki alakulat is: egy utászszázad, addig a tüzérségi erősítésre feltétlenül szüksége volt, ami a magyar tüzérség eredményességét bizonyítja.

Az iderendelt nehézüteggel kapcsolatban Dienes azt mondja, hogy az minden bizonynyal csak az ütközet végére érkezhett meg.⁶⁷ Ez nem igaz, mi több, döntő szerepe volt az ellentámadás előkészítésében. Délután négy óra tájban, amikor a helyzet az oroszok

⁶³ Daragan, 148. o.

⁶⁴ Daragan, 148–149. o.

⁶⁵ Daragan, 148. o.

⁶⁶ Csopey: Oresusz, 653. o. Említettük, Szentgáli vázlata ennél sokkal gyengébb. Sajnos a magyar Nyepokojcsickij- és Oresusz-kötet térképei ugyancsak gyenge minőségűek, a kiadó anyagi okok miatt csak így tudta közlésüket vállalni. *Nyepokojcsickij*, melléklet, 6. o.; *Oresusz*, XII. melléklet. (A kötetek fordítójaként és sajtó alá rendezőjeként elfogadtam a kompromisszumot, nem gondolva akkor, hogy a térképeknek illusztrációs szerepükön kívül is lehet jelentőségük.)

⁶⁷ Nyepokojcsickij alapján Dienes ugyancsak a 4. nehézütegről ír, mert hogy „3. számú nehézüteg Lüdersz hadrendjében nem is volt”. *Dienes* 1958. 251., 529. o. Volt, tudjuk, szerepel a Dienes által használt Nyepokojcsickij-kötetben is, de Neidhardt felsorolásából, amit Gyalóky is idéz, valóban kimaradt. *Nyepokojcsickij*, 103., 112. o.; *Neidhardt*, II. 70. o.; *Gyalóky* 1932. 205. o.

számára, ahogy forrásai alapján Oreusz értékeli, „válságosra” is fordulhatott volna, ért a helyszínre ez a nehézüteg. Az akkor már mintegy hét órája harcban álló 7. üteget, amelynek addigra minden löszere elfogyott⁶⁸, felváltotta, s a magyarok két löszeres kocsját hamarosan a levegőbe röpítette. A mindent elsöprő orosz ellentámadás öt óra tájban következett be.

Gyalókey megemlíti, hogy Heydte a maga munkájában azt írja, hogy „Lüders az északi csoport 4. sz. nehéz ütegeinek felét szintén előbbre parancsolta, s két ágyút lenn a Nagyküüllő jobb partján, kettőt pedig szintén a jobbparton, a gázlóval szemben levő úgynevezett Akasztóhegyen (Galgenberg)⁶⁹ állíttatott fel. Ennek a félütegnek az lett volna a feladata, hogy az ütközet balra fordulása esetén támogassa a Nagyküüllőn átgázoló csapatokat.” Heydtétől ennyit idézve Gyalókey a következőképpen gondolkodik: „Ebből nyilvánvalóan kiviláglik, hogy Lüders Bem livádiai századainak délrevonulását észrevéve azzal a lehetőséggel is számolt, hogy a magyarok átkaroló vagy még inkább megkerülő támadása elvághatja a háta mögött a segesvári egérmutat s így kénytelen lesz észak felé hátrálni. Akkor tehát még egyáltalán nem látta bizonyosnak a győzelmet.”⁷⁰ Gyalókey azt is közli, hogy ezekről a lövegekről sem Lüders, sem Neidhardt nem ejt szót.

Heydte azonban nem egy további új tüzérségi erősítésről, hanem arról a már többször említett nehézütegről szól, amely az északi csoporttól érkezett. Ugyanis néhány sorral alább arról ír, hogy két tizenkét fontos ágyú átkelt a gázlón a Küüllő bal partjára.⁷¹

A Csopely László által a *Vasárnapi Ujságban* közölt orosz ütközetvázlaton világosan látszik, hogy az északi csoporttól érkezett nehézüteg az orosz állás mögötti gázlón kelt át a Küüllő bal partjára.⁷² Lüderstől tudjuk, hogy négy löveget azonnal az orosz jobbszárnyra indított, kettőt az országútra küldött, kettőt pedig tartalékban hagyott, amelyek esetleg maradhattak a folyó túlsó partján is. Az orosz balszárnyon, a lovasság mellett tartózkodó Heydte így csak a négy utóbbi ágyúra emlékezhetett.

Összefoglalva a fentieket, valamennyi orosz és osztrák résztvevő tanúsága szerint csak tüzérségi erősítés, mégpedig egy nehézüteg érkezett a csataterre Engelhardt csapataitól, ennek is csak hat lövege vett részt az ütközetben. Az előzőekben láttuk, hogy a leírások ellentmondásoknak látszó pontatlanságai tisztázhatóknak látszanak. Ez a tüzérségi erősítés azonban döntő volt akkor, amikor az egész nap helyt állt magyar tüzérség súlyos veszteségeit (a gyors és tartós tüzeléstől a négy Gábor Áron-féle ágyú már délután egykor megrepedt) nem volt mivel pótolni.

Érkezett-e orosz lovassági erősítés a Küüllő jobb partján?

Délután öt óra tájban az addig elszántan küzdő kis magyar sereget összeroppantotta az elsöprő erejű orosz ellentámadás. A front hat-hét órán keresztül szinte nem mozdult se előre, se hátra, miközben heves ágyúpárbaj folyt és a Segesvári-erdőben kemény küzdelem zajlott. A nagy erejű orosz ellentámadás váratlanul érte a magyarokat, nem csak a küzdelem résztvevőit, hanem a Fehéregyháza közelében szemlélődőket is. A kudarcnak számukra különösebb előjele nem mutatkozott. Bem mindenáron ki akarta kényszeríteni

⁶⁸ Oreusz, 300. o.

⁶⁹ Egy Dienes által közölt Haller József-vázlat az „Akasztófa Erdőt” az Ördögérdővel szemközt jelöli be, valószínűleg tévesen, felcserélve a Segesvári-erdővel. Dienes 1958. LXXXII. melléklet. – Egyelőre nem találtam olyan Segesvár-térképet, amelyen fel lenne tüntetve a Galgenberg, és amely így egyértelműen igazolná Heydte vázlatát.

⁷⁰ Gyalókey 1932. 225. o. Heydte idézett helye: 85. o.

⁷¹ Heydte, 86. o.

⁷² Csopely: Oreusz, 653. o.

a döntést, ahogy Lüders fogalmaz: „több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem mindaddig, amíg nem jött el az általános visszavonulás ideje”.⁷³ És a hirtelen összeomlás későn kezdett, fejvesztett menekülésbe torkolt. A magyar balszárnyon, ahol „a fák között fölbresztett visszhang egész ideig hallatta vitézeink bátor csatakiáltását, onnan most egyszerre zavart és félelmet jelentő kiáltások, vegyítve a muszkák ordításával törtek elő”, majd „a legborzasztóbb rendetlenségben – fölvert rajként – az észvesztő rémület vad futásával láttam csapatainkat az erdőből kiomlani, nyomban üzetve az oroszok diadalmas rohamoszlopai által”. A jobbszárnyon „huszáraink sikertelen támadása után nagy tömegben fellobogózott lándzsa-erdővel vágattak az orosz uhlan ezredei, zilált gomolyba gyűrt katonáinkat maguk előtt söpörték” – emlékszik vissza a szemtanú, Gyalókey Lajos.⁷⁴

A magyar hadtörténetírás szerint „a felbomlásnak ezekben a válságos pillanataiban történhetett, hogy egy az oroszok északi csoportjából” a Küküllő „jobbpartján felfelé küldött dzsidás-század, a malom duzzasztógátja alatti gázlón s a malomárok őrizetlen hídján átkelve, az úgynevezett Kisrétre, majd innen a Haller-kastélyt megkerülve” hamarosan a Fehéregyházától „délre eső téglavető felé rohant, elvágva a balszárnyról a Monostorkert [egy domb neve, amelyen régen egy monostor állt: R. I.] irányába erre menekülők útját”.⁷⁵ Gyalókey Jenő nem közli ennek az információnak a forrását, de mint Dienes megállapította, Gyalókey ilyen esetekben a Székelykeresztúron lakó Haller József gróf által a segesvári ütközetre vonatkozóan összegyűjtött és ma a Magyar Országos Levéltárban őrzött anyagra támaszkodik.⁷⁶ (Haller nem vett részt az ütközetben, de Petőfi eltűnésének körülményeit kutatva haláláig gyűjtötte a rá vonatkozó visszaemlékezéseket, dokumentumokat.) Dienes elfogadva Gyalókey közlését és hivatkozva az ütközet egy másik szemtanúja, Lengyel József székelykeresztúri orvos visszaemlékezésére, valamint idézve Haller Józsefet is azt mondja, hogy a Rogyina mezőn a magyar balszárnyról menekülő Bem és kísérete ezzel a dzsidásszázaddal találta magát szembe a falutól délre épült Haller-kriptánál, pár lépésnyire az országúttól, a falu keleti végénél. Lengyel Józsefnél a következőt olvassuk: „Mi futottunk az országúton felfelé. Engem helyismeretem rövidebb uton vezetett. Utánunk a két ezred dsidás. Mikor a faluból már jól kijöttünk, láttuk, hogy a míg e két ezred támadott, *egy más ezred a Küküllő mellett halad felfelé egyenes vonalban* [kiemelések tőlem: R. I.], s mikor már Fehéregyházát mintegy fél mérföldre elhagyta, jobbra fordult, s egyenes szegletet képezve igyekezett átvágni az országutat, s így a menekülést is.”⁷⁷ Haller József a „Küküllőt átgázoló ulánusokat”⁷⁸ említi, Lengyel azonban, mint láttuk, csak arról ír, hogy a dzsidások (nem egy ezred, ahogy a rémült Lengyel József láthatta, hanem egyszerűen sokan) a folyó mentén – hogy melyik parton, nem írja – száguldottak fölfelé, majd derékszögbe megfordulva vágták el a menekülés útját. Derékszögbe megfordulva: furcsa megfogalmazás; ha Lengyel a túlparton látta őket, miért nem azt írta, hogy a folyón átkelve? Lengyel később arról számol be, hogy a menekülő Bem és kísérete „csakis a családi kriptánál akadtak ellenre. Ezen ellen állott azon dsidásokból, kik a bekerítést és hátbatámadást eszközölték. Az öreget közbevéve, vágták keresztül magukat, s folytatták futásukat Héjasfalva felé.”⁷⁹ Dáné Ká-

⁷³ 2. melléklet.

⁷⁴ *Gyalókey Lajos: Segesvár és Petőfi. Hazánk*, VII. (1887) 346. o.

⁷⁵ *Gyalókey 1932. 228. o.; Dienes 1958. 261., 265. o.*

⁷⁶ *Dienes 1958. 240–243., 526. o.*

⁷⁷ *Dienes 1958. 261., 264–266. o.; Lengyel József levele. VU 1860. 42. sz. 507–508. o. Dienes közli Lengyel levelének teljes szövegét: Dienes 1958. 294. o.*

⁷⁸ Dienes idézi Hallert: *Dienes 1958. 266. o.*

⁷⁹ Lengyel József második levele. VU 1861. 4. sz. 43. o.

roly székely tűzér visszaemlékezve ugyancsak azt mondja, hogy Fehéregyházán túl „a balról rohanó lovasság elvágta a visszavonulást, míg az országon elészáguldók dsidái kegyelem nélkül osztották a halált...”⁸⁰ Hogy ez a lovasság a túlpartról érkezett volna, egyértelműen egyikük sem írja.

Láttuk, az orosz balszárny lovasságának támadását sem a magyar huszárszázadok (az orosz források alapján mindössze két század⁸¹), sem a magyar jobbszárny meggyengített gyalogsága (amelynek nagy részét Bem előzőleg a Segesvári-erdőben az orosz jobbszárny elleni döntő támadás céljából innen elvonta) nem tudta felfogni. Az orosz dzsidások és kozákok átkeltek az Ördögpatagon és jobbra kanyarodva indultak el, hogy bekerítsék a magyar jobbszárnyat. A Fehéregyháza előtt folyó és a Küküllőbe torkolló Sárpatagon csak a gyalogság tudott átgázolni, mert (Haller József közlése szerint) a Sárpatagot korábban mélyítették, s kb. egy méter magas töltést alakítottak ki a kikutort iszapból, amelyet fűzes nöött be.⁸² Akinek a menekülő honvédek közül sikerült a töltésen átkapaszkodnia, a falu északnyugati felébe futott. A többiek a Sárpatag hídjá felé rohantak, ahol hatalmas kavargás támadt. Az üldöző orosz lovasság Fehéregyháza északi szélé és a Küküllő között nem tudott átvágni, hogy a falut megkerülje. Nem tudott az említett töltés miatt sem, meg azért sem, mert itt partján malommal egy mély malomárok húzódik, csaknem párhuzamosan a Sárpatagkal.⁸³ Ahogy Gyalókay írja: „A dzsidások nem tudtak átkelni a Sárpatag alsó folyásán, sem az ágyútorlaszon [amelyet a falu nyugati bejáratánál, a Sárpatag hídjá előtt a menekülés közben felborult magyar ágyúk alkottak: R. I.]; ennél fogva a falu déli oldalára kerültek, s a [falutól északra húzódó: R. I.] Kistrétről szintén idejött dzsidásszázaddal együtt, a magyar balszárnyról erre futó honvédekre vetették magukat.”

Az üldöző orosz lovasságot Demidov vezérőrnagy irányította, a négy dzsidásszázadot Fjodor Jermolajevics Blum, az ezred alezredese vezette, a lovasroham és az üldözés során pedig Mazaraki vezérkari másodkapitány állt a lovasság élén, aki Demidov utasításait hajtotta végre. Lüders őket terjesztette fel kitüntetésre a lovassági támadás és az üldözés idején tanúsított érdemeikért.⁸⁴ „Az ellenség futott, a dzsidások és a kozákok üldözték, elvágták útját, szárnyait megkerülték, és visszavetették jobbra az országúttól és Fehéregyházától, amely utóbbi számukra még valami fedezéket nyújthatott volna. Ekkor a falu fölötti dombon a menekülők szörnyű mélysárlása ment végbe” – számol be az orosz tanú, Daragan az öldöklésről.⁸⁵ „Véres bosszút álltak a vitéz nassaui dzsidások a szeretett Szkarjatyin tábornok haláláért” – kommentálja az osztrák Dorsner a mélysárlást.⁸⁶ (Ezek a dzsidások a nálunk elterjedt hiedelemmel ellentétben nem len-

⁸⁰ Adatok Petőfi halálához. IX. Dáné Károly levele. VU 1860. 48. sz. 588. o.

⁸¹ Az ütközetben összesen három és fél magyar huszárszázad vett részt. *Gyalókay* 1932. 204. o.

⁸² *Gyalókay* 1932. 216. o.

⁸³ *Dienes* 1958. 235. o. és ütközetvázlata kötetének mellékleteként.

⁸⁴ 1. és 2. melléklet. Heydte információi alapján az országúti üldözést (tehát már Héjjasfalván túl) Nyepokojcsikij utasítására Brevern báró gárdafőhadnagy végezte egy kozákszotnya élén. Dienes közli a Heydtől kapott tájékoztatást közlő újságcikket (*Dienes* 1958. 318. o.), ő maga mégis azt feltételezi, hogy ezek dzsidások voltak. Uo. 267. o. Brevern szerepével kapcsolatban Dienes úgy véli, hogy a Küküllő jobb partján az északi csoportból érkező dzsidásszázadot Lüders „bizonyára segédtsíjta – báró Brevern őrnagy – útján rendelte előre, ugyanakkor, amikor a keleti csoporthoz küldendő erősítésekre nézve is intézkedett.” Uo. 261. o. Ezt a feltételezést azonban, láttuk, egyelőre semmilyen forrás nem támasztja alá. Az orosz forrásokból Brevern szerepére vonatkozólag egyelőre csak annyi derült ki, hogy ő vitte Lüders jelentését az ütközetről Varsóba a cárhoz. *Njepokojcsikij*, 117. o. Azt Hermann Róbert kutatásaiból tudjuk, hogy ütközben Csernovicban beszámolt az ütközetről a július 11-én Erdély teljhatalmú katonái és politikai kormányzójává kinevezett Ludwig Wohlgemuth altábornagynak, aki erről augusztus 7-én jelentést küldött Schwarzenberg miniszterelnöknek. *Hermann* 2012. 443. o.

⁸⁵ *Daragan*, 152. o.

⁸⁶ *Von der Revolution...* 617. o.

gyekek voltak. Az ezred 3. kozák ezredként jött létre, legénysége Kijev és Kamenyec Podolszkij környékéről származott, 1817-ben bugi kozákokkal kiegészítve alakult át a 2. bugi dzsidászrezdédé, 1830-tól odesszai dzsidászrezdédé. Tulajdonosa 1843-tól Adolf, nassauai herceg, aki ebben az évben járt Oroszországban, majd elvette I. Miklós bátyja, Mihály nagyherceg lányát feleségül.⁸⁷⁾ Fehéregyházát hamarosan az orosz gyalogság vette birtokba. Az üldözésnek a beköszöntő sötétség vetett véget Héjjasfalvánál. Az orosz források a magyar elesettek számát több mint ezerre tartják, a magyar hadtörténészek ennek felét tekintik reálisnak. Az orosz elesettek száma hivatalos adataik szerint negyvenegy fő volt. A hatalmas különbség okát Daragan azzal magyarázza, hogy „a magyarok veszteségük nagyobbik részét az ütközetnek abban a szakaszában szenvedték el, amikor megkezdődött az üldözésük.”⁸⁸ Ez így is van, és érdemes megismételni Lüders ezzel kapcsolatban kulcsmondatnak tekinthető megállapítását: Bem „több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem”. Vagyis ugyan órákon keresztül nem mozdult a front előre, de nem mozdult hátra sem, aminek következtében a magyar fél nem foglalkozott a visszavonulás esetleges előkészítésével. Nem készült menekülésre a Sárpatok hídjánál szemlélődő fiatalember sem. A hosszú órák reménnyel biztató küzdelme a magyarokat óvatlanná tette, szinte csak percek maradtak arra, hogy felmérjék, az ütközet elveszett, mert máris nyomukban voltak a kirobbanó erővel vágtagó orosz dzsidások és kozákok, akik végre levezethették az egész napi tétlenség során bennük felgyülemllett feszültséget is.

Hogyan és mikor kerültek a Gyalókey-idézetben említett dzsidások Fehéregyháza déli széléhez úgy, hogy észak felől vágattak keresztül a Fehéregyházáról kifelé vezető országúton, és így vágták el főként a gyalogosan menekülők útját Héjjasfalva felé, amint azt a magyar leírásokban olvassuk? A kérdést egyelőre nem tudom megválaszolni.

Közben – a kétségbeesett menekültáradatot bekerítendő – az északi csoporttól iderendelt két kozákszázad „a Nagyküüllő jobb partján száguldott előre, nyilván azért, hogy vagy Bünnál, vagy Héjjasfalvánál a futók elé vágjon, ami részben sikerült is neki” – írja Gyalókey Jenő, ismét hivatkozás nélkül.⁸⁹ Van olyan nézet, amely szerint a kozákok a Küüllő túljáráról „a büni hídnál” keltek át a folyón.⁹⁰

Elgondolkozató, hogy az északi csoporttól a Küüllő jobb partjára bekerítés céljával, a menekülők útjának elvágása érdekében odarendelt lovasegységeknek, sem a dzsidás századnak, sem a két kozákszotnyának az orosz forrásokban semmi nyomuk nincs, sem a hivatalos iratokban, sem a visszaemlékezésekben. Az ütközet osztrák szemtanúi ugyancsak nem említik őket: sem augusztus 1-jei jelentésében Dorsner, sem könyvében Heydte. Az orosz ütközetvázlatokon a Küüllő jobb partján katonaság egyáltalán nincs feltüntetve.⁹¹ A Heydte-kötet végén mellékletként található kezdetleges vázlatra a szerző berajzolta az általa említett négy löveget, lovasságot azonban ő sem tüntetett föl.⁹²

A Küüllő jobb partján érkező orosz lovasszázadokról a legkorábbi történelmi feldolgozások nem írnak. Nem említi őket Ramming, Kővári László, Horváth Mihály, Rüstow,

⁸⁷ regiment.ru/reg/III/B/10/1.htm (A letöltés időpontja: 2012. december 8.) 1849-ben az ezred élén Mihail Nyikolajevics Sevics ezredes állt, aki az ütközet idején Engelhardt különítményénél volt.

⁸⁸ Daragan, 154. o.

⁸⁹ Gyalókey 1932. 229. o. Tehát ez is a Haller-hagyaték alapján közölt információ. Lásd még Gyalókey: Az erdélyi hadjárat, 128. o.

⁹⁰ Kedves – Ratzky 2009. 155. o.

⁹¹ Nyepokojcsickij, 6. térkép.; Oreusz, XII. melléklet. Daragan kötete ugyancsak ütközetvázlatokkal jelent meg, abból a kötetből azonban, amelyet a moszkvai Orosz Történelmi Közkönyvtárban meg tudtam nézni, hiányoznak a mellékletek. De Daragan ugyancsak nem ír ilyen lovassági erősítésről.

⁹² Heydte, melléklet.

később Gelich sem.⁹³ Ezek az orosz lovasok azután bukkannak fel a segesvári ütközet történetében, amikor Petőfi eltűnésének körülményeit kezdik kutatni, s az ütközetet követő fejvesztett menekülés részleteiről számolnak be a túlélők. Egy dzsidás- és két kozákszázadról van szó, az alakulatok pontos megnevezése azt sugallja, mintha hivatalos forrás lenne a közlés alapja. De ilyen hivatalos forrás csak attól származhatna, aki a lovasalakulatok elindulására vonatkozó parancsot kiadta. Ilyent pedig egyelőre, mint említettük, nem ismerünk. Vajon a „félelem lázában kergetett” magyar menekülők – nem véletlenül idéztük hosszabban Gyalóky Lajos sorait az előbb – pontosan meg tudták határozni, hogy a folyó jobb partján milyen orosz alakulatok tűntek fel? Kétséges. Legfeljebb vágató lovas csoportokra emlékezhetek. További kérdés az is, vajon a magyar szemtanúk miből gondolták, hogy a folyó jobb partján vágató orosz lovasok a marosvásárhelyi útról érkeztek.

Hogy ki említi először a három orosz lovasszázadot, egyelőre nem tudtam kideríteni.

Azt a képtelenségekkel teli, hiteltelennek minősíthető történetet, amely szerint az oroszok északi csoportjából két kozákszázad „a Küküllő jobb partjani hegyek között” érkezett a csataterre, az ütközetben ugyancsak részt nem vevő gróf Haller Ferencnek, Segesvár utolsó magyar térparancsnokának elbeszélése alapján Thaly Kálmán 1860-ban közölte, s őt Lengyel József azonnal cáfolta is: „azon hegyek, melyek mellett jobbra a Küküllő lefoly, oly meredek, hogy azokon lóháton járni nem lehet.”⁹⁴

Eötvös Károly Csopey László Oreusz-fordításához jegyzeteket fűzve (ugyancsak Haller Ferenc közlése alapján?) azt írja 1881-ben a *Vasárnapi Ujságban*, hogy Lüders meggyőződve arról, miszerint Marosvásárhely felől támadás nem várható, egész erejét áthozta a csataterre, ahol azonban az orosz balszárny lovaság támadása nem úgy ment végbe, ahogy Oreusz térképe bemutatja. Képtelenség ugyanis, hogy Bem ne vette volna észre a kukoricásban mozgó lovasságot. „...szemtanuk állítása szerint az orosz megkerülő lovasság a Küküllő jobb partján azon uton indult ki, mely Bún felé vezet, mely falu Fehéregyházával csaknem szemközt a Küküllő völgy északi magaslatain fekszik. De valószínűleg nem maradt meg az uton, hanem levonult a folyam partjára, részint azért, hogy gázlót keressen, részint azért, hogy ennek fűzesei és rekettyései árnyékában észrevétlenül vonuljon fölfelé a folyamnak. – Gázlót könnyű volt találni, talált is Fehéregyháza mögött, s itt nem hátban, hanem oldalt támadta a magyar sereget.”⁹⁵ Nem szükséges ismételnünk a helyszínt a 70-es években bejáró, azt alaposan megismerő Eötvösnek az ütközet lefolyására vonatkozó, Haller Ferenc hatására tükröző tévedéseit bizonyító adatokat,⁹⁶ csupán azt jelezzük, hogy meg nem nevezett szemtanúkra hivatkozva nála ismét felbukkan az orosz lovasok a folyó jobb partján.

A választ a hitelt érdemlő szemtanúkra vonatkozóan, akiket Gyalóky Jenő elfogadhatónak tartott, talán Haller József hagyatékában kereshetjük.⁹⁷

Heydte egy késői újságcikkben arról számol be, hogy az üldözés során egy „kozákcsapat átgázolt a Küküllőn, a Küküllő mentén felfelé vágatott, és elzárta az Újszékely

⁹³ *Ramming*, 533. o.; *Kövári László*: Erdély története. Pest, 1861. 259. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I–III. Genf, 1865. III. k. 403. o.; *Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története I–II. Ford. *Aldor Imre*. Pest, 1866. II. k. 326. o.; *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–1849-ben. I–III. k. 1882–1889. III. k. 736–738. o.

⁹⁴ Thaly Kálmán levele. VU 1860. 49. sz. 599. o.; Lengyel József második levele: VU 1861. 4. sz. 44. o.

⁹⁵ Eö. K. [Eötvös Károly] VU 1881. 4. sz. 653–654. o.

⁹⁶ Megtette Dienes András. *Dienes* 1958. 358., 465., 546–547., 562. o.

⁹⁷ Haller József hagyatéka Dienes közlése szerint 1916-ban megsemmisült, ez azonban nem igaz, mint arra Hermann Róbert felhívta a figyelmet. *Hermann* 2012. 439. o.; *Dávid Gyula – Mikó Imre*: Petőfi Erdélyben. Bukarest, 1972. 312. o. Mikó Imre jegyzete.

felé vezető küküllőhidat”, így a magyarok szekérvonata Héjjasfalván rekedt.⁹⁸ Ez a közlés azonban éppen a fordítottját jelenti a magyar munkákban és visszaemlékezésekben fennmaradt verzióknak. Eszerint a csatatérről kelt át egy kozákcsoport a Küküllőn, az vágatott felfelé a folyó jobb partján, s ezt a kozákcsoportot valóban láthatták a magyar szemtanúk. Ahogy tanulmányunk elején idéztük, a hadművelési napló és Daragan szerint az orosz balszárnyon álló három kozákszotnya egyike a Küküllő gázlóját és a folyó jobb partján odavezető utat őrizte az orosz állás mögött, attól mintegy négyszáz szazseny távolságban⁹⁹ Esetleg ez a szotnya vagy annak egy része átkelhetett a folyón, talán már korábban is, de orosz adatot erre vonatkozóan nem találtunk. Mint Gyalóky, nyilván Haller József helyismerete alapján írja, az ütközet idején a Nagy-küküllőnek „az Ördög-patak torkolatától nyugatra [ez az orosz állás mögötti gázló: R. I.], továbbá a fehéregyházi malom duzzasztógátja alatt volt gázlója”.¹⁰⁰ Lüders jelentése és Daragan beszámolója alapján az oroszok azonban csak az elsőként említett Küküllő-gázlóról tudtak. Eötvös előbbi leírása szerint ezt a második gázlót találhatták meg az orosz lovasok, és a helyszínt megismerő Eötvös Károlynak ez az állítása igaz is lehet. Heydte azonban azt mondja, hogy az üldözés során gázolt át egy kozákcsoport a folyón, tehát már Fehéregyháza és Héjjasfalva között. Héjjasfalvánál a hidat elzáró kozákokat Dienes, mint már említettük, az északi csoporttól egyenesen ide nyargalóknak tartja, akik átkeltek a Küküllő gázlóján (tehát itt is volt gázló?), „pedig feljebb hidat is” találtak volna, és oldalba támadták a szűk héjjasfalvi utcán összetorlódt sereget és a szekérvonatot.¹⁰¹ Valószínűleg a Küküllőn átgázoló kozákokról szóló Heydte-információt Dienes beépítette a jobb partra ide érkező két kozákszázaddal kapcsolatos teóriába, így rajzolta be a kötetének mellékleteként közölt ütközetvázlatba a híd előtt a jobb partról a bal partra átgázoló kozákszázadok útvonalát Héjjasfalva felé, meglepőnek tartva, hogy a kozákok miért a gázlót választották a híd helyett. Erre az lehet a magyarázat, hogy a kozákok valóban a híd előtt, de a bal partról gázoltak át a jobbra, és ott próbálták meg a hidat elzárni. Dienes most a szemtanú Lengyel Józsefet idézi: „Ezalatt Daczó néhány százarral mint oroszlán vivott a minden perczen szaporodó dzsidasokkal”. Lengyel azonban a fentiekre nem tanú: egyáltalán nem beszél a folyón átkelő kozákokról, csak a dzsidasokat említi.¹⁰²

Magam az orosz dokumentumok alapján hajlok arra, hogy a folyó jobb partján egyáltalán nem voltak oroszok, legföljebb jelentéktelen kozákosztagok (ha elfogadjuk Heydte állítását). De az mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy Engelhardt északi csoportjától a Küküllő jobb partján a csatatérre semmiféle dzsidas század nem érkezett, mint ahogy ugyanonnan Bún és Héjjasfalva felé száguldó kozákszázadok sem. Összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy az üldözésben kizárólag azok a lovas alakulatok vettek részt, amelyek az ütközet elején is az udvarhelyi úton voltak elhelyezve. Nem is hihető egyébként, hogy az óvatosságot szem előtt tartó Lüders három lovasszázadot elvont volna Segesvár túlfeléről, gyengítve szekérvonatának védelmét, még akkor sem, amikor megbizonyosodott arról, hogy ott támadás nem fenyegeti. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a Segesvárt megszálló Lüders magát mind a négy égtáj felől biztosítva, az északi csoporttól megfigyelés céljából egy kozákszotnyát a fogarasi útra küldött, egyet pedig a medgyesi

⁹⁸ A *Neue Temesvarer Zeitung* 1877. évi 187. számában Heydttől kapott információkat közlő cikk magyar fordítása (Hiteles tények Petőfi végéről a segesvári ütközetben, 1849. július 31-én címmel) olvasható: *Dienes* 1958. 316–320. o. A Küküllőn átkelő kozákokról: uo. 318. o.

⁹⁹ Hadművelési napló, 181–181b. o.; *Daragan*, 147. o.

¹⁰⁰ *Gyalóky* 1932. 216. o.

¹⁰¹ *Dienes* 1958. 267. o.

¹⁰² Lengyel József második levele. VU 1861. 4. sz. 43. o.

országútra rendelt a szekérvonat mellé.¹⁰³ Lehetséges, hogy ezeket később visszavonta, de erre nincs adatunk. Az sem hihető, hogy az északi csoportosulástól a három századot a várost megkerülve, ismeretlen úton, tagolt terepen rendeli a csatátra, ahogy ezeknek a századoknak az útvonalát Dienes a maga kötetének mellékletében, az ütközetvázlatba berajzolta. Lüdersnek egyébként nem is volt szüksége a lovassági erősítésre: balszárnyán hét pihent lovasszázada állt harcra készen. Arra pedig, hogy az orosz hadvezetés Magyarországon vagy Erdélyben hasonló bekerítő lovasosztagokat küldött volna ki az esetlegesen hátráló magyarok üldözésére, nem találunk példát.

Bem és Lüders

Vajon tudta-e Lüders, hogy az Udvarhely felől támadó oszlopot maga Bem irányítja? Nyepokojcsickij az ütközetet leírva a következőképpen fogalmaz: „Bem a támadó oszlopot személyesen vezette”, majd később: „Látszott, hogy Bem személyesen jelen van, tüzérése ugyanis mesterien működött”.¹⁰⁴ Ebből a közlésből, amelyet Nyepokojcsickijtól átvesz Oreusz,¹⁰⁵ de Daragan visszaemlékezéséből¹⁰⁶ is, arra lehet következtetni, hogy az oroszok tudták: Bemmell állnak szemben. Dienes András is erre a következtetésre jutott: „Szkárjátyin megsebesülése után Lüdersz Nyepokojcsickij ezredet bízta meg a vezérkari főnöki teendők ellátásával; az ezredesnek már semmiféle kétsége nem volt az iránt, hogy Bem maga támad Fehéregyháza felől.”¹⁰⁷ Szkarjatyin délelőtt, rögtön az ütközet elején sebesült meg. És bár Dienes szerint Nyepokojcsickij ezredes már ekkor biztos volt Bem jelenlétében, ez minden valószínűség szerint nem igaz. Ugyanis akkor Lüders nem várta volna a magyar főerők támadását, nyilván Bemmell az élen, továbbra is a marosvásárhelyi úton, és nem gondolja azt, hogy Udvarhely felől csupán figyelemelterelő manőverről van szó. Lüders jelentéséből (és a hadműveleti naplóból is) egyértelműen kiderül, hogy az orosz fél csak az ütközet végén, a foglyoktól szerzett tudomást arról, hogy maga Bem támadott.¹⁰⁸ Dienes tehát Nyepokojcsickij munkája alapján felülírta a Lüders-jelentést, holott Nyepokojcsickij az ütközet után szerzett információról számol be úgy, mintha annak birtokában lett volna az ütközet elején.

Lüders nagy bizonytalanságban volt. Amikor Fehéregyháza felől felbukkantak a magyar csapatok, és erőteljes ágyúzásba kezdtek, aminek vezérkari főnöke szinte azonnal áldozatául esett, gondolhatott ugyan arra, mint írja, hogy itt csupán elterelő hadművelet folyik, de arra is készülnie kellett, hogy ezek még csak a magyar előcsapatok, amelyeket tekintélyes erők követnek. Ezt a feltételezést támasztotta számára alá a magyarok szívós és vakmerő támadása, amire jelentésében utal.¹⁰⁹ Ugyanezt támasztja alá Daragan visszaemlékezése: „Mivel az ellenség támadását túlságosan merészen tartotta, úgy vélte, hogy itt az ellenség vagy nagyon erős, vagy hogy ez részéről csak egy félrevezető támadás. Ezért a Fehéregyházával szembeni ütközetbe nem is vezényelt át több csapatot, és Marosvásárhely felől várván a fő támadást, a szekérvonatot teljesen biztonságos helyre állította, és csapatainak felét a város mögötti állásban tartotta, felkészülve arra, hogy itt is fogadja az ellenség támadását.”¹¹⁰ Vagyis, ahogy írtunk róla, felkészült a városon ke-

¹⁰³ Nyepokojcsickij, 112. o.; Oreusz, 298. o.

¹⁰⁴ Nyepokojcsickij, 114. o.

¹⁰⁵ Oreusz, 300. o.

¹⁰⁶ Daragan, 150. o.

¹⁰⁷ Dienes 1958. 249. o.

¹⁰⁸ I. melléklet; Hadműveleti napló, 184. o.

¹⁰⁹ I. melléklet.

¹¹⁰ Daragan, 150. o.

resztül történő esetleges visszavonulásra és arra, hogy a város túlsó felén kell folytatnia a küzdelmet. Ugyanakkor azzal is számolt, hogy Marosvásárhely felől éri a magyarok fő támadása, s ekkor két irányban is védekeznie kell. Csak kora délután, kettő körül győzött meg arról, hogy Marosvásárhely felől nem fenyegeti veszély, de a város túloldalán folyó harc helyszínére ekkor is csak az égetően szükséges tüzéségi erősítést rendelte. Végül lassan felismerte, hogy ellenfelének milyen csekély ereje van. Augusztus 9-i jelentésében kiegészítve a segesvári ütközetről szóló beszámolót azt írja Paszkevicznek: „Az ellenségnek jobbszárnyunk ellen irányuló állandó és vakmerő támadásai vezettek súlyos vereségéhez. Majdnem minden erejét átcsoportosította balszárnyára, jobbszárnya jóval gyengébb lett. Ahogy ezt észrevettem, lovasrohamra adtam parancsot jobbszárnya ellen, az ellenség pedig ahelyett, hogy a jobbszárnya mögött fekvő Fehéregyháza nevű falnak támaszkodott volna, amelyben, mivel a szélén sok gyümölcsös- és konyhakert volt, tarthatta volna magát éjszakáig vagy legalább elrejtőzhetett volna az üldöző lovaság elől, visszanyomatott az ellenkező oldalra a felszántott nyílt mezőre, ahol is súlyos vereséget szenvedett.”¹¹¹

Lüdersnek az udvarhelyi úton mintegy kétszeres túlereje volt közvetlenül Bemmel szemben, és amikor öt óra tájban megindította az ellentámadást, még akkor is maradt itt tartaléka: két vadászszázad és két lövészszázad (és ott volt még az utászszázad is), amelyek egyáltalán nem kerültek harcba.¹¹²

Daragan nagy elismeréssel szól Lüdersről, aki „ebben az ütközetben intézkedéseivel különösen azzal tűnt ki, hogy helyesen be tudta mérni azt a percet, amikor csapataink átmehettek támadásba, és amikor a döntő csapást elhatározta, nem vetette be annak érdekében az összes tartalékát: csak a könnyűüteget váltotta fel a nehézüteggel, csak annyit tett, hogy a nyolc ágyú helyett tizenkettőt állított csatasorba – és ez olyan hatást gyakorolt a kimerült ellenséges csapatokra, hogy a szárnyon megjelenő két osztály dzsidas és két kozák szotnya meg tudták zavarni és meg tudták semmisíteni öt-hatezer fős gyalogsággal rendelkező seregét valami fél óra alatt. Figyelemre méltó példája ez a tartalékok kímélésének.”¹¹³ (Azt nem tudjuk eldönteni, hogy a két kozákszotnyáról szóló híradás sajtóhiba-e három helyett, vagy pedig a harmadik szotnya továbbra is a gázlót őrizte, vagy ahogy már megkockáztattuk a felvetését, ez a szotnya vagy egy része átkelt a gázlón, és a magyarok ezt láthatták a Küküllő jobb partján Héjjasfalva felé vágatni.)

Daragan taktikai hibaként rója fel Bemnek, hogy „az ütközet legelején a harcvonalba küldte mind a tizenkét ágyúját, úgy, mintha támadása sikeréhez nem férne kétség.” És a tartalék hiányáért „kegyetlenül megfizetett”. „Amikor támadása nem sikerült és harcoló vonalai felbomlottak, nem volt mivel megújítania a küzdelmet, még Fehéregyházát sem tudta időben megszállni. És ez vezetett egész serege pusztulásához.”¹¹⁴

Az ütközetet stratégiailag azonban másként ítéli meg: „Stratégiai szempontból az, hogy Segesvárnál 12 ágyúval támadta meg Lüders tábornok seregét, amelynek 32 ágyúja volt, első pillantásra megbocsáthatatlan hebehurgyaság. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy ez az ütközet Bem tervében fontos szerepet játszott, és azt bizonyítja, hogy tehetséges tábornok volt”.¹¹⁵ Később így folytatja: „Nem lehet pontosan tudni, mi volt a célja azzal, hogy Segesvárnál megtámadott bennünket. Valóban át akart-e ott törni, vagy pedig csak félrevezető tüntetést hajtott végre, hogy elérhesse előre kigondolt célját. Ha

¹¹¹ 2. melléklet.

¹¹² Gyalókéy azt írja, hogy végül már csak az árkászszázad és a fél vadászszázalaj maradt a tartalékban (*Gyalókéy* 1932. 226. o.), de ezt az orosz források cáfolják.

¹¹³ *Daragan*, 155. o.

¹¹⁴ *Daragan*, 154–155. o.

¹¹⁵ *Daragan*, 155. o.

ez így volt, akkor ezt a tervet nagyon jól építette fel és vitte véghez... Lehetséges, hogy terve csak akkor született meg, miután Segesvárnál kudarcot vallott áttörési kísérlete, így ez az ütközet nem szándékosan vált egy ilyen ügyes tüntetéssé... Ha Bemnek sikerül bennünket július 31-én kivernie segesvári állásunkból, rendkívül kellemetlen helyzetbe kerültünk volna, mert augusztus 3-án marosi [marosvásárhelyi: R. I.] és kolozsvári oszlopai megjelentek volna Medgyesnél, mintegy az oldalunkban. A segesvári kudarc ezt az ütközetet demonstrációba fordította; a két utóbbi ellenséges sereg támadása pedig oldalról hasonló ahhoz a manőverhez, amelyet Bem már egyszer kipróbált Puchner ellen, amikor minden rendelkezésére álló erővel váratlanul megtámadta Szkarjatyin gyenge különítményét Nagyszebennél. Mindenesetre Bem most úgy cselekedett, mint egy tehetséges katona.¹¹⁶

Ismeretes, hogy Bem Segesvárnál Lüders oszlopa ellen három irányból, három oszloppal akart támadást indítani, miközben utasítást adott a Gyulaféhevárt zár alatt tartó Stein Miksának a Nagyszeben védő orosz különítmény elleni támadásra is. Nem rajta múlt, hogy jól végiggondolt tervét nem tudta megvalósítani. Dyck tábornok Dobay József Köhalom felől várt oszlopát előző nap szétverte, Kemény Farkas olyannyira várt előrenyomulása Marosvásárhely felől pedig elmaradt. Azt is tudjuk, hogy a Nagyszeben elleni felvonulásról Marosvásárhelyen valóban az elszenvedett vereség után döntött. Villámgyorsan, a kényszerszülte helyzetet felmérve, a kockázatos, de mégis megnyíló lehetőséget kihasználva. Daragan fejtegetése mutatja, hogy a Székelykeresztúrról erőltetett menetben Bem után Nagyszeben felé loholó orosz sereg katonáinak, főleg tisztjeinek fejében milyen gondolatok járhattak, amelyeket aztán évekkel a történetek után az orosz ezredes az ellenfél képességeit illető elismeréssel papírra is vetett.

Gyalókey Jenő véleménye hasonló az orosz vezérkari tisztéhez. Lüders tábornok ugyanis augusztus 6-án reggel újra Nagyszeben előtt állt: oda jutott vissza, ahonnan tizenegy nappal azelőtt elindult. „Ez volt a segesvári ütközetnek stratégiai szempontból legfontosabb következménye”¹¹⁷ – állapítja meg a magyar hadtörténész, akinek ítéletét tanulmányának az előzőekben vitatott részletei összességükben nem írják fölül.

Segesvári vagy fehéregyházi ütközet?

A magyar nemzeti emlékezetbe az ütközet segesvári csataként vésődött bele. A közműltban a Petőfi halálának helyét kutató Szűcs Gábor felvetette, helyénvalóbb volna a mindezideig segesvárinak nevezett ütközetet fehéregyházinak nevezni, mert azt „tévesen helyezte az utókor Segesvárra”¹¹⁸.

Igaz, hogy az ütközet valóban a Segesvár és Fehéregyháza közötti térségben zajlott le, s a határt a két település között az Ördögpaták vonala jelzi. Bem serege Fehéregyháza előtt, az orosz erők pedig az említett patak mögött álltak fel a küzdelem kezdetén, pontosabban az orosz erők egyik fele: másik felük ugyanis Segesvár túlsó felén foglalt állást, s ahogy az előbbiekből kiderült, a város nyugati oldalán végrehajtott csapatmozgások ismertetése nélkül hiányos marad az ütközet története. A kézitusa a Segesvári-erdőben és annak előterében, az Ördögpaták völgyében, az ottani erdőben órákon át meg-megújuló erővel folyt. Fehéregyháza és Héjjasfalva helynévként elsősorban az üldözéshez köthető.

Nézzük, maguk a források, hivatalos dokumentumok és visszaemlékezések hogyan nevezik meg az ütközetet. A magyar nyelvű egykorú források helyszíneként Segesvárt

¹¹⁶ Daragan, 170–171. o.

¹¹⁷ Gyalókey 1932. 234. o.

¹¹⁸ Szűcs Gábor: Petőfi halála – Fehéregyháza, 1849. július 31. Budapest, 2011. 10. o.

adják meg, a német nyelvűek Schässburgot, az oroszok pedig elsősorban a német nevet, de zárójelben többször szerepel mögötte a város magyar neve is: Segesvar, Szegeszvar, Szegezvar.¹¹⁹ Fehéregyháza neve mind a német, mind az orosz dokumentumokban Weisskirchenként szerepel, ezek a források a falu magyar nevét nem is ismerik. (Mint ahogy Héjjasfalva is e két utóbbi forráscsoportban csak német nevén, Teufelsdorfként bukkan fel.) Fehéregyháza Feriházként szerepel az 1869–1872 között felvett katonai térképen.

A fehéregyházi ütközet átnevezés fölösleges, a fentiek alapján semmi nem indokolja, az – éppen a forrásokkal, és így a német és orosz nyelvű feldolgozásokkal is összevetve – csak zavart kelthet.¹²⁰ Mindennek alapján úgy véljük, érdemes megmaradni a segesvári ütközet elnevezés mellett.

¹¹⁹ Lüders jelentéseiben németül szerepel a város neve, de a XVI. orosz hadijelentésben először magyarul, utána zárójelben németül, a francia nyelvű közlésben ugyanígy. A XVIII. hadijelentésben csak németül, a francia nyelvűben ugyancsak. Lásd a mellékleteket és az 5., valamint a 11. lábjegyzet adatait!

¹²⁰ Ilyesféle zavarra volt is példa: Fehéregyházát jelölték Szászfehéregyházaként, Héjjasfalvát Ördögfalvaként is. Utal rá: *Gyalóka* 1932. 214. o.

MELLÉKLETEK

1.

Lüders tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, július 21-én (augusztus 2-án) Segesváron, 881. szám alatt kelt jelentése a segesvári ütközetről¹²¹

A működő hadsereg főparancsnokának, tábornagy úrnak, a varsói hercegnek, Jereván grófjának, Paszkevicznek

Jelentés az V. gyalogoshadtest parancsnokától, Lüders gyalogsági tábornoktól

Július 17-én (29-én), ahogy 876. szám alatti jelentésemben aznap írtam, elértem Segesvárt,¹²² és megszálltam, anélkül, hogy az ellenség részéről bármiféle ellenállást tapasztaltam volna. Szükségesnek ítéltém, hogy 18-án (30-án), a négy napi menet után csapataimnak pihenőnapot adjak, ezen kívül be akartam várni a Dyck vezérőrnagy parancsnoksága alatt Fogarasból közeledő középső oszlopot, hogy együttes erővel biztosabban léphessenek fel az ellenséggel szemben.

Mivel Dyck tábornok nem érkezett meg, szükségessé vált, hogy még egy napot Segesváron töltsék, annál is inkább, mert a kapott hírek szerint az ellenség nagy erőket vont össze különböző helyeken, Marosvásárhelyen, ahová Háromszékből maga Bem is megérkezett, és Udvarhelyen. 19-én (31-én) reggel a kozák előőrsök azt jelentették, hogy az ellenség az Udvarhely felőli úton gyorsan és elég jelentős számban közeledik. Ahogy tudomást szereztem felbukkanásáról, rögtön a táborba indultam, hogy megtegyem a szükséges intézkedéseket.

Csapataim ekkor két helyen, a marosvásárhelyi és az udvarhelyi úton álltak; a város egy mély völgyben fekszik, környékén sok a hegy, a domb, folyók szelik át, így nagy seregek mozgása szempontjából előnytelen terep; sőt még a csapatok elhelyezéséhez is igen kevés a megfelelő hely, mert minden kis sík terület kukoricával van bevetve, amelynek magassága eléri a másfél szazsenyt;¹²³ mind ez okból, mind pedig azért, mert az ellenség elsősorban Marosvásárhely felől volt várható, a főerők az ehhez a városhoz vezető úton álltak; a két tábor között a távolság öt verszta körül volt, a kapcsolatot közöttük bár országúton, de hegyes terepen át, valamint a város nagyon szűk és kanyargós utcáin keresztül lehetett biztosítani.

Tizenegy óra tájban a körülbelül hatezer főt számláló ellenséges csapat tizenkét ágyúval harcrendben közeledett az országúton, a zászlóaljak közötti térségben két erős üteggel. A lublini vadászrezred a 7. könnyűüteggel teljes harc-készültségben a tábortól körülbelül egy versztányira nyomult előre, ahol bár nem kimondottan jó, de a harchoz elég előnyös állást foglalt el. Törzsem főnökével, Szkarjatyin vezérőrnaggyal együtt kezdtem a csapatokat az állásban rendezni, amikor Szkarjatyin tábornokot az ellenség egyik első ágyúgolyója a vállán és a fején súlyosan megsebesítette, aminek következtében ez a vitéz tábornok az egész sereg legnagyobb sajnálatára néhány óra múlva elhunyt. Állásunkat szemből egy patak¹²⁴ védte, amelynek gázlón csak a gyalogság és a lovasság tudott átkelni; balszárnyunk teljesen sík területen a Küküllő nevű folyóhoz csatlakozott, amelyen csak egy gázló volt az állás mögött; ezen a szárnyon a nassau herceg öfensége nevét viselő dzsidászrezred négy századát és három kozák szotnyát helyeztem el Demidov vezérőrnagy, Ófelsége kísérete tagjának parancsnoksága alatt. A jobbszárny egy meredek hegynek támaszkodott, amelynek csúcsát erdő borította, s amely előtt az említett, a Küküllőbe torkolló patak kanyargott; azt parancsoltam, hogy ezt a hegyet a lublini ezred két zászlóalja és az 5. lövészzászlóalj két százada szállja meg a lublini vadászrezred parancsnoka, Lipszkij ezredes parancsnoksága alatt. A lövegek mellé a lublini ezred egy zászlóalja került fedezetként, tartalékban pedig ugyanezen ezred maradék zászlóalja, a lövészek két százada, egy század utász és a 6. könnyűüteg egy osztálya maradt. Ahogy az állásban

¹²¹ RGVA 846. f. 16. op. 5351. gy. 98–106. o.

¹²² Segesvár neve németül szerepel a jelentésben: Schässburg. Ahol külön a továbbiakban nem jegyzeteljük meg, ott a helynevek magyarul szerepelnek.

¹²³ Vagyis a kukorica magassága meghaladta a három métert.

¹²⁴ Az Ördög-patak.

elhelyeztem a csapatokat, és felállítottam az ütegeket középen és a jobbszárnyon a hegy lejtőjén, az osztag parancsnokságát azzal, hogy maradjon védekező pozícióban, rábíztam az 5. tüzérhadosztály parancsnokára, Ivin altábornagyra, magam pedig a táborba, a főerőkhöz mentem. Az összes hírek alapján azt lehetett feltételezni, hogy Bem főerőivel Marosvásárhelyen van; a tábor helyét, ahol a mi főerőink voltak elhelyezve az egész szekérvonattal, minden oldalról hegyek vették körül, így sokkal nehezebben volt védhető, ezért látva az ellenség kezdeti működését, úgy véltem, hogy az Udvarhely felőli támadás egyszerű tüntetés, a fő támadás pedig főerőink ellen irányul majd, ezért elengedhetetlennek tartottam, hogy személyesen tegyek meg minden szükséges intézkedést, és a küzdelemhez egy előnyösebb állást foglaltam el, az egész szekérvonatot pedig egy kicsit hátrább küldtem a medgyesi úton.

Közben Ivin tábornoktól azt a hírt kaptam, hogy az ellenség erősödik, a lövegek nagyobb számban ontják a tüzet, és a gyalogság kiérve a hegyek mögül és a horhosokból támadásra készül jobbszárnyunk ellen, hogy azt visszavesse; és mivel nem láttam főerőink ellen irányuló semmiféle mozdulatát, a főerők fölött a parancsnokságot Engelhardt vezérőrnagyra bíztam, magam pedig az ütközet helyszínére mentem, ahol az ágyúzás egyre hevesebbé vált: az ellenség valóban olyan vakmerően és merészen támadott, ahogy semmiképpen sem lehetett várni tőle, és amiből arra lehetett következtetni, hogy jelentős erői vannak; ütegei teljes bevetéssel dolgoztak, úgy hogy kénytelen voltam ütegeinket megerősíteni; Ivin tábornoknak megparancsoltam, hogy hozassa előre a 6. könnyűüteg osztlályát, amivel valamelyest feltartóztattam az ellenség főerőinek támadását, mindazonáltal jelentős mértékben megerősödött gyalogsága jött lefelé jobbszárnyunk ellen, és erőteljes, hosszú tűzpárbajba bocsátkozott a lublini ezred két zászlóaljával, miközben többször szuronyrohamra is indult ellene; parancsot adtam, hogy a lublini ezred 1. zászlóaljának két százada a jobbszárny támogatására vonuljon fel.

A heves ágyúzás már több órája tartott; az ellenség szándéka és ereje nyilvánvalóvá vált, kiderült, hogy minden rendelkezésére álló csapatával döntő rohamot kezdett jobbszárnyunk ellen. Akkor már egyáltalán nem aggódva főerőink miatt, előre hoztam a tartalékból a 3. nehézüteget és felváltottam vele a 7. könnyűüteg lövegeit, amelyek hét órán át szakadatlanul dolgoztak; két löveg az országútra lett felállítva, négy a hegy lejtőjére a jobbszárnyon, kettő pedig tartalékban maradt; ugyanekkor megparancsoltam a lovasságnak, hogy kerülje meg az ellenség jobbszárnyát. Az országúton álló magyar ágyúkat hamarosan kilőttük, és két löszeres taligájuk is felrobbant; ekkor összes lövegünk egyesült tüzerővel az ellenség balszárnya ellen fordult, ahol egy üteg golyókkal, gránátokkal és kartáccsal másfél órán át rendkívül gyakran és pontosan lőtt, tüzéségünk azonban jól célzott lövéseivel ezt az üteget javarészt kilötte. Jobbszárnyunkon a gyalogság szuronyaival ekkor vetette vissza az ellenség támadását; kihasználva a pillanatot, parancsot adtam lovasságunknak, hogy rohamozza meg az ellenség jobbszárnyát.

A balszárnyon álló két osztlály dzsidás Blum alezredes parancsnoksága alatt két vonalban és az 1. kozák ezred három szotnyája, az egész lovasság Demidov tábornok, Ófelsége kíséretének tagja parancsnoksága alatt átkelt a patakon a gázlón, és rendezetten jobbra kanyarodva azonnal megindult.

Ezt észrevéve két század magyar huszár, háttal az országútnak, balszárnyal a mi állásunknak felfejlődött, hogy fedezze gyalogságuk és tüzéségük visszavonulását, de nem tudták feltartóztatni a dzsidások rohamát, akik visszavetették őket; ekkor jobbszárnyuk gyalogsága, amelyet átkarolt a lovasság, futásnak eredt, amit követett az ellenség egész vonala, részünkről pedig megindult az általános támadás; a kozákok és a dzsidások a nyílt térségen a nemrég felszántott földön¹²⁵ nyolc versztán át folytatták az üldözést, utolértek és megöltek vagy ezer embert, több mint háromszázat fogságba ejtettek, akik azt vallották, hogy a csapatokat maga Bem vezette. E nap haditroféái: nyolc ágyú, köztük egy tarack, négy löszeres taliga, két gyalogsági zászló, rengeteg tüzfegyver, Bem hintaja irataival együtt és más kocsik. A folyók vallomása szerint Bem a lábán egy puskagolyótól kapott sebbel¹²⁶ kocsiból lóra átülve alig tudott elvágatni a már teljessé vált sötétségben. Az üldö-

¹²⁵ A magyar szemtanúk szerint Fehéregyházától délnyugatra tarló húzódtott, rajta gabonakeresztekkel, a falutól délkeletre pedig ugar.

¹²⁶ Bem nem Segesvárnál sebesült meg, kocsit korábbi, napi kötözést igénylő sebei miatt használt.

zés Héjjasfalvánál maradt abba, tíz versztára Segesvártól. Ez a nap teljes egészében ragyogó volt, de a csapatok örömet beárnyékolta a vitéz Szkarjatyin tábornok halála.

Kötelességemnek tartom, hogy Főméltóságodnak jelentsem: a rám bízott sereg tüzésége kiválóan működött, Ivin altábornagy kiemelkedő bátorsággal és körültekintéssel irányított, Demidov vezérőrnagy, Őfelsége kíséretének tagja vezette az egész lovasságot, és így neki köszönhető a kitartó üldözés során szerzett trófeák nagy része, az itteni csapatok gyalogságának parancsnoka, a 14. gyaloghadosztály 2. dandárának parancsnoka, Jeszaulov vezérőrnagy volt, lovát megölték alatta, ő eközben ágyúgolyótól a bal lábán megsérült, de az ütközet végéig mégsem hagyta el a helyét, és a lublini vadászrezred parancsnoka, Lipszkij alezredes, aki az erdőben a támadó láncot irányította, maga vezette szuronyrohamra zászlóaljait.

Veszteségünk a következő: elesett: 40 közlegény és altiszt;¹²⁷ megsebesült: 2 főtiszt, 165 közlegény és altiszt, zúzott sérülést szenvedett: 5 főtiszt és 33 közlegény és altiszt.

Erről az ütközetről most csak sietve jelentést küldök Főméltóságodnak, de a részletekről hamarosan be fogok számolni. Az ellenség rendkívül jelentős vesztesége alapján feltételezhető, hogy az komoly hatással lesz rá, annál is inkább, mert Bem maga irányította a csapatokat. A minket megtámadó magyarok veresége minden bizonnyal csökkenti lelkesedésüket és a siker iránt táplált reményeiket.

Dyck vezérőrnagy oszlopa Fogarasból 16-án (28-án) indult el Tyukos¹²⁸ falun át, és Garadhoz¹²⁹ közeledve 17-én (29-én) néhány tucat magyar huszárra botlott, akiket a kozákok megtámadtak, és akik mintegy tizenöt elesettet veszítve futásnak eredtek.

Másnap Dyck vezérőrnagy, megtudva, hogy Kóhalmot¹³⁰ a magyarok mintegy négyezer emberrel és kilenc löveggel megszállták, elhatározta, hogy megtámadja, ezért csapatait a rohamhoz három vonalban oszlopokba rendezte.

A csapatok heves ágyútűz után és maguk előtt csatárok láncával indultak meg Kóhalm felé; a 3. könnyűüteg sikeres lövéseinek eredményeként felrobbant egy lőszeres taliga, ami az ellenség körében zavart okozott, s amint ezt Dyck tábornok észrevette, a pragai ezred két zászlóalját és a modlini ezred egy zászlóalját hat löveggel egyenesen a település ellen küldte, a modlini ezred maradék három zászlóalja pedig balról kerülte meg az ellenség állását. Ez a mozdulat az ellenséget Kóhalm elhagyására kényszerítette, és a Homoródra vezető úton olyan gyorsan vonult vissza, hogy a kozákok alig érték utol a menekülőket.

Amikor a csapatok üldözve az ellenséget Kóhalmtól 14 versztányira eltávolodtak, Dyck tábornok, hogy az általam megadott céltól ne térjen el, és tudva azt, hogy jelentős ellenséges erők tartózkodnak Oklándon,¹³¹ leállította a további üldözést, és másnap folytatta a felvonulást Segesvárhoz,¹³² ahová 20-án (augusztus 1-jén) meg is érkezett.

Dyck tábornok különítményének vesztesége: elesett a 3. könnyűüteg másodkapitánya, Szuholmín és 1 közlegény, megsebesült 1 főtiszt, valamint 11 közlegény és altiszt.

Ma az egész sereggel elindulok Udvarhelyhez, ahová a kapott hírek szerint Bem, lévén ott friss csapatai, visszavonult. A hátában fogok működni, ha határozott támadást indítana Clam gróf különítménye ellen, amelynek ma kell megérkeznie Csíkszeredába.¹³³ Céлом Clam grófhhoz közeledni azért is, hogy híreket kapjak a magyarok Moldvába betört osztagáról, és hogy, ha ennek nem lesz különösebb akadálya, magamhoz vonjam seregemnek a Clam gróf rendelkezése alatt álló csapatait, amelyekre szükségem lesz további tevékenységemhez.

¹²⁷ És egy tábornok, a jelentésben előbb említett Szkarjatyin.

¹²⁸ A szövegben a Kóhalm széki Tyukos, Szásztjukos (németül: Deutsch-Tekesch) neve Tyusként szerepel (ma Ticuşu Vechi).

¹²⁹ A szövegben a Kóhalm széki falu Garad, Garat neve németül szerepel: Stein (ma Dacia).

¹³⁰ A szövegben Kóhalm német neve szerepel: Reps (ma Rupea).

¹³¹ Oklánd (Homoródoklánd, ma Ocland).

¹³² A szövegben itt magyarul: Szegesvár.

¹³³ Ez a szöveg a hadjelentésben a következőképpen hangzik: „...a hátában fogok működni, ha erőteljesen támadná Clam grófot, akinek július 21-én (augusztus 2-án) kell megérkeznie a mi csapatainkkal megerősített osztrák seregével Csíkszeredába.” A következő mondatról kezdve a jelentés további része nem szerepel a hadjelentésben, tehát a Correspondence-ben sem. Lásd az 5. és 11. lábjegyzetet!

Szkarjatyin vezérőrnagy halála miatt különítményem törzsének főnökéül a különítmény főszállásmesterét, Nyepokojcsickij ezredest, a minden tekintetben kiváló törzstisztet, az ő helyére pedig főszállásmesterül Gerszivanov alezredest neveztem ki.

Van szerencsém ezennel Kossuth néhány Bemnek szóló, nagyobb figyelemre érdemes levelét, amelyeket ez utóbbi hintájában találtunk, másolatban elküldeni Főméltóságodnak, valamint Moldva lakosaihoz akkor intézett kiáltványát, amikor a magyar osztag betört ebbe a fejedelemségbe.¹³⁴

881. szám
1849. július 21. (augusztus 2.)
Segesvár

Lüders gyalogsági tábornok

2.

*A segesvári ütközetre vonatkozó részlet Lüders gyalogsági tábornok Paszkevicz főparancsnokhoz intézett, Nagyszebenben július 28-án (augusztus 9-én) kelt 893. szám alatti jelentéséből*¹³⁵

(...)

Főméltóságodnak írt július 21-i (augusztus 2-i) 881. számú jelentésem kiegészítéseként sietek előadni még néhány részletet erről az ütközetről:

Az ellenség nem tudván jól, hogy Segesvár alatt álló csapatainknak mekkora a létszáma, és a főerőket önálló osztagnak tartva olyan vakmerően támadott, ahogyan korábban nem tapasztaltunk. Tüzérségét a kezdet kezdetén úgy állította fel, hogy az 350 szazsenynél¹³⁶ nem volt messzebb állásunktól, gyalogságát ugyanúgy, kiteve erős tűzünknek, és miközben embereket s tüzérségünk által kilőtt lövegeket veszített, több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem mindaddig, amíg nem jött el az általános visszavonulás ideje. – Az állás kulcsa a mi jobbszárnyunkon volt, ahol a lublini vadászrezred két zászlóalja foglalt helyet, mind az ellenséges gyalogság, mind a tüzérség támadásának az volt a célpontja. Lánca nagy kitartással támadta a miénket, és olyan hegyes terepen, amelyen az ütközet után is nehéz volt járni, mert a magaslatok, amelyek jobbszárnyunk volt elhelyezve, meredek, sűrű erdő borítja őket, lábuknál pedig magas kukorica nő. A támadó láncok olyan gyorsan ereszkedtek alá, hogy nem egy alkalommal még a lövészek is szuronyharcba bocsátkoztak. Ide összpontosult az egész tüzérségi tűz; lövegeink számára Ivin altábornagy utasításainak megfelelően Gerszevanov vezérkari alezredes választotta ki a megfelelő helyet, ahol ott is maradt egész idő alatt, és ahol megölték alatta a lovat. Az ellenségnek jobbszárnyunk ellen irányuló állandó és vakmerő támadásai vezettek súlyos vereségéhez. Majdnem minden erejét átcsoportosította balszárnyára, jobbszárnya jóval gyengébb lett. Ahogy ezt észrevettem, lovasrohamra adtam parancsot ellene, az ellenség pedig ahelyett, hogy a jobbszárnya mögött fekvő Fehéregyháza nevű falunak támaszkodott volna, amelyben, mivel a szélén sok gyümölcsös- és konyhakert volt, tarthatta volna magát éjszakáig vagy legalább elrejtőzhetett volna az üldöző lovasosság elől, visszanyomatott az ellenkező oldalra a felszántott nyílt mezőre, ahol is súlyos vereséget szenvedett. Azoknak a helyi hatóságtól küldött tájékoztatásoknak az alapján, amelyeket azután kaptam, hogy Főméltóságodnak elküldtem 881. számú jelentésemet, a lakosság az ütközetet követő harmadnapra 1005 holttestet hantolt el, és még azután is maradtak tetemek a kukoricásban és a sűrű erdőben. Azokon a csapatokon kívül, amelyek Dyck tábornok különítményének megfigyelésére lettek hátrahagyva, Bem egész serege szétszóródott; a csatáról az ellenség csak négy löveget vitt magával, amelyek közül három meg volt repedve.

¹³⁴ Ezeket a leveleket másolatban az orosz fél továbbította az osztrák szövetségesnek. Hermann 2012. 443. o. Bem Moldva lakosaihoz intézett kiáltványainak szövegét közli: *Kövári László*: Okmánytár az 1848–9-i eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 194–196. o.

¹³⁵ RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 284b–286. o.

¹³⁶ Tehát mintegy 750 méterre.

Az általam már megnevezett tiszteken kívül a következők szolgálnak még rá kitüntetésre: Ignatyev ügyeletes tábornok segédtsíztje, Krasznokutskij kapitány, aki egy ágyúgolyótól a fején megsérült; Blum alezredes, aki a nassauai herceg nevét viselő ezred négy századát irányította, és Mazaraki vezérkari másodkapitány, aki Demidov tábornok utasítása alapján a roham és az üldözés idején a lovasságot vezette.

A mindenfelől befutó jelentések szerint az ellenség a Segesvárnál elszenvedett vereség után Udvarhelyhez húzódott vissza; ezért, Dyck tábornok megérkezése után július 21-én (augusztus 2-án) reggel Keresztúr felé indultam el; a menekülő Bem nyomait ezen az úton mindenfelé látni lehetett. Keresztúron megtudtam, hogy Bem elhagyta Segesvárnál szétvert seregét, és Marosvásárhelyre ment, hogy az ott összegyűlt csapatok fölött átvegye a parancsnokságot. Ebből arra következtettem, hogy megvan a maga terve, ezért habozás nélkül megváltoztattam seregem útvonalát és elindultam Marosvásárhely felé, hogy megtámadjam és felvegyem a kapcsolatot Grotenhjeml tábornokkal.

(...)

Ezennel van szerencsém Főméltóságodnak bemutatni Bemnek a segesvári ütközet idején zsákmányolt papírjai között talált levél másolatát.¹³⁷

893. szám

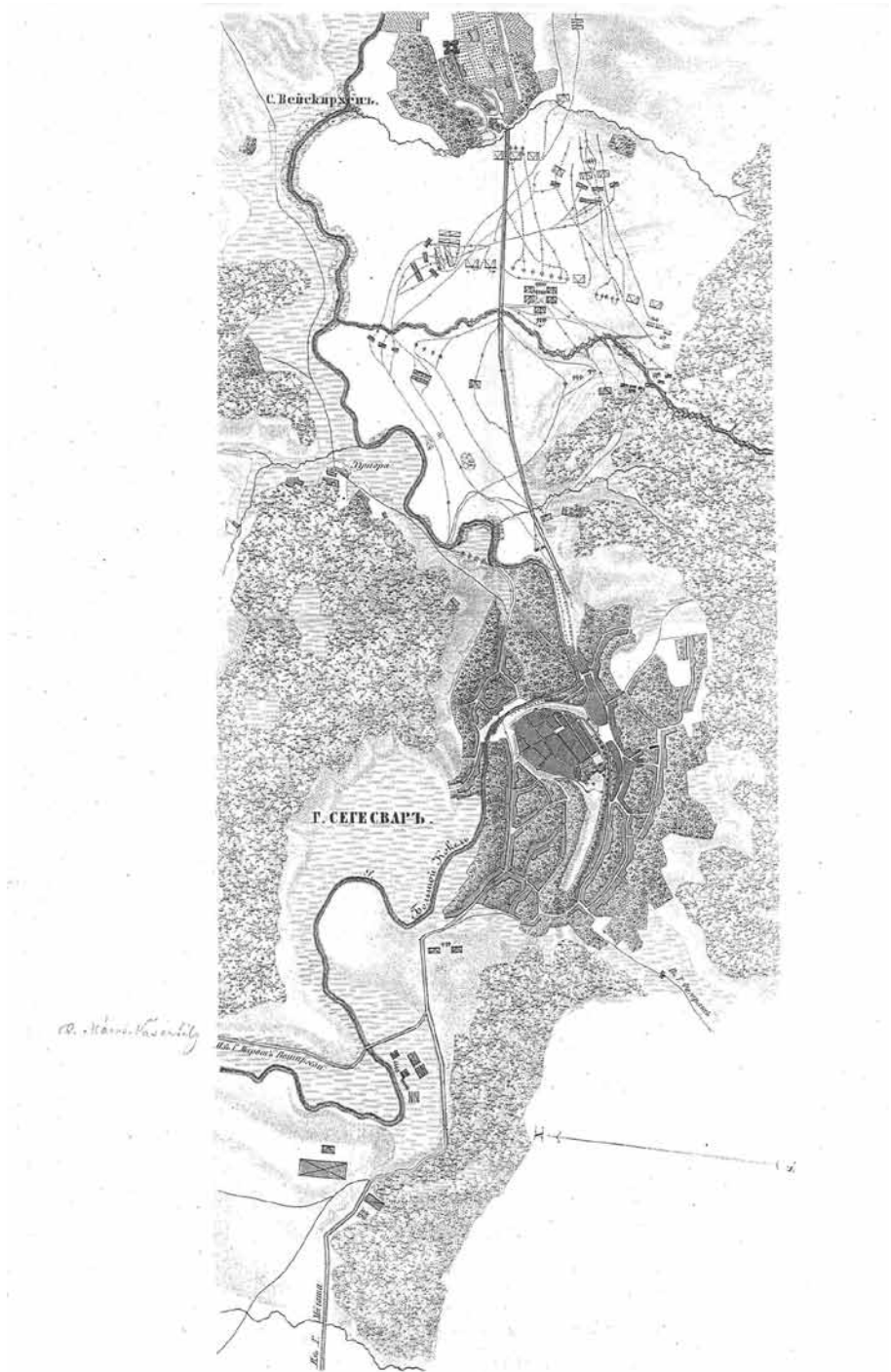
1849. július 28. (augusztus 9.)

Nagyszeben

Lüders gyalogsági tábornok

Nyepokojcsickij ezredes

¹³⁷ Erről a levélről nincs közelebbi információnk. Ez a jelentés végén szereplő mondat (RGVIA 846. f. 16. op., 5351. gy. 299b. o.) nincs benne a hadijelentésben.

Az 1849. július 31-i segesvári ütközet vázlatja Nyepokojcsickij kötetében

ILDIKÓ ROSONCZY

THE BATTLE OF SEGESVÁR AND THE REREAD REPORTS
OF RUSSIAN GENERAL LÜDERS

Summary

It was at Segesvár (now Sighișoara, Romania) on 31st July that Infantry General A. N. Lüders, commander of the Fifth Russian Infantry Corps, and Lieutenant General Józef Bem, commander of the Hungarian Army in Transylvania, faced each other for the first time during the summer campaign of 1849; although the Russian general was informed about this fact only after the battle.

Bem's small army was defeated by the superior numbers of the Russian troops. The Hungarian participants of the battle wrote no detailed reports or accounts of the events immediately after the defeat and the swift retreat that turned into a stampede. There are a lot of Hungarian reminiscences, but these were written many years, even decades later; and they deal mostly with the disappearance of the famous Hungarian poet and Bem's adjutant Sándor Petőfi during the bloody chase.

For the abovementioned reasons, Russian archival sources and published documents related to the battle, especially Lüders' reports of 2nd and 9th August 1849, addressed to Field Marshal Pashkevich, commander of the Russian Army invading Hungary, as well as the operation log of the Fifth Russian Corps are immensely valuable (they are safeguarded at the Russian State Archives for Military History in Moscow—Российский Государственный Военно-Исторический Архив). The Russian sources reveal how the Russian troops took their position at the western exit of Segesvár on the road to Marosvásárhely, how they took up formation at the town's eastern exit on the road to Székelyudvarhely; why Lüders thought that the Hungarian troops from the direction of Székelyudvarhely had only been demonstrating, and the main attack would be coming from the direction of Marosvásárhely; how Lüders started the decisive cavalry attack against the Hungarians when the battle had already been going on for several hours and Hungarians had been attacking persistently; which Russian forces took part in the chase which caused Hungarians severe losses in human life; and finally how the Russian general staff evaluated Bem's operations, who, following the defeat at Segesvár assembled his army once again, moved to Nagyszeben (Hermannstadt) in a forced march to gain his last victory by taking the town.

ILDIKÓ ROSONCZY

LA BATAILLE DE SEGESVÁR ET LES RAPPORTS REDÉCOUVERTS
DU GÉNÉRAL RUSSE LUDERS

Résumé

C'est le 31 juillet, lors de la campagne d'été 1849 que le général d'infanterie A. Ny. Luders, commandant du 5e corps d'armée russe et le général de division Josef Bem, commandant de l'armée hongroise transylvanienne s'affrontèrent pour la première fois en Transylvanie, à Segesvár (en roumain Sighișoara), mais le général russe ne l'apprit qu'après la bataille.

L'armée de Bem fut vaincue par des troupes russes supérieures en force. Après la défaite, la retraite et la mise en déroute des troupes, les acteurs hongrois de la bataille ne firent aucun rapport précis sur les événements. En revanche, nombreux sont les mémoires qui furent rédigés des années, voire des décennies plus tard. Ceux-ci s'occupent principalement de la disparition sur le champ de bataille du célèbre poète hongrois Sándor Petőfi qui fut alors adjudant de Bem.

Pour ces raisons, les documents d'archives russes sur cette bataille sont très précieux, ainsi que les sources publiées, en particulier les rapports de Luders du 2 et du 9 août 1849 adressés au feld-maréchal Paskevitch, commandant de l'armée russe qui pénétra en Hongrie, ainsi que le journal

de marches et d'opérations de 5e corps d'armée russe (ils sont conservés aux Archives nationales d'histoire militaire de Russie à Moscou – Российский Государственный Военно-Исторический Архив). Les sources russes révèlent comment les troupes russes prirent leurs positions à la sortie Ouest de Segesvár sur la route qui mène à Marosvásárhely (en roumain Târgu Mureş) et à la sortie Est de la ville sur la route de Székelyudvarhely (en roumain Odorheiu Secuiesc) ; pourquoi Luders pensait que les troupes hongroises n'étaient qu'en démonstration et que l'offensive principale viendrait du côté de Marosvásárhely ; comment il lança l'attaque décisive de sa cavalerie contre les Hongrois après plusieurs heures de combats, alors que ceux-ci menèrent sans relâche des attaques successives ; quelles forces russes se lancèrent à la poursuite des Hongrois en leur causant ainsi des pertes importantes ; comment les officiers d'état major apprécièrent l'action de Bem qui rassembla ses troupes après la défaite à Segesvár pour aller en marche forcée à Nagyszeben (en roumain Sibiu) qu'il réussit à prendre, mais et ce fut sa dernière victoire.

ILDIKÓ ROSONCZY

DIE SCHLACHT BEI SEGESVÁR (SCHÄSSBURG) UND DIE NEU GELESENEN BERICHTE DES RUSSISCHEN GENERALS LÜDERS

Resümee

Im Laufe des Sommerfeldzugs des Jahres 1849 standen am 31. Juli in Siebenbürgen, bei Segesvár (Schäßburg) Infanteriegeneral A. N. Lüders, Kommandant des 5. russischen Infanteriekorps, und Feldmarschallleutnant József Bem, Kommandant der ungarischen Armee in Siebenbürgen, einander gegenüber, obwohl der russische General hierüber erst nach dem Gefecht Kenntnis erlangte.

Das kleine Heer Bems erlitt gegenüber den in Überzahl befindlichen russischen Truppen eine Niederlage. Im Anschluss an die Niederlage und den schnellen Rückzug, der in eine wilde Flucht überschlug, erschien aus der Feder der ungarischen Teilnehmer des Gefechts keine sofortige detaillierte Meldung oder kein Bericht über die Ereignisse. Es gibt recht viele spätere ungarische Erinnerungen, die jedoch Jahre, oft Jahrzehnte später zu Papier gebracht wurden und sich in erster Linie mit dem Verschwinden des Adjutanten Bems, des berühmten ungarischen Dichters Sándor Petöfi, während der blutigen Verfolgung beschäftigen.

Aus den oben genannten Gründen sind die russischen Archivadokumente und die in Druck erschienenen Quellen in Bezug auf das Gefecht, insbesondere die Meldungen von Lüders vom 2. und 9. August 1849 an Feldmarschall Paskewitsch, den Kommandanten der in Ungarn eindringenden russischen Armee, und das Manövertagebuch des 5. russischen Korps besonders wertvoll (verwahrt im Russischen Staatlichen Militärgeschichtlichen Archiv – Российский Государственный Военно-Исторический Архив). Aus den russischen Quellen geht hervor, wie die russischen Truppen beim westlichen Ausgang von Segesvár Stellung bezogen, auf dem Weg nach Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch), und wie sie sich beim östlichen Ausgang der Stadt, auf dem Weg nach Székelyudvarhely (Oderhellen) aufstellten, und warum Lüders dachte, dass die ungarischen Truppen von Székelyudvarhely her nur demonstrierten und der Hauptangriff aus der Richtung von Marosvásárhely zu erwarten sei. Aus den Dokumenten wird ebenfalls klar, wie er den Angriff seiner Kavallerie, der das Gefecht entscheiden sollte, gegen die Ungarn startete, als der Kampf bereits seit Stunden andauerte und die Ungarn beharrlich immer wieder angriffen; welche russischen Kräfte an der Verfolgung der Ungarn teilnahmen, die zu zahlreichen Gefallenen und schwerwiegenden Verlusten führte; und schließlich wie die russischen Generalstabsoffiziere die Tätigkeit Bems beurteilten, der nach der Niederlage bei Segesvár sein Heer erneut zusammensammelte und in angestrengtem Marsch nach Nagyszeben (Hermannstadt) hinaufzog, wo er seinen letzten Sieg errang und die Stadt einnahm.

ИЛЬДИКО РОШОНЦЫ

СРАЖЕНИЕ ПОД ШЕГЕШВАРОМ И ЗАНОВО ПРОЧИТАННЫЕ ДОНЕСЕНИЯ
РУССКОГО ГЕНЕРАЛА ЛИДЕРСА*Резюме*

Во время летней кампании 1849 г. в Трансильвании командир 5 русского пехотного корпуса, генерал от инфантерии А. Н. Лидерс и командующий трансильванской венгерской армией, генерал-лейтенант Юзеф Бем 31-го июля под Шегешваром (по-немецки Шессбург) впервые оказались в прямом противостоянии друг с другом; правда, русский генерал узнал об этом только после сражения.

Малочисленное войско Бема потерпело поражение от превосходящих русских сил. Сразу после поражения и поспешного отступления, обернувшегося паническим бегством, никто из венгров, участвовавших в боевых действиях, не оставил об этом сражении сколько-либо подробного донесения или рапорта. Да, существует огромное количество воспоминаний, но все они были написаны несколько лет, даже десятилетий спустя, и речь в них идет главным образом об исчезновении – во время кровавого преследования – великого венгерского поэта Шандора Петефи, который в тот момент был адъютантом Бема.

Вот почему очень ценным источником в исследовании обстоятельств этого сражения являются русские материалы, как архивные, так и уже опубликованные: прежде всего донесения (от 2-го и 9-го августа 1849-го года) генерала Лидерса главнокомандующему российскими войсками, вступившими в Венгрию, отправленные фельдмаршалу Паскевичу, а также военно-походный журнал 5 пехотного корпуса (хранятся в Москве, в Российском Государственном Военно-Историческом Архиве). Из этих источников видно, во-первых, как располагались русские части к востоку от Шегешвара, на дороге, ведущей к городу Секей-Удвархей, и к западу, на дороге в город Марошвашархей; во-вторых, почему Лидерс считал, что атаки Бема со стороны Секей-Удвархей – это не более чем отвлекающий маневр, а основная операция венгров последует со стороны Марошвашархей; в-третьих, как и почему Лидерс принял решение, после того как венгры в течение нескольких часов предпринимали настойчивые вылазки, осуществить против них кавалерийскую атаку, которая и решила исход сражения; в-четвертых, какие силы приняли участие в преследовании венгров, приведшем к тяжелым человеческим потерям в их рядах; и, наконец, как русские штабные офицеры оценивали действия Бема, который после поражения под Шегешваром сумел собрать своё войско, форсированным маршем двинулся к городу Надьсебен (по-немецки Германштадт) и занял город, одержав свою последнюю победу.

KÖZLEMÉNYEK

ANTOS BALÁZS

A KRASSÓI BÁNYAVIDÉK MEGPRÓBÁLTATÁSAI 1848-BAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NOVEMBER 15-I, BOKSÁNBÁNYAI ÜTKÖZETRE

Az 1848–1849-es év eseményeit bemutató munkák Magyarországon a történelmi érdeklődés homlokterében helyezkedtek el. Ennek köszönhetően mára a Nagy Év eseményeinek számos vetületét a történettudomány alaposan körbejárta. A krassói bányavidék 1848-as története ugyan nem volt döntő hatással a fejlemények fősodrára, de kétségtelenül több részletében rávilágított a polgárosodás útján első, bizonytalan lépteit tevő Magyarország előtt álló kihívásokra. A politikai és adminisztratív problémák e komoly gazdasági potenciállal rendelkező területen is hamar fegyveres összetűzésekbe torkolltak, amelyek közül jelentőségét tekintve kiemelkedik a boksánbányai ütközet. Nem állíthatjuk, hogy az összecsapással korábban ne foglalkozott volna a történettudomány, de a legrészletesebb összefoglaló bő egy évszázada került ki Mihalik Sándor tollából.¹ Az azóta eltelt idő forrásfeltárása, illetve Mihalik munkájának nehéz fellelhetősége egyaránt indokolta teszi, hogy bemutassuk a boksánbányai ütközet körülményeit.

Boksánbánya – ahogy a krassói bányavidék egésze – a mai Románia területén fekszik, 1848-ban Krassó megyéhez tartozott, de csupán földrajzi értelemben. Jögilag ugyanis az Oravicabányán székelő bányai igazgatóság gyakorolta a közigazgatási fennhatóságot – elméletben áprilisig, gyakorlatilag jóval tovább. A bányai igazgatóságot, amelynek 1848-ban Graenzenstein Gusztáv volt a vezetője, közvetlenül a bécsi kormányzati körök utasították.² A bányavidék igazgatása különálló joghatóság alá tartozott, mindez pedig számos hatásköri vitához vezetett 1848 tavaszán és nyarán.

A terület etnikai térképét megvizsgálva az alábbiakat mondhatjuk: Krassó megye boksánbányai járásában az 1851-es adatok alapján 26 710 fő élt, amelynek 91%-a román, 8%-a német és mindössze 1%-a volt magyar nemzetiségű. Az arányszámok nem sokat változnak, ha a többi bányavidéki járást tekintjük, például az oravicai járás 30 909 lakosa közül 89%-os a románság, 9%-os a németek aránya. Egyedül a resicai járásban volt számottevő a horvátok (30%) aránya, amely a karánsebesi határhoz közeli központ közelségére vezethető vissza – noha ott is erőteljes román többség (65%) figyelhető meg. A fentebbi arányok egyébként közelítőleg egész Krassó megyére érvényesek voltak, ahol 1851-ben a lakosság 89%-a volt román.³ A boksáni járáson belül Boksánbányán élt a németiség és a magyarság jelentős része, noha a város még így is román többségű volt. A város bányászati jelentőségéről szólva meg kell említenünk, hogy már a rómaiak is

¹ Mihalik Sándor: Német-Bogsán az 1848–49-iki szabadságharcban. *A resicabányai állami segélylyel [sic!] fenntartott polgári- és felső népiskola értesítője*, Lugos, 1899. (A továbbiakban: Mihalik 1899.)

² Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. S. a. r. *Jakabffy Elemér*: Lugos, 1931. (A továbbiakban: Adatok) 152–160. o.; Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. I. Pest, 1862.² (A továbbiakban: Asbóth emlékiratai I.) 219–220. o. Ezt a helyzetet Graenzenstein bányai igazgató is elismerte Batthyányhoz címzett levelében, hozzátéve, hogy a bányászok nem kívánnak engedelmessé válni a megyei hatóságoknak, továbbra is csak a császár intézkedéseit ismerik el, ezért átmenetileg a megyei rendelkezéseket saját embereivel fogja végrehajtani, a látszat kedvéért. Egyúttal szorgalmazta ő is, hogy a magyar kormány fennhatósága mielőbb érvényesüljön a krassói bányavidéken is. Adatok, 134. o.

³ Dr. Kókai Sándor: A Bánság történeti földrajza. (1718–1918) Nyíregyháza, 2010. 94. o.

foglalkoztak itt bányászattal. 1729-ben felállították a város első vasolvasztóját, a XIX. század közepén elsősorban vasércet bányásztak. 1825-ben létrejött – az 1848-as ütközetben is szerepet játszó – cigánytelep, amelyet Magurának neveztek. Az itt élők elsősorban aranymosással és az olvasztó számára szénégetéssel foglalkoztak.⁴

Az 1848. márciusi fordulatot követő, az egész országra kiterjedő – szinte – osztatlan lelkesedést, amely eleinte Krassó megyét is jellemezte,⁵ itt nagyon hamar felváltotta az elégedetlenség. Ezt a negatív hangulatot elsősorban a környéken állomásozó határőrezredek tisztjei gerjesztették. Vukovics Sebő – ekkor még csak temesi alispán, később délvidéki kormánybiztos – már április 22-én jelentette, hogy a határőrvidék lakossága ellenséges magatartást tanúsít a kormánnyal szemben.⁶ Vukovics jelentését megerősítő tartalmú levelet fogalmazott meg Tomsich Domokos, moldovabányai mérnök, Batthyáynak címezve. Sürgette, hogy a kormány a határőrvidékre küldjön teljhatalmú kormánybiztost, ily módon felvilágosítva a katonaságot, akik majd a magyar kormány támaszát képezik.⁷

Nem csupán a határőrvidéken fordult negatívra a Batthyány-kormány megítélése, a krassói bányavidék lakosságának körében is egyre fokozódott az elégedetlenség. Ennek hátterében mindenekelőtt az állt, hogy a polgári vívmányok (elsősorban a közteherviselés) hátrányosan érintette a bányászokat, akik többek között ragaszkodtak az adómentességükhöz. Mindez pedig tovább mélyítette a fennálló közigazgatási rendszerrel szembeni bizalmatlanságot. Ennek feloldására tett javaslatot Graenzenstein Gusztáv két, a kormánynak címzett emlékiratában. Május 26-án azt írta, hogy bár a bányavidéken vannak rendezett tanácsok, de ezek képviselőit a bécsi udvar önkényesen nevezi ki, amely gyakorlatot fel kellene számolni, és a tanácsokat választás útján felállítani, elsőfokú bírósági jogkörrel felruházni. A fellebbezést Graenzenstein véleménye szerint a megyénél lehetne megtenni. Végül javasolta egy, a bányahelyekben illetékes főszolgabíró kinevezését.⁸

A fennálló problémák oda vezettek, hogy a nemzetőri szolgálatra alkalmasakat összeíró bizottmány tevékenysége nem volt túl sikeres. Ezt a bányaigazgató is elismerte, az okok között pedig két elemet emelt ki. Egyrészt, hogy a lakosság az összeíró hatóság jogkörét nem ismerte el, másrészt pedig a „köteles kiindulást” nehezményezte, ami a lakóhelytől való, hosszabb ideig tartó elvezénylés lehetőségét jelentette. Graenzenstein az első problémára azt javasolta, hogy a bányaigazgatóságot ruházzák fel ideiglenesen a nemzetőrök összeírásának jogkörével, míg a második esetében kedvezményeket kért a bányászok részére, hiszen ennek hiányában még nehezebbé válik a nemzetőri összeírás, sőt, a szakképzett munkások elvezénylésével hosszú távon az ország is hátrányt szenvedne.⁹

Kossuth 1848. június 25-én írt levelében elfogadta a bányaigazgató érveit, és őt magát a bányahelyek kormánybiztosául nevezte ki, Szemere beleegyezésével.¹⁰ A kormány kedvezménye később félreértések forrása lett, Graenzenstein jelentésének hatására a bányászokat felmentették a nemzetőri szolgálat alól, mert „gazdai hatalom alatt” álltak. Nem

⁴ Dr. Gergely Ernő: A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig. Budapest, 1986. (A továbbiakban: Gergely 1986.) 103. o.

⁵ Oravicabányán „örömmünnepe” tartottak a változások hírére, amelyről egy korabeli tudósítás így számolt be: „amit századoknak nem sikerült kieszközölni, a különféle fajú lakosok egybeolvadását, a közszabadság érzete egy rövid nap alatt tökéletesen véghezvitte.” A tudósítást idézi: Gergely 1986. 293. o.

⁶ Adatok, 16. o.

⁷ Adatok, 22–24. o. Erre egyébként sor került a későbbiekben, hiszen május 28-án Szemere arról tudósítja a már kormánybiztosként tevékenykedő Vukovicsot, hogy Pap Zsigmondot és Szöllőssy Balázst küldi a megyébe „felvilágosító” céllal. Adatok, 54–56. o.

⁸ Adatok, 30–34. o.

⁹ Adatok, 37–38. o.

¹⁰ Adatok, 42–44. o.

lehetett tudni, hogy pontosan kikre vonatkozott a kedvezmény.¹¹ Az értelmezési vita a csúcspontját szeptember elején érte el, amikor Asbóth Lajos – aki ekkor az Oravicabánya központtal működő bányavidéki nemzetőrség parancsnoka volt – az immár vészhelyzetben lévő bányavidék védelmére nem tudott kellő számú nemzetőrt kiállítani. Az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz intézett levelében ennek okaként e rendeletet említette, mint a legfőbb gátló tényezőt. Kiss Károly – a kormány álláspontját bemutatva – válaszában arról biztosította Asbóthot, hogy a kedvezmény csak az aknában és az olvasztókban napszámban dolgozókat érinti, akik ténylegesen gazdai hatalom alatt állnak, amúgy sem lehetnének nemzetőrök.¹² Ennek alapján a bányavárosok nem ilyen munkakörben tevékenykedő lakosait a bányatulajdonosok kötelezhetik nemzetőri szolgálatra. Rejtély maradt, miért is volt szükség a kedvezményt biztosító rendeletre, ha az csak olyanoknak adott felmentését, akik a nemzetőrségről szóló törvénycikk alapján amúgy is kívül estek a szolgálatra beoszthatók körén.

A fentiek alapján, Graenzenstein Gusztáv kormányhoz címzett leveleiből úgy tűnik, hogy támogatta a megyei fennhatóság bevezetését a bányavidéken, csak praktikus okokra hivatkozva kérte a kormányt, hogy átmenetileg a Bányaugazgatóság vezényelhesse le bizonyos közigazgatási döntéseket.

A kormány felhívására Krassó megye is kifejtette álláspontját a kialakult helyzetről. A megye álláspontja szerint úgy tűnt, hogy 1848 előtt Graenzenstein mindent megtejt azért, hogy a megyei fennhatóságot eliminalja a bányavidék életéből, amelyhez törvénytelen eszközöket is igénybe vett.¹³ Például gátolta az adóösszeírást, bíraskodott, ortodox templomot adott át a görög katolikusoknak.

A bányavidéken meglehetősen vonatottan haladt a nemzetőrség felállítása, de az valójában egész Krassó megyében nehézségekbe ütközött, amelyet alátámaszt Gyürky Pál főispán május 17-i, Szemeréhez intézett jelentése, mely szerint csak Lugoson, Facsádon, Oravicabányán és Boksánbányán kellene azt felállítani, mert a lakosság „átaljában vonakodik” a szolgálattételtől.¹⁴ A környék népességének „felvilágosítását” és a magyar kormány iránti lelkesedésének fokozását szolgálta Szemere azon intézkedése is, hogy Eftimie Murgut, a szintén politikai okok miatt fogva tartott és a márciusi ifjak által kiszabadított, román származású ügyvédet Krassó megyébe küldte. Tevékenysége sikeresnek nevezhető, hiszen a júniusi népképviselői országgyűlési választásokon képviselői mandátumhoz jutott.¹⁵ Témánk szempontjából viszont érdekes adalékkal szolgál karánsebesi tartózkodása. Itt székelt ugyanis az úgynevezett oláh-bánsági határőrezred egy része, Josef Appel parancsnoksága alatt. Murgu a városban is lelkesítő beszédet akart tartani, amelyet – ahogy Jakabffy Kristóf alispán jelentéséből tudjuk – Appel megakadályozott, sőt Murgu szállását katonákkal vétette körbe, majd a városból is kiutasította.¹⁶

Boksánbánya későbbi sorsát a határőrezred állásfoglalása döntően meghatározta. A fentebb vázolt Murgu-afférból arra következtethetnénk, hogy Appel konzekvensen ellenséges magatartást tanúsított a magyar kormánnyal szemben, de ez korántsem fedi a valóságot. Június 21-én Vukovics Sebő olyan értesítést kapott, amely szerint Appel – bár az utasításokat továbbra is Bécsből kapja – kijelentette, hogy amennyiben olyan szel-

¹¹ *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 59. o.

¹² Asbóth jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. 1848. szeptember 6. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (A továbbiakban: MNL OL) H 92. (Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok.) 1848:3566.

¹³ Adatok, 152–160. o.

¹⁴ Adatok, 48. o.

¹⁵ *Csatári Dániel*: Eftimie Murgu. *Valóság*, 1971. 1. sz. (A továbbiakban: *Csatári* 1971.) 85. o.

¹⁶ Adatok, 48. o.; *Csatári* 1971. 85. o.

lemben utasítanak, hogy a magyar kormány parancsait teljesítse, akkor azt készséggel megtenné.¹⁷

Appel július 5-én Versecen kelt, Szemeréhez címzett jelentésében a következőket írja: „örömmel értesítem Önt, hogy azon alapon ’mert emez új intézmények a törvényhozás útján Öfelsége akaratóból folytak’ az itteni szellem, a lelkes és hű alattvalói érzésű vezérőrnagy Appel József éber örökődése folytán, melyet alezredes Gerlics Illés közremunkálása elősegített, a mostani viszonyok között teljesen kielégítő s örvendetes eredményekkel kecsegtet. A törvényes rend oly’ szigorúan tartatik fel, hogy az ezredben nincsen eddig egyetlen pont is, melyet az árulás és lázadás megérinteni merészlett volna.”¹⁸

Ugyanerről tanúskodik Appel augusztus 21-én kelt jelentése, amelyet Jakabffy alispánnak címzett, és amelyben szerb „hordák” elleni sikeres katonai akcióról számolt be.¹⁹ A temesvári főparancsnoksághoz pedig azért fordult, hogy diverziót vezethessen a Szerb Fejedelemségbe, és ott néhány falu „megrendszabályozásával” elriassza a szerviánusokat²⁰ a Magyarországra történő betöréstől. E tervére végül – érthető okokból – nem kapott választ.²¹

A megye területére be-betörő szerb csapatok azonban így is komoly fejfájást okoztak mind a helyi szerveknek, mind a kormánynak, ezért már májusban felvetődött egy katonai tábor létesítése Krassó területén, amelyre végül nem került sor.²² Mindez nem jelenti azt, hogy a megye – és azon belül is elsősorban a bányavidék – ne vette volna ki a részét a katonai előkészületekből. Resicabányán jelentős ágyúöntő műhely működött, Boksánbányán ágyúgolyót, Dognácskán pedig a puskagolyókhoz nélkülözhetetlen ölmot öntöttek.²³

A megye védelmének megteremtéséhez fontos intézkedés volt, hogy szakképzett katonákat állítottak a nemzetőr csapatok élére. Így nevezték ki Asbóth Lajost a bányavidéki nemzetőrség parancsnokává. Asbóth Lajos, korábbi cs. kir. százados, a Krassó megyében található Szatumik község lakosa már 1848. május 1-jén felajánlotta szolgálatait a hazának Batthyány Lajoshoz intézett levelében.²⁴ Nemzetőr őrnagyi kinevezését hamar megkapta, és végül a bányavidéki nemzetőrség parancsnoka lett. Azonnal belevetette magát serege megszervezésének feladataiba. Július 6-án Vukovicsnak írt, és kérte, hogy az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke – Baldacci Manó – által megígért sorlogozzék 4 altisztet és 8 közvitét irányítsa Oravicára, hiszen a kiképzés sikeressége érdekében szüksége van gyakorlott katonákra.²⁵ Július 9-én az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz fordult, hogy bár kaptak 200 puskát és 3000 töltést, de további 10 ezer töltésre lenne szüksége.²⁶ Kérését azonban készlethiányra hivatkozva visszautasították.²⁷

¹⁷ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Lugos, 1848. június 21. MNL OL H 114. (Különböző kormánybiztosok iratai. Vukovics Sebő iratai.) 18. o.

¹⁸ Adatok, 196. o.

¹⁹ Adatok, 242–245. o.

²⁰ A szerviánusokról és szerepükről lásd: <http://www.delhir.rs/cimlap/kiemelt-hirek/5302-a-delvideki-szerb-seg-szerepe-a-magyar-forradalom-bukasaban> (A letöltés időpontja: 2013. augusztus 5.)

²¹ Vukovics Sebő emlékiratai. S. a. r. *Bessenyei Ferenc*. Budapest, 1894. (A továbbiakban: Vukovics emlékiratai.) 307. o.

²² Adatok, 170. o.

²³ *Mihalik* 1899. 13. o.

²⁴ Asbóth Lajos levele Batthyány Lajosnak. Szatumik, 1848. május 1. MNL OL H 92. 1848:50.

²⁵ Asbóth Lajos levele Vukovics Sebőnek. Oravica, 1848. július 6. MNL OL H 114. 18. d. Sőt, Asbóth emlékiratai szerint még két ágyút és 1000 puskát is rendelkezésére bocsátott Piret altábornagy. Asbóth emlékiratai I. 224. o.

²⁶ Asbóth Lajos levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Oravica, 1848. július 10. MNL OL H 92. 1848:1761.

²⁷ Mészáros Lázár levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Budapest, 1848. július 22. MNL OL H 92. 1848:1984.

Asbóth kénytelen volt a bányavidék készleteiből feltölteni municióját, amely a lövegek és ágyúgolyók esetében sikerrel járt, hiszen július 20-án jelentette, hogy két háromfontos és két hatfontos löveget kaptak Resicabányáról, amelyeket már ki is próbáltak. Egyúttal viszont egyenruhát kért a tüzérek számára, valamint sürgette a 10 ezer töltés elküldését.²⁸ Augusztus 13-án még mindig arról írt, hogy az oravicai mozgó nemzetőr századon kívüli csapatainak harmada továbbra sem rendelkezik szuronyos puskával, csak lándzsával.²⁹ A teljes bányavidéki nemzetőrség létszámáról Graenzenstein július 2-án azt írta, hogy 1800-an lehetnek.³⁰ Asbóth a Blomberg ezredes által vezetett verseci magyar csapatokkal tartott fenn szorosabb együttműködést, augusztus elején két hatfontos löveget átadott Blombergnek, melyért cserébe két háromfontosat kapott.³¹ Asbóth eredményes szervező- és kiképző tevékenységére Graenzenstein már július 2-án rávilágított Szemeréhez intézett jelentésében.³²

A krassói bányavidéken Moldovabánya (Újmoldova) térségében alakult ki az első komoly fegyveres konfliktus. Moldovabánya sorsa – földrajzi helyzeténél fogva – szorosan összefüggött Fehértemploméval. Ez a két település ugyanis a kialakuló szerb táborok vonala mögött helyezkedett el, és egyaránt a magyar kormányhoz hű magatartást tanúsított. Fehértemplom – melynek lakossága jelentős részben német – ráadásul az illír-bánsági határőrezred központja is volt. Két táborból – köztük a jelentősebb vracsevgáji – kitörve is fenyegették a szerbek, akik már június 22-én kísérletet tettek bevételére, de akkor a város vezetése alkuval még leszerelte a támadókat.³³ A második kísérlet augusztus 19-én viszont már komoly áldozatokkal járt az immáron Maderspach Ferenc által irányított védők oldaláról. 51 halottról tudunk. Az ütközet elején a város egy részét már birtokba vették a szerbek, és megkezdték módszeres kifosztását. Csak estére sikerült őket kiszorítani a városból.³⁴

Ezen ütközet közel egy időben zajlott a krassói bányavidéken meginduló fegyveres harcokkal. A bányavidék lakossága már június végétől fenyegetve érezhette magát, hiszen a vracsevgáji szerb tábor fegyveresei nem csak Fehértemplomot, hanem az attól nem messze fekvő Oravicabányát is nyugtalanították üzeneteikkel. Június 21-én – mikor a szerbek Fehértemplom ellen indultak – elterjedt a hír, hogy ellenséges csapatok közelednek Oravicabánya felé, ezért a helyi nemzetőrséget felszerelték, és felderítőket küldtek ki, akik végül megnyugtathatták a lakosságot, hiszen a hír hamisnak bizonyult.³⁵

Moldovabánya – amelynek lakossága román és német nemzetiségű volt – sorsa sokkal keserűbben alakult e hónapokban, hiszen a várossal átellenben fekvő Ómoldova szerb lakossága kezdetektől szimpatizált a szerb főddborral.³⁶ A nemzetiségi feszültség miatt már június 24-én szükség volt arra, hogy Asbóth Lajos 50 nemzetőrrel és egy fél század gyalogsággal bevonuljon Moldovabányára, és próbálja a konfliktust oldani. Ez – Vukovics Sebő emlékiratai szerint – sikeres volt, és ideiglenesen csökkent a súrlódások

²⁸ Asbóth Lajos levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Oravica, 1848. július 20. MNL OL H 92. 1848:2031.

²⁹ Asbóth Lajos levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Oravica, 1848. augusztus 13. MNL OL H 92. 1848:2790.

³⁰ Adatok, 211. o.

³¹ Asbóth Lajos levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Oravica, 1848. augusztus 13. MOL H 92. 1848:2790.

³² Adatok, 211. o.

³³ *Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története. I. kötet. Budapest, 1940. (A továbbiakban: *Thim I.*) 167. o.*

³⁴ *Thim I.* 169. o.

³⁵ Adatok, 210. o.

³⁶ Lásd: http://hadtorteneti.blog.hu/2012/02/07/gyorgye_sztratimirovics (A letöltés időpontja: 2013. augusztus 5.)

száma a két település között.³⁷ Ebben közrejátszott az is, hogy a szervianus csapatok Asbóth érkezésének hírére elhagyták Ómoldovát, így június 28-án Asbóthot visszahívták északra.³⁸ Asbóth elvonulásához az is hozzájárult, hogy az őrnagy a várost – nyílt fekvése miatt – nehezen védhetőnek tartotta, a csekély katonai erő helyben állomásoztatása pedig több feszültséget gerjesztett volna, mint amennyi védelmet képes lett volna nyújtani a településnek.³⁹ A béke nem tartott sokáig, ugyanis a magyar katonák távozásának hírére visszatértek a szerb alakulatok, és július 5-én reggel a Moldovabányán lévő fegyverek és a muníció kiadására szólították fel a lakosságot, amelyet Hoffmann Mór bányamester, bár nem akart teljesíteni, segítség híján aznap este kénytelen volt megtenni.⁴⁰ Asbóth ennek hírére újra Moldovabányára vonult, igaz csak július 29-én. A késelem okát abban láthatjuk, hogy erői csekélyek voltak, hiszen a lugosi nemzetőrök „kiindulási ideje” ekkor már lejárt, és hazatértek. Az oravicai és szászkabányai nemzetőrök pedig saját településükön biztosították az országgyűlési követválasztás zavartalan lebonyolítását, így Asbóth csak 70 német és 300 román moldovabányai nemzetőrrel rendelkezett. Ez a tény, valamint azon hírek, miszerint a szerbek a közeljövőben nem tervezik Moldovabánya megtámadását, arra sarkallták Asbóthot, hogy tárgyalásos úton próbálja rendezni a konfliktust a „szerb kapitányokkal.” A július 30-ára tervezett találkozó végül nem jött létre, de a szerbek parancsnoka által írt levél ismeretében elégségesnek tartotta Asbóth ideiglenesen a helyi nemzetőrség erejét, hogy a rendet a városban fenntartsa. Megnyugtató volt számára az a híradás is, hogy az oláh-bánsági határhozrezred kötelékéből Appel egy 50 fős különítményt küld erősítésül 31-én Moldovabányára.⁴¹

Amint a magyar csapatok kivonultak, folytatódott Moldovabánya kálváriája, hiszen a szervianusok újabb csoportja érkezett Ómoldovára, és 50 főnyi újoncot követeltek a várostól. Miután ezt a település nem teljesítette, 10 előkelőt elhurcoltak, akiket a város végül – komoly összegért – kiváltott. Az újabb összetűzés hírére Asbóth – 190 fős csapata élén – újfent visszatért augusztus 13-án, és ezúttal Ómoldovát is megszállta. Nehézséget jelentett ugyanakkor számára, hogy a Szászkabányán állomásozó két sorgyalogezredi század nem csatlakozott hozzá, pedig ez ügyben írt Vukovicsnak is. Rajtuk kívül Moldovabányára várta a Versecről erősítésként küldött 9. (kassai) honvédszászlóalj két századát is, akik szintén nem érkeztek meg. A helybeli szerbek elmenekültek lakóhelyükről a magyar csapatok érkezésének hírére, és csak azután tértek vissza, miután Asbóth bántatlanságukról biztosította őket.⁴² Nyugalom újra csak rövid ideig honolt a vidéken, hiszen augusztus 21-én este jelentették Asbóthnak, hogy az Almási hegyek felől támadás várható, amely 22-én hajnalban be is következett. Asbóth aznap délutáni jelentését alapul véve, az eseményeket kellő pontossággal rekonstruálhatjuk. Eszerint a támadás első hullámát a magyar csapatok sikeresen visszaverték, majd miután az őrnagy által üldözésre rendelt csapatok csak azt jelenthették, hogy az ellenség a Váradí szorosba, illetve a környező erdőkbe menekülve eltűnt a szemük elől, Asbóth csupán arról intézkedhetett, hogy az előőrsök helyét kijelölje, csapatai többi részével pedig Ómoldován állást vett, és elkezdte írni jelentését a hajnali győzelemlről, valamint a zsákmányról. Ez utóbbi 1 zászlóból, 2 fogolyból és 1 lóból állt.⁴³ Röviddel ezután azonban megújult a szervianusok rohama, amely három óras tűzpárbajba

³⁷ Vukovics emlékiratai, 233. o.

³⁸ Adatok, 210–211. o.

³⁹ Vukovics emlékiratai, 234. o.

⁴⁰ Adatok, 215–216. o.

⁴¹ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Szászka, 1848. július 31. MNL OL H 114. 18. A.

⁴² Vukovics emlékiratai 303. o.; Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Oravica, 1848. augusztus 4. MNL OL H 114. 18. E.

⁴³ Adatok, 251–252. o.

torkollott. Látva az ellenség jelentős erejét, Asbóth a moldovabányai nemzetőrökért küldött, akik azonban nem érkeztek meg a csatátra, ahogy a 9. honvédszászlóalj két százada se. Végül Asbóth katonáinak elfogyott a lőszere, amelynek előzményéről a korábbiakban már volt szó. Ez pedig azt jelentette, hogy a magyar csapatoknak vissza kellett vonulni. A jelentésből úgy tudjuk, hogy a visszavonulás nagyrészt rendben történt, bár megnehezítette a dolgot, hogy a tüzérségnek csak háromfontos golyók álltak rendelkezésre, kartács nem. A magyar veszteségek 3 halottra és 12 sebesültre rúgtak, míg a szerbek – Asbóth becslése szerint – legalább 30–40 halottat veszítettek. Asbóth tehát Moldovabányát is kénytelen volt kiüríteni, és Kohldorfól (Szenesfalu) tett jelentésében megemlítette a város szerbek általi felgyújtását is. A magyar erők végül egészen Szászkabányáig vonultak vissza.⁴⁴ Asbóth itt találkozott Rác Sándor századossal, aki a 9. honvédszászlóalj két századából alakított különítmény parancsnoka volt, és aki augusztus 27-én saját csapataival, illetve az oravicai nemzetőrség egy századával Ómoldovára indult, az öt nappal korábbi magyar vereségért és Moldovabánya felgyújtásáért elégtételt venni. Rác 27-én délután 3 órakor indult Szászkáról, és este 9 óra tájban ért az Ómoldova környéki magaslatokhoz. 28-án hajnali 5 órakor kezdte el akcióját. A városban tanyázó szerbeket rövid ütközetben megverte, akik hamar menekülőre fogták a dolgot, és a már készenlétben álló hajókra szálltak. Az ütközetben a szerbek vesztesége 14 halott volt, de további veszteséget jelentett, hogy a menekülők egy része – mivel két hajó a túlzott teher miatt elsüllyedt – a Dunába veszett. A magyar csapatok ezzel szemben 3 halottat és 9 sebesültet veszítettek. Rácznak a győzelmen túl sikerült a Moldovabánya kifosztásakor elhurcolt értékek egy részét is visszaszereznie. A szerbek által zsákmányolt tárgyak nagyobbik része azonban megsemmisült, mivel a menekülők a tárolásra szolgáló épületet felgyújtották, ahonnan a tűz az egész városra áterjedt, így néhány nappal Moldovabánya után Ómoldova is jelentős károkat szenvedett. Rác hatalmába került 3/4-ed mázsa lőpor, 5000 töltés, két dob, négy puská, két szerb és egy zászló is. Rác csapatai ezen felül a környékről elhajtottak 215 szarvasmarhát, 40 sertést és 50 juhot, amit Oravicáig szállítottak.⁴⁵ Rác két százada az akció után Szászkabányára vonult, majd visszatért zászlóaljához, Fehértemplomba. E két századot a Rukavina ezred két százada váltotta fel Szászkabányán.⁴⁶ A város védelme érdekében szeptember 9-én felszólították Graenzenstein bányaigazgatót, hogy egy ágyút küldjön segítségül, amelyre 11-én Graenzenstein ígéretet tett.⁴⁷

1848 szeptembere javarészt szervezési tevékenységgel zajlott a krassói bányavidéken. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a nemzetőrök többsége nem volt hajlandó egy másik település segítségére vonulni. Ezt szemlélteti Asbóth Lajos szeptember 6-án, Oravicán kelt jelentése. Ebben a bányavárosok pusztulásának legfőbb okát ebben a „gyakorlatban” látta, hozzátéve, hogy „ellenben hogyha összpontosíthatnánk az erőt, elég volna mentségünkre.”⁴⁸

A nemzetőr csapatok nem megfelelő szellemét hűen jellemezte az a szeptember 2-án Oravicán lejátszódott jelenet, mikor Asbóth Fehértemplom védelmére szeretett volna ön-

⁴⁴ Adatok, 252–255. o.

⁴⁵ Asbóth Lajos jelentése a Honvédelmi Minisztériumnak. Oravica, 1848. augusztus 31. MNL OL H 75. (Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok.) 1848:6030.; *Hoffmann Arnold*: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédszászlóalj története. Kassa, 1906. 21. o.; Asbóth emlékiratai szerint Ómoldovát „lerombolták, a földdel egyenlővé tették.” Asbóth emlékiratai I. 227. o.

⁴⁶ Vukovics emlékiratai, 305. o.

⁴⁷ *Mihalik Sándor*: Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmának történetéhez. *Történelmi és régészeti értesítő*, Temesvár, 13. (1897) (A továbbiakban: *Mihalik* 1897.) 105. o. (A „Levelezési s beadmányi jegyzőkönyv” címet viselő mutatókönyv anyagának közlését a cikk szerzője az azonos című folyóirat 14. évfolyamában (1898) folytatta, amely a hivatkozásban *Mihalik* 1898. néven szerepel.)

⁴⁸ Asbóth Lajos jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. Oravica, 1848. szeptember 6. MNL OL H 92. 1848:3566.

kénteseket küldeni a 700 fős oravicai nemzetőrségből, és a felszólításra 20 fő lépett elő. Emiatt kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, adjon ki olyan parancsot, hogy a városi nemzetőrök kötelesek rövid időre kiindulni. A hatóság válasza azonban a buzdításon kívül semmilyen érdemi előrelépést nem jelentett.⁴⁹ Vukovics királyi biztos szeptember 11-én olyan értelemben írt Asbóthnak, hogy a bányavidéki nemzetőrség kötelességévé teszi a bányahelyek védelmét, és javasolja az őrnagynak, hogy növelje a mozgósereg létszámát, hozzátéve, hogy „a reactionális szándékúak” letartóztatását is elrendeli.⁵⁰ Ennek értelmében Asbóth szeptember 24-én az Országos Nemzetőrségi Haditanács tudtára adta, hogy két személyt börtönbe vetett, miután azok az oravicai nemzetőrök között agitáltak a kiindulás megakadályozása érdekében. Az intézkedés – Asbóth meglátása szerint – jó eredménnyel járt. Szeptember 22-én – a fehértemplomi erőkkel egyeztetve – Jám irányába indult 306 fővel, ami a környék ellenséges hangulatát kellőképp csillapította. Végül pedig reményét fejezte ki, hogy ezek után csapatainak a fehértemplomi és verseci erőkkel történő együttműködése szavatolni fogja a környék biztonságát.⁵¹

Asbóth szeptember 17-én írt jelentésében tett említést arról, hogy a vele együtt Krassó megyébe kinevezett Pánczély Károly őrnagy lemondása miatt, hogyan gondolja a bányahelyi csapatok felügyeletét megvalósíthatónak. Eszerint ameddig a bányavidék veszélyes helyzete indokolja, Oravicán és környékén szándékozik tartózkodni. Amennyiben jobbra fordulna a környék állása, kérte, hogy lakást Lugoson biztosítsanak számára, mivel családja a városhoz közel, Szatumikon él. Megemlítette ugyanakkor, hogy szerinte Pánczély lemondása ellenére sem szükséges újabb őrnagyot kinevezni, hiszen el tudja látni Krassó megye teljes nemzetőrségének felügyeletét.⁵²

A krassó megyei viszonyokban döntő változás október első felében állt be, ugyanis az október 3-i – a magyar közjog alapján érvénytelen – uralkodói manifesztumot a temesvári erőd parancsnokságát átvevő haditanács kihirdette, és az egész Bánságot a haditörvények hatálya alá rendelte.⁵³ Másnap lefegyverezték Temesvár nemzetőreit, és az erődben fogva tartott szerviánusokat szabadon engedték.⁵⁴ Ez a lépés jeladás volt a magyar kormánynak még többé-kevésbé engedelmessé császári és királyi csapatparancsnokoknak is. A karánsebesi dandárparancsnok, Josef Appel októberig a magyar kormánnyal – és Asbóth csapataival – együttműködve védelmezte a betörő szerbek ellen a megyét. A temesvári fordulat azonban a hozzáállását megváltoztatta, amelynek első jele az volt, hogy két százada október 18-án a temesvári vár segítségére vonult. Krassó helyzetét különösen nehezítette, hogy a megye székhelye, Lugos, Karánsebes és Temesvár között az országúton feküdt, így várható volt, hogy Appel igyekezni fog hatalmába keríteni a várost. Erre az akcióra október 27-én került sor, amikor az osztrák generális 7 század gyalogsággal és 2 század ulánussal indult Lugos ellen. A város védelmét 250 újonc honvéd, 66 huszár és 300 krassói mozgó nemzetőr látta volna el két ágyú fedezete alatt, de a hiányos felszereltségük miatt a közeledő túlerő hírére a verseci tábor felé vonultak. Jakabffy Kristóf

⁴⁹ Asbóth Lajos jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. Oravica, 1848. szeptember 6. MNL OL H 92. 1848:3566.

⁵⁰ *Mihalik* 1897. 104. o.

⁵¹ Asbóth Lajos jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. Oravica, 1848. szeptember 24. MNL OL H 92. 1848:4374.

⁵² Asbóth Lajos jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. Oravica, 1848. szeptember 17. MNL OL H 92. 1848:4014.

⁵³ E fordulatnak fontos szereplője volt – az ekkor még csak ezredesi rangban szolgáló – Christian Leiningen (Leiningen-Westerburg Károly unokabátyja), aki a Galiciából hazavezényelt egy zászlóaljnyi, erdélyi sorozású csapata élén október 4-én ért Temesvárra. Leiningen kezdetektől ellene volt a magyar törekvéseknek, és minden befolyását latba vetette, hogy az október 10-i haditanácson elfogadják az október 3-i manifesztumot. Vukovics emlékiratai, 358–359. o.

⁵⁴ Vukovics emlékiratai, 361. o.

alispán végül a megye pénztárát is sikeresen megmentette és Pestre vitte. Lugos elestével viszont Krassó megye három északi járása elszakadt a megyei közigazgatástól, hiszen az ellenség feloszlatta a helyben lévő megyei bizottmányt, és saját híveiből új hivatalnokokat nevezett ki.⁵⁵

A kedvezőtlen fordulat érzékenyen érintette a bányahelyek védelmét ellátó magyar csapatokat is. Asbóth október 22-én jelentette Kossuthnak, hogy a temesvári nemzetőrség lefegyverzéséről szóló hírek ellenére saját katonái (ekkor 14 századnyi nemzetőr felett rendelkezett Asbóth) úgy nyilatkoztak, hogy inkább harcolnak utolsó csepp véréükig, semmint hagynák magukat lefegyverezni. Asbóth ennek tudatában úgy nyilatkozott az OHB elnökének, hogy akár egy Temesvárról jövő támadásnak is hajlandó ellenállni. Ehhez a szükséges óvintézkedéseket október 22-ére már megtette, hiszen minden bányaváros nemzetőrségének megparancsolta, hogy amennyiben túlerő kísérelné meg lefegyverzésüket, akkor Oravicára húzódjanak vissza, amely ideiglenesen az egész megye székhelye lett. A megye hangulatát pozitív jelzőkkel illette Asbóth, hiszen meglátása szerint a lakosság „teljesen hű a hazához és az alkotmányhoz,” és „elítéli a kamarilla ármánykodását.” A dicséretes lelkesültségen túl viszont számos problémáról is beszámolt az őrnagy. Az általa alakított mozgó század lekötélézése ugyanis november elsejéig tartott, ráadásul Szászkabányát már elhagyta a korábban említett 2 század reguláris haderő, ily’ módon erősítésre szorultak. Asbóth kérte Kossuthot, hogy hatalmazza fel őt a mozgó század megtartására a veszély elhárultáig, illetve napidíjat és ruházatot kért csapatai számára. Végül dicsérő hangon szolt az őrnagy saját tisztjeiről, akiknek átlépését a honvédseregbe – jelenlegi rangjuk megtartása mellett – támogatta.⁵⁶

Asbóth 3 nappal később ismét levélben fordult Kossuthhoz, amelyet a bányavidékre nehezedő egyre súlyosabb veszedelem indokolt. Az őrnagy meglátása szerint két oldalról is fenyegetett immáron a terület, hiszen egyrészt a szerbek – elsősorban az ördög-hídjai és strázsai táborból kitörve – hódoltatják a környék településeit, sőt 24-én már Oravicát is megadásra szólították fel, másrészt az oláh-bánsági határőrezred immáron 2 000 főre egészítette ki haderejét a környék román és szerb lakosaival, és a hírek szerint Szászkabányán keresztül a bányakerület megszállására törekednek. Asbóth ezért legalább 1 honvédzászlóalj katonaságot kért erősítésként, kiemelve, hogy amennyiben ennek hiányában a bányakerületet az ellenség elfoglalja, a visszafoglaláshoz sokkal jelentősebb erőkre lesz szükség. Serege pillanatnyi állapotával kapcsolatban kiemelte, hogy bár 12 század áll rendelkezésére, de ez 10 helységben szétszórva állomásozik, és a hosszú távú kiindulás továbbra is nehézségekbe ütközik. A gondokat már csak tetézte, hogy az önkéntesek részére kiutalandó zsold kifizetése csúszott, ezért elégedetlenség ütötte fel a fejét körükben.⁵⁷

Az oláh-bánsági határőrezred pálfordulásával a krassói bányavidék helyzete kritikusra fordult, hiszen a temesvári katonaságtól is fenyegetve két tűz közé került. A magyar oldalon is tudták, hogy Appel október végi lugosi akciója csak az első lépés volt, és az osztrák tábornok mindent el fog követni, hogy a bányahelyekkel is elfogadtassa az október 3-i uralkodói manifesztumot. Ezt pedig – miután Asbóth visszautasított minden fegyverátadásra vonatkozó felhívást – csak katonai úton érhetette el. Asbóth – mint a fentebbiekből láttuk – az OHB-nak is írt erősítést kérve, de tényleges támogatást csak a verseci magyar táborból remélhetett rövid időn belül. Ezt végül meg is kapta Damjanichtól, aki

⁵⁵ Vukovics emlékiratai, 365–366. o.

⁵⁶ Asbóth Lajos levele Kossuth Lajosnak. 1848. október 22. MNL OL H 2. (Országos Honvédelmi Bizottmány. Általános iratok.) 1848:1956.

⁵⁷ Asbóth Lajos jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. 1848. október 25. (Az OHB áttétette a jelentést a Honvédelmi Minisztériumhoz november 11-én.) MNL OL H 75. 1848:9566.

egy gyalog- és egy lovasszázadot küldött erősítésként.⁵⁸ A bányavidék elleni császári és királyi katonai akció tehát elkerülhetetlennek látszott.

A konfliktus első elemeként november 2-án este egy karánsebesi határőrszázad és 75 – a 2. (Schwarzenberg) dzsidásezredhez tartozó – ulánus kíséretében két császári és királyi biztos jelent meg Boksánbányán. A gyári hivatalnokokkal tudatták, hogy a helyi nemzetőrségnek két választása van: vagy hódolnak a temesvári haditanács határozatainak – azaz leteszik az új esküt, és szükség esetén a vár védelmére vonulnak –, vagy lefegyverzik őket. Emellett a helyi tisztviselőknek is új esküt kellett volna tenniük, ha pozíciójukban megmaradni szándékoztak. Orthmayer Károly hámgorgondnok két nap haladékot kért a válaszadásra, mert arra hivatkozott, hogy új esküt csak a bányaigazgatóság tudtával és hozzájárulásával tehet. Stojanović és Ostoić biztosok azonban ezt nem fogadták el, és másnapra kérték a választ. A helyi nemzetőrök nem voltak hajlandóak esküjüket megváltoztatni, így 3-án reggel megtörtént a lefegyverzésük. Hozzájuk hasonló magatartást tanúsítottak a hivatalnokok is, így Orthmayert – Bartl Ferenc nemzetőrszázados társaságában – a lugosi vizsgálóbizottság elé kísérték. Az ellenséges had 7-én reggelig tartózkodott Boksánbányán.⁵⁹

Az időpont nem véletlen, hiszen Asbóth az erősítések beérkezése után elhatározta, hogy Boksánt visszafoglalja az ellenségtől. Célja ráadásul az volt, hogy egy meglepetésszerű támadással az ott állomásozó katonákat elfogja és lefegyverzi. A meglepetésből végül semmi nem lett, mert egy eldördülő ágyúlövés figyelmeztette az ellenséges csapatokat a magyarok érkezéséről, így azok gond nélkül kiürítették a települést. A magyarok tehát puskalövés nélkül vették újra birtokba Boksánbányát, amikor 7-én reggel Asbóth csapatai két irányból (Román-boksán és Resicabánya felől) bevonultak.⁶⁰ Az ellenség bekerítésének elmulasztása viszont vizályt szított Damjanich és Asbóth között, hiszen előbbi azért küldte a segítséget, hogy a magyar csapatok érzékeny veszteséget okozzanak az oláh-bánsági határőrezrednek. Ennek elmaradásáért pedig Asbóthot hibáztatta, és a segédcapatokat visszaparancsolta, amelyet Asbóth – miután magát igazolta – november 9-én helyben hagyott, és Versecre irányította az egy század 3. honvédszázalóaljbeli gyalogból, 24 huszárból, 50 lovas nemzetőrből és 2 ágyúból álló különítményt.⁶¹

Asbóth tudta, hogy vélhetően lesz még összeütközés közte és Appel között, így a rendelkezésére álló időt serege gyakorlatoztatásával, illetve állásainak megerősítésével töltötte. Ennek jegyében küldte Resicabányára – az itt lévő hadianyaggyár védelmére – Rottmann századost 100 honvéddel.⁶² Appel csapatai időközben Prebulon gyülekeztek azzal a céllal, hogy a krassói bányavidéket több oldalról megtámadva, annak hadianyaggyártását a magyar oldal számára ellehetetlenítsék. Appel Prebulról küldött november 10-én felszólítást Asbóthnak, hogy Boksánt adja fel. Asbóth válaszában ezt határozottan visszautasította, mondván „nincsen hatalmában” megtenni, és Boksánt, ha kell, erőszak árán is megvédi.⁶³ A magyar őrnagy azonban érezte veszélyes helyzetét, és segítséget kért a verseci táborból, valamint Vukovicot is kapacitálta, hogy szerezzen számára erősítést.

⁵⁸ Vukovics emlékiratai, 384. o.

⁵⁹ *Mihalik* 1899. 16–17. o. Később egyébként mindkettejüket felmentették a vádak alól. *Mihalik* 1899. 18. o.

⁶⁰ *Mihalik* 1899. 18–19. o.

⁶¹ *Mihalik* 1899. 19. o.; Vukovics emlékiratai, 385. o.

⁶² Vukovics emlékiratai, 385. o.; *Mihalik* 1899. 21. o. Vukovics tévesen azt közli, hogy Fejér Károly százados (az oravicai önkéntesek parancsnoka) vonult Resicára a torlaszokat erősíteni, holott az Asbóth csatajelenéséből is nyilvánvaló, hogy Rottmann Károly főhadnagy vezetésével a 32. honvédszázalój egy része érkezett onnan meg az ütközet napján. Asbóth Lajos jelentése a boksánbányai ütközetről az OHB-nak. 1848. november 22. MNL OL H 2. 1848:4499.

⁶³ A két levelet közli: *Mihalik* 1899. 19–20. o.

Versec ideiglenes parancsnoka, Kiss Pál, miután Asbóth levelét megkapta,⁶⁴ azonnal intézkedett, és két század honvédet egy ágyú fedezete alatt Boksánba küldött. Az erősítés végül nem érkezett be az ütközet idejére.⁶⁵

A boksánbányai ütközet

Az előjelek magyar oldalon meglehetősen negatívak voltak. A november 7-i akció eredményével elégedetlen Damjanich ugyanis nemcsak a verseci csapatokat parancsolta vissza, hanem indulatos – Asbóth megállapítása szerint –, „goromba és sértő” levelet is fogalmazott a bányakerület katonai parancsnokának, amelyet az – érthető módon – igencsak zokon vett, és a levelet felterjesztette a Hadügyminisztériumba elégtételt kérve, amelyről egyébként Damjanichot is értesítette.⁶⁶ A hadvezetésen belüli ellentétet túl Asbóth csapatainak felszereltsége is hiányos volt. November 13-án Vukovicshoz intézett levelében sürgősen kért 160 nadrágot és honvédatillát, valamint 300 köpönyvet serege számára, mivel attól tartott, hogy a hideg időjárásban sok katonája meg fog betegedni a jelenlegi ruházatában. Emellett munícióban is hiányt szenvedett a sereg, ezért 20 000 gyutacsot és 6 mázsa lőport kért Vukovicstól, valamint az ágyúöntéshez szükséges ónt, nagy mennyiségben Graenzenstein bányaigazgatótól. Asbóth ugyanakkor minden tőle telhető előkészületet megtett. Boksánbánya, románok lakta felét, illetve a közelben fekvő Kölnök település lakosait is, lefegyverezte.⁶⁷

Asbóth értesülve arról, hogy Appel támadása bármelyik napon bekövetkezhet, november 14-én magyar és német nyelven lelkesítő beszédet tartott csapatai előtt, amelyben a végsőig való kitartásra szólította fel katonáit. Még aznap este vette a magyar parancsnok azt a jelentést, amely szerint Appel elhagyta Prebult, és a Boksántól másfélórányi járásra lévő Ezeresre vonult. Ennek hírére Asbóth azonnal Boksánba rendelte a Rottmann főhadnagy által vezetett, Resicán állomásozó különítményt, akik másnap hajnalban meg is érkeztek.⁶⁸

A magyar csapatok összetétele a következőképpen nézett ki az ütközet napján: az ezeresi úton az oravicai önkéntesek, 120 fővel csatárláncot alkotva, egy háromfontos ágyú fedezete alatt. Tőlük délre a kölnöki úton 50 honvéd, szintén egy háromfontos ágyúval megerősítve. A Barbozai-hegyek lábánál (Boksánbányától északnyugati irányban) álltak a lugosi önkéntesek 90 fővel, szintén egy háromfontossal; a város előtti első torlaszt a lugosi nemzetőrök védték 60 fővel és egy háromfontos löveggel; végül pedig a tartalékot alkotta Rottmann főhadnagy 100 fős különítménye a város főterén.⁶⁹ Így tehát nagyságrendileg 420 fő állt Asbóth őrnagy rendelkezésére, hogy a veszélyt elhárítsa. A lakosság segítségére nem számíthatott, hiszen Appel érkezésének hírére – mivel fegy-

⁶⁴ A Honvédelmi Minisztérium levele a Bánsági Mozgó Hadsereg parancsnokságának. Budapest, 1848. november 11. MNL OL H 75. 1848:9400. (A levélben Asbóth Lajos által kért fegyveres segítséget a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) a verseci magyar táborból kívánta rendelkezésükre bocsátani. Asbóth e levelében már kérte áttételét a honvédsereghez, mégpedig bármilyen „rangjához méltó” pozíció betöltésére. (Ezek között elsősorban egy honvédszászlóalj parancsnoki pozícióját értette.) Kérését a HM továbbította a Nemzetőrségi Osztályhoz, olyan megjegyzéssel, hogy „adandó alkalommal” vegyék figyelembe.

⁶⁵ Vukovics emlékiratai, 385–386. o.; A verseci különítmény be nem érkezését megerősíti Damaszkín István, verseci főszolgabíró is, az OHB-nak írt jelentésében. Vukovics Sebő jelentése az OHB-nak, másolatban Asbóth november 16-i jelentése. MNL OL H 2. 1848:3648.

⁶⁶ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. 1848. november 12. MNL OL H 114. 18. f.

⁶⁷ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Oravica, 1848. november 13. MNL OL H 114. 18. g.

⁶⁸ *Mihalik* 1899. 21. o.

⁶⁹ Asbóth Lajos részletes jelentése (és a kitüntetettek névsora) az OHB-nak a boksánbányai ütközetről. Boksán, 1848. december 3. MNL OL H 2. 1848:5398.

vereiket néhány nappal korábban a cs. kir. tábornok katonái elvették – menekülni kezdtek a városból.⁷⁰

Appel csapatai november 15-én, a kora reggeli órákban indultak el Ezeresről, közeledésüket az előőrsek 8 óra tájban jelezték. Az ellenség – Asbóth megállapítása szerint – 4 század határórból, 1 század lugosi román nemzetőrből, illetve „temérdek” (becslése szerint legalább 6000) népfelkelőből állt.⁷¹

9 órakor Asbóth újabb felhívást kapott Appeltől Ezeresről címezve, amelyben a cs. kir. tábornok a magyar őrnagyot Boksánbánya kiürítésére szólította fel.⁷² Asbóth természetesen nem tett eleget a felszólításnak, így az ütközet fél 12-kor elkezdődött. Appel támadása egyszerre három irányból zúdult a maroknyi magyar erőre. A Barbozai-hegyek felőli támadást egy század reguláris haderő és a népfelkelők tömege intézte a magyarok ellen, amelyet viszont Szívós András főhadnagy vezetésével a lugosi önkéntesek néhány kartácslövessel azonnal visszavertek. A rohamot még kétszer kísérelte meg az ellenség, de áttörést nem sikerült elérniük. Appel főerői az ezeresi úton előrenyomulva támadtak, amely kezdetben sikeres volt, hiszen Fejér százados kezdeti állásából visszavonulni kényszerült. Ekkor történt, hogy Asbóth Fejér csapatai és a kölnöki utat fedező magyar erők között is ellenséges hadmozdulatot észlelt, amely arra kényszerítette, hogy délután 1 óra tájban Boksán felé – a kiépített torlaszok mögé – visszavonja Fejér századát. Asbóth új felállásához alkalmazkodva Appel előre vitette 4 lövegét, és a várost övező magaslatokról a Boksán, északkeleti részén felállított főtorlaszt lövette. Miután a cs. kir. tábornok az előkészítést elégségesnek vélte, a bal szárnyán lévő erőkkel a magaslatot elhagyta, és a Kálvária-hegy oldalában lévő völgybe, az úgynevezett Bründlbe ereszkedett le, a magyar csapatok jobbszárnyán. Asbóth e veszély elhárítására az oravicai önkéntesek egy részét vezényelte, valamint személyesen vezette ebbe az irányba a Barbozai-hegyek védelmére felállított löveget is. Ez utóbbi löveg az egyik első lövésével mozgásképtelenné tette Appel egyik ágyúját, és 1 órán keresztül tartó küzdelem után az ellenséges balszárny támadása is visszaveretett. Időközben az átcsoportosításokkal a felső torlasznál lévők helyzete fordult veszélyesre, hiszen komoly túlerővel szemben kellett helytállniuk. Ezért Asbóth a Rottmann-féle csapatok felét ide vezényelte, és a magyar csapatok – elsősorban a két löveg kiemelkedő működésének köszönhetően – tartani tudták állásaikat, noha Appel csapatai egyre inkább megközelítették a torlaszt, és az azon kívül fekvő házakat fel is gyújtották. Ezzel egy időben következett be a Barbózái-hegyek felől a harmadik ellenséges roham, ahová Asbóth saját segédtsíztjét, Vidovich Jánost és kisebb csapatát vezényelte erősítésül. Asbóthnak hamarosan az utolsó tartalékait is be kellett vetnie, hiszen midőn a felső torlasznál tartózkodott, jelentést kapott, hogy a Kálvária-hegyet az ellenség megkerülte, és abból az irányból készül a városba benyomulni. Így hát Rottmann csapatainak maradványát és a lugosi nemzetőröket küldte a Kálvária-hegy lábához. Itt a Somlyai főhadnagy vezette magyar erők egy váratlan akcióval az – jobbra népfelkelőkből álló – ellenséget megfutamították, és a továbbiakban nem is került sor komolyabb összecsapásra. Miután Asbóth a város főterén e parancsot kiadta, ismét a felső torlaszhoz indult, ám ütközben jelentést kapott Bónis János – a 11. honvédszászlóalj hadnagya – haláláról. Ez Asbóth jelentése szerint fél 4 tájban történt. Szívós főhadnagy és Fejér százados csapatai időközben végleg visszaverték, sőt üldözték a Barbózái-hegyek irányából támadókat, így Asbóth azonnal értük küldött, hogy a felső torlasznál is kikényszerítthesse a döntést.

⁷⁰ *Mihalik* 1899. 22. o.

⁷¹ Asbóth Lajos jelentése a boksánbányai ütközetről az OHB-nak. 1848. november 22. MNL OL H 2. 1848:4499.

⁷² Appel levelét közli: *Mihalik* 1899. 22. o.

Ő maga pedig a Kálvária-hegyhez küldött csapatokhoz indult, hogy őket rendezze és vezesse a felső torlaszhoz, ha a szükség úgy kívánja. A felső torlasz megerősítése végül e nélkül is megtette a hatását, hiszen a szakadatlan tüzelés, valamint Fejér és Szívós csapatainak bátor előrenyomulása együttesen meghozta a magyar fegyverek győzelmét. Appel a sötétség beálltával elrendelte a visszavonulást, és még aznap este Ezeresre ért. Asbóth a sötétben kifáradt csapataival nem forszírozta Appel üldözését, különösen, hogy a verseci erősítés még estére sem érkezett meg.⁷³ Asbóth vesztesége az ütközetben 3 halott (köztük Bónis János hadnagy) és 7 sebesült volt, az ellenség veszteségét kezdetben csak megbecsülni tudta, de az ezeresi expedíció során elfogott katonaoorvos megerősítette neki, hogy Appel vesztesége 15 halott (köztük 3 tiszt) és 11 sebesült volt.⁷⁴

Appel hadereje Ezeresen kettévált, egy része Lugosra, másik része Karánsebesre vonult. Az őket segítő népfelkelők pedig maguktól hazatértek. Asbóth a győzelmet igyekezett kiaknázni, és a verseci táborba megírta, hogy amennyiben seregét a hátbatámadástól meg tudják védeni, úgy előrenyomulna Lugos irányába, és a megszállt megyeszékhelyet megpróbálná visszafoglalni. Versecről tervére nemleges választ kapott, és a kapott erősítést is vissza kellett küldenie, de így is az ütközet után több kisebb települést „csendesített le.”⁷⁵

Ezen a ponton röviden ki kell térnünk a krassói bányakerületben folyó harcok – magyar szempontból – legsúlyosabb epizódjára. Ez volt a már megemlített ezeresi katonai akció. Az előzmények sorában fontos megemlítenünk, hogy Ezeres község román lakossága már többször tanúságot tett magyar-ellenes érzelméről. Ennek legutóbbi bizonyítéka az Appel Boksánbánya elleni felvonulása idején tanúsított magatartása volt, ugyanis számos ezeresi lakos felfegyverkezve csatlakozott a cs. kir. tábornok akciójához. Ha mindez nem szolgáltatott volna elegendő indokot a katonai fellépésre, akkor az a tény, hogy az ezeresiek a magyar kormánnyal rokonszenvező jegyzőjüket meggyilkolták, már bizonyosan igen.⁷⁶ Ennek megfelelően Asbóth november 17-ére tervezett katonai akciót a település ellen, amely elsősorban Ezeres lefegyverzését és a gyanús egyének elhurcolását jelentette volna. A magyar őrnagy azonban elkövetett egy súlyos hibát: az akció végrehajtását a frissen parancsnoksága alá rendelt Rózsa Sándorra és betyárjaira bízta, minden reguláris haderő támogatása – és felügyelete – nélkül. Rózsa – miután Kossuth-tól egy betyárokból álló csapat toborzására felszólítást és mindezért cserébe amnesztiát kapott – néhány nappal korábban „mutatkozott be” legényeivel a délvidéki hadszíntéren. A november 9-i strázsai ütközetben a betyárok kegyelmet nem ismerve öldösték a szerb katonákat és civileket egyaránt, és a környék lakosságától tetemes mennyiségű értéket zsákmányoltak. A „harcmodorral” a reguláris hadviseléshez (és a civilekkel szembeni emberséges bánásmóddhoz) szokott verseci főtisztek nem voltak megelegedve, ezért Rózsa-t és csapatát Asbóth dandárához osztották be. A betyár csapat Asbóth határozott utasítása ellenére azonban vérfürdőt rendezett Ezeresen is, melynek során 36 embert öltek meg, és kifosztották a települést. Két ilyen brutális fellépés után elkerülhetlenné vált,

⁷³ Asbóth Lajos jelentése a boksánbányai ütközetről az OHB-nak. 1848. november 22. MNL OL H 2. 1848:4499.; Asbóth Lajos részletes jelentése [és a kitüntetettek névsora] az OHB-nak a boksánbányai ütközetről. Boksán, 1848. december 3. Uo. 5398.

⁷⁴ Asbóth Lajos részletes jelentése [és a kitüntetettek névsora] az OHB-nak a boksánbányai ütközetről. Boksán, 1848. december 3. MNL OL H 2. 1848:5398.; Asbóth Lajos levele Vukovics Sebőnek. Boksán, 1848. november 30. MNL OL H 114. 18. H.

⁷⁵ Asbóth Lajos jelentése a boksánbányai ütközetről az OHB-nak. 1848. november 22. MNL OL H 2. 1848:4499.

⁷⁶ Vukovics emlékiratai, 386. o.

hogy a fővárosban vizsgálat alá vonják őket, így Asbóth hamar „megszabadult” a számára csak terhet jelentő és presztízsveszteséget okozó erősítéstől.⁷⁷

Az ezeresi balul kiütdt akciót követően Asbóthnak újabb – ezúttal főhadiszállásán kialakult – problémával kellett szembenéznie. November 22-én jelentette, hogy Oravicán egy „határozottan magyarbarát egyén szennyet szórt” rá, amely még inkább kiélezte az ellentétet a bányaigazgatóság, valamint a megye katonai és politikai vezetése között. Asbóth leveléből úgy tudjuk, hogy az oravicai tisztikart is igyekezett ellene hangolni ez az egyén, akik azonban parancsnokuk mellett foglaltak állást, és ezt levélben tudatták Vukovics kormánybiztossal is.⁷⁸ Időközben Graenzenstein bányaigazgató is több panaszos hangvételű levelet fogalmazott a kormánybiztoshoz, amelyben Asbóthot és a megye ideiglenes kormányzóját, Kovács Károlyt azzal vádolta, hogy hatáskörüket rendszeresen túllépjék.⁷⁹ Vukovics emlékirata szerint ebben az időszakban nemcsak a vezetésen belül fejlődtek ki komoly ellentétek, hanem megkezdődött a honvédsapattok és a bányakerületi nemzetőrség közötti viszálykodás is, amely több esetben utcai összetűzésekbe torkollott. Egy ilyen esetben 16 bányász és 3 honvéd is megsebesült.⁸⁰ A bányavidéki nemzetőrség ugyanis egyre kisebb lelkesedéssel harcolt a császári és királyi zászlók ellen, hiszen – amint azt korábban említettük – kiváltságaikért a császár irányába érezték lekötölezve magukat. December 10-én Asbóth Vukovicsnak írt leveléből arról értesülünk, hogy az oravicai nemzetőrök megtagadták a fegyveres ellenállást a reguláris csapatok ellen.⁸¹

A belső megosztottság a harctéren is éreztette hatását. A november 25-i ternovai expedíció – amely a román lakosságú község lefegyverzését célozta – balul ütött ki, és a kb. 70 fős magyar különítményt, visszaverték, 4 honvédet pedig megöltek a helybeliek. Noha másnap az immár 300 fővel érkező magyar csapatok a községet bevették – és nagy részét felgyújtották –, valamint 13 ternovait megöltek. Mindez csak még inkább elmérgesítette a környékben a magyar–román viszonyt, amely ellenségeskedést egyébként a lugosi adminisztráció minden eszközzel igyekezett eszkalálni. Ennek sikerét fényesen bizonyítja, hogy december 6-án éjjel a Kölnökön állomásozó lugosi mozgó nemzetőrökre rontott rá váratlanul a túlerőben lévő katonaság, jelentős számú népfelkelővel támogatva. Szívós százados ezért – miután 4 katonáját elvesztette – kénytelen volt Resicára hátrálni. Szívós pár nap múlva igyekezett a települést visszafoglalni, de az ellenségnek már csak hült helyét találta. Asbóth végül az ilyen helyzetek elkerülése érdekében Boksánbányára rendelte Szívóst – Resica megszállására később Fejér századost és az oravicai önkénteseket vezényelte –, amely települést a magyar csapatok november közepe óta folyamatosan erősítették.⁸² Asbóth tehát igyekezett koncentrálni erejét, hogy a bányavidéken tartani tudja magát. Mindehhez azonban felszerelésre és – főleg – megbízható alakulatokra volt szüksége. December 10-i jelentésében elkészerítő képet festett serege állapotáról. Beszámolója szerint ugyanis 600 katonája közül az adott napon 92 volt beteg a nem megfelelő ruházat miatt, amelynek pótlásáért már 1 hónapja írt folyamatosan Vukovicsnak, a Hadügyminisztériumnak és az OHB-nak. A szervezési nehézségeket tovább fokozta, hogy néhány napon belül három századosát veszítette el: kettő leköszönt, egyet pedig Kovács Károly fűggesztett fel. További problémát jelentett, hogy az oravicai nemzetőrök

⁷⁷ Vukovics emlékiratai, 387. o.; *Szentesi Zöldi László*: Rózsa Sándor. Legenda és valóság. H. n., 2006.² 62–64. o.

⁷⁸ Asbóth Lajos levele az Országos Haditanácsnak [sic!]. Boksán, 1848. november 22. MNL OL H 92. 1848:9391.

⁷⁹ Vukovics emlékiratai, 389. o.

⁸⁰ Vukovics emlékiratai, 388. o.

⁸¹ Asbóth Lajos levele Vukovics Sebőnek. Boksánbánya, 1848. december 10. MNL OL H 114. 18. i.

⁸² Vukovics emlékiratai, 389–390. o.

– mint már említettük – nem voltak hajlandók cs. kir. zászló ellen harcolni.⁸³ Emiatt Asbóth a Nemzetőrségi Osztálynak címzett levelében felhatalmazást kért arra nézve, hogy 600 szuronyos puskát vegyenek el a bányavidéki nemzetőröktől, és azokat a lugosi és oravicai önkénteseknek adják át. A Nemzetőrségi Osztály azonban e levelet állásfoglalás végett a Hadügyminisztériumhoz küldte át, mondván, „minden lefegyverzés lehangoltságot okoz”, ami a pillanatnyi helyzetben megengedhetetlen. Asbóth már ekkor, december elején kérte, hogy segédtsíjtjével, Vidovich Jánossal együtt helyezték át a honvédsereg kötelékébe. A Nemzetőrségi Osztály Asbóth kérélmét támogatta, és rendelkezésre a Hadügyminisztériumhoz küldte át. Ugyanakkor felszólította az őrnagyot, hogy ajánljon valakit, aki pozícióját átveszi.⁸⁴

Asbóth Boksánbányán és Resicán összpontosította december közepén erőit. December 16-án támadás érte két század oláh-bánsági határőr és több ezer főtlő számláló román népfelkelő csapat részéről Resicát, a környék legfontosabb ágyúöntő helyét. Fejér százados katonái a helybéli nemzetőrség segítségével azonban rövid csatározás követően sikeresen visszaverték őket. Asbóth jelentése szerint az ütközetben fontos szerepet játszottak a resicai 18 fontos lövegek.⁸⁵

A sikeres védekezés után Asbóth támadásra szánta el magát, amelyet azért is tehetett meg, mert levelet kapott Versecről, hogy Bóbich János százados vezénylete alatt 2 század honvédet küldtek számára erősítésül. 18-án éjjel két irányba intézett támadást Asbóth, saját csapataival és Bóbich honvédeivel a Furlukon – amely település Boksánbánya és Lugos között az országúton feküdt – állomásozó 2 század gyalogosból és 30 dzsidásból álló császári és királyi különítményt akarta lefegyverezni. Fejér és Szívós századosok – az oravicai és lugosi önkéntesekkel – pedig Szócsán indultak bevételére. A furluki akció sikeres volt, hiszen az ellenség 20 halottat és 5 foglyot hátrahagyva menekülni kényszerült, de a visszavonulási útját nem sikerült elvágni, mivel időben észlelték Asbóth bekerítő mozdulatát. Az ütközetben a magyar csapatok vesztesége mindössze 1 halott volt.⁸⁶ A másik magyar szárny szintén sikeresen működött, hiszen 18-án az ellenséget Szócsánról is kiverték. 11 halott maradt a csatatéren. A sikeres kezdet után Asbóth Vukovics segítségét kérte abban, hogy a verseci magyar csapatok fedezzék a hátát, amíg Lugos bevételére indul, hiszen most remény van rá, hogy Krassó székhelyét nem csak elfoglalni tudja, hanem megtartani is képes lesz.⁸⁷

A Lugos elleni katonai akcióból végül azonban semmi nem lett, mert a verseci parancsnok, Damjanich újfent roszallását fejezte ki Asbóth irányába, hogy a furluki expedíció során az ellenséget nem sikerült elvágni, lefegyverezni, illetve, hogy a honvédek „a szükségtelen pusztításban” nem gátoltattak meg. Mindezen körülmények folytán Damjanich elhatározta Asbóth leváltását, helyére pedig Bóbich János századost szemelte ki.⁸⁸ Asbóth felháborodott Damjanich eljárásán, és Vukovicsnak címzett levelében kiemelte, hogy túlerő ellen tartotta meg a bányakerület legfontosabb városait, és úgy érzi, hogy Damjanichot személyes indulata ragadta el, amely megalapozatlan döntésbe torkollott.

⁸³ Asbóth Lajos levele Vukovics Sebőnek. Boksán, 1848. december 10. MNL OL H 114. 18. 1.

⁸⁴ A Nemzetőrségi Osztály levele a Honvédelmi Minisztériumnak és Asbóth Lajosnak. Buda, 1848. december 9. MNL OL H 92. 1848:9445.; Asbóth december 20-án válaszolt a Nemzetőrségi Osztálynak, és Székely Eleket, a 11. honvédszászlóalj századosát ajánlotta maga helyett, mondván, a – magyaron kívül – tud románul és németül, és ismeri a környéket. Az már a körülmények változásának eredménye, hogy Asbóth javaslatát végül figyelmen kívül hagyták. Asbóth jelentése a Nemzetőrségi Osztálynak. Boksánbánya, 1848. december 20. MNL OL H 92. 1848:9641.

⁸⁵ Asbóth Lajos jelentése az OHB-nak. Boksán, 1848. december 17. MNL OL H 2. 1848:6538.

⁸⁶ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Boksán, 1848. december 18. MNL OL H 114. 18. 1.

⁸⁷ Asbóth Lajos jelentése Vukovics Sebőnek. Boksán, 1848. december 19. MNL OL H 114. 18. k.

⁸⁸ Vukovics emlékiratai, 390–391. o.

Asbóth, hogy saját igazát bizonyíthassa, hadbíróági vizsgálatot kért saját maga ellen – mivel Damjanich vádja szerint „elmulasztotta kötelességét” –, amelynek során számított Vukovics – rá nézve pozitív – állásfoglalására is. Asbóth elkeseredését jól mutatja, hogy úgy érezte, a becsületébe gázoltak, ezért nyugdíjba vonulását fontolgatta. A nyugdíj folyósításához pedig szintén a királyi biztos segítségét kérte.⁸⁹ Asbóth végül e szándékától hamar elállt, hiszen új megbízatást kapott: Debrecen térparancsnoka lett, majd néhány napon belül a város hadparancsnoka, ráadásul honvéd alezredessé léptették elő.⁹⁰

A várakozásoknak megfelelően a bányakerület katonai parancsnokságát Bórich százados vette át december 22-én. Vezérsége azonban nem tartott sokáig, mert a bányavidék helyzete december végén válságosra fordult. Először az ellenség a Boksán és Resica közötti összeköttetést vágta el, és elfogtak egy magyar ágyúoltési szállítmányt. 23-án Szívós százados különítményét üzték el Kölnökről, hogy aztán másnap túlerejükkel egy időben Boksánt és Resicát támadják meg. A magyar csapatoknak nem volt más választásuk, mint visszahúzódni Versecre, így a krassói bányavidék az ellenség kezére került. A két megszállt város közül nagyobb károk Resicán keletkeztek, itt ugyanis a támadó hadcsoporthoz részt vevő román népfelkelők számos helyi lakost legyilkoltak, és a település nagy részét felgyújtották, valamint a helyi vasmű gyárban is kárt tettek. A bányakerületben a katonai megszállást csak Oravica tudta elkerülni, amely településnek engedélyezték, hogy üzleti ügyeit önállóan intézhesse.⁹¹

A krassói bányakerület 1848. évi eseményeit értékelve pozitív eredmény, hogy ameddig lehetséges volt, addig a terület fegyvergyártó kapacitását a magyar haderő szolgálatába sikerült állítani, a beözönlő szerb szerviánusok támadásait pedig rendszeresen sikerült visszaverni. Negatívumként hozható fel, hogy a bányavidéki nemzetőrség megszervezése vonatottan haladt, ráadásul ez a fegyveres erő a magyar ügy irányába nem volt tökéletesen elkötelezett. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a bányászok helyzetét nem sikerült kielégítően rendeznie a kormánynak. A környék többségi román lakosságának ellenséges viszonyulása döntően az áprilisi változások miatt következett be, ezért nem lehet csak a megyei adminisztrációt felelősségre vonni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a megyén belüli katonai konfliktusok, és különösen az ezeresi véres expedíció egyaránt súlyosbította ezt az ellentétet.

Az október 3-i, törvénytelen uralkodói manifesztumnak a temesvári és aradi várparancsnokok általi kihirdetése az addig a magyar kormánnyal együttműködő oláh-bánysági határerezred állásfoglalását is megváltoztatta, az erőviszonyok végképp a magyar oldalnak kedvezőtlen irányba tolódtak el. A megsemmisítő vereséget a bányakerületnek sikerült elkerülni, így a reguláris haderő visszavonulhatott Versecre, ahonnan rövid időn belül – a január 2-i haditanács határozataihoz alkalmazkodva – a Maros északi partjára kellett átkelniük.

⁸⁹ Mindkét jelentést Asbóth Lajos írta Vukovics Sebőnek. Boksán, 1848. december 22. MNL OL H 114. 18. l.; M.

⁹⁰ Az OHB Asbóth Lajost debreceni térparancsnokká nevezi ki. Debrecen, 1849. január 15. MNL OL H 75. 1849:303., 512.

⁹¹ Vukovics emlékiratai, 391. o.

BALÁZS ANTOS

ORDEALS OF THE KRASSÓ MINING DISTRICT IN 1848, WITH SPECIAL ATTENTION TO THE BATTLE AT BOKSÁNBÁNYA ON 15TH NOVEMBER

Summary

The paper endeavours to give an answer to the question how the Batthyány Government tried to enforce its will and what kind of conflicts this effort brought about in Krassó County in 1848, an area living in a special situation in several respects (ethnic conditions, the presence of the nearby stationing border guard regiments, the extensive power of the Krassó Mine Authority, the military actions of the Serb volunteers). The biggest problem was how to organise the defence of the county. The local national guard, lead by trained soldiers, played an important part in this task. That's how Lajos Asbóth became a leader of the national guard of the mining district. Lajos Asbóth, a former captain of the Imperial and Royal Army, a dweller of the village Szatumik in Krassó County, offered his services to his country in a letter to Lajos Batthyány as early as 1 May 1848. He soon received the appointment to national guard major, and finally became commander of the mining district's national guard. Then Asbóth immediately plunged into the vicissitudinous tasks of army organising.

The paper presents the most important military events in the county and casts light on the difficulties Asbóth had to face. A separate section deals with the battle at Boksánbánya (now Bocsa in Romania), a combat ending with the victory of the Hungarians; and with the military operation at Ezeres, lead by Sándor Rózsa.

BALÁZS ANTOS

LES ÉPREUVES DE LA RÉGION MINIÈRE DE KRASSÓ EN 1848
AVEC UNE ATTENTION PARTICULIÈRE À LA BATAILLE DE BOKSÁNBÁNYA
DU 15 NOVEMBRE*Résumé*

L'étude cherche la réponse à la question comment le gouvernement Batthyány tentait d'imposer sa volonté dans le comitat de Krassó (en roumain Caraş) en 1848 et au prix de quels conflits, alors que cette région fut alors dans une situation spéciale à bien des égards (conditions ethniques, présence de régiments de gardes-frontières dans la région, pouvoirs étendus de la direction des mines de Krassó, actions militaires des servants serbes). C'est la défense du comitat qui posa le plus de problèmes et la garde nationale locale y joua un rôle important. La garde fut placée sous la direction de militaires qualifiés. Ainsi le commandement de la garde nationale de la région minière fut confié à Lajos Asbóth, un ancien capitaine impérial et royal. Cet habitant de la commune de Szatumik, située dans le comitat de Krassó, proposa ses services à la nation dans une lettre adressée à Lajos Batthyány le 1er mai 1848. Ensuite il fut rapidement nommé commandant de la garde nationale de la région minière. Il se lança aussitôt dans les lourdes tâches d'organisation de son armée.

L'étude suit les événements militaires majeurs dans le comitat et met en lumière les difficultés qu'Asbóth devait rencontrer. L'étude traite à part la bataille de Boksánbánya (en roumain Bocşa) remportée par les Hongrois et l'action militaire menée par Sándor Rózsa à Ezeres (en roumain Ezeriş).

BALÁZS ANTOS

DIE SCHICKSALSPRÜFUNGEN DES BERGBAUGEBIETS VON KRASSÓ
IM JAHR 1848, MIT BESONDEREM BLICK AUF DAS GEFECHT BEI
BOKSÁNBÁNYA AM 15. NOVEMBER

Resümee

Die Studie sucht Antwort auf die Frage, wie in einem aus mehreren Aspekten (ethnische Verhältnisse, Präsenz der in der Umgebung stationierten Grenzschutzregimenter, weite Befugnis der Bergbaudirektion von Krassó, Militäraktionen der serbischen Servianer) in einer speziellen Situation befindlichen Gebiet, wie das Komitat Krassó im Jahr 1848, die Batthyány-Regierung ihren Willen durchzusetzen versuchte und mit welchen Konflikten dies einherging. Das größte Problem stellte die Verteidigung des Komitats dar, bei der die lokale Nationalgarde eine wichtige Rolle spielte. An die Spitze dieser wurden fachlich ausgebildete Soldaten gestellt. Auf diese Weise kam Lajos Asbóth an die Spitze der Nationalgarde des Bergbaugebietes. Lajos Asbóth, einst k. k. Hauptmann, der in der Ortschaft Szatumik im Komitat Krassó wohnte, bot der Heimat in einem Brief an Lajos Batthyány bereits am 1. Mai 1848 seine Dienste an. Er erhielt schon bald seine Auszeichnung zum Major der Nationalgarde und avancierte schließlich zum Kommandanten der Nationalgarde des Bergbaugebietes. Er begann sofort mit den vielseitigen Aufgaben der Organisierung seines Heeres.

Die Studie folgt den wichtigsten Militärereignissen auf dem Gebiet des Komitats und beleuchtet diejenigen Schwierigkeiten, mit denen Asbóth sich konfrontiert sah. Ein gesonderter Teil der Arbeit beschäftigt sich mit dem ungarischen Sieg im Gefecht bei Boksánbánya sowie der von Sándor Róza angeführten Militäraktion von Ezeres.

БАЛАЖ АНТОШ

ИСПЫТАНИЯ ШАХТЕРСКОГО ПОСЕЛКА В КРАШШО
В 1848-ОМ ГОДУ, УДЕЛЯЯ ОСОБОЕ ВНИМАНИЕ СРАЖЕНИЮ ПРИ
БОКШАНБАНЬА 15-ОГО- НОЯБРЯ

Резюме

Автор статьи ищет ответ на вопрос о том, как на территории, находившейся со многих точек зрения в особом положении (этнические факторы, присутствие дислоцировавшихся в районе полков пограничной заставы, расширенные полномочия дирекции шахты в Крашшо, военные акции сербских сервиантов) правительство Баттьани пыталось осуществить свою волю, и с какими конфликтами это было сопряжено. Самой большой проблемой являлась защита комитата, и в этом важную роль играла местная национальная гвардия во главе с Лайшом Ашботом, ставшим позднее хонведским полковником. Автор статьи до конца прослеживает военные события на территории комитата и останавливается на тех трудностях, с которыми приходилось сталкиваться Ашботу. Отдельная часть статьи посвящена сражению при Бокшабанья, закончившемуся победой венгров, а также тысячной военной акцией под руководством Шандора Рожа.

A TERMÉSZETI VISZONYOK BEFOLYÁSA A HARCÍ CSELEKMÉNYEKRE AZ 1848–1849-ES SZABADSÁGHARC PÉLDÁJÁN

Jelen írás szerves folytatása *A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban* című kötetemnek,¹ melyben a földrajzi környezet hatása a fegyveres tevékenységre többször is szóba került. Itt most a téma általánosabb jellemzése következik, az egyes konkrét földrajzi tényezőket vizsgálom.

A XVIII. századi methodista hadviselés az úgynevezett vonalharcászattal jellemezhető. A szembenálló felek olyan helyszínt kerestek, ahol csapataikat akadály nélkül tudták kibontakoztatni, azaz lehetőség szerint kiterjedt fátlan síkságokat vagy alig hullámos terepet. A XIX. századi hadseregvezetők ezen túllépve a saját harcászati céljaiknak megfelelően igyekeztek kihasználni a földrajzi tényezőket.

A földrajzi elemek a háború véletlen tényezői közé tartoznak. Egy hirtelen jött hőség vagy éppen hideg a csapatokat tönkre teheti. Egy rossz út, amin nem tudnak rendesen haladni, mert felázott az agyagos talaj, okozza azt, hogy például egy üteg csak egy órával később tud felfejlődni. A köd a lovas járőrök elől az ellenséget elfedi. Egy útnélküli, kiterjedt erdőben eltévedt csapat nem érkezik meg rendeltetési helyére és így tovább. Mind olyan kiszámíthatatlan esemény, amire ugyan békegyakorlatokon lehet készülni, de felkészülni igazán sohasem. Ehhez még hozzá kell számítani, hogy a földrajzi elemek sosem csak önmagukban hatnak, hanem összességükben, úgy, hogy egymás hatását erősítik, vagy gyengítik.²

A harc sikere érdekében a terep optimális felhasználását e korszakban már tisztikolákban oktatták. Szakkönyvek³ bőséges példákkal és térképvázlatokkal ábrázolták a helyes alkalmazkodás módozatait; de a legénység is kapott erre nézve oktatást. Az oktatási szabályzatokban is egyre több lett az utalás a természeti tényezők hatásaira. Nyomatékosan kitértek a kiképző tiszték azon felelősségére, amely szerint az oktatáson kívül a legénységet terepen is gyakoroltatni szükséges annak érdekében, hogy a katonák elsajátíthassák a terep adottságainak célszerű felhasználását önmaguk védelmére és az ellenség kárára.

Nem véletlen, hogy 1849. január 7-én megnyitott pesti Hadi Főtanoda tanrendjében is jelentős szerepet kapott a „hadi földrajz, álladalom és tájtan” oktatása. A beosztásának megfelelni akaró parancsnoknak ugyanis rendelkeznie kellett azon tulajdonsággal, hogy gyorsan átlássa az előtte elterülő térség beosztását, a relatív magasságokat, a terület mélységbeli tagoltságát, felismerje a támadást és a védelmet, elősegítő terepalakulatokat. Mindezek alapján tudja csapatát (vagy csapatait) gyorsan és határozottan felállítani és irányítani.⁴

¹ Pászti László: *A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban*. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2013.

² *Haraszi Bernolák Károly*: *A hadászat alapelvei*. A magyar kir. honvéd-törzstiszti tanfolyamban tartott előadásai után. Budapest, 1885. 20. o.

³ Például: *Pannasch, Anton*: *Terrainlehre und Terrainbenutzung*. Kőszeg, 1834. (A továbbiakban: *Pannasch* 1834.); *Beyträge zum practischen Unterricht im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee*. Wien, 1825. és *Philipp von Reichlin-Meldegg*: *Über Terrain-Gestaltungen und deren nächsten Bezeichnungen zu den Hauptmomenten der Taktik*. Wien, 1826.

⁴ Az alsóbb vagy elemi tanfolyam, első évében hetente 6 és fél órát szántak e tananyag oktatására; hétfő, szerda, szombat: 9³⁰–11⁰⁰, kedd és péntek: 10⁰⁰–11⁰⁰. *Petzelt József*: *A magyar hadi főtanoda szerkezete*. Pest, 1849. 10. o. és Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára. Pest, 1849. 3. o.

A terepen való tájékozódás nem csak a vezérkari és csapattisztek problémája volt, de a menetbiztosítás és a táborőrizet során az altiszteké, sőt a legénységé is. Ráadásul utóbbiak nem rendelkeztek semmilyen segédeszközzel, hogy feladatukat megoldják: átlátni a környező tájat, annak minden részletét, és a leoptimalisabban felhasználni céljaik érdekében. A korabeli viszonyok között sem térképük, sem iránytűjük nem volt, legjobb esetben is csak zsebórájuk, ami legalább az égtájak meghatározásában segített.

A megfelelő tájékozódás mellett az ellenségről szerzett adatokat józan ítélettel kellett értékelni. „1-ször tiszta időben minden tárgy közelebb, homályos, zavaros időben pedig távolabb látszik. 2-szor szabad téren minden közelebb, halmokkal elegy téreken messzibb tetszik. 3-szor éjszakának idején, főképp esős vagy ködös időben, valamely világosság sokkal nagyobbnak és közelebb tetszik, mint az valósággal van. Melynél fogva egy gyertyavilágot könnyen örtűznek lehet állítani” – áll egy 1836-ban Aradon megjelent kis kézikönyvben.⁵

Az egyes földrajzi tényezők ritkán hatnak önmagukban, az esetek jelentős részében több tényező közös hatásával kell egyszerre számolni, beleértve különböző társadalmi összetevőket is. Minden harci cselekmény földrajzi térben megy végbe, s a földrajzi tényezők lényegesen befolyásolják a mindenkori hadszíntérnek megfelelő harcászat kialakítását. A természeti tényezők hatással vannak az egyes fegyvernemek mozgására a menetek, a szétbontakozás, az ütközetek és a táborozás során. Mindezek közül legfontosabb a földfelszín.

A földrajzi tér és a hadtudomány kapcsolatát két tudományág is vizsgálta: a tereptan és a katonaföldrajz. A tereptan (földtérta, németül: Terrain-Lehre), mely a föld felületével és az azzal szoros kapcsolatban lévő természetes és mesterséges tárgyakkal foglalkozik.⁶ A katonaföldrajz (hadi földírás, németül: Militär-Geographie)⁷ feladata a katonai kötelékek alkalmazásának szélesebb körű földrajzi feltételeinek vizsgálata, bevonva a gazdaság- és társadalomföldrajz tudományterületeit is. Ennek keretében a bécsi Katonai Földrajzi Intézet⁸ részletes leírásokat készített az Osztrák Császárság tartományairól és végezte a birodalom katonai-topográfiai térképezését is.

Térképek a szabadságharcban

A terepen való tájékozódást a XIX. század közepén már nagyobb számban rendelkezésre álló térképek segítették. A leggyakrabban előforduló általános térképek (Generalkarten) kis méretarányú, azaz kevésbé részletes kartográfiai művek voltak, ezek a stratégiai tervezéshez keltek, illetve a menetek megszervezéséhez, ezért pontos munkákra volt szükség, hogy a napi menetteljesítményeket számítani lehessen rajtuk.

Magyarországról az alábbi térképek álltak rendelkezésre. Lipszky János huszár ezredes: *Mappa generalis Regni Hungariae* című térképe⁹ és ennek kisebb méretarányú

⁵ *Malter*: Vezérfonal a hadmenéseken- táborőrizeteken s őrztírkálásokon úgymint rövid oktatás a helyes eligazodásra. A századok iskoláik számára... Arad, 1836. 47. o. 1200 lépésről az ellenséges csapatokat már el lehet különíteni egymástól, 1000 lépésről pedig már a lábmozgást, fordulatokat és a fejjedőket is. 300 lépésről felismerhetők az arcvonások, 200 lépésről a ruházat színe és részletei. Uo. 48. o. és *Hartmann, Günter*: Harc és terep. Ford. *Záborny Sándor*. Budapest, 1968. 119. o.

⁶ *Kránitz János*: Hadműtan. 1–3. k. Szombathely, 1869–1870. (A továbbiakban: *Kránitz* 1869.) 1. o.

⁷ *Korponay János*: Hadi földírás. 1. k. Pest, 1845. VI. o.

⁸ Az intézményt 1840-ben hozták létre az 1807-ben alapított Topográfiai Intézet (Topographische Anstalt) utódintézetének a Topográfiai-Litográfiai Intézet (Topographisch-Lithographische Anstalt) és a milánói Katonai földrajzi Intézet (Militärisch-geographisches Institut) összevonásával. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Jankó* 2007.) 57–58. o.

⁹ Pest–Bécs, 1806. [1804–1808.], méretaránya: 1: 480 000.

különféle változatai, mindenek előtt Edmund von Zucherer: *Post und Generalcharte Königreiches Ungarn* című kiadványa.¹⁰ Lényegében a Lipszky-féle térkép javított változata volt Schedius Lajos pesti professzor és Blaschnek Sámuel sziléziai származású pesti földmérő munkája: *Magyar ország, Horvát, Tót, Dalmát és Erdély országok, a tenger mellék, végőri vidékek közösleges pósták és utak földabrosza, az Austriai tsászárság határos tartomány részeivel együtt*, mely szintén több kiadást megért.¹¹ Az 1849 után méltán muszkavezetőnek gúnyolt Aszalay József 1825-ben adta ki először *Mappa generalis topographico-ecclesiastico-ethnographico-statistica Regni Hungariae* című térképét.¹²

Ezeknél részletesebb nyomtatott kiadvány egyedül a Görög Demeter, Kerekes Sámuel valamint Márton József által szerkesztett és 1811-re elkészült atlasz volt: *Magyar átlás az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, s szabad kerületei és a határ-őrző katonaság vidékinek közösleges és különös tábláji* címmel. A kötet az ország Erdély nélküli területének megyetérképeit tartalmazta.¹³ A helyhatóságoktól lehetett beszerezni különböző korú, minőségű, zömmel helyi vonatkozású, kéziratos térképeket.

Nagy részletességű (vagyis nagy méretarányú) térképek, amelyek a terep legapróbb részleteit is tartalmazták, és így harc közben használhatók lettek volna, nem álltak a szembenálló felek rendelkezésére. Bécsben ugyan léteztek az úgynevezett első katonai felmérés¹⁴ térképszelvényei (1: 28 800), ezek tartalma azonban ekkor már 60–70 évvel korábbi állapotokat rögzített. A valamivel frissebb második katonai felmérés munkálatai már 1819-ben Magyarországon is elkezdődtek, de 1848-ig még csak az ország területének egy töredéke (kb. egyharmada az északi és a nyugati országrészben) került új felmérésre.¹⁵ Mindkettő kéziratban maradt és Bécsben őrizték, legfeljebb másolatban adták ki a seregnek. E több ezer szelvényből álló hatalmas térképsorozat – vagy legalábbis aktuális részeinek – kinyomtatása, és kellő példányszámban eljuttatása a harcoló csapatokhoz, a kor körülményei között elképzelhetetlen volt.

Valószínűbb, hogy a császári csapatok is legfeljebb csak összevont, vagyis kisebb méretarányú lapokat kaptak, ezek azonban a menetek megszervezésére így is kiváló segítségül szolgáltak. Ezeket azonban még a horvátok sem kapták meg 1848 szeptemberében, amiről Kisfaludy Móric nemzetőr százados jelentéséből és *Kossuth Hírlapjának* szeptember 30-i tudósításából van tudomásunk. Ugyanis Johann Kempen vezérőrnagy kocsija Pátkán a magyarok kezébe került, amit kifosztottak; a kocsin lévő térképet egy falusi gyerek megtalálta, majd átadta a magyar hatóságoknak. E mű – melyet aztán a horvát

¹⁰ Bécs, Artaria et Compagnie, 1811. A térképet többször is kiadták (1812, 1813, 1816, 1830, 1844 és 1848); méretaránya 1: 556 900. A térképről és utóéletéről bővebben: *Reisz T. Csaba*: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Lipszky János és segítői térképészeti vállalkozásának ismertetése. Budapest, 2002.

¹¹ A 9 szelvényes mű eredetileg 1836-ra készült volna el, de a cenzúra közbeavatkozása miatt a kiadás 1837-re csúszott át; méretaránya 1: 469 472. A térképet folyamatosan javították és újra kiadták (1838 és 1847); bővebben: *Pászti László*: Kiegészítés Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország-térképének kiadástörténetéhez. *Geodézia és kartográfia*, 2012. 1–2. sz. 9–12. o.

¹² A második kiadás szintén Bécsben jelent meg, 1830–1833-ban; méretaránya 1: 759 363.

¹³ Bécs, 1802–1811. Az atlasz lényegében a megyei mérnökök térképeinek egységes szerkesztési elv alapján összeállított változó méretarányú lapjaiból állt. Megjelent még 1839-ben és 1848-ban is. A honvédsereg térképhasználatáról bővebben: *Winkler György*: A térkép szerepe az 1848/49. évi szabadságharc honvédseregeinek vezetésében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 1. sz. 74–96. o.

¹⁴ A teljes országra vonatkozó felmérések és tisztázati rajzok az 1770-es, 1780-as években készültek el tartományonként. A térképekhez átfogó katonaföldrajzi leírások is készültek. *Jankó* 2007. 31–53. o.

¹⁵ Magyarországon több megszakítással 1869-ben fejeződött be a felmérés, de Erdélyben, 1873-ban csak abbahagyták a munkálatokat, hogy már a harmadik felmérést megkezdjék. *Jankó* 2007. 61–75. o.

fővezér olyannyira kerestetett, hogy a falut felgyújtással fenyegette meg – címe: *Strassen Karte der Oesterreichischen Monarchie*.¹⁶

A magyar honvédsereg azonban végképp nem kapta meg e szelvényeket, így más úton próbáltak használható térképhez jutni. 1848 októberében az Országos Honvédelmi Bizottmány elfogadta Blaschnek Sámuel ajánlatát, miszerint Bécsből minden fontos, Magyarországot és a szomszédos államokat, ábrázoló térképet és leírást beszerez. Blaschnek október 17-én este nagy nehézségek árán jutott be a már körülzárt városba, ahonnan csak november 7-én tudott távozni. 13-án írt jelentésében beszámolt egy 33 lapos Felső- és Alsó-Ausztria-térkép megvásárlásáról, ami a Fertőt és környékét is tartalmazta, valamint egy Illíria-térképről is, amelyen Horvátország nagy része szerepelt. Magyarországról és a szomszédos államokról a Lipszky-, valamint önmaga és Schedius Lajos által készített térképeken kívül, csak néhány jelentősebbet talált, melyekről jobbára lesújtó véleménnyel volt. Szerinte Görög Demeter önálló megyetérképei még Lipszky 1806-os térképénél is régebbiek, különféle méretarányuk is hibás. Zuccheri 1811-es térképe, ami a Lipszky-térkép kivonata, „minden kritikán aluli”. Pokorny 1838-as határörvidék térképe¹⁷ nehezen számolható, mert nincs rajta fokhálózat. Aszalay-térképe nem más, mint egy egyház-igazgatási térkép. Végezetül hozzátette, hogy óvatosan kell a Monarchia térképekkel bánni, mert a megyei mérnökök sokszor fals adatokat küldtek be, így az útdatok hibásak.¹⁸

Arról, hogy végül mely térképeket használták a honvédseregben, következzen néhány visszaemlékező beszámolója.

Krivácsy József ezredes több térképet is megemlít visszaemlékezésében: „Klapka Dembinskiről azt mondja, hogy nem ismerte az ország helyrajzi, politikai és gazdasági viszonyait. Ez nem áll. Az ország helyrajzát ismerte, mert bizonyosan voltak térképei, hogy pedig voltak azt onnét tudom, mert Kászonyi Dániel, ki február havában, mint kormánybiztos működött Egerben, őt Korabinszki térképeivel kínálta meg, melyekben minden egyes megye fel volt véve, Dembinski azt köszönettel utasította vissza, mivel neki, úgymond épp úgy megvannak a térképei, csak hogy nagyobb mérvben, azon kívül pedig Lipszky nagy térképe is.”¹⁹

Degré Alajos ügyvéd, a márciusi ifjak egyike a Károlyi-huszárezredben lett százados: „Dobsa és Pálffy letelepdtek a kocsi mellé, kiterítették a Lipsky térképet, kikeresték az utat, mely Orsovára vezet, aztán megindultunk.”²⁰

Görgei Artúr tábornok öccse, István, aki szintén kivette a részét a táborkari munkákból, így emlékezett vissza: „Én Schedius egyetemi tanár 1847-ben megjelent nagyobb térképe szerint dolgoztam, mint a mely a magyar háború idejében a Magyarországnak legjobb létező térképe volt és mely szerint a magyar vezérkar is eljárt.”²¹

Ezt erősíti Waldberg Károly ezredes, a hadügyminisztérium táborkari osztályának főnöke jelentése Bayer József ezredesnek, a feldunai hadsereg vezérkari főnökének:

¹⁶ *Hermann Róbert*: A Drávától a Lajtáig. Budapest, 2008. 105–107. o. A térképet A. Floder metszette kőbe, feltehetően Bécsben, 1835-ben. Méretaránya I: 864 000.

¹⁷ *W. Pokorny*: Die kaiserl. königl. Militair Grenze... [1: 680 000] Wien, 1840. [!]. Tartalmazza a teljes határörvidéket a tengerparttól Erdélyig, valamint a szomszédos országok jelentős területeit.

¹⁸ *Walter, Friedrich*: Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Band 13.) München, 1964. 61. és 96. tétel.

¹⁹ *Krivácsy József*: Görgey és Klapka vagy az 1848/9-iki önvédelmi harc. Budapest, 1881. 8–9. o.

²⁰ *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim. I–II. kötet. Budapest, 1883. II. k. 150. o.

²¹ *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888. (A továbbiakban: *Görgey* 1885–1888.) I. k. XI. o.

„A Schedius-féle magyarországi nagy térkép óhajtott 8 példányát megvettem s azok Önnek rendelkezésére állanak...”²²

Görgey István a vág-menti hadműveletek kapcsán, a következőket jegyezte meg: „az ellenség birtokában levő Vág-jobbparti vidék terepi minősége, ennek harcászati előnyei, és [...] veszélyes sajátságai terra incognita valának előttünk, az ekkor létezett specialis térképek 1849-ben csupán azok léteztek, miket a m. k. Helytartótanács készíttetett valamikor a megyei közigazgatás számára. Ezek nem voltak katonai felvételűek; de amúgy is elavultak voltak azok. A valóság (mocsár, vízmeder, erdő, cultura) eltért a sárgult papírostól.”²³

Szinnyei József őrmester az úgynevezett Görög-atlaszt vette meg magának: „Megvettem Magyarország megyék szerinti térképét tábori használatra.”²⁴

Az előzmények után az sem meglepő, hogy a cári sereg is azt a művet használta, amit a magyar vezérkar. A. O. Sztreng, vezérkari tiszt emlékiratában az alábbiakat írta: „[Paszkievics] tábornagy, aki a mellette álló polgári ruhás úrtól afelől érdeklődött, merre visznek az előttünk kanyargó utak, hirtelen hátrafordult az övéihez:

– Papírt és ceruzát kérek, valamit fel kell jegyezni!

Mozgolódás támadt, mindenki azt kérdezte, hogy kinél van íróeszköz és papír. Én hátrább álltam, mivel a tábornagyot a tábornoki kar és a vezérkar vette körül. Nyeregtagaróm zsebében Schedius Magyarország-térképe mellett mindig tartottam papírt és ceruzát is.”²⁵

A terep szerepe a háborúban

A szabadságharc nagyobb hadműveletei a Kárpát-medence belső vidékén zajlottak, így a tájjellegek közül a magas középhegyvidék és a magas hegyvidék érdemben nem szerepel. Jóllehet például a téli hadjárat (1849. január) az Északnyugati-Kárpátok hegyei közt, illetve az erdélyi hadműveletek az ottani hegyvidéken zajlottak, de döntő mértékben a nagyobb folyó völgyekben. A hadszíntér jellegéből adódóan tehát elsősorban az alföldi és a dombvidéki tájjelleg volt uralkodó.

A korabeli osztályozás szerint a terep három minőségben gyakorol befolyást a harci cselekményekre: közlekedési akadály, áttekintési akadály és fedezék az ellenséges tűz hatása ellen.²⁶

A terep, mint közlekedési akadály

Közlekedési akadályok lehetnek a nagyobb hegyvidékek, és a jelentősebb vízrajzi elemek, mint folyók (csatornák), tavak és mocsarak. Mindegyikre jellemző, hogy nem lehet rajtuk akárhol áthatolni, ráadásul ott, ahol igen, csak lassabban és fáradtságosabban (például a hágókon). Ezért aztán a hegyvidéken a nagyobb csapatmozgások a völgyekben

²² Buda, 1849. június 28. *Görgey 1885–1888*. II. k. 615. o. Az Országos Levéltár őrzi a térkép egy példányának az 5. (középső) szelvényét, amin a következő, tollal írt felirat áll: „Honvéd tisztek haditérképe. Hajdu-Szoboszlón hagyta egy csapat 1849-ben. Szívós Béla.” A lapot 18 szeletre vágták és vászonra kasirozták, így kis méretre lehetett hajtogatni. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár S 75. No. 88.

²³ *Görgey 1885–1888*. II. k. 515. o.

²⁴ Komárom, 1848. december 17. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben (Naplójegyzetek). Budapest, 1887. (A továbbiakban: *Szinnyei 1887*.) 46. o.

²⁵ Bártfa, 1849. június 20. *A. O. Sztreng*: Háború a magyarok ellen 1849-ben. In: *A magyarországi hadjárat 1849*. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál., bev. és jegyz. *Rosonczy Ildikó*, szerk. és jegyz. *Katona Tamás*, ford. *Gerencsér Zsigmond* és *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988. 344. o.

²⁶ *Clausewitz, Carl*: A háborúról. Ford., jegyz. *Hazai Samu*. Reprint. Budapest, 1999. 320. o. és *Kránitz 1869*. 6–7. o.

történeket, s a hadműveleteket befolyásoló ütközetek is jobbára itt zajlanak. Ezért aztán maga a hegyes terület sokkal inkább az ún. kisháború színtere.

A magyarországi domborzati viszonyok azonban nem alkotnak komoly akadályt az országra támadó ellenséges erőkkel szemben. A Kárpátok koszorúját több helyen hágók és szorosok törik át, s a vízfolyások egymással gyakran párhuzamos völgyeket alakítottak ki. Így aztán nem lehetett tartós védelemre berendezkedni sem 1848 decemberében a Dunántúli-középhegység „szorosaiban”, és az Északi-Kárpátok sem támasztott komoly nehézségeket a betörő cári csapatok elé. Utóbbiról Józef Wysocki tábornok, a felső-magyarországi hadsereg parancsnoka eperjesi főhadiszállásáról informálta Görgeit 1849. június 19-i jelentésében: „A Dukla felőli galíciai határ és a magyarországi síkság között sem magas hegységek, sem hegyszorosok nincsenek, ahol egy kisszámú [csapat] nagyobb túlerővel szemben megvédené magát, sőt, csak kevés előnyös állás van, és ezeket egészen Kassáig a határról vezető jól épített utak által meg lehet kerülni, miként ezt ön a térképre vetett első pillantásra könnyen megítélheti.

Most a Szeben, Deméte és Girárd közötti állást szálltam meg a 3 úton, amelyek a határról Eperjesre vezetnek. E vonal mögött található Kapinál egy előnyös, koncentrált állás, amelyre Dembiński tábornok néhány földsáncot építtetett. A tartalék Eperjesen található. Ez a valószínű csatamező. Ha azonban az ellenség egyidejűleg vonulna Késmárkon keresztül bal szárnyamra, és Homonnán át a jobb szárnyamra, mint ahogy ezt a Késmárkig, Palocsáig és Bártfáig végrehajtott felderítései sejtetni engedik, akkor kardcsapás nélkül fel kellene adnom az állásomat Kapinál, és Kassára kellene visszavonulnom.”²⁷

Mindezek ellenére Wysocki megtette, amit lehetett, s működéséről elismerően nyilatkoztak az oroszok is: „Egyetlen ellenséges gyalogost sem lett volna szabad kiengedni a kezünk közül, különösen az ágyúkat nem, és az egész lovasságát átvetni a Tiszán. S e helyett mi történt? Ez az úgynevezett ellenséges hadsereg, melyet először negyven–ötvenezer főnyinek tartottunk, de, amely, mint most kiderült, a valóságban valószínűleg nem érte el a tizenötezer főnyi létszámot sem, időtöltésből annak látszatával tartott bennünket izgalomban, hogy ütközetre készül először Eperjes előtt, aztán Kassa előtt, s így bonyolult mozdulatok végrehajtására kényszerített bennünket. Majd mikor ezt megunt – mintegy varázsütésre eltűnt.”²⁸

A lejtőtípusokat, aszerint, hogy hogyan befolyásolják a terepi mozgást, a korszakban következőképpen osztályozták: 0–15° lanka, 15–30° emelkedő, 30° felett meredek emelkedő. 10°-os lejtőn a lovasság még tudott zárt rendben támadni, de már nem könnyen, míg egy 15°-os lankán már csak nagy erőfeszítéssel mozgott, ahogyan a tüzérség is csak nagy nehézséggel haladt felfelé; a gyalogság még zárt rendben tudott támadni. Egy 20°-os emelkedő már védett a lovasrohamok ellen; a gyalogság zárt rendben, de csak lassan és fáradalmasan haladhatott felfelé. 25°-os emelkedőn a gyalogság már nem tudott zárt rendben felfelé haladni, ugyanakkor a lejtés foka már korlátozta is a védelem tüzét. 30°-os emelkedőn már a gyalogság is csak felbomlott sorokkal haladhatott, e felett már egyre inkább szükség volt kézi segítségre is az előrehaladáshoz. Ehhez még hozzá jöttek

²⁷ Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*, vál. és ford. *Böhm Jakab*, bev. *Csikány Tamás*. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok) Budapest, 1998. 163. o.

²⁸ Leontyin Pavlovics Nyikolai bárónak az 1849. évi magyarországi hadjárat idején vezetett naplója. In: *A magyarországi hadjárat – 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Vál. *Rosonczy Ildikó*, szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1988. 283. o.

a sziklák és a fák, mint terepakadályok. Míg síkságon óránként 4–5 km-t lehet megtenni, hegynek fel már csak 3–400 métert, lefelé pedig 700–800-at.²⁹

A hegyvidéki tájakon való mozgást befolyásolta a legénység származási helye is, ugyanis a síksághoz szokott katonákat jobban megviselte a hegyre fel, hegyről le való rendkívül fárasztó menetelés. Görgeinek a bányavárosokban végrehajtott téli hadjáratából jegyezte fel Trsko János tüzér főhadnagy a következő anekdotát az egyik alföldi toborzású zászlóaljról: „A 33. zászlóalj, melyet Csongrád megyében toboroztak össze, folyton szidta e görbe országot, s majdnem Istenkáromló szavakra fakadt, midőn váltig erősítették, hogy ha az Úr Isten nekik ajándékozná e görbe országot azon feltétel mellett, hogy ott kell lakniok, azt mondanák: Uram tartsd meg ajándékodat! De amint a jelzett kapun áthaladtak s meglátták a bércezen a fakeresztet, meg a gyönyörű jelenséget, vallásos áhítat szállotta meg őket, s csodálkozásukban egyre kérdezték, hogyan mászott fel az illető a magas hegyre azzal a kereszttel, s kinek a segítségével cipelte azt fel a fa tetejére.”³⁰

A folyók és csatornák, melyek kellő akadályt képeznek, védelmi vonalként jöhetnek szóba. Ehhez azonban figyelembe kell venni a szélességet, mélységet, sebességet, a partok minőségét, a környező táj magassági viszonyait és az átkelési lehetőségeket (hidakat és gázlókat). Általános elvként elmondható, hogy többnyire a hajózható szakaszok felelnek meg eme kritériumoknak, míg a csatornák csekély szélességük miatt csak harcászati védelemre alkalmasak.³¹

Az apróbb vízfolyások, melyek a gyalogság mozgását nem vagy alig befolyásolták, a lovasság felhasználását akár lehetetlenné is teheték. Görgey István századosként figyelte meg a mezőkövesdi állás kedvezőtlen adottságait: „Másnap ([1849.] március 1.) is délig ezen rossz állodásban maradtunk, várva, hogy mi lesz? Azt kelle hinni, hogy Dembinski itt akarja másodsor is bevárni az ellenséget, jóllehet ez állodás, egy nagy nyílt harántsík alól alapvonalán, sem a védelemnek nem kedvezett, sem a támadásnak; amint ez utóbbit a tegnapi huszártakok kitapasztalták és bebizonyították, lévén az ellenség felé lassan emelkedő terep a mi harcélünkkel körülbelül párhuzamosan futó erekkel és mély bemetszetű víznyomásokkal keresztbe szeldelve, melyek messziről nem, hanem már csak közel érve voltak észrevehetőek. Az ilyen alattomos akadályok éppen az eldöntő pillanatban szokták a lovas rohanatnak már kifejtett egész erejét megtörni. Pedig az egész posztio mindezek dacára mégis csak lovasság használására utalt.”³²

Ráadásul felhőszakadás és hóolvadás után a vízfolyások megáradnak, az átkelést megnehezítik, ha éppen lehetetlenné nem teszik. A folyószabályozások előtti tájakon egész térségek mocsártengerré váltak, melyek átjárhatóságát sok esetben még a növényzet is nehezítette. Száraz időben viszont a legvízesebb helyek is járhatóvá válhatnak.

Végezetül meg kell említeni azokat a művelési fajtákat, ahol nemcsak a növény maga, hanem a művelés módja is akadályozza a mozgást. Ilyenek a kapás növények kupacai, konyhakerteknél az árkok, kerítések, de a kopár szántó is, mert vagy vizes és ragadós, vagy szántás után göröngyös.³³

²⁹ Lásd a 3. jegyzetben idézett mű, *Pannasch* 1834. 23–24. o. és *Strömpl Gábor*: Földrajzi vonatkozások a háborúban. *Földrajzi Közlemények*, 1916. (A továbbiakban: *Strömpl* 1916.) 261. o.

³⁰ *Trsko János*: Naplótöredékek és följegyzések az 1848–49-iki szabadságharcról. Eredeti kézirat nyomán közli: *Szlauka Károly*. Nagyatpolcsány, 1901. 25–26. o.

³¹ *Csalány Géza*: A hadi földleírás rövid elmélete. Tansegédlet a m. kir. honvéd törzstiszti és felsőbb tiszti tanfolyam használatára. Budapest, 1885. 11–12. o.

³² *Görgey* 1885–1888. I. k. 283. o.

³³ *Strömpl* 1916. 263. o.

Az úthálózat a táj évszázados használatának köszönhetően a legmesszemenőbbekig alkalmazkodik a terephez. Így aztán nem ritka, hogy egy tereppontot csak az úton haladva lehet megközelíteni és így elhagyni is. Harc közben, ha egy csapat ilyen helyen tartózkodik, könnyen csapdába kerülhet. Görgey István az 51. zászlóaljjal jutott nehéz helyzetbe Szemerénél, a győri ütközet során: „En zászlóaljjammal ekkor, amint a hídon átvonultam, a Bakonyfolyás innenső partján a balszárnyra az egyfelől egy malomárok és Szemere helysége, másfelől egy vizenyős rét által határolt útra küldtettem, a helység megszállására. Ezen út, mely hátrálási vonalamat is képezte, derékszögben ágazott ki az országútból. De csakhamar, míg embereim a házak közül csatártüzelést vittek végbe, Kupa zömét újabb hátrálásra kerekedni látom. Attól tartván, hogy rövid időn, ha vissza nem szólítanak, azon a szoroson, amerre ide jöttem, nem fogom többé zászlóaljamat visszavezethetni; meg akartam vizsgálni, a mögöttem terülő vizes rét gázolható-e, vagy sem. Belélovagoltam tehát és mindjárt végére is jártam, amit tudni óhajtottam: alig bírtam lovammal megint a kemény földre kikaptni! Itt tehát határozottan a mocsárba hányatás veszélye környékezte zászlóaljamat, mert Kupa tulajdonképpen ott felejtett minket. Szerencsére Salamon Elek alezredes, aki ekkor már a leghátsónak képzelte magát a hátrálásban, még jókor észrevette, hogy amoda túl még részünkről nyüzsög és lövöldöz valami; a Károlyi-huszárok egy részével és 2 ágyújával a kedvünkért még egyszer visszafordult a hid helyreállításával bajlódó ellenség felé és mialatt ágyúi fejeink fölött az ellenségre lóttek, én zászlóaljammal, amely úton jöttem, azon vissza is vonulhattam.”³⁴

Egy másik esetben kiválóan használta fel az útviszonyokat a magyar védelem. Gál Sándor ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka a kökői hídnál várta be az orosz támadást. „Mielőtt a kökői hírhoz érkezünk, mintegy ötszáz méternyire van egy másik híd; az oroszoknak mindenképpen ebből az irányból kellett érkezniük, mivel más erre haladó út nem volt, lévén a földek mocsarasok voltak [...] Minden esetben, amikor az oroszok a híd alatt előrenyomultak, Gál engedte – látszólag elfogadva a szuronyos közelharcot –, hogy egészen előre érjenek, de amikor közel értek az ágyúkhöz, ő dörgő hangon tüzet parancsolt.”³⁵

A terep, mint áttekintési akadály

Áttekintési akadály, mert a csatátér átláthatóságát befolyásolja, egyes csapatokat elrejt az ellenség szeme elől. Ilyenek a magaslatok, nagyobb épületek, települések, az erdők, szőlők, kerítések. De a saját csapatokat is elrejtheti, ami pedig az irányítást nehezíti.

A terepnek közvetlenül a csapathasználat előtti átvizsgálása a szemrevétel, amivel a célnak megfelelően altiszteket, vagy tiszteket bíztak meg, s visszatérve a kiküldött csapat vezetője részletes jelentést tett.³⁶

„A talaj [értsd! táj] [...] azon tekintetben veendő figyelembe, hogy a közeledést fedi-e avagy könnyíti, – nehezíti-e, avagy lehetetlenné teszi? Innen következtethetjük, hogy nem egy tekeasztalszerű talaj a legcélszerűbb a lovasságnak, mint azt sokan gondolják, sőt inkább egy halmokkal fedett, szelíden lejtős talaj legcélszerűbb fegyverünknek. Az akadálytalan mozgás javára van az erdővel és halmokkal fedett talaj, miáltal a lovasság támadó eleme, a meglepő, előre nem várt megjelenés a legmagasabbra fokoztatik.”³⁷

³⁴ Görgey 1885–1888. II. k. 637–638. o.

³⁵ Kökös, 1849. június 21. Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Bev. *Egyed Ákos*, kísérő tanulmány és kronológia: *Csikány Tamás*, ford. és utószó: *Zágoni Zsolt*. Csíkszereda, 2006. 64. o.

³⁶ *Kránitz* 1869. 85. o. és 97–98. o.

³⁷ Lovassági harcmitán. (Taktika) Előadott az első magyar kir. központi honvéd lovastiszti és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvár, 1870. (A továbbiakban: Lovassági harcmitán 1870.) 110–111. o.

A terep takarását használta fel Bem tábornok, hogy Százsebesből Szászváros felé visszavonulva, az amúgy nyitott, fedezék nélküli vidéken – a híres Kenyérmezőn – hátráltassa az osztrákok üldözését. Az ellenség féken tartására változatos cseleket alkalmazott. Imreh Sándor huszár közlegény szemtanú írta visszaemlékezésében: „Midőn az országút dombon, kisebb hegyen vagy bármily csekély emelkedésen vonult keresztül [...] közülünk, lovasok közül egy néhányunkat a dombélen jobbra és balra küldtek azon meghagyással, hogy kardjainkkal hadonászva – mintha tisztek lennénk – parancsoljunk, vezényeljünk. Az ellenség lovassága egy másik dombról nézett bennünket. Előre nyomulni nem merészkedett, félt, hogy azon domb vagy emelkedés megett gyalogságunk rejtőzködik; nem volt ott egyetlen gyalog katonánk sem, de volt mezei veréb elég. Az ellenség tüzésége hevesen tüzelt reánk, de mi azt számba sem vettük. Ez idő alatt gyalogságunk lassabban, azaz pihelve hátrált.

Végre az ellenség megsokallván ottmaradásunkat, kerülő utakon egyes lovasokat küldött előre megvizsgálni, ha csakugyan van-e gyalogságunk azon domb vagy emelkedés megett elrejtőzve? S midőn rászedetésükről meggyőződtek, egész erővel nyomultak utánunk, mi pedig – mint parancsnokoló tisztek – a magaslatot elhagyva, lovas csapatunk után vágattunk. [...] e cselvetések úgy voltak intézve, hogy amidőn az ellenség lovassága s ágyúi azon a magaslaton felbukkantak, amelyen mi egy pár perccel elébb osztottuk parancsainkat a mezei verebeknek, a mi három ágyúink ott lenn a síkságban, felállítva és azon pontra irányítva, Bem maga által, egymásután eldőrdültek, a mire 2–3, sőt 4 svalizsér ló is vágatott szabadon a környékben, lovas nélkül.

Egy más alkalommal, midőn az elébbihez hasonló csellel akartuk az ellenséget kijátszani – az, most már nekünk hitelt nem adva – bátran rohant reánk, de ekkor keservesen csalódott, mert a derék bécsi légionisták, ott voltak ám a domb megett meghúzódva, s vontcsövű fegyvereikkel, jól irányozva, tüzeltek reájuk; a svalizsérok egymás után potyogtak le lovaikról, többen; – természetesen – megfordultak és nyakra-főre szaladtak vissza.”³⁸

A komáromi csatasíkot egészen enyhe – szinte alig észrevehető – lankák tagolják. De ahhoz mégis elegendőek, hogy a támadásba lendült osztrák lovasságot időközönként eltakarják a magyar csapatok elől. „Az ellenséges középhad szélső jobbszárnyán egy élesen szembeötlő fehér vonal: fehércabátos osztrák lovasságot véltem benne fölismerni. A hullámos terep, melyen gyorsan haladtunk előre, hol eltakarta őket a szemem elől, hol megint előtűntette. Az utolsó terephullám tetejébe érven, meglepetésünkre körülbelül ötvenlépésnyire előttünk már csak a hátát láttuk több osztrák könnyűlovas vagy dragonyos osztálynak.”³⁹

A terep, mint fedezék

A katonai kézikönyvek egyik legfontosabb pontja, hogy míg a tüzéség a magaslaton tevékenykedik, a löszertartalék és a gyalogság a mögöttes mélyedésekben áll. A csapatokat nem tették ki ok nélkül az ellenség tüzéségnek, ezért amennyiben mód volt rá, a terep legkisebb hullámait is kihasználták a fedett felállításhoz.

A debreceni ütközetben néhány régi, mesterséges halom volt az I. hadtest segítségére, melyek eltakarták a csapatokat az oroszok elől, egyúttal remek állásul szolgáltak a tüzéségnek.

³⁸ 1849. február 6. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r., jegyz. és bev. *Pásztai László*. Budapest, 2003. 121–122. o.

³⁹ Komárom, 1849. július 2. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. *Görgey István* fordítását átdolgozta, bev. és jegyz. *Katona Tamás*. A kötetet szakmai szempontból *Kosáry Domokos* nézte át. I–II. k. Budapest, 1988. (A továbbiakban: *Görgey* 1988.) II. k. 221. o.

„A cserépvetőtől éjszak felé téglavető kalyibák állottak, és egy természetből képezett, vagy valaha használt árok húzódott s pár száz lépésnyire elsimult. [...] A gát és a dombos, gödrös földterület nagy előnyül szolgált hadtestünknek, minthogy az ellenség tüzelése előtt fedve lehetett, míg az orosz sereg előnyomulása esetére tüzeink golyózáporát az egész vonalon ki nem kerülhetette, sőt keresztűzbe is vehető volt, ami meg is történt, midőn a közép csapatainkat megtámadta” – áll Pongrácz István naplójában.⁴⁰

Hasonlóképpen használta fel a domborzati viszonyokat Kovách Ernő őrnagy a kátyi ütközetben: „Így tartott az ágyúzás közösen, melyben miután zászlóaljam az ágyúgolyónak nagyon ki volt téve e helyen, tőlem jobbra egy mélyedést láttam, amelybe azután oda vonultam. Itt álltunk egy darabig, az ágyúgolyók fejünk felett elfütyültek anélkül, hogy bennünket érjen.”⁴¹

Már egy kis terephalom is nagy segítségére volt a 25. zászlóaljnak a kápolnai csatában: „A mi állásunk e napon oly szerencsés volt, hogy dacára a szakadatlanul röpülő ágyúgolyóknak, zászlóaljunk mindössze tíz embert veszített holtban és sebesülten s ezt a szerencsét egy alig egy méter magas dombhátnak köszönhattuk, melyen az ellenség golyói többnyire felpattantak s fejünk felett röpültek át.”⁴²

A tüzérség esetében a domborzat tagoltsága, azaz fedező képessége meghatározta a tüzérségi eszközök alkalmazását: sík vidéken inkább tábori ágyúkat, dombvidéken nagyobb számban tarackokat vetettek be.

Hegyvidéken a nehéz tizenkét fontos lövegek inkább csak akadályozták a sereg mozgását, de az ütközetekben sem sok hasznát vették. Gustavo Massoneri, a Frangepán-csapat hadnagya a Kis-Kárpátokban 1848 novemberében és decemberében tapasztalt alapján fogalmazta meg véleményét: „A következő napokban felgyorsult az üldözés, a magyar csapat minden erejűt megfeszítve menetelt előre. Bár már szinte a sarkukban jártunk, mégsem értük utol őket [ti. Simunich cs. kir. csapatait], mivel nekik három kiskaliberű ágyújuk volt, míg a mieink tizenkét fontos ágyúuk voltak, ahogyan azt már említettem, amelyekkel csak nagyon nehézkesen lehetett hegyvidéki területen haladni a szinte járhatatlan utakon. Ezért talán jobb lett volna a dandárt nagyobb számú könnyűgyalogsággal és kisebb számú tüzérséggel ellátni. Szerintem ez a nehézség volt az egyetlen oka annak, hogy Guyon ezredes nem tudott rajtaütni az ellenségen... Óriási hiba volt, hogy a dandárt tizenkét fontos ágyúkkal látták el. Ezek nagyon jól működtek, amikor a szoros bejáratánál voltak elhelyezve, ahol egyáltalán nem volt szükség arra, hogy elmozdítsák, ellenben amikor meredek és sziklás helyeken kellett használni azokat, inkább akadályt képeztek.”⁴³

Valószínűleg ezért nem vitte magával Görgei 1849 januárjában a bányavárosokba a tizenkét fontos nehéz lövegeket, sőt a hadtest útegeiből kiszedték a tarackokat, és két darab, öt-öt löveges taracküteget szerveztek belőlük, hogy „helységek és az egyenes lövés előtt fedett terepszakaszok elleni támadásokra használhassuk”⁴⁴

A gyalogság egy domb gerincét felhasználhatta fedezéknek, amennyiben a csapatok a gerinc alatt állva, éppen csak felsőtestükkel emelkedtek a gerinc fölé és úgy tüzeltek a lejtővel párhuzamosan a felfelé támadó ellenségre. Meredek lejtőn való védekezéskor

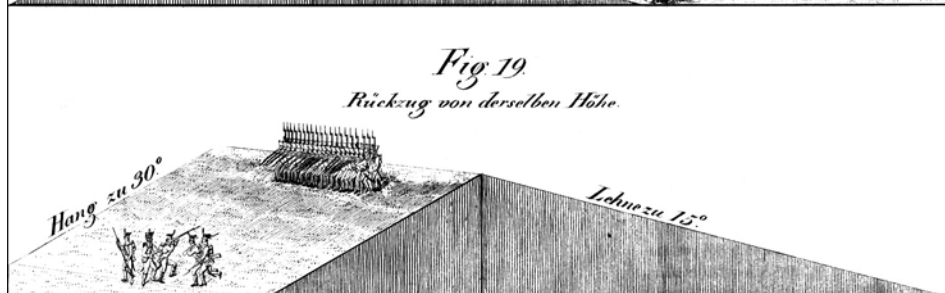
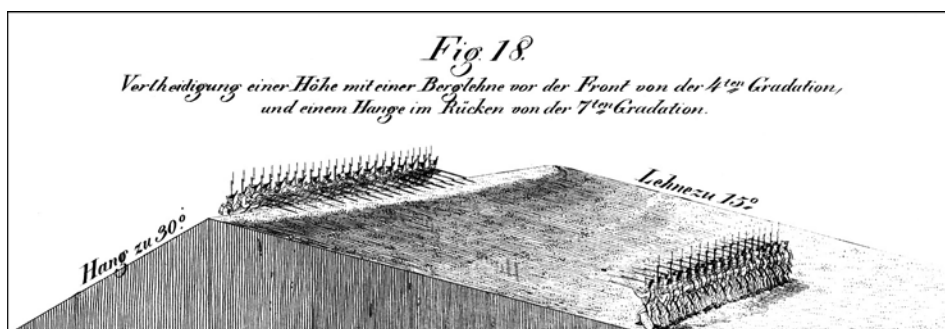
⁴⁰ Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (A továbbiakban: OSZK Kt.) Oct. Hung. 1142. VI. 110–111. o.

⁴¹ 30. zászlóalj, Káty, 1849. június 7. *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. 311. o.

⁴² Kápolnai csata (Kompolti-erdő), 1849. február 26. Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. Bev., jegyz. és szerk. *Székelyné Körösi Ilona*. (Kecskemétiak a szabadságharcban III.) Kecskemét, 2004. (A továbbiakban: *Dékány* 2004.) 33–34. o.

⁴³ Harcok Balthasar Simunich altábornagy osztrák csapataival. *Massoneri, Gustavo*: Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról. Ford. *Szárász Orsolya*. A függetlenség szereplő szövegeket fordította, jegyz. tan. *Pete László*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 64. és 72. o.

⁴⁴ *Görgey* 1988. I. k. 377. o.

A domborzat felhasználása fedezéknek
(Pannasch 1834. Fig. 18–19. és 20–21.)

nem volt szükség a szárnyak lovassági fedezetére, mert a támadó nem tudta lovasságát használni; persze a védelem sem. Amennyiben a domb innenső oldala lankás volt, kiváló lehetőséget biztosított a tartalékok elhelyezésére, és itt már a gerincre feljutott ellenséges gyalogság ellen is be lehetett vetni a lovasságot. Az esetleges visszavonulást lépcsőzetesen hajtották végre.⁴⁵

Fedezéknek tekintették azt is, amikor egy terepi tárgy: hegy, folyó vagy nagyobb állóvíz fedezte a szárnyat.

Nem elhanyagolható szerepe volt már ekkor is a növényzetnek a csapatok takarásában, noha fedezéknek csak annyiban kedvező, hogy a pontos célzást lehetetlenné tette. Az idős erdők alkalmasak lettek volna akár a tüzérségi lövedékek ellen is védeni, de a letörő ágak komoly veszteséget okoztak az itt elhelyezett csapatoknak. A szőlők és gyümölcsösök a gyalogság kiváló búvóhelyei voltak a lovasság ellen.

Az éghajlat és az időjárási tényezők

Az éghajlat hat a folyók vízjárására (hajózás, átgázolás), a terep járhatóságára (sár, hó) és a megfigyelésre (eső, köd). Emellett közvetlenül befolyást gyakorol a legénységre és az állatállományra, teljesítményükre, magára a hadműveletekre, a felszerelésre, sőt még az élelmezésre is. A hatás eltérő mértékű a hadszíntér éghajlati adottságai szerint, és évszakonként is változik.⁴⁶

A Kárpát-medence éghajlata önmagában nem befolyásolja a harci cselekmények intenzitását. Ezt jól bizonyítja, hogy az osztrák főtámadás 1848. december 15-én indult meg és január-február során sem álltak le teljesen a hadműveletek, mint ahogy 1849 tikkasztó nyarán történt meg az orosz beavatkozás és a szabadságharc elfojtása. Sokkal inkább egyes időjárási tényezők hatását kell figyelembe vennünk. Ezek a meteorológiai elemek közvetve és közvetlenül hatnak a hadműveletekre.⁴⁷

Egy Prágában kiadott katonaföldrajzi szakkönyv ad ízelítőt a mértéket illetően: „A legtöbb magyarországi út állapota rossz, nedves időben a haladás a völgyekben – melyek nagyrészt áradásnak vannak kitéve –, különösen nehéz, úgy hogy az ember csak a legmelegebb nyárban és tartós fagyban tud biztosan az utakkal számolni. Különösen igaz ez a síkságokon, ahol az utak tartósan rossz időben és az év korai időszakában olyan rosszá válnak, hogy a kocsik gyakran a szó szoros értelmében elmerülnek a sárban.”⁴⁸

Minden valószínűség szerint az utak járhatósága befolyásolta a császári hadvezetést abban, hogy a Magyarország elleni fő támadás időpontját 1848 decemberére tegye. „Végző szempontként pedig a hadjárat megnyitása előtt mérlegre kellett tenni az időjárási tényezőt is. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az esős és korán beköszöntött havas téli időben – amelyre már Simunich hadműveletei során utaltunk – a nehéz ágyútalpak és az utánpótlást, élelmet, felszerelést szállító társzekerek könnyen elakadhattak volna, megakadályozva ezzel a gyors támadás lebonyolítását. [...] a hadjárat megkezdésével szándékosan és stratégiailag helyesen várta meg Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy, a cs. kir. csapatok főparancsnoka a kemény téli fagyok beköszöntét.”⁴⁹

⁴⁵ Lásd: *Pannasch* 1834. 25. o.

⁴⁶ *Holczer Ferenc*: A katonaföldrajzi tényezők hatása a csapatok tevékenységére. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Holczer* 1999.) 17. o. és *Strömpl* 1916. 122. o.

⁴⁷ *Strömpl* 1916. 129. o.

⁴⁸ *Rudtorffer, Franz*: Militär-Geographie von Europa. Prag, 1839. 304. o.

⁴⁹ *Zachar Péter Krisztián*: Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29. – december 16.). Budapest, 2008. 153. o.

Ez a taktika a sáncokkal is megerősített Győr körüli mocsarak befagyásával be is vált, de a hadműveletek elhúzódtak, a megenyhült időben a Tisza mocsarai már hathatósan fedették a tiszántúli magyar ellentámadási készüléteket. A magyar hadvezetés szintén számolt az útviszonyok alakulásával. A márciusi támadó hadműveletet a Duna-Tisza közének homokos – az olvadás idején nedves, tehát jól járható – talaján tervezték. Ennek kudarca után a hadvezetés a Tisza menti feneketlen sárban átcsoportosította a honvéd csapatokat az Északi-középhegység előterébe, egy szilárdabb hegyláb felszínre, és dombvidékre, ahol aztán meg is indult a sikeres tavaszi hadjárat.

Hőmérséklet

A hőmérséklet közvetlen hatása, hogy a nyári kánikulában a nagy menetek vagy ütközetek során a katonák ellankadnak. Ütközet közben pedig a levegő vibrálása és a levegőben lebegő por nehezíti a célzást és a tájékozódást. A tartós hőség kiszárítja a faeszközöket, a szikkadó fa alkatrészek meglazulnak. A szorosan egymáshoz illesztett darabokból álló kocsikerekek a rázós úton szabályosan széteshetnek.⁵⁰

A téli hideg ugyanúgy fokozottan igénybe veszi a szervezetet és megnöveli az állomány veszteségeit, valamint az eszközök élettartamát csökkenti. Nagy hidegben a rideg fémtárgyak könnyebben eltörnek.

1848-ban roppant kemény tél volt. Novemberben már az ország közepén is többször havazott. December 20-án rendkívüli hideg időjárás vette kezdetét; a budai csillagdában aznap -12,5, másnap -13,25 °C-t mértek, következő év január 9-én Békés megyében, egy feljegyzés szerint „20 foknyi hideg volt” (azaz kb. -25 °C). Ráadásul a kemény fagy szokatlanul hosszan tartott, majd január közepén hirtelen intenzív felmelegedés kezdődött. Mindez hóolvadással és árvizekkel járt együtt. Ez az olvadás komoly veszélybe sodorta a feldunai hadtest két hadosztályát, amelyeknek az üldöző osztrákok elől visszavonulva a megáradt Garam folyó völgyében – a jeges árral elárasztott úton – kellett áthaladnia, sőt, az egyiknek magán a folyón is átkelnie.⁵¹

A nagy hidegről a következőket jegyezte fel naplójába Podmaniczky Frigyes, a 16. Károlyi-huszárezred akkori főhadnagya: „Január 6-án indultunk Irsáról csikorgó hidegben. Legénységünk legnagyobb részének még csak ködmönt vagy más meleg holmit sem tudtunk szerezni, annyira fejvesztett volt akkoron minden. Megesett a szívem szegény gyerekeken, s a legrosszabbtól tartva, gyalog meneteltetem a századot, féken vezetve a lovakat.”⁵²

A bánási hadtest 1848 szilveszter éjjelét Temespéterin töltötte. Vajda János így emlékezett vissza megpróbáltatásaira: „Járatlan úton, ingoványon, göröngyön legalább négy-öt mérföldet tevén, szörnyen el voltunk fáradva, és mégsem lehet pihenni, mert az iszonyú hidegben a megfagyás elől csak mozgással lehet menekülni.

De még így is aligha mind megfagyunk, hanem végre a szükség törvényt rontja; honvédeink nekiestek a környéknek, s ami fát leltek, azt bizony elhozták és tüzet raktunk. Egy ily tűz mellett húztam ki az éjszakát olyképpen, hogy minden tíz percben egyet for-

⁵⁰ Strömpl 1916. 129. és 181. o.

⁵¹ Krusper István: Légtüneti észleletek. I. kötet. Légtüneti észleletek 1841-től 1849-ig. Pest, 1866. 207–208. o., Kreil, Karl: Jahrbücher der k. k. Central-Anstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus. I. Band. Jahrgang 1848 und 1849. Wien, 1854. 346. o., Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 180–1900-ig. I–II. k. Budapest, 1998–1999. I. k. 478–481. o. és Görgey 1988. I. k. 316–318. o. A korszakban általánosan az ún. Réaumur-skálát használták (1 R = 1,25 °C).

⁵² Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Naplótöredékekből 1824–1887. Vál., szerk., jegyz. és utószó Steinert Agota. Budapest, 1984. 272. o.

Than Mór: *A honvédeletről* (MNM TKCs V.III T. 1214)

dultam, mert míg a hátam melegegett, az alatt a mellemet éreztem fagytól gémberedni. Aludni nem lehetett. A fiatal 19 éves legénység azzal mulatott, hogy egymást hajigálta a tűzbe, az al- és főtisztek kardlapozásai, káromkodása dacára.”⁵³

Pár nappal később a pancsovai szerb sáncok alól sokadszorra dolgavégezetlenül – Nagybecskerekre és Versecre – visszavonuló haderő alighanem több embert vesztett a fagy, mint a harc miatt: „A vásák közül majd 40 fagyott meg, a tizedik és a 24-ik zászlóalj közlül szörnyű sok. Én bizonyosan azóta szintén megfagytam volna, ha egy káplár 2 köpenye lévén, és látván, hogy az enyém csupa rongy, egyikét nekem nem adja” – írta egy levelében Büttner Emil, a 9. zászlóalj közlegénye.⁵⁴

A kényszer nagy úr, s a 4. zászlóalj előrs tartaléka a Kolozsvár-Dés országúton (1849. január 30.) egy romos épület egyik szobájának közepén rakott tüzet, ahol mind

⁵³ Temespéteri, akkor Petrovoszelo. *Vajda János: Egy honvéd naplójából. Második, javított kiadás. Szerk., jegyz. Szigethy Gábor. Budapest, 1998. 69–70. o.*

⁵⁴ 1849. január 3. „Csata mezejéről írom pár soraim.” *Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Budapest., 1989. 70. o.* (Büttner itt annyiban tévedett, hogy a 10. zászlóalj ekkor már Pesten túl, Vác felé menetelt. In: *Hermann Róbert: A 10. honvédzászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). Szerk. Bene János. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 44.) Nyiregyháza, 1998. 55. o.* Az újabb kudarc és a kiállott nélkülözések nagyban hozzájárultak, hogy a tisztikar fellépett Kiss Ernő altábornagy ellen, és lemondatták a sereg éléről.

az ajtók, mind az ablakok tokostul hiányoztak; nem is volt sok köszönet a dologban: „De mindamellett kínos egy helyzetben voltunk: mert elől még majd megsültünk, addig hátul majd megfagyunk és a füst miatt majd megfulladtunk.”⁵⁵

A zord időben vastagon befagyott a Tisza vize is, amit Perczel Mór tábornok ki is használt 1849 januárjában a Szolnokot megszállva tartó cs. kir. Ottinger-dandár elleni támadás végrehajtásánál. 22-én ugyanis fő ereje a jégen átkelve az ellenség oldalait veszélyeztette:

„Perczel a kormány rendeletének engedelmessé, előnyomulásában egyszerűen Ottingert meg akarta lepni. Ebbeli elhatározása folytán, báró Meszéna előre ment a vidéket szemügyre venni. A Tisza be volt fagyva; az ellenség a tiszabői, igen kedvezően fekvő átjárásra nem ügyelt, csak egyedül Szolnokban állott, ahol a Tisza hídját erősen megszállta. Ezen körülmények következtében következő harci egybevetés keletkezett:

A haderőnek harmad része Kisújszálláson át Törökszentmiklósról indul, míg a többi kétharmada, a Répásytól segítségre küldött 1. (Császár huszár-féle) ezreddel megerősítve Tiszabőre hatol. Az összes haderő ezután Szolnok felé tart, holott a megtámadásnak a törökszentmiklósi oldalról történendő ágyúlövésre – pontban délutáni 2 órakor – egyszerűre kelle megtörténnie. Kazinczy alezredesnek feladata volt az összes lovassággal Szolnokon kívül az Abonyi oldalon, a kápolna mellett foglalni állomást, és ágyúit jobbról-balról elhelyezni. [...]

Az első ágyúlövés pontban 2 órakor váltott Perczel oldaláról, Ottinger a szó teljes értelmében meg volt lepve, de minthogy azonnal észrevette, hogy oldalában és háta mögött be van kerítve, néhány ágyúlövés után dandárjával és 6 ágyújával együtt megszaladt.”⁵⁶

A hőmérséklet közvetett hatása, hogy a fagyott talaj jég módjára viselkedik, ezzel lehetővé teszi például az átkelést mocsarakon. Hirtelen enyhülés viszont megolvasztja a talaj legfelső rétegét, mi által az igen csúszóssá, és nehezen járhatóvá válhat.

Végezetül szükséges arról is említést is tenni, hogy az éves hőmérsékletingadozáshoz a csapatok ruházatának is igazodnia kellett, ami az állandó ruhahiánnyal küzdő honvédsereg esetében finoman fogalmazva sem ment könnyen. Az új alakulatok sokáig saját civil ruházatukban gyakorlatoztak, a tél beálltával szükség volt meleg ruházatra, majd 1849 nyarán igyekeztek a vastag posztóból készült atillákat és mentéket az időjárásnak megfelelőbb vászonruházatra, ún. zsávolyra (németesen: kitlire) cserélni.⁵⁷

Csapadék

Számunkra fontos alapfajtái: az eső, a hó és a köd.

A csapadék egyrészt a katona „komfortérzetét” befolyásolja, mivel ruházata nem képes tartósan ellenállni egyes fajtáinak. Egy futó nyári zápor, még ha kiadós is, felfrissülést hoz, elveri az út porát, a ruházat hamar megszárad. Ellenben egy tartósan szemerkélő eső jobban megviseli a katonát, ruházata átázik, egészségét aláássa.⁵⁸

Így jártak a kiskéri tábor előőrsön lévő katonái is 1848 októberében, akikre három-négy naponta került sor őrt állni: „Miatán előőrsön még a nem őrt állók is folytonosan éjjel nappal szabad ég alatt tanyáztunk, úgy sokat szenvedtünk [az] esős időben, mert

⁵⁵ *Huszár Ferenc*: Honvédelem 1848–1849. OSZK Kt. Quart. Hung. 2133. I. 105a.

⁵⁶ Báró Meszéna Ferenc visszaemlékezése. S. a. r. *Antos Balázs. Aetas*, 2009. 4. sz. 188. o.

⁵⁷ Az egyenruháról bővebben lásd: *Barcy Zoltán – Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. A bev. tanulmányt írta *Katona Tamás*. Budapest, 1986.

⁵⁸ *Strömpl* 1916. 127. o.

ilyenkor a sár végett sem lefeküdni, sem leülni [nem] lehetett, és olykor úgy átáztunk, hogy ruháink ezen harmadik vagy negyedik napon testünkön száradtak.”⁵⁹

Szakadó esőben, de erős havazásban és ködben is, a tüzérség nem figyelhette meg jól lövegeinek hatását. A lőpor elázása azonban még komoly tragédiát is okozhatott.

Csatározás Komáromnál (1849. július 1.): „Csatáraink löfegyvere többször csütörtököt mondott, mert az esőben megázott, s így azok akadályozva lettek a lövésben; ezt az ulánusok hasznukra fordítván, ránk rohantak, de honvédeink egy völgyben gyorsan egy tömegbe futottak és az ellen szuronyainktól megijedve viasszaladt” – írta a várórségben szolgáló Szinnyei József őrmester naplójába.⁶⁰

Egy kiadós esőzés a hadműveletek végrehajtását is akadályozhatta. Az egyik hadosztály indulásának több órás elhalasztását okozta, amikor Kmety György a Csornán állomásozó császári féldandáron akart rajtaütni. A felvonuló magyar csapatok végül éjszaka voltak kénytelenek menetelni: „12-dike hajnalán kellett volna a seregnek Páparól megindulnia, s estve történt volna a támadás; 4 órakor már állott is a sereg, de a szakadó eső megindulását lehetetlenné tette, s a vitézek visszavezényeltettek szállásaikra, s az indulás bizonytalan időre elhalasztott.”⁶¹

Egy másik eset Görgői VII. hadtestével esett meg 1849 tavaszán, mikor a kiadott központi utasításoknak megfelelően a Tiszántúlról a folyó jobb partjára igyekezett átkelni. Eredetileg ezt Tiszacsegén hajtotta volna végre, de március 9-én olyan eső zúdult a térségre, hogy az átkelési kísérletet fel kellett függeszteni, s a hadtest kénytelen volt másik átkelőt keresni a folyón. A partváltás – jobb híján – Rakamaz és Tokaj között ment végbe.⁶²

A friss hó nehezen járható, süppedékes, később összefagy és csúszóssá válik, lehetetlenné teszi az átkelést egy hágón, valamint megnehezíti a csapatok előrehaladását, a lovak patkóiba is beleszorulnak fagyott hócsomók. Arasznyi hóban már nehezen halad a szekér, félméteres hóban pedig már reménytelenül elakad.⁶³

A hó – de a sár is – tovább nehezíti az őrzáratok és a portyázók dolgát, mert nyomot hagyhatnak a katonák, ami a felfedeztetés és üldözés veszélyét rejti.⁶⁴

A tartós esőzés és a hóolvadás során az utak nehezen járhatóvá válnak, a vízfolyások vízszintje megemelkedik, ami mindenféle átkelést megnehezít.

A tartós köd akár a hadműveletre is komoly kihatással lehet, mint az 1849. március 16-án indított magyar ellentámadási kísérlet során. A Cibakházánál átkelt mintegy 28 000 fős honvédsereg 18-án reggel olyan sűrű ködre ébredt, hogy az indulást el kellett halasztani. A várakozás közben érkezett hírt, miszerint Nagykőrösön 40 000 cs. kir. katona állomásozik, a köd és az időközben megindult havazás miatt felderítéssel nem lehetett ellenőrizni, és a haditanács végül a visszavonulás mellett döntött.

1849. június 20-án a Vág-menti magyar támadó mozdulatokat rejtett el jótékonyan: „A kora reggel is igen kedvező volt a támadó félre nézve, sűrű köd szállván le a földre, mi

⁵⁹ *Huszár Ferenc*: Honvédelet 1848–1849. OSZK Kt. Quart. Hung. 2133. I. 63b–64a.

⁶⁰ *Szinnyei* 1887. 170. o.

⁶¹ Csorna, 1849. június 13. *Hermann Róbert*: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999. 252. o.

⁶² *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Hermann* 2001.) 262. o.

⁶³ *Strömpl* 1916. 183. o.

⁶⁴ *Mészáros László*: Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára. Pest, 1849. 112. o.

közeledését elfödé, s az ellen állásáról pontos tudósítások érkeztek” – írta Asbóth Lajos ezredes, aznap reggel még a II. hadtest parancsnoka.⁶⁵

A köd szempontjából azonban mind között a legnevezetesebb a tarcali és bodrogeresztúri kettős ütközet volt 1849 januárjában. „Hígyjétek (sic!) meg barátaim, hogy már az éjszaka olyan köd ereszkedett, hogy nincs az a sűrű cibere, amelyik olyan sötétben rejtegetné a tál fenekét, mint a reánk borult köd; eltakart mindent szemünk előtt. A szó szoros értelmében akárki pofon vághatott és azt a tenyeret, amelyik a pofont adta, meg se láttad volna, és azon a ködön, 22-kén és 23-kán is, csak aligség tudott egy kis világosság nappal átszűrődni, úgy, hogy 8–10 lépésnyire, egyes embernek csak a körvonalai látszóttak, de 15 lépésre az embert se láthattad” – emlékezett vissza Karsa Ferenc. A rossz látási körülmények közt a felek tüzéségüknek nem sok hasznát látták, elleneik erejének felmérése is reménytelennek bizonyult. A közelharcban pedig mindazon tévedések és balesetek előfordultak, melyek rossz látási körülmények közt előfordulhatnak: Batori-Sulcz Bódog őrnagy, dandárparancsnok belefutott az ellenség csatárláncába, s alig menekülhetett; a 43. zászlóalj legénységének képzelőereje a homályból felbukkanó ellenség erejét felnagyította, és a zászlóalj teljes felbomlását eredményezte; a 20. honvéd zászlóalj és a 39. Dom Miguel gyalogezred 3. zászlóalja egymást kölcsönösen ellenségnek nézve, a másik csapatra tüzelt.⁶⁶

Szél

A szélnek a lövedékekre ható eltérítő hatása a XIX. század közepén még nem volt jelentős a meglehetősen kis találati pontosság miatt. Inkább csak a vadászok által használt huzagolt fegyvereknél volt érezhető befolyással.

Nagyobb hatással bír azonban a katonák hőérzetére: a nyári szél hűsíti, a téli kellemetlenül hűti a levegőt. Ugyanakkor a szél szárító hatása érvényesül, amikor a szikkadó talaj járhatóbbá válik.

A terep áttekinthetőségének alakulására is befolyással van, hiszen a menetoszlopok által keltett porfelhőt messziről láthatóvá teszi, ugyanakkor a csatatéren elfújja a lőporfüstöt, láthatóvá téve a harcteret.

A talaj és a növénytakaró

A katonaföldrajz a talaj tulajdonságai közül annak járhatóságát, az időjárástól való függését és a vízellátásban betöltött szerepét vizsgálja. Járhatóság szerint lehet szilárd, tömör, süppedős, laza, ragadós, a vízviszonyok tekintetében: vízálló, vizet áteresztő, könnyen vagy nehezen száradó.⁶⁷

⁶⁵ Zsigárd. *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. I–II. k. Pest, 1862. I. k. 103. o.

⁶⁶ *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. „A körülem és velem 1848. és 1849. években történt események.” S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993. (A továbbiakban: *Karsa* 1993.) 91–95. o. Két nappal később Franz Schlik cs. kir. vezérőrnagy boldogkőváraljai főhadiszállásáról Alfred zu Windischgrätz hercegnek írt jelentésében is a ködöt tette meg sikertelen akciójának fő tényezőjének. Az első napi tarcali ütközetet követő nap szintén erősen ködös volt az idő, így Schlik nem próbálkozott a magyar állások ismételt támadásával, mert úgy érezte tüzéségét eredmény nélkül használná, így a napot nyugalomban töltötte Mádón, ezzel azonban magára hagyta a Bodrogeresztúrra kikülönített Herzmanowski-különítményt. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann*, *Thomas Kletečka*, *Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi*. Hrsg. *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005. 185. o. és *Hermann* 2001. 222–223. o.

⁶⁷ *Holczer* 1999. 50–51. o.

Az alábbi táblázat adatai azt mutatják, hogy a gyalogság sebességét mennyire befolyásolta a talaj minősége. Az adatok jól begyakorolt gyalogságra vonatkoznak, 500 lépés távolságra.⁶⁸

	<i>szilárd, egyenletes talajon</i>		<i>laza, kavicsos, egyenetlen talajon</i>	
zárt rendben menetelve	4 ³³ perc	110 lépés/perc	5 perc	100 lépés/perc
zárt rendben futva	2 ⁴⁷ perc	180 lépés/perc	3 ³⁴ perc	140 lépés/perc
nyitott alakzatban menetelve	4 ¹⁰ perc	120 lépés/perc	4 ³³ perc	110 lépés/perc
nyitott alakzatban futva	2 ³⁰ perc	200 lépés/perc	3 ²⁰ perc	150 lépés/perc

A talajtípusoknál ki kell hangsúlyozni az időjárási tényezők nagy szerepét, mert ettől függően lehet egy terület járható vagy többé-kevésbé járhatatlan. Például a homok nedvesen jól járható, szárazon nehezen, az agyag éppen fordítva. Több ízben is a homok ejtette foglyul a lövegeket, amiket ha nem sikerült időben kiszabadítani, könnyen az ellenség zsákmányául estek. Ez fordult elő például a kápolnai csatában a VII. hadtesthez tartozó I. lovasüteggel és Tápíobicskénél az 1. tizenkét fontos üteggel is.

A szeredi ütközetben az ingoványos talaj okozta a 2. tizenkét fontos üteg lövegeinek elvesztését, 1849. június 16-án: „szembe jött velem Butykai Józsi, és tüzerek a tizenkét fontos ütegtől (hátukon a felső rúd, kefe kotró). Mód nélkül zúgolódtak hogy a tizenkét fontos üteget az első csatavonalba, a dágványok közé küldték, s a hadtest első meghökölésénél, a süppedékes helyről a lovak az ágyúkat nem bírván kivonszolni, 4 ágyú odaveszett” – írta visszaemlékezésében együtt érzően a „kolléga” Sáfrány Mihály tüzér hadnagy.⁶⁹

A honvédsereg legemlékezetesebb „sárdagasztása” 1849 márciusában volt, amikor az új hadműveleti tervnek megfelelően a csapatok Cibakháza térségéből Tiszafüredre meneteltek; köztük a 6. zászlóalj is. „Életemben sok utat bejártam, hanem ki sárnak idején Füred és Poroszló között nem járt, annak még fogalma sem lehet rossz utakról, valamint nekem sem volt, míg itt nem jártam; s csak azon csodálkoztam, midőn Poroszlóra érkeztünk, és este felé hallám, hogy már minden ágyúink és szekereink megérkeztek, hogy miként juthattak azok egy nap alatt ide, mikor mi gyalog is majdnem elmerültünk több helyen a pocsolyában; de volt is vontatás, lárma és kiabálás [...] Igaz, hogy néhány előfogatos kocsis szerencsés volt biz éjszakai szállásra is ott maradni a sár közepén, honnan se előre, se hátra nem akart kimozdulni.”⁷⁰

⁶⁸ P[önitz], [Carl Eduard]: Taktik der Infanterie und Cavalerie zum gebrauche für Offiziere aller Grade und Waffen. Bd. 1–2. Adorf, 1847. I. t. 116. o.

⁶⁹ Sáfrány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította: Sáfrány Géza. Miskolc, 1941. 47. o., Butykai József: Az 1848/9-iki első 12 fontos honvédüteg történetéből. *Vasárnapi Újság*, 1883. 32–34. sz. (A továbbiakban: *Butykai* 1883.) 548. o. és *Karsa* 1993. 226. o. Az utóbbi esetről az említett tüzér maga is beszámolt: „Az üteg [...] kedvező és sikeres működést biztosító állásból előre vezényelve s tapintatlanul kedvezőtlen terepen, az apró és könnyen kezelhető háromfontos ágyúkkal egy vonalba felállítva, a négy darab tizenkétfontos löveg az ellen gyalogságának szuronytámadásával elfoglaltatott.” *Butykai* 1883. 549. o.

⁷⁰ 1849. március 30. Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédzászlóalj történetéről. Szerk. *Székelyné Körösi Ilona*. (Kecskemétiak a szabadságharcban I.) Kecskemét, 1998. 82. o.

A talajra legérzékenyebb fegyvernem a lovasság volt, bármilyen nagyszerű roham is kudarcba fulladt, ha a tágas nyílt mezőről kiderült, hogy vizenyős terület, ahol a lendület hirtelen megtört. Gyanú esetén nem volt elég a szemrevétel, bizony lóval kellett a területet kipróbálni, amire egy bátor és ügyes járórt küldtek ki.⁷¹

További szerepet töltött be a tüzéség tevékenységében, hogy vajon az akkor gyakran használt úgynevezett felpattanó lövések kemény (esetleg fagyott) talajra érkeztek vagy felázottra, esetleg frissen szántott területre. (Ezt kihasználható, az erődök és sáncok körül előszeretettel szántották fel – lóirányra merőlegesen – a talajt.) A friss szántás volt segítségére a temesvári csatában a 2. lengyel dzsídásrezdnek: „Az ellenség megszállta a velünk átellenben fekvő és felénk lejtő terepet. Mi is magaslaton álltunk, de alacsonyabban, mint az ellenség. Előttünk frissen felszántott földek, melyek az ellenség felé emelkedtek, így a magasabb terepről jövő golyók nagyobb részt mind odacsapódtak, s nem sok kárt tettek bennünk.”⁷²

Szintén ilyen szerencsével járt a 25. honvéd zászlóalj az 1849. január 25-i ceglédi ütközetben. „Mi ez alkalommal oly szerencsések voltunk, hogy zászlóaljunkból egy embert sem veszítettünk, mert egy üteg ágyú fedezetére, egy szántásra állítottunk s minden ágyúgolyó, melyet ellenünk lőttek, előttünk pár lépéssel belecuppant a már teljesen felágyult szántásba és megfeneklett, megelégedvén azzal, hogy telecsapdosott bennünket sárral úgy, mint a kőműves tele csapja a falat, midőn ripacsos vakolatot készít.”⁷³

Aznap a 48. zászlóalj is többet „szenvedett” a sártól, mint a lövedékektől, Mihálka Endre szerint: „Z[ászló]aljunk ágyú-födözetre volt kiállítva, [...] az előttünk erősen tüzelő ágyúk mögött volt tömegben felállítva. [...] Itt az ellenség is ugyancsak elkeseredetten szórta ránk ágyúgolyó s gránátjait. Csakhogy nem sok kárt tehetett köztünk, mert a golyó vagy fejünk felett sikított el, s hátunk mögött csapódott a sárba, vagy előttünk vágódott le, két-három ölnyi magasságú bokrot csapva fel a levegőben a szántó föld feneketlen puha sarából, s ránk szórva azt, melytől szemünk-szánk tele lett csapva. Több gránát nem pattanhatott szét, mivel a vizes sárba mélyen befürödve elaludt.”⁷⁴

Nem elhanyagolható a talajnak a vízellátásban betöltött szerepe sem, hiszen folyóvíz hiányában a csapatokat kutakból kellett ellátni. Görgey István 1849 nyarának tiszántúli hadműveletei kapcsán fogalmazta meg: „Ha három hadtest egyetlen úton törekszik előre, az első fenéig meríti ki a kutakat e nem igen bővizű vidéken, s az utolsó már szomjan vész a napégette rónán.”⁷⁵

A növényzet szerepe leginkább a domborzathoz áll legközelebb: közlekedési és áttekintési akadály. Közlekedési akadály jellege fokozódik, ha más – a járhatóságot csökkentő – földrajzi elemekkel (például lejtő) párosul. Sűrű növénytakaró esetén mind a lovasság mind a tüzéség által nehezen vagy alig használható, ez a gyalogság terepe.

1849. június 4-én a honvédek kitörést hajtottak végre a Péterváradot ostromló császári csapatok ellen. Még pirkadat előtt a 30. zászlóalj útja egy szőlővel beültetett és lépcsőzetesen kialakított területen haladt keresztül: „Az idő még egészen setét volt [...] mi is megindultunk, az útról letértünk és a szőlőhegyekbe hatoltunk be. Itt nagyon nehezen tudtunk

⁷¹ Lovassági harcműtan 1870. 111–112. o.

⁷² Kovács István: Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna. Lengyel dzsídások a szabadságharc végnapjaiban (Roman Gąsiorowski levél-émlékiratai). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001. 3. sz. 692. o.

⁷³ *Dékány* 2004. 32. o.

⁷⁴ Mihálka Endre naplója. In: „De víg élet, s mily gyöngy élet ... a honvédelet.” Szerk. *Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter*. Nyiregyháza, 2002. 41. o.

⁷⁵ *Görgey* 1885–1888. III. k. 274. o.

előrehaladni, a szőlőtőkékbe botlottunk, garádokon kellett átmászni, úgyhogy sorrendet lehetetlen volt tartani, én is a lóru leszálltam, és gyalog botorkáltam.”⁷⁶

A művelt kertekben nem is annyira a növényzet zavaró, hanem a kerítések és az árkok. Bár ez utóbbiak leküzdése könnyebben ment, ha volt rá kellő motiváció. És ilyenből a harcmezőn volt bőven: „Jó közelből láttuk, hogy a 9-ik és más társ-zászlóaljka a város ellen intézett roham közben, mint segítették szuronyaikkal az ellent a visszavonulásukat gátló kerítésekben minél gyorsabban átkelhetni.”⁷⁷

Mint említettem, a növényzet fedezéknek csak annyiban kedvező, hogy a pontos célzást lehetetlenné teszi. E mellett ki kell hangsúlyozni az idényjellegét és az évszakok váltakozásának hatását. Előbbi alatt értjük azt, hogy például egy szántón kora tavasszal, alacsony növényzet van, nyáron pedig akár ember nagyságú kalászos. Az évszakok váltakozásának megfelelően pedig egy nyári erdő remek fedezék, egy lombja vesztett téli már kevésbé.

Az idényjelleg megnyilvánulása a földeken hagyott learatott gabona is, ami a Perlasz és Écska közötti összecsapásban a szerb felkelőket segítette a Schwarzenberg-ulánusokkal szemben. „Bánsági termésű tengeriben rejlő gyalogság ellen lovassági támadást intézni sikerrel egyáltalán nem nagyon biztató vállalkozás: a búzakeresztek ezreitől borított előtér lovassági rohamra tényleg alkalmatlan lévén, azon a lovak egymásra buktak, s ez által a csapat megzavarodván, a rohamnak, mely utolsó s illetőleg döntő stádiumában, a tengeriben lappangó gyalogosok tüzkörébe már nagyon is megbomlott állapotban érkezett volna, előreláthatólag korán meg kellett hiúsulnia.”⁷⁸

A korabeli gabonafélék igen magasra nőttek, akár egy gyalogost, de például egyes kukoricafajták még a lovasságot is képesek voltak elfedni. Utóbbinak már komoly, az orosz haderő harci tevékenységét befolyásoló eredménye volt a debreceni ütközetben. Ugyanis „a rozs és a búza néhol olyan magas, hogy meghaladja az ember magasságát, kukorica pedig néhol, mint például Debrecen körül, akkora méreteket ér el, hogy akár egy lovon ülő ember is elbújhat benne. Jól ismert egy eset, ami a maga idejében nagy port vert fel: a Debrecen melletti csata idején a főhadiszállás segédtsíztjei és futártíztjei nem tudtak előkeríteni egy lovas hadosztályt, amelyet a döntő pillanatban fel kellett volna használni, hogy megtámadja a magyar frontvonal bal szárnyát, mert a parancsnoka, hogy az ellenséges tűz elől elrejtse, egy kukoricásba vezényelte” – jegyezte fel Andrej Mihajlovics Fatyjejev, a mariupoli huszárezred hadnagya.⁷⁹

A kátyi ütközetben (1849. június 7.) a magyar gyalogságnak nyújtott fedezéket a rozs: „az útról a szántóföldekre csatarendbe fejlődünk, amelyeken a zöld rozs olyan magas volt, hogy a gyalog ember abból ki sem látszott. A honvédeinknek csak a szuronya volt látható, melynél fogva nagyon bajos volt abban mozogni; azonban meg azt az előnyt nyújtotta, hogy az ellenség bennünket nem láthatott, és így ágyúinak nem igen voltak célpontjai.”⁸⁰

A nagy kiterjedésű erdők azzal a kárral járnak, hogy nem fedezik megfelelően a szárnyat, aránytalanul sok katonát leköt a szemmel tartásuk, az ellenség észrevétlenül meg-

⁷⁶ *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. 295. o.

⁷⁷ Nagysalló, 1849. április 19. *Butykai* 1883. 549. o.

⁷⁸ 1848. augusztus. *Véndrei Ferenc*: Nagy-Becskerektől Pákozdig. Hadi élmények 1848-ból. *Budapesti Szemle*, 1888. 55. k. 388. o.

⁷⁹ Debrecen, 1849. augusztus 5. Otto Woldemar von Glasenapp altábornagy vezette 2. könnyű lovashadosztály. *Andrej Fatyjejev*: Világostól – Krimig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből. Budapest, 2011. 135. o.

⁸⁰ *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. 309. o.

kerülheti a sereget, és a kapcsolattartás is nehezedik. Utóbbira az isaszegi, valamint a Komárom melletti Ácsi-erdőben vívott harc kiváló példa.⁸¹

A nem kellően szemmel tartott kiterjedt erdősség a debreceni ütközetben okozta az I. hadtest vesztét. A magyar jobbszárnyat ugyanis az orosz könnyűlovasság a debreceni Nagyerdőben megkerülte és hátba támadta. Az itt álló, Korponay János ezredes vezette gyenge népfölkelő sereg lényegében pillanatok alatt megsemmisült, majd az ellenség a centrumban álló Bobich-hadosztályra vetette magát, és azt is szétzilálta. A hadtestet a teljes vereségtől csak az mentette meg, hogy az orosz támadás – a Fatyjejev által imént említett okból – a balszárny ellen elmaradt, és így az fedezni tudta a visszavonulást.⁸²

⁸¹ Isaszeg: 1849. április 6. Komárom: 1849. július 2.

⁸² Debrecen, 1849. augusztus 2. *Hermann* 2001. 384. o.

LÁSZLÓ PÁSZTI

THE INFLUENCE OF NATURAL CONDITIONS ON MILITARY OPERATIONS
AS SEEN THROUGH THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE

Summary

19th century army leaders surpassed the line tactics characteristic of the 18th century and tried to exploit geographical factors to their own strategic goals. The connection between geographical space and military science was examined by two disciplines: topography and military geography. The optimal use of the terrain in officer candidate schools was taught in this period in order to gain victory in battles. Textbooks showed the proper ways of adaptation with plenty of examples and rough maps; and troops also received training in this respect. Even training regulations included more and more references to the influence of natural conditions.

The paper presents the influence of natural conditions on armed operations through some examples from the Hungarian Independence War in 1848–1849. Following the survey of the maps of the time which helped orientation on the terrain (Husar Colonel János Lipszky, *Mappa generalis Regni Hungariae*, Pest–Vienna, 1806; József Aszalay, *Mappa generalis topographico-ecclesatico-ethnographico-statistica Regni Hungariae*, Vienna 1825; Demeter Görög, Sámuel Kerekes, József Márton, *Magyar átlás*, Vienna, 1811. etc.), the following geographical factors are explored: 1) terrain, which, according to the classification of the time could have influence on military operations in three ways: as a transportation obstacle, a view obstacle, or shelter from enemy fire. 2) Climate and weather conditions, such as temperature, precipitation, wind. 3) Ground and vegetation.

LÁSZLÓ PÁSZTI

L'EFFET DES CONDITIONS NATURELLES SUR LES ACTIONS MILITAIRES
À TRAVERS L'EXEMPLE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849

Résumé

Dépassant la tactique de la ligne de file qui caractérisait le 18e siècle, les chefs d'armée du 19e cherchèrent aussi à exploiter les conditions géographiques pour réaliser leurs objectifs. La relation entre l'espace géographique et la science militaire fait l'objet de deux sciences : la topographie et la géographie militaire. A cette époque, l'utilisation optimale du terrain fut déjà enseignée dans les écoles d'officiers. Les manuels présentaient à travers de nombreux exemples et schémas de carte les méthodes d'adaptation à suivre, mais les simples soldats reçurent également une formation en la matière. Les effets des conditions naturelles furent alors de plus en plus souvent évoqués dans les règlements d'enseignement.

Cette étude présente l'effet de l'environnement géographique sur les actions armées à travers quelques exemples de la guerre d'indépendance de Hongrie de 1848–1849. Après examen des cartes d'époque qui facilitaient l'orientation sur le terrain (colonel de hussards János Lipszky : *Mappa generalis Regni Hungariae*, Pest–Vienne, 1806 ; József Aszalay : *Mappa generalis topographico-ecclesatico-ethnographico-statistica Regni Hungariae*, Vienne, 1825 ; Demeter Görög, Sámuel Kerekes, József Márton : *Magyar átlás* [Atlas hongrois], Vienne, 1811. etc.), j'étudie les facteurs géographiques suivants : 1) le terrain qui, selon la classification d'époque, influence les actions militaires par trois éléments : obstacle pour le déplacement, obstacle pour la visibilité et abri protégeant du tir ennemi ; 2) le climat et les facteurs météorologiques, tels que la température, la précipitation et le vent ; 3) le sol et la végétation.

LÁSZLÓ PÁSZTI

DER EINFLUSS DER NATÜRLICHEN UMGEBUNG AUF DIE
KAMPFEREIGNISSE
AM BEISPIEL DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848–1849*Resümee*

Die Heerführer des 19. Jahrhunderts versuchten – die für das 18. Jahrhundert charakteristische Lineartaktik hinter sich lassend – die geografischen Faktoren für ihre eigenen taktischen Ziele zu nutzen. Die Beziehung zwischen geografischem Raum und Militärwissenschaft wurde gleich von zwei Wissenschaftsgebieten untersucht: der Geländekunde und der Militärgeografie. Im Interesse des Kampferfolgs wurde die optimale Ausnutzung des Geländes in dieser Zeit bereits in Offiziersschulen unterrichtet. Fachbücher stellten mit Hilfe von reichhaltigen Beispielen und Kartenskizzen die Arten der richtigen Anpassung dar, aber auch die Mannschaft erhielt diesbezüglich eine Ausbildung. Auch in den Unterrichtsvorschriften nahm die Zahl der Verweise auf die Naturfaktoren zu.

Die vorliegende Studie stellt die Wirkung der geografischen Umgebung auf die bewaffnete Tätigkeit an einigen Beispielen des Freiheitskampfes von 1848–1849 in Ungarn dar. Im Anschluss an einen Überblick über die zeitgenössischen Karten, die bei der Orientierung im Gelände behilflich waren (Husarenoberst János Lipszky: *Mappa generalis Regni Hungariae*, Pest–Wien, 1806; József Aszalay: *Mappa generalis topographico-ecclesiatico-ethnographico-statistica Regni Hungariae*, Wien 1825; Demeter Görög, Sámuel Kerekes, József Márton: *Magyar átlás*, Wien, 1811 usw.) werden folgende konkreten geografischen Faktoren untersucht: 1) Das Gelände, das gemäß der zeitgenössischen Klassifizierung in dreierlei Hinsicht einen Einfluss auf die Kampfhandlungen hatte: als Verkehrshindernis, als Übersichtshindernis und als Deckung gegenüber den Auswirkungen des gegnerischen Feuers. 2) Das Klima und die Witterungsbedingungen, wie Temperatur, Niederschlag und Wind. 3) Der Boden und die Pflanzendecke.

ЛАСЛО ПАСТИ

ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНЫХ УСЛОВИЙ НА БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ НА ПРИМЕРЕ
ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1848–1849-ЫХ ГОДОВ*Резюме*

Военные предводители XIX-ого века, перешагнув через линейную тактику, характерную для XVIII века, старались использовать географические факторы в соответствии с собственными тактическими целями. Связь географического пространства и военной науки исследовали также две отрасли науки: топография и военная география.

В интересах успеха боя оптимальное использование местности в этот период уже преподавалось в офицерских училищах. Специальные учебники с многочисленными примерами, схемами и картами изображали различные способы правильного приспособления к местности, и личный состав был также соответственно обучен. В учебных уставах содержалось все больше ссылок на воздействие природных факторов. Настоятельно в них останавливались на ответственности офицеров, занимавшихся подготовкой личного состава, чтобы они помимо обучения тренировали солдат на местности с целью усвоения целесообразных способов использования условий местности в интересах собственной защиты и в ущерб врагу.

Настоящая статья показывает воздействие географической среды на боевые действия личного состава на нескольких примерах борцов за свободу Венгрии 1848–1849-ых годов. Автор делает обзор карт того времени, содействовавших ориентировке на местности (гусарский полковник Янош Липски: *Mappa generalis Regni Hungariae*. Пешт–Вена, 1806.; Йозеф Асалаи: *Mappa generalis topographico-ecclesatico-ethnographico-statistica Regni Hungariae*. Вена. 1825.; Деметер Гёрёг – Самюэль Керекеш – Йозеф Мартон: *Magyar átlás*. Вена, 1811. после чего рассматривает следующие конкретные географические факторы: 1. местность, которая согласно классификации того времени оказывает влияние на боевые действия в трех качествах: препятствия для передвижения, препятствия для просмотра и прикрытие от воздействия огня противника. 2. Климатические и погодные факторы, как-то: температура, осадки и ветер. 3. Почва и растительное покрывало.

AZ „E-AKCIÓ”, AVAGY KÍSÉRLET A MAGYAR KATONAI AVIATIKA MEGMENTÉSÉRE – 1920–1921¹

Az első világháborút lezáró békediktátumok közül az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák békeszerződés tette nyilvánvalóvá a Tanácsköztársaság bukását követően, hogy az egyébként is jelentős katonai korlátozások mellett lényegében a magyar katonai repülés teljes megsemmisítésével kell számolni. Mivel az említett békediktátum megtiltotta nemcsak az osztrák hadsereg keretein belül egy repülőcsapat felállítását, valamint a ratifikálást követő fél éven belül Ausztria gyáraiban bármilyen repülőgépgyártását és az ehhez szükséges ipari anyagok behozatalát, hanem tulajdonképpen megbénította a polgári repülést is, ezért a magyar Honvédelmi Minisztérium 37. (légügyi) osztálya hozzáfogott, hogy kidolgozza az országra váró hasonló előírások megkerülésének módozatait. Az 1919. szeptember 28-i előterjesztésben egyértelműen leszögezték, hogy „A 37. osztály, mint a magyar katonai aviatikának legfőbb felelős irányító szerve kötelességet akar teljesíteni, mikor fentiekre² felhívja az előljárók figyelmét, mert kötelességének tartja reá mutatni minden olyan lehetőségre, amellyel biztosítani lehetne azt, hogy a nemzeti hadsereg szükség esetén ne legyen kénytelen nélkülözni egy kellően képzett és feladatainak minden tekintetben megfelelni képes repülőcsapatot. Még akkor sem, ha ez által a békeszerződés idevágó rendelkezéseinek megkerülésével kellene számolni.”³

A kiegészített és október 15-én ellenjegyzett javaslat szerint az osztály feladata továbbá „a szemmel tartandó irányelvek kitérésével és a katona-repülők ideiglenes elhelyezésével elkészítse annak lehetőségét, hogy a leszerelt katonai repülés polgári köntösben úgy támadjon fel, hogy a kitéréselt irányelvek betartása felett felelős állami irányító szerv őröködjék, amely hivatva van biztosítani azt, hogy Magyarország területén lévő légi forgalmi vállalatok személyzete, anyaga és ipara szükség esetén bármikor katonai szolgálatba legyen állítható”.⁴ A katonai repülés rejtésének előmunkálataira fel kívántak állítani egy légügyi bizottságot a Kereskedelemügyi Minisztériumban, amely a tervezet szerint a HM 37. osztályának örökébe lép, ha a békeszerződés annak megszüntetése iránt intézkedik. Ezt követően a megszervezett kereskedelemügyi minisztériumi légügyi osztály lenne hivatott a polgári repülésnek a katonai irányelveknek megfelelő irányítására.⁵ A Fővezérség tíz nappal később született válaszában egyetértett a HM 37. osztály javaslatával, kiegészítve azzal, hogy a repülőcsapatot a „repülőposta” cégére alá kell helyezni, továbbá a javaslat az előkészítést követően csak akkor hajtandó végre, ha a helyzet azt megköveteli.⁶ A tervezet megvalósítását azonban nem lehetett sokáig halogatni.

¹ A címben szereplő, a korban általánosan használt és elfogadott „aviatika” kifejezés helyett a szövegben – az idézett részek kivételével – a közérthetőség kedvéért annak magyar megfelelőjét (repülés) alkalmaztuk. E helyen szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Szabó Miklós ny. altábornagy úrnak a tanulmányhoz nyújtott hasznos tanácsaiért és építő kritikái kiegészítéseiért.

² Ti. a magyar repülés megsemmisítésére, s ennek következményeire. *M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945.* Budapest, 1999. 8. o.

³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) iratai. 16.059/Eln. D. 37.—1919. 981. d.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ HL Vezérkari Főnökség (a továbbiakban: VKF) iratai. I. csoport. 1853/I. b.—1919. 1. d.

A rejtést fentről kezdve, polgáriásították az ügyeket intéző csúcsszervet, a HM Légügyi osztályát. Már novemberben 18-án rendelkeztek az osztály megszüntetéséről, ügykörének elvi kérdéseit, a gyárak működésének irányítását, a repülőszemélyzet nyilvántartását illető részét a Fővezérség I. b. osztályának adták át (ez 1920. január 25-én ugyancsak megszűnt), a repülőanyagra vonatkozó ügyek pedig a katonai közigazgatási főcsoport műszaki anyagosztályának ügykörébe léptek.⁷ 1920. januárjában megalakították a II. (légiforgalmi) szakosztályt a Kereskedelemügyi Minisztériumon belül – élén Petróczy István alezredessel, a HM 37. osztály korábbi vezetőjével –, február 11-én pedig életre hívták a Magyar Aeroforgalmi Rt-t (MAEFORT), amelynek nyilvános célja a légi forgalom fejlesztése, valójában emellett leginkább „a repülőcsapat felfegyverzése és készenlében tartása” volt. 1920. augusztus 1-jén a rejtés feltételeinek javítása érdekében átszervezték a légi ügyek irányítását, a II. (légiforgalmi) szakosztály feladatait az újonnan megalakuló XI. (légiforgalmi) szakosztály vette át. Itt, valamint más minisztériumokban és kormány-szerveknél formálisan mintegy 100 repülőtisztet foglalkoztattak.

A szervezetrendszer átalakítása mellett ugyanakkor felmerül a kérdés, miután a román királyi hadsereg elhagyta az országot – lényegében az összes mozdítható hadianyaggal együtt – miből gazdálkodhattak a magyar repülőcsapatok?⁸

A katonai repülés elsődleges forrása Szeged volt, ahol a világháború során kiképzést folytató repülőpótszázad, továbbá egy repülőgép-javító műhely működött. Ennek alapjain a háborút követően egy repülőosztályt állítottak fel, néhány repülőgépet pedig Aradról is sikerült átmenteni Szegedre – igaz, ebből szerelték fel a később Kecskemétre költözött repülő-alakulatot. Az ellenforradalmi kormány a francia megszálló csapatok jóváhagyásával és felügyelete alatt 1919. június végétől egy repülőszázadot működtetett, de a „vörös” kormánnyal nem szimpatizáló vagy abból kiábrándult repülőtiszték elsődleges menedékhelye is Szeged volt, ahová sok esetben repülőgépeikkel érkeztek. Mindezek ellenére 1919. november 30. és 1920. február 1. között a szegedi repülőszázad a jelentések szerint mindössze három bevethető repülőgéppel rendelkezett.⁹

Szombathelyen ugyancsak komoly repülőélet folyt 1915. május és 1918. november között. A tanácskormány idején azonban már csak egy kiképzőszázad települt a város repülőterén, ám mielőtt komolyabb munkához láthattak volna, a századot a fővárosba költöztették. A románok bevonulásakor azonban újfent megnőtt a jelentősége, hiszen az ország nyugati szeglete az utolsó mentsvárnak számított, a Hány László parancsnoksága alatt álló 8. (harc) repülőszázad, a kecskeméti 5. repülőszázad nagy része a kaposvári 1. repülőszázad maradványaival, valamint a győri 4. repülőszázad is Szombathelyre vonult vissza. Horthy Miklós és csapatai budapesti bevonulásának biztosítására a szombathelyi századtól hat, míg a siófoki különítménytől kettő repülőgépet rendeltek a fővárosba (így ezután már a budapesti század is rendelkezett gépekkel). Szombathelyen 1919. november 20–24. között öt, november 30. és december 10. között kettő bevethető gépet jelentettek.¹⁰

⁷ HL HM iratai. 18. 600/Eln. B.–1919. 981. d.

⁸ A Légügyi osztály által folyamatosan vezetett nyilvántartások szerint az 1919. november 21-éig 302 vadon repülőanyagot vittek el a románok különböző helyekről, ezek közül szeptember 26. és november 21. között 97 vasúti kocsit már el is hagyta az országot a Tisza-hidakon keresztül. HL HM iratai. 1811/bk. 37. oszt. 980. d.

⁹ HL VKF iratai. 2353/I. a.–1919. 2. d. Az alacsony számokból egyértelműnek tűnik, hogy a repülőgép-javító műhelyt a magyar szándék ellenére sem helyezték üzembe.

¹⁰ HL VKF iratai. 1963/I. a., 2083/I. b.–1919. 1. d., 2353/I. a.–1919. 2. d. A november 16-i bevonuláshoz átrepült gépek típusai: a szombathelyi repülőszázadtól 3 Fokker D. VII, 1 Fokker D. VI és 2 UFAG C.I, a siófoki repülőkülönítménytől 1–1 UFAG C.I és 169-es sorozatú Hansa-Brandenburg C.I. A decemberi nyilvántartásban szereplő 2 repülőgép Fokker D. VII típusú volt.

Ezek a rendkívül alacsony számok egybecsengenek azzal az 1919. december 28-ai keltezésű kimutatással, amely gróf Teleki József kérdésére közölte a román megszállás utáni „Visszamaradt repülőanyagok” mennyiségét. Eszerint a magyar repülőcsapatok a következőkkel rendelkeztek: 55 használt repülőgép (sárkány) javításra szoruló állapotban, 11 használt repülőgépmotor javításra szoruló állapotban, 36 repülőgép-roncs, 12 motorroncs, valamint különböző mennyiségű propellerek, szárnyak, repülőgép-alkatrészek.¹¹

Ugyanakkor a szegedi kormány már 1919 nyarán intézkedéseket tett repülőgépek beszerzése iránt a szomszédos Ausztriában. Szeptember 1-jén Vogt Valdemár ezredes, a szegedi kormány bécsi katonai megbízottja jelentette, hogy nyolc – indulásra kész – repülőgép áll a Bécs melletti Hennersdorf magánrepülőterén további utasításra várva, míg kettő együléses repülőgépet a Phönix repülőgépgyártól megvásároltak, ezek javítása befejezésükhöz közeledik.¹² A repülőgépek hazahozatalára azonban csak 1920 elején nyílt lehetőség, titokban repülték át őket Szombathelyre. Emellett a három magyar repülőgépgyár is igyekezett produktív termeléssel támogatni a magyar katonai repülést a megmaradt nyersanyagokból és az el nem szállított szerszámgépekkel, ennek eredményeként hozzávetőleg 40 újonnan gyártott repülőgépet adtak át a repülőcsapatoknak.¹³ A MAEFORT és a Honvédelmi Minisztérium között 1920. október 6-án lezajlott tárgyalások jegyzőkönyvéhez csatolt áttekintés szerint a társaság 1920. október 11-én 22 forgalmi, 20 iskola- és 60 javítható repülőgéppel, valamint kb. 150 db jó és kb. 100 db javítható motorral rendelkezett. További 15 Phönix és 36 MÁG kétüléses repülőgépet, valamint 12 db új motort rendeltek meg. Ezek azonban valószínűleg már nem készülhettek el.¹⁴

A repülőanyag mentésének folyamata

Miután a katonai repülés szervezetrendszerét átalakították, illetve polgári köntösbe bújtatták, a MAEFORT kapta a feladatot, hogy a tulajdonában lévő repülőgépeket és minden anyagot, amely egy repülőcsapat működtetéséhez és fenntartásához szükséges, olyan biztonságos helyekre szállítsa, ahol a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrei nem találhatják meg. A Honvédelmi Minisztérium mindehhez 200 000 koronát biztosított a társaság részére, ám ezt az összeget az 1921 első felében végzett munkálatok lényegében teljesen felemésztették, ezért további 100 000 koronával növelték meg az „E-akció”¹⁵-ra szánt keretet. A vonatkozó elszámolások szerint a végösszeg 292 496. 80 koronára rúgott.

¹¹ HL HM iratai. 21626/a bk. 981. d.

¹² HL VKF iratai. I. csoport. 1638/I. b. – 1919. 1. d.

¹³ A gyárak termelésére egyéb dokumentumok hiányában kizárólag a repülőgépek jelzésrendszere alapján van mód következtetni, amely megkülönböztette a használt (javított) repülőgépeket az újonnan gyártottaktól. Eszerint az aszói Lloyd Repülőgépgyár Rt. 20 Phönix C. I és legalább 1 Aviatik D. I, az albertfalvai Magyar Repülőgépgyár Rt. Legalább 6 UFAG C.I és 3 Hansa-Brandenburg C. I, míg a mátyásföldi mintegy 4 Aviatik D.I és néhány Fokker D.VII, illetve D.VI típusú repülőgépet szerelt össze. A használt gépek jelzéseinek esetében a legmagasabb ismert szám a 130-as volt, de kérdéses, hogy az összes számot alkalmazták-e repülőgépek jelölésére. Ennek ellentmond az a dokumentum, amely szerint a MAEFORT az „E-akció” végrehajtását követően az antant elől elrejtett anyagok kívül mintegy 25–30 repülőgép-sárkánnyal rendelkezett ép, vagy javítható állapotban. *Vesztényi János*: A magyar katonai repülés 1920–1945. HL Tanulmánygyűjtemény, 2787. 39. o.

¹⁴ HL HM iratai. 83056/Eln. 1.–1920.

¹⁵ Az 1920-as évek katonai irataiban „E”-vel jelölték a „kényes” ügyeket, amely az „Entent”-re vagy az „Ellenőrzés”-re való utalást jelentette.

Maga a rejtés folyamata a három repülési központot: a szegedi, a szombathelyi és a budapesti repülőállomást, valamint a repülőgépgyárakat és az anyagszertárakat érintette. Az itt fellelhető anyagokat kellett megmenteni egy majdan felállítandó, illetve újraformálódó repülőcsapat számára.¹⁶

Szegeden a rejtés első fázisában, a jó állapotban, de használaton kívül lévő egyes vadászrepülőgépeket és különféle repülőgép-motorokat szállították el a megfelelőnek ítélt rejtekhelyekre. 1921. március 1-jén 15.00-kor indult egy különítmény három repülőgéppel a javítóműhelyből a repülőtértől 19 km-re fekvő Gárgyán majorba, a rejtési munkálatokkal 23.00-kor végeztek.¹⁷ Április 20-án 21.00-kor 10 motort szállítottak a piarista gimnázium pincéjébe, ahol hajnali fél 3-ra fejeződtek be a munkálatok.¹⁸ Másnap, 21-én este a Tóth majorba rejtett hét vadászgépet a Szücs-féle pincékbe fuvarozták át, ám mivel a pince bejárata alacsonynak bizonyult, a repülőállomás tisztviselői már délelőtt leástak mintegy 90 cm-t és egy befelé vezető rámpát építettek. A pince visszafalazásával ért véget a feladat hajnali 4. 30-kor.¹⁹ Június 7-én és 8-án folytatódott a repülőgép-motorok elrejtése: az esti órákban 8 motort helyeztek el Kanyó főhadnagy házában, a Boldogasszony sugárút 17. szám alatt. A feladatot mindkét nap az állomás 16 tisztviselője végezte.²⁰

A helyi rejtés mellett a használatban, vagyis repülőképes állapotban lévő gépek előkészítése is folyt. A berepüléseket és a szükséges javításokat követően előbb május 21-én a Kalocsa melletti Gerjenbe reptettek három kétüléset, ahol 22-én a rejtéshez szükséges munkákat elvégezték, majd másnap indultak vissza Pesten keresztül Szegedre. Mivel a majorban több gépet nem lehetett elhelyezni, a május 25-én elstartolt négy repülőgép a Bonyhád melletti Jányapuszta felé vette az irányt. A személyzet az érkezést követően a gépeket szétszerelte és elraktározta, mindez két napot vett igénybe, ezután indultak vissza az állomáshelyükre.²¹

¹⁶ A rejtésre vonatkozó, rendelkezésünkre álló adatok elsődleges forrása: HL HM iratai. 06/titk. 1. – 1923. Az iratsomó az „E-akció” költségelszámolásait tartalmazza. További fontos információkat tartalmaz: Századnapló – 1921. (Szeged). Másolat a szerző birtokában. A századnaplóban több helyen is utalnak a MAEFORT 10482/T.92. sz. rendeletére, amely valószínűleg tételesen megadta az elrejtendő repülőgépek és motorok sorszámaikat, a dokumentum azonban a társaság egyéb dokumentumaival együtt nem fellelhető.

¹⁷ Az elrejtett gépek: a H-OA. 1 jelzésű Aviatik D.I típusú (az aszódi Lloyd gyártotta), a H-PD.1 jelzésű valószínűleg osztrák gyártású Phönix D.III típusú és a H-J.84 jelű, eddig nem azonosított típusú vadászgép.

¹⁸ A fenti repülőgép-motorok a következők voltak: 4 db 160 LE-s Daimler (17201, 17661, 17353 és 17526 gyártási számokkal), 2 db 230 LE-s Austro Daimler (23413, 23254), 1 db 200 LE-s Hiero (1097–H 206.4), valamint 3 db 230 LE-s Fiat gyártású Hiero (34890, 34230, 34407) motor.

¹⁹ A vadászgépek típusai: 5 Fokker D. VII, 1 Aviatik D. I és 1 Phönix.

²⁰ Századnapló–1921. Március 1., április 20–2., június 7–8. bejegyzések.

²¹ 1921. május 25-én 9. 45-kor startoltak Szegedről Lengyel Á. László és Schwetz Zoltán felügyelők a H-J. 91 jelű géppel, hogy meggyőződjenek a jányapusztai rejtekhely alkalmasságáról. Leszálláskor a gép sérülést szenvedett, de 16.40-kor telefonon jelentették, hogy a hely megfelelő és a kijelölt gépek indulhatnak. Századnapló – 1921. Május 18–28. közti bejegyzések.; HL HM iratai. 06/titk. 1.–1923.

A Szegedről történt gép-átrepülések²²

Indulás	Repülőgép		Pilóta	Kísérő	Cél	Érkezés
	jelzése	Típusa				
1921. 05. 21. 18.10	H-OP.8	Phönix C.I (L)	Fejes	Peschka	Gerjen major, Kalocsa	
	H-OP.16	Phönix C.I (L)	Újvári	Schwetz		
	H-OP.20	Phönix C.I (L)	Lengyel	Próbáld		
1921. 05. 25. 18.10	H-OP.14	Phönix C.I (L)	Újvári	Próbáld	Jányapuszta, Bonyhád	19.00
	H-OP.7	Phönix C.I (L)	Hefty	Peschka		
	H-EC.1	UFAG C.I (U)	Kerekes	Hertelendy		
	H-J.112	UFAG C.I (U)	Kálmán	Gyomlay		

Szombathelyen nagyságrendileg a szegedihez közel hasonló repülőüzem létezett. A MAEFORT forgalmi állomása mellett pilótaképzést is végeztek, így jelentős mennyiségű repülőgép és egyéb felszerelés várt elrejtésre. E folyamatnak viszont csak néhány szeletét ismerjük. A város közelében vagy a vármegye területén különböző rejtékhelyekre szállított anyagokról például a Rothler és Bajusz Autófuvarozási és Mechanikai Gépjavító Vállalatának 1921. november 22-én kiállított számlája szerint az „E-akció” során a szombathelyi repülőállomás fuvarozásaihoz 28 420 korona értékű (300 kg benzin, 50 kg olaj) üzemanyagot használtak fel, ami jelentős ténykedésre utal. Emellett több géppel át kívántak repülni a fővárosba, a kivitelezésbe azonban néhány hiba csúszott. A május 31-én indult repülőgépek kényszerleszállást hajtottak végre, és csak több napos javítás, illetve várakozás után érkeztek meg rendeltetési helyükre. A június 4-én startolt gépek viszont már problémamentesen teljesítették az utat.²³

²² A táblázatban szereplő személyek teljes neve és rangja: Gyomlay Gábor, Kálmán László, Próbáld Károly és Újvári László felügyelők (századosok), Hertelendy Miklós főellenőr (főhadnagy), Fejes István, Hefty Frigyes és Kerekes János tisztviselő helyettesek (tiszthelyettesek), Peschka István műszaki mester (törzsőrmester). A rejtés időszakában használt „rendfokozatok” mellett zárójelben szerepelnek – ahogy a későbbiekben, a szövegben is – a tényleges katonai rangok.

²³ HL HM iratai. 06/titk. 1.–1923.

A Szombathelyről történt gép-átrepülések²⁴

<i>Indulás</i>	<i>Pilóta</i>	<i>Kísérő</i>	<i>Cél</i>	<i>Érkezés</i>	<i>Megjegyzés</i>
1921. 05. 31.	Medlits		Budapest	1921. 06. 02.	KL Újmalomsoknál
	Keisz	Martincsevits	Budapest		
1921. 06. 04.	Sebestyén	Albrecht Orosz	Budapest	1921. 06. 04.	
	Horváth		Budapest		

Több vasúti szállítmányt is útbá indítottak a szombathelyi repülőállomásról 1921. június folyamán. Wéber Károly főpilóta repülőgépekkel megrakott szerelvényvel utazott Szegedre június 7-én. Deák János műszaki munkás kíséretében pedig június 17-én indult repülőanyag Budapestre. Szombathelyről. Nyugati irányú, határmenti akciót is folytattak, Orosz Béla felügyelő (százados) ugyanis Ertl Ferenc műszaki mesterrel (törzsőrmesterrel) Savanyúkúton (ma: Bad Sauerbrunn, Ausztria) keresztül Lajtaszentmiklóásra (ma: Neudörfl, Ausztria) utaztak, ahol június 20-án egy vagon bérletet és így szállítottak különféle anyagokat Szombathelyre, majd innen valószínűleg tovább a fővárosba.²⁵

A budapesti repülőanyag sorsát még nehezebb követni. A Matzenauer Hugó főfelügyelő (őrnagy) irányítása mellett zajló munka elszámolásai minimális információt tartalmaznak arról, milyen típusú és mekkora mennyiségű anyagot igyekeztek eltüntetni az antant kíváncsi szemei elől.²⁶ Az „E-akció” költségeinek jelentős részét a Matzenauer vezette tevékenység, emésztette fel. Ennek nyomán született számlák az összköltség közel harmadára rúgtak. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindez magában foglalta a vidékről, elsősorban Szombathelyről a fővárosba átrepült gépek és ide szállított anyagok elrejtését is. 1921. április és augusztus között Budapestről vasúton szállították a város – az útiköltség elszámolások alapján kb. 30–50 km-es – vonzaskörzetében található, biztonságosnak vélt, komolyabb forgalomtól távol eső helyekre. Ez több mint

²⁴ A szombathelyi átrepülések esetén a történeteket az úti elszámolások és egyéb kiegészítő információk alapján mozaikszerűen kellett összeilleszteni, e nélkül ugyanis teljesen hibás szám adatokhoz jutunk (Lásd *Veszteményi János*: i. m. 47. o.) Albrecht Alfréd, Martincsevits Zoltán és Orosz Béla felügyelők ugyanis nem rendelkeztek pilótaigazolvánnyal, így ők kizárólag, mint kísérők vehettek részt az úton. Medlits Rezső felügyelő a leszállásnál defektet kapott, Pruzsinszky István munkás ugyanazon a napon Szombathelyről vasúton szállított kerekeket számára, ám a rossz idő miatt csak június 2-án tudott indulni. Keisz Géza repülőmester Győről még aznap ismét felszállt, hogy elérje úti célját, de valahol Nagyszentjános pusztá és Kisszentjános pusztá határában meg kellett szakítania a repülést. A gépet leszerelte és egy majorba szállította, amíg Martincsevits Szombathelyről alkatrészt hozott, majd Győrbe szállították a repülőgépet. Deák János műszaki munkás június 1-jén egy repülőgép elszállítása végett indult Szombathelyről Győrön át Budapestre, mint szállítmány-kísérő – ez valószínűleg Keisz Géza kényszerleszállt gépe volt. HL Tiszti anyakönyvek. 1894/1390 (Orosz Béla ezds.); *Czirók Zoltán*: Albrecht Alfréd, egykori szombathelyi reptérparancsnok pályafutása. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2011/2. 74–79. o.; Feljegyzések Czapáry (Martincsevics) Zoltán repülőemlékeiről folytatott megbeszélésekről. Winkler Aero Archiv (magánygyűjtemény). KL = kényszerleszállás.

²⁵ A Wéber Károly kísérte szállítmány a H-OP.4 jelzésű Phönix C.I típusú repülőgép törzsét, a H-J.03 és H-J.05 jelű, eddig nem azonosított gépek javítandó sárkányait, valamint a Hg 230.8 számú motort tartalmazta. Deák János minden bizonnyal egy nyolc vagonból álló szerelvényt kísért, amely 3 repülőgép szárny-kocsit és 5 törzs-kocsit, 1 személyautót, 4 tábort mozgókonyhát, üres benzines és olajos hordókat, valamint számtalan repülőműszaki anyagot (köztük szerszámgepeket) szállított. Az Orosz felügyelő által bérlet vagonon pedig 3 sátorhangár és ugyancsak üres hordók érkeztek. HL HM iratai. 06/titk. 1.–1923.

²⁶ A MAEFŐRT más tisztviselőinek elszámolásai sem tartalmaznak több konkrétumot. A budapesti anyag elrejtésében részt vevő Bence István felügyelő 1921. február 26-i elszámolásában megemlíti, hogy repülőgépek elraktározását végezte el, de a részletek nem ismertek. Az sem tudható, hogy a január 31-i jelentésben említett 35002 számú repülőgépmotort hova szállították Horváth István felügyelő parancsára.

80 igás fuvarnyi, különféle anyagot jelentett. Egy, április 23-ai számla 11 motor rejtési munkálatairól számol be.²⁷

Budapest területén is folyt a repülőanyag „eltüntetése”, így különféle anyagokat tároltak Wigmann Frigyes festő és mázoló Budapest, VII. Rottenbiller u. 34. szám alatti házában már 1921 februárjától. Februárban a MAEFORT Központi Anyagszertára a Láng L. Gépgyár Rt. telepére irányított egy vagon sámfát, minden bizonnyal megőrzés végett. A Budapesti Csendőrpáncsnokság jelentéséből pedig ismert, hogy szeptember 27-én az ellenőrzések során megtaláltak 50 repülőgép-motort Cinkotán, az Ehmann-telepen (itt volt az Anyagszertár), amit két tiszt egy-másfél évvel korábban elrejtett és befalazott.²⁸

A vidéki rejtékhelyek közül Poppe Henrik Budakeszi, Erkel u. 6. szám alatti házába szállítottak 1921. szeptember 10-én repülőanyagokat, ennek utómunkálatait (pl. falazás) október 12-én fejezték be. Már márciusban elhelyeztek egy repülőgépet Vidosa Elek szentantalfai lakosnál egy zárt gazdasági épületben. Május végén és június elején Fehér Antal irányítása alatt Sárbogárdra, Mezőszilasra és Dégre szállítottak különféle anyagokat, utóbbi településre legalább három motort. Természetesen mindez a lehető legnagyobb titokban, sok esetben éjszaka történt és az akcióban részt vevő polgári személyeket is érdekeltté tették (anyagilag is), hogy az elrejtett anyagok holléte ne jusson a szövetségesek ellenőreinek tudomására. A használatba vett helyiségek bérleti díja pedig szintén az „E-akció” költségeit növelte.²⁹

Ezzel párhuzamosan a fővárostól délkeletre fekvő Örkénynél lévő katonai táborba a mátyásföldi állomásról május 28-án Nickl Imre felügyelő és Gergye József főfelügyelő átrepültette a H-J.90 jelzésű gépet. Sátorhangárt is felállítottak, június folyamán pedig az állomás több tisztviselőjét szintén Örkénytáborba rendelték, többek között „repülőgép-kísérletek” végzése céljából.³⁰

A MAEFORT csóti anyagraktárából 1921. május 9-én indult egy szállítmány Budapestre Sebő Aurél műszaki előmunkás kíséretében, amely május 14-én érkezett meg a fővárosba, június 1-jén pedig egy láda textilárut küldtek Székesfehérvárról szintén az anyagraktárba. Ugyancsak összeszedték a repülőtereken található meteorológiai műszereket, a szombathelyi Katona József főellenőr (főhadnagy) május 20-án, a szegedit pedig másnap Ehmann Frigyes ellenőr (hadnagy) vette át és szállította Budapestre.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, a katonai vezetés a MAEFORT-tal együtt nemcsak a repülőgépeket és motorokat, hanem egy repülőcsapat későbbi felszereléséhez és működtetéséhez szükséges valamennyi anyag elrejtéséről igyekezett gondoskodni.

A Légügyi Ellenőrző Bizottság tevékenysége

1921. július 26-án ratifikálták a trianoni békeszerződést, ami azt is jelentette, hogy ettől a naptól kezdve Magyarországon teljes repülési és repülőgép-építési tilalom lépett életbe. A tilalmat eredetileg fél évre tervezték, mivel azonban a repülőanyag teljes felkutatásával és megsemmisítésével ezen idő alatt nem végeztek, azt több alkalommal, egészen 1922 végéig meghosszabbították.

A Szövetségek Közi Légügyi Ellenőrző Bizottság (Commission Aéronautique Interalliée de Contrôle) már 1921 elején felvette a kapcsolatot a magyar kormánnyal és részletes in-

²⁷ HL HM iratai. 06/titk.1. – 1923.

²⁸ *Vesztényi*: i. m. 61. o.

²⁹ HL HM iratai. 06/titk. 1.–1923.

³⁰ Az átrepülésnél meghatározott hivatalos célállomás neve Csapatgyakorló Térparancsnokság Örkénytábor volt. Az örkényi munkálatokban részt vettek még: Bendik József igazgató (ezredes), Csenkey Géza főfelügyelő, Horváth Imre és Kretz József felügyelők, valamint Tauth Géza repülőmester.

formációkat kért a magyar repülésügyre vonatkozólag. A február 18-án született válaszában a katonai vezetés igyekezett felvilágosítást adni mind a szervezeti, repülőszemélyzeti, mind a repülőanyaggal, repülőterekkel és repülőgépgyárakkal kapcsolatos kérdésekre. Nyilvánvaló csúsztatásokkal, hiszen próbálták bizonyítani, illetve alátámasztani, hogy az országban semminemű katonai repülés nem folyik, illetve az ahhoz szükséges személyi és anyagi feltételek sem állnak rendelkezésre: „Magyarországon se tengeri, se szárazföldi repülő csapata (sic!) nincs. Légi rendőrség az országban nincs. ... A hadsereg szervezetére vonatkozó törvényben katonai aviatika nem szerepel.”³¹ Az országban működő polgári légjáró társaságok pedig a „magyar aero szövetség és a magyar Aero Forgalmi R.T., céljaik sport, személy, posta és áruforgalom.”³²

A LüEB kérésére a teljes, számszerinti és kategóriánkénti kimutatás iránt, amely az állam tulajdonát képező légjáró anyagokat tartalmazza, a következő válasz született: 24 db repülőgéptörzs-roncs, 12 db Hiero motor, 15 db Salmson motor, 14 db Anatra repülőgéptörzs motorral, 26 db törzsroncs, valamint számos egyéb alkatrész, mindez rossz állapotban. „Ezen anyag maradéka azon kincstári repülő anyagnak (sic!), amit a románok az országban hagytak.”³³

A LüEB-et természetesen nem elégítették ki a válaszok, és további kiegészítéseket kért, újabb névjegyzékeket, a repülőterek vázrajzait stb.³⁴ A levelezgetések közepette azonban egyre közeledett a békeszerződés életbelépésének ideje. Ezt követően pedig 1921. augusztus 6-án Budapestre érkezett a LüEB Barés francia ezredes vezetésével, és szinte azonnal munkához láttak.³⁵

Szegeden lényegében már 1921 nyarától leállt a repülőüzem. Bár június és július hónapokban, amennyiben az időjárás engedte, végeztek csekély mennyiségű iskolarepülést. Július 23. után, tekintettel a kevés üzemanyagra, szinte teljesen megszűntek a felszállások. Augusztus 13-án megjelent a szegedi repülőtéren az antant bizottság Vignoles angol kapitány vezetésével, és némi szemlézést, majd felmérést követően elrendelték a meglévő repülőanyag elpusztítását. A szeptembertől folyó értelmetlen pusztítás során a századnapló feljegyzései szerint 3 UFAG C.I, 4 Hansa-Brandenburg C.I és 5 Hansa-Brandenburg B.I típusú repülőgépet, 350 szárnyat, 22 motort és számos alkatrészt semmisítettek meg.³⁶

A MAEFORT égisze alatt működő légi forgalomba 1921. április 9-én kapsolták be Miskolcot, de üzemanyaghiány miatt hamarosan le is kellett állítani. Minden bizonnal

³¹ HL HM iratai. 4700/Eln. D.–1921.

³² Uo.

³³ Uo. Az összegyűjtött anyag minden bizonnal tartalmazta azt az 1 motorral felszerelt repülőgépet és 26 motor nélküli törzset, amelyeket – a világháború végétől folyamatosan – még 1919. október végén is a székesfehérvári léghajótelepen tároltak. A gépek mindegyike teljesen elavultnak számított (típusukat tekintve: Phönix 20.10, Aviatik 30.09 és 30.12 prototípusok, 20 Knoller B.I, 4 Lohner B.II). HL HM iratai. 32567/bk. 981. d.

³⁴ HL HM iratai. 11334/Eln. D.–1921.

³⁵ A bizottság tiszti tagjai a következők voltak: Elnökség – Barés ezredes (francia) elnök, Saigo ezredes (japán), Cesari őrnagy (francia), Bares és Flouret kapitányok (franciák). 1. albizottság – Gallina ezredes (olasz) elnök 1921. szeptember 21-étől de Masellis ezredes helyett, Juretigh őrnagy (olasz), Hayashi őrnagy (japán), Tempesti és Canton kapitányok (olaszok), Bernasconi és Frezzan hadnagyok (olaszok). 2. albizottság – Fletcher alezredes (angol) elnök, Thompson őrnagy (angol) Woodhouse és Vignoles kapitányok (angolok) Loirot kapitány (francia), Fabozzi kapitány (olasz), Collier kapitány (angol). Rajtuk kívül az elnökséghez 28 fő (21 francia, 4 olasz, 3 japán), az 1. albizottsághoz 25 fő (19 olasz, 3 angol, 3 japán) a 2. albizottsághoz pedig 26 fő (3 francia, 4 olasz, 19 angol) beosztott személyzet tartozott. A két albizottság tevékenysége területi alapon volt elosztva, az 1. albizottság a Dunától nyugatra, illetve délre, míg a 2. albizottság a folyótól keletre, illetve északra végezte ellenőrző munkáját. Archivo dell'Ufficio Storico, Stato Maggiore dell'Esercito (a továbbiakban: AUSME). Commission Aéronautique Interalliée de Contrôle en Hongrie, Rapport de fin d'opérations – 1922 (a továbbiakban: Rapp, 1922), Fondo E-15, b. 24, 7–11. o.

³⁶ Századnapló – 1921. augusztus 13. és október 10. közötti bejegyzések. Érdekes mozzanata az eseményeknek, hogy már javában folyt a rombolás, amikor a szegedi állomás alkalmazottai szeptember 23-án 21.00-kor a Pischoff-féle téglaágyárban elrejtettek 2 Hansa-Brandenburg C.I repülőgéphez való szárnyakat és kormányfelületeket.

repülőképzés vagy inkább a repülők gyakorlatban tartása is folyt Miskolcon. A repülőüzem biztosítására 1921 nyarán Szegedről érkeztek repülőgépek és a szükséges személyzet, ám hosszabb érdemi munkára nem kerülhetett sor, ugyanis a miskolci repülőtéren is megjelent a LüEB. Egy korabeli visszaemlékezés szerint szeptember 21-én Fabocci olasz kapitány vezetésével vette kezdetét a rombolás, és egyebek mellett a Szegedről kapott három repülőgépet is megsemmisítették.³⁷

Augusztus 13-án kezdte meg a bizottság az ellenőrzést a szombathelyi repülőtéren, augusztus 18-án pedig a jó ideje használaton kívül lévő debreceni repülőteret vették szemügyre. A KM Légiforgalmi Szakosztálya megpróbált mindent elkövetni, hogy a „polgári” MAEFORT részére biztosítsanak repülési lehetőséget, a LüEB azonban hadianyagnak tekintette – részben olyan, saját maguk által meghatározott teljesítményadatokra hivatkozva, amelyek betartása lényegében lehetetlen volt – és így elrendelte a társaság összes repülőgépeinek megsemmisítését.³⁸ A szombathelyi és a budapesti állomásokat ért pusztításokról nincsenek adataink, bár az utóbbi esetében a mátyásföldi repülőtéren készült fényképsorozat komoly mennyiségű repülőgéproncsról és tönkretett alkatrészeiről tanúskodik.³⁹ Mindezeket túl szeptemberben a bizottság megkezdte a rombolást a repülőgép- és motorgyárakban, továbbá a MAEFORT fővárosi és szegedi raktáraiban, megsemmisítve a megtalált repülőgép-sárkányokat, motorokat, tartalék alkatrészeket és félkész anyagokat, valamint a gyárak speciális szerszámgepeit – holott ez utóbbit a békeszerződés nem írta elő. A mátyásföldi, szegedi, szombathelyi és miskolci repülőtéren lévő hangárok nagy része is csak a LüEB-bel 1921. november 7-én megkötött ún. hangárszerződésnek köszönhetően menekültek meg, arra hivatkozva, hogy azokra a nemzetközi légi forgalomnak szüksége lesz. Mivel időközben az ellenőrzések feltárták a MAEFORT katonai fedőjellegét, a LüEB követelésére a társaság 1921. december 6-án kénytelen volt feloszlani magát.⁴⁰

A Légügyi Ellenőrző Bizottság saját kimutatásai szerint 119 repülőgépet és 97 repülőgépmotort pusztított el (ebből 115 repülőgépet és 96 motort a 2. albizottság), ám ennél jóval többet tett, hiszen évekre megbénította, és jelentősen visszavetette a magyar katonai és polgári repülést.⁴¹

Számvetés

Mivel a „hangárszerződés” 1922. február elsejéig volt érvényes, az időközben megindult nemzetközi légi forgalom miatt viszont szükség lett volna a meghosszabbítására, a Kereskedelemügyi Minisztérium és a Párizsban székelő Nagykövetek Tanácsa között újabb alkudozások kezdődtek. Magyar részről ugyanis hajlandóak lettek volna egy évvel meghosszabbítani a szerződést, amennyiben a repülési tilalmat február elsejével feloldanák, a másik fél viszont ezt csak az 1924. január elsejéig történő hosszabbítás ese-

³⁷ Horváth Árpád: A hadirepülés évszázada. Budapest, 1968. 103. o. Az elpusztított repülőgépek: a H-OP.19. jelű Phönix C.I (LI), a H-J.04 jelű egyelőre nem azonosított típusú, a H-J.46 jelzésű Hansa-Brandenburg B.I.

³⁸ HL HM iratai. 10932/Eln. D.–1923., 13250/Eln. D.–1923.

³⁹ Amennyiben feltételezzük, hogy a LüEB számára összegyűjtött repülőgépek is részét képezték az országban elpusztított gépek végső mennyiségének, úgy a szegedi és miskolci veszteségek levonását követően a fővárosban végzett rombolásnak (mátyásföldi állomás, repülőgépgyárak, anyagszertár) 36 repülőgép esett áldozatul.

⁴⁰ *Vesztényi*: i. m. 62–63. o.; HL A magyar kormány megbízottja a Katonai Szövetségek Közi Ellenőrző Bizottságnál (a továbbiakban: SZKEB). 426/1922.

⁴¹ A bizottság, miután munkájának meghatározó része befejeződött, létszámának jelentős csökkentéséről határozott, 1921. október 13-ától a következők alkották: Cesari őrnagy (francia) elnök, Flouret kapitány (francia), Hayashi őrnagy (japán), Canton kapitány (olasz), Collier kapitány (angol), továbbá 32 fő (15 francia, 2 angol, 10 olasz, 5 japán) beosztott személyzet. Utóbbiak számát 1922. február 15-én 16 főre (7 francia, 3-3 angol, olasz és francia) csökkentették. AUSME, Rapp 1922. 12–14., 97. o.

tén engedélyezte volna.⁴² Végül valószínűleg meghosszabbították 1923. január elsejéig, mivel a Közlekedésügyi Minisztérium engedélyt kért a minisztertanácstól, hogy a mátyásföldi, a székesfehérvári, a szegedi, a szombathelyi és a miskolci repülőterek mellett repülőter-gondnokságot állíthasson fel.⁴³ A gondnokságok felállítása valójában a légi területi kereteinek és a reptéri szolgálat rejtett fenntartását szolgálta. Az egyes gondnokságok a mátyásföldi repülőter-gondnokság útján a Kereskedelemügyi Minisztérium alárendeltségébe tartoztak és a vonatkozó rendelet szerint a repülőterek üzemeltetése, a rádiószolgálat fenntartása, útlevel és vámügyek intézése tartozott a hatáskörükbe. 1922. november 17-én megszűnt az ország közvetlen légügyi ellenőrzése, a SZKEB azonban továbbra is felügyeletet gyakorolt. A Nagykövetek Tanácsa feloldotta a polgári repülési és repülőgép-építési tilalmat, Magyarország légügyi szuverenitása pedig 1923. január elsején állt helyre.⁴⁴

Az „E-akció” során nagy gonddal elrejtett repülőgépek és motorok további pályafutásáról csak korlátozott ismeretekkel bírunk. A hazai repülés újraindulása után legtöbbjük már nem használták, sorsuk minden bizonnyal az enyészet lett a rejtkehelyeken. Troján Gyula a miskolci repülőter-gondnokság egyik beosztott altisztjeként szolgált, az ő jóvoltából részletesen ismerjük az akkori állapotokat:

„1923 tavaszán Miskolcra, az ottani repülőterre, mint a megalakuló repülőter-gondnokság beosztottja, helyeztek. Ennek létszáma: 1 tiszti parancsnok, 2 beosztott altiszti pilóta és 2 őrkutya. A repülőteren lévő gépek összefürészelve, a faanyagok eltűzelve, a motorok összetörve. Dolgunk az volt, hogy az elég nagy távolságban lévő (Hort, Mezőcsát, Szirmabesenyő) eldugott gépeket és motorokat havonta egyszer megnéztük, ha kellett, betakargattuk, vagy lezsíroztuk.

1925-ben ezek az eldugott dolgok már olyan rossz állapotban voltak a helytelen tárolás miatt, hogy felesleges volt azokat kezelni. A repülőgép sárkányok (sic!) fából voltak és bizony egyik jobban meg volt vetemedve, vagy szétázva, mint a másik. A motorok is elavultak lettek. Jelentésünkre egy bizottság szállt ki és mindent megvizsgálva engedélyt adott, hogy a sárkányokat ott helyben megsemmisíthessük. A légcsavarokat, motorokat Budapestre szállítottuk. Ennek befejeztével még a karbantartó tevékenységünk is megszűnt.”⁴⁵

Ismert továbbá, hogy a Szeged-Rókuson már az első világháború alatt működő repülőgép-javító műhelyt 1921 végén a Székesfehérvár–Sóstón lévő üzemi épületekbe és kaszárnyákba költöztették át. 1926 márciusában a sóstói repülőtelep Központi Javító Üzem néven Fabinyi Elek mérnök százados vezetésével megkezdte az elrejtett repülőgépek felújítását – 4 Fokker D.VII, 1 Fokker D.VI és 2 Hansa-Brandenburg C.I típusú gépet adtak át a légiőröknek.⁴⁶ A fentieket figyelembe véve meglepő adatokat tartalmaz a francia Loirot kapitány titkos jelentése, amely szerint 12 Phönix, 16 UFAG C.I, 4 Hansa-Brandenburg C.I (s.369), 16 Fokker D.VII, valamint kb. 300 motor (100 LE Mercedes, 160 LE Daimler, 240 LE Hiero, 240 LE Benz típusúak) van az országban a korábbi repülőanyagok közül.⁴⁷ Ez a mennyiség jóval inkább az országban elrejtett repülőgépek

⁴² HL SzKEB 464, 634, 667/1922.

⁴³ *Vesztényi*: i. m. 63–64. o.

⁴⁴ *Moyos Péter*: Repülőter-gondnokságok, repülőteri csendőrség a két világháború közötti időben *Magyar Szárnyak*, 2004. 230. o.; *Olasz Lajos*: A M. kir. Légi Csendőrség felállítása. *Repüléstörténeti Konferencia Közleményei*, 2008. 69. o.

⁴⁵ Közlekedési Múzeum Archivuma, Kézirattár. Troján Gyula visszaemlékezései. 303/966.

⁴⁶ *Farkas Gábor – Lajtai János*: Székesfehérvár repüléstörténete I. Székesfehérvár, Magyar Veterán Repülők Egyesületének Fejér megyei Szervezete, 1997. 18. o. A Fokker D.VII-esek jelzése H-MFOA – H-MFOD voltak, illetve egy Hansa-Brandenburg C.I-es jelzése ismert: H-MADA.

⁴⁷ AUSME, Dati sull’aeronautica in Ungheria–1925. Racc. 90, Cart. 2.; 3. o.

és repülőmotorok számára utalhat, ebből a szempontból viszont iránymutató és mérvadó lehet. Az adatok között fennálló ellentmondást és hiányokat azonban a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem tudjuk feloldani.⁴⁸

Végezetül álljon itt a Honvédség egyik korabeli vezetőjének rövid visszatekintése, amely nagyon jól érzékelteti a SZKEB magyarországi tevékenysége idején uralkodó légkört: „Ha nem lett volna szégyenteljes ez a helyzet, nevetségesnek lett volna mondható az az igyekezet, ahogy az ellenőrző bizottság lázasan nyomozott, a honvédség pedig mindenféle furfanggal rejtegette féltve őrzött kincseit. Egy, az egész országra kiterjedő szervezet, melyben hivatásos bűnözők és titkos rendőrök karöltve dolgoztak azon, hogy a bizottság rajtaütéseit minden eszközzel megghiúsítsák, a HM fennhatósága alatt működött.”⁴⁹

⁴⁸ Az utolsó megmentett példányok egészen az 1930-as évekig szolgálatban álltak, 1931 októberében a titkos légierő 1. vadászszázada (Székesfehérvár, parancsnok: Hány László légügyi főfelügyelő – őrnagy) alkalmazott Fokker D.VII gépeket. Kettő közülük biztosan részt vett az 1931 nyarán megtartott Csaba hadgyakorlaton. Az egyetlen megmaradt Fokker D.VI-ost 1926-ban selejtezték le. A H-MFOD (később HA-FOD) jelzésű Fokker D.VII-est pályafutása végétével a Közlekedési Múzeumban állítottak ki, egészen a második világháborús pusztulásáig. A Lloyd által gyártott 348. 61 számú Aviatik D. I vadászgép törzse 1942-ig volt kiállítva a Hadtörténelmi Múzeumban, mint a korszak katonai repülésének egyik utolsó hírmondója.

⁴⁹ *Bor Jenő*: Hadiipar-fejlesztés. In: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). Kiad., s. a. r. *Dálnoki Veress Lajos*. München, 1972. I. k. 163. o.

ZOLTÁN CZIRÓK

‘OPERATION E’, OR AN ATTEMPT TO SAVE
HUNGARIAN MILITARY AVIATION – 1920–1921

Summary

It was the Austrian peace treaty of Saint-Germain-en-Laye, 10 September 1919, one of the dictated peace treaties putting an end to World War I, that made clear that following the fall of the Hungarian Soviet Republic basically the complete destruction of Hungarian military aviation has to be reckoned with in addition to the other significant military restrictions. The dictated peace treaty not only forbade the forming of an air unit within the Austrian army, the production of any kind of aircrafts in Austrian factories in the half year following the ratification, and the import of the industrial material necessary for this production, but basically paralyzed civil aviation too. Seeing all this, the 37th (Aviation) Department of the Hungarian Ministry of Defence began to elaborate the methods of circumventing the similar regulations which were expected to be applied on the country.

Following the reorganization of the structure of military aviation, and camouflaging it as a civilian field, the company Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT), established in February 1920, got the task of transporting its aircrafts and every material necessary for the operation and maintenance of an air unit to safe places where the men of the Military Inter-Allied Commission of Control would not find them.

The hiding itself tried to save the three aviation centres at Szeged, Szombathely and Budapest, the aircraft factories and the storages. The materials which were stored at these locations had to be saved for a future air unit to be set up or the be reorganized.

We have limited knowledge of the further life of the aircrafts and engines carefully hidden in ‘Operation E’. Most of them were not used when aviation in Hungary restarted, most certainly they decayed at the hiding places.

ZOLTÁN CZIRÓK

L’« ACTION E » OU UNE TENTATIVE DE SAUVER
L’AVIATION MILITAIRE HONGROISE, 1920–1921

Résumé

Parmi les traités de paix de la Première guerre mondiale, c’est le traité avec l’Autriche signé à Saint-Germain-en-Laye le 10 septembre 1919 qui rendit évident, juste après la chute de la République des conseils de Hongrie, qu’en outre les restrictions militaires importantes, l’aviation militaire hongroise devrait être entièrement démantelée. Ledit traité interdit la création d’une unité d’aviation dans le cadre de l’armée autrichienne, la fabrication de tout avion dans les usines d’Autriche au plus tard six mois après la ratification du traité, ainsi que l’importation des matériels industriels y nécessaires. De plus, le traité paralysa également l’aviation civile. Le 37e département (affaires aériennes) du Ministère hongrois de la Défense se mit alors à élaborer les méthodes de contournement de ces restrictions imposées au pays.

Après la réorganisation des institutions de l’aviation militaire sous une forme civile, c’est la société anonyme Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT) créée en février 1920 qui fut chargée de transporter en lieu sûr ses avions et tous les matériels nécessaires à l’activité d’une unité d’aviation, ce qui voulait dire un endroit où les inspecteurs de la Commission militaire interalliée de contrôle ne pouvaient pas les retrouver.

Trois centres d'aviation furent concernés par ce processus de dissimulation (ceux de la ville de Szeged, Szombathely et Budapest), ainsi que les usines aéronautiques et les magasins de matériels. Tout ce qui s'y trouvait devait être sauvé pour l'avenir, pour l'unité d'avion qui serait recréée un jour.

Nous avons peu d'informations sur le sort des avions et des moteurs qui ont été cachés lors de l'«action E». N'étant plus utilisés après la reprise de l'aviation nationale, la plupart devaient tomber en poussière dans les abris.

ZOLTÁN CZIRÓK

DIE „E-AKTION”, ODER DER VERSUCH ZUR RETTUNG
DER UNGARISCHEN MILITÄRISCHEN AVIATIK, 1920–1921

Resümee

Von den Friedensdiktaten, die den Ersten Weltkrieg abschlossen, machte der am 10. September 1919 in Saint-Germain-en-Laye unterzeichnete österreichische Friedensvertrag nach dem Fall der Räterepublik eindeutig, dass neben den schon bedeutenden militärischen Einschränkungen im Grunde mit der vollständigen Vernichtung der ungarischen militärischen Luftfahrt zu rechnen ist. Das erwähnte Friedensdiktat untersagte die Aufstellung einer Fliegertruppe im Rahmen der österreichischen Armee sowie die Herstellung von jedweden Flugzeugen in den Fabriken Österreichs innerhalb eines halben Jahres nach der Ratifizierung des Vertrages und auch die Einfuhr der hierzu notwendigen Industriematerialien. Zudem wurde im Grunde auch die Zivilluftfahrt durch die Vorschriften lahm gelegt. Infolge dessen begann die 37. (Luftfahrt-) Division des Landesverteidigungsministeriums die Möglichkeiten der Umgehung von ähnlichen Vorschriften auszuarbeiten, die wohl auf Ungarn warteten.

Nachdem die Organisationsstruktur der militärischen Luftfahrt umgeformt bzw. in ein ziviles Gewand gehüllt wurde, erhielt die im Februar 1920 gegründete Aktiengesellschaft namens Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT) die Aufgabe, die in ihrem Eigentum befindlichen Flugzeuge und das gesamte Material, das zum Betrieb und zur Aufrechterhaltung einer Fliegertruppe notwendig ist, an sichere Orte zu transportieren, wo sie vom Militärischen Interalliierten Überwachungsausschuss nicht gefunden werden können.

Der Prozess des Versteckens betraf drei Luftfahrtzentren: die Flugzeugstationen in Szeged (Szegedin), Szombathely (Steinamanger) und Budapest sowie die Flugzeugfabriken und Materiallager. Die hier auffindbaren Materialien mussten für eine später aufzustellende bzw. sich neu formierende Fliegertruppe gerettet werden.

Über das weitere Schicksal der im Laufe der „E-Aktion” akribisch versteckten Flugzeuge und Motoren verfügen wir lediglich über eingeschränkte Kenntnisse. Nach dem Neubeginn der ungarischen Luftfahrt wurden die meisten nicht mehr verwendet, vermutlich waren sie an ihrem Versteck dem Verfall ausgesetzt.

ЗОЛТАН ЦИРОК

„АКЦИЯ-Е” ИЛИ ПОПЫТКА СПАСТИ
ВЕНГЕРСКУЮ ВОЕННУЮ АВИАЦИЮ 1920–1921-ЫХ ГОДАХ

Резюме

Среди диктатов мира, завершивших первую мировую войну, австрийский договор о мире, подписанный 10-ого сентября 1919-ого года в Сан-Жермен-ан-Лайе, очевидно показал, что после падения Венгерской Республики Советов, наряду и без того со значительными военными ограничениями, по сути дела следует считаться с полным уничтожением венгерской военной авиации. Так как упомянутый диктат о мире запрещал не только формирование в рамках австрийской армии авиационных частей, а также в течение полугода после ратификации договора производство каких бы то ни было самолетов и ввоз необходимых для этого промышленных материалов, но по сути дела парализовал также и гражданские полеты, поэтому 37-ой отдел ВВС Министерства обороны Венгрии приступил к разработке способов уклонения от выполнения аналогичных предписаний, ожидавших страну.

В виду того, что система организации военных полетов была преобразована, вернее получила гражданский халат, Венгерское Воздушное Акционерное общество (МАЕFORT) получило задачу находившиеся в его собственности самолеты и все соответствующие материалы, необходимые для эксплуатации и поддержания авиационных войск, транспортировать и хранить в таких местах, где контролеры Союзнической Военной Контрольной Комиссии не смогли бы их найти.

Процесс этого укрытия затрагивал три авиационных центра: аэродромы в Сегеде, Сомбатхейе и в Будапеште, а также авиационные заводы и склады. Находившееся там имущество необходимо было спасти и сохранить для войск авиации которые будут сформированы заново.

О дальнейшей судьбе самолетов и двигателей, тщательно скрытых в ходе „Акции-Е” у нас имеются лишь ограниченные сведения. После того, как вновь была организована авиация в стране, большинство этих материалов уже не применялось, по всей вероятности они пропали в своих укрытиях.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS ISTVÁN

BURCHARD-BÉLAVÁRY GYULA EMLÉKIRATA TÖRÖKORSZÁGI EMIGRÁCIÓJÁRÓL, 1849–1850

A Burchard(-Bélaváry) család

Minden bizonnyal Tallinban működött Európa egyik legrégebbi patikája, s alighanem az ezt jelölő emléktábla szövege is a leghosszabbak közé tartozik a Kontinenten. Szövege bizonyítja, hogy a patika felvirágzása és megmaradása egy magyar, magyarországi családnak, a Burchard-Bélaváryaknak köszönhető: „A tallinni Városháza patika az egyik legrégebben megszakítás nélkül működő gyógyszertár Európában (1422). Az épület az idők folyamán három egymás mellett álló gótikus, nyeregetetős házból olvadt egybe: balról a kis mérlegházból, középen az eredeti patikából és jobbról a Szentlélek templom paplakából. Az épület 1727-ben került közös fedél alá. 1583-tól kezdődően a patikát a magyarországi származású Johann Burchardt vezette. Munkáját 1913-ig az ő, hasonló nevű (Johann II. – X.) leszármazottai folytatták. Az épülete Arent Passer szobrász és fia Dyonisios kőfaragásai ékesítik, egy részük, az ablakok oszlopai eredeti helyükön állnak, más részük a Katariina templom kőfaragás-kiállításán láthatóak. Érdeklődésre tartatnak számot még a gerendafestmények és az allegorikus barokk dámák az ablakbélleteken. Az egykori laboratórium (1742) az épület udvarán áll.”¹

A ma múzeumként működő patikát, az őseit a XII. századig számon tartani tudó, Bars és Bihar vármegyéből származó, de később a Dunántúlra és Sáros vármegyébe is elágazó Bélaváry család egyik tagja, a hazáját 1575 körül elhagyni kényszerült János alapította, aki Salzburgban gyógyszerészetet tanult. Németországból tovább vándorolva, a Svédországhoz tartozó Észtföldön, Revalban (Tallinban) telepedett le Johann Burchardként, azaz Burchard Jánosként. Nem tudni, mi az alapja annak a családi legendának, hogy János azért kényszerült szülőföldjét elhagyni, mert részt vett a Habsburg-párti Bekes Gáspár Báthory István ellen indított hadjáratában, amely a kerelőszentpáli csatatéren az erdélyi fejedelem győzelmével ért véget.² E visszhangos diadal alapozta meg Báthory hírnevét ahhoz, hogy lengyel királlyá válasszák. A *Burchard* névváltoztatásra némi magyarázattal szolgálhat a „rejtezkedés” szándéka, mert Reval nem messze fekszik a lengyel–litván Nemesi Köztársaság északi határától, amelynek ura 1586-ig Báthory István volt. Bár lehet, hogy János éppen a Habsburg uralkodónál lett kegyvesztett, s emiatt kellett a Magyar Királyságból elmenekülnie, s Salzburgban vagy Münchenben nevet változtatnia.

A Burchard(-Bélaváry) család tallini ága a XVIII. század közepén három ágra szakadt. A tallini ág utolsó férfitagja 1891-ben meghalt. A rigai ág leszármazottai a XIX. század végén még éltek. A harmadik ág a Nemesi Köztársaság középső területén, feltehetően Lublinban letelepedve ellengyelesedett, noha tudatában volt magyar származásának. Burchard János, akinek az apja (XIII. János) kapitányként részt vett az 1794-es

¹ Beretzki Urmasnak, a tallini Magyar Intézet igazgatójának szíves közlése.

² *Klement Judit*: Apák és fiúk stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas*, 20. (2005) 1–2. sz. (A továbbiakban: *Klement* 2005.) 71. o. 11. sz. jegyzet.

Kościuszko-szabadságharcban, 1795. január 6-án Lublinban született³ – osztrák alattvalóként, mivel három nappal korábban osztotta fel egymás között véglegesen a lengyel–litván államot Oroszország, Poroszország és Ausztria. A lublini vajdaság Új-Galícia néven a Habsburg-birodalomba tagolódott be. E terület 1809-ben a Napóleon által létrehozott Varsói Hercegség része lett, a Francia Császárság bukása után pedig a Bécsi Kongresszus döntéshozói beleegyeztek, hogy a „lengyel államocská” középső és keleti része Lengyel Királyság néven az Orosz Birodalommal alkosson perszonáluniót. Így Burchard János, feleségével, a bécsi születésű Wiemuth Karolina Saroltával együtt I. Sándor cár és lengyel király alattvalójának számított, akárcsak első fiuk, az 1825. május 17-én Lublinban született Julian (Gyula).⁴ Ezzel megtörik a névadás évszázados hagyománya, mivel a Tallinban letelepedett János férfiági leszármazottait – egy-két kivételtől eltekintve – Gusztávnak vagy Konrádnak jegyzik be a keresztelési anyakönyvbe – a Jánoson kívül. (Julian apjának másik keresztnéve, a Magyarországon használt Vilmos, a XVIII. század közepén magtalanul meghalt ük-nagybácsi, Kristóf Vilmos emlékét idézi.)

Burchard János Vilmos – Lublinból Eperjesre

Burchard, akinek a János keresztnévét Magyarországon kiszorítja a Vilmos, borkereskedéssel is foglalkozott Lublinban. (A keresztnév-átrendeződés hagyomány lesz a Burchard családban. Julian Magyarországon Gyula lesz, de Franciaországban már a Jules, pontosabban a Jules–Conrad nevet használja, s a Gusztáv is háromféleképpen – Gustaw, Gustave – fordul elő.) A családot a származás nemzedékről-nemzedékre továbbadott hagyománya, az eredettudat mellett a borral való foglalkozás ösztökélhette, hogy visszatérjen „az ősök honába”. Ez 1825-öt követően következett be, így Burchard János Vilmos második fia, Gusztáv István már Eperjesen született 1829. augusztus 20-án, akárcsak Konrád 1837. március 23-án.⁵ A családnak, amellet, hogy borkereskedéssel foglalkozott, ecetgyára is volt, s ecetet is árusított nagy tételben. 1847. szeptember 2-án például a Galíciába szállított négy hordó, 1859 forint értékű közönséges ecetet a grabi harmincad hivatalnál „megharmincadoltatták”. Burchard Vilmosnak 5 forint 2 krajcárt kellett fizetnie „vámjárandóság fejében”. 1848. június 9-én, Kassán keltezett levelében „a felügyelő úr megbízásából Kohut segéd” az iránt érdeklődik nála, hogy van-e erről bizonylata.⁶ Forradalom ide, forradalom oda, a hivatalok – beleértve a vám- és pénzügyit is – zökkenőmentesen működtek. Burchard jó kereskedőként és „ecetgyárosként” természetesen vigyázott a számláira, s e tekintetben nem különbözött a hasonló foglalkozásokat űző társaitól. Más tevékenységével, magatartásával tűnt ki.

A család eperjesi otthonába nemcsak lengyel menekültek, emisszáriusok, ügynökök, vándor céhlegények, alkalmi lengyel utasok találtak befogadásra, hanem a Lengyelország helyreállításával kapcsolatos legkülönbébb eszmék is. „Meggzállott elme, aki rajongó rokonszenvvel viseltetik a lengyel nemzetiség iránt” – jellemezte őt az 1850-es évek közepén a megfigyelésével megbízott rendőrügynök.⁷

Az 1831-ben és közvetlenül ezt követően Magyarországra érkező lengyel menekültek iránt általános volt a lelkesedés, a szolidaritásvállalás, a támogatási készség. Mindezek

³ *Bárczy Oszkár*: A Burchard-Bélaváry család. *Turul*, 12. (1894) 1. sz. 36. o. Nemesi évkönyv 1925–26. III–IV. évf. Budapest, 1927. 46. o.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Eperjesi kerületi állami levéltár. Štatný oblastný archív v Prešove. (A továbbiakban: ŠOAvP.) Mag. B–12. 421.

⁷ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). Bach-kori megfigyeltek (gyanús), 529/57.

azonban Burchard Vilmos Jánosnak és családjának az elkövetkező évtizedeit is meghatározták. Tiltott lengyel politikai írományokat és szépirodalmi műveket, bejelentetlen lengyel vendégeket az 1830-as, 1840-es években mindvégig rejtegetett a házában. Az okot erre az 1831 és 1846 között egész Galíciát behálózó földalatti összeesküvő mozgalom szolgáltatta, amely a tartományban állomásozó galíciai sorozású ezredeket sem hagyta érintetlenül. A gyanús személyek ellenőrzésére, üldözésére és elfogására hatalmas apparátust működtetett a Josef von Sedlnitzky által irányított császári rendőrség. A letartóztatás elől sokan Magyarországon találtak menedéket.

Burchard Vilmos már 1835-ben a galíciai polgári kerületi elöljáróság és a rendőrhatalóságok látóterébe került. A gyanú 1839-ben bizonyítást nyert. A sanoki kerületi kapitány jelentette, hogy az emigrációból érkezett Mieczysław Darski, miután Galíciában ismeretséget kötött az eperjesi borkereskedővel, Burcharddal, angol útlevéllal Eperjesen is megfordult. Vele függhet össze, hogy 1838 decemberében két idegen érkezett Eperjesre, s miután hosszabb időt töltöttek Burchardnál, egy harmadik személlyel Magyarországra „belsejébe” utaztak.⁸

1841. február 25-én arról tájékoztatták Lembergen keresztül Bécset, hogy egy beépített ügynökük jelentése szerint Burchard befolyásos tagja a Magyarországon átutazó galíciai és orosz-lengyelországi lengyel menekülteket támogató bizottságnak. Háza hosszabb ideje egy Józef Szymaniewski és Stanisław Pawłowski álnevet használó testvérpár rejtekhelye, akik 1831-ben a lengyel hadseregben tisztként szolgáltak. Burchard emellett 1835-ben és 1836-ban gyanús tartalmú levelek továbbításában is részt vett. Gyakran megfordult Galíciában, s egy alkalommal a Jasłói kerületben feltartóztatták, átkutatták, de semmi gyanúsat nem találtak nála.⁹ Az ügynök egy hónap múlva már Szymaniewski igazi nevét is jelenti: Józef Kochanowski, lembergi születésű személy. Gyakran ellátogat Burchardhoz a 40. (Koudelka) gyalogezred Klemens Hegier nevű hadnagya is.¹⁰ 1841 novemberében azt jelenti egy ügynök a rendőr-igazgatóságnak, hogy egy könyveket tartalmazó láda érkezett Kassára „B. et Comp. in Eperjes” címmel. A minden bizonnyal tiltott könyveket, tartalmazó ládát az éppen Párizsból visszatért „gyanús személyként jegyzett Burkhart kereskedő rendelte meg a kassai Benczur könyvkereskedő részére”.¹¹ 1845 februárjában egy, politikai tevékenysége miatt kihallgatott Thomain nevű lembergi színész vall arról, hogy megfordult Burchard eperjesi kereskedő házában. E ház olyannyira lengyelbarát központ, hogy ott még tiltott lengyel nyelvű politikai röpiratokhoz is hozzá lehet jutni.¹²

Hogy 1848-ban a forradalom első hónapjaiban – egészen más szempontból – milyen „gyanús emberek” szálltak meg Burchard Vilmos házában, arra fényt vetethet az a nyomozás is, amely Ferdynand Meyzner (Meysner) brüsszeli és Julian Wagner (Wagner Gyula) eperjesi lakos 1848. július 22-én, Munkácson történt letartóztatását követte. A gyanú ellenük az volt, hogy orosz pánszláv izgatást folytatnak a ruszin nép körében. Miután Meyznernél Brüsszelben kiállított útlevelet találtak, Beösz Károly Bereg vármegyei főszolgabíró úgy módosította gyanúsítását, hogy „a szóban forgó egyének, mint lengyelek, a párizsi lengyel propagandának volnának részint megbízottai, részint terjesztői”.¹³ Ez a megfogalmazás egyben azt bizonyítja, a főszolgabíró tisztában volt azzal, hogy az orosz

⁸ Haus- Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA). Galizische (Lemberger) Informationsprotokolle (a továbbiakban: GI) Bd. 130. 1839: 47. 287.

⁹ Uo. Bd. 132. 1841: 135. 886.

¹⁰ Uo. 1841: 138. 906.

¹¹ Uo. 1841: 155. 1014.

¹² HHStA GI Bd. 134. 1843–1846. II. 1248.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (A továbbiakban: MNL OL) H 15. 1848. 778.

pánszláv ideológia mellett létezik egy másik, a párizsi lengyel emigráció által terjesztett szláv közösségi eszmét tápláló politikai „propaganda” is. A magyar fősztolgabíró azt persze nem tudhatta, hogy ezt majdan demokratikus pánszlávizmusnak fogják hívni, amely a cárizmus kis népeket leigázó, hódító szándékát akarta leleplezni, s a közép-európai és balkáni orosz terjeszkedést lett volna hivatott megakadályozni. Beósz Károly fősztolgabíró magát a pánszlávizmust tartotta veszedelmesnek a magyar államra nézve, s ennek megfelelően járt el a gyanúsítottakkal szemben: átadta őket a vármegye alispánjának.

Az 1848. július 22-én „kivett önvallományában” Wagner Gyula tisztázni tudta magát. Ő bártfai születésű, eperjesi lakos, az ottani gimnázium „testgyakorlati tanítója”, akinek édesanyja a Lublintól északra fekvő Węgrówból származik, s így többször járt Orosz-Lengyelországban rokonlátogatásban. Magyarázattal szolgált arra nézve is, hogy miért szerepelnek Galiciába szóló útlevelében nem egyértelmű bejegyzések, s Bereg vármegye miért nincs bejegyezve úti célként, valamint hogyan kerültek hozzá orosz rubelek.¹⁴ (Erre volt legkönnyebb felelni: Burchard Vilmos kereskedőnél váltotta be őket.) Az orosz rubelek mellett még egy sajátos „körülmény” is a gyanúsítottak ágens-voltára utalhatott: „Mind a két célra [mármint a párizsi lengyel propagandával való „megbízásra” és terjesztésére – K. I.] alkalmas segédeszköz nálom azon körülmény, hogy Meizner Ferdinánd lengyelül és franciául, Wagner pedig lengyelül, tótul s meglehetősen magyarul is beszélnek, mely nyelvekkel, mint tudva van, egész Európát beutazhatják.”¹⁵

Meizner Ferdinánd őszinte „önvallományával” sem tudta a személyét beárnyékoló gyanút eloszlatni. Pedig arra vonatkozó vallomását, hogyan került Magyarországra és mi dolga volt Munkácson, tényekkel és tanúkkal tudta igazolni. Odáig nem terjedt ki a nyomozás, hogy múltjáról faggassák. Így nem kellett bevallania, hogy 1830. november 29-én, tehát a hadapródok által Varsóban kirobbantott felkelés „novemberi éjén” mint a Lengyel Királyság hadserege 7. gyalogezredének hadapródmestere ő volt az, aki lelőtte a „lázadást” kirobbantó iskola növendékeit fegyverletételre felszólító Stanisław Trębicki tábornokot.¹⁶ A szabadságharc leverése után, 1831 őszén a 11. gyalogezred főhadnagyként vonult franciaországi emigrációba. (Távollétében I. Miklós cár halálra ítélte, amelyet életfogytiglani számkivetésre és vagyonek kobzásra változtatott.) Meizner, amellet, hogy részt vett a franciaországi lengyel emigráció politikai életében, géptervezővé, gépszereplővé képze ki magát. Mivel 1808-ban Lublinban született, tehát akkor, amikor az még Új-Galícia fővárosa volt, osztrák alattvalóként is számon tartották. Így rá is vonatkozhatott az 1848 márciusában meghirdetett amnesztia. (Ezt azonban orosz kérésre 1849 elején megvonta tőle I. Ferenc József.) Mindenesre a közkegyelem hírének is része lehetett abban, hogy, noha a Brüsszelben kiadott útlevele a Porosz Királysághoz tartozó Poznańi Nagyhercegség fővárosába szölt, Magyarországra utazott, s Eperjesen nem másnál, mint Burchard Vilmosnál szállt meg, ahol egyébként Wagner Gyula is lakott.

Wagner Gyula igazat mondott akkor, amikor azt állította, hogy rokoni szálak fűzik Meiznerhez, akinek édesanyja, Anna Wagner az ő nagynénje volt. Meizner maga is hivatkozik arra, hogy a letartóztatását megelőző hetekben Kassán több napot töltött Mohlné nevű nagynénjénél, „ki lengyel születésű”. Wagner Gyula és Ferdynand Meizner példája is bizonyítja, hogy a Szepesség, Zemplén és Sáros vármegyék nemessége vérségileg is mennyire kötődött a lengyel nemességhez.

¹⁴ MNL OL H 15. 1848. 787–789.

¹⁵ Lásd a 6. jegyzetet.

¹⁶ *Bielecki, Robert*: Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. III. k. Wydawnictwo Neriton. Warszawa, 1998. (A továbbiakban: *Bielecki* 1998.) 123. o.

A gyanúsítottak „övallományukban” elmondták, miért tartózkodtak a Munkács közelében fekvő Kölcsényben, s laktak „egy nyomorúságos parasztház kamrácskájában”. (Ezzel hívták fel magukra a hatóságok figyelmét.) A helyet nem azért választották, mert a szállás így napi hat garasba került, hanem azért, mert közel esett a munkácsi vasgyárhoz. Meyzner mint gépszerelő ugyanis Feliks Jędrzejowski szilvásujfalui bérlő megbízásából cséplőgépet akart összeállítani, s ehhez kellett az alkatrészeket Munkácson „legyártatni”. A gyárban igazolták, hogy a modell elkészítéséért a gyanúsítottak 30 forint „előpénzt” fizettek be.¹⁷

Teljesen tisztázta csak Wagner Gyulának sikerült magát. Ahhoz, hogy Ferdynand Meyzner „csak” rendőrségi felügyelet alá helyezték mindaddig, míg a Bereg megyei főispán részére a magyar belügyminisztérium ki nem állítja a Belgiumba szóló útlevelet, Kesselbauer Albert kezességére volt szükség. Az útlevelet 1848. augusztus 15-én készítették el.¹⁸ Az nem tudható, mikor hagyta el Magyarországot. Annyi bizonyos, hogy 1851-ben már a belgiumi Ixelles-ben élt, ahol gépszerelőként dolgozott.¹⁹

Burchard Vilmos a személyét érintő bonyodalmaktól mit se zavartatva, 1848 augusztusa végén, szeptembere elején a belügyminiszterhez fordult, hogy „unokaöccsének, Kasperek Józsefnek, ki jelenleg Franciaországban Sauffain Miksa borkereskedőnek a társa, s Magyarhonban letelepedni óhajtana”, elintézzé a lakhatási jogot.²⁰ Szemere Bertalan szeptember 8-án a tárgyban a városi tanácstól kért felvilágosítást. Tíz nappal később Szemere Bertalant arról tájékoztatták a tanács nevében, „hogy mi a kérdéses egyént, Kasperek Józsefet éppen nem ismerjük”.²¹

Nem tisztázott, hogy Burchard Vilmos Józef Kaspareket, mint borkereskedőt akarta-e Magyarországra hívni, vagy mint az 1830–1831-es szabadságharc tisztjét. Annyi bizonyos, hogy ekkor már mindinkább szó volt egy Magyarországon megalakítandó lengyel légióról. A hosszabb ideje itt élő lengyel őrnagy, Jerzy Bulharyn, aki 1831-ben a 7. ulánuszredben szolgált, s 1833-ban Zaliwski ezredes Oroszország elleni tragikus végű partizánakciójában is részt vett, a szeptember 24. előtti válságos napokban fordult a lengyel légió felállításának tervével közvetlen Kossuthhoz. Az Országos Honvédelmi Bizottmány befolyásos tagját azzal győzhette meg a terv hasznosságáról, hogy a légió megalakítása nagy számban vonzana Magyarországra tapasztalt lengyel tiszteket.²² Burchard Vilmos ismerte Bulharynt, aki tervébe beavathatta őt, s így szóba kerülhetett a lengyel tisztek Magyarországra hívásának kérdése is.

Az 1816-ban Lublinban született Józef Kasperek tizenöt évesen végigküzdötte az 1831-es „lengyel–orosz háborút”, s a 10. ulánuszred hadnagyaként lelt átmeneti otthonra Franciaországban a besançoni katonai táborban. Az emigránsok közötti torzalkodással eltelt pár nyugtalan év után, 1835-ben Reimsben telepedett le, ahol mindinkább szenvedélye lett a borkereskedés, s szorgos munkája révén jelentős vagyonra tett szert.²³ Burchard Vilmostal való rokoni és üzleti együttműködésről már korábban is szó lehetett. Tervezte, hogy belép a légióba. A „zavaros történelmi idők” megátolták abban, hogy Magyarországra jöjjön és üzletet kössön. A következő években is Reimsben gyarapította vagyonát, így magától értetődött, hogy a borkereskedésben jártas Burchard Gusztáv Tö-

¹⁷ ŠOAvP 1848 Mag. E – 8. 69. d.

¹⁸ MNL OL H 15. 1848. 7881/453. 792.

¹⁹ Bielecki 1998.

²⁰ ŠOAvP 1848 Mag. E – 8. 66. d.

²¹ Uo.

²² Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 42–44. o.

²³ Bielecki 1998. II. k. 259. o.

rökországot elhagyva nála talált otthont és munkát 1850 nyarán. Később Gyula is Reimsben telepedett le.

A fentebbiekből következően mi sem természetesebb, hogy Burchard Vilmos eperjesi háza 1848 őszén a legtevékenyebb, legfontosabb közvetítőpontja lett azoknak a lengyeleknek, akik az Eperjesen, Kassán, Pesten szerveződő lengyel légióba akartak belépni. Az itt töltött napokra így emlékezik vissza Teofil Łapiński, majdani honvéd tüzérszázados: „Lehetetlen, hogy említést ne tegyek a Burchard család vendégszerető házáról. Jó ideje annak, hogy e család a városban letelepedett. Az arra vetődő lengyel mindig vendégszerető otthonra talált náluk. Bajtársaim, kikkel akkoriban ott megfordultam, bizonyára máig se felejtették el azokat a kellemes pillanatokat, amelyekben e derék család igyekezett részesíteni a szülőföldjüket elhagyó lengyel ifjakat. Burchard úrnak második hazájáért, Magyarorszáért hozott megannyi áldozatán kívül két fiát is annak szolgálatába állította. Nem hoztak nevére szégyent: bátorságukkal és rátermettségükkel kiemelkedtek tisztársaik közül.”²⁴

Egy eperjesi patrióta fiai a szabadságharcban

Burchard János kisebbik fia, Gusztáv a légiószervezés nyíltabb formájában is részt vett. Irányi Dániel, Sáros megyei kormánybiztos 1848. október közepén azzal bízta meg őt és unokabátyját, Kesselbauer Albert jogászt, hogy menjenek Galíciába lengyeleket toborozni a légióba. A hónap második felében ugyanerre kapott megbízólevelet Albert apja, a kilencgyermekes Kesselbauer Károly borkereskedő is.²⁵

Kesselbauer Albert és Burchard Gusztáv galíciai működése eredményes lehetett, mert október végén nagyobb lengyel csapat érkezett Eperjesre Konstanty Matczyński százados vezetésével.²⁶ Az önkéntesek itt esnek át az orvosi vizsgálaton. Hazatérése után Gusztáv feltehetően ennek a csapatnak a kíséretében utazott Pestre, s lépett be maga is a Wysocki őrnagy által szervezett légióba. Aláírása már szerepel a légionistáknak azon a november 17-én, Pesten keltezett és Kossuthnak címzett beadványában, amelyben kifejezik, hogy csak Wysocki parancsai alatt akarnak szolgálni.²⁷ Kesselbauer Albert annak hírére, hogy a Schlik tábornok-vezette galíciai osztrák hadtest december 6-án a Duklai hágón át benyomult Magyarországra s elfoglalta Bártfát, december 8-án az eperjesi nemzetőrséggel együtt elhagyta a várost. Schlik másnap oda is bevonult, s ennek egyik következménye az volt, hogy Kesselbauer Károlyt letartóztatták.²⁸ Feltehetően Burchard Vilmos is osztozott a sorsában.

Burchard Gyula, a selmecbányai bányászakadémia növendéke diáktársaival együtt honvédnek állt be. Mivel a magyaron kívül németül, franciául, lengyelül és szlovákul – (Sáros és Zemplén megye szláv dialektusa sajátos átmenetet képezett a szlovák és a lengyel nyelv között) – is tudott, Henryk Dembiński altábornagy mellé osztották be tolmácsnak és „nyargoncnak”. 1849. június 23-án (május 3-i érvénnyel) hadnagynak nevezték ki. Dembiński meg lehetett működésével elégedve. Emlékiratában is kitér rá, hogy miután szegedi sáncrendszert feladta, augusztus 2-án az újszegedi gáton, ahol az előző napon karját golyó érte, halálos lövéstől összeroskadó lova maga alá temette, „Burchard hadsegédem jött legelőbb segélyemre; felemelte a lovat, s én gyorsan talpra állottam...

²⁴ Łapiński, Teofil: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849). *Holmi*, 8. (1996) 6. sz. 869. o.

²⁵ ŠOAvP Mag. B – 2. 421.

²⁶ ŠOAvP. Mag. E – 8. 69. d.

²⁷ MNL OL H 2. OHB 1848:3111.

²⁸ ŠOAvP. Mag B – 421.

Mintegy 100 lépést haladtam gyalog; azon reményben, hogy saját lovat kapok, Burchard lovát vonakodtam elfogadni. De mivel az ellenség csapatjai üldözőbe vettek bennünket, nem maradt egyéb hátra, mint hogy hadsegédem ajánlatát elfogadjam.”²⁹

Dembiński feltételezhetően ezt követően léptette elő századosná, s tüntette ki őt. Wysocki emlékiratában közzétett sumlai névsorban olvasható megjegyzés szerint honvédszázadosként került ki Törökországban, s megkapta a magyar katonai érdemrend III. osztályát.³⁰

Burchard Gusztáv fanatikus bátorsága, önzetlen bajtársiassága miatt a híres drámaíró, Aleksander Fredro fiával, Jan Aleksanderrel együtt nagy népszerűségnek örvendtek a légió dzsidasainak körében. Ugyanabban az évben születtek, Fredro tizenhárom nappal volt fiatalabb Gusztávnál.³¹ Míg Fredro Władysław Tchorznicki őrnagy (majd alezredes) 2. dzsidasvezredében emelkedett a ranglétrán a főhadnagyságig, Gusztáv előbb Jan Łacki őrnagy mellett szolgált, aki az aradi ostromsereg tüzérparancsnoka volt, majd a Władysław Poniński kapitány által Aradon szervezett 1. dzsidasosztály tagjaként a szolnoki lovasrohamban tüntette ki magát. Noha a dzsidasok soraiban küzdött, Wysocki ezredes március 11-én utászhadnaggyá javasolja előléptetni, s mivel eredménytelenül, májusban tábornokként megismételte javaslatát, s egyben kérte, hogy Gustaw Burchardot futártisztként rendeljék mellé. A nyári hadjárat során a vele baráti kapcsolatot ápoló Poniński alezredes segéd tisztje volt.

A temesvári csatát, majd a lugosi összecsapást követően a kormány és a magyar honvédsereg maradéka egy részének menekülési útvonalát fedező, több mint ezer főből álló lengyel légió – augusztus 18. és 20. között – Óorsovánál átkelt a Szerb Fejedelemségbe. Az oroszok által megszállt Havasalföldet kikerülve, a menekültek ideiglenes táborhelyére, Vidinbe jutottak. Gyula, Gusztáv, Władysław Poniński, Władysław Kossak és Lepold Kabath (Kabat) törökországi számkivetettségekben, jóban-rosszban összetartottak. Burchard Gusztávon kívül egyikük se tér vissza véglegesen a szülőhazájába, de mindegyikük sikeresnek mondható életpályára tekinthetett vissza.

Az 1823. február 16-án a galíciai Samborban született Poniński az 1. dragonyosezred 1848. június 30-án kilépett hadnagya a szabadságharc egyik leghíresebb lovas alakulatának, az 1. dzsidasvezrednek (valójában dzsidasosztálynak) alezredeseként, majd a légió lovas dandárának parancsnokaként s mint a katonai érdemjel II. és III. osztályának tulajdonosa hagyta el Magyarországot. Részt vett a krími háborúban. 1861-ben I. Viktor Emánuel olasz király tiszteletbeli szárnysegéde, egy évtizeddel később olasz altábornagy. Miután 1873-ban – mint olasz altábornagy talán hivatalból – részt vett II. Katalin cárnő pétervári szobrának leleplezésén, azt is elérte II. Sándor cárnál, hogy felesége, Olga Czetwertyńska visszakapja elkobzott oroszországi birtokait. 1881-ben kilépett az olasz szolgálatból, majd néhány év múlva Volhíniában, Szapozynában telepedett le, s ott is halt meg 1901-ben.³²

Ponińskinál fényesebb katonai pályát Magyarországon a külföldiek közül csak József Wysocki (1809–1873), a magyarországi lengyel légió szervezője és parancsnoka futott be. Az 1830–1831-es szabadságharc tüzér hadnagyaként és a Lengyel Demokrata Társág katonai szakértőjeként érkezett a franciaországi emigrációból Galicián át Magyaror-

²⁹ Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézírataiból összeállítá *Danzer F. Alfonsz*. Budapest, 1874. (A továbbiakban: Dembinski Magyarországon.) 364. o.

³⁰ *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Kovács 2007.*) 100. o. Továbbá: HL Bach-kori megfigyeltek (gyanús), 530/57.

³¹ Életrajzukat lásd: *Kovács 2007.* 101., 162., 163. o.

³² *Kovács 2007.* 409., 410. o.

szágra 1848 októberében. 1849. május 6-án már honvéd tábornok, egy hónappal később pedig a felső-magyarországi hadsereg főparancsnoka.³³

Władysław Kossak, a híres csataképfestő, Juliusz bátyja, aki még nem töltötte be a tizennyolcadik életévét, amikor a lengbergi műegyetem diákjaként 1848 novemberében Pesten beállt a lengyel légióba, 1849-ben mindvégig az Aradon szervezett dzsídásrezredben szolgált. Miután előléptették hadnaggyá, Poniński segédtszjtje lett. Az 1. dzsídásrezred valamennyi ütközetében részt vett. 1852-ben több magyarországi lengyel bajtársával áthajózott Angliából Ausztráliába, hogy aranyásással próbálja jövőjét megalapozni. Végül a „szerencsés” aranyásók kincseit szállító és őrző lovasrendőrség biztosította számára a mindennapi kenyeret és az előmenetelt. Pályájából az zökkentette ki, hogy visszatért Európába, s feltehetően részt vett az 1863–1864-es lengyel szabadságharcban, majd Angliában telepedett le. 1873-ban utazott ismét Ausztráliába. 1918. július 12-én halt meg Melbourne-ben.³⁴ Pár hónap múlva Lengyelország visszakértült Európa térképre.

Az 1830. november 17-én született lengbergi Leopold Kabath, a 3. vétésezred 1848. november 2-án kilépett hadnagya 1849 elején állt be a 8. huszárezredbe, ahol rögtön főhadnaggyá s február 16-án alszázadossá léptették elő. A nyári hadjáratban Desseffy Arisztid tábornok segédtszjtjeként számos roamban részt vett. Kossak társaságában hajózott át Ausztráliába, s vele együtt léptették elő rendőrhadnaggyá az aranyásók szállítmányait kísérő állami fegyveres különítményben. Karrierje magasabbra ívelt, mint Kossaké. A rá nehezedő nagyobb felelősség miatt lett öngyilkos 1884-ben.³⁵

Az említett „ötöshöz” Viddinben csatlakozott Burchard Gyula selmecebányai diák-társa, Pauliny Edmund, akinek az emlékirat szerzője külön fejezetet szentelt *Paulinyi botránya* címmel. Jellemzése szerint Paulinyi „kistermetű, rendkívüli erejű, edzett ember volt, kinek a vívásban nem akadt párja”. Megjegyzi, selmecebányai diáktársa azt remélte, hogy hosszú évek óta Törökországban dolgozó „osztrák érzelmű” apja „segíteni fog neki, de mivel egyetlen hozzá intézett levelére se kapott választ, elhatározta, hogy Konstantinápolyba megy”. Elutazását Viddin kormányzója, Zia pasa nem engedélyezte. Paulinyi Dobroslevich ruszcsuki osztrák konzulhoz fordult támogatásért, aki azt tanácsolta neki, hogy Bach belügyminiszterhez címzett levélben tárja fel helyzetét és kérjen kegyelmet. A tanácsot megfogadva, október 2-án fogalmazta meg levelét, amelyről persze nem számolt be sorstársainak. Kérvényében arra is magyarázatot kellett adnia, miért lépett be a honvédseregbe. Pauliny Edmund kifejtette; Selmecebánya katonai parancsnoka igazolni tudja, hogy ő már télen útlevelért folyamodott hozzá, mert tanulmányútra, külföldre szeretett volna menni. Tervét keresztülhúzta az, hogy kérvényének intézése hosszan elhúzódott, s a magyarok 1849 áprilisában meglepetésszerűen elfoglalták a várost. „Látszólag önként” – de mint levelében írja „valójában erkölcsi kényszer alatt” 1849 májusának csata után több bajtársával együtt Lugoson kilépett a hadseregből, de nem tudott hazajutni, mert „félttől, hogy az utat mindenfelé elzáró felkelők kezébe esik”. (A megfogalmazás homályos. Nem tudható ugyanis, hogy nem a román felkelőkre gondol-e?) Ebben a helyzetben azt találta leghelyesebbnek, ha kimenekül Törökországba, és az ott tizennégy éve bányatanácsosként (török viszonylatban mondhatni, bányaminiszterként) dolgozó és nagy befolyással rendelkező apja, Pauliny Gusztáv pártfogásával talál jövőjére megoldást. Adott helyzetben egyetlen vágya van; folytatni tanulmányait a selmecebányai Bá-

³³ Kovács 2007. 548–550. o.

³⁴ Uo. 270., 271. o.

³⁵ Uo. 234. o.

nyászati Akadémián.³⁶ A levélben szó sincs arról, hogy Pauliny Edmund sajnálkozását fejezte volna ki azért, mert „részt vett az Ausztria elleni felkelésben”. Nem tért vissza Ausztriába, s mint – Burchard emlékiratából kiderül – külföldön próbált meg boldogulni. Sikerrel.

Burchard az orsovai átkeléstől 1850 nyaráig jegyzi fel törökországi élményeit s a Franciaországban töltött első hónapok eseményeit. Ebből az időkeretből gyakran kiszakad egy-egy villanásra, s az éppen ismertetett élmény logikájának irányába, hol előrefut a jövőbe, hol a múlt illeszkedő eseményeit, s azok szereplőit idézi meg. A tényeket illetően többnyire hitelesen.

Az osztrák rendőrügynöki tájékoztatás szerint Julian Burchard és Gustav Burchard az 1850-es években Reimsben telepedtek le, s viszonteladóként egy gyapjúkereskedő cég alkalmazottjai lettek. Ez csak átmenetileg lehetett így. A testvérpár a szülői ház hagyományaiból következően a borhoz, a borkereskedelemhez értett, így Reimsben is a borkereskedésben igyekeztek mindketten jövőjüket megalapozni. (Előfordulhat, hogy az ügynöki jelentésben eleve a „Wein” [bor] szó szerepelt, amelyet „Wohl”-[gyapjú]-nak olvastak.) A borkereskedelemmel való foglalkozás Juliannak annál is inkább sikerült, mivel a cégvezető unokahúgát, Delbeck Zsófiát vette el feleségül.³⁷

A „megalapozás” azt jelentette, hogy Julian (Jules) és apósa, valamint az időközben amnesztiában részesült Gusztáv – Konrád támogatásával – 1857-ben Danzigban/Gdańskban bormagykereskedelmi lerakatot alapítottak. A fivérek feladata a borvásárlás volt Magyarországon. Ez a magyarázata annak, hogy Jules Burchard 1858 szeptemberében Eperjesre érkezik, s 1859 januárjában egy évre szóló útlevelet kap Franciaországból, így legalizálva külföldi tartózkodását.³⁸ Ez indokolhatja azt is, hogy a „tágabb” Burchard-család – Vilmos (János) és felesége, valamint fia, Gusztáv és felesége – 1859-ben Eperjesről Tokajhegyaljára költöztek, és Mádon telepedtek le. Gusztáv fia, az alföldi zsánerképei miatt számon tartott festőművész, Burchard Bélaváry István 1864-ben itt született. Talán a borkereskedelemmel kapcsolatos munkamegosztás is szerepet játszhatott abban, hogy az idősebb Burchard-házaspár 1860 januárjában Egerbe költözött át, s ott rendelik el „feltűnés mentes” rendőrségi megfigyelését, amely az 1850-es években mindvégig tartott Vilmostal, Gusztávval és magyarországi tartózkodása idején Juliannal szemben is.³⁹ Az Egerbe költözést az is indokolhatta, hogy Otília lányuk halála után, az unoka, Oláh Gusztáv neveltetése a nagyszülőkre hárult.⁴⁰

Gusztáv az 1860-as években a fővárosba költözik, s a Pesti Kereskedelmi Akadémia könyvviteli tanára lesz. 1872-ben bécsi Kereskedelmi Akadémiára hívják meg tanárnak, s ettől kezdve a család nyolc éven át a császárvárosban él. Szülei is ideköltöznek, s itt tanul orvosnak Oláh Gusztáv, a majdani híres elmeorvos. (Az osztrák rendőrségi jelentés szerint Varsóban és nem Lublinban született Vilmos János Bécsben halt meg 1881-ben. Gusztáv, akinek lovas bravúrjairól Jules többször említést tesz az emlékiratában, 1903. március 1-jén Pesten villamosbaleset áldozata lesz. Felesége, Bukovszky Lujza tíz évvel éli túl.) Gusztáv második fia, Aladár Bécsben születik. A Bécsben otthonosan berendezkedő, művészi pályára készülő első fiú, István számára is kézenfekvő, hogy az itteni Művészeti Akadémiára iratkozzék be.

A családban a legfényesebb karriert Konrád futja be, aki hirtelen felnőtté válva még tanúja a szabadságharc dicsőségének és drámájának. Életpályáját Klement Judit részle-

³⁶ HHStA Ministerium des Äusseren. PAXXXVIII. Kt. 52 Konsulate. Konsulat Rustschuk.

³⁷ HL Bach-kori megfigyeltek (gyanús), 530/57.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. Mindhármuk idézett dokumentuma.

⁴⁰ Klement 2005. 72. o.

tesen ismerteti *Apák és fiúk stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században* című tanulmányában.⁴¹ Az eperjesi evangélikus kollégium feltehető elvégzése után 1854-ben külföldre utazott, s szorgosan látogatta a berlini kereskedelmi akadémiát. Ezt követően egy danckai (danzigi, gdański) gabonakereskedő és hajóvállalkozási cégnél dolgozott 1862-ig. Mint említettük, ő lehetett az itteni nagybani borkereskedelmi vállalkozás „ötletadója” és társmegalapítója. Hazatérése után a pesti Hengermalomnál helyezkedett el, amelynek 1876-tól vezérigazgatója volt. Nemzetközi és országos kiállítások szervezésében, zsűrizésében vett részt, s 1884-től még diplomáciai missziót is vezetett: Brazília főkonzulja volt. Számos gazdasági, karitatív és társadalmi szervezet, egyesület alapítója, társszervezője, vezetője volt. 1890-ben az országos malomegyesület elnökévé választották. Érdemei elismeréseként a főrendi ház tagja lett, s 1891. november 29-én uralkodói döntéssel engedélyezték, hogy régi családnevét a Bélaváryt a Burcharddal együtt használhassa (ennek joga Gusztávra is kiterjedt). 1903. november 11-én, Budapesten halt meg. Fuchs Ágotával 1868-ban kötött házasságából négy gyermek született.⁴²

⁴¹ *Klement* 2005. 74–86. o.

⁴² Új országgyűlési almanach 1887–1892. Szerk. *Sturm Albert*. Budapest, 1888. Főrendiház – XI. Ő Felsőge által élethosszighan kinevezett főrendiházi tagok. 134–135. o.

JULIAN BURCHARD-BÉLAVÁRY

TÖRÖKORSZÁGBAN⁴³*A magyarországi háború vége*

1848. szeptember 11-étől, vagyis attól a naptól fogva, hogy Jellačić bán átkelt a Dráván, győzedelmesen megküzdöttünk az osztrák hadsereggel, s szintúgy a horvátokkal, a bánági szerbekkel, az erdélyi oláhokkal, és mindazokkal, akiket a császári ügynökök Magyarország ellen fellázítottak.

Móga szétszórta a horvát bán csapatait, Perczel visszaverte a szerbeket és Görgei ragyogó győzelmek sorozatával szabadította fel Észak-Magyarországot; 1849. március 14-én Bem ura lett Erdélynek; május 21-én a Budavár ellen indított vakmerő rohammal, amelyben öcsém, Gusztáv is részt vett Wysocki tábornok oldalán.⁴⁴ Visszavettük a fővárost, és a Duna-völgy ezzel teljes egészében a birokunkba került.

Júniusban azonban, miután Miklós cár úgy döntött, hogy segítséget nyújt Ausztria császáranak, három orosz hadsereg lépte át Magyarország határát. Az új veszedelemmel szemben a nemzeti erő nem bizonyultak elegendőnek.

Dembiński tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke, akinek parancsörtsitzje voltam, elfogadtatta azt a tervet, hogy a magyar csapatok visszavonuljanak délre, a Maros és a Tisza bal partjára, s az erdélyi szorosok előterében egyesüljenek. A hegyek fedezékében szervezte volna újjá a hadsereget, mialatt a Tisza árterületeire csalt oroszok egész ősszel ott rostokolva küszködtek volna a vidékre jellemző veszedelmes mocsári lázzal.

Hogy tervét végrehajthassa, Dembińskit nevezték ki a magyar hadsereg főparancsnokának. Ő, hogy Görgeinek időt biztosítson hadtesteivel levezetésére, három napon keresztül csatázott az osztrákokkal és az oroszokkal Szeged térségében, s lassan hátrálva mindenegyes útszakaszt ütközettel jelölt meg. Sajnos, a főparancsnokságot Bem József-re ruházták át, s e vakmerő, hős katona, támadásba akarván átmenni, augusztus 9-én Temesvárnál vereséget szenvedett.⁴⁵

Seregének roncsai a török határ felé vonultak el, mialatt a fegyverletételt választó Görgei Magyarország utolsó ütközépes hadseregét Világosnál kiszolgáltatta az oroszoknak.

Dembiński tábornok, aki Szegednél súlyos sebet kapott, augusztus 11-én elhagyott minket, hogy mielőbb Mehádiába jusson és e fürdőhelyen kezeltesse magát. A többiek Lugoson maradtak, én magam szolgálattételre jelentkeztem Wysocki tábornoknál, akinek Gusztáv öcsém a parancsörtsitzje volt. Velük együtt indultam Törökország felé. Útközben, Töplitz közelében⁴⁶ találkoztam apámmal és Konrád öcsémmel, valamint legkedvesebb gyermekkori barátommal, Edmund Pauliny honvédtiszttel.

Orsova közelében volt egy kis kastély, amelynek parkjában Gusztávval együtt sokáig sétálgattunk az apámmal, mielőtt búcsút vettünk volna tőle. Władysław Zamoyski ezredes⁴⁷ is a társasá-

⁴³ Az alább közölt emlékirat eredeti címe és megjelenési helye: Chez les Turcs. Les émigrés hongrois et polonais en 1849–1849. Souvenirs de M. Jules–Conrad Burchard Bélaváry recueillis par son fils. (Récits de Famille II.) Nancy, 1908.

⁴⁴ Burchard Gusztáv csak május 12-ig vett részt Budavár körülzárolásában. Ezt követően a lengyel alakulatokat elvezényelték Miskolcra.

⁴⁵ A szerző némi pontatlansággal a szabadságharc hadtörténetének elnagyolt összefoglalását adja. Sajátos szempont az, s erről Burchard, mint parancsörtsitz tudomást szerezhetett, hogy Dembiński, aki az 1849. júl. 1-jén a magyar seregek fővezérévé kinevezett Mészáros Lázár vezérkari főnöke volt, majd a hónap végén elfoglalta felettes posztját, a tervek szerint a Maros és a Tisza mocsaras árterületére akarta csalni az orosz sereget, hogy ott a malária végezzen vele. Ezek szerint e fantáziadús tervet maga Dembiński hiúsította meg azzal, hogy feladta Szegedet, s a hadügyminisztertől kapott parancs ellenére elvonult Temesvár felé, mágnesként vonva maga után az ellenséget – „mocsárlázás területéről” is.

⁴⁶ Töplitz, Toplecz, Csernahévíz. Mehádia és Orsova között fekvő fürdőhely. Románul: Topleț.

⁴⁷ Zamoyski, Władysław (1803–1868), az 1830–31-es szabadságharc leverése után ezredesként vonult emigrációba, amelynek Adam Jerzy Czartoryski (1777–1861) herceg vezetett konzervatív szárnyához tartozott. 1848 őszétől Károly Albert sárd-piemonti király hadseregében szolgált, amely 1849. 03. 23-án Novaránál döntő vereséget szenvedett a Radetzky-vezette osztrák hadseregtől. Zamoyski A. J. Czartoryski és Károly Albert megbízásából érkezett Magyarországra 1849 júliusában, részben, hogy közvetítsen a magyar kormány és a nemzetiségek között. Részt vett a szabadságharc utolsó csatáiban, összecsapásaiban. Kossuth címzetes honvédezzredessé nevezte ki.

gunkban volt. Még mindig a piemonti hadsereg egyenruháját hordta, mivel Lengyelhon e lelkes szolgálja egyenesen a novarai csatáról érkezett, hogy kardját a magyar hadseregnek felajánlja. Honfitársai nagybátyjának, Adam Czartoryski hercegnek, a lengyel emigráció közismert vezetőjének képviselőjét látták benne; neve, nemes jelleme, az 1831-es lengyel–oroszlaború háborúban véghezvitt bravúros tettei mindenütt nagy befolyást és makulátlan tekintélyt biztosítottak neki. Megígérte, hogy gondja lesz ránk. Elbúcsúztunk apámtól. Mély megindultság vett rajtunk erőt: ki tudja, mily hosszú száműzetésbe megyünk. Apám úgy döntött, hogy a rá leselkedő veszedelmek ellenére visszatér Észak-Magyarországra. Konrád öcsémekkel ment el, aki hat hete hol lóháton, hol szekéren követte a hadsereget, s több ízben tűzbe került, de mintha teljességgel bízott volna abban, hogy tizenkét éves kora megóvja őt.

E kockázatvállalás tette lehetővé, hogy hosszú elválásunk előtt még egyszer viszontlássuk egymást.

A török határon

Arrafelé Orsova az utolsó város Magyarországon; a csapatok ott gyűltek össze.

Mielőtt átkeltünk a Dunán és Törökország területére léptünk volna, a királyság minapi kormányzója, szárnysegédével, Asbóth ezredessel⁴⁸ a folyó egy lakatlan szigetén elásta Magyarországot apostoli koronáját. Ezt követően gondoskodott a saját biztonságáról, amely miatt erősen aggódott. Belépve a Wysocki kvártélyául szolgáló szobába, egy számomra idegen civilt láttam a tábornok mellett. „Megismered, ugye? – kérdezte halkán Wysocki – Ő az, Kossuth!” Elővigyázatosságból leborotválta bajuszát és fekete körszakállát, hogy ne lehessen felismerni. Nemsokkal ezután Zamoyski ezredes mellett álltam, aki éppen a kormányzó következő tartalmú, franciául írt levelét vette kézhez: „Zamoyski gróf úr, sorsomat az Ön kezébe helyezem.” – Aláírás: „Louis”. „Ej, ej” – nyugtázta az ezredes gunyoros mosollyal: „Minő érdekes kézjegy.”

Tárgyalni kezdtünk Szerbia pasájával.⁴⁹ Váratlanul puskaropogás verte fel a Duna túlsó partját; a török előkelőség jelenlétével mit sem törődő szerbek lövöldöztek a folyón átkelő parlamentjeinkre vagy a cár ellenségei iránti gyűlöletből, vagy, mert kedvük telt a lövöldözésben. Fogtam a távcsövet, és nagy meglepetésemre apámat és a tőle elválaszthatatlan Konrádot ismertem föl a csónakban. Asbóth ezredessel együtt őt bízták meg, hogy járja ki a magyarok számára az átkelést. A Szerbiában személyesen jól ismert Bystrzonowski ezredes⁵⁰ a lengyelekre és Monti ezredes⁵¹ olasz önkéntesire vonatkozóan egy másik egyezséget írt alá. Az ügyünk iránt rokonszenvvel viseltető törökök hadifoglyoknak tekintettek, de meghagyták fegyvereinket. Közülünk sokan nem tudták rávenni magukat, hogy elhagyják a magyar földet, és az utolsó pillanatban visszatértek az osztrákokhoz.

Ami apámat illeti, egy határozott döntéssel elvált tőlünk, és volt bátorsága visszatérni Eperjesre. Mehádián átkelve magához vett néhány hivatalos írást, hogy elhitesse; a nyarat a fürdőhelyen töltötte. De az általa játszott szerep túlságosan közismert volt, és az osztrákok a hazatérését követő napon, immáron másodszor, börtönbe vetették. Csak nyolc év múlva láttuk viszont egymást.

A szerbek akkor se hagyták abba a lövöldözést, amikor átkeltünk a Dunán. Három lovunkat terítették le. Az estét Tekijában, a folyóparton táborozva töltöttük. Testvéremmel, Gusztávval és barátunkkal, a fiatal Poniński ezredessel egy magányos facsoportban vertünk tanyát. A nyeret

⁴⁸ Asbóth Sándor alezredes (1810–1868), a minisztertanács katonai ügyeinek jegyzője nem tárgyalhatott Belgrádban, mert Kossuthtal együtt aug. 17-én átkelt Törökországba, akinek az emigrációban szárnysegéde lesz. Az amerikai polgárháborúban dandártábornok az északkeleti oldalon. Súlyosan megsebesül.

⁴⁹ Haszán pasával.

⁵⁰ Bystrzonowski, Ludwik (1797–1878). Az 1830–1831-es szabadságharcban az általa felállított 1. krakkói lovaserzed őrnagya. A franciaországi emigrációban Czartoryski híve, aki több fontos diplomáciai feladattal bízta meg. 1848 őszétől a francia kormány és Czartoryski balkáni ügynöke. 1849 tavaszán Magyarországra jön, hogy közvetítsen a magyar kormány és a nemzetiségek közt. 1849. jún. 22-től címzetes honvéde ezredes. Több ütközetben részt vett.

⁵¹ Monti Alessandro (1818–1854), az Ausztria ellen vívott háború idején a lombardiai hadosztály alezrede. Az év végén a szárd kormány kinevezi magyarországi nagykövétévé. Mire 1849 májusában sikerül eljutnia Magyarországra, a novarai vereség után kialakult helyzetben visszavonják követi megbízását. Máj. 25-én Kossuth megbízta az olasz légió parancsnokságával. Ennek 450 fős maradékával kel Szerbián át Törökországba.

fejünk alá téve egymás mellett aludtunk, lovaink a közelünkben kikötve. Kiáltásra ébredtünk: „Ez-redesem! – kiáltotta messziről egy lengyel dzsidás. – Megölik magukat!” A tarka-barka viseletükkel opera-jelenetből kilépő rablókra emlékeztető szerbek hajoltak fölénk, fegyverük megvillant a holdfényben. „Tettessük, hogy alszunk – suttopta Poniński. – Csak kíváncsiskodnak, úgy vélem.” Ez az első idegenben töltött éjszaka különösebb incidens nélkül telt el.

Orsovából Viddinbe

Másnap délnek fordultunk, hogy szürkés egyhangú lapályokon, fennsíkokon átvágya jussunk el a Viddin nevű erődvárosba.

A magyar honvédcsoport és a kis olasz légió katonai rendben vonult, a lengyelek, kik valamenynyien vitéz, de kissé szeszélyes önkéntesek, kisebb-nagyobb csoportokat alkotva bandukoltak. Török dzsidások kísérték. Parancsnokom, Dembiński tábornok, sebesülése miatt ismét kocsiba szállva előre sietett, én pedig szabadon megválaszthattam útítársaimat. A menetszakaszokat így öcsémrel, Ponińskival, Kabath és Kossak főhadnagyokkal s többnyire Wysocki tábornokkal tettem meg.

A ragyogó katonai múlttal rendelkező Józef Wysocki ekkor volt negyven éves. Az 1831-es lengyelországi háború harcterein tűnt ki. Franciaországba emigrált, ahol állampolgárságot kapott, s a metzi tüzérszti főiskolán hadtörténetet adott elő. 1848-ban Magyarországra sietett, hogy tehetsége és vitézsége révén élére álljon a lengyel légiónak, amelynek szervezéséhez apám is hozzájárult.⁵² Wysocki később a IX. hadtest parancsnoka lett.⁵³ Kistermetű, kékszemű férfiú volt, bajszkát és kissé borzasra fésült őszülő szőke haját viselt; természetét illetően szelídség, előzékenység, nyájasság jellemezte. A tábornok, ki a menetoszlop parancsnoka volt, időnként kocsira szállt, amelyen jókat kacarásztunk, mivel fogatát egy félszemű kanca és egy tarka ló alkotta.

Öcsém, kit Wysocki Arad ostroma és a szolnoki győzelem után segédtisztjének választott, végigkísérte őt az északi hadjáratban és a bánsági hadműveletben. Gusztáv húsz éves volt. Gyermekkorától szenvedélyesen vonzódott a katonai pályához. Bámulatos hidegvérrel nézett szembe a veszéllyel, s emiatt mindenki csodálta őt, nemegyszer ugratva is, mivel eredeti szellemessége sohasem hagyta cserben. Rajongó lelkesedését egykedvű külsővel palástolta; kimért mozdulatainak hűvös nyugalma gyors észjárását, lobogó képzelőerőt takart. Szolnoknál kengyelvasát forgatva rohamozott, merthogy a kengyelszíja röviddel azelőtt elszakadt. Buda ostromakor, amikor is a kapott felszólítás dacára sem hagyta el a kvártélyául szolgáló és éppen bombatalálatot kapott házat,⁵⁴ hanem tovább aludt a romos szobában. Dobrovicénél, ahol Ponińskival együtt szembe szállt a kozákokkal. A két méter magas kerítés átugratásával megmenekült az elképedt ellenséges lovasok elől, s azután nyugodtan, némán szivarozva besorolt a lovas oszlopba. Prémás dolmánya és sapkája azonban az oroszok zsákmánya lett. Jelenléte vigaszomra szolgált számkivetésünk során.

Władysław Poniński gróf galíciai volt. Tizenhét éves kora óta szolgált tisztként az osztrák hadseregben s páratlan jó lovas hírében állott. Egy alkalommal Bécs egyik utcáján fogadásból kifogatott a szekérből egy sovány gebét, betanította, s miután kölcsön farokkal felékesítette, műlovasláts mutatott be vele a császár előtt. Amikor Magyarország elszakadt Ausztriától, Poniński mindenét feláldozva, felállított egy lengyel lovasszázadot, annak a piros sapkás dzsidászrednek a magvát, amely oly remekül megállta a helyét az osztrákok és az oroszok ellen. A arányos, középtermetű, szőke Ponińskinak szép fiatalos arca volt. Rendkívül nagy figyelmet fordított az öltözködésére, s a reánk váró nehéz pillanatokban, ahogy én láttam, szenttelenül fogadott mindenfajta nélkülözést, s úgy alkalmazkodott a körülményekhez, hogy előkelőségéből mit sem adott alább.

⁵² Lengyelországi kapcsolatainak köszönhetően. Lásd: *Récits de Famille* (I. Notre Famille. III. Hal). Magyar eredetű családunk részt vett (az 1794-es, 1812-es, 1830-as) függetlenségi háborúkban; azzal a joggal kapott *indigenátust*, hogy címerét kiegészíthesse a *Jastrzębieccel* (héjával). A Burchard Bélaváry család egy másik ága 1770-től kezdve orosz nemes lett. [J. Burchard jegyzete.]

⁵³ A IX. hadtest parancsnoka 1849. június 1-jétől Dessewffy Arisztid tábornok (1802–1849) volt.

⁵⁴ A „Fehér Hajóhoz” (Zum Weissen Schiff) címzett fogadót. [J. Burchard jegyzete.]

Kabath és Kossak elválaszthatatlan barátok voltak – mindketten galíciaiak; együtt nevelkedtek a Bécsúhelyi Katonai Akadémián, s ugyanabban az osztrák dragonyosezredben szolgáltak.⁵⁵ A magyar hadseregben az egyik huszárezred törzskarához nyertek beosztást; amikor a turai csata után látni akartuk őket, parancsnokuk, a vitéz és boldogtalan sorsú Desseffy tábornok, aki maga látta el ordonáncai szolgálatát, megjegyezte: „Alszanak, mint a kutyakölykök, nincs szívem felkelteni őket.” Kossak főhadnagy a híres festő, Juliusz Kossak fivére volt. Kabath főhadnagy, miközben átállt a honvédekhez, az osztrákok kezére került. Mielőtt agyonlőtték volna, Bártfánál egy szlovák paraszt gúnyjában sikerült megszöknie. Több héten át ebben az öltözékben szolgált – egy magyar nemzetiszínű szalagot vetve át csupán a vállán, de a kucsma és a fehér bekecs ellenére is előkelő maradt. Nagyon derék és kifinomult ízlésű, jó kiállású tiszt volt. Sohasem hagyta el a jókedve; amikor a temesvári csatában egy nagy orosz bomba a lovam és az ő lóva között csapódott le, kipattant a nyeregből és emlékül nekem ajándékozta azt. A hadjárat vége felé Kabath belépett Poniński piros sapkás dzsidásai közé.

Barátaim társasága, elevenségük megrövidítette a Viddinig tartó menetszakaszokat; a bánattal és az unalommal meg tudtunk birkózni. Öcsém egyetlen alkalmat sem hagyott ki, hogy megrézfáljon bennünket. Az egyik tikkasztó napon óriási görögdinnyéket vettünk egy szerb paraszttól. Menetközben mindnyájan kezünkbe tartottuk arra készülve, hogy hamarosan belekóstolhatunk a frissítő gyümölcsbe. Gusztáv e pillanatot választotta ki, hogy lovát oldalba kapva elkiáltsa magát: „Rajta!” – Lovaink, mielőtt visszafoghattuk őket, megugrottak velünk, mármint Ponińskival, Kabathal, Kossakkal és velem, miközben a leptyogó dinnyék szanaszét gurultak az úton.

Lovaink még nem voltak lestrapálódva. Nekem három lovam volt, Gusztávnak kettő, Ponińskinak négy. Ahol a tér lehetővé tette, annak rendje és módja szerint versenyt lovagoltunk. Mindazokat az oláh falvakat, amelyeken átvágtunk, magas léckerítés övezte; a lakók zárva tartották a kapukat, de oldalt volt egy kis nyiladék, amelyen két lépcsőfok megtétele után be lehetett jutni. Mi örömminket leltük abban, hogy e hasadékokon át hatoltunk be a faluba. A nyílás azonban többnyire keskeny volt, Poniński egy alkalommal felhasította benne a nyergét.

A kiséretünket képező török dzsidások csodálkozva néztek bennünket, mivel ők sohasem ugrották a lovukat, pedig kítűnő lovasok voltak; különösen a vágásban végzett mutatványokkal tűntek ki. Időnként egyikőjük vágatába kapta a lovát és kétszersültszeleteket szórt a földre, közben társai a nyomába eredtek és sarkantyújukkal a nyeregbe akaszkodva felkapdosták az elszórt elemőzsiát, máskor meg örült vágatában a legelső feldobott a levegőbe egy rövid botot, amelyet a másik röptében elkapott. A törökök remekül felszereltek voltak; fegyverzetük dzsidából, egy pár pisztolyból és szablyából állott. Bő nadrágot és újában hasított zubbonyt, szorosra húzott övet, különféle színű, bár leginkább zöld turbánt viseltek, amelyet többnyire ezüst vagy arany pikkelylemezek díszítettek.

Menetünk szerfelett lassú volt, mivel a felszereléseinket is szállító fogatoszlopok bivalyai, ahogy az úton nagyobb víztócsához értek, minden alkalommal megálltak, és egymást követve sorba belefeküdtek.

Este olykor beszállásoltak bennünket, de leggyakrabban a szabad ég alatt vertünk tábornok, a törökök pedig meleg és tiszta takarókat osztottak ki köztünk. Az éjszakák szépek voltak és így nagyobb kényelemben részesültünk, mint a hosszú magyarországi hadjárat során.

Megérkezés Viddinbe – Dembiński

Vagy egy hétig tartó menet után, egy este Viddin alá értünk. A török csapatok csatarendben vártak ránk. Az ételt előkészítették; gőzölgő üstök sorakoztak a síkon.

Fogadásunkat illetően Bulharyn tábornoknak a magyar háborúról írott könyvének tömör meghatározását tudom idézni: „elfogadhatóan”. Viddin kormányzója párnákon ült és csibukolt; muzul-

⁵⁵ Leopold Kabath a 3. vértesezredben szolgált. Władysław Kossak a Lembergi Egyetem műszaki karának volt I. éves hallgatója, mielőtt Magyarországra jött. Leon Robert Kossak, Władysław bátyja szolgált egy osztrák ulánusezredben vagy vértesezredben, mielőtt belépett a Bem parancsa alatt álló erdélyi lengyel légióba. Kabath unokabátyja, Feliks Kabath, az 1. dragonyosezred hadnagyja szökött át 1849 késő telén, koratavaszán a magyarokhoz, s szögezték emiatt a nevét akasztófára. Felikset és Leopoldot általában összekeverik. Burchard is, mivel a legenda Felikstre vonatkozhat, aki 1853-ig Magyarországon bujkált.

mán mód szerint kezét szívéhez, ajkához és homlokához érintve könnyedén meghajolt. Wysocki tábornok, az öcsém és az én kíséretemben odament hozzám; a pasa maga mellé ültetett bennünket és étellel kínált; egy nagy tálban, olajban sült uborkákat tálaltak fel, majd ismét uborkát, de ezúttal sáfrányos rizzsel töltöttet; azután különféle édességekkel kínáltak. Ugyanilyen bőkezűen vendégelte meg a többi tisztet és az egész csapatot is. Ezt követően az emigránsok elvonultak azokba a sátrakba elhelyezkedni, amelyeket a törökök előre felvertek.

Csapatunk a Viddintől északra húzódó síkságon rendezkedett be, táborunk az erődítmény fala, egy terjedelmes mocsár és a Duna között helyezkedett el; a folyó túl felén, a bal parton látható volt a kalafati erődítmény.

Viddin egy szerfelett vastag bástyákkal körülvett nagyváros; falai dél-keleten meredeken a Dúnának ereszkedtek. A város minden szükséglettel ellátott bennünket, jogunk volt nappal bemennünk falai közé, de nem lakhattunk ott. Kivételt e tekintetben csak Kossuth és Dembiński élvezett. Az egykori kormányzó egy kis házban szállásolták el, ahol egy napon én is megjelentem, hogy ünnepségre invitáljam őt. Amikor beléptem hozzá, egy széken állt és éppen lekváros üvegeket rakosgatott be egy szekrénybe. Köszönésemet viszonzva e szavakkal fordult hozzám: „*Bocsásson meg, de nem kívánok érzelmeimmel tüntetni.*” Kossuth szerfelett szerény szerepet játszott törökországi tartózkodásunk során; sehol se lehetett látni. Se fizimiskája, se személyisége nem hatott rám. Befolyása teljes egészében varázslatos szónoki tehetségéből eredt. A nemzet élén állva nem egy esetben mutatkozott gyengének; hajlott a csüggedésre, minden az övéénél erősebb akaratban támpontot keresett, könnyen engedett, s tetteiből hiányzott mind az állhatatosság, mind az átgondoltság.

Dembiński tábornok, aki már előttünk érkezett, s aki az utat Mészáros tábornokkal együtt kocsin tette meg, még nem gyógyult fel teljesen. Örömmel találkoztam egykori előljárómmal, aki iránt nagy tiszteletet éreztem. Egy lovas katona, egy hazafi és egy tudós ember testesült meg személyében. Tizennyolc éves volt, amikor az osztrák tisztiiskolának hátat fordított, visszautasítva a műszaki tisztí váll-lapot, hogy Lengyelországban az 5. lovas vadászrezerv katonája lehessen. Három évvel később Napóleon a szmolenszki csatamezőn gárdakapitánnyá léptette elő. Lipcsénél a becsületrend tisztí keresztjével tüntették ki. 1831-ben ragyogó fegyvertényeinek és mindenekelőtt litvániai visszavonulásának köszönhetően kinevezték az oroszok elleni hadsereg főparancsnokává. És négyszáz éve soha nevet oly fényesen nem írtak a lengyel történelem évlapjaira, mint az övét Varsó eleste után. Dembiński sok más bajtársához hasonlóan Egyiptomnak vette az útját, ahol Mohamed Ali 1832-ben átszervezte a hadseregét, s Miklós cár megátmadását fontolgatta. A körülmények változása folytán az oroszok bosszúvágó keze oda is utánanyúlt, s a tábornok kénytelen volt megbízatásáról lemondani.⁵⁶

Dembiński Párizsban élt, a műszaki tudományokat és a taktikát tanulmányozta, amikor Teleki László gróf megérkezett, és 1848 novemberében megkérte őt, hogy katonai tapasztalatait állítsa a magyar hadsereg szolgálatába. A tábornok Henri Dubois néven Oláhországba hívott gépésznék, művezetőnek adva ki magát, egész Németországon, majd az osztrák vonalokon is átkelt, anélkül, hogy kilétére bárki is gyanakodott volna; Késmárkon néhány óra adatott neki leendő ellenfele, Schlik gróf csapatai között tölteni. A 9. hadtest parancsnokságát és az északi hadművelet irányi-

⁵⁶ Dembiński, Henryk (1872–1864). 1806-tól a bécsi Hadmérnöki Akadémia hallgatója. Miután 1809. ápr. 6-án Ausztria hadat üzent Franciaországnak, s így az 1807-ben Napóleon pártfogásával megalakult Varsói Hercegségnek is, Dembiński hátat fordított az osztrák hadseregnek, s közlegényként belépett a Varsói Hercegség 5. lovas vadászrezredébe. Az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban is határozatlanság jellemezte. Legmaradandóbb fegyverténye, hogy a szabadságharc hanyatló szakaszában egy hadosztályt az orosz vonalakon át 23 napig tartó erőltetett (vissza)vonulással Varsóba vezetett Litvániából. A csapata élén s több száz orosz fogollyal augusztus 3-án a lengyel fővárosba bevonuló Dembińskit óriási lelkesedéssel fogadták. Foglya volt Panyutyin orosz tábornok is. Őt azonban Samuel Rózycki ezredesnek a visszavonulás során júl. 27-én Dembińskihöz csatlakozott önálló hadteste fogta el. A „litvániai visszavonulás” révén Dembiński óriási elismertségre tett szert. Ennek köszönhető, hogy aug. 11-én fővezérré választották. Miután azonban a lengyel hadsereget harc nélkül visszavonta Varsó alá, aug. 19-én megfosztották posztjától. Ettől függetlenül Dembiński lett a lengyel emigráció leghíresebb tábornoka. Így történhetett, hogy a Törökországgal konfliktusba keveredő egyiptomi kedivnek, a Franciaországgal szövetséges Mohamed Ali pasának is felajánlva szolgálatait, 1833 májusában Kairóba utazott. Orosz tiltakozásra azonban Egyiptom ura a lengyeleket nem fogadta szolgálatába.

tását bízták rá.⁵⁷ Ezt követően, mielőtt az egész magyar hadsereg főparancsnokságát ráruházták volna, Mészáros fővezér tábornoki főnökeként szolgált. Atyám iránti barátságának köszönhetően 1849. május 7-én segédtsíztjévé nevezett ki. Dembiński tábornok ötvennyolc éves volt, s bár jóval idősebbnek nézett ki, erőteljes férfiú maradt, tömör fehér bajuszt viselt. Vonásai sohasem emlékeztettek görög típusra, keménységről árulkodtak, de a megannyi hadjárat fáradalmi nem múltak el fölötte nyomtalanul; az orra aránytalanul megnőtt és arcának pirosát viselte magán. Egész lénye erőt és konokságot sugárzott, s rendíthetetlennek tetszett.

Rendkívül jóindulattal, atyailag viseltetett a környezetében lévő tisztek iránt, de nem mutatkozott közlékenynek, különösen a katonai szolgálatot és rendelkezéseket illetően. A kápolnai csata után, amelynek Görgői féltékenysége és rosszindulata s több törzstiszt együttes melléfogása okozták a kudarcat, az érintett tábornokok azzal érveltek, hogy Dembiński nem árulta el nekik szándékait, mire ő azzal a híres-nevezetes mondattal vágott vissza; „Ha tudnám, hogy a sapkám birtokába jutott a gondolataimnak, a tűzbe vetném.”

A tábornok szívesen kacérkodott és dacolt a veszéllyel. A Szegeден töltött három gyilkos nap során, gyakran megjelent az oltalmunkul szolgáló sánc tetején, hogy *tiszteletét tegye egy orosz tábornoknak*,⁵⁸ akit felfedezett az ellenséges vonalban. Ott várta a neki jelentést tevő tiszteket, majd mintegy otthonosan megállapodva, ott diktálta nekem rendelkezéseit mindaddig, amíg a heves tüzelés meg nem szakította munkánkat, „*weil die Kugel sind schon zu dicht*”,⁵⁹ mondta mulatságos németiségével. Még ma is a szemem előtt látom; egy nagyon veszélyes ponton kenyeret és sonkát hozattunk a kocsijából a hűséges Tetszikjével. De a hűséges Tetszikje nem bizonyult vitéznek. A záporozó ágyúgolyók láthatóan idegessé tették, és amikor elébe siettem, hogy az ételmezt átvegyem tőle, s őt magát fedezékbe küldjem, egy végtelenül hálás pillantás volt érte a jutalmam. A turai ütközetben⁶⁰ Dembiński észrevéve, hogy az egyik csapatban baljóslatú zavar támadt, e szavakkal küldött oda engem: „*Mondja meg az uraknak; kérem őket, hogy ott helyben várjanak rám.*” A mondat mindenkire megnyugtatóan hatott.

Szokása volt a csípős, szellemes kiszólás. Szegeденél, segédtsíztje, Katona ezredes zúzóadásokat szenvedett. A tábornok tudakolódott az állapotáról. „*Excellenciás uram – feleli a segédtsízt –, egy tizenkét fontos golyó volt*”. „*Volt ideje megmérni*” – dühnyögte öreg főnököm az orra alatt. Mivel magyarul nem tudott, velem franciául vagy lengyelül beszélt. Szinte mindig tegezett, mint ahogy ez Lengyelországban és Magyarországon szokás. A rendelkezések kiadásához Dembiński a német nyelvet használta.

A szegeди csata idején a törzset Zamoyski ezredes, híján minden meghatározott funkciónak, Katona Miklós,⁶¹ Bernáth⁶² és Vay⁶³ parancsörtsztek alkották velem együtt. A tiszteket, a szükségnek megfelelően, az egyes hadtestek mellé rendelték, hogy azok feladatait megkönnyítsék. A mi rendelkezésünkre csak két írnok állott. Bernáth és Vay a szegeди visszavonulás során elvált tőlünk.

⁵⁷ Dembińskit 1849. február elején a négy hadtestből álló magyar főszereg parancsnokává nevezte ki Kossuth. Március elején történt leváltása után, április 19-én állt ismét szolgálatba. Ekkor a felső-magyarországi sereg parancsnoka lett. (Ebbe tartozott a szervező IX. hadtest is.) Július elején a fővezérré kinevezett Mészáros Lázár altábornagy vezérkari főnöke. Július 30-tól a Szegeд térségében összpontosított magyar főszereg parancsnoka.

⁵⁸ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1869), altábornagy, az osztrák főszereg mellé beosztott 9. kombinált gyaloghadosztály parancsnoka, aki részt vett a déli magyar hadsereg üldözésében.

⁵⁹ „Mert túl sűrűn záporoznak a golyók.”

⁶⁰ A tiszai hadsereg lovasdandárja által 1849. júl. 20-án Tolsztoj altábornagy parancsnoksága alatt álló orosz lovassági különítménnyel vívott ütközet.

⁶¹ Katona Miklós (1813–1886) őrnagy 1848. nov. 25-én többségében nemzetőrökből álló csapatai élen súlyos vereséget szenvedett Désnél, s emiatt hadbírósi vizsgálat indult ellene. Az 1849 áprilisában hozott felmentő ítélet után Dembiński altábornagy törzskarában szolgált, aki őt aug. 8-án alezredessé léptette elő. Kimenekül Törökországba.

⁶² Bernáth Albert (1824–1895). Burchard Gyula korábbról is ismerhette őt, mert Eperjesen volt joggyakorló. Előbb a Pesten alakult 1. honvédszázalójban hadnagy, majd a Sárospatakon szerveződött 42. honvédszázalójban főhadnagy. 1849. febr. 2-től százados, egy hónap múlva parancsörtsízt Dembiński mellett. Kimenekül Törökországba. Kossuth őrnaggyá lépteti elő.

⁶³ Gróf Vay László (1823–1884). A 10. honvédszázalój kötelékében részt vesz a délvidéki harcokban. Nov. végétől főhadnagy a 16. huszárezrednél, majd a 7. huszárezredben szolgált. 1849. január közepétől százados, februártól parancsörtsízt Dembiński mellett. Kimenekül Törökországba, ahol Kossuth őrnaggyá lépteti elő.

Katona a temesvári csatavesztés után Erdélybe kísérte Bemet. Dembiński tábornok Emlékirataiban meleg szavakkal emlékezik meg hadsegéde rokonszenves jelleméről és katonai tehetségéről.⁶⁴ Ellenben szemrehányást tesz neki azért, hogy híján volt a jóhiszeműségnek. Katonának luxuslovai voltak; egy négyesfogaton kívül hat hátsólovat hozott magával, ami nem megbocsátható egy magyar úriember esetében? Egyébként a legkiválóbb katonaeurénnyel rendelkezett. Örömmel láttam viszont Sumlában, és látogatott meg 1858-ban Reimsben.

A viddini mezőn

Két hónapot időztünk Viddinben. Rettenetesen unatkoztunk ott. Csak a legszükségesebbeket biztosították számunkra. Lovaimat a törökök táplálták; az ottomán hadsereg kapitányainak mintájára napi hat sous zsoldot kellett volna kapnom, de a tábornokok és a tisztek lemondtak javadalmazásuk egy részéről a csapat javára.

A pasa tiltása dacára, barátainknak, Ponińskinak, Kabathnak, Kossaknak, az öcsémnek és nekem az az ötletünk támadt, hogy titokban villát béreljünk Viddinben. A házat egy-kettőre berendeztük, és úgy-ahogy megszerveztük, de hiába kerestünk szakácsot az embereink között. E titulus végül a tisztiszolgámat, a hajdani asztalost illette azon ürüggyel, hogy mint olyan legalább az enyvfőzéshez ért. Megegyeztünk abban, hogy minden munkát megosztunk ötünk között. Ezt követően került sor a lakásavató ünnepség megrendezésére. Wysocki tábornok, akit meginvitáltunk rá, megígérte, hogy eljön. De előkelő vendégünkkel egyidőben a pasa hivatalnokai is megérkeztek. Tervünk így a megtett óvintézkedések ellenére kútba esett; kiutasítottak bennünket a városból. Mialatt velük a ház udvarán tárgyalunk, Poniński ezredes szép fekete lovon, kezében egy köteg gyertyával, melynek vásárlásával megbíztuk, tér vissza. A törökjeink ámulatára egyetlen nekirugaszkodással átugratott az udvar sövénykerítésén, de döbbenetük sem zavarta őket abban, hogy „*Yok! Yok!*” kiáltással tessékjeljenek ki bennünket, gesztusaikkal is világosan tudunkra adva ellenérveink hiábavalóságát. Meghívott vendégünkkel együtt kissé leverten térünk vissza a táborba. Akartuk, nem akartuk, bele kellett törődnünk a mostoha körülményekbe. Híján könyveknek semmi szórakozási lehetőséggel nem rendelkezünk, még papírunk se volt, hogy írassunk, ha csak azt a vékony lapot nem számítjuk, amelyre a törökök metszett nádszállal primitív jeleiket rótták. A lengyel légió főhadnagya, François Poisson,⁶⁵ vagyis Franciszek Ryba – [azaz Hal Ferenc – K. I.] – mivelhogy lengyelre fordította a nevét, időnként előadást tartott a francia irodalomról, s ekkor kívülről szavalta Victor Hugo⁶⁶ és a nagy költők verseit.

Az unalom és a tétlenség elleni legfőbb fegyverünk a lovaglás maradt. A Duna-part lapályos homokfövényén vágattunk, és előszeretettel ugrattunk át a napszitta csónakokon. Poniński egyik lovát Kóficnak hívták, átlagos ló volt, de kivételesen jól ugró; többször volt alkalmam kipróbálni. Egy napon, nekem és öcsémnek az az ötletünk támadt, hogy Wysocki tábornok két fogatos gebéjével akadályversenyt rendezünk. Lovaim jobbika, *Bello* pompás erdélyi deres, keleti telivér volt, amelyet apámtól kaptam. Ez az állat meglehetősen ijedősnek bizonyult, és Dembiński eltöltött attól, hogy tűzbe menjek vele azóta, hogy egy csatában a kíséretében lévő kürtösrre kirügött. Kabath egy napon el akarta cserélni a hátsát velem, alig pattant nyeregbe, erdélyi ménem máris magával ragadta, s ő nyomban megismerkedett az anyafölddel, ezt kiáltozva: „*Ez nem az én hibám!*” Barátja,

⁶⁴ „Kisbeeskereken először vettem szabadságot a hadügyminisztérium közbejötté nélkül az előléptetés jogának gyakorlására; első hadsegédem, Katona őrnagy a hadmenetek és összeütkezések alatt oly kitünő szolgálatot tett s oly fáradhatatlan, áldozatkész tevékenységet fejtett ki, hogy hadparancsnok létemre feljogosítva éreztem magamat – ezen jeles tisztnek az alezredesi címet s a magyar katonai érdemrendet adományozni.” Dembiński Magyarországon. 370. o.

⁶⁵ Poisson, François (1821–?). Előbb Tchorznicki őrnagy dzsidáscsapatában harcolt, majd a 2. lengyel zászlóaljban szolgált hadnagyként. Kossuth a bárcai és a héthársi ütközetekben tanúsított helytállásáért 1849. dec. 9-én III. osztályú érdemjellel tüntette ki. Verseket is írt. Megjelent egy a magyar eseményeket is elnagyoltan érintő töredékes emlékirata: Souvenirs. Notés en 1848, 1849, 1851, 1870, 1871. Cuique suum par le citoyen François Poisson, chef élu du 100e bataillon des défenseurs de Paris du 4 Septembre 1870 au 28 Mai 1871. Sens, 1897.

⁶⁶ Victor, Hugo (1802–1885) francia költő, próza- és drámaíró, lengyelbarát politikus.

Kossak, a kiváló rajzművész, ezt az emlékezetes jelenetet se mulasztotta el tussal megörökíteni. Megőriztem a vázlatot, amely címként Kabath kiáltását viseli: „*To nie moja wina!*”

Sajnos a pasa, ki felelős lévén a szökésekért, aggodalmában megerősítette a tábor köré vont őrláncot, vagyis sűrűbben állította ki az őrszemeket, megtiltva, hogy az engedélyezett teret elhagyjuk. Emiatt mondtunk volna le a kiruccanásainkról? Egy este az örök közelébe settenkedtünk és vártuk azt a pillanatot, amikor a müezzin imájába kezd. Az adott jelre, mindegyik őrszem lerakta a puskáját, és a földre vetette magát, mi pedig futva nekilódultunk a térnek. Derék muzulmánjaink ügyet se vetve ránk meg se mozdultak, de imájukat befejezván a távolból fenyegetően rázták ránk az öklüket, amin mi csak neveltünk. Visszatértünkben célba vettek bennünket. Poniński egy általa begyakorlott vadászlovon ügetett, s néhány magasszintű mutatvánnyal hivalkodott, hogy – mint mondta – a vonalat összetapodja. A tolmács megjelent, s közölte velünk, hogy rendkívül veszélyes a kirándulásunkat megismételni, mert az őrszemek tűzparancsot kaptak.

Egy napon, amikor barátaimmal a sátorban tartózkodtam, egy szőke szakállas és fezes pasa lépett be hozzánk. Köszöntött, egy-egy csibukot adott nekünk és bemutatkozott: Stanisław Kościelski gróf volt.⁶⁷ A Poznańi Nagyhercegségben született, ahol tekintélyes birtoka volt, és ahol a családja továbbra is jelentős szerepet játszott. Egy ideig egy porosz vértesezredben szolgált. Czartoryski herceg lengyel ügynökként az ottomán kormány mellé delegálta; a *Szefer Pasa* nevet kapta, de megmaradt kereszténynek. A viddini táborban véget nem érőnek tetsző napjaink során Kościelski gyakorta megfordult a társaságunkban, s szívesen diskurált Párizsról, ahol lakosztályt tartott fenn magának.

Pauliny botránya

Pauliny Edmund, akit gyermekkorra óta ismertem, s aki a magyar gyalogságban harcolt, gyakran jött a szokásos baráti társasággal össze. Kistermetű, rendkívüli erejű, edzett ember volt, kinek a vívásban nem akadt párja. Vonásai finomak és kifejezőek voltak, szeme feketén villogott, sötétbarna bőre miatt a Selmecbányai Akadémián egyszerűen csak „feketének” hívták. Ő a diákok közötti egyenlőség érzetétől vezéreltetve elfogadta, hogy a Paulinyt e ragadványnévvel helyettesítsék. Bámulatra méltó matematikusi képességekkel rendelkezett, de ásványtani és vegytani ismereteit is alaposág jellemezte. Édesanyja, született Nozdrowiczky lány, egy régi trencsényi tanácsos sarja volt, s lengyel és magyar hagyományokban nevelkedett.⁶⁸ Apja viszont, mint tikos tanácsos, osztrák érzelmű volt. Hosszú évek óta Konstantinápolyban éltek, ahol az öreg Pauliny, küldetését tekintve, az ottomán birodalom bányaigazgatójának magas hivatalát töltötte be, így rangja megfelelt a *déoud*-nak vagyis miniszternek.

Edmund azt remélte, hogy befolyásos apja segíteni fog neki, de mivel egyetlen hozzá intézett levelére se kapott választ, elhatározta, hogy Konstantinápolyba megy, s ennek megfelelően szökni készült.

Tolmács segítségével szavát vette egy görög dunai hajósnak, hogy titokban Várnába viszi. Egy este eljött hozzánk, hogy búcsút vegyen tőlünk, majd a hajóhoz lopakodott. Ott ruhát cserélt és a rakományt képező alma és gyümölcs középebe feküdt.

De a tolmács a ránehezülő felelősség súlya alatt elárulta és feljelentett őt a pasa rendőrségén. Az éjszaka kellős közepén a csausz néhány török katona kíséretében megjelent a hajón és leleplezte a szökevényt. Letartóztatták és Viddinbe vitték, ahol nappal a Dunai gárdahadtest őrizetére bízták. Pauliny a legelső kedvező pillanatot kihasználta, hogy öreit lerázva megszökjön; a folyó felé futott,

⁶⁷ Kościelski, Władysław (1818–1905). Részt vett az 1846-os és 1848-as poroszországi lengyel nemzeti mozgalmakban. Csatlakozni akart a Magyarországon harcolt lengyelekhez, de a szabadságharc leverése ebben megakadályozta. Czartoryski legbefolyásosabb törökországi képviselője, Michał Czajkowski Viddinbe küldte őt, hogy az internált lengyeleket (és magyarokat) segítse. A krími háborút tábornoki ranggal fejezte be, s felvette a Szefer pasa nevet és címet, anélkül, hogy vallását meg kellett volna változtatnia. Annak következtében, hogy elsőként alapíthatott serföldét Egyiptomban, valamint jövedelmét a Szuezi csatorna részvényeibe fektette, óriási jövedelemre tett szert. Örökös nélkül halt meg. Gyűjteményének egy részét végrendeletileg Krakkó városára hagyta.

⁶⁸ A Nozdrowiczkyek 1250 óta birtokolták a Magyarország és Lengyelország határán fekvő Nozdrowiczot. [J. Burchard jegyzete.] Nosdrovic Trencsén vármegyében feküdt.

megmászott egy öt méter magas falat s óráját oltalmazandón a szájában tartva a vízbe vetette magát. Órei a mellvédre rohantak, s mivel holdfényes éjszaka volt, felfedezték, és puskatúz alá vették őt. Az úszó ember elmerült, s jóval odébb bukkant fel ismét; egy másik őrség felfedezte és rálőtt. Újból elmerült! Végül egy órai fürdőzés után a víz sodrával szemben úszva Pauliny elérte a táborunkat, amelyet alig húsz méter választott el a folyóparttól. Hajnali két óra tájban, nagy örömről a sátrunkba surrant, még mindig a görög kereskedő víztől csöpögő gönceiben. Tüstént átöltöztettük, s göndör fűrtjeit levagdosva más emberré vált.

Délelőtt kényelmesen pipázgattunk. A közöttünk üldögélő Edmundra, érzésünk szerint az édesanya se ismert volna rá. Jött a kormányzó pasa, aki a következőket mondta; „*Jó napot, Pauliny úr; kötelességem Önt letartóztatni. Hat ember áll a sátor előtt.*” Barátunk kénytelen-kelletlen követte őt.

Wysocki tábornoknak, a tábor parancsnokának, két napi purparléjába került, míg Paulinynek kieszközölte a kegyelmet.⁶⁹

A magyarok és az olaszok távozása

Egy napon hivatalos megbízással Viddinbe érkezett egy Hauslaub nevű osztrák tábornok; a pasa saját házában fogadta őt, s szabad mozgást biztosított neki csapaink között. Tudtuk, hogy őurasága mi járhatban van, s nem akadt tiszttel, aki tisztelgett volna neki. De távolságtartásunkat nem osztották azok a magyar katonák, akik élni akartak az általa felajánlott hazatérés lehetőségével.

Bulharyn tábornok szerint 5000 altiszt és közlegény, többségében magyar, és néhány galíciai dzsidás követte volna Hauslab tábornokot.⁷⁰ A közlegények közül csak a tiszt szolgák maradtak, s meg voltak győződve róla, hogy hűségükkel áldozatot hoznak feljebbvalóikért. Az ellenkező történet; e nemes lelkű férfiakat éppen az odaadásuk mentette meg. Azokat a szerencsétlen emigránsokat, akik az említett osztrák generális „*allerhöchste Gnadé*”-jában⁷¹ bízva éltek a közkegyelem csábító lehetőségével, mert úgy hitték, hogy hazatérhetnek övéikhez, kivétel nélkül osztrák büntetőzászlóaljokban soroztattak be.

Miután a szárd kormány diplomáciai lépéseket tett a szultánnal, hamarosan az olasz légió is elhagyott bennünket. Ez egy bámulatra méltón fegyvermezett és összekovácsolt kis csapat volt. Katonái az osztrák hadsereg itáliai sorozású állományának gyalogságából és könnyűlovasságából kerültek ki,⁷² akik Lombardia harcjereit nem tudtak honfitársaikköz csatlakozni.

Parancsnokuk, Monti ezredes, egy magas homlokú, érdemdzus tiszt volt. Buzgó odaadással, kemény kézzel és előrelátó gondoskodással vezette a légiót. Eljárásaiban sajátos eszközöket használt; a törököket nem jellemezte különösebb akkurátusság az élelmiszerelosztást illetően. Egy napon elfogyott a takarmány. Monti nyeregbe parancsolta lovasait, Viddinbe vezette őket és csatarendben felsorakozott a kormányzó pasa háza előtt. Megjelenik egy tiszt: „*Mit óhajtanak?*” – „*A takarmányunkat.*” – „*Parancsra várunk.*” – „*Mi is.*” Négy óra elteltével, hogy a kínos helyzetet megoldják, az ezredes elérte, amit akart. Az olasz légió több alkalommal is élt e sikeres eszközzel.

⁶⁹ A cár tíz lengyel kiszolgáltatását kérte. „A levél hangja fenyegető, sértő; többek között kinyilatkoztatja, hogy egyetlen egyénnek elszökését vagy elszöktetését Viddinből, kénytelen volna casus bellinek tekinteni.” Andrassy gróf levele Kossuthnak. Konstantinápoly, 1849. szeptember 11. [J. Burchard jegyzete.] Andrassy levélét Hajnal István közölte. *Hajnal István: A Kossut-emigráció Törökországban.* Budapest., 1927. I. k. 468–470. o. és *Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból.* S. a. r. *Závodszy Géza.* Budapest., 1977. 43–45. o.

⁷⁰ Hauslab, Franz, lovag (1798–1883), cs. kir. ezredes, 1848. június 18-tól vezérőrnagy, az 1849. évi nyári hadjáratban a magyarországi hadsereg tüzéparancsnoka. 1849. okt. 16-tól altábornagy, később a cs. kir. I. hadsereg tüzérségi főigazgatója, 1861-ben tiszteletbeli, 1865-ben tényleges tábornagy, 1868-ban nyugalmazták. 1849. okt. 12-én érkezett Viddinbe, hogy a kimenekült katonákat, elsősorban a közlegényeket és altiszteket hazatérésre bírja, meggyevezve, hogy a besorozást nem kerülhetik el. Ugyanez vonatkozott az osztrák hadseregben korábban nem szolgált tisztekre is. Több mint kétezer ember szállt a visszatérő hajóra – köztük mintegy negyven (más adat szerint több mint száz) – lengyel.

⁷¹ A kegyelem ígérete a császár tudtával történt. [J. Burchard jegyzete.]

⁷² Eredeti állománya: a Zanini gyalogezred 4 százada; a Ceccopieri gyalogezred 4 százada; a Cress könnyűlovaserzed 400 lovasa. [J. Burchard jegyzete.] A valóságban az olasz légió egy teljes zászlóaljából (697 fő), egy csonka zászlóaljából (280 fő), egy 57 főt számláló lovasszázadból állt. Erdélyben harcolt még két olasz század, s Nagyváradon működött egy olasz különítmény. 445 fő hagyta el Magyarországot, 1850 márciusáig 220-an tértek vissza a Habsburg Birodalomba, s Gallipolint át 198 fő hajózott át Itáliába. A többiek meghaltak vagy áttértek az iszlámra.

Emlékszem egy mulatságos esetre, amely a Görgei fegyverletétele utáni szomorú visszavonulásunkat szerfelett felvidította. A török határ felé meneteltünk, hogy elkerüljük a schwarzgelbek előtti megalázó kapitulációt. Elértük Karánsebest, ahol egy magára hagyott őrségre bukkantunk, melynek két főhadnagy volt a parancsnoka. Monti néhány lépésre az őrhelytől, a mi útvonalunkon felfedezett egy útjelző táblát az alábbi felirattal: „*A gyvák útja*”.⁷³ Az ezredes az őrhelyhez rúgta, lepattant a nyeregéből és a kunyhóban termett: „*Kinek a műve az a felirat?*” Egy előkelő mozdulattal máris lerántotta a bal kesztyűjét, és a földre dobta. Egy öreg altiszt fölvette a kesztyűt, előírásosan tisztelgett és az alábbi szavak kíséretében nyújtotta át az ezredesnek: „*Ezredes úr, elvesztette a kesztyűjét.*” Kitért a nevetés, és ez lehetőséget adott a magyarázkodásra. A hegyvidék ezen isten háta mögötti szegletében mit se tudtak a nemrégiben lejátszódott fájdalmas eseményekről.

Viddini táborozásunk vége

Létszámunkat nem csupán a magyar és az olasz katonák távozása csökkentette. A tizenkét hónapos hadjárat fáradalmi által kimerített, inséget szenvedett, s a táborunkat nyugat felől karéjozó mocsarak mérgező kigőzölgései kitért emigránsok körében szörnyű kolerajárvány tört ki, amely már Magyarországon is felütötte a fejét.

Egyetlen közeli barátom se esett neki áldozatul, de a veszteség oly méreteket öltött, hogy az ember érzéketlenné vált irányában. Emlékszem egy tisztünkre, aki egy napon e szavakkal fordult hozzánk: „*Kínos, hogy a negyedik wishtezőnknek éppen most kellett meghalnia.*”

Az egészségügyi szolgálat rávette a törököket, hogy a városban szállásoljanak el bennünket. Engemet öcsémmel és Kabath főhadnaggal együtt Anatólia egykori kormányzójánál helyeztek el. Háza bizonyos szempontból rendkívül takaros volt; mindent faragott faburkolat borított, de egyetlen bútorra se akadunk benne. Emlékszem, hogy alapincézett volt, mert Kabath kissé rakoncátlan lova egy napon lebándukolt oda.

Az öreg pasa, ki velünk szemben rendkívül előzékeny volt, péntekenként meghívott a társaságába a párnákkal körberakott verandára. Kikötötte kedvenc lovát egy rúdhoz, gyönyörűen kivarrt sarakot borított rá, s néhány órát töltöttünk azzal, hogy társalogva és csibukolva bámultuk a szép állatot. Házigazdánk gyakran kilovagolt velünk. Mígnem parancs érkezett, hogy az emigránsok menjenek Sumlába. Két hónapi tétlenség után mindenki szívesen maga mögött hagyta Viddint.

Viddinből sumlába

Demiński tábornok Zamoyski ezredessel egy kocsiában tette meg az utat. Utóbbijuk csak ritka energiájának köszönhetette, hogy megroppant egészségi állapota nem fordult betegségbe.

A szokásos társasághoz utunk során több ízben csatlakozott Szefer pasa barátunk, aki végül búcsút vett tőlünk, hogy fényes kísérettel Konstantinápolyba menjen. Csak egy ízben láttam őt viszont, még pedig *Madeleine* utcai előkelő lakosztályában, de beszélgetésünk rövid volt. Feküdt, amikor dél körül szobájába léptem. Kinyitotta a szemét és felderülten mondta: „*Hogy-hogy, te vagy az Gyula?*”⁷⁴ és elaludt. A sors szeszélye nem engedte, hogy még egyszer viszontlássuk egymást. Öcsém szerencsésebb volt, mivel a gróffá avansált Władysław Kościelski Magyarországon telepedett le, és Szentgotthárd közelében megvette az előkelő Bertholdstein-kastélyt.⁷⁵ 1901-ben bekövetkezett haláláig fényűző életmódot folytatott, de a fejedelmi laktól elütő luxus, ahol a kelet kincsei keveredtek azzal az igyekezettel, hogy fürdő-kaszinót alapítson, bántotta Gusztáv ízlését és a művészi természetességről vallott felfogását.

⁷³ A német nyelvű táblát – „*Rennweg der Feigen*” – az orsovai dandárban szolgáló Jasics (Jasić) Pál őrnagy akasztotta ki, s Wysocki tábornok vetette le. *Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten.* Budapest, 1878. I. k. 11–12. o.

⁷⁴ Az eredeti francia szövegben is Gyula szerepel – a *fordító* megjegyzése.

⁷⁵ Kościelski az Ausztriában, Stájerországban fekvő Bertholdsteinben telepedett le, amely valóban nem messze fekszik Szentgotthárdtól. Ott halt meg 1895-ben. (Más adat szerint 1905-ben.)

Kościelski távozása után, aki Szófiának fordította kocsija rúdját, utunk Bulgárián, a később híressé lett Plevnán vezetett keresztül.⁷⁶ Mindenütt török dzsidásaink alkották kíséretünket, így nem tudtam körbenézni azokban a városokban, amelyeken átkeltünk.

Rendszeresen juttattak némi zsoldot, abrakot és ételmezt, vagyis egy porció rizst.

Szabályos térközökkel elválasztott kis csoportokban, lassan haladtunk. Török dzsidásaink vezettek és követték minket. E lovaskatonák kötelezték a szegény bolgárokat, hogy szolgálatunkra legyenek. Ősztökélésükre kedvtelve használtak botot. Egy napon Wysocki tábornok észrevett egy libákat, őriző parasztot, odaintette kíséretünk egyik dzsidását, kérve, hogy vásároljon neki egy szárnyast. A lovas fogott egy kis botot, megforgatta, elengedte, majd odafutott fölszedni a libát, hogy átnyújtsa a tábornoknak, aki néhány pénzdarabot nyújtott felé, de a török beszédes mozdulatokkal adta tudtára azt, hogy „*Bolgár!*”, s mint ilyennek nem jár fizetség. Szegény paraszt nem kapta meg a pénzt és a dolog fölött ugyanúgy csodálkozni látszott, mint a dzsidás.

Azokat a helységeket, amelyeken áthaladtunk, ugyanúgy rőzsekőteg-kerítéssel övezték, mint Szerbiában. Ezek nemegyszer földbe ásott falvak voltak, s 500 méter távolságon túlról már nem lehetett észrevenni. Azon az előnyön kívül, hogy a bolgárok nemegyszer így akartak megszabadulni a török martalócoktól, a fától megfosztott vidék dermesztő hideg telével szemben is oltalmazott. Földbe vájt kunyhót már Orsova és Viddin között is találtunk. Minden ilyen házba néhány lépcsőfokon leereszkedve lehetett bejutni. A bejáratot cserje álcázta. A földbe ásott házat két-három helyiség; ezek egyikében rendezték be a tűzhelyet. A bolgárok rendkívül kedvesen fogadtak bennünket esténként. Velük együtt szorosra vont gyűrűként ültük körbe az óriási rizses üstöt, és ettük a piláfot. Kanalunkat a rizsbe vájtuk, lábunkat féloldalasan ülve a körön kívül hagytuk. Házigazdáink nagyon tiszta, vastag takarót vagy prémet terítettek le. Rejtkehelyük legjobb szobáját bocsátották rendelkezésünkre, s hátat fordítva nekünk elnyúltak az egyetlen tűzhely közelében álló falócákon.

Néhány napi járőrföldre Sumlától Gusztávval együtt utasítást kaptunk, hogy a menetoszlopot megelőzve készítsük elő a kvártélyokat. Jó úton mentünk, s minden fogatváltó állomáson friss lovakat bérelhettünk, amelyek kényelmesen poroszkáltak. Két török dzsidás kísért, akik a két napig tartó út során nem váltottak ruhát és szünet nélkül szívták hosszú, bűdös csibukjukat.

Megérkezvén Viddinbe, levettem magyar dolmányomat, amely a táborozás alatt alaposan kifakult. Egyik barátom új egyenruhát szerzett nekem; egy dzsidás fehér tisztí kurtkát. De miután öcsémrel együtt elszakadtunk a mieinktől, mindkettőnknek török köpenyt kellett öltönnünk, hogy elkerüljük a muzulmánok zaklatását, akik „*Gyáúr!*” kiáltások közepett kövel és sárral hajigáltak meg bennünket.

Sumla

Sumlában 1849 novemberétől 1850 márciusáig több mint négy hónapot töltöttünk. Az emigránsoknak alaposan kijutott a zord balkáni télből. Nem voltunk sokan, így mindnyájunkat, tiszteket, a lengyel légiót és a magyar tisztí szolgákat e városban szállásolták el.

Engemet Pauliny Edmund és Gusztáv társaságában egy díszesen faragott faházban helyeztek el, amely roskatagságában is kertvárosiasan festett. A melegítő paraszas rézkályha tüze ellenére rendkívül hideg volt a mi rosszul csukódó szobánkban, amelynek minden szegletét kétujjnyi hó fedte, amikor hazaértünk. Takarónkba burkolózva feküdtünk a földön, miközben a patkányok sorra mustrálgattak bennünket. Edmundnak még az arcát is körbeszimatolták, kellemetlen meglepetést kelte álmában. Reggelente, amikor a tisztiszolga kinyitni jött a spalettákat, egyikünk káromkodva fölkelt, hogy ajtót nyisson neki. E mindennapi munkához, amelynek elvégzését kínossá tette a farkasordító hideg, továbbiak is hozzátartoztak; mindazok, amelyeket a szobánkban kifüggesztett napirend előírt.

⁷⁶ Az 1877–1878-as orosz–török háborúban az erődítésekkel övezett városnál Oszmán pasa csapati 1877. július 20-ától, közel öt hónapon át feltartóztatták a Bulgária belsejébe benyomulni akaró orosz és román hadakat.

A tisztek, magyarok és lengyelek, hogy együtt lehessenek, és könnyebben tölthessék el az időt, kantint szerveztek, amelyet a légió egyik katonája vezetett. A beszerzési források azonban nem tettek lehetővé változatos étkeket, amelyek mindig rizsből és bivalyszeletből, cukros ízű, émelyítően illatos húsból állottak. Konstantinápolyból hozattunk néhány húros hangszert, és így lehetővé vált, hogy a légió zenészeiből kvartetet szervezzünk. Egy másik multságunk kiötlése Bentkowski kapitány nevéhez fűződik, aki rendkívül derék tüzértiszt volt, s minden bizonnyal hősi halált halt az 1863-as lengyel felkelésben. Ő szellemidézéssel tartott bennünket izgalomban, s ennek során senkit se kímélt. Dembiński és Wysocki, akik homlokegyenest eltérő politikai elvet vallottak, meglehetősen ridegeknek mutatkoztak. „*Mit csinálnak a mi tábornokaink?*” – kérdezte a szellemidézésbeli társ. Mire egy emigráns így válaszolt: „*A halállal whisteznek*”, vagy lengyelül irodalmiasabban: „*Haszonnal*”.

Egy napon orosz emigráns érkezett Sumlában és a bolgárok megtudták tőle, hogy mi az ő távoli pártfogójuk, a cár ellen harcoltunk. Egyöntetűen úgy döntöttek, hogy kiakolbólintják vendégeiket. Este, amikor a kantinból hazatértünk, kis lámpásokhoz rögzített papíroson tudatták velünk, hogy minden ház becsukódott előttünk, s csomagjainkat az ajtónál találjuk. A törökök, mint előrelátható volt, az ajtókat kinyitatták, s furkósbottülegekkel kényszerítették a bolgárokat, hogy csomagjainkat és nyergeinket visszavigyék a helyükre.

Sumla előkelőségei, olyanok, mint a portai kormányzó,⁷⁸ egyébként minden tekintetben több rokonszenvvel viseltettek irántunk, mint amilyet a viddini pasa tanúsított irányunkban.

Szenteste egy török ezredes nagyvonalú figyelmességgel több emigránst – Dembiński tábornokot, Zamoyski és Poniński ezredeseket, Fredro, Kabath és Kossak főhadnagyokat, öcsémet és engemet – meghívott a keresztény ünnep tiszteletére. Figyelmességére válaszul magunkkal vittük amatőr kvartettként, hogy adjanak neki vonós koncertet. Erre fel ő meg azt akarta, hogy hallgassuk meg ezrede zenekarát, amely jól felszerelt volt, s egy csehországi osztrák dirigálta. Az ezredesnek az a bizarr ötlete támadt, hogy rávegye a karmesterét, hogy ő maga is játsszék, és ötödikként foglaljon helyet a kvartettkben. Szegény művész tiltakozott, de a börtönbüntetés fenyegető árnyékában kénytelen-kelletlen előkereste a klarinétját. Időnként több-kevesebb gyönyörűséggel belefújt hangszerébe, mi pedig csak nagy kinkeservvel tartottuk vissza nevetésünket, bár a bej ünnepélyes fejtartással adott kifejezést nagy megelégedettségnek.

Fredro főhadnagy, aki művészi szinten festett, saját portréjával akarta megajándékozni az ezredest. Szép akvarellt készített róla, amely szinpadias pózban, tüzesen ágaskodó lova hátán ábrázolta a bejt. Törökünk határtalan elragadtatásba tört ki, de aztán egyszerűen elkomorult, megszámolta a portrén látható uniformisa gombjait, s kiderült, hogy egyiket eltakarja tunikájának redője. Ezt nyomban szóvá is tette. A festő a valóságot megerőszkolva odapingálta a gombot, s az ezredes boldogsága ugyanolyan makulátlan lett, mint az egyenruhája. A tiszt annyira értékelt Fredro művészetét, hogy hamarosan megrendelte tőle hintója festményét is. Barátunk szabadkozott; tehetsége nem engedi meg, hogy másodosztályú művésszé süllyedjen.

Jan Alksander Fredro, a piros csákós dzsidások⁸⁰ főhadnagy alig húsz éves. Elbűvölő jellemű szellemiség és személyiségében előkelő, kedves bajtárs volt. Családjában katonák és irodalmárok egyaránt találhatóak. Apja, Aleksander Fredro a Lengyelországban oly termékeny és népszerű író, aki a mi Labiche-unk tehetségével és Molière hírnevével bírt, Napóleon hadjárata

⁷⁷ Władysław Bentkowski 1817-ben Varsóban született. 1843-ban Poznańban telepedett le s belépett a porosz hadsereg 5. tüzér dandárba. A berlini tüzértiszt iskolája elvégzése után főhadnaggyá léptették elő. 1849 májusában érkezett Magyarországra. Az 1849. júl. 20-i turai ütközetben hősi halált halt Wójcik főhadnagy után ő lett a légió lovasütegének parancsnoka. Bár részt vett az 1863/64-es lengyel szabadságharcban, nem halt hősi halált. 1887-ben, a poznańi Cegielski Iparvállalat igazgatójaként hunyt el.

⁷⁸ Halim pasa, altábornagy.

⁷⁹ Hogy az olvasó ne gúnyolja ki elhamarkodottan a török barbarizmust, megemlíthető, hogy ugyanez az eset Berliozsal is megtörtént egy koncerten, amelyet Pétervári nobilitásai körében vezényelt. [J. Burchard jegyzete.]

⁸⁰ J. A. Fredro a 2. dzsidásezred, vagyis a fehér csákós dzsidások főhadnagya volt.

taiban alezredes volt Berthier vezérkarában.⁸¹ Jan Aleksander Fredrónak később sikerrel játszották vígjátékait.⁸²

Őt, mint lovastisztet hidegvér jellemezett, jóllehet erősen rövidlátó volt. Fredro hadnagy egy este, felderítő őrzáratozás során dzsidásait megelőzve felkapartott egy dombra és ellenséges tábor fedezett fel. Az örök kirajzolódó körvonalaiából látszott, hogy senki sincs ébren. Fehér köpenyegükben beburkolozott osztrákokat fedezett fel, de egyetlen kiállított őrszemet sem. Fredro a dombhát fedezésében intett a lemaradt lovasoknak, hogy szegezzék előre a dzsidájukat. De továbbra sem észlelt semmiféle mozgást. Nem illet alvó embert ölni, s a fiatal tiszt harsányan felszólította az osztrákokat, hogy keljenek fel. Kiáltására megbolydult az előőr; a fehér formák megrázkódtak, és Fredro döbbenet látja, hogy egy disznófalka iszkol szét a szélrózsa minden irányába. Más alkalommal kis híján az ellenség fogságába esett, mert az osztrák gyalogság uniformisát összetévesztette a légió dzsidásaiéval.

Pauliny távozása

Edmund Paulinytól látogatást tett az osztrák konzulátus egy titkára; apja megüzente neki, hogy keresse fel a konzult, és írásban fejezze ki sajnálkozását amiatt, hogy részt vett az Ausztria ellenes felkelésben. E formalitásnak eleget téve Edmund, úgymond, minden megkötés nélkül Konstantinápolyba távozzhat. Barátom természetesen visszautasította azt, hogy ilyesmit aláírjon. A konzul minden bizonnyal beszámolt javaslata kudarcáról déoud Pauliny bejnek. Erre értesítette fiát, hogy felhatalmazza; minden megkötés nélkül keresse őt fel, s ezzel egyidejűleg hajóládányi elegáns ruhát, mosdó- és pipercikket küldött neki. Valamennyi barátunk sietve megjelent, hogy számba vegye e gazdagságot, és gyönyörűségét lelje a régóta elfelejtett luxuscikkekben.

Edmund búcsút vett tőlünk és egy-kettőre Konstantinápolyban termett. Talajfeltárási megbízást járt ki a török kormánytól a Van tóhoz. A veszedelmes és hosszú utazás célját sikerrel teljesítette, de a kurdok felkelése miatt, tüzérséggel megerősített kíséretet kellett magával vinnie. Mérnök-ként hajózott át Szardíniába, ahol az ottani bányákban nyert alkalmazást, s végül belépett a szárd hadseregbe. A Marsalai Ezer szicíliai partraszállása után Pauliny Garibaldi vezérkari főnöke lett.⁸³ Később néhány olasz tiszttel egyiptomi küldetésnek tett eleget; de rövidesen vissza kellett térnie, mivel az európai diplomácia megakadályozta az ismaili tervet. Edmund kijárta, hogy az olasz hadsereg katonái állományaiba kerüljön. A királyi csendőrségnél szolgált, és alezredesként Milánóban vonult nyugállományba. Életem e hűséges barátjával gyakran találkoztam Olaszországban, Franciaországban, Svájcban. Edmund Pauliny 1902-ben halt meg. Ippolito Pederzollin⁸⁴ megindító szavakat vésett a sírkövére: „ezen igaz és erényes emberről, e vitéz katonáról, minden tudományágban jártas tudósról, filozófusról, keresztény emberről, a szó legfennköltebb és legmagasztosabb értelmében nemes emberről, aki úgy halt meg, ahogy élt, és úgy élt, ahogy gondolkodott, lovagias jellemére büszke függetlenségben.”

⁸¹ Fredro, Aleksander (1793–1876), a XIX. század legjelentősebb lengyel drámaírója. 1809-ben két bátyjával együtt önként jelentkezett a Varsói Hercegség 2. ulánuszredébe, amelynek egy év múlva főhadnagya lett. Az 1812-es oroszországi hadjáratban az 5. lovas vadászrezredben adjutáns-kapitány. Az 1813–1814-es hadjáratokban Louis-Alexandre Berthier vezérkari főnök törzsében szolgált. 1815-öt követően visszatért Galiciába, s Bieńkowa Wisznia-i birtokán gazdálkodott és vígjátékokat írt, amelyek közül többet már az 1830-as években Magyarországon is bemutattak. Jean-Baptiste Poquelin, írói és színpadi nevén Molière (1622–1673), francia drámaíró, a modern komédia megteremtője. Eugène Labiche (1815–1888) a XIX. század egyik legnépszerűbb francia drámaírója volt.

⁸² Műveit még játszzák Lengyelországban, nevezetesen Az egyetlen lányt. [J. Burchard jegyzete.] 1867 után játszott egyfelvonásosai (Reggeli előtt, Az egyetlen leány) Magyarországon is népszerűek voltak.

⁸³ Giuseppe Garibaldi (1807–1882), 1067 önkéntesével, köztük több magyarral, 1860. május 11-én szállt part a nyugat-szicíliai Marsalában, hogy harcot indítson a nápolyi Bourbonok ellen. Ezzel kezdetét vette az Olaszország egységéért folytatott harc döntő szakasza. A szakirodalom nem tud arról, hogy Pauliny bármilyen állást is betöltött volna Garibaldi mellett.

⁸⁴ Pederzollin, Ippolito, (1839–1902), republikánus, antiklerikális szellemű író, újságíró, politikus. Híve Mazzininak és Bakunyinnak. Élharcosa az olasz egységnek.

Bem tábornok

Egy napon abban a meglepetésben volt részünk, hogy láttuk a Sumlába érkező Bem Józsefet, aki kimeríthetetlen energiája és megannyi hőstette révén hihetetlen köztiszteletnek örvendett.

Az nem felelt meg az igazságnak, hogy ő a Legfelségesebb Szent Szűz Mária szent fia lett volna, mint ezt katonái gondolták róla, sem pedig maga az ördögfi, mint ezt a félrevezetett oroszok gyakorta állították. Nem tudta megállítani a csatatéren zúgó lövedékeket, mint ahogy a hadifoglyok, állításuk szerint, látni vélték, megtévezve azzal, hogy röptükben elkapja a golyókat és visszaszórja őket az oroszokra. Az azonban tény, hogy neve megkétszerezte csapatainak az erejét. Egy napon, kis híján kozákok kezére került, akik közrefogták, mire ő hidegvérrel vetette oda nekik: „*Hogy merészeltek Bemhez nyúlni?*” – és az oroszok végül eltűntek.⁸⁵

E vakmerő partizánparancsnok 1794-ben született Galíciában. Családja Csehországi származású volt, de háromszáz éve lengyel honos nemes lett. Tizenhét éves korában, a katonai iskolát kijárva első haditettét a lovastüzérségben Davout majd Macdonald parancsnoksága alatt az oroszországi hadjárat idején hajtotta végre.⁸⁶ A következő esztendőben Dancka védelmében szerzett érdemeiért a Becsületrend tiszti keresztjével tüntették ki. Belépván az 1815-ben szervezett kis lengyel hadseregbe, tüzérségi tanfolyamokat vezetett Varsóban, több tanulmányt tett közzé a *Congrève rakétákról* és a *gőzgépekről*. Az örökösen gyanakvó orosz helytartó több ízben leszerelte.⁸⁷ 1830-ban, mint őrnagy, ragyogó haditetteket hajtott végre a tüzérséggel, és döntő módon járult hozzá az iganiei sikerhez. Az osztrolenkai diadala után ezredessé léptették elő, majd megtették az egész tüzérség főparancsnokának. Babért aratott a wolai sáncok legendás védelme során, ahol nagybátyám, Wojakowski, Napóleon nagy háborúinak másik veteránja, az egész ezredével odaveszett.⁸⁸ E kilenc hónapig tartó küzdelem végén, az iszonyatos orosz túlerőn vett megannyi győzelem után, amidőn a második nap Varsó másodszori bevételével ért véget, Józef Bem Franciaországba menekült. Műszaki és hadászati tanulmányokkal, tehetségesen művelt festészettel, európai utazásokkal teltek a számkivetettség évei. Bem, aki egyetlen pártba se lépett be, 1848-ban Lembergben, majd a felkelt Bécsben található, szerét ejtve mindig annak, hogy a Galíciát elnyomó osztrák kormány ellen küzdjön. De a magyarországi háború nagyobb tevékenységi terepül szolgált neki, és novemberben a lengyel tábornok felajánlotta szolgálatait a Magyar Királyság kormányzójának, Kossuth Lajosnak.

Erdélyt 20 000 osztrák s megannyi oláh és szász lázadó banda tartotta megszállva. Bem magára vállalta visszavételét. Csak 8000 emberrel kezdte meg a hadjáratot, de mint mondta, az osztrákoknak van tüzérségük, s így elláthatják őt ágyúval. A tábornok átkel a hegyeken, elfoglalja Kolozsvárt, magához vonja a székely-magyarokat, és az országon át erőltetett menetben ide-oda cikázva mindenütt jelen van, s hol rajta üt az összevont ellenséges erőkön, hol a maga koncentrált erőivel áll ellent az ellenségnek.⁸⁹ Január végén 6000 orosz kel át a Kárpáton és megszállja Délkelet-Erdélyt, de Bem

⁸⁵ Ez a legenda inkább az 1849. febr. 7-i szászvárosi ütközetben gyökerezik, ahol Bem lovaglóostorával csépelte és lengyelül szidta az őt körbefogó galíciai sorozású császári katonákat. Tény azonban, hogy az 1849. aug. 6-i nagycsúri ütközetben egy orosz ulánus fogta el kis híján Bemet.

⁸⁶ Davout, Louis-Nicolas (1770–1823), 1805-től a Császárság marsallja. Az Oroszország elleni hadjáratban Bagration ellen működött, a borogynői csatában megsebesült. Macdonald Alexandre (1765–1840), Franciaország marsallja. Az oroszországi hadjáratban a X. hadtest parancsnokaként a Baltikumba bevonult francia csapatok parancsnoka. Hozzá volt beosztva Bem főhadnagy ütege, aki Rigánál kitüntette magát: hús tüzérével megrohant egy hetven fős ellenséges őrhelyet, s ötven foglyot ejtett.

⁸⁷ 1815 és 1825 között Bemet valóban többször mellőzték, de a röppentyűfejlesztésben elért eredményei miatt nem tudták nélkülözni, s ezért az őt lecukátó Konstantin nagyherceg helytartó végül mindig visszahelyezte katonai állásába. 1826 januárjában végleg leszerelt a Lengyel Királyság hadseregétől, s Galíciába, Lembergbe költözött át, ahol nagybátyja, Jakub Bem püspök volt. 1831 márciusában csatlakozott a felkelt Lengyel Királyság hadseregéhez, amelyben őrnagyként a 4. lovas üteg parancsnoka lett. Az ápr. 11-i győztes iganiei csatát ő kezdeményezte, amiért alezredessé nevezték ki. A május 26-i osztrolenkai csatában a lengyel hadsereget megmentette a szétveréstől. Jún. 4-én léptették elő ezredessé és nevezték ki a tüzérség főparancsnokává. Aug. 22-én lett tábornok.

⁸⁸ Varsói egyik legfontosabb erődítményét 1831. szept. 6-án foglalták el Paszkevics csapatai. Az erőd védelmében a 10. gyalogezred szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, parancsnoka, Piotr Wyoscki őrnagy súlyosan megsebesült, az erőd parancsnoka, Józef Sowiński tábornok pedig elesett.

⁸⁹ Bemnek egy nyomtatásban közzétett parancsa rendkívül felbosszantotta ellenfeleit; ebben ugyanis nyomtatékosan megparancsolta katonáinak, hogy ne löjjenek az osztrák generálisokra; a magyar erők parancsnokai semmi szín alatt ne lövessék az ellenséges hadsereg parancsnokait. [J. Burchard jegyzete.]

tábornok alaposan megszervezi a székelyeket, s az oláh meg a szász vidékekről is szép számmal von magához önkénteseket. Azonnal az osztrákok ellen fordul, színelte visszavonulással nyugat felé csalja Puchnert, és a Piski hídnál, majd Alvinc közelében február 9-én és 10-én vereséget mér rá. Ezt követően északon Malkowski és Urban osztrák tábornokok csapatait támadja meg, és a Kárpátokon átszorítja őket Bukovinába. Bem ezt követően Galiciát veszélyeztetni elővédjével, de közben egész Erdélyen erőltetett menetben átvágva az oroszok ellen vonult, akik a déli területet tartották megszállva; kikerülte Puchner Gyulaféhevár körül összevont nagyszámú osztrák hadát, megtámadta Engelhardt orosz tábornokot, kemény küzdelem árán birtokba vette Nagyszebent, és az oroszokat a Kárpátok felé üzte. Puchner az oroszok segítségére sietett, de túl későn érkezvén őt érte heves támadás, amelynek következtében a Vöröstoronyi szoros felé menekült. Bem az oroszokhoz hasonlóan az osztrákokat is Havasalföldre kergette.⁹⁰ Erdély felszabadult, védelmét jól megszervezett erőkre bízva márciusban Bem is részt vehetett Arad ostromában és a bánsági hadjáratban.

Az osztrákok nyáron megújuló támadása és a jelentős orosz erők offenzívája, amelyhez a Kárpátok átjáróit megnyitó oláhok és szászok árulása is társult, Bemet visszaszólította Erdélybe. Szerencsés ütközetekkel sikerült a szövetségesek egyesülését megakadályoznia, de nem kapott erősítéseket, így július 31-én Segesvárnál legyőzték. Az üldöző ellenségtől elszakadva támadást intézett Nagyszeben ellen, amelyet rohammal bevett. Ez alatt mind Erdélyben, mind Magyarországon egyetlenlenné vált a küzdelem. Kossuth a Bánságba szólította Bemet és kinevezte főparancsnoknak.

Én első ízben a temesvári csata napján láttam őt, amint éppen Dembiński tábornokhoz lép és közli vele, hogy átveszi hadseregének parancsnokságát.

Igazi kíváncsisággal fürkésztem a legendás hőst, a partizánvezérek mintaképét, akinek neve csapatainak körében és Európában egyaránt híres volt. Külsőleg, köznapi vonásaival, esetlen mozdulataival, bizonytalan járásával inkább jelentéktelen ember benyomását keltette, mintsem olyanét, aki tetteikészségével, vakmerőségével, katonát teremtő, fegyvelmező határozottságával csodálatot kelt. Fekete atillát és fehér strucctollal díszített puha kalapot viselt. Roncsolt félkezet selyemkendőbe fászlították. Bizonyára szelíd, jó járású lovat adtak alá. A fáradtságtól és betegségektől meggyötört testű Bem nem könnyen szállt nyeregbe. Sebei és törődöttségei csaknem megbénították őt; sem a lovát, sem a lábát, sem a kezét nem tudta tetszése szerint mozgatni. Egy huszár alkotta kíséretét, aki a tábornok intésére ostorával rácsapott a ló temporára, hogy élénkebb mozgásra ösztökélje.

Dembiński rá akarta venni, hogy csak az utóvédet állítsa csatasorba. „*Nem lehet folyvást visszavonulni!*” – válaszolta nevetve. – „*Ne kezdj csatába!*” – „*Azt hiszed, félek?*” – és e szavakkal Bem, a vezérlő tábornok, ügetésre fogta lovát, mivel az osztrák dzsidasok erősen megközelítették, s úgy tetszett, hogy a nyomukba eredve beérnek bennünket. „*Adok egy jó tanácsot*” – ismétli Dembiński – „*Fogadd meg.*”

Délután négy óráig, úgy tetszett, hogy Bem győz. Ahelyett, hogy kihasználta volna az elért sikert, és folytatta volna a módszeres visszavonulásunkat Erdély felé; megújította támadását, és ezzel teljes egészében eldöntötte a hadsereg sorsát, amely már gyenge volt és teljesen széthullott.⁹¹ Veresége a háború végét jelentette.

De Bem nem roppant össze; ellenkezett a természetével, hogy beletörődjék a vereségbe. Hadserege széthullott, Görgéi megadta magát az ellenségnek. A lengyel tábornok jobb vállcsontját

⁹⁰ Bem erdélyi működésének vázlatos leírása részleteiben pontatlan. Felső-Erdély felszabadítása után Bem számára a legfontosabb cél az osztrák főhadparancsnokság székhelyének, Nagyszebennek elfoglalása volt, amely egyúttal a szász és román ellenforradalmi mozgalom központjának is számított. Ez csak 1849. március 11-én sikerült Bemnek, amikor az őt Segesvárnál bekeríteni manőverező Puchnert megtévesztve váratlanul a város alatt termelt, majd négy nappal később a Vöröstoronyi-szoroson át Erdélyből is kiszorította Szkarjatyin Grigorij Jakovlevics ezredes Nagyszebent korábban megszállva tartó orosz helyőrségét. Engelhardt Nyikolaj Fjodorovics (1799?–1856) tábornok orosz különítménye március 19-én üritette ki Brassót és vonult vissza Havasalföldre, miközben aznap az osztrákokra Bem vereséget mért Feketehalomnál. A győzelemsorozat előzményeként Bemnek február végén ki kellett verni Beszterce-vidékéről Karl Urban (1802–1877) ezredes Bukovinából betört csapatait. Malkowski Ignaz Dammwalden altábornagy 1849. ápr. 22-én Havasalföldről betört a Temesközbe, ahonnan május 15-re szorította őt ki Bem.

⁹¹ A vereség egyik oka az volt, hogy Dembiński elmulasztotta Bemet arról tájékoztatni, hogy a tüzérségi löszertartálékot elküldte a további visszavonulásul kijelölt útvonalon Lugos felé. Dembińskinek nem állt szándékában Erdélybe vonulni.

kificamította a temesvári csatában, de ő a kocsiját Lugosnak fordította, hogy egy új hadjárat indítása céljából élére álljon azoknak a csapattöredékeknek, amelyek ott összegyűltek. Nem telt bele sok idő és oláh parasztoktól körülvéve magára maradt Katona ezredessel, ki Magyarország e vidékén született, s a török határig kigyózó hegyi ösvényeken kísérelője és vezetője volt a dicső menekülésnek.

Bem tábornok népes vezérkartól és kísérettől övezve Sumlában jelent meg ismét körünkben.⁹² A szultán készségesen elfogadta egy ily tekintélyes férfiú szolgálatait, és amikor Ausztria meg Oroszország követelte egy osztrák Lengyelországban született külföldi kiadatását, Bem, az orosz-lengyel-honos tábornok úgy vélte, hogy a törökök soraiban még, akár utóljára, alkalma lehet nemzete elnyomói ellen küzdeni. Bem fölvette az iszlámot, s új hitsorsosaitól a Murád pasa nevet kapta. „Megértem, – mondta neki Zamoyski ezredes – *hogy az ember minden áldozatra képes a hazájáért, de hogy a vallásának is háttal fordítson!*” – „*Az én vallásom; a hazám!*” – felelte a tábornok.

Konstantinápolyba ment, ahol egy ideig az ottomán hadsereg átszervezését irányította, s onnan egy idő eltelte után Aleppóba küldték. Közismert, hogy 1850 novemberében, néhány héttel a halála előtt, a szíriai keresztények védelmében sikerrel lépett fel a muzulmán drúzokkal szemben.⁹³

A keresztények és a törökök

Több magyar és lengyel emigráns állt török szolgálatba. Némelyikük ugyanúgy felvette az iszlámot, mint Bem. Andrassy Gyula gróf, aki Magyarország konstantinápolyi képviselője volt,⁹⁴ s ki egy ideig oly nagy szerepet játszott az Osztrák–Magyar Monarchiában, azt tanácsolta, hogy így támasszanak akadályt az orosz és az osztrák kormánynak.⁹⁵ Abdul Medzsid szultán⁹⁶ rendkívül nagy tekintélyt szerzett magának azzal, hogy nem engedett a ránehezülő fenyegető nyomásnak. A dívánban az alábbi híres nyilatkozatot tette. „*Allah hatalmas, én bízom oltalmában, ha el kell vesznem, vesszek becsülettel; nevémen ne ejtsen foltot a vendégszeretet törvényének megszegése, s az sem, hogy a szerencsétleneket, akik nálam oltalmat kerestek, kiszolgáltatom ellenségeik bosszújának. Történjék bármi is, számíthatnak rám. Nem szolgáltatom ki őket. Ez az akaratom. Így legyen. Készüljetez fel a védelmükre!*”⁹⁷

A magyarok közül Kmety tábornok,⁹⁸ báró Stein ezredes, Nemegyei és Orozdy alezredek kaptak török állampolgárságot.⁹⁹ A lengyelek közül Zarzycki ezredes, Józef Woroniecki alezredes és Tabaczyński kapitány lettek muzulmán.¹⁰⁰

⁹² Bem tábornok Viddinben 1849. szept. 19-én vette fel az iszlámot és lett Murád pasa. November 20. után érkezett Sumlába, ahol a város pasája katonai díszszemlét rendezett a tiszteletére, amelynek vezényletét Bemre bízta. Ez kiváltotta az orosz és osztrák diplomaták tiltakozását.

⁹³ Bem 1850. febr. 24-én hagyta el Sumlát, s március második felében érkezett Aleppóba, amelyet októberben mentett meg a beduinok támadásától.

⁹⁴ Andrassy Gyula (1823–1890) 1848 októberétől a Zemplén megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka. 1849. máj. 19-én a magyar kormány isztambuli megbízottja és számfeletti honvéd ezredes. A császári hadbíróóság távollétében jelképesen halálra ítéli és jelképesen kivégzi.

⁹⁵ Andrassy 1849. szeptember 11-én Kossuthnak írott levele, amelyet a Neue Wiener Tagblatt 1901. április 3-án tett közzé. [J. Burchard jegyzete.]

⁹⁶ Abdul Medzsid I. (Abdülmecid I.) (1823–1861), 1839-től a Török Birodalom szultánja.

⁹⁷ Idézet a Kossuth által 1880-ban írt Visszaemlékezések és irások számkivételéből című művének előszavából. [J. Burchard jegyzete.]

⁹⁸ Kmety György (1813–1865), Gőrgői feldunai seregében szolgál. Többször kitünteti magát. 1849. jún. 26-tól tábornok. Törökországban Iszmail pasa néven belép a török hadseregbe, de nem veszi fel az iszlámot. Részt vesz a török hadsereg modernizálásában. A krími háborúban Karsznál kitünteti magát.

⁹⁹ Stein Miksa (Maximilian) (1814–1858), 1849 márciusától ezredesként a hadügyminisztériumban dolgozik, majd április végétől a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka. Kossuth Viddinben tábornokká lépteti elő. Ferhád pasa néven vezérőrnagy lesz a török hadseregben. Nemegyei Bódog (1826–1896 után). 1849 áprilisától őrnagyként Dembinski altábornagy törzsében szolgál, a IX. hadtest vezérkari főnöke. 1851-ben az Egyesült Államokba távozik Törökországból.

¹⁰⁰ Woroniecki, Józef (1807–1885) 1848. dec. 27-én Kossuth alezredesnek nevezi ki, s megbízza Máramaros védelmével. Később Erdélyben működik. Törökországban áttér a mohamedán hitre, s Jusuf bej néven ezredes lesz a török hadseregben. Zarzycki Dionizy (1821–?) 1849 februárjától Bem parancsa alatt szolgál. Jún. 21-től alezredes. Törökországban áttér a mohamedán hitre, s elkíséri Bemet Aleppóba. Később Oszmán bej néven a török hadsereg ezredese. Tabaczyński, Józef, a lengyel légio 1. dzsídázredében főhadnagy. Törökországban áttér a mohamedán hitre, s elkíséri Bemet Aleppóba.

Ugyanez történt az 1831-es lengyel háború után is. Dembiński tábornokot, François Szemioth őrnagyot, a samogitai partizánok¹⁰¹ rettenthetetlen vezérért Egyiptom nem szolgáltatta ki.¹⁰² Atyám egyik fivére, a kaliszi kadétiskola növendéke, ki századosként részt vett az orosz–török háborúban, majd őrnagyként az 1831-es lengyel szabadságharcban, később szintén török szolgálatba állt. Az ottomán hadsereg még e kor oly régi harcosából állott, mint Sadyk-pasa, alias Czajkowski, Czartoryski herceg egyik ügynöke, ki az oroszok ellen lengyel és török csapatok élén tűnt ki.¹⁰³ Megemlíthető még Skander-bej is, akivel Pesten Dembiński tábornok társaságában találkoztam, s akit Sumlában is gyakran láttam.¹⁰⁴ Ő még rendelkezési állományban volt, egyszerű tunikát, vagyis egy sor gombos fekete sztambulint-t viselt, de a felét ezredesi rangjaként kerek ezüstlemez díszítette. Skander bej rendkívül egykedvű ember volt. Egy alkalommal, amikor velünk csibakolva a szőnyegen hevert, véletlenül bátyámra terelődött a szó. Gusztávra pillantva ezeket mondotta: „*Té nagyon hasonlítasz atyádra, kit Egyiptomban alkalmam volt megismerni.*” Tudtomra adta, hogy nagybátyám, kiről semmi hírt nem kaptunk, tábornoki poszton hadosztályt vezetett a nisíbi csatában. Núbiát kormányozva mindvégig reménykedett az Oroszország elleni háborúban. Végül kikötött a pusztába.¹⁰⁵

Érthető volt 1831-ben és 1849-ben a Porta vagy Egyiptom szolgálatába állott lengyelek buzgólkodása. A törököknek a muszkák maradtak meg kéréllhetetlen ellenségüknek, s egy idő után, úgy tetszett, hogy Mohamed Ali háborúra készül Oroszország ellen. Egy népszerű mondás jól kifejezte ezt az eszmét: „*Tovább marad meg ősi ellenségnek, mint amíg Lengyelország visszaszerzi szabadságát.*”

A török hadsereg

Władysław Zamoyski ezredes ugyanezen reményektől vezérelve szeretett volna egy, a szultán szolgálatában álló *lengyel légiót* szervezni. Megpróbált rávenni, hogy fivéremmel együtt lépünk be soraiba, de kérését kellő időben elutasítottuk. Középről láttam ugyanis a török hadsereget, s tiszti karától nem voltam elragadtatva. Lelki szemeim előtt nemegyszer megjelent a viddini kormányzó segédtszije. Amikor a főnöke sétalovagolt, a szerencsétlen tiszt gyalog kísérté kezében tartva felettese csibukját, s minden igyekezetével azon volt, hogy lépést tartson a poroszkáló vagy ügető lóval. Hogy a ritmust el ne tévessze, a ló tomporán tartotta a kezét. Megegett, hogy éppen Sumlában teaüzünk Wysockinál, amikor egy, az ő szolgálatára beosztott török főhadnagy jelentkezik nála; tiszteleg, s annak ellenére mozdulatlan marad, hogy Wysocki tábornok egy intéssel magunk közé invitálja őt. Több hívó intés után hitte csak el nekünk, hogy miről van szó, mire azt kérte a tábornoktól, hogy lehúzhassa a csizmáját. A változatosság kedvéért egy magas rangú török tiszt próbált megnyerni Zamoyski ezredes tervének, felvillantva előttem azt a katonai rangot, amelyet kapnék. „*De én nem értem a nyelveteket – szabadkoztam –, így a török lovasság vezényszavait sem értem.*”

¹⁰¹ Samogitia (litvánul: Žemaitėjė), Litvánia tengerparti területe.

¹⁰² Szemioth, Franciszek (1802–1882), az 1830–1831-es szabadságharcban őrnagyi rangban partizánparancsnok Dembiński alatt, akinek egy ideig adjutánsa is. 1832-ben részt vesz Dembiński egyiptomi vállalkozásában.

¹⁰³ Czajkowski a Toutschai hidat védte egy lovasszázaddal három orosz zászlóalj ellen, s a Prutnál ő vezette Omér pasa, majd a besszarábiai hadtest elővédjét. [J. Burchard jegyzete.] Czajkowski, Michał (1804–1886) 1831-ben Karól Rózycki partizáncsapatában harcolt hadnagyként. Az 1840-es években A. J. Czartoryski Keleti Ügynökségének szervezője és irányítója. Meghatározó szerepe volt abban, hogy Törökország pártfogásába vette a menekülteket. 1850 tavaszán ő is az iszlám felvételére kényszerült, s ettől kezdve Sadyk pasaként ismert. A krími háború alatt egy ideig Bukarest katonai prancsnoka. 1872-ben cári kegyelemben részesült.

¹⁰⁴ Iliński, Antoni Aleksander (1814–1861), az 1830–1831-es szabadságharcban a Litván-Rutén Légió hadnagya. 1844 után Czartoryski ügynökként Tulcsába küldi, hogy a nyekraszovista kozákokat megnyerje. 1847-ben Isztambulban bebörtönzik, s ekkor áttér az iszlámra, s Skander bej (vagy Muhamed Iskander Illahi) néven a török hadsereg őrnagya lesz. 1849. máj. 16-án szolgálatra jelentkezik Bemnél, aki Pancsovában őrnagyi rangban térparancsnokká nevezi ki. Júl. 16-án Bem a megalakítandó román légió főfelügyelővé nevezi ki. (A légió nem jön létre). 1855-ben Ferik pasa néven tábornok a török hadseregben.

¹⁰⁵ Lásd: Récits do Famille, I. [J. Burchard jegyzete.] 1839. jún. 23-án Mohamed Ali egyiptomi uralkodó és a Török Birodalom hadereje között vívott csata, amely az európai hatalmak által támogatott Török Birodalom javára döntötte el az 1839–1840. évi háborút.

Tüstént kész válasszal állt elő: „*Rendben van! Akkor katonarvos lehet. – Szó sem lehet róla. Az orvostudományhoz végkép nem értek.*”

Jóllehet a török tiszteket közepes szakmai színvonal jellemezte, csapataik, legalábbis a sumliaiak és a viddinié, kitűnő benyomást keltek; az örök fegyverüket fél kézben tisztelgésre emelték, másik kezüket a homlokukhoz, a szájukhoz és a szívükhöz érintették, kétszer vagy háromszor is, attól függően, hogy akit üdvözöltek, milyen rangú volt. Gyönyörűen festett a gyalogság, amely zászlóaljakra tagoltan is összehangoltan működött, s előjáróik *Bir! iki! bir! iki!* hosszan elnyújtott harsány parancsszavaira ütemes léptekkel masírozott. A csapat, amikor bent az udvarokon gyakorlatozott, papucsot viselt. A kaszárnyaépületek hatalmasak voltak, alagsoraik a mi lovainknak is szárnyékul szolgáltak. A lovasság nagyszerű csapatnem benyomását kellette; harcoló ezredekre beosztva végezték az arcvonal-változtatásokat és a legkülönbözőbb alakzatfelvételeket is oly előírásosan és olyan elegáns könnyedséggel hajtották végre, amilyent én még egyetlen hadserben sem tapasztaltam. Emlékezetesek maradtak műlovaglásaik és ügétésben végzett gyakorlataik; a lovakat nagy gonddal, jó körülmények között tartották. Némileg testesek voltak ugyan, de ennek ellenére fürgék és szívósak, az akadályokat nem átugratták, hanem zergeügyességgel átmászták.

Ahmed pasa

Paulinyak apja, déoud úr közbenjárása megkegyelmeztek, s így visszanyerhette szabadságát. Ami a többi magyar és lengyel emigránsot illeti, sorsuk a Konstantinápolyban tartózkodó Andrássy Gyula és egykori külügyminiszterük, gróf Batthyány Kázmér¹⁰⁶ erőfeszítései ellenére se változott. Utóbbijuk meglátogatott bennünket Sumlában. Ifjú, bájosan kedves és rendkívül szép felesége is elkísérte őt az útjára. Csodálatos deresen lovagolt, amely a törökök sóvárgásának tárgya lett. A véltel vagy az eladás alkalmát lesve egy önként jelentkező kísérte el Batthyányt Konstantinápolyból Sumlába.

Angliának és az Egyesült Államoknak a Porta mellé delegált képviselői¹⁰⁷ s a franciaországi Aupick tábornok,¹⁰⁸ a wagrami csata veteránja is latba vetették tekintélyüket Ausztria és Oroszország nagykövetei befolyásának ellensúlyozására. Ez utóbbiak, hála a török szultán becsületességének, nem tudták elérni kiszolgáltatásunkat, de Ausztria mégis kijárta azt, hogy az emigránsok egyik befolyásos csoportját Kis-Ázsiában internálják. Egy magas állású török hivatalnokot, Ahmed pasát küldték hozzánk Konstantinápolyból azzal a megbízással, hogy az „oroszkot” és az „osztrákokat”, vagyis egyrészt a királyságbéli lengyeleket és a magyarokat, valamint a galíciai lengyeleket külön-külön csoportba osszák be.¹⁰⁹

Zamoyski ezredes, a fivérem meg én jelentkezünk e személynél. Egy tolmács volt jelen és kín-keservvel fordította rossz franciára parancsnoka szavait. Ez utóbbi átadott egy rendeletet a tolmácsnak, aki annak magyarátába fogott. A pasa is Zamoyski felé fordult, és vidáman, hibátlan franciasággal megszólalt: „*Párisban lakik, melyik körül 9-ben? – Hogyan? Excellenciád beszél franciául? – A Szent Lajos líceumban tanultam: de tolmácsot használok, mivel ez illőbb, mintha az Önök nyelvét semmibe venném.*”

Ahmed pasa, Gusztávhoz és hozzám fordulva a következőket mondta: „*Tudom, hogy egy barát érdeklődik Önök iránt.*” Gyorsan közölte velünk, hogy mindketten szerepelünk a Kütahiában internálandó magyar és galíciai emigránsok listáján.¹¹⁰ „*De nekem teljhatalmú megbízatásom van*

¹⁰⁶ Gr. Batthyány Kázmér (1807–1854), Baranya megye kormánybiztosa, 1849 márciusától a Délvidék teljhatalmú országos biztosa volt. A Szemere-kormány külügyminisztere, felesége Keglevics Augusztina.

¹⁰⁷ Stratford de Redliffe (lord Canning) angol követ és Brown amerikai konzul.

¹⁰⁸ Jacques Aupick (1789–1857), Charles Baudlaire nevelőapja. Részt vett a napóleoni háborúkban. 1848 áprilisától miniszteri rangú nagykövet Isztambulban.

¹⁰⁹ Ahmed efendi (Ahmet Verfi) (1823–1891); a Porta rendkívül művelt főhivatalnoka, diplomatája, befolyásos államférfi. Később reformpárti miniszter, szótáríró, műfordító. 1850. febr. 5-én érkezett Sumlába.

¹¹⁰ A magyarok: Kossuth, Batthyány; Mészáros és Perczel Mór tábornokok, Perczel Miklós és Asbóth ezredesek, Fokner, Berzenczey alezredesek; Wagner őrnagy. A lengyelek: Dembiński és Bulharyn tábornokok; Przyjemski, Idzikowski, Władysław Tchornicki ezredesek; Grochowalski, Konstany Matczyński, Bleszyński őrnagyok; Chojecki, Briganty főhadnagyok; Józef Niewiadomski káplán. A többiek önként kísérték feljebbvalóikat és bajtársaikat el. [J. Burchard jegyzete.]

arra, hogy azokat, akik orosz eredetűek, márpedig Önök azelőtt oroszok voltak, Máltára küldjem..." – tette sietve hozzá. – „*De mi magyarok vagyunk! – Nem, nem, Önök oroszok!*”

Anglia konstantinápolyi követe ekkor Stratford Canning lord volt, Oroszország kérlelhetetlen és kitartó ellensége. Négy évvel később Palmerstonnal¹¹¹ együtt ő provokálja ki a krími háborút. Zamoyski írt neki az ügyünkben. A nagykövet válaszában tudatta vele, hogy közvetlenül mit sem tehet értünk, de ha én és a bátyám Konstantinápolyban leszünk, az Egyesült Államok egyik hadihajója a fedélzetére vesz bennünket. Addig is eljuttatja nekünk a máltai svájci nagykövetség útlevelét. Az enyémet, amelyet ma is őrzök, *Willibald Reinhart* névre állították ki. Az állt benne, hogy *Soleure-ben születtem és foglalkozásom szerint gépszerező voltam.*

Ami Poniński ezredest illeti, ő szintén kapott útlevelet; családjának egyik ága ugyanis porosz-lengyelországi volt, így az egykori galíciai osztrák tisztet a Poznani Nagyhercegségből származó Poniński grófnak tüntették föl, aki azért járt Magyarországon, hogy magánszorgalomból figyelemmel kísérje a hadműveleteket.

Ily módon sikerült mindnyájunknak elkerülni a hosszú kütahiai és brusszai internálást.

Távozás sumlából

Az emigránsok egymást követő kisebb csoportokban indultak el Várnába; legelőbb a magyarok, nyomukban a galíciai lengyelek s legvégül az oroszországi lengyelek. Postalovakon tettük meg az utat; úgy festett, hogy megszabadulhatunk hátasainktól. Gusztávnak még mindig megvolt a gyönyörű, bár némileg lestrapált lova; alig talált rá vevőt. Nekem csak a szép erdélyi ménem maradt meg; már-már jó áron túladtam rajta egy töröknek, aki rajongott érte, de egyszer csak észrevette, hogy Bello szürke szőrzete egy helyen csomósan felborzolódott. Megmutatta, hogy ez a furcsaság azt a helyet jelzi, ahol az ellenséges pika behatolt. Ily testi hibával képtelen lesz eladni a lovamat egy muzulmánknak – mondta. Végül egy keresztény vette meg, jóval áron alul.

Nem hordtam fegyvert; egy svájci gépésznek mi szüksége lett volna rá. Szablyámat Katona ezredesnek ajándékoztam, aki Kis-Ázsiába ment. Pisztolyaimtól már régen megszabadultam; egyszerűen még hadjárat idején eltűntek. Helyükbe olvasnivalót tettem a pisztolytáskákba; s kicsoda könyveket! Rousseau emlékiratait!¹¹² A megsárgult köteteket hű társakként őriztem a táborokban.¹¹³ De több becses emlékem is maradt; két olajzöld ezüstpénz; dolmányom gombjai; fehér-piros színű dzsidazászlócska, amelyet Kossuth nővére varrt Ponińskinak, ki aztán nekem ajándékozta, s végül egy keszkenő, amelybe Odile húgom nevének kezdőbetűit hímeztek. A keszkenőt én kértem el tőle azon ürüggyel, hogy hadba vonulok, jóllehet ezt nem árultam el neki. Ezen apró ereklyék alkották összes poggyászaimat. Mivel az uniformisom se volt meg, török ruhát hordtam.

Sumlától Várnáig három menettávolságot tettem meg Wysocki tábornok, Gusztáv és több lengyel tiszt, valamint tisztí szolga társaságában. Török dzsidások kettős sora között haladtunk.

A tengernél

Miután megérkeztünk Várnába, a kikötőbe kísérték bennünket, hogy hajóra szálljunk.

A galíciaiak, korábbi érkezésük dacára, jó hosszú időt töltöttek a városban, majd több hónapig várakoztak Konstantinápolyban, ahonnan az angol kormány költségén hajóztak át Londonba.

Elváltam Kabathól és Kossaktól; emlékül az előbbire hagytam a *Magyarország koronájának katonai rendjele* kitüntetésemet.¹¹⁴ Két barátom angol szolgálatba állva belépett az ausztrál csendőrségbe, s egymást soha el nem hagyva egy napon alkalmuk nyílt, hogy megmentsenek egy jelentős aranyszállítmányt, amelyet rablók támadtak meg. A *Times* egyik számában véletlenül olvastam az esetről; a cikk nem győzte eléggé dicsérni bajtársaim bátorságát és talpraesettségét.

¹¹¹ Palmerston, Henry John Temple, lord (1784–1865), 1830 és 1841, valamint 1846 és 1851 között az Egyesült Királyság külügyminisztere.

¹¹² Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778) a felvilágosodás korának svájci francia származású írója, filozófusa. Az 1782-ben megjelent Vallomásokról (*Les Confessions*) van szó.

¹¹³ Utánuk a Három testőr került a pisztolytáskákba. [J. Burchard jegyzete.]

¹¹⁴ Vagvis a III. osztályú katonai érdemjelet, amellyel Dembiński tüntette ki Burchardot.

Öcsémrel és vagy harminc – eltávolítandó orosz alattvaló – lengyel társaságában léptem a *Medjidié* fedélzetére. Szerencsés módon Zamoyski is közéjük került, anélkül, hogy a törökök által elkövetett, talán szándékos tévedés lelepleződött volna.

Mialatt Bulharyn tábornokot és a többi Kütahiába internálandó tisztet, napokon át várakoztatták Várnában, Dembiński generális, kire hasonló sors várt, a mi hajónkon tartózkodott.

Wysocki tábornok is a hajón volt, s demokratikus nézeteket vallva állandóan civakodott Dembińskivel, aki Czartoryski pártjával tartott, s folyvást halogatta az indulását. Konstantinápolyba érkezve nyomban kérte Aupick tábornokot, hogy mint francia állampolgárt engedtesse szabadon.

Konrad öcsém Linzben találkozott Wysockival, ahol az 1863-as lengyel szabadságharc után internálták.¹¹⁵

A *Medjidié* Angliában épített szép vitorlás gőzös fregatt volt; egy kényelmes kabint Dembińskinek tartottak fenn, aki felajánlotta, hogy megosztja velem, de nem akartam elfogadni, s inkább bajtársaimmal tartottam. Többször vacsoráztam a tábornok és Zamoyski ezredes társaságában a hajóskapitány asztalánál. Utolsó fogásként gyakran olyan ínycsikmélteket tálaltak fel, mint az illatosított hagyma, amelyet nyersen kellett elfogyasztani.

Az Ibrahim nevű hajóskapitány veterán volt. Elveszítette fél szemét, de ez a derék hadastyán aligha született tengerésznek. Amikor a tenger nyugodt volt, tüntetően a térképet fürkészte, ujját ide-oda araszolgatta a földabroszon, miközben elgondolkodva, szemöldökét összevonva fel-felsőhajtatott. Amikor viszont a tenger háborgott, a mi vén tengeri medvénk is elkomorult és visszatért a kabinjába.

Az útirányunk is bizonytalanságáról árulkodott. Egy alkalommal, amikor köd ereszkedett a láthatárra, fregattunk majdnem zátonyra futott; egy tiszt figyelmeztetett a veszélyre. Feltűnt egy hegyfok, a kapitány figyelmesen fürkészte, majd büszkén közölte velünk, hogy az Sinop kikötője. Amikor Várnából Konstantinápolyba mentünk, módosítania kellett az irányt.

Hajnali ragyogásban keltünk át a Boszporuszon. A *Medjidié* Konstantinápoly előtt horgonyt vetett. Hat órát várakoztunk ott, de nekünk tilos volt elhagynunk a fedélzetet; őrvigyázott ránk a hajófalon függő kötélletránál. Mégis akadt közölünk valaki, aki mindennek fittyet hányva, eltávozott a hajóról. Hogy miként, arra sohasem derült fény.

Az amerikai flotta egy fregattja vetett horgonyt mellettünk. A hajó kapitánya tudomásunkra hozta, hogy az Egyesült Államok konzulja öcsémrel együtt beajánlott neki, s elvisz bennünket Amerikába. A terv nem töltött el lelkesedéssel, s így visszautasítottam a tiszt javaslatát, de egy életre emlékezetembe véstem nemzetének nagylelkű vendégbarátságát.

A *Medjidié* alighogy a Márvány tengerre ért, kis gőzhajó simult fregattunkhoz. Egy török ezredes lépett a fedélzetünkre és bemutatkozott Dembiński tábornoknak. Az volt a feladata, hogy Brüsszába, majd Kütahiába kísérelje őt. Az erre vonatkozó parancsot udvarias formában adta elő; „Az a megbízatásom – mondta németül –, hogy ezt a hajót az ön rendelkezésére bocsássam.”

Távozóban a tábornok megindultan átölelt engem és egy levelet adott át nekem, amelyet akkor írt, mielőtt Törökországot elhagytuk volna:

Törökország, Sumla, 1850. március 11.

Drága Barátom, Juliusz!

Most, hogy holnap Brüsszába kell mennem, és elválunk, pár szót írok neked. Szeretnék átadni egy igazolást arról, hogy megmentetted az életemet és a szabadságomat. A szegedi csatában le szálltál lovadról és mindenáron rá akartál venni, hogy üljek fel rá, merthogy az enyémet kilőtték alólam. Végtelenül sajnálom, hogy olyan helyzetbe kerültem, amelyben már nem lehetek a segítség-

¹¹⁵ Wysockinak a krími háborúban játszott szerepéről lásd. *de Gasztowt*: Lengyelország és az iszlám (La Pologne et l'Islam) című könyvét. Ausztriai raboskodása után visszatért Párizsba, ahol Napóleon herceg, a barátja, az 1867-es világkiállítás főtítkárává nevezte ki. A tábornok 1874-ben hunyt el. [J. Burchard jegyzete.]

¹¹⁶ Több emigráns távozott az Egyesült Államokba, közöttük nem egy jó ismerősöm, mint az öreg hadügyminiszter, Mészáros Lázár valamint Asbóth Lajos ezredes, aki a polgárháborúban fontos lovassági parancsnok lett. [J. Burchard jegyzete.] Valójában Asbóth Sándorról van szó. Mészáros 1853. aug. 13-án hagyta el Angliát és hajózott át az Egyesült Államokba.

gedre. Kérlek, őrizd meg ezt az írást és bárhol a világban, ahol összeakadsz valamely barátommal, mindegy, hogy kivel, aki irántam érdeklődik, és akinek támogatására, oltalmára vagy segítségére szükség van, mutasd meg neki ezt a levelet. Biztos vagyok benne, hogy mindent, amit a fiaimért vagy értem megtenne, éretted is meg fog tenni.

Remélem, nem kell azt hozzátennem, hogy tőled távol is, szívémen viselem sorsod, s ha bármily segítségre szükséged lenne, írj nekem, s kérésedre nem maradok néma.

Odaadó híved
Henryk Dembiński tábornok

Dembiński tábornokot, kihez annyi kötelék fűzött, csak évek múlva láttam viszont. Végtelemül hálásnak éreztem magam az irántam tanúsított segítőkészségéért és jószágáért. A harcmezőn egyútt elöltött három hónap, makulátlan élete és katonai szakismerete tiszteletet ébresztett bennem iránta. Dembiński, Aupick tábornok közbenjárására visszanyerte szabadságát, s miután több hónapot töltött Brusszában, ismét Párizsban telepedett le. A l'Oratoire-du-Roule utcában egy kis lakásban lakott.¹¹⁷ A tábornok rendkívül szerény körülmények között, hadtudománnyal foglalkozva és tanulmányírással múltatta napjait, s a szerencsétlen honfitársai iránt tanúsított bőkezűsége következtében gyakran került pénzzavarba. 1861-ben a déli államok, mielőtt Robert Lee-re bízta,¹¹⁸ Dembińskinek ajánlották fel a főparancsnoki posztot. Ő azonban visszautasította, hogy a rabszolga-tartás ügyét szolgálja, bár rendkívül sajnálta, hogy ez alkalommal nem rántható kardot. E derék lengyel 1864-ben bekövetkezett haláláig megőrizte szívében hazája iránt érzett forró szeretetét és a feltámadásába vetett hitét.

Miután Dembiński tábornok Brusszába távozott, a *Medjidié* folytatta útját Málta felé. Néhány órára kikötöttünk Thénédos közelében az utolsó szürke szirtnél, amely mint véltük, menedékkül szolgált Agamemnonnak a trójai háború idején.

Az indulás pillanatában a tenger viharosra fordult, s a hajó kapitánya jobbnak látta a kabinjában pihenni. Eltűnt a parancsnoki hídról, s a hajó vaktában, ide-oda hanyódván haladt. Egy nap hirtelen előbukkant a tripoli tengerpart; egy rántás a kormányrudon, s máris a jó irányba tértünk. Sajnos, a *Medjidié* a jelzőpont ellenére se talált rá Málta szigetére, túlhaladt rajta, vissza kellett fordulnia és dél-kelet felől meglehetősen hosszú utat megtéve köthettünk ki végre La Valetta kikötőjében.

Megérkezésünk után a tatár dragomán, aki Várnából kísért bennünket, átadta a kikötési engedélyt. Ugyancsak meglepett bennünket, amikor tudomásunkra hozta, hogy kereszténynek és cserkesznek született. Jól beszélt németül és oroszul, de kevésbé volt magabiztos, s ennek számtalanszor tanújelét adta.

Málta

Az angol kormányzó elrendelte, hogy ne engedjenek bennünket partra szállni. Kapitányunk, aki szigorúan betartotta a maga parancsait, kibújt az alól az utasítás alól, hogy az emigránsokat a hajón őrizze. Majd a nyílt tengeren eleget tesztek e kérésnek – szögezte le.

Mint mindig, most is Zamoyski gróf mentette meg a helyzetet. Az angol flotta egy nagy csatahajója horgonyzott le közelünkben. Az ezredes megszólított egy tisztet, aki csónakban mellettünk haladt el. „*Lenne kedves átadni egy sürgős levelet a kormányzónak?*” A tiszt természetesen igent mondott, és Zamoyski sietve megírta a levelet. Leszögezte benne, hogy nem kívánunk hosszabban időzni a szigeten, hanem mihelyt lehet, máris folytatjuk utunkat Franciaország felé, és hogy mindnyájan az ő költségeiknek köszönhetően utazunk oda. Rövidesen egy segédtsízt hozta meg a hajó elhagyására feljogosító írást.

Mihelyt partra szálltunk, Gusztávval együtt nyomban a szállodába mentünk. Kellemes meglepetésben volt részünk; Bernáth és Vay barátainkkal találkoztunk, akiket egy angol karolt fel s hozott el Konstantinápolyból. A parancsnok, vagyis bernátfalvi Bernáth őrnagy a magyarországi háború

¹¹⁷ A 13-ban az első emelet egyik belső udvarra néző lakásában. [J. Burchard jegyzete.]

¹¹⁸ Lee, Robert Edward (1807–1870), az amerikai polgárháborúban a szövetszert déli államok haderejének főparancsnoka.

előtt a császár huszárezred egykori kapitánya,¹¹⁹ Dembiński törzskarában szolgált és a kápolnai csatában megsebesült az oldalán. Vay László gróf ugyancsak Dembiński szolgálatában avasult őrnaggyá.

Később mindketten hazatértek Magyarországra, újból katonának álltak és az ezredességig vittek. Vay László udvari állást töltött be, és József főherceg házáigazgatója, 1883-ban halt meg. Egy fiút hagyott maga után; Vay Péter prelatust, aki befolyása és odaadó szociális munkája révén közismert volt.¹²⁰

Zamoyski ezredes élt a La Valettében irányában megnyilvánuló vendéglátással, hogy kipihenje magát. Betegségei és sebei miatt gyakran szenvedett. Így gúnyolódott magán: „*Egyébként minden rendben van, csak a lábam nem ér semmit.*” Húsvét ünnepén akkor, 1850. március 31-én váratlanul megérkezvén, elkísértem bajtársaimat a székesegyházba, majd hogy a szokásos lengyel illendőségnek Gusztávval együtt eleget tegyünk, jókívánságainak fejeztük ki Zamoyski grófnak. Búcsút vettünk a nagy hazafitól, a rátermett és érdemdús katonától, aki oly sokat tett értem és fivéremért, híven ahhoz, ahogy ezt Orsovában apámnak megígérte. A hála és tisztelet mélységes érzésével viseltettünk iránta.

Kénytelenek voltunk utunkat folytatni, s Gusztávval együtt elmentem egy irodába, ahol okmányainkat lepecsételték. Az egyik ott tartózkodó utasról kiderült, hogy svájci, és éppen a Soleure-i kantonból való. Amikor útleveléből megtudta, hogy Willibald Reinhart e városban született, kedvesen a szülőföldemről érdeklődött. Gusztáv és én, a különös találkozástól zavartan a kijárat felé szaporáztuk lépteinket.

Még ugyanezen a napon a *le Claire* gőzösre szálltunk, amely Marseille-be tartott. Azok a bajtársaink, akik máltai tartózkodásukat meghosszabbították, csónakba szálltak, hogy messziről integesenek nekünk. Ez az immáron visszavonhatatlanul végleges elválás, az ezer veszély próbáit kiállt barátság sajnálata mindnyájunkra nyomasztóan hatott, s láttam, hogy nem egy barátomnak könnybe lábadt a szeme és sebtében visszafordultak a hajónktól.

Velünk együtt szállt a hajóra egy lengyel ezredes, Ludwik Bystrzowski is, akit Kars oroszok elleni sikeres védelme tett később ismertté. 1831-ben a lengyel–orosz háború után emigrált Franciaországba, s itt mindörökké a katonai kérdések fanatikus elkötelezettje maradt. Párizsban minden hajnalban fölkel, hogy nap, mint nap megszemlélhesse a gyakorlatozó ezredeket. A júniusi napokban önként követte a barikád ellen vonuló csapatokat.¹²¹ Egy tiszt, ki az emberei között észrevette az esernyővel felfegyverzett civilt, felszólította őt: „*Forduljon vissza! Ki maga? – Uram, én lengyel tiszt vagyok, s szerfölött érdekel, amit Ön tesz.*” És Bystrzowski sajátkezűleg elfogott két felkelőt. Pár hónappal később belépett hadseregünkbe, s odaadásával, katonai működésével kiváló szolgálatokat tett. Ez a remek tiszt kis termetén kívül a lobbanékonyágával, ingerlékenységével is kitért, s így csak Kiskakasnak, *Kogucik*nak hívtuk magunk között. Ő azonban sokkal inkább rászolgált arra a névre, amit a törökök adtak neki; Arszlán – vagyis Oroszlán – pasa.¹²²

Megérkezésünk Franciaországba

Kétnapi hajózás után este a *le Claire* befutott Marseille kikötőjébe, és én az öcsémmel egy szállodában töltöttük az éjszakát. Reggel ló nyihogásra ébredtünk; huszárok vonultak el az ablakunk alatt. Jó előjelnek vettük a francia lovasság ily gyors díszszelvényét, amelyet úgy vettünk, mintha a tiszteletünkre tartottak volna.

¹¹⁹ Burchard összekeverti Vay Lászlóval, aki 1842 és 1846 között a 3. dzsídásrezredben szolgált hadnagyként. Törökországban nevezték ki őrnaggyá, s 1884-ben halt meg Berkeszen.

¹²⁰ A Vay-nemzetség egyik ága, amely a Vajai Ibrányi nevet viselte, rokonságban állott a Bélaváryakkal, s családjuk kihalását követően a lengyelországi Waligórskiakkal együtt kellett volna örökölnie azok beregi birtokait. Vay-Ibrányi Éva hiába kísérelte meg visszaszerezni fivérével, Bélaváry II Dáviddal szemben a Rákóczi-szabadságharcot követően elkobozott javakat. [J. Burchard jegyzete.]

¹²¹ Az 1848-as júniusi munkásfelkelés alatt.

¹²² Bystrzowski egyike volt annak az öt lengyelnek, akiknek kiadatását I. Miklós cár követelte 1849 őszén. A krími háború idején lépett török szolgálatba, s Musztafa Zarif pasa hadseregének törzsébe osztva Kelet-Anatóliában harcolt. „Százszor többet ért, mint bármelyik angol és olasz tiszt” – vallotta róla Michal Czaykowski, Sadyk pasa.

A herceg-köztársasági elnök¹²³ nem akarta országa területére engedni a magyar emigránsokat, így számunkra nem maradt más, mint hogy egy ideig még megmaradjunk svájciaknak. Ezért egy svájci vendégfogadóban vettünk ki magunknak lakást.

Poniński egyenesen Konstantinápolyból érkezett, s így hamarosan találkoztunk. Hármasban együtt vittük be iratainkat a rendőrkapitányságra. De az egyszerű vízum helyett a hivatalnok azt üttötte be Poniński útlevelébe, hogy „emigráns”. Ő, lévén szerfelett elégedetlen a szabályellenes és kompromittáló eljárással, kikövetelte, hogy a prefektus elé vezessék, akinél panaszt tett. „*Uram mit heveskedik úgy! Ki maga?*” – méltatlankodott a prefektus. – „*Uram, Pourtalés nagykövet úr kuzinja vagyok – így Poniński. – Táviratozzék neki; ma este visszajövök a kijavított dokumentumért.*”

Władysław Poniński Párizsba utazott, öcsém pedig Reimsbe. Ami engem illet, én egy vasútépítő iroda alkalmazottjaként Marseille-ben maradtam, s egy lengyel származású főmérnöknek köszönhetően a vasúti iroda alkalmazottjaként részt vehettem a Joliette kikötő munkáiban.

Egy életre lekötöztetjé lettem, mert az első napokban rendkívüli szolgálatot tett nekem. Egy magyar tisztnek, aki Marseille-ben partra szállt és szintén Párizsba akart menni, útlevelre volt szüksége, hogy a főváros területére léphessen. Odaadtam neki a magamét, kérve, hogy mielőtt megérkezik, azonnal küldje vissza. Így aznap egy svájci polgárral több volt a nagyvilágban. Pont a távozását követő napon idézést kaptam, hogy a papírjaim érvényesítése végett azonnal jelenjek meg a rendőrkapitányságon. Csapdába kerültem, s erről beszámoltam a mérnöknek. Ő kísérőműl szegődött, de előtte meg kellett ígérem, hogy ő a belátása szerint cselekedhet, s emiatt nem sérülhetem meg, nem nehezíthetnek rá. Azt is meg kellett fogadnom, hogy teljességgel hanyagolom a franciát; ő lesz a tolmácsom. Megérkeztünk. „*Rendőrkapitány úr, ez a fiatal svájci, akinél elkötöztetem magam, hogy foglalkoztatom, be kell, hogy mutassa Önnek az útlevelét. De nem forgathatunk fel miatta mindent. Most mi legyen? Két balkezes szerencsétlenség! Én láttam az útlevelét, megvan neki, mutatta nekem, de már fogalma sincs, hová rakta. Egyébként vessen egy pillantást a fiúra; láthatja, hogy nincs benne semmi sunyiság. Segítségére leszek a keresésben, hagyjon rá nekünk egy-két napot. Mielőtt megtaláljuk a papírt, magam hozom el Önnek.*” Agyafúrt tolmácsom a rendőrkapitány minden ellenvetését félbeszakította azzal, hogy pártfogoltja sajnálja a kellemetlenséget, amelyet butaságával és trehányosságával okoz. Az így megpuhított derék ember haladékat adott, és két nap múlva, miután a futár megérkezett Párizsból, visszamentünk a kapitányságra, s diadalmasan átnyújtottuk a híres-nevezetes útlevelét: „*Nem megmondtam, hogy megtalálom! Az ember sohase tudhatja, mi hol kallódik el.*”

Több hónapon át, dolgoztam a tervezőirodámban, élve matematikai ismereteimmel és rajzkészségemmel. Mivel azonban nem rendelkezttem francia diplomával, karrierre nem volt kilátásom. Visszatértem Párizsba. Poniński ezredes körbevitt a fővárosban. Párizsba érkezésemkor azzal a kívánsággal álltam elő, hogy megismerjem a *Théâtre Française*-t és megnézzek egy klasszikus tragédiát. Poniński vacsora után elvitt a színház főbejáratához, ahol a pénztárbablakok előtt hosszú sorok kígyóztak. Mi azon ürüggyel, hogy már előre jegyet váltottunk, az erre jogosító bejáratot vettük igénybe. Átmentünk a nézőtéren és betessékeltek a Palais-Royal földszinti nézőterének első sorába. Elképzeltető, mennyire megdöbentem, amikor a zenekar valami fülbemászó, vidám muzsikába kezdett. Még jobban, amikor fölemelkedett a függöny és vígjátékot sugalló, burleszk-szerű díszletekbe ütközött csodálkozó tekintetünk.

Poniński hosszabb időre megletelepedett Párizsban, ahol kiterjedt rokonsága élt. E hírneves lovag érkezése nem maradt észrevétlen, a herceg-köztársasági elnök, aki nagy érdeklődést tanúsított a műlovaság iránt, készségének adott kifejezést, hogy megismerje őt, s lovait megmutassa neki. Mivel sem hivatala, sem vagyona nem volt, és el akarta nyerni a gazdag és előkelő házból származó fiatal Czetwertyńska hercegnő kezét,¹²⁴ belépett a szárd hadseregbe, amelynek tábornoka lett. Az olasz lovasság számára ő dolgozta ki az első szolgálati szabályzatot, amely nem kis hatással volt a fegyvernem fejlődésére. 1890-ben Poniński tábornok levélben közölte velem, hogy elhagyja Itáliát; azon különös kegy folytán, hogy III. Sándor cár engedélyezte, hogy házassága révén szerzett javainak birtokába jusson; néhány hónapra rá meghalt.

¹²³ Louis Bonaparte (1808–1873) 1848-tól köztársasági elnök, 1852-től III. Napóleonként Franciaország császára.

¹²⁴ Czetwertyńska, Olga (1838–1908), 1863. febr. 16-án ment férjhez Ponińskihoz.

Családunk egyik barátja, a lublini születésű Józef Kasperek az 1831-es szabadságharc óta Reims-ben lakott. Tizenhét évesen, mint dzisdás hadnagy részt vett az oroszok elleni háborúban. Emiatt apját a híres orosz tábornok, Rüdiger börtönbe vetette,¹²⁵ és szabadsága fejében nagy összeget kasszírozott be tőle magának.¹²⁶ Ami a fiatal tisztet illeti, osztozott bajtársai sorsában; Besançonban internálták. Lelewe!¹²⁷ titkárként alkalmazta őt a *Histoire de la Pologne* című munkája fordításához.

Kellemes társasági ember volt, kicsit önfejtű, kiváló zenész és nagy festészetkedvelő, aki szép gyűjteményt hagyott a reims-i múzeumra. Víg kedélyű volt, előzékeny és barátságos, mint ez honfitársaira általában jellemző. Kasperek kijárta, hogy öcsém Reims-be jöjjen. Séta közben találkoztam Strzelecki őrnaggyal,¹²⁸ aki a magyarországi háború után kényszerült emigrációba. Egy ősi galíciai család sarja,¹²⁹ ki osztrák tisztként szolgált. Azzal a váddal, hogy összeesküvésben vett részt, bírói ítélet nélkül bebörtönözték, és öt évig tartották magánzárkában. Nagybátyja, a lemergi püspök¹³⁰ nagy nehézségek árán kijárta neki a kegyelmet. 1849-ben a mi lengyel légióknban szolgált.¹³¹ Megbízható barát volt, eredeti jellem, egykedvű ember, kit ugyan mindig lekötöttek a nevezetesebb matematikai és ballisztikai feladatok,¹³² de mégis minden pillanatban társként lehetett rá számítani. Vitéz módjára halt meg az 1863. januári szabadságharc végén; csapatai visszavonulását fedezve védelmezett egy hegyzorst, s az oroszok lekaszbolták.

*

Nyolcesztendei számkivetettség után, amikor az osztrák kormány közkegyelemben részesítette a száműzötteket, öcsém, Gusztáv 1857-ben visszatért Magyarországra.

Ami engem illet, én is viszontláttam a hazámat és a szüleimet, de immáron Franciaországban lettem új családra és új hazára.

(Fordította: Kovács István)

¹²⁵ Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1784–1856), orosz lovassági tábornok, 1849-ben a III. gyalogoshadtest parancsnoka. Görgei előtte tette le a fegyver Világosnál. 1831-ben a 4. tartalék lovashadtest parancsnoka.

¹²⁶ 30 000 frankot. [J. Burchard jegyzete.]

¹²⁷ Lelewe!, Joachim (1786–1861), kitűnő történész, pedagógus, a lengyel demokrácia egyik főideológusa. 1831 őszén emigrációba vonult. Húsz kötetben megírta Lengyelország történetét.

¹²⁸ Strzelecki, Michał (1816–1863), hadnagy a 30. gyalogezredbe. 1841-ben összeesküvéssel gyanúsítva letartóztatták, de hat évig tartó vizsgálati fogság után felmentették. 1849 júniusában őrnagyi rangban az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának parancsnoka. Zászlóalja 1849. aug. 24-én Zsibónál teszi le a fegyvert. Sikerül kimenekülnie. Svájcban telepszik le.

¹²⁹ Családja a XIV. században főmarsallt adott Lengyelországnak. [J. Burchard jegyzete.]

¹³⁰ Jan Korczyński.

¹³¹ Strzelecki az osztrák vonalakon átkelve érkezett Eperjesre, s apám házában jelentkezett. E veszélyes úton egy anya, Madame Bułharyn kíséretét alkotta, aki férjével, egy remek katonai tehetségként ismert lengyel tábornokkal akart találkozni. [J. Burchard jegyzete.] Karolina Krajewska-Bułharynowáról, Jerzy Bułharyn feleségéről van szó.

¹³² Nevezetesen a vontcsöví ágyúkkal és a csúcsíves lövedékekkel kapcsolatosan folytatott kutatások. [J. Burchard jegyzete.] 1863. május 8-án az ignacewi ütközetben halt hősi halált.

KMETY GYÖRGY KÖNYVHAGYATÉKA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁBAN

Kmety György egykori magyar és török tábornok 1865. április 25-én hunyt el Londonban.¹ Hagyatékáról testvérbátyja, Kmety Pál debreceni orvos gondoskodott, aki öccse halálhírére véve az angol fővárosba sietett. Két kardjának és karszi emlékérmének további sorsa viszonylag jól követhető, de a hagyaték egyik leglátványosabb és egyben legkevesebb ismert része Kmety György könyvtára, amely közvetve sokat elárul tulajdonosáról.²

A tábornok könyvgyűjteményének keletkezése időben jól körülhatárolható, hiszen 1849 augusztusában Kmety lényegében poggyász nélkül menekült az Oszmán Birodalomba, s a könyvek haláláig kerülhettek a birtokába.

Kmety Pál 1866-ban két alkalommal is adományozott testvére hagyatékából egy összesen 122 tételből álló könyvgyűjteményt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának. A könyvtár növedéki naplójába először 1866. február 6-án vették fel a tábornok 49 darab könyvét.³ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egyértelműen megállapítható a könyvek eredeti őrzési helye. Vukovics Sebő – a tábornok emigrációbeli közeli barátja – 1866 márciusában arról írt Kmety Pálnak, hogy a bejrúti könyvek megérkeztek Pestre.⁴ Ez az adomány oszmánli nyelvű köteteket és szótárakat is tartalmazott, ami további bizonyíték a keleti eredet mellett.

A növedéki napló június 1-jei bejegyzése szerint újabb 73 könyv került a könyvtárba. A *Vasárnapi Újság* tudósítása szerint „Dr. Kmety Pál Debreczenből elhunyt testvére, Kmety, volt tábornok hagyatékából ujabban 43 [!] darab igen becses, többnyire hadtani könyvet küld. Az akadémia külön levélben fogja megköszönni.”⁵ A köszönőlevél Arany János által írt fogalmazványa a Régi Akadémiai Levéltár iratai között található meg.⁶ E szerint „a Magyar Tudományos Akadémia, folyó évi június 25-én tartott összes ülésében, hálás érzettel fogadta a jelentést, hogy Tekintetes Úr, néhai jeles emlékeztető Kmety István [sic!] tábornok hagyományából ismét szép számú, a jegyzék szerint 73 rendbeli, leginkább francia had- és történet tudományi könyvekből álló gyűjteményt méltóztatott ajándékozni az Akadémia könyvtárának, hova már az be is van szállítva.

Midőn e nagybecsű hagyomány ily módon hasznosításaira az Akadémia jegyzőkönyveleg is kifejezte méltányoló köszönetét s egyszersmind engem bízott meg, hogy erről a Tekintetes urat levélben értesítem.”

¹ Kmety György életére lásd részletesen: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolg., jav. kiadás.) Budapest, 2000. 170–171. o.; *Arbanász Ildikó – Csorba György*: Kmety György emlékirata Kars erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 1–2. sz. 295–328. o.

² A tárgyra lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 88. Kmety Pál iratai. (A továbbiakban: MNL OL R 88.) 2–4. ff. Kiss Miklós levele Kmety Pálnak. Párizs, 1865. július 28.; *Vasárnapi Újság*, 1872. november 10. és 1877. június 17.; *Nádas Egon*: Kmety György tábornok díszszabályának restaurálása. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője*, 3. Budapest, 2000. 129. o.

³ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTA Kt.), K 858. Gyarapítási napló 1866–1887. november. Itt mondok köszönetet az Akadémiai Könyvtár munkatársainak türelmükért és segítségükért. A *Vasárnapi Újság* 1866. március 4-i száma szerint „néhai Kmety György tábornok, hagyományozás után 49 darab könyvvel szaporította az akadémia könyvtárát”.

⁴ MNL OL R 88. 148–149. ff. Vukovics Sebő levele Kmety Pálnak. Brüsszel, 1866. március 4.

⁵ *Vasárnapi Újság*, 1866. július 1. Az újság félreértésből vagy nyomdahibából közölhetett téves számot a könyvekre vonatkozóan.

⁶ MTA Kt. RAL 917:162/1866. Pest, 1866. július 4.

Ismét Vukovics levele segíti e könyvek eredetének tisztázását is: „Örvendtem hallani, hogy Szilágyitól és admiral Sladetől végre kielégítő választ s illetőleg nyilatkozatot vett uram Bátyám, s legyen szíves engem tovább is ebbeli eljárása sikeréről tudósítani, mert valóban örömet fog okozni, ha hallom, hogy boldogult Gyurinak e szép könyvgyűjteménye Uram Bátyám kezeibe került.”⁷ Ez a részlet konstantinápolyi – de legalábbis törökországi – eredetre utal, ugyanis az említett Szilágyi az oszmán fővárosban könyvkereskedőként is jól ismert nyegyvennyolcas emigráns Szilágyi Dániel,⁸ a híres angol Sir Adolphus Slade pedig 1849–1866 között az oszmán flottánál tengernagyként szolgált, és számos reform fűződött a nevéhez.⁹

A könyvtárnak tehát gazdjához hasonlóan kalandos sorsa volt. A fentebb felsorolt helyszínek jól ismertek Kmety életéből, és megmagyarázzák könyvtárának szétszóródottságát is. Az 1851-ig tartó törökországi tartózkodást követően London számított állandó lakhelyének. A krími háború idején és az azt követő közel hat éven át (1854–1859) az Oszmán Birodalom keleti hadszínterén és Konstantinápolyban volt megtalálható, egy több hónapos franciaországi tartózkodástól eltekintve. Bejrútba pedig a libanoni vallási és etnikai feszültségek konszolidálása érdekében került a Porta megbízásból először csapatparancsnokként, majd később megfigyelőként 1860–1861 között. Ezt követően ismét Londonban telepedett le, de gyakran utazott az országban és külföldre is, elsősorban gyógykezelés céljából.¹⁰

Listánk alapján elmondható, hogy Kmety elsőrangú katonai szakkönyvtárat állított össze, amely korának fontos hadtörténeti és katonai szakmunkáit tartalmazza. A 11 szabályzat mellett a 33 hadművészeti-hadelméleti munka egyharmada az erődítésekkel foglalkozik. A 38 hadtörténeti – általában egy-egy hadjárat, háború történetét leíró – munka mellett húsz emlékiratot, öt életrajzot, négy klasszikus ókori művet és négy oszmán történelemmel kapcsolatos kötetet találunk a listán. A magyar szabadságharccal csupán három könyv foglalkozik. Végül pedig hat arab, illetve oszmán-török szótárat és nyelvtant sorol fel a lista. A szerzők között megtaláljuk Polübioszt, Julius Caesart, Clausewitzet, Jominit, Scharnhorstot, Bernhardit, II. Frigyeszt, Vaubant, Napiert és sok más, a korban híres-neves és fontos szerzőt. A hosszú keleti szolgálat magyarázza meg az arab és oszmán-török szótárakat és nyelvkönyveket.

A kötetek közül túlsúlyban vannak a francia nyelvűek, összesen 78 darab, valamint 29 német, hét oszmán-török, négy angol, három francia–török, illetve egy francia–arab nyelvű kötetet találunk. A legrégebbi munka egy hatkötetes, 1727-ből való francia nyelvű Polübiosz-kiadás, a „legfrissebb” pedig egy 1860-ban megjelent kötet az itáliai hadjáratról.

Alapos okunk van feltételezni, hogy az említett gyűjteménynél nyilvánvalóan nagyobb könyvtárral rendelkezett, hiszen a listából hiányoznak a saját maga által írt könyvei is; angol nyelvű Görgei-kritikáját például az Országos Levéltár Kmety-iratai között

⁷ MNL OL R 88. 158–161. ff. Vukovics Sebő levele Kmety Pálnak. London, 1866. június 6.

⁸ Szilágyi Dánielre lásd: *Csorba György – Sudár Balázs: Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel*. In: *Függökert. Orientalisztikai tanulmányok*. Szerk. *Csirkés Ferenc Péter – Csorba György – Sudár Balázs – Takács Zoltán*. Budapest, 2003. 117–136. o.; legújabban pedig *Csorba György: Új források Szilágyi Dánielről. Keletkutató*, 2009. ősz. 111–133. o.

⁹ *Laughton, J. K.*: Slade, Sir Adolphus [Mushaver Pasha] (1804–1877). Rev. Lambert, Andrew. Oxford Dictionary of National Biography, Oxford University Press, 2004. Online edition, January, 2008. <http://www.oxforddnb.com/view/article/25703>. (A letöltés időpontja: 2012. november 21.)

¹⁰ Lásd az 1. jegyzetben Arbanász Ildikó és Csorba György munkáját, 296–307. o.

találhatjuk meg.¹¹ De maga Görgei munkája¹² sem lelhető fel a listán. Az is figyelemre-méltó, hogy a gyűjteményében szinte kivétel nélkül megtalálhatóak az 1848–1849. évi eseményekre vonatkozó legfontosabb osztrák összefoglalók, ugyanakkor hiányoznak a magyar szerzők munkái: Czetz János, Klapka György stb. művei, pedig az utóbbira még hivatkozik is a Görgei munkájáról írott vitairatában.¹³

E mellett joggal feltételezzük, hogy karszi harcostársainak visszaemlékezéseit is gyűjthette.¹⁴ A Kmety könyvei közül ráadásul a „legfrissebb” egy 1860-as kiadású kötet, és semmi nem indokolná, hogy utána ne vásárolt volna további műveket. Az életrajzi adatokat összevetve a könyvészeti adatokkal kijelenthetjük, hogy az 1861, azaz a nyugat-európai tartózkodása után – és esetleg az 1851–1854 közötti időszakban – vásárolt s feltehetően Londonban őrzött könyveiből jelenlegi ismereteink szerint nem került be kötet az Akadémiára, vagyis a hagyatéék egy része továbbra is ismeretlen, lappang.

Görgei-kritikája alapján azt is láthatjuk, hogy valóban forgatta is a tulajdonában lévő könyveket. Hivatkozik ugyanis Ramming összefoglalójára, Jomini egyik művére és Polübioszra is; ráadásul ezeknél a köteteknél így a beszerzési időt is vélelmezhetően 1849–1853 közé tehetjük.¹⁵ Sőt, az említett könyvben olyan művekre is utal, amelyek nem szerepelnek a listánkon, mint például a fent említett Klapka-kötet.¹⁶ Így ez is a gazdagabb könyvtárról szóló elméletünket erősíti.

Áttekintve az Akadémia állományát, sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy a könyvek egy része már hiányzik, s nem mindegyik kötetéről állapítható meg egyértelműen, hogy az Kmety tulajdona volt. A növedéknapló rövid leírásai alapján a 122 címből 95-öt tudunk az Akadémia állományában fellelni, s csak 33 könyvnél, azaz az összes cím egynegyedénél lehet egyértelműen megállapítani Kmety tulajdonlását. Az esetek többségében a könyv egyik szennylapján ez szerepel: „Kmetty Gy. hagy.” Máskor a kötetben található kis cédulákra írt feljegyzések vezetnek nyomra. Több esetben az elmosódott török pecsétek valószínűsítik a tulajdonost: ezek gyakran együtt szerepelnek a Kmetyre utaló bejegyzésekkel. Egyértelműen látható az is, hogy a két különböző időpontban érkező adománnyal eltérő módon bántak. Míg az első, bejrúti csomag esetében gyakran olvas-

¹¹ Arthur Görgei's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von *Georg Kmety*. London, 1853.; A Refutation of Some of the Principal Mistatements in Görgei's „Life and Actions in Hungary in the Years 1848 and 1849” with Critical Remarks on his Character as a Military Leader. London, [1852.]. Az angol nyelvű változat megtalálható irathagyatékában: MNL OL R 87. Kmety György iratai, l. t. 15–49. ff.; *Kmety, George: A Narrative of the Defence of Kars on the 29th September, 1855*. London, 1856.

¹² *Görgei, Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. Bd. 1–2. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1852.

¹³ *Czetz, Johann: Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Hamburg, Hoffmann–Campe, 1850.; *Klapka, Georg: Memoiren. April bis Oktober 1849*. Leipzig, Otto Wigand, 1850.; illetve *Klapka, Georg [– Czetz, Johann]: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Bd. 1–2. Leipzig, Otto Wigand, 1851.

¹⁴ Például: *Sandwith, Humphrey: A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army*. London, 1856.; *Lake, Sir Harry Atwell: Kars and Our Captivity in Russia*. London, Richard Bentley, 1856.; *Lake, Sir Harry Atwell: Narrative of the Defence of Kars Historical and Military*. London, Richard Bentley, 1857. Kmety Lake-et 1864-ben Dublinban meg is látogatta. MNL OL R 216. Vukovics Sebő iratai. 22–23. ff. Kmety György levele Vukovics Sebőnek. Eastwood, Bagnalitown Cle Carlow, 1864. május 17.

¹⁵ A növedéki naplóban a 84. tétel: *Ramming, von Riedkirchen Wilhelm Freiherr von: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849*. Pesth, Landerer und Heckenast, 1850.; 110. tétel: *Jomini, Antoine Henri: Histoire critique et Militaire des Guerres de la Révolution*. Tom. 1–14. Nouvelle édition, Paris, Anselin et Pochard, 1820.; 408. tétel: *Polübiosz – Thuillier, Vincent – Folard, Jean-Charles de: Histoire de Polybe*. Tom. 1–6. Paris, Pierre Gandouin – Julien Michel Gandouin – Pierre-François Giffart – Nicolas-Pierre Armand, M.DCC.XXVII–M.DCC.XXX [1727–1730].

¹⁶ Klapka és Czetz 13. jegyzetben idézett munkája; Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die Ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Nach offiziellen Quellen zusammengestellt von H. v. R., k. russischem Obristen des Generalstabes. Berlin, Simon Schropp & Comp., 1851.

hatjuk a „Kmetty Gy. hagy.” bejegyzést, a konstantinápolyi érkezésű könyveknél csak közvetett elemek – papírfecnik, török pecsétek, ajánlások – alapján következtethetünk a tulajdonosra. A kéziratos katalógus sajátosságai miatt egyébként még több mint harminc kötetről vélelmezhetjük nagy valószínűséggel, hogy Kmety tulajdonában voltak.¹⁷

Az Akadémiára került anyagot a növedéki napló sorrendjében, annak sorszámozását követve, szöveghűen, a cíMLEÍRÁST félkövérrel kiemelve tesszük közzé.¹⁸ Láthatóan eredetileg abban csak a szerző vezetéknevét, a mű rövid, pár szavas címét, a kiadás helyét és évét, valamint a kötetek számát tüntették fel. Ezek alapján igyekeztünk valamennyi művet beazonosítani, és minél teljesebb bibliográfiai leírást adni, amelyhez elsősorban internetes adatbázisok nyújtottak segítséget.¹⁹ Ezt követően pedig az Akadémiai Könyvtár online és kéziratos katalógusait áttanulmányozva, minden meglévő kötetet kezünkbe vettünk. Az eredeti forrás szövege mellett közöljük a vonatkozó részletes bibliográfiai adatokat. Lábjegyzetekben jeleztük azokat a köteteket, ahol Kmety György tulajdonlására utaló jelzések találhatóak.²⁰

¹⁷ Feltételezésünket arra alapozzuk, hogy a Kmety-hagyaték egyértelműen azonosítható köteteinek nagy része a kéziratos katalógus „Hadt. O.” 6-535. jelzet közé esik, míg például a listánkon szereplő, de közvetlenül Kmetyvel nem összekapcsolható 27 darab cím az 5-282. jelzet között található meg.

¹⁸ Csupán az összes kötet számaira és a kötésre vonatkozó feljegyzéseket nem tesszük közzé.

¹⁹ www.worldcat.org, google.books, gallica.bnf.fr, www.europeana.eu

²⁰ Itt mondok köszönetet lektoraimnak, Hermann Róbertnek és Kincses Katalinnak hasznos tanácsaikért és észrevételeikért.

FORRÁSKÖZLÉS

„Kmetty György hagyománya”: a könyvek listája az MTA növedéknaplója alapján

71. Hackewitz, Handbuch der Fortification, 2tn Ausl. Berlin 841.

Hackewitz, Fedor Eugen von: Handbuch der Fortification, bearbeitet innerhalb der Grenzen, welche durch die Allerhöchsten Bestimmungen für das Officier-Examen der Infanterie und Cavallerie in der Königl. preußischen Armee festgestellt sind. Zweite verbesserte Auflage. Berlin, Posen, Bromberg, Mittler, 1841.²¹

72. Instruction militaire du Roi de Prusse. Paris 821.

*Instruction militaire du Roi de Prusse, pour ses généraux. Traduit de l'Allemand. Suivie de XIII. planches. Paris, Anselin et Pochard, 1821.*²²

73. Simonet, Traité élémentaire de fortification de campagne. 3me ed. Paris 850.

Simonet, K.: Traité Élémentaire de Fortification de Campagne a l'Usage des Officiers et des Sous-officiers qui n'ont pas Suivi les Cours des Écoles Militaires... 3e édition. Paris, Librairie Militaire de J. Dumaine, 1850.²³

74. Creasy, History of Ottoman Turks. I. II. vol. London 854.

Creasy, Edward Shepherd: History of Ottoman Turks: From the Beginning of their Empire to the Present Time. Chiefly Founded on von Hammer. Tom. 1–2. London, Richard Bentley, 1854.²⁴

75. Peschel, Kriegsbaukunst im Felde 2n Ausl. Leipzig 1855. + 12 Steindrucktafeln.

Peschel, Carl Friedrich – Andrée, Otto: Die Kriegsbaukunst im Felde. Ein Leitfaden für den Unterricht in Militair-Schulen und als Handbuch für die Officiere aller Waffen. Bd. 1–2. Zweite vermehrte und gänzlich umgearbeitete Auflage. Leipzig, Arnoldische Buchhandlung, 1855.²⁵

76. Poujoulat, Geschichte des Osmanischen Reichs. Lpz 853.

Poujoulat, Baptistin – Seybt, Julius: Geschichte des Osmanischen Reichs von der Eroberung Konstantinopels bis zum Tode Mahmud's II. Leipzig, Carl B. Lorck, 1853.²⁶

77. Barthélemy Vocabulaire Phraséologique Français-Arabe Leipzig, 1854.

Barthélemy: Vocabulaire Phraséologique Français-Arabe avec la Prononciation Figurée, Précédé d'un Extrait de Grammaire et suivi f'un Appendix des Poids et Mesures, des Monnaies, d'un Almanach Muselman et d'autres Notices Instructives a l'usage des Étrangers en Égypte, par Mr. Barthélemy. Leipzig, Wolfgang Gerhard, 1854.²⁷

78. Faris el-Shidiac, Practical Grammar of the Arabic Language. London 856.

El-Shidiac, Faris: A Practical Grammar of the Arabic Language. With Interlineal Reading Lessons, Dialogues and Vocabulary. London, Bernard Quaritch, 1856.²⁸

79. Allg. Militärische Zeitschrift ed. Trütschler, I. 1-2. Heft. Lpz. 859.²⁹

²¹ „Kmetty Gy. hagyománya”.

²² „Kmetty Gy. hagy.”

²³ „Kmetty Gy. hagy.”

²⁴ „Kmetty Gy. hagy.”

²⁵ „Kmetty Gy. hagy.” és török pecsét is található benne.

²⁶ „Kmetty Gy. hagy.” A kötetben található exlibris szerint a könyvet egy párizsi könyvkereskedésből szerezte be Kmetty.

²⁷ A kötet jelenleg nem található.

²⁸ A kötet jelenleg nem található.

²⁹ A folyóiratot nem sikerült beazonosítani.

80. Scharnhorst, Vertheidigung der Stadt Menin. Hannover 856.

Scharnhorst, Gerhard: Die Vertheidigung der Stadt Menin und die Selbstbefreiung der Garnison unter dem Generalmajor v. Hammerstein. Hannover, Helwingsche Hofbuchhandlung, 1856.³⁰

81. Instruction secrète, dérobée a Frédéric II. Strasburg 810.

Instruction Secrète, Dérobée a Frédéric II, Roi de Prusse. Strasbourg, Levrault, 1810.³¹

82. Coster, franz.-deutsches Wörterbuch der Kriegskunstsprache. Kaiserslautern 856.

Coster, J.: Französisch-deutsches Wörterbuch der Kriegskunstsprache: Ein Handbuch zunächst für die sämmtlichen Offiziere der Land- und Seemacht, dann auch für Techniker und Freunde der Kriegswissenschaften und Kriegsgeschichte. Kaiserslautern, Meuth, 1856.³²

83. Bianchi, Nouveau guide de la conversation en français et en turc. 2. ed. Paris 852.

Bianchi, Thomas Xavier: Le nouveau Guide de la Conversation en français et en turc, à l'usage des Voyageurs français dans le Levant et des turcs qui viennent en France; suivi de la Collection complète des Capitulations ou Traités de Paix entre la France et la Porte Ottomane depuis 1535 jusques et Compris la dernière Convention de Constantinople du 24 novembre 1838, et du Khaththi cherif ou Acte constitutif de Gulkhané, du 3 novembre 1839, accompagné de notes, commentaires, etc. Paris, Dondey-Dupré, 1852.

84. Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer 1849. Pest 850.

Ramming von Riedkirchen Wilhelm, Freiherr von: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, Landerer und Heckenast, 1850.³³

85. Memoires de Montecuculi. Paris 1746.

Memoires de Montecuculi, Generalissime des Troupes de l'Empereur. Paris, Le Clerc, LM.DCCXLVI. [1746].³⁴

86. Jomini, Histoire des Guerres de Frédéric II. 3^m ed. Tom.1-3. + Atlas. Paris 1818.

Jomini, Antoine-Henri: Histoire critique et Militaire des Guerres de Frédéric II, Comparées au système moderne; avec un Recueil des principes les plus importants de l'art de la guerre. Tom. 1–3. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1818. Troisième édition³⁵

87. Zaccone, Résumé de fortification. Paris 1849. + Atlas.

Zaccone, Victor Joseph: Résumé de Fortification a l'usage des Officiers d'Infanterie. Paris, Dumaine, 1849.³⁶

88. Neuchèze, Traité, de fortif. Passagère. Paris 1850.

Neuchèze, Ernest: Traité, Théorique et Pratique de Fortification Passagère et de la Défense des Postes de Guerre, avec un Résumé des Petites Opérations de la Guerre, a l'usage des Officiers et des Sous-Officiers. Paris, Dumaine, 1850.³⁷

89. Emy, Cours élémentaire de fortification. 2e. ed. Paris 1857. + Plantes

Emy, Amand Rose – Bartet, Bernard: Cours élémentaire de Fortification, fait à l'École Spéciale Militaire, 2e édition. Paris, Dumaine, 1857.

90. Bazancourt, La campagne d'Italie de 1859. Deuxième partie. Paris 860.

Bazancourt, César L.: La Campagne d'Italie de 1859. Chroniques de la Guerre. Deuxième partie. Paris, Amyot, 1860.³⁸

³⁰ Itt a papírkötésű könyv címlapján szerepel: „Kmetty Gy. hagy.”

³¹ „Kmetty Gy. hagy.”

³² „Kmetty Gy. hagy.” török pecséttel.

³³ A kötet jelenleg nem található.

³⁴ „Kmetty Gy. hagy.”

³⁵ „Kmetty Gy. hagy.” török pecséttel.

³⁶ „Kmetty Gy. hagy.”

³⁷ „Kmetty Gy. hagy.”

³⁸ „Kmetty Gy. hagy.”

- 91. Clausewitz, Hinterlassene Werke über Krieg u. Kriegführung. 2te Ausl. Bd. 1-10. Berl. 1853. (Bd 4-10. 1te Ausl. 1833)**
Clausewitz, Carl Philipp Gottfried von: Vom Kriege. Hinterlassenes Werk, des Generals Carl von Clausewitz. Bd. 1–10. Berlin, Dümmler, 1853.³⁹
- 92. Erinnerungen eines öster. Veteranen aus dem ital. Kriege 1848-49. 7. Ausl. Stuttgart, 1853.**
Schönhals, Karl: Erinnerungen eines österreichischen Veteranen aus dem italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849. 7. Auflage, Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta, 1853.
- 93. Ordonnance du roi du 4 Mars 1831, sur l'exercice de l'infanterie. Paris 831.**
Ordonnance du Roi du 4 Mars 1831, sur l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie. Paris, Levrault, 1831.⁴⁰
- 94. Correspondance de Napoléon 1er. tome I. Paris 858.**
Correspondance de Napoleon Ier. Publié par Ordre de l'Empereur Napoleon III. tome 1. Paris, Imprim. Impériale, 1858.⁴¹
- 95. Grundsätze der Strategie. Feldzug 1796 in Deutschland. 1-3. Wien 1814.**
Grundsätze der Strategie. Erläutert durch die Darstellung des Feldzugs von 1796 in Deutschland. Bd. 1–3. Wien, Anton Strauss, 1814.
- 96. Geschichte des Feldzuges von 1799 in Deutschland u. in der Schweiz. Th. 1-2. Wien.**
[Károly főherceg]: Geschichte des Feldzugs von 1799 in Deutschland und in der Schweiz. Bd. 1–2. Wien, Anton Strauss, 1819.
- 97. Ulloa, Guerre de l'indépendance italienne en 1848-49. Tome I. II. Paris 1859.**
Ulloa, Girolamo: Guerre de l'Indépendance Italienne en 1848 et en 1849. Tom. 1–2. Paris, L. Hachette et cie, 1859.
- 98. Bibliothèque historique et militaire. Publiée par Liskenne et Sauvan. Tom.1-7. + Atlas. Paris 851-53.**
Liskenne, François Charles – Sauvan, Jean Baptiste Balthazar: Bibliothèque Historique et Militaire dédiée a l'Armée et a la Garde nationale de France. Tom. 1–7. Paris, Administration, 1851–1853.⁴²
- 99. Der Winter-Feldzug 1848-49 in Ungarn, Wien 1851.**
Nobili, Johann: Der Winter-Feldzug 1848–1849 in Ungarn, Unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, Leopold Sommer, 1851.
- 100. Dufour, Cours de tactique. 2e éd. Paris 1851.**
Dufour, Guillaume Henri: Cours de Tactique. Seconde edition. Paris, Cherbuliez, 1851.⁴³
- 101. Vaulabelle, Campagne et bataille de Waterloo. Paris 845.**
Vaulabelle, Achille de: Campagne et Bataille de Waterloo, d'après de nouveaux renseignements et des documens complètement inédits. Paris, Perrotin, 1845.
- 102. Charras, Hist. de la campagne de 1815 + Atlas. Lpz. 1857.**
Charras, Jean Baptiste Adolphe: Histoire de la Campagne de 1815. Waterloo. Bd. 1–2. Leipzig, A. Dürr, 1857.

³⁹ „Kmetty Gy. hagy.”

⁴⁰ „Kmetty Gy. hagy.”

⁴¹ A kötet jelenleg nem található.

⁴² Az első szennylapon lévő bejegyzés szerint Kmetty György hagyatéka.

⁴³ „Kmetty Gy. hagy.”

103. Savary, Grammaire de la langue arabe. Paris 813.

Savary, Claude: Grammaire de la Langue Arabe vulgaire et littérale. Paris, L'Imprimerie Impériale, 1813.⁴⁴

104. Instruction destinée aux troupes légères. Paris 831.

Frederic II. – Roche-Aymon, Antoine Charles Étienne Paul de La: Instruction Destinée aux Troupes Légères aux Officiers qui Servent dans les Avant-Postes. Paris, Anselin, 1831.⁴⁵

105. Ordonnance du roi sur les manoeuvres de l'infanterie, du 4 Mars 1831. Partie 1-3. Paris

Louis-Philippe: Ordonnance du Roi sur les Manoeuvres de l'Infanterie, du 4 Mars 1831. Écoles de Soldat et de Peloton. Tom. 1–3. Avignon, Blot, 1845.⁴⁶

106. Ordonnance sur l'exercice et les évolutions de la cavalerie. Du 6 Dec. 1829. Partie 1-3. Paris 1854.

Louis-Philippe: Ordonnance sur l'exercice et les Évolutions de la cavalerie, du 6 décembre 1829. Tom. 1–3. Paris, Dumaine, 1854.⁴⁷

107. Ordonnance sur le service et les intérieurs des troupes à cheval. Du 3. nov. 1833. Paris 1856.

Louis-Philippe: Ordonnance sur le service intérieur des troupes à cheval du 2 novembre 1833. Paris, Leneveu, 1856.⁴⁸

108. Ordonnance du roi, du 22 Juill. 1845. sur l'exercice des Chasseurs à pied. I. Partie. Paris 1845.

Ordonnance du Roi du 22 Juillet 1845 sur l'Exercice et les Manoeuvres des Bataillons de Chasseurs à Pied. I. partie. Paris, J. Dumaine, 1845.

109. Militär-Conversations-Lexikon. ed. von des Lühe. Bd. 1-8. Lpz. 1833.

Lühe, Hans Eggert Willibald von der: Militär-Conversations-Lexikon. Bd. 1–8. Adorf, Verlags-Bureau, 1833–1841.⁴⁹

110. Jomini, histoire des guerres de la révolution. Tom.1-14. + 3 Atlas + Legendes. Paris, 1820.

Jomini, Antoine Henri: Histoire critique et Militaire des Guerres de la Révolution. Tom. 1–14. Nouvelle édition, Paris, Anselin et Pochard, 1820.⁵⁰

111. Bianchi et Kieffer, Dict. français-turc. I. II. Paris 1843.

Bianchi, Thomas Xavier – Kieffer, Jean Daniel: Dictionnaire Français-Turc, à l'usage des Agents diplomatiques et Consulaires, des Commerçants, des Navigateurs et autres Voyageurs dans le Levant. Paris, Dondey-Dupré, 1843.⁵¹

112. Bianchi et Kieffer, Dict. turc-français. 2me éd. I. II. Paris 1850.

Bianchi, Thomas Xavier – Kieffer, Jean Daniel: Dictionnaire Turc-Français, à l'usage des Agents diplomatiques et Consulaires, des Commerçants, des Navigateurs, et autres Voyageurs dans le Levant. Tom. I–II. Seconde édition, Paris, Dondey-Dupré, 1850.

113. Alây talîmi

Alây talîmi⁵²

⁴⁴ „Kmetty Gy. hagy.”

⁴⁵ A kötet jelenleg nem található.

⁴⁶ A kötet jelenleg nem található.

⁴⁷ „Kmetty Gy. hagy.” A kötet borítóján a kiadás éve 1854, míg a belső címloldalon 1853.

⁴⁸ A növedéki napló „du 3. nov.” nyilvánvaló elírás. A kötet jelenleg nem található.

⁴⁹ A kötet jelenleg nem található.

⁵⁰ „Kmetty Gy. hagy.” A címlapon található kézzel írt szöveg: „au G.^{al}Bon de Murphy”.

⁵¹ „Kmetty Gy. hagy.”

⁵² „Ezredszabályzat” Az MTA Keleti Gyűjteményében található két ilyen című, oszmánli nyelvű gyalogsági harcászati szabályzat tulajdonosai nem beazonosíthatóak. A 113–119. szám alatti bejegyzések arab betűsek.

114. Esmâr-ül tevârîh 1267.Esmâr-ül tevârîh, 1267. [1850/1851.]⁵³**115. Sevkülceş**Sevkülceş.⁵⁴**116. Hizmet-i asker der zemân-i sefer**Hizmet-i asker der zemân-i sefer.⁵⁵**117. Talimnâme-i piyâdegân**Talimnâme-i piyâdegân, 1256. [1840/1841.]⁵⁶**118. Tâbûr-ı talîmi**Tâbûr-ı talîmi.⁵⁷**119. İlm-i harb**İlm-i harb tâbîyet ül-ceş 1267. [1850/1851.]⁵⁸

(...)

341. Napier, Battles and Sieges in the Peninsula. London 54.*Napier, William Francis Patrick*: English Battles and Sieges in the Peninsula and South of France. Extracted from His „Peninsula War”. London, Charles Westerton, MDCCCLIV. [1854.]**342. Rüstow, Die Feldherrnkunst. Zürich 57.***Rüstow, Wilhelm*: Die Feldherrnkunst des Neunzehnten Jahrhunderts. Zum Selbststudium und für den Unterricht an Höheren Militärschulen. Zürich, Friedrich Schultheß, 1857.⁵⁹**343. Mac Carthy, Histoire de la Campagne 1799 en Hollande. Paris 1818.***MacCarthy, Jacques*: Histoire de la Campagne faite en 1799, en Hollande. Paris, Plancher, 1818.⁶⁰**344. Les Commentaires de César. Traduction nouvelle. 1-5. ktt. Paris 1809.***Le Déist de Botidoux, Jean François*: Les Commentaires de César; Traduction nouvelle. Tom. 1–5. Paris, Nicolle, Debray, Eberhart 1809.**345. M. Dumas, Précis des even. milit. 1799-814. 1-25. Paris 1817.***Dumas, Mathieu*: Précis des Événemens militaires, ou Essai historique sur les Campagnes de 1799 à 1814. Tom. 1–25. Paris, Treuttel et Würtz; Hambourg, Perthés et Besser, 1817.**346. Koch, Mémoires de Messena. 1-7. + Atlas. Paris 48.***Koch, Frédéric*: Mémoires de Massena. Rédiges d’après les Documents qu’il a Laissés et sur ceux du Dépôt de la Guerre et du Dépôt des Fortifications. Avec un Atlas. Tom. 1–7. Paris, Paulin et Lechevalier, 1848.⁶¹**347. Wickede, Vergl. Charakteristik der öst., Preuss. etc Landarmee. Stutg. 56.***Wickede, Julius von*: Vergleichende Charakteristik der k. k. österreichischen, preußischen, englischen und französischen Landarmee. Stuttgart, Eduard Hallberger, 1856.

⁵³ 'A történelem gyümölcsei'. „Kmetty Gy. hagy.” A könyv címe: A kiadás éve: 1850/1851. A könyv az összes addigi nagyvezírt, sejhülszlámot és kapudán pasát felsorolja.

⁵⁴ 'Stratégia'. Jelenleg nem található.

⁵⁵ 'Katonai szolgálat háborús időkben'. Jelenleg nem található.

⁵⁶ 'Gyalogsági szolgálati szabályzat'. „Kmetty Gy. hagy.”

⁵⁷ 'Zászlóaljszabályzat'. Jelenleg nem található.

⁵⁸ 'Hadtudomány. Taktika.'. „Kmetty Gy. hagy.”

⁵⁹ A kötet jelenleg nem található.

⁶⁰ Török pecsét található benne.

⁶¹ A kötet jelenleg nem található.

- 348. Marès, Précis historique de la campagne du Gén. Massena en Helvétie. Paris an VII.**
Marès, Louis: Précis Historique de la Campagne du Général Massena, dans les Grisons et en Helvétie. Vatar Jouannet, Paris, an VII [=1799.]
- 349. Du Casse, Opérations militaires en Orient 1854-55. Paris 56.**
 Casse, Pierre Emmanuel Albert du: Précis Historique des Opérations militaires en Orient de Mars 1854 a Septembre 1855. Paris, E. Dentu, MDCCCLVI [1856.]
- 350. Grewenitz, Traité de l'artillerie, Grewenitz, Paris 831.**
Grewenitz, W. De: Traité de l'Organisation et de la Tactique de l'Artillerie, et Histoire de cette Arme, depuis les temps les plus Reculés du Moyen Age jusqu'a nos Jours. Paris, F. G. Levrault, 1831.
- 351. Guerre des Gaules. Cesar. par Barliér. Paris 25.**
Caius Iulius Caesar – Berlier, Théophile: Guerre des Gaules, Traduite des Mémoires Dits Commentaires de Cesar avec un Grand Nombre de Notes géographiques, historiques, littéraires, morales et politiques. Paris, Parmentier, Anselin et Pochard, 1825.⁶²
- 352. Handbuch für Officiere. Scharnhorst. 1-4 theil. Hann. 1815.**
Scharnhorst, Gerhard von – Hoyer, Johann Gottfried von: Handbuch für Officiere, in den angewandten Theilen der Krieges-Wissenschaften. 1-4 Theil. Hannover, Helwigschen, 1815.
- 353. Mémoires du Mar. Suchet 1808-14. Paris 34. 1. 2. + Atlas fol.**
Suchet, Louis Gabriel: Mémoires du Maréchal Suchet, Duc d'Albufera, sur ses Campagnes en Espagne, depuis 1808 jusqu'en 1814. Deuxième édition. Tom. 1-2. Paris, Anselin, 1834.
- 354. Rocquancourt, Cours elem. d'art et d'histoire militaires 1-4 ktt. Paris 1834.**
Rocquancourt, Jean Thomas: Cours élémentaire d'Art et d'Histoire militaires a l'usage des élèves de l'École Royale Spéciale Militaire. Deuxième édition. Tom. 1-4. Paris, Anselin, 1834.
- 355. Gourgaud, Mémoires p. s. á l'histoire de France sous Napoléon. 1. 2. Paris 23.**
Gourgaud, Gaspard – Montholon, Charles Tristan, de: Mémoires pour Servir a l'Histoire de France, sous le Règne de Napoléon, écrits a Sainte-Hélène par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les Manuscrits entièrement corrigés de la Main de Napoléon. Tom. 1-2. Paris, Firmin Didot, Père et fils, Bossange Frères, 1823.
- 356. Sarrazin, Hist. de la Guerre de Russie et d'Allemagne 1812. 1813. Paris 1815.**
Sarrazin, Jean: Histoire de la Guerre de Russie et d'Allemagne, depuis le Passage du Niémen, Juin 1812, jusqu'au Passage du Rhin, Novembre 1813. Paris, Rosa-Chanson, 1815.⁶³
- 357. Lallemand, Des Opérations Secondaires de la Guerre. 1-2. Paris 1825 + Atlas.**
Lallemand, Alexandre: Traité Théorique et Pratique des Opérations secondaires de la Guerre, accompagné d'un Atlas in 4°. Tom. 1-2. Paris, Treutel et Würz, 1824.
- 358. Jacquinet de Presle: Cours d'art et d'histoire militaires. 29.**
Jacquinet de Presle, Francois Charles Nicolas: Cours d'Art et d'Histoire militaires, a l'usage de Mm. les Officiers de l'École Royale de Cavalerie. Saumur, Degouy, 1829.
- 359. Labaume, Campagne de Russie. Paris 1814.**
Labaume, Eugène: Relation circonstanciée de la Campagne de Russie, Ouvrage Orné des Plans de la Bataille de la Moskwa, et du Combat de Malo-Jaroslavetz. Paris, C. L. F. Panckoucke-Magimel, 1814.
- 360. Michailovski Danilevski: Campagne de 1805. Paris 1845.**
Mikhailovski-Danilevski, Aleksandr Ivanovich: Relation de la Campagne de 1805 (Austerlitz). Paris, Dumaine, 1846.

⁶² A kötét jelenleg nem található.

⁶³ A kötét jelenleg nem található.

361. Militärische Denkwürdigkeiten unserer Zeit. 1-6. Hannover 1797.

Scharnhorst, Gerhardt von: Militärische Denkwürdigkeiten unserer Zeiten, ins besondere des französischen Revolutions-Krieges im Jahr 1792 u.s.f. Bd. 1–6. Hannover, Helwing, 1797–1805.⁶⁴

362. Thiroux, Instruction d'Artillerie. Paris 49.

Thiroux, Charles Victor: Instruction Théorique et Pratique d'Artillerie a l'usage des Élèves de l'École Militaire de Saint-Cyr. Troisième édition. Paris, J. Dumaine, 1849.⁶⁵

363. Saint-Cyr: Campagnes des Armées du Rhin 1-4. + Atlas

Gouvion Saint-Cyr, Laurent de: Mémoires sur les Campagnes des Armées du Rhin et de Rhin-et-Moselle, de 1792 jusqu'à la Paix de Campo-Formio. Tom. 1–4. Paris, Anselin, 1829.⁶⁶

364. Vernon, Vie du Mar. Gouvion Saint-Cyr. Paris 56.

Gay de Vernon, Jean Louis Camille: Vie du Maréchal Gouvion Saint-Cyr. Paris, Firmin-Didot Frères, fils et Cie, 1856.⁶⁷

365. Taubert Gefechtslehre der Feldartillerie. Berlin 55.

Taubert, A.: Gefechtslehre der Feld-Artillerie, mit besonderer Anwendung auf den taktischen Gebrauch der Batterien eines Armeekorps. Für Offiziere aller Waffen. Berlin, Decker, 1855.

366. Pincoffs, Experiences in eastern military hospitals. London 57.

Pincoffs, Peter: Experiences of a Civilian in Eastern Military Hospitals with Observations on the English, French and Other Medical Departments and the Organization of Military Medical Schools and Hospitals. London, Williams and Norgate, 1857.⁶⁸

367. Rogniat, L'art de la guerre. Paris 1816.

Rogniat, Joseph: Considérations sur l'Art de la Guerre. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1816.⁶⁹

368. Guibert, Oeuvres militaires 1-5. Paris XII-1803.

Guibert, Jacques Antoine Hippolyte: Oeuvres Militaires de Guibert. Tom. 1–5. Paris, Magimel, an XII – 1803.⁷⁰

369. Bernhardt, Denkwürdigkeiten des Grafen von Toll. LPz 856 1-3.

Bernhardt, Theodor von: Denkwürdigkeiten des kaiserl. russ. Generals von der Infanterie Carl Friedrich Grafen von Toll. Bd. 1–3. Leipzig, Otto Wigand, 1856.⁷¹

370. Bazancourt, Expédition de Crimée. Paris 856. 1.2.

Bazancourt, César Lecat: L'Expédition de Crimée jusqu'à la Prise de Sébastopol. Chroniques de la Guerre d'Orient. Tom. 1–2. Paris, Amyot, MDCCCLVI [1856].

371. Naylies, Mémoires sur la Guerre d'Espagne. Paris 1817.

Naylies, Joseph-Jacque: Mémoires sur la Guerre d'Espagne, pendant les Années 1808, 1809, 1810 et 1811. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1817.

372. Gourgaud, Campagne de 1815. Paris 18.

Gourgaud, Gaspard: La Campagne de 1815, ou Relation des Opérations militaires qui ont eu lieu en France et en Belgique, pendant les cent Jours; Ecrite à Ste Hélène. Londres, Ridgway, 1818.⁷²

⁶⁴ A kötet jelenleg nem található.

⁶⁵ A kötet jelenleg nem található.

⁶⁶ A kötet jelenleg nem található.

⁶⁷ A címlapon elmosódott török pecsét látható, amely alapján feltételezhető, hogy a Kmety-gyűjtemény része.

⁶⁸ Egy belső borítón kézzel írt szöveget olvashatunk: General Kmety/Ismail Pasha/with the author's/[olvas-hatatlan]/Pera, 20 Juni 59. A könyv egyébként felvágatlan maradt.

⁶⁹ Török pecsét található benne.

⁷⁰ A kötet jelenleg nem található.

⁷¹ Egy beragasztott papírból derül ki, hogy Kmety könyve volt.

⁷² Az MTA Könyvtárában csak egy angliai kiadás található meg.

373. Boutourlin, Campagne de Russie en 1812. Paris 24. 1.2. + Atlas.

Boutourlin, Dmitrij Petrovič: Histoire militaire de la Campagne de Russie en 1812. Tom. 1–3. Paris, Anselin et Pochard; Pétersbourg, Saint-Florent, 1824.⁷³

374. Vaudoncourt, Campagnes de 1814-15. en France. 1-5. Paris 26.

Vaudoncourt, Frédéric François Guillaume: Histoire des Campagnes de 1814 et 1815, en France. Tom. 1–5. Paris, Avril de Gastel – Ponthieu et Cie, 1826.⁷⁴

375. Mémoires p. s. à l'histoire de France sous Napoléon. T. 1-6. Paris 23.

Napoléon – Gourgaud, Gaspard – Montholon, Charles Tristan de: Mémoires pour servir à l'Histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène. Tomus 1–6. Paris, F. Didot, pere et fis, 1823.⁷⁵

376. Memoires de Feuquiere. 1-4. Londres 750.

Feuquières, Antoine de Pas: Memoires de M. le Marquis de Feuquiere, Lieutenant General des Armées du Roi. Tom. 1–4. Nouvelle edition. Londres, Pierre Dunoyer. Paris, Rollin, M.DCC.L., [1750.]⁷⁶

377. Foy, Histoire de la Guerre de la Péninsule. 1-4. + Atlas. Paris 27.

Foy, Maximilien Sébastien: Histoire de la Guerre de la Péninsule sous Napoléon, Précédée d'un Tableau politique et militaire des Puissances Belligérantes. Tom. 1–4. Paris, Baudouin frères, 1827.

378. Lloyd, Memoires militaires et politiques. Paris 1801.

Lloyd: Mémoires militaires et politiques du Général Lloyd. Servant d'introduction à l'Histoire de la guerre en Allemagne en 1756, entre le Roi de Prusse et l'Impératrice Reine avec ses Alliés. Paris, Magimel, 1801.

379. Varnhagen v. Ense, Leben des Gr Bülow von Dennewitz. Berlin 853.

Varnhagen von Ense Karl August: Leben des Generals Grafen Bülow von Dennewitz. Berlin, Georg Reimer, 1853.⁷⁷

380. Memoires p. s. a l'hist. de la Campagne de 1796. 1818 Paris

Jourdan, Jean-Baptiste: Mémoires pour servir à l'Histoire de la Campagne de 1796. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1818.

381. Lamy, Traité theor. et prat. des Batteries. Paris 1827.

Lamy, Jean Nicolas: Traité théorique et pratique des Batteries. Paris, Anselin et Pochard, successeurs de Magimel, 1827.

382. Droysen, Leben des Grafen York von Wartenburg. 1 2. Berlin. 54.

Droysen, Johann Gustav: Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg. Bd. 1–2. Berlin, Veit, 1851–1852.

383. Mémoires du Duc de Raguse. 1792–1801. 1-4. Paris 57.

Marmont, Auguste-Frédéric-Louis Viesse de: Mémoires du Maréchal Marmont, Duc de Raguse de 1792 a 1841. Tom. 1–4. Paris, Perrotin, 1857.

384. Lalobbe, Cours de Topographie. Paris 56.

Lalobbe, Antoine François Eugène Canelle de: Cours de Topographie élémentaire à l'usage des Officiers de l'Armée. Paris, J. Dumaine, 1856.

⁷³ Helyesen: Buturlin. A kötet jelenleg nem található.

⁷⁴ A kötet jelenleg nem található.

⁷⁵ Elmosódott török pecsét található a címlapon.

⁷⁶ A benne lévő papírfecsniből derül ki, hogy Kmety György volt.

⁷⁷ A kötet jelenleg nem található.

385. Ternay, Traité de Tactique. 1. 2. + Atlas. Paris 32.

Ternay, Charles Gabriel d'Arsac de – Koch, Jean Baptiste Frédéric: Traité de Tactique. Tom. 1–2. Paris, Anselin, 1832.

386. La Roche-Aymon: Des troupes légères. Par. 17.

La Roche-Aymon, Antoine Charles Étienne Paul de: Des Troupes Légères ou Réflexions sur l'Organisation, l'Instruction et la Tactique de l'Infanterie et de la Cavallerie Légères. Paris, Magimel, Anselin et Pochard, 1817.

387. Campagne des armées fr. en Prusse en Saxe et en Pologne. 1-4. Paris 1807.

Peuchet, Jacques: Campagne des Armées françaises, en Prusse, en Saxe et en Pologne, sous le commandement de S. M. l'Empereur et Roi, en 1806. Tom. 1–4. Paris, F. Buisson, 1807.

388. Lemonnier-Delafosse, Campagnes de 1810 à 1815. Havre 50.

Lemonnier-Delafosse, Jean Baptiste: Campagnes de 1810 à 1815. Souvenirs Militaires faisant suite à ceux des première et deuxième Campagnes de St. Domingue, de 1801 a 1809. Havre, Alph. Lemale 1850.

389. Gourgaud, Napoléon et la grand armée en Russie. Paris 25.

Gourgaud, Gaspard: Napoléon et la Grande Armée en Russie; ou Examen critique de l'Ouvrage de M. le Comte Ph. de Ségur. Paris, Bossange Frères, 1825.⁷⁸

390. Hist. des campagnes de Suworow, 1-3. Paris 1802.

Anthing, Johann Friedric: Histoire des Campagnes du Maréchal de Suworow, Prince Italikski, Général-Feld-Maréchal au Service de Russie. Tom. 1–3. Paris, Giguet et Michaud, 1799–1802.

391. Mordtmann, Belagerung Constantinopels 1453. Stuttg 58.

Mordtmann, Andreas David: Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453. Nach den Originalquellen Bearbeitet. Stuttgart, J. C. Cotta, 1858.

392. Müffling, Aus meinem Leben. Berlin, 85. [!]

Müffling, Friedrich Carl Ferdinand Freiherr: Aus meinem Leben. Berlin, E. S. Mittler, 1851.⁷⁹

393. Welden, Episoden aus meinem Leben

Welden, Franz Ludwig: Episoden aus meinem Leben. Beiträge zur Geschichte der Feldzüge der österreichischen Armee in den Jahren 1848 und 1849. Gratz, Damian & Sorge, 1853.

394. Der k. k. feldmarschall Radetzky. Stuttg 58.

Hellwald, Friedrich Anton Heller von – Radetzky von Radetz, Johann Joseph Wenzel: Der k. k. österreichische Feldmarschall Graf Radetzky. eine biographische Skizze nach den eigenen Dictaten und der Correspondenz des Feldmarschalls. Stuttgart und Augsburg, J. G. Cotta, 1858.

395. Denkschriften der Gr Radetzky. Stuttg 58.

Radetzky von Radetz, Johann Joseph Wenzel: Denkschriften militärisch-politischen Inhalts aus dem handschriftlichen Nachlass des k. k. österreichischen Feldmarschalls Grafen Radetzky. Stuttgart und Augsburg, J. G. Cotta, 1858.

396. Mémoires du Maréchal-Général Soult. 1-3. + Atlas Paris 1854.

Soult, Nicolas Jean de Dieu – Soult, Napoléon-Hector: Mémoires du Maréchal-Général Soult. Duc de Dalmatie. Tom. 1–3. Paris, D'Amyot, MDCCCLIV [1854].

397. Ségur, Hist de Napoléon et de la grande armée 1812. 1-2.

Ségur, Philippe-Paul de: Histoire de Napoléon et de la Grand-Armée pendant l'année 1812. Tom. 1–2. Paris, Baudouin frères, 1825.

⁷⁸ Címoldalra tollal írt feljegyzést: „Km 31.”.

⁷⁹ A kötet jelenleg nem található.

398. Dedon, Précis hist. des campagnes de l'armée de Rhin et de Moselle. Paris.

Dedon-Duclos, François Louis: Mémoire Militaire sur Kehl, Contenant la Relation du Passage du Rhin par l'Armée de Rhin et Moselle, sous le Commandement du Général Moreau; et celle du Siège de Kehl. L'on y a Joint le Précis des Opérations de la Campagne de l'an IV. Paris, Fuchs. Strasbourg, Levrault. 1797.⁸⁰

399. Vauban, Traité de la défense des places. 1. 2. + Atlas 1. 2.

Vauban, Sébastien Le Prestre de: Traité de la Défense des Places. Tom. 1–2. Nouvelle édition. Paris, Anselin, 1829.

400. Puysegur, Art de la Guerre. 1. 2. Paris 1749.

Puysegur, Jacques François de Chastenet de: Art de la Guerre, par Principes et par Règles. Tom. 1–2. Paris, Charles-Antoine Jombert, M.DCC.XLIX [1749].⁸¹

401. Las Cases, Mémorial de Sainte-Hélène. 1. 2. Paris 1835.

Las Cases, Emmanuel de: Le Mémorial de Sainte-Hélène: par le Comte de Las Cases. Tom. 1–2. Paris, Lequien, 1835.

402. Jones, Journaux des Sièges en Espagne 1811–12. Paris 21.

Jones, John T.: Journaux des Sièges Entrepris par les Alliés en Espagne, Pendant les années 1811 et 1812, Paris, Ancelin et Pochard, 1821.

403. Weltzien: Memoiren des Generals Ludwig von Reiche. 1-2. Lpzig 57.

Reiche, Ludwig von – Weltzien, Louis de: Memoiren des königlich preussischen Generals der Infanterie Ludwig von Reiche. Bd. 1–2. Leipzig, Brockhaus, 1857.

404. Histoire des expéditions d'Alexandre par Arrien. 1-3. Paris 1802. + Atl.

Flavius Arrianus – Chaussard, Pierre Jean Baptiste: Histoire des Expéditions d'Alexandre; Rédigée sur les Mémoires de Ptolémée et d'Aristobule, ses Lieutenans. Tom. 1–3. Paris, Genets, an XI. – 1802.

405. Gay de Vernon: Traité élém. de l'art militaire 1-2. Paris 805.

Gay de Vernon, Jean Louis Camille: Traité élémentaire d'Art militaire et de Fortification, a l'usage des Élèves de l'École Polytechnique, et des Élèves des Écoles Militaires. Tom. 1–2. Paris, Allais, XIII. (1805.)

406. Thiébault, Journal du Siège de Gênes. Paris 1081.

Thiébault, Paul: Journal des Opérations Militaires du Siège et du Blocus de Gênes, Précédé d'un Coup-d'Oeil sur la Situation de l'Armée d'Italie, depuis le Moment où le Général Masséna en prit le Commandement jusqu'au Blocus. Paris, Magimel, 1801.

407. Bonneville, Esprit des loix de la tactique. 1. 2. 1762.

Bonneville, Zacharie de Pazzi de: Esprit des Loix de la Tactique et de Différentes Institutions Militaires, ou Notes de Mr. le Maréchal de Saxe, Commentées par M. de Bonneville. Tom. 1–2. A la Haye, Pierre Gosse, M.DCC.LXII. [1762].

408. Histoire de Polybe. 1-6. Paris 1727.

Polübiosz – Thuillier, Vincent – Folard, Jean-Charles de: Histoire de Polybe. Tom. 1–6. Paris, Pierre Gandouin – Julien Michel Gandouin – Pierre-François Giffart – Nicolas-Pierre Armand, M.DCC.XXVII-M.DCC.XXX [1727–1730].

⁸⁰ A kötet jelenleg nem található.

⁸¹ Török pecsét található benne.

409. Carnot, de la défense des places fortes. Paris 1812.

Carnot, Lazare: De la Défense des Places fortes, Ouvrage Composé par Ordre de sa Majesté Impériale et Royale pour l'Instruction des Élèves du Corps du Génie. Troisième édition. Paris, Courcier, 1812.⁸²

410. Vaudoncourt, Campagnes d'Italie 1813. 14. Londres. 17.

Vaudoncourt, Frédéric François Guillaume de: Histoire des Campagnes d'Italie en 1813 et 1814. Londres, T. T. Egerton – J. Booth, 1817.

411. Macaulay, Friedrich der Grosse. Halle 57.

Macaulay, Thomas Babington: Friedrich der Grosse. Halle, Ch. Graeger, 1857.

412. 7 Tafeln gr. Asters Lehre vom Festungs Kriege.

Aster, Carl Heinrich: Lehre vom Festungs-Kriege. Dresden, Arnoldi, 1816.⁸³

413. Mémorial de l'Artillerie. Atlas. Liéges 850.

Mémorial de l'Artillerie, ou Recueil de Mémoires, Expériences, Observations et Procédés relatifs au Service de l'Artillerie. Liège, E. Noblet, 1850.

⁸² A kötet jelenleg nem található.

⁸³ A kötet jelenleg nem található.

MARKÓ ÁRPÁD ELSŐ VILÁGHÁBORÚS VISSZAEMLÉKEZÉSEIBŐL

Markó Árpád (1885–1966) a cs. és kir. hadsereg tisztje, hadtörténész, levéltáros, akadémikus életét és munkásságát a halála után megjelent nekrológok, az elmúlt két évtizedben a pályatársak és az utána következő generációk: történészek, hadtörténészek és levéltárosok többször és több vonatkozásban méltatták. Ezekből megismerhetjük a hosszú, mintegy négy évtizedes, mozgalmas, több korszakon is átívelő, az 1945 utáni politikai változások miatt méltatlan helyzetbe került, de abból szakmai tekintélye jóvoltából kitörni képes történelmi életút fontos állomásait. Legutóbb például a magyar hadtörténetírás historiográfiájának keretén belül szellemtörténeti érdeklődéséről, tudományos kapcsolatrendszerének bizonyos vonatkozásairól készült tanulmány.¹

Tudományos munkássága felöleli a XVII–XIX. századi magyar hadtörténelem számos korszakát: foglalkozott többek között Zrínyi Miklós katonai és hadtudósi tevékenységével, Hadik András tábornok életével, Kossuth Lajos hadtudományi szerepével és a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetével, s végezetül, de mindenek előtt évtizedeken keresztül II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával. Markó Árpád munkásságának vizsgálata a kora újkori magyar hadtörténelem, s legfőképp a Rákóczi-szabadságharc hadtörténete és historiográfiájának kutatása során megkerülhetetlen feladat. Ennek során figyeltem föl tudományos teljesítményére, tudósi attitűdjére, vizsgálati módszereire, tudományos kapcsolatrendszerére és a mindezt részletesen rögzítő visszaemlékezésekre, melyeket a Hadtörténelmi Levéltárban (és másolatban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában) helyezett el azok megírása után, az 1960-as évek közepén. Az öt-, illetve hatkötetes visszaemlékezés-sorozat² Markó Árpád teljes életútját felöleli, katonai és tudományos pályájáról, társadalmi kapcsolatrendszeréről és – kuriózumként – kamarazene muzsikusi tevékenységéről ad számot, egy gazdag, tartalmas életút legfontosabb állomásairól, kiteljesedéséről szól, mellyel párhuzamosan feltárulnak szerzője világlátásának, mentalitásának legfőbb jellemzői.

Ehhez szolgál alapul az a családi, szellemi közeg, melynek ismerete nélkül katonai, tudományos életútja nem értelmezhető, s melynek legfontosabb, elemei – nagyon vázlatosan ismertetve – a következők.

Markó Árpád a felvidéki Gömör vármegyei bányász- és kereskedővárosban, Rozsnyón született, a város egyik anyagi és szellemi értelemben legmeghatározóbb iparoskereskedő-értelmiségi családjából származik. Az evangélikus felekezethez tartozó család társadalmi presztízsét és anyagi bázisát Markó Pál (1751–?) vállalkozó, gyáros, a rozsnyói börgyár – mely létrejötté után hamarosan a polgárosodó Magyarország egyik legjelentősebb iparvállalata lett a XIX. század elején – első tulajdonosa alapozta meg még 1782-ben. Markó Árpád édesapja, dr. Markó Sándor (1847–1912) parlamenti gyorsíró, jogász, ügyvéd, királyi tanácsos az első rozsnyói közjegyző volt, a Kassai Királyi Köz-

¹ Lásd: *Kincses Katalin Mária: Szellemtörténet és hadtörténetírás. A magyar hadtörténetírás kapcsolódási pontjai, különös tekintettel az 1930-as évekre. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 377–411. o. A nekrológok, méltatások összefoglalása: 377. o.

² Markó Árpád kéziratban maradt önéletrajzi művei: Markó főhadnagy feljegyzései ... a 34-ik gye. utász-osztagnak harcairól. 1914. augusztus 31 – szeptember közepe. [Írta 1914 októberében.]; Katonaéletem története I. 1903. október 1 – 1915. szeptember 15.; Katonaéletem története II. 1915. szeptember 15 – 1921. május 1.; Életem a történettudomány szolgálatában.; Hontalanságunk két éve. 1945. január 6 – 1947. április 1.; Zenei életem. Hatvanöt esztendő muzsikája a hegedű szolgálatában. [Írta 1960-ban.] Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: HL Tgy.) 3598/a–e.

jegyzői Kamara alapító tagja és titkára.³ Különös gondot fordított gyermekei nevelésére, feleségével, az eperjesi főesperes leányával, Szehlo Annával (1853–1920) együtt, aki az ország egyik legbefolyásosabb evangélikus családjából származott. Másodszülött gyermeküket, Árpádot a rozsnyói evangélikus főgimnázumba írták be, ahol a klasszikus műveltséghez tartozó latin, görög nyelv oktatására különösen nagy hangsúlyt fektettek. A város másik nyelve a német volt, a Markó gyermekek ezenkívül franciául is intenzíven tanultak magánúton. A kiváló képességekkel rendelkező Markó Árpád történeti érdeklődése már nagyon korán megmutatkozott, a magyar irodalom és a természetrajz mellett, 11 éves korában iskolai aranyérmert nyert egyik XVIII. századi tárgyú történeti pályamunkájával. Emellett az amatőr muzsikuszülők felfedezték gyermekükben a különleges zenei tehetséget is, zongorázni, majd hegedülni és a zeneelmélet alapjaira tanították. A tehetséghez szorgalom is párosult: Markó Árpád 12 éves korától hegedűművésznek vagy karmesternek készült. A család legnagyobb meglepetésére 17 évesen azonban – a császári és királyi VI. (gyalog) hadtestparancsnokság (békeállomása: Kassa) 1902-ben Rózsnynon tartott éves hadgyakorlatát megszemlélve – hirtelen úgy döntött, hogy hivatásos katona lesz. A szülők nagyon megdöbbenek, de nem ellenezték gyermekük választását, bár a családban nem volt hagyománya a tisztihivatásnak, s felvételiztették a Monarchia legjelentősebb felsőfokú tisztképző tanintézetében, a Mária Terézia királynő által 1751-ben alapított Wiener Neustadt-i (bécsújhelyi) Katonai Akadémián, ahová a katonai főreáliskolát végzett növendékeken kívül polgári középfokú végzettséggel is be lehetett jutni jeles érettségi bizonyítvánnyal, egy német nyelven leteendő írásbeli és szóbeli vizsga után. A hároméves képzés során a „klasszikus” katonai ismereteken, elméleti és gyakorlati tantárgyakon kívül továbbra is nyelveket tanult, említésre méltóan magas szinten természetismerlet és topográfiai ismereteket, melyekre katonatisztként a továbbiakban természetyszerűleg támaszkodhatott, de a leendő hadtörténész számára is megfelelő kiindulópontot jelentettek.⁴

1906. október elsején hadnagyként a kassai békeállomáshelyű, 1734. május 16-án megalakult cs. és kir. 34. sz. „I. Vilmos német császár és porosz király” magyar gyalogezredhez került szolgálatra, a 14. századba, ahol eleinte az altisztképző iskolaszázadnál tartalékos altisztek kiképzésével foglalkozott. 1909-ben – bár nem sok reménye volt, hogy bejusson a pályázók nagyon magas száma miatt – jelentkezett az úgynevezett Hadiiskolába, a bécsi vezérkari iskolába, ahová végül is aktuálisan csak huszártiszteket vettek föl. Ezért a kassai ezredparancsnokság úgy döntött, hogy a tehetséges fiatal tisztet utászkiképzésben részesíti: 1910. október és 1911. július, majd 1912. június és október között a cs. és kir. 13. komáromi utászzászlóalj kötelékében kapta ezt meg, s kinevezték a 34. gyalogezred utászosztag parancsnokává, és főhadnaggyá léptették elő.

³ Jogi szakíróként cikkei jelentek meg a közjegyzői munka gyakorlati kérdéseiről a *Jogtudományi Közönyben*. Megírta az evangélikus egyház alkotmányát Egyházi törvénykezés címmel, valamint a Kassai Királyi Közjegyzői Kamara 25 éves történetét. A királyi közjegyzőség mozgalmaiban tevékeny részt vállalt. 1989 után róla nevezték el a Magyar Országos Közjegyzői Kamara egyik legnevesebb díját. Összefoglalóan lásd: *Rokolya Gábor: Az első rozsnyói közjegyző, Dr. Markó Sándor élete és munkássága. (A Magyar Országos Közjegyzői Kamara kiadásában.)* Budapest, 2011.

⁴ Érdekességként megemlíthető, hogy nem hagyott fel a zenéléssel sem (hiszen előzőleg a Zeneakadémián második évfolyamon hallgatott tananyag elsajátítása után döntött a katonai hivatás mellett), s a bécsújhelyi akadémián kórust és ún. szalonzenekart alapított. Kiváló tanulmányi előmenetele és zenei tevékenysége megnyitotta a bécsújhelyi katonai-társadalmi köröket az alig húsz éves fiatalember előtt. Markó Árpád élete végéig kamara-muzsikálásban vett részt, több vonósnégyesnek is tagja volt első- és második hegedűsként, melyekben hivatásos zenészek és igen magas színvonalon játszó politikusok is játszottak (csak egyetlen példa: Puky Endre [1871–1941], aki 1932. október 1-je és 1933. január 7. között a Gömbös-kormány külügyminiszteri tisztét töltötte be, legjobb barátai és zenésztársai egyike volt). Kijelenthető, hogy számára zenekari pályafutása mindvégig a társadalmi érintkezés kiindulópontját jelentette.

Ebben a beosztásban érte meg Markó Árpád az első világháború kitörését. A világháborúban való részvételéről Markó Árpád hagyatékában háromkötetnyi visszaemlékezés maradt meg, egy kéziratos, ennek gépelt változata és annak folytatásai.⁵ A teljes életmű tekintetében az első világháborús visszaemlékezések nagyon nagy hangsúlyt kapnak, egy kéziratos és két vastkos gépelt kéziratban beszéli el a háborúban való részvételének minden fontos eseményét. Markó Árpád tudományos életművének is alapvető forrásai ezek a visszaemlékezések, mert a kassai 34. gyalogezred „krónikásaként” – hiszen nagyon hamar, még 1914 késő őszi ezredsegédtségi beosztásba helyezték, melynek köszönhetően első kézből értesült minden, az ezredet érintő eseményről, parancsról –, majd hadtörténészként ő volt az, aki az ezredtörténetet megírta,⁶ különös tekintettel az első világháborús eseményekre. Éppen ezért európai viszonylatban is egyedülálló ez a visszaemlékezés, mert nincs tudomásunk arról, sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban, hogy egy történész, ráadásul hadtörténész hagyott volna maga után visszaemlékezést az első háború eseményeiről, melynek hivatásos tisztként, aktív szereplőjeként vett részt. Mindez tükröződik a visszaemlékezés szemléletmódján, szakszerűségén, tárgyyszerűségén, tehát színvonalán is.

Meg kell említenünk, hogy Markó Árpád hadtörténeti pályafutása is az első világháborús események értékelésével, hadtörténeti leírásával, közreadásával kezdődött. Első két hadtörténeti publikációja, amelyek a *Magyar Katonai Közlöny*ben jelentek meg, a 34. gyalogezred 1917. július 19-i rohamvállalkozásáról, illetve a gyalogezred oroszországi harcáról szólt, ezeket további publikációk követték a témában, és ezzel egyidejűleg, az 1920-as évek első felében az ezred hagyományainak ápolása, ereklyéinek összegyűjtése, korábbi történetének kutatása állott cselekvésének középpontjában.⁷

Az alábbiakban közlök forrásrészlet az első világháborús memoárok első kötetéből, a háború első évének eseményeiből ad izelítőt, gyakorlatilag a mozgósítástól kezdve a galíciai hadműveleti területre vonulástól, az orosz hadszíntéren folyó első nagy hadműveletekig. Tehát az 1914. augusztus 4-től szeptember 10-ig terjedő galíciai eseményeket beszéli el, mely eseménysorozat egyben az ezred és Markó Árpád első háborús próbatétele, „tűzkeresztje” volt.

Célom e részlet közlésével nem kevesebb, mint a hazai és nemzetközi tudományos kutatás figyelmét ráirányítani erre az egyedülálló forrásra most, az első világháború centenáriumi évfordulójának közeledtével a teljes memoár-sorozat kiadásának munkálatai során.⁸

⁵ Lásd a 2. jegyzetet, HL Tgy. 3598/a–c.

⁶ A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története 1734–1918, „Pátria” Irodalmi vállalat és Nyomdai Részvénnytársaság, Budapest, 1937. A gyalogezred történetét *Markó Árpád* írta. (A továbbiakban: A 34. gyalogezred története.)

⁷ Lásd: *Markó Árpád: Rohamvállalkozás.* (Az I. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 34. gyalogezred rohamvállalkozása 1917. július 19-én. Alkalmazó dolgozat.) [A honvédelmi miniszter által meghirdetett irodalmi pályázaton jutalmazott munka.] *Magyar Katonai Közlöny*, 12. (1924) 5–8. sz. 316–329. o. és *Üő: Vilmos-bakák az orosz harctéren.* *Uo.*, 12. (1924) 9–10. sz. 475–477. o. – További publikációk: A 27. hadosztály küzdelme a Gaj-erdőben 1915 május havában. *Uo.*, 13. (1925) 1–2. sz. 58–71. o.; A 34-ik volt kassai közös magyar gyalogezred világháborús szereplése. [Előadásként elhangzott az 1925. október 11-én Miskolcon tartott ezred-emlékünnepevényen.] *Uo.*, 13. (1925) 10–11. sz. 886–895. o.; A borszczewkai ütközet 1915 szept. 13. és 14-én. (A kassai volt közös 53. gy. dd. harca.) *Uo.*, 14. (1926) 9–10. sz. 695. o.

Hagyományápolás: A „Vilmos bakák” utolsó ezredparancsnoka verebélyi vitéz Marzsó Tibor cs. és kir. kamarás és m. kir. tábornok, elhunyt 1925. január 15-én. [Nekrológ.] *Uo.*, 13. (1925) 1–2. sz. 157–159. o.; A volt kassai „34-es Vilmos-bakák” ezrednapja Miskolcon 1925 október 11-én. *Uo.*, 13. (1925) 10–11. sz. 910–912. o.; A volt kassai 34. gyalogezred ereklyetárgyainak átadása a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum őrizetébe. *Uo.*, 14. (1926) 3–4. sz. 304–306. o.; A bécsújhegyi Mária Terézia katonai akadémia parkjában emelt világháborús emlékmű leleplezése. *Uo.*, 16. (1928) 6. sz. 659–661. o.

⁸ A visszaemlékezés sorozat sajtó alá rendezési munkáját Mészáros Kálmán kollégámmal együtt végezzük, forráskiadványunk megjelenése 2014 első felében várható. Mindketten a Rákóczi-szabadságharc kutatása során figyeltünk föl a memoárookra. Itt szeretnénk köszönetet mondani azoknak a kollégáknak: Hermann Róbertnek, Szakály Sándornak és Veszprémy Lászlónak, akik a forrás és munkánk jelentőségét azonnal megértve, a kezdetektől folyamatosan támogatják azt, valamint köszönjük a Nemzeti Kulturális Alap támogatását.

A 34. kassai gyalogezred a felvonulási terveknek megfelelően az orosz frontra került. Gyülekezési és megindulási körlete a VI. hadtest többi alakulatával együtt a Przemysl erődjétől délre eső erdős, mocsaras területen volt, a San és a bele torkolló Wisznia folyó találkozásának térségében, a mai lengyel–ukrán határ déli–délnyugati szakaszának közvetlen közelében, az akkori Közép-Galíciában. A lápos, mocsaras, folyókkal szabdalta terület megannyi gázlójával, átjáróval, hídjával, csakúgy, mint a fölvonulási területen a „galíciai homok”, a homokos, apró köves, süppedős talajú területen való továbbjutás, áthaladás, ahogyan az egész VI. hadtest, így különösen a fiatal utásziszt számára – akinek feladata az ezred mihamarabbi zökkenőmentes megindulási körletbe való eljuttatása volt – már a harcok megkezdése előtt is komoly kihívásokat jelentett. Az ezred és Markó Árpád számára az első nagy, sok emberéletet követelő bevetés az 1914. augusztus 26. és szeptember 2. között zajlott komaróvi csata volt, melynek során az osztrák–magyar 4. hadsereg az orosz 5. hadsereget (melynek vesztesége mintegy 26 000 fő volt) visszaszorította.

Az ezred augusztus 26-án reggel kapta meg támadási parancsát: avatkozzon be a cs. és kir. 27. gyaloghadosztály Podhorce községtől északra fekvő dombokon kezdődő harcaiba. Feladatuk az volt, hogy a harcokban kimerült, szintén a VI. hadtest részét képező (Iosonci békeállomáshelyű) cs. és kir. 25. sz. „Edler von Pokorny” magyar gyalogezredet és a (békében Lőcsén és Máramaroszigeten elhelyezést nyert) cs. és kir. 85. sz. „von Gaudernak” magyar gyalogezredet felváltsák.⁹ Aznap nem került még az ezred harcba, mert a hadosztályparancsnokság tartalék gyanánt az ezred arcvonala mögötti erdőben visszatartotta őket. Az említett „tűzkeresztség” első napja augusztus 28. volt,¹⁰ amikor támadási parancsot kaptak az oroszok ellen, a monarchia hadseregének jobbszárnyán. A Monarchia 4. hadseregének jobbszárnyán harcoló miskolci cs. és kir. 15. gyaloghadosztály ellen ugyanis az oroszok előző éjjel rejtekhelyről induló, váratlan támadást indítottak, s az egész hadosztályt sétugrasztották, midőn azok kellő biztosítás hiányában Pukarzóv helyiségnél a Rachanka folyó völgyében táboroztak. Ezáltal hadsereg jobbszárnyán rés keletkezett, amelybe két orosz gyalogezred a teljes tűzéréssével együtt benyomult. A hézag betömésére nemcsak a 34. gyalogezredet rendelték, hanem a 27. hadosztály többi ezredét is – visszafordítva azt az északi frontszakaszra tartó előnyomulástól. A 34. gyalogezred így a Rachanie melletti mocsáron áthaladva, déli irányba tartott, s a Pawlów melletti erdőbe vonult be.

Ott másnap este rövid, de annál intenzívebb orosz tűzérésségi tűzbe került, majd augusztus 30-án parancsot kapott az elvonulásra. Az ezred az ismételt heves ellenséges tűzből viszonylag kis veszteségek után ki tudott törni. Augusztus 30-án hajnalban ugyanis a Cs. és kir. 54. gyalogdandár csapatai erős orosz ellenállásba ütköztek, s ennek megsegtítésére irányították a 34. gyalogezredet a Rachanie falutól északkeletre eső területre. Az intézkedés azonban későn érkezett, az 54. dandár egy része már visszavonulóban volt, s az így keletkezett „hiátus” miatt kellett a 34. ezred IV. zászlóaljának, melyben Markó Árpád is harcolt, a Rachanie határában lévő szeszgyár mellett harcoló csapatokat megerősítenie. Ez a majdnem három órás ellenállás – vagyis az alakulat heves orosz tűzérésségi tűzben kifejtett ellenállása megkönnyítette a dandár egészének visszavonulását.

Reggel 9 óra körül az oroszok Michalów falu felől hátba támadták az említett zászlóaljat, soraiban emiatt zavar támadt, de végül Kraus József őrnagy, zászlóaljparancsnok

⁹ A 34. gyalogezred története, 39. o. Vö. továbbá: *Gerbert Károly*: A kassai VI. hadtest harcai 1914. aug. 25–30.: A 4. hadsereg jobbszárnyának válsága a komaróvi találkozó csatában. Harcászati tanulmány a középső és felső vezetés szempontjából. M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929. (passim)

¹⁰ Lásd: A 34. gyalogezred története, 39–42. o. is.

helytállása jóvoltából az osztagok a Rachanie és Józsefów (Josefowka) közti mocsár keskeny földnyelvén keresztül kijutottak a keresztútzból.¹¹ Ezt követően a teljes 34. gyalogezredet hadtesttartalékba rendelték a jobbszárny mögé, a Tyszowce kis város határában lévő a Zagajne feletti magaslatra (Górki Zagajne). Itt kapták kézhez a parancsot, miszerint a teljes VI. hadtest, amely a többnapos csatában a legintenzívebb harcokat folytatta az oroszok ellen, pihentetés céljából visszarendelték Lemberg környékére, majd gyorsan a Monarchia határán belülré, mondván, hogy kipihenje magát. Ennek hátterében azonban Lemberg teljes orosz megszállása állott.

Forrászemelvényünkben mindezen frontesemények pontos, aprólékos, tárgyyszerű leírásán kívül rendkívül plasztikus képet kapunk a harcoló katonák gondjairól, feladatairól, az ellátási, logisztikai háttérrel, az e téren felmerülő problémákról, a harcoló katonák élelmezési nehézségeiről. A csatát Markó Árpád részletesen ismerteti egyszerre „alul- és felülnézetből”. Vagyis szemtanúként egyszerre van jelen szubjektív megfigyelőként, s értékelő, távolságtartó, a hadműveletet átlátó katonatisztként és analitikus beállítottságú hadtörténészként. Nagyon megragadó Markó Árpád leírása az első harcok nyomán szerzett benyomásokról, a katonákat ért pszichikai nyomásról, a halál és sebesülés élményéhez kapcsolódó mentális és pszichés reakciójuk változásairól, amely ugyan itt egyetlen, hivatásos tiszt beszámolóján keresztül tárul elénk, de az egész, háborúba vezényelt generáció „élményét” jelenti, látásmódját tükrözi.

Kiválasztott forrászemelvényünk, mint említettem, a Markó Árpád: *Katonaéletem I.* című kéziratos visszaemlékezés-kötetben található, a Hadtörténelmi Levéltár Tgy 3589/a. jelzetű, 231 oldalas forrásában. A közölt részek a kézirat 102–118. oldalán találhatók. A forrás szövegét a helységnevek pontos, mai állapotnak megfelelő helyesírásával, bizonyos apróbb stílárius javításokkal közlöm. Az értelemkönnyítő, illetve a kézirat gépelése során valószínűleg kimaradt szavak, egy-egy szavas megjegyzések szögletes zárójelben találhatók, a rövidítéseket kurzívval szedve oldottam föl. A forrásközlemény megértését a lábjegyzetekben található magyarázatok, leírások, kiegészítések segítik, melyek a forrás szövegében előforduló személyek, földrajzi nevek azonosítását is tartalmazzák.

¹¹ Lásd: A 34. gyalogezred története, 41–42. o.

FORRÁSKÖZLÉS

**Az 1914–18-as világháború első szakasza
1914. augusztus 4-től november 19-ig****Mozgósítás és első harcok 1914. augusztus 4-től szeptember 10-ig**

Előrebocsátom, hogy az itt következő világháborús fejezetben tárgyalt események leírása a legpontosabb, hiteles adatok nyomán készült, azokért a legteljesebb lelkiismeretességgel vállalom felelősséget.

(...)

Teszem ezt azért, mert ezekből a lapokból láthatni legalább egy fiatal tiszt helyzetét, s főleg pl. az augusztus 30-i nap leírásánál,¹² ellenséges tűzben, a nehéz visszavonulás és egy mocsáron való átküszködés alatti lelki tépelődéseit, szóval a tűzharc alatt álló és mozgó tiszt pszichológiájának hű képét. Megismerjük ebből a fejezetből, hogy miképpen indul meg egy háború, milyen rendetlenség, kapkodás, tájékozatlanság közepette kezdődnek és fejlődnek ki a hadműveletek rendszeresebben vezetett és irányítható támadássá, védelmi harcokká. Légi felderítés akkor még nem volt, tehát csakis a lovassági távolfelderítésre és kémektől szerzett, nem megbízható adatokra tehetett építeni a hadműveletek terveit. És láthatjuk itt azt a rengeteg nehézséget, amit a galíciai homokos, mocsaras hadszíntér okozta akadályok, a train-vonatcsapat¹³ és az ezredek szekérszlopainak lemaradása eredményeztek. Vagyis a csapatok elégtelen ellátását, a sok éhezést, megerőltető menetek utáni harcbavetésének szükségességét vonták maguk után.

(...)

Már a legelső ütközetekben megállapíthatunk az orosz hadseregnek nemcsak a taktikai vezetésben való erős fölényt felettünk, hanem ruházatuk és felszerelésük, a hadviselésre legalkalmasabb kivitelét. A khaki, piszkos sárga, földszínű ruhájuk úgy odasimult a terephez, hogy jó triader¹⁴ nélkül pár száz lépésre sem lehetett őket meglátni. Mi pedig a háború előtti években rendszeresített csukaszürke ruhánkban, a lovasság pedig békebeli színes egyenruhában annyira elütött a terep színétől, hogy ez is okozta nagy veszteségeinket főleg a háború elején. Később áttértünk a tábori zöld ruhára.¹⁵

Ami pedig az orosz csapatvezetés taktikai fölényét illeti, nem szabad elfelejtenünk, hogy ők tíz év előtt harcoltak már ugyanilyen, akkor modern fegyverekkel az orosz–japán háborúban¹⁶ és ott megtanulták a lövészárok harcok elkerülhetetlen technikáját. Mi is ismertük és tanultuk is ezt, de a mi hadseregünk akkor még a győzelmet csak merész, megsemmisítő támadásokkal vélte elérhetőnek. Mindenütt, mindenkor a támadás lebegett szemünk előtt, s ez okozta – főleg a háború első szakaszában – óriási veszteségeinket. Azok az orosz tisztek, akik a japán háborúban alantós tisztek voltak, most mint századosok, az akkori századosok most mint törzstiszt-, zászlóalj-, ezredparancsnokok vezették csapataikat, az orosz tábornoki kar ezredparancsnoki helyen szerezte meg a japán

¹² Utalás a kassai 34. gyalogezred első súlyos bevetésére, az 1914. augusztus 30-i, Janów falu (ma Lengyelország területén) melletti harcokra. Lásd a továbbiakban!

¹³ Train: trén (fr.): eredetileg katonai málhás szekerekből álló menetoszlop és legénysége. Az első világháború alatt az alakulatok utánpótlását szállító, javarészt kincstári, illetve rekvirált fogatolt járművekből álló kocsis oszlop.

¹⁴ Háromszögelő, távolság és körvonal mérésére szolgáló eszköz.

¹⁵ A cs. és kir. hadseregben 1908-ban a gyalogságnál és a harctéri szolgálatra rendelt egészségügyi csapatoknál, 1909-ben pedig a tábornoki karnál jelent meg először a csukaszürke ruházat. Azt tervezték, hogy a teljes átállás nyolc év alatt történik majd meg. 1914-ben a gyalogság már ebben, de a lovasság még korábbi, színes egyenruházatában vonult a frontra. 1915-ben tértek át, közelítve a szövetséges német mintához, az ún. tábori szürke (feldgrau) egyenruházatra, melyet tábori zöldnek is neveztek. *Ságvári György*: Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig. Budapest, 2010. 157–161. o.

¹⁶ Az Oroszország és Japán között 1904–1905-ben zajló háború tulajdonképpeni tétje a Távol-Kelet, elsősorban Kína és Korea gyarmatosítása volt. Japán célja a gyarmatszerzésen túl a terjeszkedő Oroszország kiszorítása volt az ázsiai területekről, Oroszországé pedig minél több keleti gyarmat megszerzése. Az 1905. szeptember 5-én megkötött béke értelmében Oroszország kivonult Mandzsúriából, lemondott Szahalin déli részéről és Port Arthurról, Korea pedig japán befolyás alá került.

háborúban azt a vezetési rutint, ami nálunk teljesen hiányzott. Később saját bőrünkön tapasztalva a bajt beletanultunk, s az 1915. évtől kezdve már mi is úgy harcoltunk, mint az oroszok. Azért is tartott ez a háború olyan sokáig, mert egymásnak egyenrangú ellenfelei lettünk.

(...)

E fejezet leírásainak hitelességéért igazán nyugodt lelkiismerettel vállalom a teljes felelősséget. Az ezred-segédtszít kötelessége volt a háborúban az ezredparancsnokság naplóját vezetni. Tehát 1915 márciusától ilyen minőségben 1917 augusztusáig én reggel, vagy hosszabb harcok, mozgások idejében a legelső kínálókkal alkalommal lelkiismeretes pontossággal igyekeztem a naplót vezetni. És nagy szerencsénk, hogy ezt a naplót, az ezred sok hadművelési iratát és az ezred ősi zászlaját sikerült a kassai Rákóczi Múzeum igazgatójának¹⁷ előzékenysége folytán a múzeum anyagával Kassának a csehek által történt megszállása – 1918. december 29. – előtt Budapestre szállítani. A zászlót a magyar Hadimúzeumnak,¹⁸ a naplófuzeteket és iratokat a Hadilevéltárnak¹⁹ adtuk át, azok ott ma is megtalálhatók. Ezredünk Budapesten megalapított Bajtársi Szövetsége felkérésére 1935-ben egy szerkesztőbizottsággal én állítottam össze ezredünk történetét. A több mint 500 oldalas, díszes kiállítású könyvnek, amely 1937-ben jelent meg, első részét én írtam, az előszót, az ezred régi történetét, megalakulását 1734-től az első világháborúig 22 oldalon, azután az orosz harctéren való szereplését 140 oldalon, sok képpel, részletes helyzetvázlatokkal tarkítva.²⁰ Tehát katonaeletem történetének e fejezetében erre a hiteles adatforrásra támaszkodhattam, kiegészítve azt visszaemlékezéseimből fakadó adataimmal.

Feleslegesnek tartom a háború kitérésének előzményeit elmondani. Ezek a dolgok, Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége²¹ meggyilkolásának előzményei és következményei már alaposan fel vannak dolgozva. Kezdem ott, hogy a szarajevói gyilkosság napján, 1914. június 28-án Ilusommal együtt János testvérbátyám látogatására, aki akkor már két év óta lépett édesatyám örökébe mint királyi közjegyző Rozsnyón,²² ott tartózkodtunk. Már délután hallottunk olyan híreket, hogy valami szörnyű gyilkosság történt, amíg végre bátyám este a kaszinóból haza sietve hozta a rozsnyói hírlapoknak Pestről megtelefonált pozitív híret a gyilkosságról. Mélységesen megdöbbenünk, éreztük, hogy ennek csak egy háború lehet a folytatása, de akkor még abban reménykedtünk, hogy csak Szerbiával kell megverekednünk, s ezt a háborút győzelemmel röviden elvégezhetjük. Másnap siettünk haza Kassára.²³ A következő napokban már megtudtuk, hogy a gyilkosság csak az utolsó jeladás volt a bekövetkezett nagy világhégéshez, mert az orosz a szerbek mellé állt, s kitört az első világháború, amit ellenségeink, az orosz, francia, angol, szerb haderők már régóta előkészítettek. Szövetségeseink az olasz, a román háború alatt eleinte semlegesesen viselkedtek, de később átálltak ellenségeink oldalára, s amikor 1917-ben Amerika is belepert a háborúba, sorsunk már eldőlt.

1914. július 31-én délután ½ 4 óra körül érkezett a mozgósítási parancs Kassára a VI. hadtest parancsnokságához.²⁴ Nem jött váratlanul. A pár nappal előbb elrendelt részleges mozgósítás Szerbia ellen már folyamatban volt, midőn Oroszország nyíltan Szerbia mellett foglalt állást. Ennek

¹⁷ A kassai múzeum utolsó monarchia béli múzeumigazgatója: Kőszeghy-Winkler Elemér (1882–1954) festőművész, művészettörténész volt 1914–19 között. (1938–45 között az Iparművészeti múzeum főigazgatója volt.)

¹⁸ Leltári száma: HTM 2013.5.1/ZI.

¹⁹ Az eredeti napló ma már sajnos nincs meg a Hadtörténelmi Levéltárban. – Kemény Krisztián levéltáros szíves közlése.

²⁰ A 34. gyalogezred története, 10–34., illetve 35–173. o.

²¹ Ferenc Ferdinánd, Habsburg-Lotharingiai főherceg (1863–1914) 1896-tól osztrák–magyar trónörökös és felesége: Chotek Zsófia, Chotkova és Wognin grófnője (1868–1914).

²² Sárkány Ilona (1892–1946) Markó Árpád felesége. – Rozsnyó (Gömör vármegye, ma Rožňava, Szlovákiában), Markó Árpád szülővárosa. – Dr. Markó János (1881–1927) rozsnyói közjegyző, Markó Árpád bátyja; édesapja: dr. Markó Sándor, (1847–1912) parlamenti gyorsíró, jogász, ügyvéd, királyi tanácsos, az első rozsnyói közjegyző, a Kassai Királyi Közjegyzői Kamara alapító tagja, és titkára.

²³ Markó Árpád és felesége 1912-től, miután összeházasodtak, Kassán éltek, a cs. és kir. 34. gyalogezred állomáshelyén, melyben Markó Árpád hivatásos tisztként (főhadnagyi rangban) tartalékos újonckiképző tisztként majd ezredutászként szolgált.

²⁴ Cs. és kir. VI. (gyalog) hadtestparancsnokság, békeállomása: Kassa. Az 1734. május 16-án megalakult cs. és kir. 34. sz. „I. Vilmos német császár és porosz király” magyar gyalogezred, melynek Markó Árpád hivatásos katonatisztként tagja volt, a VI. hadtesthez tartozott.

következésképpen Ófelsége²⁵ az egész haderő, haditengerészet, mindkét honvédség, a magyar és az osztrák (Landwehr²⁶) honvédség általános mozgósítását rendelte el Oroszország ellen. Először egy őrnagy a hadtestparancsnokságtól hozta a szóbeli parancsot az ezred részére, rövid negyedóra múlva azután kézbesítették az írásbeli mozgósítási parancsot is, melyben első mozgósítási napul augusztus 4. lett megjelölve, így hát az előkészületek megtevésére bőségesen volt idő. A városban e hírre igen lelkes volt a hangulat, katonazenekarok járták be az utcákat, főleg a Rákóczi-indulót játszva. Este 6–7 óra körül megjelentek az első falragaszok az általános mozgósítás elrendeléséről és az ezzel kapcsolatos külön intézkedésekről. Este 9-kor lelkes néptömeg kíséretében zenés takarodó volt. A városháza, plébánia stb. erkélyéről buzdító harcias beszédek hangzottak. Legnagyobb volt a tüntetés a hadtestparancsnokság épülete előtt, ahol Borojević gyalogsági tábornok²⁷ hadtestparancsnok intézett rövid magyar beszédet a lelkes tömeghez.

Augusztus első napjai lázas tevékenység között folytak le. A kaszárnyákban szakadatlanul, éjjel-nappal folyt a munka. A behívott tartalékosok szép számban, igen gyorsan jelentkeztek.²⁸ A lelkesebb olyan nagy és őszinte volt, hogy 31-én estére már százszámra jelentkeztek a tartalékosok és másnap hajnaltól kezdve olyan tömegben vonultak be minden kényszerítés nélkül, fellobogóztak szekereken, vonatokon énekelve derék katonáink, hogy azonnal fel kellett állítani kezdetben kettő, később hat hadfogadó bizottságot a bevonultak fogadására és a századokra való szétosztásra. Természetesen egy ilyen nagy test, mint egy gyalogezred mozgósítása, vagyis a békelétszámnak (kb. 7–800 ember) hadilétszáma való felemelése (kb. 3000 ember), ezek felszerelése, az ezred trainjének, vagyis muníciós kocsik, mozgókonyhák, proviant-, bagage-szekerek²⁹ stb. összeállítás, a falukról vásárolt lovak összeválogatása, befogatása, behajtása, hátslovak kipróbálása stb., stb. nem mehetett nagyfokú sűrűlódások nélkül, azonban mindezek dacára az ezred a mozgósítási tervhez képest az ötödik mozgósítási napon, vagyis augusztus 8-án délután 5 órára tetőtől talpig az új csukaszürke ruhában, új felszereléssel ellátva indulásra készen állott.³⁰ Hogy mennyire rendszeren éljő készítve minden, bizonyítja legjobban az, hogy a mozgósítási parancs érkezése után 31-én délután 5 órára már több század aktív legénysége teljesen fel volt szerelve.³¹

²⁵ I. Ferenc József, Habsburg-Lotharingiai (1830–1916) 1848-tól osztrák császár és cseh király, 1867-től magyar király.

²⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének első vonalát a birodalom egész területéről kiegészült, német vezényleti és szolgálati nyelvű közös császári és királyi vagy közös hadsereg, második vonalát a Magyarország területéről kiegészített, magyar szolgálati és vezényleti nyelvű magyar királyi honvédség, illetve a kiegészítést az Osztrák Örökös Tartományokból nyерő, német szolgálati és vezényleti nyelvű császári–királyi Landwehr együtt képezte. – Összetételüket tekintve m. kir. honvédség gyalogsága 1890 óta 28 ezredből állt, azok mindegyike ezredtörzsre, három–négy tábori zászlóaljra, pótzászlóalj-keretre, a zászlóalj pedig négy tábori századra oszlott. (A 20. gyalogezredben az 5. a fumei század volt, ennél a csapattestnél és a 10. gyalogezrednél egy-egy tartalékeret is létezett.) – Az osztrák Landwehrben 30 gyalog- és három országos lövészezred volt. Az ezredék törzsre, három–négy zászlóaljra és a pótzászlóalj-keretre tagolódtak, ezen felül néhány ezrednek tartalék zászlóaljkereke is volt. A tábori zászlóaljak száma 102, ezek közül tíz országos lövész, melyek elvileg kiegészítő kerületükben kerültek elhelyezésre.

²⁷ Borojević Svetozar von Bojna (1856–1920) tábornagy, 1912-től volt a cs. és kir. VI. (kassai) hadtest, s 1914-től a 3. hadsereg parancsnoka.

²⁸ A kassai 34. gyalogezred tartalékosairól Markó Árpád visszaemlékezésében más helyen így ír: „Az mondhatom, „anyagunk” kitűnő volt. Az újoncok túlnyomó száma Abauj és Borsod megyék parasztleányneveiből került ki. A Kassáról és Miskolcra származó fiúk közt persze voltak nyugtalanabb, viszont értelmesebb emberek és a kiegészítő kerületünkhöz tartozó két nagy ipartelep, Ózd és Diósgyőr munkásainak fiai is szívesen szolgáltak nálunk. Mindegyiküknek már az apja is 34-es volt és az ezredünkben szépen kivrágzott ezredszellem, a 200 éves hősi múltra visszatekintő hagyománytisztélet is hozzájárult ahhoz, hogy mindenki büszke volt arra, hogy a Vilmos Bakáknál szolgálhat. Hogy a háromévi katonai szolgálat milyen óriási előnnyel járt a magyar férfiak erkölcsi, fegyelemtisztélet, rend, pontosság iránti értékének felkeltéséhez és áldásos kihatásához, azt az akkori magyar társadalom korlátlanul elismerte. Bevonult egy csomó derék, jóra való, de esetlen, csámpás, eléggé műveletlen, nehezen mozgó, gondolkodó fiatal siheder, s háromévi katonáskodás után hazament mint egyenes tartású, nyalka legény, aki a katonakiképzésen kívül is sokat tanult, s biztos fellépésével imponált falujának, különösen, ha valamelyik altiszti rendfokozatot is elérte.” HL Tgy. 3589/a. 45–46. o.

²⁹ Proviant: élelmiszert (proviantum, lat.). Bagage-szekerek (bagázs, fr.): poggyászt, máhát szállító szekerek.

³⁰ A mozgósításról részletesen lásd: A 34. gyalogezred története, 35–38. o.

³¹ Uo. 36. o.

Nekem, mint a Regimentspionierabteilung,³² az ezredutászoztag parancsnokának az Abteilungom³³ felállítására már több bajt és veszélyt okozott. A békelétszámomnak (21 ember) hadilétszámra (56 ember) való felemelése könnyen ment, mert már évek óta folyton gondot fordítottam volt arra, hogy minden évben kellő számú, rendszeren kiképzett embert tartottam nyilván, akik mind be is vonultak. Felszerelésük már nehezebben ment, mert a Pionieraufrüstunghoz³⁴ való szerszámokat a 12. századtól kellett összeszednem, de derék Hajdú Béla őrmesterem³⁵ – aki kezdettől fogva kezem alatt szolgált – segítségével pár nap alatt ezzel is rendbe jöttünk. Az ezred díszére kiutalt lovak közül kiválasztottam a nekem járó hátsólovat, s a robbanóanyagot szállító málháslovat (Sprengmitteltragtier), s mindezeket felszerelve vártuk az indulási parancsot. Közben augusztus 7-én az ezred a gyakorlótéren egy éles lögyakorlatot tartott,³⁶ ekkor nyílt először alkalmunk a századokat a teljes hadilétszámban látni. Augusztus 7-én kaptuk a Marschplamt,³⁷ melynek alapján az ezred négy csoportba osztva augusztus 8–9. közötti éjjel és 9-én délelőtt vonaton elhagyja Kassát. Mégpedig az első szállítmány (az I. Bataillon³⁸) 8-án este 10 óra után, a második (a Regimentsstab³⁹) és a három Maschienengewehr Abteilung⁴⁰ éjjel 12 óra 45-kor), a harmadik (a III. Bataillon) hajnali 4 óra körül, s a negyedik (a IV. Bataillon) 9-én délben indult el. A Pionierabteilungom⁴¹ egyenletesen fel lett osztva a századokra, én magam mint ezredutász tiszta a Regimentsstabhoz tartoztam, a második transzporttal mentem, s egyúttal meg lettem bízva ennek a transzportnak (14 tiszta, 85 ember, 94 ló, 5 szekér) a bevagonizálásával, ami egész délutánonat igénybe vette. *Délután* 5-től este 10-ig volt dolgom a teherpályaudvaron, úgyhogy éppen csak hazaszaladhattam valamit enni, s elbúcsúzni, mert 11 óra után már ismét kint kellett lennem a pályaudvaron.

Ilusomat nagyon kértem – és ezt ő belátta, helyeselte is –, hogy ne kísérjen ki az állomásra, vegyünk búcsút egymástól lakásunkban, nyugodt, higgadt, Istenben bízó lélekkel, ne nehezsítsük meg egymás helyzetét az amúgy is nehéz órákban. Ilus nagy lelki erővel, leküzdvé sirását valóban így búcsúzott el tőlem, én pedig csak arra kértem a jó Istent, adjon néki továbbra is ilyen erős szívet, nekem pedig azt a kegyet, hogy épségben vagy csak gyógyítható sebbel térhessek haza. Ha pedig ez nem lehetséges, akkor inkább essem el katonáim közt harc közben, s ne térjek nyomorék emberonként haza.

Előzőleg délután 4 órakor megkaptam a tüzérségi szertárból a felszerelésemhez tartozó robbanóanyagot (35 kg ekrazitot a hozzávaló gyújtó szerelékekkel együtt két háti kosárban pakkolva). Elindulásunkkor az osztagom rajtam kívül a következő emberekből állott: helyettesem, Hajdu őrmester, 8 altiszt, 48 közbíró, egy lovász, a tisztiszolga, egy hátsólov és egy málhás ló.

Az ezred létszáma hozzávetőleg a következő volt. Ezredparancsnok: Boyer Ágost ezredes,⁴² segédtszije Horváth Gyula kapitány.⁴³

³² Ezredutászoztag. (ném.)

³³ Osztag. (ném.)

³⁴ Utászfelszereléshez. (ném.)

³⁵ Hajdú Béla, vitéz (1886–1937 u.) civilben tiszakeszi kereskedő, a kassai 34. gyalogezred tisztihelyettese, őrmester, 1914-től Markó Árpád (mint ő maga fogalmazott) „helyettese”, szállás-előkészítője.

³⁶ A kassai 34. gyalogezred lögyakorlatait hagyományosan a kassai hliniki lőtérre tartották.

³⁷ Menetparancsot, menettervet. (ném.)

³⁸ Zászlóalj. (ném.)

³⁹ Ezredtörzs. (ném.)

⁴⁰ Géppuskás osztag. (ném.)

⁴¹ Utászoztag. (ném.)

⁴² Életrajzi adatai közelebbről nem ismertek, a kassai 34. gyalogezred ezredtörzsének volt a parancsnoka 1914–1918-ban.

⁴³ Horváth Gyula (1877–1932) 1912-től százados, a kassai 34. gyalogezred ezredsegédtszije (1914–1915), 1918-tól őrnagy, 1932-ben tábornok.

I. Bataillon (lovag Lindner Gusztáv őrnagy)⁴⁴
 III. Bataillon (vezekényi Marzsó Tibor alezredes, cs. és k. kamarás)⁴⁵
 IV. Bataillon (nemes Kraus József őrnagy)⁴⁶
 az I. II. és IV. számú géppuskaosztag és ezredutászosztag⁴⁷
 Összesen 95 tiszt
 3200 ember
 51 hátsó ló
 80 málhás ló
 13 mozgókonyha
 12 lövészeres kocsi
 13 proviant kocsi
 8 málhás kocsi
 1 szerszám kocsi
 Összesen kb. 48 szekér (részint négy, részint két fogatos).

Augusztus 9-én éjjel után hagytam el a második transzporttal szakadó esőben Kassát. Az állomáson dacára a késő éjjeli órák nagy és lelkes tömeg ünnepelte harcba vonulásunkat. Éjjel 1 óra körül hagytuk el a pályaudvart lelkes hangulatban, a jövőben a hadiszerecsénkben bízó reménységgel.

Az ezredtörzs tisztjei számára egy vagon (I. és II. osztályú szakaszokkal) volt a szállítmányban [biztosítva]. Nem nagyon kényelmesen ugyan, de elég jól elhelyezkedtünk négy-négy-négyen egy szakaszban. Négyen nemdohányzók összeállottunk egy szakaszba, aludni persze alig lehetett. Reggel 3 órakor értünk Legenye-Mihályiba,⁴⁸ ahol 5 órát (reggel 8-ig) kellett vesztegelnünk. Megreggelítettünk, s ez a hosszú idő elég érdekesen telt el, mert az állomáson állandóan volt látnivaló. Tele vonatok jöttek-mentek élelmi-cikkkel, katonai árukkal, azután Galícia⁴⁹ felől jött egy transzport (pár ezer ember) népfelkelő, akiket mint politikailag gyanús és megbízhatatlan embereket őrizet alatt a háború kiütésekor Magyarországra szállítottak, ahol aratási munkára lettek felhasználva. Hogy az időt még amúgy is rövidítsük, kiszálltunk az ezredzenekarunkkal a vagonokból, s a peronon játszottuk [öket], amíg csak ránk került az indulás sora. Miután még vonatunkhoz csatoltak nyolc tábori kenyérsütő kemencével megrakott kocsit, végre reggel 8-kor elhagytuk Legenye-Mihályit.

További utunk igen kellemesen folyt le. Az állomásokon mindenütt nagy ovációval, lelkesedéssel fogadtak, a nagyobb helyeken, mint Töketerebes, Nagymihály⁵⁰ stb. mindenütt úri hölgyek jöttek vagonunkba, s virágokkal s enivalókkal halmoztak el.⁵¹

Délután 2 óra körül értünk Mező Laborcra.⁵² Mivel a vasúti vendéglőben már nem lehetett egy falatot sem kapni, a mozgókonyhán főzött ebédünket fogyasztottuk el. Kétórai pihenőnk alatt ismét sok érdekeset lehetett látni. Több katonatranszporttal találkoztunk. Osztrák ezredek, melyek Pesten átvonulva fel voltak díszítve magyar nemzeti színű szalagokkal és zászlókkal, a Linzi 14. gyalogezred⁵³ vasúti kocsijai telefirkálva krétával, többé-kevésbé szellemes mondásokkal, mint:

⁴⁴ Lányi Lindner Gusztáv, vitéz, lovag (1867–1937 u.) tábornok, 1889-től a kassai 34. gyalogezred őrnagyja, századosi rangban ezredsegédtiszt (1906–1914).

⁴⁵ Marzsó Tibor, vitéz, verebélyi (1865–1925) cs. és kir. kamarás, tábornok, 1914-től alezredesi, 1916-tól ezredesi rangban a 34. kassai gyalogezred utolsó ezredparancsnoka.

⁴⁶ Kraus József (1868–1937 u.) nemes, 1890-ig a bécsi helyi akadémia növendéke, 1901-től százados és a kassai 34. gyalogezred 15. századának parancsnoka, 1914-ben őrnagy, 1915-től alezredes, 1918-ban ezredes.

⁴⁷ Az ezredtörzs és a zászlóalj parancsnokainak és tisztjeinek részletes felsorolását lásd: A 34. gyalogezred története, 36–37. o.

⁴⁸ Legenye-Mihályi: Legenye, Zemplén vármegyei település, ma Luhýňa, Szlovákiában.

⁴⁹ Galícia volt a Habsburg birodalom legnagyobb, legnépesebb és legészakibb tartománya 1772 és 1918 között, Lemberg (Lwów, Lviv, Lvov, magyarul: Ilyvó, ma Львів Ukrajna területén) fővárossal.

⁵⁰ Töketerebes: Zemplén vármegyei település, ma Trebišov, Szlovákiában; Nagymihály: Zemplén vármegyei település, ma Mihalovce, Szlovákiában.

⁵¹ Az ezred a felvonulási tervek szerint az orosz hadszíntérre került, gyülekezési és megindulási körlete a Przemysl-i erődötől (lásd a továbbiakban) délre eső területen volt. Lásd: A 34. gyalogezred története, 38. o.

⁵² Mezőlaborc: Zemplén vármegyei település, ma Medzilaborce, Szlovákiában.

⁵³ Az 1733-ban alapított, linzi állomáshelyű Cs. és kir. felsőausztriai 14. sz. „Ernst Ludwig Großherzog von Hessen und bei Rhein” gyalogezred.

„Russland mit Serbien – werden bald sterben”.⁵⁴ Vagy: „Du armer König Peter⁵⁵ – die Prügel kommen später”.⁵⁶ – Egy ügyesen rajzolt, II. Miklós cár⁵⁷ hasonlító gorilla, alá írva: „Der Zar in Civil”⁵⁸ stb. stb.

Mező Laborcon a pálya emelkedése miatt vonatunkat két részre osztották. Délután 4 órakor indultunk innen. Gyönyörű erdős hegyvidéken kapaszkodva este 6 óra felé értük el a magyar határt a lupkói⁵⁹ alagútnál. Az alagút bejáratánál egy kis erődítmény népfelkelőktől megszállva mutatta, hogy háborús világot élünk. A vonat mentén minden hídnál, alagútnál katonai őrk állottak már hetek óta. Az alagutat elhagyva Galícia földjén néhány nyomorúságos lengyel falut érintettünk, míg végre este 8-kor egy nagyobb állomásra – Zagórz⁶⁰ – futottunk be. Restauratio⁶¹ hiányában igen jól esett a hideg felvágott, s egy pohár bor, amit egy természetes lengyel hölgy borsos áron egy bódében az állomás közelében árult.

Első parancsunk úgy szólt, hogy Chyrówban⁶² leszünk kivagonírozva. Azért odaérkezésünk előtt – hajnali 4 órakor – készen állottunk a kiszállásra. Chyrówban azonban az állomásfőnök tört németességgel tudatta, hogy tovább lettünk irányítva Przemyslig.⁶³ Együttal lelkesedéssel tudatta az első harctéri jelentéseket, melyek szerint „unsere Aufsteher”⁶⁴ – ahogy ő a lengyel felkelőket nevezte – az oroszok egy betört csapatát állítólag megverték, és egy 700 főből álló cserkészcsoporthoz állítólag szintén nagy győzelmeket aratott kozák csapatok felett, ami – mint utóbb kiderült – részben igaz is volt. Tovább vonatkoztunk tehát Przemysl egyik külső állomásáig, Przemysl-Bakońcyczig,⁶⁵ ahol reggel 6-kor vonatokat egy mellékvágányra tolvá tudatták, hogy kiszállhatunk. Ez azonban nem ment könnyen, mert a sorompók telve voltak lisztes zsákokkal s egyéb rakományokkal, úgy-hogy a lovainkat és kocsijainkat nem lehetett a vagonokból kiszállítani, s így délelőtt 10 óra lett, mikor a tulajdonképpeni kivagonírozást megkezdhattuk. Időközben Przemyslből kiérkezett ezredünk egy kapitánya, Veigl kapitány,⁶⁶ aki pár nappal előbb Kassáról mint szállásrendező előre lett kiküldve, s hozta a parancsot, mely szerint a VI. hadtest gyülekezési helyéül a Przemysltől északra fekvő fálvak vannak kijelölve. Az ezred Nienowice⁶⁷ faluba került, előreláthatólag 8–10 napig fog ott maradni, [míg] Galíciába felérkezik, s elhelyezkedik a hadműveletekre nézve legelőnyösebb csoportosításban. 10 órakor megkezdtük tehát a kivagonírozást, s 12 órára az ezred menetre készen állott. Sokat mulattunk a stábhöz beosztott két tartalékos katonai lelkesen (Frimmer János *római katolikus* és Kovács József *református*⁶⁸), akik ekkor ültek először életükben lovon. De mindketten igen kedves, jó humorú, s tréfát értő, fiatal emberek lévén maguk is tréfásan fogták fel a szokatlan helyzetet, s mondhatom annyira belejöttek a lovaglásba, hogy később bátor és a körülményekhez

⁵⁴ Oroszország Szerbiával hamarosan elpusztul. (ném.)

⁵⁵ Péter, I. (Petar Karadorđević) (1844–1921) 1918-tól a szerbek, horvátok és szlovének királya.

⁵⁶ Te szegény Péter király, a verés még csak eztán jön! (ném.)

⁵⁷ Miklós, II. (Nyikolaj Alexandrovics Romanov) (1868–1918) 1917-ig Oroszország cárja, Lengyelország és Finnország nagyhercege.

⁵⁸ A cár civilben. (ném.)

⁵⁹ Lupkó: falu a mai Lengyelország egyik legdélibb részén a szlovák határtól kb. 2 km-re.

⁶⁰ Zagórz: ma Lengyelországban található város.

⁶¹ Itt: ellátás, ételmezés. (lat.)

⁶² Khyriv, Chyrów, ma Xyryv Ukrainában.

⁶³ Ma Lengyelországban található település és annak erődje. A Przemysl-i erődrendszer egyike volt Európa három legnagyobb erődjének (Antwerpen és Verdun után). Építése a krími háború idején (1853–1856) kezdődött meg, a galíciai városok megerősítésének céljából. Tervezését 1873-ban fejezték be, pénzügyi okokból az erőd építése soha nem fejeződött be. 1914-ben Przemyslnak három védelmi vonala volt, de csak a belső (mintegy 45 kilométer hosszú, 21 nagyobb erődítményből álló gyűrű) volt megfelelően előkészítve a háborúra. 1914. augusztus 14–18. között 27 ezer munkás kezdte meg kiküszöbölni a hiányosságokat, több ezer kilométer futóárkot ástak, új aknamezőket telepítettek stb. Az erődrendszer 1914 szeptembere és 1915 márciusa között két orosz ostromot élt át, azt mintegy 130 000 fős, zömében magyar katonákból álló védősereg védte. Az 1914–15 telén lezajlott felmentési és kitorési kísérletek kudarca, az élelmiszerkészletek kimerülése, s az erődök felrobbantása után 1915. március 22-én védői átadták az oroszoknak. A 120 000 főre apadt védősereg a cáriak fogságába esett.

⁶⁴ Helyesen: Aufständische. A mi „felkelőink”. (ném.)

⁶⁵ Bakońcycze ma Przemysl egyik kerülete.

⁶⁶ A visszaemlékezésekben csak itt fordul elő, közelebbit nem tudunk róla.

⁶⁷ Ma Lengyelországban található település a Wisznia folyó partján.

⁶⁸ Frimmer János: a kassai 34. gyalogezred tartalékos katonai lelkesze, 1932-ben a Heves megyei Balaton község plébánosa volt, társáról közelebbit nem tudunk.

képest jó lovasokká váltak. Sajnálatainkra Kovács református lelkész pár nap múlva a 25. ezredhez helyezték át, Frimmer „szent atyánkban” (ahogy hívtuk) azonban mindig igen kellemes, előzékeny bajtársat nyertünk, Nienowicében elvállalta a tisztí étkezdénk vezetését is, közmegelegedést aratva. A menet Przemysłtól Nienowicéig (kb. 40 km) igen fárasztó volt. Déli forráságban indultunk útnak, a legénységen új ruha, új cipő, a bevonult tartalékosok tréning nélkül sokat állottak ki. Miután ½ 3-kor Walava⁶⁹ nevű faluban tartottuk ebéd-pihenőnket, *délután* 4-kor folytattuk utunkat Nienowice felé, ahova este 8 órakor értünk. Útközben parancsot kaptam egy hídnál – melyet Pioniersapatok Barycz⁷⁰ falu közelében a San folyón⁷¹ vertek – kiegészítési munkálatokat végezni, mire azonban odaértünk, már erre nem volt szükség. Nienowicébe érve a legénység sátortáborot ütött a falu szélén, mi pedig a faluban kerestünk a sötétben lakást. A Regimentsstab részére lefoglaltuk az iskola három tantermét (a tanító konyháját is átengedte), szalmát hozattunk. Pár falatot elköltve a hálószakomba bújtam, s kitűnően aludtam másnap reggelig.

(...)

Mint pioniertiszt Nienowicében a rendes gyakorlatokon kívül még külön feladatokkal is meglettem bízva. Mindjárt második nap a Wisznia folyó⁷² egyik részén kellett az összes hidat megvizsgálni, gázlókat keresni, s kipróbálni. Máskor egy észak felé terjedő nagy mocsáron kerestem átjárókat. Egy ízben pedig a távolabb eső San folyóhoz lettem kiküldve hidak és főleg gázlók konstatalása⁷³ céljából. Ennél az alkalomnál majdnem rosszul jártunk. Belejutottunk a San egyik holtágának vélt régi mocsaras medrébe, lóháton hasig süppedtem már bele, embereim nagy része is térdig beragadt már, de sikerült valahogy kikászálódni a sárból. Mivel visszafelé a már megtett úton hazatérve igen nagy kerülő lett volna, s ránk sötétedett volna az est, inkább a veszélyesebb, de rövidebb utat választottam. Szerencsére sok keresés után találtak az embereim egy rozoga csónakot a sás között, négyenként átkeltünk vele a folyón, igaz, hogy míg a túlsó partra értünk mindig tele lett vízzel, de azért ép bórrel jutottunk mindnyájan haza. Igen jó gyakorlatok voltak ezek a legénység részére. Mert habár ezen a vidéken ellenséges patrouillokat⁷⁴ még nem igen várhattunk, mégis mindenkinek oly elővigyázattal kellett dolgozni, mintha az ellenség bármely percben meglephetne, s végül a fálvak lakosságában sem lehetett feltétlenül bízni.

Augusztus 12-én délben éppen ebédhez akartunk ülni, mikor egy autón berobogott az iskola elé hadseregearancsnokunk, lovag Auffenberg gyalogsági tábornok, a 4. hadsereg parancsnoka,⁷⁵ s összehívva az egész tisztikart lelkesítő beszédet intézett mindnyájunkhoz kifejtve, hogy ez a háború, amibe indultunk, tulajdonképpen egy büntetőexpedíció az igazság érdekében. A Monarchia nem vágyik területháborításra, tisztán az oroszok nagy hatalmi állását kívánjuk megrendíteni azért, hogy legyőzni akarjuk őket azon aljas cselekedetükért, hogy az orgyilkos szerbekkel azonosítják magukat. Auffenberg mindnyájunkra jó benyomást tett, élénk, őszbe vegyült, alacsony ember, nagy határozottsággal beszélt, sokat közülünk boszniai szolgálatának idejéből személyesen ismert.⁷⁶

Más napokon a többi feljebbvalónk is meglátogatott, s augusztus 14-ére a hadtestparancsnok, Borojević Svetozar gyalogsági tábornok mondta be magát szemlére. Borojevićet Kassáról nagyon jól ismertük, szolgálattalag s privátim is nap-nap mellett találkozhattunk, s mindnyájan igen szerettük, tiszteltük, mert kiváló katonának bizonyult, igen belátó, nagyszabású hadvezéri tehetség, s nagyon kellemes előjáró volt mindig. Testileg is korához képest igen szívós és mozgékony (minden nap ezredkeretünkben teniszezett kitűnően), szóval minden tekintetben hadvezérnek alkalmas, erélyes

⁶⁹ Walava: falu a mai Lengyelország déli részén.

⁷⁰ Barycz: ma Lengyelország területén, a San folyó (lásd a következő jegyzetet) jobb partján található település.

⁷¹ A San, ukránul: *Сян* Ukrajnában és Lengyelországban folyik, a Visztula jobb oldali mellékfolyója. Kb. 433 km hosszú, a Kárpátokban ered.

⁷² Az említett San folyó mellékfolyója, annak alsó szakaszán torkollik bele, Przemysłtól délre.

⁷³ Konstatal: megállapít, kijelent (lat.). Szótévesztés, helyesen: konstituál, azaz helyreállít (lat.).

⁷⁴ Járőröket. (fr.)

⁷⁵ Auffenberg, Moritz Freiherr von Komarow (1852–1928) gyalogsági tábornok, 1911–12-ben cs. és kir. hadügyminiszter, majd hadsereg felügyelő Bécsben. 1914 augusztusában és szeptemberében a cs. és kir. 4. hadsereg parancsnoka az orosz fronton, majd felmentették a világháború végéig és szabadságolták. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagykok.* Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Balla* 2010.) 64–66. o.

⁷⁶ A beszédet megemlíti: *A 34. gyalogezred története*, 38. o.

egénységnek ismertük. Várakozásunknak meg is felelt, harcokban igaz, hogy sokat követelt, de mindig nagyon szépen vezetett bennünket, teljesen megbíztunk benne, s őszintén sajnáltuk, mikor a hadjárat megkezdése után, hadseregarancsnokká történt kinevezése után elhagyott minket. Augusztus 14-én reggel 7 órákor készen várta az ezred a Korpskommandáns⁷⁷ megjelenését a falu szélén elterülő tágas tarlón. Mondhatom, hogy impozáns és festői látvány volt, szép ezredünk teljesen új ruhában és felszereléssel, teljes hadi létszámban, kibontott régi zászlónkkal, sapkáinknál zöld lomb – gyönyörűen nézett ki. Boroević nagy kíséretével először ellovagolt a front előtt. Azután öszszegyűjtve tisztikarunkat rövid katonás beszédet intézett hozzánk, gratulálva először ezredünknek „[zum] brillianten Aussehen des Regiments”,⁷⁸ azután hivatkozva ezredünk szép múltjára beszédét azzal végezte: „Ich fühle mich glücklich Euer schönes Regiment unter mir zu haben!”⁷⁹ – Mindnyájunk megilletődésére ezen utolsó szavakat nála szokatlan ellágyulással, s pár könnyel szemében mondta, azután hirtelen elfordítva lovát ellovagolt – úgy látszik [azért], hogy ne vegyük ezt észre, de éppen ebből láttuk és éreztük, hogy ez nála nem üres frázis volt, s tudom, hogy mindnyájan magunkban megfogadtuk, hogy ennek a bizalomnak meg fogunk felelni. A történetek bizonyítják, hogy így is lett.⁸⁰

Augusztus 17-én egy ezredgyakorlat után véletlenül szembetalálkoztunk brigade társunkkal, a losonci 25-ös ezreddel.⁸¹ nagy éljenzéssel és lelkesedéssel üdvözöltük egymást az egész hosszú egymás mellett elmarsolás közben.

Délutáni parancsban volt, hogy Ófelsége a hadra kelt sereg tisztjeinél a szolgálati jelvényt (nálunk tehát a Feldbindét⁸²) eltörölte. Ez igen üdvös intézkedés volt, a mai modern háborúban igen fontos, hogy a tiszt ne legyen a legénységtől megkülönböztethető (még így is feltűnő nagy volt a tiszt veszteségek százaléka). Nienowicén láttuk az első hadi aeroplanokat repülni. Közben jött a hivatalos hír az első nagy német győzelmekről, s a mi hadseregünk első ütközeteiről,⁸³ a Deutschemeisterek⁸⁴ nagy veszteségéről. A szerbiai harcokról jóformán semmi értesülést nem kaptunk.⁸⁵ Időközben Przemyslbe érkezett főparancsnokunk, Frigyes főherceg, báró Conrad altábornagy vezérkari főnökével, s Károly Ferenc trónörökössel.⁸⁶ A trónörökös Kassán autózott át kétszer, s mind a két ízben inkognitó kíséretével a Littmann pilseni sörarszékében⁸⁷ ebédel.

Augusztus 18-án Ófelsége születésnapját⁸⁸ tábori misével és eskütétellel ünnepeltük meg. A Nienowice–Satub⁸⁹ közötti legelőn állott fel az ezred. A front előtt rögtönzött tábori oltár és szószék. Katolikus papunk misézett, majd a református pap szónokolt igen szépen. Ezután az egész ez-

⁷⁷ Hadtestparancsnok. (ném.: Korpskommandant.)

⁷⁸ Az ezred briliáns kinézetéhez. (ném.)

⁷⁹ Szerencsésnek érzem magamat, hogy az Önök szép ezrede alá tartozik! (ném.)

⁸⁰ A sikerült szemlélet említi: A 34. gyalogezred története, 38. o.

⁸¹ A losonci 25-ös gyalogezredet 1672-ben alapították losonci állomáshelyül: cs. és kir. 25. sz. „Edler von Pokorny” magyar gyalogezred, a VI. hadtesthez tartoztak, mint a kassai 34. gyalogezred.

⁸² Itt: karszalag. (ném.)

⁸³ Lásd a 85. lábjegyzetet!

⁸⁴ Az 1696-ban alapított, 1896–1914 között bécsi állomáshelyű cs. és kir. 4. sz. Alsó-ausztriai „Hoch- und Deutschmeister” gyalogezred, Szerbia ellen sikertelenül között a háború kitörésétől 1914. decemberig.

⁸⁵ A német csapatok augusztus 4-én átlépték Belgium határát és hozzáfogtak a Schliffen-terv megvalósításához (gyors sikereket kívántak elérni nagy haderő bevetésével Franciaországgal szemben, a védelmi vonalak megkerülésével Belgiumon keresztül). A Szerbia elleni augusztusi–szeptemberi (illetve később decemberi) támadások minden fronton kudarcot vallottak, a cs. és kir. hadsereg csapatait a Duna és a Száva vonaláig szorították vissza.

⁸⁶ Frigyes főherceg: Frigyes, Habsburg-Tescheni (1856–1936) osztrák főherceg, magyar herceg, cs. és kir. tábornagy, a Monarchia haderejének főparancsnoka 1914–1917 között; Conrad altábornagy: Hötendorf, Franz Conrad, gróf (1852–1925) cs. és kir. tábornagy, 1906–1907-ben a monarchia haderejének vezérkari főnöke; Károly Ferenc trónörökös: Károly, IV. Habsburg-Lotharingiai, boldog (1887–1922) 1916-tól I. Károly néven osztrák császár, IV. Károlyként magyar király.

⁸⁷ Littmann Sándor (†1944–45 k.) kassai bornyagykereskedő Fő utca 10. sz. alatt lévő sörarszékében Kassán.

⁸⁸ I. Ferenc József születésnapját.

⁸⁹ Satub nevű települést vagy földrajzi nevet Nienowice térségében nem sikerült azonosítanunk, vagy Stubiencsokról, vagy Stubnóról van szó, mindkét település ma Lengyelországban található; egymáshoz közel esnek.

red (az előírásokhoz híven) újjólag fel lett esketve, a zászlót a front elé hozták. Zsedényi kapitány⁹⁰ az emelvényről hangosan előolvasta az esküt (az egyszerűség és jobban mondva célszerűség okáért csak egy nyelven: magyarul), amit mindnyájan, az egész ezred hangosan ismételt. Ha az Öregúr⁹¹ Bécsben megérezte volna, hogy úgy, mint mi, abban az órában az orosz és szerb határokon álló egész hadserege mennyi igaz és őszinte meggyőződéssel, mondhatnám vitézségi fogadalommal s talán szinte gyöngéd áhítatossággal gondolt rá, azt hiszem ez lehetett volna életének legszebb pillanata, s a mi méltó válaszuk a megható kiáltványára: „Népeimhez” – „Mindent megfontoltam és meggondoltam.”⁹²

Augusztus 19-én reggel be lettem osztva a 2. számú linzi Pionierbataillon⁹³ 3. századához embe-reimmel, egy nagyobb útépitést kellett végrehajtanunk. Először egy nagyobb erdőrészt kellett kiir-tanunk. Mikor már kb. 3–4 holdat letaroltunk, jött a parancs:⁹⁴ mindent abbahagyni. A pionierszázad továbbmarsolt, mi pedig, az ezred, készülődünk, mert a délután vagy éjjel folyamán megkezdődik az általános előnyomulás az orosz határon való betörésre. Ebéd után tehát parkoltunk,⁹⁵ s vártuk türelmetlenül az indulási parancsot.

Összes holmimat három hasonló részre osztva csomagoltam el úgy, hogy mindenik részt (bár-melyik is kerüljön közelembe) önállóan használhattam. A rajtam lévő ruhákon és zsebeim, s tér-képtáskám tartalmán kívül a nyereg táskámban volt egy teljes garnitúra ruhanemű, toilette-szerek, csokoládé, konzervek, kötözőszerek, citromsav, s más szükséges apróságok. Ugyanezek a holmik voltak bővebb kiadásban a legényem, Fazekas János⁹⁶ hátán lévő táskámban, azon felül a hálózsa-kom és egy lóden körgallér. Összes többi holmim, egy garnitúra felsőruhával stb. a trénnél a málhás kocsin lévő kofferomban. Köpenyegem egy gumigallérral, s a triaderem tokja (magát a Göerz-távcsövet⁹⁷ napközben tok nélkül a nyakamban hordtam) a nyeregre volt felpakkolva. Kardomon kívül magamon csupán még ismétlőpisztolyomat hordtam 30 patronnal. Ez a pakkolási mód és egyáltalában a Kassáról magammal hozott teljes felszerelésem igen praktikusnak bizonyult, kivéve, hogy az összes konzervemet, csokoládét, magamnál kellett volna hordanom, mert ezekre lett volna a legnagyobb szükségem. Legényem ellenben sokszor a tűzben gyáván hátramaradt, s a málhás szekéren lévő kofferemet ettől a naptól fogva csupán csak egyszer láttam rövid félórára. Legé-nyemmel általában, s lovászommal is sok bajom volt. Legényem máskülönben is hanyagul végezte szolgálatát körülöttem, úgyhogy Kassára való visszatérésem után bevonultattam egy századhoz, s magamnak más legényt választottam.

19-én egész délután és este izgalommal vártuk az indulási parancsot, de az csak éjjel 2 órakerkezett.

Az indulási parancs sorai között ki lehetett olvasni, hogy egy nagyobb orosz csapatot Rava-Ruska⁹⁸ felé betörést tervez, ennek megghiúsítására lettünk mi, a Kassai VI. hadtest (Borojević) erőltetett menetekkel előretolva. Célunkat el is értük, mi hamarabb léptük át az orosz határt mint ők, s saját földjükön kényszerítettük őket ütközetbe bocsátkozni, s augusztus 31-én öt hadtestüket győ-zedelmesen visszavertük. Ez volt a Komarow–Tomaszowo–tyszowói⁹⁹ csata, amelynek magyát mi, a VI. hadtest képeztük. Hajnali 4 órakerkezett el Nienowicét. A 27. *Infanterie* Trupp Divisio¹⁰⁰

⁹⁰ Zsedényi József (1869–1937 u.) –1892-től a kassai 34. gyalogezred hadnagya, 1914-ben századparancsnok, orosz fogságba kerül, de 1915 elején kiváltják, 1915–18-ban zászlóaljparancsnok az 51. gyalogezrednél, 1916-tól alezredes.

⁹¹ Ti. Ferenc József császár.

⁹² Mindezt megemlíti: A 34. gyalogezred története, 38. o.

⁹³ Az 1893-ban alapított, linzi állomáshelyű 2. sz. utászászlóalj.

⁹⁴ Aznap délben. Lásd: A 34. gyalogezred története, 38. o.

⁹⁵ Itt: várakoztunk.

⁹⁶ 1906–1914 vége között Markó Árpád tisztii legénye.

⁹⁷ Göerz-távcső: Goerz, Carl Paul (1854–1923) üzletember, optikus, „Österr.–ungar. optische Anstalt C. P. Goerz” nevű üzemében, a róla elnevezett távcső gyártója. Bécsben és Pozsonyban voltak üzletei a Monarchiában.

⁹⁸ Rava-Ruska: ma Рава-Руська, település Ukrajnában a lengyel határtól 6 km-re.

⁹⁹ A szakirodalomba komaróvi csata néven vonult be, az oroszban tomaszowói csata néven említetik. Az 1914. augusztus 26. és szeptember 2. között zajló csatát a továbbiakban Markó Árpád részletesen ismerteti „alulnézetből”. Komarow: ma Komarów-Wies, Tomaszow: ma Tomaszów-Lubelski és Tyszowce: helyesen Tyszowo ma lengyelországi települések.

¹⁰⁰ Helyesen: Division. (ném.) Hivatalos neve: cs. és kir. 27. gyaloghadosztály.

(lovag Gerstenberger altábornagy¹⁰¹) két menetoszlopban vonult előre. Mi, az 53. Brigade (dandár) (Urbarz generális¹⁰²), mely állott a 34., 25. gyalogezredekéből, a 29. vadászászlóaljából, egy hegyi tüzérosztályból,¹⁰³ azután kellő számú lovasságból stb. egy úton vonultunk. Az utak, amelyeken az egész háború tartama alatt jártunk, borzasztó rosszak voltak. Műút alig került szemünk elé, s még a legjobb országút is, ha rajta egy hadtest az egész trainjével átmarsol (különösen esős időben), rövid időn belül használhatatlanná válik. Roppant kő hiány uralkodik Galícia e részében, a házak is mind fából vannak építve, a talaj mocsaras vagy homokos, ehhez képest tehát vagy mocsárban vagy pedig térdig érő, fehérés liszt-szerű porban gázoltunk, ami az előrejutást, különösen a járműveknek, roppant megnehezítette. A mars nehezen ment. Az elővédnél beosztott utász szakasz nehéz szekerei minduntalan elakadtak, s feltartóztatták a menetet. Délben ½ 1-kor majdnem hat órai mars után Hryckowába¹⁰⁴ értünk. 12 óráig pihenő volt parancsolva, s menage¹⁰⁵ kiosztás. Mivel azonban tábori konyháink nem bírtak előrejutni, kénytelenek voltunk ebéd nélkül továbbmarsolni, s délután 4 óra 30-kor éjjelező helyünkre, Drohomysl¹⁰⁶ faluba értünk. A legelső házat lefoglalva a *Regimentsstab* részére a legényem egy csűrbe beszorult, összes lovunkat egy másikba beállítottuk, magunk pedig – az ezredes, két kapitány, három főhadnagy, két kadét, a doktor, két pap – egy üres szobában azonnal lefeküdtünk. Este 9-kor felköltöztek, hogy a megérkezett mozgókonyha, persze a délre készített leves és hús este 9-kor nem volt már valami nagy delicatesse,¹⁰⁷ de jól esett, különösen azután a legénységi feketekávé, mely kitűnő ital, az egész hadjárat alatt sokszor egyedüli, de mindig nagyon jó táplálékunkat képezte. Az út, amelyet ezen a napon megtettünk, 40 km volt.

Másnap már könnyebb napunk volt. Reggel 4 óra 30-kor volt Abmarsch,¹⁰⁸ s már délelőtt 9 óra után helyünkre értünk, egy dombtetőn Dąbrowa¹⁰⁹ nevű tanyánál ütött az ezred táborát, mi, a *Regimentsstab* egy kertben. Szép időben sátorban aludni nagyon kellemes volt. Nagy örömmel vettük a délben érkezett parancsot, mely szerint a holnapi napot is Dąbrowán tölthetjük, mivel a rossz utak miatt a train nagy része egy napi járóföldre lemaradt,¹¹⁰ minden csapatnak ezt be kell várni. A mi szekereink, hála proviant tisztünk, Utczás hadnagy¹¹¹ erélyes vezetésének már délután megérkezett, így hát két napig semmiben sem szenvedtünk hiányt. Reggel útközben nekem még külön munkám akadt, a losonci 16. tüzérezred¹¹² egy helyen egy gázlóban megrekedt egyik ütegét kellett embereimmel a mocsárból kiségetni.

Délben 1 órakor (3 óráig) nagyszabású napfogyatkozásban¹¹³ volt részünk. Furcsa dolog volt nagyon, majdnem esti szürkület fogott körül, néhány csillagot tisztán lehetett látni, a természet nyugodt képe egészen megváltozott, valami nyomasztó hangulat volt a levegőben, a madarak örült vijjogással repdestek ide-oda, a lovak nyugtalanokdni kezdtek. Legénységünket idejében, korán kioktattuk efelől a természeti tűnemény felől, babonás emberek könnyen rossz ómennek vehették volna. Embereimmel megtárgyalva a dolgot közösen megállapodtunk abban, hogy ez csupán csak az oroszok pusztulását jelentheti – ebben azután mindnyájan megnyugodtunk.

¹⁰¹ Gerstenberger von Reichsegg und Gerstberg, Friedrich Valentin Ritter (1860–1920) címzetes lovassági tábornok. 1913 decemberétől a cs. és kir. 27. gyaloghadosztály parancsnoka Kassán, majd 1914. augusztus elejétől az orosz fronton szolgált. 1914. október elején felmentették, 1914. december 1-jén nyugdíjazták. 1915 novemberé és 1918 decemberé között katonai parancsnok Pozsonyban. *Balla* 2010. 138–139. o.

¹⁰² Urbarz, Ignaz Adolf (1863–1951) osztrák–magyar katonatiszt, 1916-tól altábornagy.

¹⁰³ 53. dandár: A cs. és kir. 53. gyalogdandár-parancsnokság köteléke. 29. vadászászlóalj: cs. és kir. 29. tábori vadászászlóalj.

¹⁰⁴ Helyesen: Hryckowba. A település Galícia azon részén volt 1914-ben, amelyik ma Ukrajnához tartozik, de ma már nem létezik.

¹⁰⁵ Itt: ellátmány, élelem. (fr.)

¹⁰⁶ Pontosabban Drogomyśl, település a mai Lengyelország területén.

¹⁰⁷ Itt: finomság, ingyencség. (fr.)

¹⁰⁸ Indulás. (ném.)

¹⁰⁹ Dąbrowa: ma Lengyelország területén található falu Komarówtól északnyugatra.

¹¹⁰ Az egész hadtest szekerei és tüzérségének egy része a hadszíntérre vonulás során lemaradt, mert a forró homokban, majd a mocsárban nehezen jutottak csak előre. Lásd: A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹¹¹ Utczás Károly, vitéz (1885–1937 u.) – 1914-től a kassai 34. gyalogezred hadnagya, 1915-től főhadnagy, élelmezőtiszt, 1937-ben nyugalmazott gazdasági százados.

¹¹² A losonci állomáshelyű cs. és kir. 16. tábori ágyúezred (Feldkanonenregiment).

¹¹³ 1914. augusztus 21-én részleges napfogyatkozás volt délután (74–91% körüli).

Másnap reggel parancsot kaptam a Dąbrowa–Radruż¹¹⁴ közötti útszakaszt és az összes hidakat megvizsgálni, s esetleg kijavítani. Szerencsére nem sok dolgom akadt, jelentésemet megírva s elküldve délben 12-kor már otthon voltam.

A délutánt privát kényelmünknek szentelhettük, utoljára borotválkoztam, s váltottam tiszta ruhát.

Reggel 7 órakor keltünk útra. Egy repülőgép (saját hadseregünké) repült fejük felett Oroszország felé, délelőtt 11 óra felé láttuk visszatérni. Ezután majdnem minden nap láttunk egy-két repülőt a fejük felett, csodálatosképpen a mi hadseregünk felett orosz légi jármű nem volt látható. Délelőtt 10 órakor keresztesztük Horyniec¹¹⁵ vasúti állomást, délben 12-kor egy regényes fekvésű falu és görög *katolikus* kolostor, Radruż közelébe értünk, ahol két óra ebédpihenő volt rendelve. A faluból kijött néhány lengyel úrihölgy, lehetetlen kinézetű ételekkel kínálva bennünket; legalább a tejet és kenyeret örömmel elfogadtuk.

A délutáni menet szép hegyes-völgyes úton vezetett. Egy kis patak feletti hidat egy automobil összerombolt, én kaptam parancsot ezt rendbe hozni, s a tűzértséget és traint a patakon átsegíteni. Este 6-ig dolgoztunk, amíg a következő csapat, a 25-ös Pionierabteilung fel nem váltott. Innen azután egyedül marsoltam 50 emberemmel az ezred után, csakis az irányt tudtam körülbelül, hogy merre mentek, s a falu nevét, ahol éjjel lesznek. Térképem nem volt, s így inkább csak ösztönöm és a lábnymok után haladva, szerencsésen este 9-re meg is találtam az ezredet Dębiny¹¹⁶ faluban. Érdekes út volt ez. Sűrű erdőben, mocsaras vidéken,¹¹⁷ egyedül bolyongva 8–10 km-re az orosz határtól minden óvintézkedést megtéve marsoltam. Legényeimmel együtt igen harcias kedvben nagyon örültünk volna, ha egy kozák járőr valahogy belénk botlik, sajnos azonban – habár útközben minden házat, bokrot kikutatunk – nem zavart senki.

Tekintettel a legénység kimerült állapotára, s az ismét lemaradt szekereinkre, 24-ére nem kaptunk továbbnyomulási parancsot, tehát Dębinyben maradtunk. Én délután a közelfekvő hidakat és utakat szemlélttem meg. Ezen a vidéken a lakosság már mindenütt kozák pusztításokról beszélt, a szomszéd kis mezőváros tényleg porig volt égetve. Egyik századunk egy kis erdőben talált egy kozák lándzsát, amit nagy gaudiummal¹¹⁸ hoztak haza. Félelmetesnek kinéző szerszám, kb. 3 méter hosszú, egészen öntött vasrúd (belül üres), igen erős acél három élű (Dreikant) hegygel. Későbbi ütközetekben láttuk és hallottuk, hogy egy igen ügyetlen fegyver, amellyel könnyű elbánni. A szomszéd faluban lévő huszárjaink közül aznap egy őrmester által vezetett patruiel tényleg szét is ugraszott pár kozákok.

Hajnalban ki lettem küldve a szomszéd falunál, Jezkov-Ogrodná¹¹⁹ egy hidat építeni. Javában dolgoztam, mikor egyszerre 8 óra 30-kor a falubeli csapatokban nagy készülődést vettünk észre, s hallottuk, hogy telefonice Divisionsalarm¹²⁰ lett elrendelve. Rögtön abbahagytam a munkát, s siettünk haza Dębinybe, ahol az ezred már útra készen állott. Elmarsoltam arra a helyre, ahol az egész 27. gyaloghadosztályom gyülekezett. Engemet az ezredes az utolsó falunál – ameddig a telefonvezeték tartott – hátrahagyott, hogy az érkező további parancsokat az ezred után vihessen. Ott maradtam tehát egyedül, a telefonállomásnál. Végre körülbelül egy órai várakozás után leirhattam jelentési blokkomba az érkező parancsot, mely szerint az egész 27. divisio azonnal elindul: a parancsban előforduló helységnevekből következtetni lehetett, hogy szándékunkban van ma az orosz határt átlépni. Határozott, áttekintő parancsokat az egész hadjárat alatt soha sem kaptunk, a brigádérostól lefelé mi tulajdonképpen soha sem tudtuk, hogy mi történik körülöttünk, csak mentünk, ha ellenséggel találkoztunk, összeverekedtünk. Ez a nagy titoktartás bár a hemzsegő kémeik miatt talán indokolt volt, de minket igen sokszor és méltán elkedvetlenített, különösen, mikor egy ízben szépen győztünk, s annak dacára visszaparancsoltak, s csak hetek múlva tudtuk meg, hogy miért.

¹¹⁴ Radruż: ma falu Lengyelország területén, lengyel határfalu Ukrajna felé.

¹¹⁵ Ma Lengyelországban, az ukrán határnál lévő egyik település.

¹¹⁶ Dębiny: település, ma Lengyelország területén Horynec-től északra.

¹¹⁷ Ma ezen a területen a Mazovia Nemzeti Park (Mazowiecki Park Krojabrazow) található.

¹¹⁸ Gaudium: öröm, vígasság. (lat.)

¹¹⁹ Jezkov-Ogrod: helyesen Jacków-Ogród, település ma Lengyelországban.

¹²⁰ A hadosztály riadója. (ném.)

A telefonparancsot tehát zsebre vágva a lovacskámnak egy cukrot nyomtam a szájába, s azután vágattam az ezred után. Körülbelül fél óráig tartó galopp, és közben utolértem őket, átadva a parancsot, az egész brigade rögtön elindult; én, hogy szegény Vilmám kihajthassa magát, gyalog.

Minél jobban közeledtünk a határhoz, annál inkább lehetett látni a betörő orosz lovas patrouillők puszításainak nyomait. Egy elég csinos 5–6000 lakosú városkában (Lubycza¹²¹) majdnem valamennyi ház a város kerületén fel volt gyújtva, a vasúti állomás, a városon kívül fekvő gyárak és majorok kifosztva, telegráf elvágva stb. A faluban csupán kaftános zsidókat lehetett látni, akik gyufát osztogattak szét az embereink között, hogy mi is gyújtogassunk Oroszországban, s nagyban éljeneztek minket, magyarokat. A gyufákat, ha nem is ilyen célzattól, de szívesen fogadtuk, mert ebben állandóan nagy volt a hiány.

Este 7 óraker Żurawica¹²² falunál egy szép főúri kastély parkja¹²³ mögött kikanyarodva szemben állottunk az orosz határral, előttünk körülbelül 2000 lépésnyire volt egy lapos domb tetjén egy fenyőerdő, mely a határt képezte. A kastély mögötti réten egy óra pihenőt tartottunk, menázsikiosztást. Érthető izgalommal néztük ezt a fenyőerdőt, s elfeledve, hogy majdnem 12 órát marsoltunk, alig vártuk már a percet, amikor átléphetjük a határt. Este 8-kor útnak indultunk. Nekem a Pionierabteilunggal ezúttal hálátlan és kellemetlen szerep jutott. Én képeztem az ezred utóvédjét a szekerek után, volt tehát dolgom a kátyúba jutott, felfordult, vagy elakadt szekerek kíségetésével. Éjjel 11 óraker elhaladva egy fekete–fehér–narancssárga határoszlop mellett orosz földre leptünk, igen emelkedett hangulatban.

A szekerek mögött csak igen lassan tudtunk előrejutni, az ezredtől ennek következtében elszakadtunk, s amikor oldalról jöve egy egész tüzérezred előttünk keresztbe marsolva elzárta egy időre az utat, az összeköttetést az ezreddel teljesen elvesztettük. Egész éjjel bolyongva, kérdezősködve végre hajnali 3 óra körül egy ezredestől véletlenül megtudtam, hogy az ezredem Majdan Górnyn¹²⁴ falu felé vonult. Reggel 5 óra felé végre egy szép völgybe jutottunk, melynek végén látszott Majdan Górnyn templomtornya. A falu elé érve felejthetetlen látványban volt részem. Tágas legelőn gyülekezett egy egész lovas hadtest egy altábornagy kommandója alatt. Körülbelül 10–12 000 lovas dragonyos, huszár, ulánus, lovas tüzér egy rakáson, gyönyörű látvány volt, éppen indulni kezdtek. Két oszlopra szakadva lovagoltak be Oroszországba, feladatuk lett volna egy nagyszabású betörés és felderítés. Szegények, mint utóbb hallottuk, rosszuk jártak, egy kisebb, rájuk nézve győzelmes ütközet után éjjel az orosz túzérség és lovasság rajtuk ütött, s szétszórta őket. Egyáltalán az egész háború alatt őszintén sajnáltuk lovas csapatainkat. Míg az egész orosz hadsereg, gyalogság, lovaság, tüzérség mind egyforma szürkés zöld ruhát viselt, a mi lovasaink tarka uniformisukkal messzire feltűntek, s azon felül különösen az első időben túlzott bravúrral támadtak mindenütt, pedig a mai modern löfegyverekkel szemben egy lovasroham hiábavaló vállalkozás. Mint magok a lovasisztek sajnálattal konstataáltak, békében igen kis gondot fordítottak a lovasság tűzharcban való kiképzésére, pedig erre lépten-nyomon szükségük volt. Ha már most pl. egy lovascsapat kénytelen volt lóról leszállva tűzharcba bocsátkozni, az oroszok rögtön konstataálhatták a ruhájukról, hogy ezek lovasok, tehát nem hivatásos lövészek, keveset is találtak, így azután az oroszok rendszeren nem rájuk tüzeltek, hanem a hátuk mögött levő lovakra, mire ezek rendszeren örült vágatásban eliramodtak, s a szegény dragonyosok otmaradtak ló nélkül.¹²⁵

Augusztus 26-án reggel 6 óraker megtaláltam az ezredet a falu túlsó szélén táborozva. Mialatt az ezredesnek leadom a jelentésemet, érkezett a Korpskommado parancsa.¹²⁶ Az ellenség előttünk

¹²¹ Lubycza: ma Lubycza-Królewska, Lengyelországban lévő város.

¹²² Żurawica: ma település Lengyelországban.

¹²³ Nem kastély, hanem egy tetszetős, első világháborús erőddé alakított épületegyüttes, amely viszonylag jó állapotban ma is megvan.

¹²⁴ Ma település Lengyelországban Tomaszów-Lubelskitől keletre.

¹²⁵ A 19–25-i események összefoglalása: A 34. gyalogezred története, 38–39. o.

¹²⁶ A parancs tartalma: a 34. kassai gyalogezred avatkozozon be 27. hadosztály a Podhorce községtől északra fekvő dombokon kezdődő harcaiba. Feladatuk az volt, hogy a véres harcokban kimerült 25. és 85. gyalogezredet felváltsák, amire délután került sor (lásd a továbbiakban). Uo. 39. o. Vö. továbbá: *Gerbert Károly*: A kassai VI. hadtest harcai 1914. aug. 25–30. A 4. hadsereg jobbszárnyának válsága a komaróvi találkozói csatában. Harcászati tanulmány a középső és felső vezetés szempontjából. M. kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929. (passim)

kb. 500–600 lépésnyire egy előre elkészített állásban van. A VI. hadtest, élén a mi divíziónkkal megkezdte a támadást,¹²⁷ mégpedig azonnal, a konyhakocsik egy kisebb csapat őrizete alatt egyelőre hátramaradnak. Mivel az én osztagom az egész éjjeli kalandozásban teljesen kimerült, előtte való egész nap és éjjel jóformán semmit sem evett, az ezredes engemet rendelt a konyhák védelmére. Az ezred útra kelt, én pedig a kocsiikkal egy kertben meghúztam magamat, s biztonsági őrköt felállítva, a legénységemnek felváltva megengedtem az alvást. Időközben gyorsan feketekávéfőzettem. Sokáig nem pihenhattünk.

Reggel 9-kor egy huszár hozta ezredesem parancsát, hogy a huszár vezetésével induljunk azonnal az ezred után. A huszár el is vezetett arra a helyre, ahol ő az ezredet tudta, időközben azok azonban már továbbmarsoltak. Ekkor, reggel 8 óra 15-kor hallottam az első ágyúlövést, ettől kezdve sűrű ágyúzás volt hallható, azonban még igen távolról. Az erdők mögött pedig nagy füstoszlopok emelkedtek. Szerencsére ott egy domb tetején találtam a brigadérosunkat, Urbarz generálist, aki megmutatta, hogy az ezred a Tomaszowo felé vezető országúton merre marsolt tovább, még éppen láthatam, amint az utolsó század eltűnt az erdőben. Arra véve tehát utamat, egy lejtőn ereszkedtem lefelé, mikor a szemközti hegyoldalon lévő erdőből egyszerre egy sortűz repült felém, ezt követte még két sortűz, de a golyók mind igen magasan süvítettek el fejük felett. Rögön átkiáltottam (az első lövések dörrénésére) a konyhák előtt lovagló Utczás hadnagynak, hogy siessen le velük a völgybe, mellé parancsoltam őrmesteremet egy rajjal kíséretül, magam pedig azonnal rajvonalba fejlődve nekimentem az osztagommal az erdőnek, ahol a lövések hangzottak. Időközben a tüzelés megszűnt, mire felértünk, az erdőben nem találtunk senkit. Valószínűleg egy kozák patrouille¹²⁸ lehetett, mely ijeszteni akart, s látva kifejlődésünket elvágtatott. Ezen epizód után tovább folytattam utamat a sűrű erdőben,¹²⁹ s nagy öröömre 10 óra körül rábukkantam Novák kapitányunkra,¹³⁰ aki a századával várakozott egy oda érkezendő tüzérvízóra. Csatlakoztam hozzá, legalább legényeim kissé kipihenhették magukat, időközben megérkeztek az elmaradt konyhák is. Ekkor már folytonos erős ágyú- és puskatüzelés hallatszott előlről, s helyünkről triaderrel jól lehetett látni, amint saját harcvonalaunk egy helyen visszavonul. Tényleg jött is arra egy ordonánc tiszt jelentéssel, hogy a harc folyik, saját balszárnyunk ellenben a nagy túlerővel szemben válságos helyzetben van, segítségre van szüksége. A brigadéros ezredünket személyesen akarta odavezetni, időközben azonban másunnal érkezett segély, s így az ezred tulajdonképpen céltalanul lett az erdőben ide-oda vezetve. Nekem sikerült végre őket délután 3-kor megtalálni, nagy örömmel adtam le a konyhákat, kérve a Regimentsadjutánt, hogy lehetőleg maradjon most már el ne küldjenek többet, mert nincs kellemtlenebb, mint elszakadva, térkép nélkül, bizonytalanságban a harc vonal mögött bolyongani.

Délután 4-kor egy huszárkapitány vágatott felénk, hozva az örvendetes hírt, hogy az oroszok visszavonuló félben vannak, s parancsot, hogy az ezred induljon azonnal üldözésekre, a Werechanie¹³¹ falu feletti magaslatra. Azonnal útnak indultunk. Itt láttam először orosz katonákat (öt fogoly), első pillanatra feltűnt mindnyájunknak roppant praktikus sárgászöld uniformisuk. Mindenütt az erdőben marsoltunk, hogy az ellenség, mely a túlsó dombokat megszállva tartotta, észre ne vegyen. Pacolowka¹³² helyiséget elhagyva láttuk először a háború borzalmas nyomait. Először csak elszórt fegyverek, torniszterek¹³³ mutatták, hogy úgy látszik, sebesültek mentek erre hátra, később már bevett dragonyos sisakokból, srappelnyelvélkekből lehetett következtetni, hogy itt már folyt a harc. Az első halott, akit láttam, egy 25-ös baka szép nyugodtan feködt hason, mintha aludna, pár lépéssel odébb egy orosz, fél arcát elvitte egy srappelnyelárból, borzalmas látvány volt. Ezután lépten-nyomon feködtek oroszok és mieink vegyesen, holtan és sebesülve. Láthattuk, hogy itt napközben egy igen heves csata dúlhatott, s [abból,] hogy az ellenséges elesettek a mieinkkel egy

¹²⁷ A hadtest feladata volt, hogy a 27. hadosztály harcába avatkozzék a Podgora (ma Lengyelország) központól északra fekvő dombokon. A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹²⁸ Járőr. (fr.)

¹²⁹ Aznap tehát nem került az ezred harcba, mert a hadosztályparancsnokság tartalék gyanánt az ezredet arcvonala mögötti erdőben visszatartotta őket. A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹³⁰ Novák Pál (1887–1937 u.) – eredetileg özdí váltóőr, majd vasgyári alkalmazott, 1909–1911-ben a kassai 34. gyalogezred altiszteje, 1914-ben ismét bevonul, de év végén, az itt leírt eseményeket követően szabadságot kér.

¹³¹ Werechanie: ma település Lengyelországban, Tomaszów-Lubelskitől északra.

¹³² Pacolowka: helyesen Pańków, ma Lengyelországban, Tomaszów-Lubelskitől északra található település.

¹³³ Katonai hátizsák, málfaszák. (ném.)

helyen feküdtek, következtetni lehetett, hogy itt már kézitusára is kerülhetett sor. A legtöbb halott, különösen, akiket puskaagyó fejlövés ért halálosan, abban a helyzetben feküdt, ahogy a löveg érte. Pechünk volt, hogy éppen erre kellett vonulnunk, s így, még mielőtt magunk ütközetben lettünk volna, a háborúnak evvel a borzalmas hátterével kellett megismerkednünk. Sok emberemen meglátszott, hogy nem jól érzi magát, s magamnak is szükségem volt egy jó pohár konyakra, hogy belső egyensúlyom helyreálljon. Később már sokkal borzalmasabb képek is hidegen hagytak, az ember ilyen körülmények között hamar elfásul, a későbbi harcok után nyugodtan, sőt jókedvűen tudunk elmenni holtak és sebesültek között, sőt, sovány menázsinkat is nem egyszer ilyen környezetben költöttük el igen jóízűen.

Mikor az erdőből kiléptünk, voltunk tulajdonképpen a csata színhelyén. Míg a sűrű erdőben csak egy-egy holttestet láthattunk egyszerre, itt a síkságon élénk tárult az egész aznapi küzdelem eredménye, egy tágas hegyoldal krumpliföldekkel, tele emberi és ló hullákkal, fegyverrel, torniszterrel, s más hadiszerekkel. Közöttük a domb tetején a vitéz losonci 25-öseink lövészárkából még adtak le néha egy-egy lövést a túlsó erdőben visszavonuló oroszokra, más részük pedig nyugodtan járt le a faluba vízért. Ekkor ért utol a parancs, hogy az egész nap harcban lévő 25. és 85. ezredet¹³⁴ mi, 34-esek váltsuk fel, azok hátravonultak az erdőbe pihenni, mi pedig elfoglaltuk az előkészített állásokat. Egy zászlóaljunk és az én osztagom a dombtető és az erdő között mint tartalék egy hajlásban foglalt helyet. Eközben a 25-ösök parancsnoka, Horváth László ezredes¹³⁵ (régí 34-es) elbeszélte a nap eseményeit. Amint az erdő szélét elhagyták, irtózatossággal és puskatűz fogadta őket, azt a dombot, amelyen most állunk, sűrűn orosz gyalogság védte. A mi bakaink rövid tüzelés után azonnal rohamra indultak, s kiverték onnan az ellenséget hosszas és borzasztó veszteséggel járó verekedés után. (A 85. ezredből egy délelőtt alatt elesett hat tiszt. Köztük két kapitány, akik két nővért bírtak feleségül.) A 85. ezred egyik gépfegyver-osztaga volt különben kritikus helyzetben. Hadnagy Domokos kapitány¹³⁶ maga beszélt el nekem, hogy reggel 8-tól délután 3-ig volt az ő géppuskás osztaga orosz gépfegyvertűzben anélkül, hogy fel tudta volna fedezni az orosz gépfegyver állását. Elvesztett hat embert, majdnem az összes lovát, míg végre egy 85. patrouille rájött, hogy egy szalmakazal közepéből lönek, nem látszott ki csak a cső vége. Egy merész altiszt odalopózva felgyújtotta a kazlat, úgyhogy az egész orosz gépfegyver-osztag ott veszett; másnap láttuk ezt a helyet nyolc megszenesedett holttesttel. A helyzetünk ezen a térségen nem volt valami kellemes. Tekintettel arra, hogy az orosz tüzérség egész nap erre a darab földre lőtt, tehát a távolságokat stb. pontosan tudta, tartani lehetett attól, hogy éjjel srapnelekkel rövid idő alatt összelöhet mindnyájunkat. Az őrizetemre bízott 30 orosz hadifoglyot elhelyezve ledőltem embereim közelében, Kovács Ferenc kapitány¹³⁷ mellé, azonban egyikünk sem tudott nagyon aludni, felváltva figyeltük a túlsó dombot, ahonnan minden percben várhattuk az orosz tüzértámadást. 10 óra körül megjöttek a tábori konyhák, levest, marhahúst hoztak, nem nagyon volt étvágyam. Az oroszok éjjel hál' Istennek békét hagytak, úgy látszik, szintén sokat veszthettek.

Végre egy végtelennek tetsző éjjel után virradni kezdett, ekkor láttuk csak tulajdonképpen, hogy milyen kellemetlen helyzetben töltöttük az éjt, elesettek és nyöszörgő sebesültek között, környezve az orosz csataterék karakterisztikus szagától: krumplivirág illat keverve erős bagaria bőr szaggal, mely az oroszok kitűnő bőr felszerelését jellemzi. A reggel még érkező foglyokat gondosabban szemügyre véve láttuk, hogy milyen kitűnően vannak az oroszok felszerelve. Bőrszíjazatuk, csizmák, táskáik prima bagariából, egyéb holmijaik is mind elsőrangú anyagból, s nagyon praktikusan készítve. Ebből is és általában harcmódorukból is lépten-nyomon látni lehetett, hogy milyen óriási előnyt nyújt egy néhány évvel ezelőtt harcolt háború (az orosz–japán háború) tanulsága. Az elfogott tisztek holmijai között is sok érdekes dolgot találtunk. A tisztí térképtáskákban a szokásos jelentési blokkok és egyéb szolgálati iratok között térképeket találtunk, de ezek nem valami pontos, elsőrangú reprodukciók voltak, azután majdnem mindegyikében egy több oldalra terjedő írást, végrendelet-féle lehetett, s egy orosz–magyar szótárt, illetve beszélgetési füzetet, 1913-ban

¹³⁴ 85. ezred: az 1883-ban alapított, lőcsei székhelyű cs. és kir. 85. sz. „von Gaudernak” magyar gyalogezred.

¹³⁵ Közelebbit nem tudunk róla.

¹³⁶ Közelebbit nem tudunk róla.

¹³⁷ Kovács Ferenc (1884–1937 u.) borsodnádasi kisbirtokos, 1906–1908-ban a 34. gyalogezred szakaszvezetője, 1914-től csendőrkapitány.

lett kiadva Szentpéterváron. A mondatok magyarul voltak írva tökéletesen helyes ortográfiával,¹³⁸ azután a kiejtés oroszul. Az oroszok úgy látszik komolyan foglalkoztak egy észak-magyarországi betörés tervével, mert az összes konverzációk¹³⁹ a füzetben erről szólnak, pl. „Merre vezet az út Mező Laborcra?” „Ez a város Gálszécs?”¹⁴⁰ „Mikor megy a vonat Miskolcra?” stb. – Több tisztí táskában női fénykép is volt, az egyikben egy megcímezett boríték, benne egy levél és 5 db papírrubel. A táskák tartalmát beszolgáltattuk a Korpskommandónak. Az oroszoktól elszedett kitűnő fejszékkel és ásókkal igen jól kiegészítettem osztagom felszerelését.

Délelőtt 9 óra 30-kor jött a parancs, hogy a tegnapi tervezett előrenyomulást Werechanie falu felé megkezdjük. Elindultunk, részben azon az úton, amin tegnap már haladtunk. A falu elé érve az erdőben¹⁴¹ kifejlődött az előrenyomulásra legelőnyösebb rajvonal alakzattá, mert biztosan vártuk, hogy a faluból tüzzel fogadnak. Ez azonban nem történt [meg]. Zavarás nélkül nyomultunk előre délután 4-ig, tőlünk jobbra, balra, ameddig csak látni lehetett, mindenütt előrenyomulásunk volt észlelhető. 4 óra körül a Zwiartów falu¹⁴² feletti magaslatra érve Pump János főhadnaggyal (a későbbi nemzeti hadseregben a Barlay ezredes, majd tábornok nevet viselte)¹⁴³ együtt félbalra, körülbelül 5–6000 lépésnyire egy dombtetőn ellenséges mozgolódást vettünk észre. Rögtön megállottunk, takarva a domb mögött, s triadereinkkel kitűnően láthattuk, hogy ott orosz tüzéség helyezi el ágyúit, s irányítja a tőlünk jobbra látható saját csapatainkra. Annál kellemetlenebb volt ez a dolog, mert pár perccel előbb jött a parancs, hogy minden csapat ott, ahol van, egy órát pihen s étkezik (a konyhák mögöttünk elég közel követtük) – erről persze most szó sem lehetett. Eppen nálunk tartózkodott az ezredes és a brigadéros is, küldtek egy ordonánc lovasat a völgyben marsoló ütegünkhöz, hogy azonnal jöjjenek ide fel, s vegyék tűz alá az ellenséges tüzéséget. Az oroszok azonban megelőzték, bámulatos gyorsasággal megkezdtek a tüzelést a mi balszárnyunkra, s a dombtól már azelőtt lemarcsoló félben lévő csapatainkra. Az első srapnelek jóval fejünk felett zúgtak el, azonban előre látható volt, hogy rövid időn belül reánk kerül a sor. Lovainkat egy szalmakazal mögé állítva úgy-ahogy egy árokban elhelyezkedtünk. A velünk lévő nem kombattáns elemek – mint a *Regimentsmusik*,¹⁴⁴ s a legtöbb tisztí legény – az első srapnel után a hátulsó dombok mögé futottak, s csak másnap jöttek ismét szemeink elé. Pár perc múlva a srapnelek már közvetlen felettünk robantak szét. Nagyon kellemetlen percek voltak ezek. Embereim nyugtalanul mozgolódtak, keresve jobb takarást, csak nagy nyugalommal s hidegvérrel sikerült a rendet fenntartanom.

Ekkor vagy két Lage¹⁴⁵ (8 lövés) után láttuk, hogy az ellenség, úgy látszik, tovább is ezt a pontot szándékszik tűz alatt tartani. Bevártam a következő szünetet (amit két-két sorozat között az ágyuk újratöltése s igazítása enged), s körülbelül ötven lépést előrerohanva egy lóherésben relatíve kedvezőbben helyezkedtem el osztagommal. Ekkor jön vágatva egy huszár, hogy a jobb oldalunkon lévő erdőben egy szakasz orosz gyalogság van felénk előrenyomulóban. Mivel én voltam az erőhöz legközelebb, rögtön arra vettem frontot, s a fegyvereket előre 300-ra beállítva vártam ezt az ellenséget. Ez által ugyan abba a kellemetlen helyzetbe jutottam, hogy most az előbbi orosz srapnelek oldalról repültek felénk, de hát mást nem lehetett tenni. Vártunk sokáig, végre az erdőből előbukkant egy osztrák Landwehr század. Kérdőre vonva a huszárt, hebegve vallotta be, hogy ő minden bakát, akinek nincs magyar nadrágja, ellenségnek tartott. Szomorú dolog, hogy ilyen előfordulhat, mert ha ez az epizód éjjel történik, okvetlen megnyitom a tüzet az erdő szélére, mihelyt ott mozgás hallatszik. Ezenközben pedig a srapnelek szakadatlanul repültek közénk, megfoghatatlan módon mi veszteséget nem szenvedtünk, annál többet a völgyben lévő csapataink. S a mi tüzeink még

¹³⁸ Helyesírással. (lat.)

¹³⁹ Társalgás, beszélgetés (lat.), itt: párbeszéd.

¹⁴⁰ Gálszécs: Zemplén vármegyei település, ma Sečovce, Szlovákiában.

¹⁴¹ Tí. a Pawlówka melletti erdőben.

¹⁴² Ma település Lengyelországban, Werechaniétől északra.

¹⁴³ Barlay (Pump) János, vitéz (1882–1963) címzetes tábornok (vezérőrnagy). 1902-től hadnagy, 1914-től főhadnagy, a kassai 34. gyalogezred IV. zászlóalja géppuskaosztágának parancsnoka, 1918-ban különböző hadosztályoknál mesterlövészként századparancsnok. 1926–1929 között a pécsi gyalogezred zászlóaljparancsnoka, 1929–1931 között leveinte-parancsnok. 1931-ben ezredparancsnok, 1938-tól vezérőrnagy. 1942–1944-ben a bácskai Vitézi Szék Kapitánya.

¹⁴⁴ Itt: az ezredzenekar (ném.) tagjai.

¹⁴⁵ Lage: sortűz, sorozat. (ném.)

mindig nem nyitották meg a tüzet. Többszörös sürgetésre a tüzérkapitány visszaüzent, hogy nincs meggyőződve, vajon nem saját tüzérségünk-e az, amelyik lő? Később pedig, hogy még nincsen készen a megfigyeléssel. Végre egy órai késelem után hallatszott az első lövésünk, utána azután a rendszeres tüzelés, amely magára vonta az orosz ágyúk egy részét, sok kárt azonban egymásban már nem okoztak, mert időközben besötétedett, s így a tüzelés minden oldalról megszűnt, csupán a mellettünk rommá lőtt Zwiartów falu lángolt hatalmasan. Ez a másfél óra, amit sűrű srapelmu-zsika mellett töltöttünk – hál’ Istennek veszteség nélkül – mindnyájunk számára igen jó iskola volt. Éjjelre ott, a dombtetőn elsáncoltuk magunkat, 10 óra felé megjelent a konyha, s egy csésze forró kávé mellett jókedvvel tárgyaltuk a lefolyt eseményeket.¹⁴⁶

Augusztus 28-án reggel gyönyörű napra ébredtünk nem sejtve azt, hogy mi vár reánk ezen a napon.¹⁴⁷ Reggel 6 órakor jött a parancs, hogy az ezred forduljon azonnal vissza, s támadja meg az oroszok egy csapatát, melynek háta mögé sikerült beburakodni. Ti, a jobbszárnyunkon harcoló miskolci 15. hadosztály¹⁴⁸ az oroszok egy éjjel rejtkehelyről megtámadták, amidőn azok gondtalanul a kellő biztosítás hiányában táboroztak Pukarzóv¹⁴⁹ helységénél, az egész Divíziót tönkreverte szétugrasztották, s az ezáltal a harc vonalunkban keletkezett nyíláson a hátunk mögé betört két orosz gyalogezred (a 151. és 152. számú) a tüzérséggel együtt. Nehogy ezek a mi hátul menetelő tré-nünkben kárt tehesse, lettünk mi, a 34-esek odaküldve.¹⁵⁰ Szegény 15. Divisio katasztrófájának színhelyét öt nappal ezután láttuk, borzalmas látvány volt. Parancsnoka, báró Wodniansky altábornagy, vezérkari főnöke, gróf Christalmiegg őrnagy¹⁵¹ látva menthetetlenül reménytelen helyzetüket, öngyilkosságot követtek el.

Marsoltunk tehát visszafelé a már pár nap óta ismert gyűlöletes werechaniei erdőben. Én a IV. zászlóalj végén Pump főhadnagy gépfegyver-osztaga mellé voltam beosztva. Az erdőbe érve óriási tüzelés lármája hallatszott közvetlen közelből, de a sűrűség miatt tájékozódni nem lehetett. A sok vízmosás és szakadék miatt, melyeken a Masch.Gew.Abtt.¹⁵² lovai miatt csak nehezen haladhattunk előre, teljesen elvesztettük az összeköttetést az előttünk menetelő századdal, s Pump főhadnaggal bolyongtunk az erdőben a lövések irányában, remélve, hogy mielőbb tisztázódni fog a helyzet.

Egyszerre egy domb mögött haladva ismét fülsiketítő puskatűz hallatszott balra és előre tőlünk, de az volt a legborzasztóbb, hogy nem tudhattuk, vajon saját vagy ellenséges lövöldözés-e ez. Akkor még nem ismertük az orosz fegyver és a mi fegyverünk hangjának különbségét. Egy percre megállottunk, én felkúsztam az előttünk lévő dombra, de hasztalan, látni ott sem lehetett semmit, tovább szaladtam oldalt úgy ötven lépésre, szinte eredménytelenül. Erre újból mindnyájan felkerekedünk, az óriási zaj miatt beszélni nem lehetett, jelekkel megértettem magamat Pump-pal, s indul-tunk előbbi irányunkban tovább. Végre mint egy megváltás, feltűnt előttünk az erdő szélé, s az előtt vagy 60–80 lépésre feküdt néhány 85-ös baka egy tartalékos kadéttal, s tüzeltek egy falu irányába, amelynek innen csak a tornya látszott. Embereimet még az erdőben rendes rajvonalba formálva előrohantam velük a 85-ös vonalba, ott egy kis árok mentén elhelyezkedve s orientálva magamat parancsot adtam a tüzelés megkezdésére. Szép nyílt terep feküdt előttünk, kb. 800 lépésnyire egy falu, Podhorce,¹⁵³ előtte vagy 200 lépésre mély árok, tele orosz gyalogsággal, amely az erdőből előretörésünkkor élénk tüzzel fogadott. Pump főhadnagy gépfegyvereit tőlem jobbra elhelyezve tűz alá vettük az árok felső vonalát. Az oroszokat jó triadereink dacára is alig láttuk. Mélyen az árokba húzódva, kítűnő uniformisuk nagyon megnehezítette számunkra a célzást. A 85-ös kadét átkiáltott hozzám, hogy a 800-as Aufsatzal¹⁵⁴ lő; megpróbáltam, de golyóink mind messze hátul csapódtak

¹⁴⁶ A 27-i események összefoglalása: A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹⁴⁷ Ez a nap volt „az ezred tulajdonképpeni tűzkeresztségének napja”. Az események leírását lásd: uo. 39–42. o. is

¹⁴⁸ A miskolci állomáshelyű cs. és kir. 15. gyaloghadosztály.

¹⁴⁹ Ma település Lengyelországban a Rachanka folyó partján.

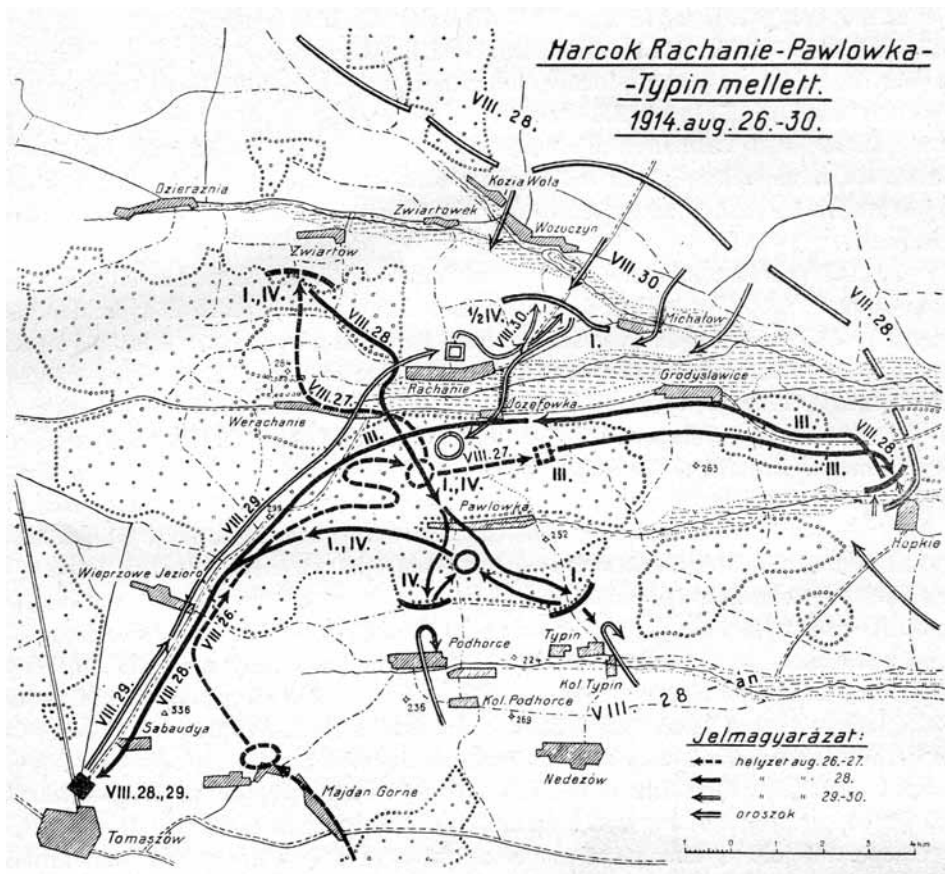
¹⁵⁰ A hézag betömésére nemcsak a 34. gyalogezredet, hanem a 27. hadosztály ezredeit is – visszafordítva azt az északra tartó előrenyomulástól – rendelték. A 34. gyalogezred a Rachanie melletti mocsáron áthaladva, déli irányba tartott, s a Pawlów melletti erdőbe vonult be. A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹⁵¹ Wodniansky von Wildenfeld, Friedrich Freiherr von, báró (1856–1914) cs. és kir. altábornagy. Az őrnagyról nem tudunk közelebbit.

¹⁵² Maschinen Gewehr Abteilung: géppuskás osztag. (ném.)

¹⁵³ Podgorce: pontosabban Podgóra, település ma Lengyelországban, vö. a 129. jegyzettel.

¹⁵⁴ Irányzékkal. (ném.)

be, kommandíroztam 600-at, ez jó volt, hallottam legényeim örömét, amint egymásnak átkiabáltak: „Treffer”,¹⁵⁵ ha egy muszkát eltaláltak. Az orosz tűz bennünk nem sok kárt okozott, a golyóik mind túl magasan repültek, sajnos azonban ennek dacára talált néhány. Még az előreszaladásunk alatt elesett egy derék emberem, Jénei, vasgyári munkás.¹⁵⁶ A mellén és hasán ment keresztül egy golyó, rögtön összeesett, s mikor este keresésére mentünk, láttuk, hogy utólag még egy srapelhüvely mindkét lábát összetörte. Mellettem megsebesült egy emberem, észre sem vette, csak azon panaszkodott, hogy elszibbadt a karja, nem tudja a puskát fogni, odanézek s látom, hogy a jobb vállából csurog a vér. Egy másiknak a bal kezét s mellét lőtte át egy golyó, még egy súlyos mellsebesültem volt, a többi könnyű kéz-, vagy lábsebek.

Mindenek dacára legényeim gyönyörűen viselték magukat, az első izgalomban ugyan sokszor kellett rájuk szólnom, hogy spóroljanak a patronnal (minden Pioniernál csak 40 patron van, később azonban a halottaktól s sebesültektől elvéve mindegyik ellátta magát 100–200 db-al). Később az első izgalmon túlesve oly nyugodtan, mondhatnám kedélyesen tüzelünk, mintha Kassán a hliniki lőtéren lennénk éles lögyakorlaton. Nagy örömmre láttam, hogy a jobbszárnyunkon egy 85-ös század jön ki az erdőből. Rögtön odaküldtem a kapitányhoz egy emberemet, az állandóan mellettem tartózkodó ordonáncomat, Jeszenszky nevű diósgyőri vasesztergályost,¹⁵⁷ hogy tájékoztassa a

¹⁵⁵ Treffer: (teli)találat. (ném.)

¹⁵⁶ Közelebbit nem tudunk róla.

¹⁵⁷ Közelebbit nem tudunk róla.

mi helyzetünk felől, s egyúttal kértem, hogy a századdal vonuljon egyenesen a falu jobb széle felé, hogy így az oroszokat körül foghassuk. A kapitány így is tett. Az ordonáncom pedig ellenséges tűz közepette odaszaladt hozzám, leadta jelentését, szépen visszajött, közben meg-megállt beszélgetni pár szót, rágyújtott, visszafeküdt mellém, s nem érte egy golyó sem. Óriási gyönyörrel láttuk, hogy az oroszok kezdenek egyenként az árokból visszaszaladni a falu felé.

Éppen készültem inteni a jobb szélső Schwarmom¹⁵⁸ felé, hogy közelebb rohanunk az oroszokhoz, a jobbszárnyról kezdjek meg az előrenyomulást, mikor egy újabb, s ránk nézve könnyen végzetessé válható epizód más irányba terelte figyelmemet. A bal szárnyamon lévő altiszt ugyanis átkiált: „Főhadnagy úr! Bal oldalról egész közelről egy csomó muszka rohan felénk!” Felugrom, s látom, hogy tényleg, egy csoport, körülbelül 50–60 orosz gyalogos az erdőből körülbelül 200 lépésről rohan a balszárnyunk felé. Rögtön felállítottam a tőlem jobbra fekvő rajvonalból körülbelül 15–20 embert, magam is egy elesett fegyverét felragadva Frontot [sic!] csináltunk ez ellen az új, közvetlen ellenség ellen, figyelmen kívül hagyva, hogy most már az előbbi ellenségünk oldalról összelöhet bennünket, de hát sok választás nem volt. Nagy csodálkozásomra azonban az a hatvan orosz nem ellenséges szándékkal közeledett, hanem amint meglátták fegyvereinket, sapkáinkat, s kezüket lóbálva jöttek felénk olyanféleképpen, mintha megadni készülnének magukat. Örömmel kiáltottam ezt át Pump főhadnagynak, ő is előrohant, elővigyázatból azonban egy gépfegyvert odahozatott, s felállította ez ellen a muszka csoport ellen. Mikor kb. 50–60 lépésnyire lehettek, ismételen rájuk ordítottunk németül és tótul, hogy tegyék le a fegyvert a földre, s hogy mint hű lengyelek, jöjjenek át hozzánk. Meg is állottak, s tétováztak. Mi kész fegyverrel, mindenre elkészülve vártunk, mert már előzőleg hallottuk, hogy az oroszok megadást színélve szoktak néha közeledni, hogy azután közvetlen közelből ránk tüzelhessenek.

Egynehányan kezdtek már lerakni a fegyvert, amikor egyszerre hátul az erdőből utánuk rohan egy tiszt, s revolverrel s bottal a kezében rájuk ordítva kényszerítette őket, hogy újból fegyvert ragadjanak. Tényleg, újra lehajoltak fegyvereikért, s már többen emelték puskacsőveiket felénk irányozva. Ezt azonban már nem vártuk be. Összenézve Pumpmal rögtön tüzelést vezényeltünk, s pár pillanat múlva láthattuk örömmel, hogy mi vagyunk a helyzet urai. Ilyen közvetlen közelből gépfegyver- és puskatűzzel elárasztva az orosz csoport képtelen volt fölénk kerekedni, sokan lőttek ugyan ránk, de eredmény nélkül. Az egész sűrű csoportjuk rögtön földre vágta magát, csúszva igyekeztek a krumpli között tovább iramodni, az én bakáim nagy gaudiumára, akik, mint egy körvadászaton a nyulak után, puffogtattak rájuk hangos kiabálással. Az egész irtózatos kavarodásukból alig egy-kettőt láttunk fegyver, sapka nélkül a fáluba berohanni, a többi ottmaradt. Este egy szanitéc altiszt jött újságolni, hogy egy helyen 58 elesett és súlyosan sebesült muszka fekszik, ezek voltak a mi szegény ellenfeleink. Ha lelővik az utánuk rohanó tisztjüket, bizony jobban jártak volna.

Ezen izgalmas jelenet után visszarohantunk előbbi állásunkba, ahol újabb kellemetlen meglepetés várt reánk. Az ottmaradt emberek kiabálták felém: „Főhadnagy úr, hátulról is tüzelnek reánk”.

Megdöbbenve láttam, hogy tényleg, az erdőből, ahonnan mi kijöttünk, sűrűn repülnek a golyók közénk, két emberem a hátán már meg is sebesült. Meg voltam győződve, hogy ez a lövő csapat saját hadseregünk béli lehet, azért kiabálni kezdtünk hátrafelé és sárga zászlóval integetni (a mi saját csapatunk ismertető jele), de hasztalan, végre egy emberem önként jelentkezett – Holló Andrisnak¹⁵⁹ hívták –, s a legnagyobb ellenséges tűzben, felkapva a sárga zászlót, rohant kiáltozva az erdő felé. Tényleg az eperjesi 67. ezred¹⁶⁰ legénysége volt az erdőben, akik – nem tudni ijedtükben vagy rosszakarattal – lövöldöztek ki az erdőből, nagy fejtelenség uralkodott ott közöttük. Holló visszajött (bátor tettéért előterjesztettem előléptetésre), de a hátulról való tüzelés még mindig nem szűnt meg teljesen. Mivel láttam, hogy a velünk szemben volt oroszok a falu felé voltak visszavonulóban, ahol az előbb említett 85. század karjai közé futottak, s főleg, mivel a municióm fogytán volt, visszavonultam az erdő széléig. Pump főhadnagy követett oda, patronokkal kisegített, s ott pár percig pihenve megbeszéltük további tennivalóinkat. Helyzetünk nem volt kellemes, mert körülbelül fél óra óta az orosz tüzérség is tűz alá vette az erdő vonalát, s elég sűrűn hullottak a srapszelek a fák közé. Legfőképpen azonban a hátunk mögött dúló fejtelenség aggasztott. 67-es, 85-ös bakák

¹⁵⁸ Raj. (ném.)

¹⁵⁹ Holló András: a kassai 34. gyalogezred káplárja (1914–1915).

¹⁶⁰ Az 1860-ban alapított, eperjesi állomáshelyű cs. és kir. 67. sz. „Kray báró” magyar gyalogezred.

tolongtak, lövöldöztek az erdőben, félni lehetett, hogy ez a fejtelenség a mi embereinkre is átragad. Óriási megkönnyebbülésünkre nemsokára 34-es kiabálásokat, ismerős hangokat hallottunk, s a nagy zűrzavarból előretör ezredünk egy százada Mikoletzky kapitánnyal¹⁶¹ az élén, maguk előtt hajtva a csürhe, tót 67-es bandát, s végre előkerült egy pár 67-es tiszt is. Mindenkit, aki nem 34-es, hátrazavartunk, s mi rendet csinálva embereink között, elfoglaltuk további támadásra készülve az erdő vonalát.

Erre azonban már nem került sor; bal oldalról kb. 4–500 lépésre láttuk, hogyan futnak ki az oroszok az erdőből. Pump gépfegyverei azonnal működni kezdtek, erős pusztítást okozva az oldalra futó oroszokban. Mivel az orosz tüzéség is eltávozott, mi is abbahagytuk a tüzelést, behúzódtunk az erdőbe, szétküldve patrouilleket az ezredet keresni, egy kicsit pihentünk. Szerencsére hamar megtaláltuk az összeköttetést ezredünkkel, s onnan azt a parancsot kaptuk, hogy pihenjünk tovább az erdőben, s este 5 órakor zárkózzunk az ezredhez. A tábori konyháknak persze híre nem volt, pedig jól esett volna egy kis ebéd e nagy izgalmak után. Az erdőben rendbe szedtük magunkat. Sebsültjeinket bekötöttem, küldtünk szanitéckatonákat, s elvitettük őket a segélyhelyre. Közben a járőrök megjelentek, hoztak foglyokat, köztük egy őrmestert, mellén az orosz–japán háborúban szerzett vitézségi éremmel.

Mialatt mi az erdő szélén harcoltunk reggel 8-tól 11-ig, szegény ezredem többi részének ugyancsak szintén kijutott a küzdelemből. Már az erdőben talákoztak orosz gyalogsággal, irtozatos küzdelem dült, az oroszok egy része a fák tetejéről lövöldözött, sőt, egy gépfegyvert is találtak embereink a fa tetején, az erdőn túli magaslaton pedig erős orosz gyalogság volt beásva Typin és Pawlówka falu¹⁶² közelében. Lindner őrnagy zászlóaljával egy bravúros támadással nekirentott a magaslatnak, s kibontott zászlóval az élén, szuronyrohammal kiverte az oroszokat onnan. Lindner őrnagy ezért megkapta a vaskorona-rendet,¹⁶³ Wendrinszky főhadnagy,¹⁶⁴ aki a zászló mellett küzdött, s a zászlótartó kadét szintén ki lettek tüntetve. A III. Bataillon Marzsó alezredessel Hopkie falu¹⁶⁵ közelében verekedett. Végeredményben sikerült ezredünknek két orosz gyalogezredet az erdőből kiverni, de sajnos óriási áldozatok árán. Az ezredből elesett három tényleges és több tartalékos tiszt és kadét, igen sokan súlyosan megsebesültek, köztük Zsedényi kapitány,¹⁶⁶ aki haslövessel orosz fogságba is került. Századonként volt 10–15 halott, s 40–50 sebesült. Az elesett három aktív tiszt volt baróthi Bede Zoltán kapitány,¹⁶⁷ a 11. század parancsnoka, több sebből vérezve még mindig előrerohant, amíg egy srapelhüvely fején nem találta; Wache főhadnagy¹⁶⁸ szakaszával túlnyomó orosz erő közé rohant, golyótól találva felbukott, mire az oroszok reávetették magukat. Azt hittük, hogy fogságba került, hetekkel később kaptuk pozitív halálhírért. A harmadik hősiessen elesett lovag Lindner Róbert zászlós volt, Lindner őrnagy fia, ki fiatalabb öccsével, Sándorral¹⁶⁹ együtt augusztus 1-jén lett a kassai kadétiskolából ezredünkhöz beosztva. Az erdőből kirohanva, szakasza előtt egy srapel fején, mellén találta. A legénység páratlan vitézséggel harcolt, többen vitézségi érmet kaptak, többek között egy szakaszvezető, ki sebesült kapitányát sűrű golyózápor között a hátán vitte ki a harcvonalból. A különböző érdekes, bátor és hősies tettekről, miket a borsodi–abaúji bicskás legényeink elkövettek, köteteket lehetne írni. Valóságos szenvedéllyel rohantak szuronyrohamra, sokan a szuronyt a fegyverről levéve, s jobb kezükbe kapva mint egy kést, mentek neki az oroszoknak.

Délután 5 órakor jött a parancs, hogy pihent csapatok jönnek az első vonalba, mi pedig visszavonulunk Tomaszowo felé pihenni. Kínos éjjeli mars volt ez, étlen-szomjan. Először ismét a

¹⁶¹ Több adatot nem tudunk róla.

¹⁶² Ma Lengyelországban található települések, az előbb említett Podhorcétól keletre, illetve északkeletre, a három település egy háromszöget alkot. Az erdő Typin és Pawlówka között ma is megvan.

¹⁶³ Pontosabban a rend III. osztályát. Lásd: A 34. gyalogezred története, 41. o.

¹⁶⁴ Wendrinszky Sándor (1885–1937 u.) 1914-től a kassai 34. gyalogezred főhadnagya, 1915-től százados, 1937-ben nyugalmazott alezredes.

¹⁶⁵ Ma Lengyelország területén található település, Pukarzówtól délnyugatra.

¹⁶⁶ További adatokat nem tudunk róla.

¹⁶⁷ Bede Zoltán, baróti (1874–1914) százados, a kassai 34. gyalogezred 11. századának parancsnoka.

¹⁶⁸ Közelebbit nem tudunk róla.

¹⁶⁹ Lindner Róbert, lovag (1896–1914) és Lányi Lindner Sándor, vitéz, lovag (1898–1937 u.) – őrnagy, 1915-től a kassai 34. gyalogezred hadnagya, 1916-tól főhadnagy, 1917–1918-ban az 1. géppuskás század parancsnoka.

tenapelőtti csata terén egy segélyhely mellett kellett elmenni, ahol már készen megásva áldottak a nagy közös sírok a kétnapos ütközet áldozatai számára, azután koromsötétségben egy sűrű erdőn keresztül, út nélkül a delejtű nyomán. Hogy el ne szakadjak, az előttem menő lónak farkára fehér zsebkendőmet kötöttem, ami mégis világított egy kicsit, végül térdig érő homokban, teljesen kimerülve hajnali 2 óra után Tomaszowo felé értünk, ahol tábort ütöttünk. A konyhák persze nem tudhattak követni, a legénységnek megengedve a Reserveportio¹⁷⁰ konzervét megenni, magam pár falat szalámit, csokoládét, s kis konyakot elfogyasztva bebújtam sátramba aludni, de kimerültségem dacára, vagy talán éppen azért, jó ideig még került az álom.

Hideg éjszaka után megdermedve ébredtünk, reggel 6-kor a táborhelyünket áthelyeztük egy kedvezőbb helyre Tomaszowóhoz közelebb, egész a város széléig. De már 10 órakor felriasztottak, s újból előre küldtek a harcoló csapat megerősítésére. Alighogy táborunkat elhagytuk, 5 perc múlva mögöttünk már égett az erdő. Mint később rájöttünk, az oroszok minden előnyomulásunkat kémeik által követték, akik egy szalmakazal, erdő, vagy falu felgyújtásával jelezték marsolásunk irányát. Jellemző az oroszok hadviselésére, hogy még saját lakossággal szemben is kíméletlenül jártak el. A falvak, amelyek utunkba estek, mind porrá voltak égetve. Éjjel különösen borzalmasan szép látványt nyújtott ez a sok óriási máglya. Tűlzás nélkül mondhatom, egy éjjel annyira körül voltunk véve felgyújtott házaktól és kazlaktól, hogy az újság rendes nagyságú nyomtatását egész jól lehetett olvasni.

Az orosz csapatok visszavonulóban voltak ismét, mert előrehaladtunkban mindenütt csak a mieink előnyomulását láttuk, s zavartalanul jutottunk este 7 órakor ismét arra a helyre Zwiartow felé, ahol 27-én este az első srapelzuhanyokat kaptuk.¹⁷¹ Éjjeli pihenésre elhelyezkedve, éhes gyomorral vártuk a konyhákat, de hasztalan. A konyhákat vezető Proviand tisztünk¹⁷² ugyanis megkapta reggel a parancsot, hogy merre fogunk haladni, egy párhuzamos úton szépen követett is, de arról, hogy időközben már megállottunk, nem lett értesítve, s így marsolt nyugodtan egyenesen neki az oroszoknak. Véletlen szerencse hozott útjába egy 85-ös patrouille-t, akitől megtudta, hogy 500 lépésnyire áll egy orosz tábori őrstől – rögtön visszafordult, de persze már csak reggel ért hozzánk.

Augusztus 30-án hajnalban tovább akartunk indulni az előző nap kapott értelemben, de más parancsot kaptunk, erősen jobbra kellett húzódnunk, s ütközetbe lépni, amely már hajnali 3 óra óta hevesen dúlt. Ti. a 67-es ezred hajnalban támadást kezdett, de vissza lett verve, velük együtt visszavonult egy honvéd csoport is, s most mi kaptuk a parancsot, ezeket magunkba felvéve, a támadást újból megindítani. Rachanie falu mellett – egy gyönyörű főúri kastélynál¹⁷³ igen nagy, kéttornyú templommal – vitt el utunk, lépten-nyomon a nagy tölcserék a földben mutatták, hogy az ellenség itt gránátokkal dolgozott. Eredetileg, mint később hallottuk, az egész vonalunknak egyszerre hajnali 3-kor kellett volna támadásra indulni, ezt a parancsot mi azonban megfoghatatlan módon nem kaptuk kézhez.¹⁷⁴

A hadjárat folyamán, különösen az elején igen sok sűrűlódás fordult elő a parancsok kiadása s továbbbítása terén. A parancsokat igen gyakran egy-két órai késedelemmel kaptuk vagy egyáltalában nem értek hozzánk, ami sokszor káros eredményt okozhatott volna. Sajnos nap nap mellett előfordult, hogy egy parancsot rövid fél óra múlva követett egy másik, ennek sokszor ellenkezője, pedig mint egy francia katonai közmondás mondja: ordre – contreordre – desordre.¹⁷⁵ Egyszer például reggel 7 órakor borzasztó sietséggel alarmíroznak, éppen kávékiosztás volt; mindent odadobni, felkészülni a továbbmarsra öt perc műve volt, s az eredmény, hogy még délelőtt 10 órakor is ott állt az egész Brigade szakadó esőben, teljes felszereléssel egy helyben, magunkban dühöngve, hogy legalább a kávé megihattuk volna.

¹⁷⁰ Pontosán: Reserveportion, azaz tartalék-fejadag. (ném.)

¹⁷¹ A viszonylag rövid ideig tartó tüzéségi támadás leírása: A 34. gyalogezred története, 39. o.

¹⁷² Név szerint Utczás Károly főhadnagy.

¹⁷³ A falu ma Lengyelországban található. A településnek két szép kastélya is van, egyik a központban a XVII. századból és egy másik, 1769–1797 között épült barokk stílusú épület, itt valószínűleg az utóbbi említettik.

¹⁷⁴ A 30-i eseményekhez lásd még: uo. 42. o.

¹⁷⁵ Rend – rendetlenség – zűrzavar. (fr.)

Rachanie falun túlhaladva láttuk, hogy a tőlünk balra húzódó hosszú dombról csapataink tényleg visszavonulóban vannak. Egy mellettem hátrahaladó honvéd zászlóst kérdeztem, hogy mi történik tulajdonképpen, s miért jönnek vissza. Csak annyit tudott mondani: „igen sokan vannak”.

A falu jobb szélén egy házcsoporton vöröskeresztes zászló lebegett, mögötte pedig nagyobb gyárkérmény (téglaégető) és egy majorság látszott. Én Abteilingommal a IV. Bataillon mellett ismét Pump főhadnagy géppuskáihoz voltam beosztva, s mivel messziről láttuk, hogy a gyárkérmény körüli domb kimagasló, előnyös pont, oda igyekeztünk. Midőn azonban sűrű srapelhullások közben a vöröskeresztes házcsoportot elhagyva a nyílt terepre kiléptünk, Boyer ezredes, ki adjutánsával az utolsó ház előtt egy szántásban állott, átkiáltott hozzám, hogy hagyjam a gépfegyvereket egyedül továbbhaladni, magam pedig az embereimmel kanyarodjak ki balra egyenesen, neki a dombtetőnek, ahol a visszavonuló csapatok következtében egy 100–150 lépésnyi hézag volt harcvonalunkban. Kifejlődve, embereimet pár szóval buzdítva nekivágtunk a dombtetőnek sűrű srapel- és puskagolyó-zápor közepette. Mikor közvetlen a dombtető mögött magunkat hasra vágva felkúsztunk a tetőig, bár az egész terep előttünk nyíltan feküdt, s a golyók sűrűn csapódtak be körülöttünk, az orosz gyalogságot azonban sehol sem bírtam felfedezni. Végre kínos percek után észrevettem, hogy a szemközti jó távolban lévő fasorból tüzelnek reánk. Messze voltak, körülbelül 1600–1700 lépéssel hátrább oldalt, egy erdő szélén. Megnyitottam a tüzet 1600-al. Az orosz gyalogság és közöttem egy völgy feküdt, tágas falu, egy tóval a közepén. Wozuczynnak hívták, ettől jobbra két másik falu, Siennica és Michalów,¹⁷⁶ s az ezeket összekötő utak mentén feküdt az orosz gyalogság. A völgy jobbra tőlem kiszélesedett, úgyhogy messzire el lehetett látni ebben az irányban. A dombtetőn, amelyen feküdtem, kb. ezer lépésre jobbra tőlem volt az említett téglagyár, mely körül ezredem két százada, a 2. (Mikoletzky kapitány) és a 3. (Farkas kapitány¹⁷⁷), továbbá Pump főhadnagy gépfegyverei heves tűzharcot folytattak. A hátam mögött Rachanie és Josefowka¹⁷⁸ között mint tartalék Novák kapitány küzdötte magát (14.) századával, a mocsáron keresztül folytonos srapel-tűz közepette.

Láttam, hogy tüzelésemnek ilyen nagy távolságra, fülig beasott muszkák ellen nem sok hatása lehet, rövid tüzelés után elhatároztam, hogy az előttem fekvő dombig előrerohanok. Nyolc emberrel, akik közvetlen mellettem feküdtek, felugrottam (a többieknek odakiáltva, hogy kis csoportokban kövessenek), s rohantam előre a túlsó dombig. Körülbelül 100–150 lépésnyi út lehetett ez. Az oroszok rögtön észrevették előrefutásunkat, s nyolcunkra irtózatos puskatüzet zúdítottak. Az egész 150 lépésnyi előrefutásunk alatt zúgott körülöttünk a puskagolyó, mint egy sűrű jégeső, a golyók süvítésétől a fejünk egész elkábult, nekem folyton csak az az érzésem volt, mintha egy borzasztó jégeső elől rohannék el egy védő háztető felé. Ilyen pillanatokban az ember agya is hihetetlen gyorsasággal működik, a pár másodpercig tartó futás alatt megfoghatatlan módon volt időm mellettem futó káplárommal pár szót váltani (hogy mit, azt már nem tudom) jobbra-balra nézni, hogy van-e legényeimnek, bátorsága követni engemet. Láttam már magamat megsebesülve vagy holtan, s nem tudtam elképzelni, hogy ép bőrrel lehetséges lesz elérnem a túlsó dombtetőt, amely ebben a percben úgy tűnt fel előttem, mintha már évek óta vágyódnám csupán ennek a dombnak elérésre.

Feljutottunk; nyolcunk közül egy ember sebesült meg a lábán. Felérve, az oroszok tüzelése kissé alábbhagyott, a többi emberem lassanként szintén feljutott hozzám. Ott találtunk már néhány 25-ös bakát egy főhadnagy barátommal, s a krumpliföldeken elhelyezkedve erősen tüzelünk a faszor felé. Ekkor sajnálattal s ijedve láttam, hogy saját csapataink mindenütt visszavonulnak a túlnyomó orosz erők következtében, s csupán csak mi, s a téglagyár körüli csoport tartottuk még magunkat. A téglagyár ekkor már rommá volt löve, minden lángolt ott, s századaink csupán óriási erőfeszítéssel bírtak ottmaradni. Időközben a jobb oldal felé nyúló széles völgyön orosz gyalogság kezdett előrenyomulni, s mindet körülkeríteni. Erre a szemben lévő orosz ütegek, hogy minket

¹⁷⁶ Wozuczyn, Siennica és Michalów: mindhárom település ma Lengyelországhoz tartozik. A tó neve: Zalew-Nielisz.

¹⁷⁷ Farkas Gyula (1876–1949 u.) 1900-tól főhadnagy a kassai 34. gyalogezred altiszti iskola-századának vezetője, 1910-ben százados, 1918–1922 között különleges megbízatást teljesít, ami miatt 1922-ben Csehszlovákiában elítélték, de kiadták Magyarországnak. 1922–1925 között miskolci vámőrkerületi parancsnok-helyettes, 1925–1927-ben parancsnok, 1928-tól nyugállományú, 1937-ben tábornok.

¹⁷⁸ Helyesen: Józsefów, ma Lengyelország területén, Rachaniétól délre.

teljesen megtörjenek, reánk irányították tüzüket. Saját tüzésünk észrevette a minket körülfogni készülő orosz rajvonalat, s odatüzelt, de lövéseik mind rövidek voltak, s a saját jobbszárnyunkba hullottak. Irtózatos egy helyzet volt, fülsiketítő zaj, ágyúdörgés, gépfegyver monoton kattogása, s több ezer fegyver ropogása olyan örületes hangzavart idéztek elő, amiről embernek fogalma nem lehet. Hozzá a déli, forrón tűző nap; nyelvem számba dagadva, az óriási portól és ordítóasztól tökéletesen berekedve képtelen voltam egy hangot kiejteni, csak sipjelekkel s karmozdulatokkal tudtam rajvonalam tüzelését irányítani. Belátva helyzetünk tarthatatlanságát parancsot adtam jelekkel a visszavonulásra, visszacsúsztunk és szaladtunk állandó tűz között a hátunk mögött lévő 14. századig, s Novák kapitányt röviden tájékoztatva, vele együtt folytattuk a visszavonulást. A mi csoportunkat észrevehette egy ügyes orosz útegeparancsnok, mert ettől a perctől kezdve nyolc ágyú kizárólag a mi kis csoportunkra volt irányítva. Az első Lage (nyolc lövés) a fejünk felett robbant szét, füstbe, porba, a fojtó gyantagözebe borítva körülöttünk szórta ránk töltékgolyóit. Az óriási légnyomás mindnyájunkat földre sepert, felugrottunk, s kihasználva a következő srapsorsorozatig tartó szünetet, rohantunk vagy ötven lépést tovább, remélve, hogy kijutunk a srapszórás által veszélyeztetett területről, de hasztalan. Az oroszok bámulatos pontosan lőttek, ötven lépés múlva a nyolc srapsnel már ismét a fejünk felett volt, s így követett bennünket, mondhatnám lépésről-lépésre. Irtóztató percek voltak ezek! Egy örökkévalóságnak tetsző idő után egy dülőút árkában a hatodik, reánk remek precizitással irányított 8-as srapsnelorozat után végre eltűntünk az oroszok szeme elől. Mintha a pokol nyílt volna meg az ember körül, olyan érzése volt mindenkinek, az én agyamban folyton csak egy gondolat száguldott ide-oda: „ez a vég, ebből élve kikerülni lehetetlen”. S a legdeprimálabb ilyen körülmények között az a tudat, hogy az ember nyílt terepen ekkora srapsnelzár ellen teljesen tehetetlen. Mert ha gyalogsági puskatűzben fekszik a rajvonat, de kezében fegyverrel visszalő, ez bizonyos biztonsági érzést ad az embernek, ezt nyugodtan elviseli. A háború első ütközeteiben, később a Kárpátokban magam is befeküdtem bakáim közé a rajvonalba. Egy eselsett katonám fegyverét és töltényeit magamhoz véve buzgón lőttem a szemben lévő orosz rajvonalat, s nem tagadom, hogy örültem, ha egy lövésem után szemben velem egy tányérsapkás muszka eltűnt, vagyis eltaláltam. Így lettem hát én is – az alapjában véve békés, szelíd természetű ember – gyilkossá. Hogy az Úristen miért türte és irányította így a nemzetek sorsát, azt hiába próbálták nekünk derék papjaink megmagyarázni. Én mentségemre csak az önvédelmet hozhatom fel. Ha én nem lövöm ki a muszkát, a következő percben talán az ő puszkagolyója fejezi be életemet.

És mégis, aránylag kevés volt a veszteségünk. Rólam embereim azt hitték, hogy elestem, közvetlenül mellettem vágódott be egy srapsnelhüvely egy ízben, teleszórt kövel és homokkal.

Rachanie utolsó háza mögött állva megnéztem az utat, amit nekünk még meg kellett volna tenni, hogy a mocsár túlsó partján, Josefowka község körül a domboldalon elterülő erdőségben végre biztonságba juthassunk. A két falu, Rachanie és Josefowka közt egy kb. harminc lépés széles, lomha folyó folyt, mind a két partján kb. 300–400 lépés szélességű mocsáron át vezetett¹⁷⁹ egyetlen magas töltés az út, a folyón deszkahíd állott, eddig még sértetlenül. Így tehát 6–800 méter távolságnyi utat kell még megtennünk, amíg a túlsó parton az erdőben végre eltűnhetünk az oroszok szeme elől. És az is természetes, hogy kítűnő megfigyelőik ezt éppen olyan jól észrevették [mint mi], tehát az egész útvonal a töltés hosszában állandóan tüzéségi tűzben volt, s a híd jó célt mutató pallójára két géppuska szórta féjeső szerű kopogással lövedékeit. Szabad szemmel is jól lehetett látni a puha fenyőfa deszkák felforgácsolódását, ahová a lövedék becsapódott.

Áttekintve a helyzetet kioktattam osztagomat, hogy miképpen jussunk át lehetőleg kevés veszteséggel a hídon. Más utunk nincs, ha nem ezt választjuk, az oroszok fogságába esünk. Az égő téglagyár felől már kezdtek leereszkedni orosz századok a falu felé. Nincs választás, nincs habozás, és különben is állandóan szemem előtt lebegett a Dienstreglement (Szolgálati szabályzatunk) ama bölcs mondata: In zweifelhaften Fallen ist der kühnere Entschluss stets der bessere.¹⁸⁰ Úgy intézkedtem tehát, hogy egészen kis csoportokban három-ötösével, egymástól legalább tíz lépés távolságot tartva – hogy lehetőleg kis célpontot nyújtsanak az orosz géppuskának – egyenként kell átfutni a töltésen; mindenki, amilyen gyorsan csak bír. Megjelöltem a túldoldali parton egy, az erdő

¹⁷⁹ A már említett Rachanka folyó. A mocsár mára kiszáradt, a Rachanka mellett, abba torkolló kétágú csatorna van a területén.

¹⁸⁰ Bizonytalan esetben a merész elhatározás mindig a legjobb. (ném.)

széle mögött jól látható, hatalmas koronájú tölgyfát: mindenki, ha átjut, oda igyekezze és várja be a többit. Az első csoportot Hajdú őrmesterem vezeti, én megvárom, amíg az utolsó emberem is átjut, s akkor hűséges ordonánccommal, Holló káplárral és Blaskó szakaszvezetővel mi hárman is odaigyekszünk. Az utolsó előtti csoportban küldtem lovamat és a robbanóanyagokkal megrakott málhás kis lovat.

Isten nevében elindítottam az első csoportot, utána nem szabályos időközökben a többieket, s aggódva lestem sorsukat. Láttam, hogy páran felbuknak, páran ismét feltápáskodva továbbrohanak, s lassanként mind eltűnnek a túloldali erdő védelmet nyújtó szegélye mögötti bokrokban. Azután nagy nekifohászkodással én is elindultam. Egy futamban elértük mind a hárman a hidat. Nem hittem, hogy azon élve keresztüljutok, a muszka géppuska még mindig jégesőszerűen püfölte annak padlóját. A lélegzetem már kezdett fogyni, s az utolsó száz métert már csak a legnagyobb lelki és testi erőfeszítéssel tudtam leküzdeni, de mégis sikerült. Sértetlenül átjutottam a mocsáron. A széle és az erdő közt vezetett a Josefowkába menő országút. Még annak kb. másfél méteres árkát kellett átvugrani, s akkor már az erdőben voltam. Ezt még bírtam, de azután teljesen kimerülve rogytam a túlsó árok partjára. De már akkor hozzám ugrott négy-öt derék bakám, felemeltek, és bevitték az erdőbe a nagy fa alá. Nem vesztettem el eszméletemet, de öt-hat percig kábultan feküdtem. Az embereimért való aggodás és felelősségérzet, a rendkívüli lelki és testi megerőltetés után most már úgy éreztem magam, mint aki végre elérte célját. Behunytt szemekkel jól esett a mozdulatlan fekvés, miközben gondos embereim körülöttem forgolódtak. A közeli kútból hoztak egy veder vizet, locsolták fejemet, tábori flaskóikból kínáltak kávét, rumot. Lelki szemeim előtt csodálatos módon ekkor szülővárosom, Rozsnyó öreg lutheránus templomának oltára jelent meg. Családi padunk közvetlenül mellette lévén, mindig láttam a sötét, bordóvörös oltárterítón a több száz éves, de még mindig friss aranyhímezést araszos nagyságú betűivel: „Mindeddig segítségül volt nekünk az Úr. I. Sám 7. 12.” – Hát elmondhattam, most is segítségül volt nekem az Úr!

(...)

Ezredemet a kora délutáni órákban szerencsésen megtaláltam Pawlówka községben. Örömrivalgással fogadtak, mert a Rachanie vidékéről visszafutó honvédek azt újságolták, hogy mind egy szálíg elvesztünk a domboldalra zúdított gyilkos tűzben.¹⁸¹

Napközben nem éreztem semmi fájdalmat, estefelé azonban, midőn ismét lóra akartam szállani, megdöbbenve vettem észre, hogy az egész bal oldalam, különösen bal lábam béna, nem bírtam rálépni. Az éjjel azután a szanitéc kocsin dőcögtem át, másnap s harmadnap nem volt nagy marsunk, s így teljesen rendbejöttem.

Rövid pihenő után folytattuk utunkat Tomaszowo felé, láttuk, hogy valamennyi csapat arrafelé marsol. Útközben óriási szerencsénkre a konyháinkra akadunk, elfogyasztva a tegnap estére elkészült gulyást továbbmentünk, s teljesen kimerülve 4 óraker délután a Tomaszowo melletti legelőn pihenésre leheveredtünk. Szerencsére a VI. hadtestnek ez a visszavonulása nem bírt döntő befolyással az egész aznapi csata eredményére, harcvonalunk többi része győzedelmesen vonult továbbra is előre, s az orosz csapatok – amelyek bennünket visszaszorítottak – sem üldöztek tovább, úgyhogy zavartalanul s teljes rendben marsolhattunk vissza Tomaszowóig. Alig pihentünk ott ¼ órát, jött egy parancs, hogy a visszavonult csapatok azonnal térjenek vissza az előbbi harcvonalukba, mert csak órák kérdése, hogy a jobbszárnyunk felé marsban lévő friss XIV. hadtest szintén beleavatkozzék a csatába,¹⁸² ami döntő befolyású lesz a mi javunkra, erre kell tehát minden erőnket latba vetve időt nyernünk. Képzeltető, hogy a napi küzdelem után agyonfáradva nem nagyon kellemesen érintett ez a parancs, de hát természetesen szó nélkül útnak indultunk. Visszafelé az erdőben találtuk ezredem többi részét, s egyesülve vonultunk tovább előre. Nagy örömrivalgással üdvözöltek bennünket (a téglagyár körül küzdő csoportokat). Mindenki meg volt győződve, s biztosan tudta, hogy mindnyáján tisztak elestünk (még Kassára is eljutott ez a hír), az ezredesünk, aki álláshelyéről látta azt

¹⁸¹ A fentiekben leírt tüzérségi támadás háttéréről lásd forrásközleményünk bevezetőjét! Reggel 9 óra körül az oroszok Michalów falu felől hátra támadták Markó Árpád zászlóalját, melynek soraiban emiatt zavar támadt, de végül Kraus József őrnagy, zászlóaljparancsnok helytállása jóvoltából az osztagokat a Rachanie és Józsefów (Josefowka) közti mocsár keskeny földnyelvén keresztül kivezette a keresztútból. Lásd: A 34. gyalogezred története, 42. o. és a 41. oldalon lévő térképet.

¹⁸² Lásd a továbbiakban!

az óriási srapnelzivatar s puskatüzet, amelyen keresztülkinlódtuk magunkat, oly erős szívgöresöt kapott, hogy összeesett; azt hitte, hogy közülünk senki sem jön élve vissza. Hiszen így is volt elég vesztségünk, másnap, ahogy a létszámot ellenőriztem, az ezred vesztesége 40 tiszt és 1094 ember volt (elesett, sebesült és távollévő, akikről nem tudtunk semmit).

Éjjel az erdőben kiosztottunk konzervet a legénység között, én pedig béna lábam miatt felkapaszkodtam ismét az ezred szanitéc kocsjára, s kocogtam az ezred után, mögöttem lovászom hátsólovammal. Egyszerre azonban az ezred letért a jó útról, ahová nem követhettük, s én rövid idő múlva azon veszem észre magamat, hogy egyedül vagyok a kocsival s lovammal. Kellemetlen helyzet, hiszen éjjel nem tudhattam, hogy továbbmenve nem jutok-e oroszok kezébe. Végtelen megkönnyebbülésre vagy féllőrai kalandozás után (körülottem nappali viláosság a felgyújtott falvak és erdők miatt) megállít egy „Halt! Wer da?”¹⁸³ kiáltás. Rögtön odamentem, egy 25-ös tábori őrs volt, a kocsit s lovat az erdőben elrejtve lefeküdtem a mögötte tanyázó 25-ös század táborában, csupán köpenyegembe takarózva, s hajnalban elindultam az ezredet megkeresni. Nagy megdöbbenésemre a szanitéc kocsit s lovaimat nem találom, azok még éjjel elindultak az ezred után. Egyedül gyalog nekiindultam fájós lábammal, a 25-ösök útbaigazítása alapján. Egy tűzér kocsit útközben felvett, s így reggel 8-ra megtaláltam ezredemet, Werechanie falu mellett táboroztak.

Ütközetbe nem kerültek volt, mert az oroszok előbb visszavonultak. Délelőtt 10-kor jött a parancs, hogy a további előnyomulásnál a tegnap annyit szenvedett VI. hadtest második vonalba kerül, Boroevic viszont minket, a 34. ezredet rendelt hadtesttartaléknak, hogy alkalmunk legyen magunkat restaurálni. Felkerekedtünk, s rövid egy óra múlva elértünk arra a helyre, amelyik számunkra ki jelölve a werechaniei erdő egy tisztásán. Persze az ilyen reservában¹⁸⁴ lévő pihenés csak relatív fogalom volt, mert hiszen minden percben el kell készülnie a további nyomulásra, s különben is néhány száz lépésnyire oldaltólünk az erdő szélén egyik saját ütegünk bömbölt szakadatlanul egész nap. De mégis, legalább fáradt csontjainkat kinyújthattuk. Gyönyörű nyári nap volt, egész délután aludtunk, elég jól étkeztünk is. Estefelé azután óriási öröm ért. Megjelent egy proviant kocsit Utczás hadnagyunkkal, aki Tomaszowóban rekvirálni járt, s hozott sok egyében kívül néhány fantasztikus formájú üveg finom orosz pálinkát, pár üveg pezsgőt, málnaszörpöt, teát stb., s ami fő dolog, magával hozta postánkat, a mi 107-es számú tábort postahivatalunktól. Hogy mit tesz az, mikor az ember hetekig, hónapokig elszakadva övétől és a külvilágtól, harcok, nélkülözések után egy elhagyott erdő közepén egyszerre csak váratlanul híreket kap otthonról – leveleket, újságokat –, csak az tudja kellőképpen értékelni, aki végigcsinálta. Nekem igen sok örömet okozott ez a nap, kis feleségemtől egyszerre öt levél és kártya, édesanyámtól s testvéreimtől¹⁸⁵ szintén kártyák érkeztek részemre. Nem szégyellve egymás előtt, bizony könnyezve bontogattuk leveleinket, s újságoltuk egymásnak a különféle híreket, hogy Szerbiában győzelmesen haladunk, a németek Franciaországban és Belgiumban szintén – mind idejét múlt események, de mi mindezekről semmit sem tudtunk.

Éjjel, dacára a sűrűn szitáló esőnek, sátorban jól aludtunk, s üdvözöltük örömmel a hírt, mely szerint még a mai nap folyamán is az erdőben maradhatunk mint tartalék. Időközben ismét kisütött a nap, s így a kellemes időben igen jól esett még egy napot lustálkodni; mosakodásról stb. a nagy vízhiány miatt szó sem lehetett, de hát már erről a luxusról régen leszoktunk. A napnak csupán egy epizódja érdemel említést. Dél felé két tábort csendőr hoz megköve egy öreg kaftános orosz zsidót, figyelmeztettek bennünket, hogy ne gondoljunk ellenségre, ha lövést halunk, mert ezt a zsidót, aki leshelyből hátulról reá lött egy tisztünkre, ki fogják végezni. Bementek a bokrok közé, két lövést hallottunk, s a csendőrök jöttek fűtőrészve egyedül vissza. A háború tartama alatt igen nagy volt az ily módon kivégzettek száma. Úgy Oroszországban, mint sajnos Galíciában is lépten-nyomon kémek által voltunk körülvéve. Szélmalmok, gémeskutak mozgásával, fehér, vagy fekete tehéncsordák terelésével jelezték az oroszoknak helyzetünket. Sőt, később Lemberg mellett a magieróvi

¹⁸³ Állj! Ki vagy? (ném.)

¹⁸⁴ Itt: félreeső helyen (lat. eredetű reservo: félretesz, megőriz jelentésű ige nyomán).

¹⁸⁵ Markó Árpád testvérei: Radwány Istvánné Markó Jolán (1874–1945), Raisz Dezsóné Markó Matild (1879–1932), Markó Erzsébet, Klobusiczky Béla felesége (1889–1924) és a 22. jegyzetben említett dr. Markó János.

erdőben¹⁸⁶ elásva nagy mennyiségű orosz tűzérési és gyalogsági muníciót fedeztünk fel, ami már hetekkel ezelőtt ott, saját földünkön el volt rejtve.

Este 6 órakor parancsot kaptunk, hogy tekintettel a holnap meginduló előrenyomásunkra, helyezük álláspontunkat előre az erdő széléig. Csupán 600 lépést kellett előremennünk, s a védett helyen igen jól táborot üthettünk. Találkoztam ismét komáromi ismerőseimmel, egy *sappeurszázaddal*,¹⁸⁷ igen nagy csemegével: száraz fehér kenyérral kínáltak, amit azután orosz teával viszonoztunk és vadmézzel, amit egy furfangos katonám ügyesen kapart ki valahonnan egy fa odvából. Éjjel igen jól aludtam, sőt, altiszteim még egy nagy tollpárnával is kedveskedtek, amelyet egy közeli szétrombolt majorságban találtak. Fogtak azután szemre rá egy kis gazdátlan kozák lovat, melyet táskákkal, köpenyemmel és sátorlapokkal felszerelve kineveztem állandó poggyászos állatommá.

Hadseregünk (Auffenberg [vezetésével]) ez alatt győzedelmesen nyomult előre, minket, a VI. hadtestet – mivel eddig a legjobb igénybe voltunk véve, s a legtöbbet veszítettünk – kíméltek, s a mostani előrenyomásban is a jobbszárny mögé lettünk beosztva, s tartottuk az összeköttetést a tőlünk jobbra előnyomulásban lévő Innsbrucki XIV. hadtesttel (József Ferdinánd főherceg hadtestével¹⁸⁸). Reggel 9 órakor indultunk, déltájban haladtunk keresztül Pukarzóv mellett, azon a hegyen, ahol öt nappal ezelőtt a miskolci 15. Divisio katasztrófája bekövetkezett. A csatátér még így öt nap múlva is borzalmas képet nyújtott. Az emberi hullák legnagyobbrészt ugyan már el voltak takarítva, de rommá lőtt házak között halomszámra heverték összelőtt s összetört ágyúk (legalább 10–15), muníciók kocsik, köztük felpuffadt lovak, az út s a tarlok a sok ágyúlovóvéstől felszántva. Egy majorságban, ahol valószínűleg egy zászlóalj pihent, egy rakáson 2–300 torniszter, gyalogsági és Maschinengewehr¹⁸⁹ felszerelés stb. mutatta, hogy ezeket a szerencsétlen csapatokat kellő biztosítás hiányában váratlanul meglepték. S a szerencsétlen véletlen úgy hozta magával, hogy nekünk ismét egy fél órát kellett ebben a dögletes levegőben vesztegelniünk, ami bizony nagyon deprimálólag hatott mindnyájunkra.

Este 5 órakor Laszczów faluban egy gyönyörű főúri kastély mellett vitt el utunk. Gróf Szeptycki tulajdona volt,¹⁹⁰ orosz táborig kórháznak berendezve, tele volt orosz sebesültekkel, orosz orvosok, szanitéckatonák és igen disztíngvált kinézésű orosz vöröskeresztes ápolónők – kíváncsian néztük egymást. Különbön a kastély körül is nagy ütközet lehetett, a virágágyak szétgázolva, a gazdasági épületek porrá égve mutatták egy közelmúlt verekedés nyomát. Továbbmarsolva éjjel 11 órakor elérkeztünk Tyszowce kis város határában a Zagajne feletti magaslatra.¹⁹¹ Előttünk egy hónapig dandár volt előrsőnc, így mi nyugodtan lefekhettünk.

Szeptember 3-án reggel jött az örvendetes hír, hogy hadseregeink (Dankl¹⁹² és Auffenberg [vezetésével]) öt orosz hadtestet szétverték, s diadalmasan nyomulnak tovább előre. Óriási örömmel készültünk fel, mikor egyszerre egy újabb parancs [ért] bennünket, a VI. hadtestet, amely visszarendelt Lemberg felé. Nagyon nem szívesen teljesítettük ezt a parancsot, mert nem tudtuk okát adni annak, hogy miért vonnak minket ismét vissza, mikor győzedelmesen hatolunk mindig jobbebb Oroszország felé. Egy ideig az a hír tartotta magát, hogy a VI. hadtestet – mint amelyik eddig az egész északi hadseregben a legtöbbet szenvedett – visszavonják a Monarchia határai mögé, ahol nyugodtan kipihenhetjük, s restaurálhatjuk magunkat az utánunk küldendő friss le-

¹⁸⁶ Magierów, ma Lengyelország területén található falu és erdeje.

¹⁸⁷ Arkász-század. (fr. és ném.)

¹⁸⁸ József Ferdinánd, Habsburg-Toscanai, főherceg (1872–1942) 1914 augusztusától a cs. és kir. XIV. hadtest, majd 1914 szeptembere és 1916. július eleje között a cs. és kir. 4. hadsereg parancsnoka az orosz fronton. 1917 júliusa és 1918 szeptembere között a cs. és kir. légierő főfelügyelője. *Balla* 2010. 167–168. o.

¹⁸⁹ Gépfegyver. (ném.)

¹⁹⁰ A Laszczów (ma falu Lengyelországban) előbb jezsuita kolostorát (XVII. század első fele) a Szeptycki család a XVIII. században kastéllá építtette át (1828-ban és 1902-ben kissé átalakították). Aktuális tulajdonosa Stanisław Maria Szeptycki (1867–1950) volt, aki 1917 decemberében vezérőrnagy, az első világháború végén a cs. és kir. 85. lövészdandár parancsnoka volt.

¹⁹¹ A Sierzputy Zagajne településnél lévő Górki Zagajne nevű magaslatra (górki: domb).

¹⁹² Dankl von Krasnik, Viktor, gróf (1854–1941) vezérezredes. 1914 augusztusától a cs. és kir. 1. hadsereg parancsnoka az orosz fronton, a kraszniki csatában győzelmet aratott a 4. orosz hadsereg felett. 1915 májusától Tirol honvédelmi parancsnoka, 1916 márciusa és júniusa között a cs. és kir. 11. hadsereg parancsnoka az olasz fronton, 1917 februárja és 1918 decembere között az összes udvari testőrség ezredese Bécsben. *Balla* 2010. 110–112. o.

génységgel a további harcokra. Ezt a magyarázatot szívesen fogadtuk, mert tényleg szükségünk lett volna pihenésre.

A valóságot – mely kevésbé szépen hangzott – csak később tudtuk meg. Ugyanis Brudermann lovassági tábornok¹⁹³ 3. hadserege Lemberg körül vissza lett szorítva, az oroszok Lemberget megszállták, s Oroszország erős új csapatokat irányított Lemberg felé. Ezeknek útját állani és feltartóztatni lettünk mi visszarendelve. Úgy látszik, Brudermann generális nagy hibát követhetett el, mert visszarendelték a harctérről, s a 3. hadsereg parancsnoka Borojević *gyalogsági tábornok* lett. A mi VI. hadtestünket pedig strauszenburgi Arz Artur altábornagy¹⁹⁴ vette át, aki törzstiszt korában ezredünkben szolgált, jól ismertük. Nehéz és fárasztó menet után (déli 1 órakor indultunk) éjjel 2 óra 30-kor végre Jurów¹⁹⁵ fellett tábort üthettünk. Dermesztő hideg volt, szakadt az eső. Hogy legalább az átázott földre ne kelljen feküdnöm, örömmel fogadtam doktorunk ajánlatát, s egy sebesültszállító hordágyon töltöttem az éjt.

Reggel 7-kor alarm. Az eső még mindig esik. Felébredve láttuk, hogy pár lépésnyire tőlünk két nagy sírhalom emelkedik egyszerű fakeresztekkel. A keresztekre ceruzával írt jegyzet szerint a kisebbikben három tiszt (egy kapitány és két hadnagy), a másik, nagyobbban 75 ember volt eltemetve. Mindannyian a 35. gyalogezred¹⁹⁶ 7. századából, úgy látszik, szegényeket váratlanul lephették meg az oroszok. A sürgős alarmnak nem volt sok értelme. Szakadó esőben még délelőtt 10 órakor is azon a helyen állottunk. Végre induláskor kellemes hírrel kárpótoltak. A mai nap folyamán csak rövid utunk lesz, délfelé rendeltetési helyünkön leszünk, s azután pihenés holnap reggelig. Délelőtt 11 óra 45-kor léptük át ismét a fekete–sárga és fekete–fehér–narancs színű határoszlopoknál Galícia határát Chodywańce¹⁹⁷ orosz és Nowosiólki¹⁹⁸ osztrák–lengyel faluk között. Természetes határ nincs, egy keskeny árok mindössze. Délután 2 órakor értünk Wierzbica¹⁹⁹ faluba. Közben kiderült, azután megint szakadt az eső, örültünk, amikor végre tető alá juthattunk. A faluban egy házat, melyben két tűrhető szoba volt, lefoglaltam a *Regimentsstab* részére, szalmán, ócska díványokon kényelmesen elhelyezkedtünk. Nagy élvezettel hosszú idő után megmosakodtam, de fehéreműt nem válthattam, mert a poggyászkocsik lemaradtak. Hat órakor megvacsoráztunk, 7-re már majdnem mindnyájan aludtunk. Reggel gyönyörű napra virradtunk, de a feneketlen sár, mocsaras út miatt marsunk csak nagyon lassan haladhatott. Voltak helyek, ahol egyfolytában több mint 10–20 percig kellett majdnem térdig erő vízben gázolni. Ürültem, hogy lóháton ezt a kellemetlenséget megspórolhattam magamnak.

Rava-Ruska felé vettük utunkat. Előzőleg egy kis vasúti állomás mellett mentünk el, melyet az oroszok már teljesen szétromboltak. Rava-Ruskán délben 11 órakor mentünk keresztül. Csinos, rendez város benyomását tette, pár nap múlva majdnem teljesen rommá lőtték az oroszok.

A várost elhagyva rövid fél óra alatt három öt-öt perces irtóztató heves vihar fogott el, úgyhogy meg kellett többször állnunk, az óriási szél és a felhőszakadás-szerű sűrű eső miatt nem lehetett továbbhaladni. Délután 2-kor egy óra pihenés volt. Szerencsére a konyhák közvetlen mögöttünk jöttek, tehát megebédelhettünk. Délután elég hűvös időben tovább marsolva este 6 órakor a Glinik-Monasteryk²⁰⁰ falu közötti magaslaton egy szép kis fenyőerdőben leheveredtünk éjjeli nyugalomra. Délelőtt 8 órakor előnyomulás Magierów falu felé, mely Rava-Ruska és Lemberg között fekszik. Délfelé közvetlen közelből erős ágyúzás hallatszott, s a távolabbi dombokon mindenütt mozgás volt észlelhető. Tényleg, délfelé jött a parancs, mely szerint csapataink egy igen erős, Lemberg

¹⁹³ Brudermann, Rudolf Ritter von (1851–1941) lovassági tábornok. 1914. augusztus elejétől 1914. szeptember elejéig a cs. és kir. 3. hadsereg parancsnoka az orosz fronton, majd felmentették és a háború végéig szabadságolták. *Balla* 2010. 93–95. o.

¹⁹⁴ Arz Artur, Freiherr von Strassenburg, báró (1857–1935), vezérezredes. 1914. szeptember elejétől a cs. és kir. 15. gyaloghadosztály, 1914 októberétől 1916 augusztusáig a cs. és kir. VI. hadtest parancsnoka az orosz fronton, ezt követően az osztrák–magyar 1. hadsereg parancsnoka a román fronton, 1917 márciusától a háború végéig a Monarchia haderejének vezérkari főnöke. *Balla* 2010. 60–63. o.

¹⁹⁵ Jurów: félrehallotta, helyesen: Jarczów, mely település ma Lengyelország területén található.

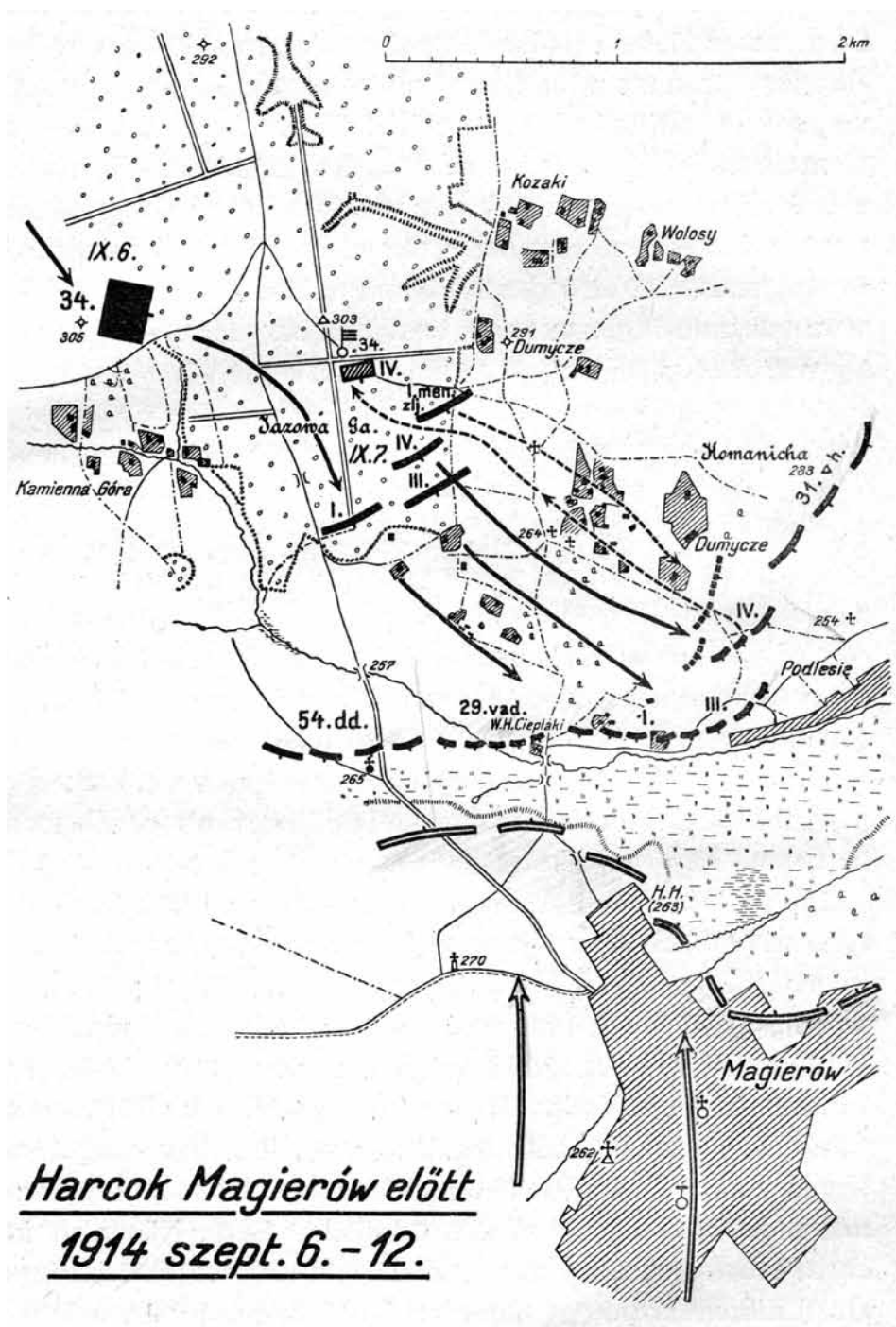
¹⁹⁶ Az 1683-ban alapított, pilseni állomáshelyű cs. és kir. 35. sz. „Freiherr von Sterneck” cseh gyalogezred.

¹⁹⁷ Ma Lengyelország területén lévő település, 4 km-re az ukrán–lengyel határtól.

¹⁹⁸ Ma Lengyelország területén található település, Chodywańce szomszédságában.

¹⁹⁹ Wierzbica: félrehallotta, helyesen: Werszczyzna. Ma Lengyelország területén található település, Chodywańcétól 8 km-re.

²⁰⁰ Glinik-Monasteryk: tévesztés, helyesen: Glinik-Monastyrék, ma Ukrajna területén található település.

felé nyomuló orosz hadseregre bukkantak (az orosz generális Plehve kommandója alatt²⁰¹). Az ütközet reggel óta folyik, az ezrednek közvetlen parancsa volt Magierów felé nyomulva a falu felett lévő erdőt megszállani, s ezt az erdőt az esetleges orosz támadások ellen védeni. A sűrű erdőben való hosszas, igen kellemetlen kalandozás után (a srapszelek már elég közel repültek fejünk felett) délután 4-kor végre elértük az erdő szélét. Előttünk egy tágas, mocsaras völgyben Magierów falu, csinos nagyközség, új templomtoronnyal, melynek tetejét még állványok fogták körül. Az erdő és a község között egy nagyobb, faluszerű házcsoport, Podlesie.²⁰² A falu közvetlen közeléből erős orosz ágyúzás irányult a tőlünk jobbra lévő csapatainkra. Sok keresés után sikerült felfedezni ezt az úteget tőlünk kétezer lépésre a falu szélén, nagy tölgyfák alatt volt nyíltan felállítva nyolc ágyú, pár száz lépéssel hátrább municíós kocsjai. Az erdő szélén voltam én Kraus őrnagy bataillonjával. Mi, különösen a fiatalok erővel le akartuk rohanni ezt az orosz úteget, mert a helyzet ránk nézve roppant előnyösnek mutatkozott. Az ágyúk mind az oldalait fordították felénk, nem is vettek volna észre, s mivel az oroszok a magyar rohamoktól borzasztóan tartottak, okvetlenül sikerült volna a nyolc ágyút elfoglalnunk. Azonban Kraus őrnagy bölcs mérsékletre intett, s nagyon helyesen, mert később láttuk, hogy az előttünk lévő mocsár mélyebb, mint gondoltuk. Ha pedig roham közben a mocsárba ragadunk, az oroszok könnyen összelöhetnek volna. Sajnos saját tüzeink nem voltak a közelben, mert ilyen jó cél[pon]tjuk, mint ez az orosz üteg, nem mindig akad.

Az erdő vonalát sáncokkal megerősítve vártuk az éjjelt. Közben azonban már sajnálattal láttuk, hogy a túlsó dombon Magierów felett igen erős orosz csapatok (lőtávolon kívül) – körülbelül egy brigáde lehetett – ereszkednek le a falu felé. Ha minket hamarabb elöretolnak, már a falu és a túlsó domb is a kezünk között lehetett volna. Ez sajnos nem így történt, keservesen tapasztalhattuk ezt a következő napokon. Az oroszok állandóan küldtek újabb csapatokat Magierów felé, előnyomulásukat jól láthattuk a szemközti fekvő dombokon. Hadosztályparancsnokságunk szeptember 7-én hajnalban támadást rendelt a község és az azt környező dombok elfoglalására. Boyer ezredesünk eleinte az I. és III. zászlóaljat küldte az első rajvonalba, majd amikor a támadás a hadosztály egész vonalán a fölényes orosz tüzérégi tűzben megakadt, még a IV. zászlóaljat is bevetette. Én utászoztagommal a küzdővonal mögötti erdőben álltam beavatkozásra készen, de erre már nem került sor. A IV. zászlóalj előnyomulás közben veszélyes terepre jutott, egy áthatolhatatlan mocsár zárta el előnyomulásuk útját. Ezt látva ezredesünk a zászlóaljat visszarendelte az erdőbe, s a déli órákban a hadosztályparancsnoksága is belátta, hogy itt nem erőltetheti a további előnyomulást, tehát elrendelte, hogy a rajvonalak az elért vonalban ássák be magukat. Ekkor, a háború első heteiben még csak igen hevenyészve készített lövészárók-szerű próbálkozásokról beszélhetünk.

A helyzet 8. és 10. közt nem változott az orosz, nálunk sokkal erősebb csapatokkal szemben velünk, de a dombok oldalán előnyösebb helyzetben beásta magát, s nem nyomult tovább, tehát csak puskatűz harc folyt a két vonal közt. De az orosz tüzéréség 10-én már nemcsak az első csatárvonalat szórta tele srapszel és gránát tüzével, hanem a mögötte lévő erdőt [is], ahol a IV. zászlóaljunk, az én osztagom és az ezredparancsnokság tartózkodott. Sokan megsebesültek, s egy gránát bevágott arra a helyre, ahol 50–60 lépéssel mögöttünk lovaink állottak. A gránát ezredesem mindkét lovát szétszakította, a lovászok megriadva elszaladtak, cserbenhagyva lovainkat, Vilma lovam szerencsére nem futott messze, hanem csatlakozott a legközelebbi lovascsoporthoz, úgyhogy délután visszahozták. A súlyos szívbjában szenvedő Boyer ezredesem látva lovai pusztulását olyan erős szívrohamot kapott, hogy eszméletlenül összeesett. Hátravitték, s a legközelebbi segélyhely orvos a olyan súlyosnak látta állapotát, hogy továbbszállították. Végül szeptember végén a régi helyőrségébe, Brassóba²⁰³ vitette magát, s ott kórházban október havában meghalt. Az ezred parancsnokságát kedves ezredtársunk, a mindenkitől szeretett és tisztelt, soproni származású Sztrókey Lajos ezredes²⁰⁴ vette át, aki pár nappal előbb érkezett egy menetzászlóaljjal az ezred harc vonalába. (...)

²⁰¹ Plehve, Pavel Adamovics (1850–1916) orosz tábornok, 1914–1915-ben az orosz 5. hadsereg, majd az orosz Északi Front parancsnoka.

²⁰² Ma Magierów belterületéhez tartozik.

²⁰³ Ma Braşov, Romániában.

²⁰⁴ Sztrókey Lajos (1860–1941 u.) – 1880-tól a kassai 34. gyalogezred tisztje, 1914-ig a temesvári és kismartoni katonai főreáliskola parancsnoka. 1914 novemberében ezredes, 1917-ben címzetes vezérőrnagy.

NEKROLÓG

ZAKAR PÉTER

**KATONA TAMÁS
(1932–2013)**

81 éves korában elhunyt Katona Tamás, a magyar történetírás kiemelkedő alakja, aki igazi iskolateremtő egyéniség volt. Középosztálybeli családban született, amelynek gyökerei a Gömör vármegyei Zádorfalvára, továbbá Erdélybe, illetve a Jászságba nyúltak vissza. Előadásain iróniával fűszerezett szeretettel emlékezett meg egyik felmenőjéről, Katona Miklós honvéd őrnagyról, aki 1848 novemberében, Erdélyben – mint mondta, „biztos kézzel vezette csapatait a legbiztosabb vereségbe”. Édesapja, Katona Tibor a budapesti MÁV Kórház igazgatóhelyettes főorvosa, édesanyja, Halász Magdolna, Halász Imrének, Andrássy Gyula gróf miniszterelnök sajtófőnökének, a *Nyugat* egyik szerkesztőjének az unokája volt.

1938-tól 1942-ig a Marczibányi Téri Székesfővárosi Elemi Iskolába, majd nyolc évig a budapesti Érseki Katolikus (1948-tól Rákóczi) Gimnáziumba járt. 1942 és 1948 között cserkészként néprajzi gyűjtőmunkát végezve járta az országot. 1950-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának könyvtár–magyar–arab szakos hallgatójaként folytatta tanulmányait, mivel az Andics Erzsébet által fémjelzett sztálinista történetírással sohasem tudott megbarátkozni. Tanárai között volt Germanus Gyula, s ekkor kötött barátságot Antall József későbbi miniszterelnökkel is. 1945-ben és 1956-ban tagja, illetve vezetője volt a kisgazdapárt ifjúsági szervezetének, a Független Ifjúságnak. Egyetemi pályafutása nem volt zökkenőmentes: 1953-ban kizárták a DISZ-ből, mivel az egyetem ablakában rendszeresen angol és francia szerzők műveit olvasta, „súlyosan megbotránkoztatva ezzel az épület felújításán dolgozó munkásokat”. Szívesen mesélt társaságban egyetemről történt időleges eltávolításáról is, melynek indoklása szintén magáért beszél: „a tanfegyelmet nyaksál viselésével lazította”.

Végzését követően a Bács-Kiskun Megyei Könyvtár helyettes vezetőjeként dolgozott Kecskeméten. Később rövid ideig a Fejér Megyei Tanács könyvtárügyi előadója lett, majd 1960-ig a bicskei Vajda János Járási Könyvtárat vezette. Baráti beszélgetések és rádióinterjúk során mindig büszkén emlegette, hogy ő hozta létre Bicskén Magyarország első cigánytelepi könyvtárát. Ezt követően egy esztendeig az MTA Biokémiai Intézetében alkalmazták részfoglalkozású könyvtárosként, majd az 1960-as években kiadói szerkesztő és műfordító lett, 1965-ig a Magyar Helikon, ezután huszonnégy éven át az Európa Könyvkiadónál dolgozott. Többek között marokkói és indonéz népmeséket, arab elbeszélőket, afrikai történeteket, angol, amerikai, francia, német regényeket és elbeszéléseket ültetett át magyarra. Különösen kedvelte az Agatha Christie-krimik fordítását. Az általa fordított *Gyilkosság az Orient-expresszen* című regény 1980-as első megjelenését követően még hat kiadást ért meg 2011-ig.

1977-től a *Bibliotheca Historica* történelmi és művelődéstörténeti sorozat szerkesztőbizottságának a tagja volt, majd 1979-ben kezdeményezte a hasonló témájú *Pro Memoria* történelmi és művelődéstörténeti zsebkönyvtár sorozat megindítását, amelynek szerkesztését szintén magára vállalta. Utóbbi sorozatban olyan kötetek láttak napvilágot, mint például Thuróczynek *A magyarok krónikája* (1980), válogatás Orbán Balázs

A Székelyföld című művéből (1985), a *Képes Krónika* (1986) vagy *A tatárjárás emlékezete* (1987).

Katona Tamást elsősorban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének kérdései izgatták. E témakörben végzett széleskörű forrásfeltáró és forráskiadó tevékenysége emelte a történettudomány kimagasló alakjai közé. Munkássága kulcsfontosságú volt a sztálinizmussal elegyített nemzeti-romantikus történelemszemlélet kritikájában. Az 1940–1950-es években uralkodóvá vált történelemszemlélet képviselői az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetét az 1789-ben kitört francia forradalom mintájára politikai alapon próbálták meg értelmezni, szigorúan figyelembe véve a baloldaliság abszolút értéknek tekintett kritériumait. Eszerint amíg a vezetés balra tolódott, addig a szabadságharc is felfelé ívelt, amint azonban Kossuth elutasította egy baloldali fordulat lehetőségét, már nem maradt más hátra, mint a hanyatlás és a bukás. E konstrukció legnagyobb vesztese a szabadságharc hadtörténetének kutatása lett. Míg az 1960–1970-es években a politika-, gazdaság-, társadalom- és eszmetörténet terén finom elemzések tucatjai születtek, a hadtörténeti kutatás – kivéve Urbán Aladár munkáit – afféle mostohagyerek maradt.

Katona Tamás azonban nem fogadta el ezt a sematikus modellt, már csak azért sem, mert a hanyatlás ebben a konstrukcióban a dicsőséges tavaszi hadjáratral kezdődött. Elsők között hívta fel a figyelmet arra, hogy 1848–49-ben reguláris hadseregek folytattak egymás ellen küzdelmet Magyarországon, így a politikatörténet mellett a korszak feldolgozása során a hadtörténet szempontjaira is nagy figyelmet kell fordítani. Ő maga egy 1986-ban írt előszavában (*A szabadságharc hadserege*), a rá jellemző stílusban, így foglalta össze látásmódjának lényegét: „Bármilyen izgalmas legyen is 1848–1849 politikai története, az országgyűléseken és a népgyűléseken folyó sokszor szenvedélyes vita, a szabadságharc 1848 szeptembere után mégis elsősorban háború volt, és alighanem több múlt az utolsó székely honvéd szuronyán, az utolsó jászkun közhuszár kardja élén, mint a legszenvedelmesebb vagy leghatásosabb szónoklaton. És a kor igazi megelevenítéséhez éppen azokat kell elsősorban megjelenítenünk, akik ennek a függetlenségi küzdelemnek a legtöbb terhét viselték.”

Mellőzve Katona Tamás rövidebb írásait, csak néhány, historiográfiai jelentőséggel bíró munkájára szeretnénk utalni. 1979-ben jelent meg először az aradi vértanúk perével és kivégzésével kapcsolatos forrásokot korszerű, tudományos igényű kiadásban megjelenítő kétkötetes munkája, *Az aradi vértanúk*. A peranyagokat a börtönből írt levelek, naplók, a fontosabb osztrák dokumentumok magyar fordításai, valamint a vértanúk sírjainak feltárásával kapcsolatos újságcikkek egészítik ki. 2003-ban, művének 4. kiadását Katona Tamás néhány további forrással egészítette ki. Mind a mai napig ez a legteljesebb forrásgyűjtemény az aradi vértanúkról, ahol az olvasót szakszerű bevezetés és jegyzetapparátus segíti a tájékozódásban, s ahol szükséges volt, ott a szöveg gondozója a fordításokat is modernizálta. A korábban többnyire egységes csoportnak tekintett vértanúk életpályájának és perének bemutatása rávilágított arra, milyen keveset tudunk a szabadságharc katonai főszereplőiről, s hogy e reprezentatív csoport tagjai is eltérő politikai meggyőződésű, jellemű és katonai teljesítményű személyek voltak. E kötet megcáfolta azt az Andics Erzsébet által képviselt tételt is, amely szerint az osztrákok előtti fegyverletétel 1849 augusztusában kedvezőbb lehetett volna, mint az oroszok előtti kapituláció. Egy hosszú folyamat első lépése volt ez a munka, amelynek során Katona Tamás ismét a források olvasására irányította kortársai és tanítványai figyelmét, egyre kisebb teret engedve az ideológiai megfontolásoknak.

Egy évvel később már megjelent Görgey István visszaemlékezése 1848 nyarának és őszének eseményeiről egy gazdag okmánytárral kiegészítve (*Görgey István: 1848 júniustól novemberéig. Okmánytár [1848. szeptember 23 – 1848. október 16.]*), amely nem

csak az őszi hadműveletek pontos rekonstrukcióját tette lehetővé, hanem számos addig vitatott kérdést tisztázott Görgei Artúr pályafutásával kapcsolatban is. Egy év elteltével Katona Tamás megjelentette Vukovics Sebő 1849-re vonatkozó visszaemlékezéseit, amelyeket korábban (a munka további részeivel egyetemben) Bessenyi Ferenc országgyűlési képviselő is sajtó alá rendezett 1894-ben. 1984-ben kiadta Scserbatov eredetileg orosz nyelvű Paszkevics életrajza 6. kötetének magyar fordítását, amely a magyar szabadságharcról szól (*Paszkevics Magyarország*). Jegyzeteiben Katona Tamás kiigazította a szerző túlzásait és tévedéseit. Az orosz források közzététele ezzel nem ért véget, hiszen 1988-ban egy újabb kötet látott napvilágot szerkesztésében, amely az orosz szemtanúk magyarországi benyomásait tartalmazta (*A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*).

1986-ban rendezte Katona Tamás sajtó alá Klapka György emlékiratának harmadik, utolsó változatát. Itt nemcsak az emlékirat új kiadásáról volt szó, hanem egy olyan alapos bevezető közzétételéről is, amely emléket állított a tragikusan korán elhunyt történetírónak, Lengyel Tamásnak, továbbá elemezte Klapka emlékirói tevékenységének fordulatokban gazdag állomásait. A kötet függelékében olvasható, Teleki Lászlótól származó leveleket – amelyeket Klapka annak idején hiányosan közölt – Katona az új kiadásban kiegészítette a hiányzó részekkel.

1987-ben jelent meg először az oktatásban kiválóan használható válogatása Kossuth Lajos 1848–49-es írásaiból és beszédeiből (*Írások és beszédek 1848–1849-ből*). A kiválogatott források között rövid, az eseménytörténetet és azok hátterét megvilágító összekötő szöveget írt, a forrásokat pedig – szokásához híven – bőséges és bámulatos adatgazdag jegyzetekkel látta el. A forrásokhoz való visszanyúlás fontossága mellett („magához Kossuthoz kell fordulnunk”) itt is kiemelte a sztálinista történelemfelfogással összeolvadt nemzeti romantikus szemléletmóddal való leszámolás fontosságát: „Kossuthról sokat olvasunk, Kossuthtól szinte semmit. Évtizedek óta nem jelent meg írásaiból összeállított kötet. Engedelmesen ismételtetjük azokat az igazságokat, amelyeket a róla szóló könyvtárnyi irodalomból kiválogatunk, ki-ki ízlése szerint – de nem szembesítjük ezeket Kossuth szavaival. Nem csoda tehát, ha róla való képünk megmerevedett, körülbelül olyan hősi pózban, amilyen Kossuth a minden vidéki városunkban megtalálható szobron, és amilyen az életben sohasem volt. A róla szóló irodalom évről-évre szaporodik, de többnyire megelégszik azzal, hogy kalaplengetve tiszteletköröket fusson a hős szobra körül.”

1988-ban ismét egy olyan kötetet jegyzett, amelynek megjelenése historiográfiai fordulópontot jelentett a magyar történetírásban. Katona Tamás már az 1980-as évek első felében elkészült Görgei Artúr emlékiratainak új magyar fordításával, aminek kiadását csak 1988-ban vállalta az Európa Kiadó. Jelentőségéhez képest akkoriban nem volt nagy visszhangja e vállalkozásnak, mintha csak megismétlődött volna a történelem, hiszen az emlékirat első, német nyelvű megjelenése sem váltott ki jelentős reakciókat. Pedig a kötethez írt bevezető tanulmány a bőséges jegyzetanyaggal együtt nem csak Katona Tamás egyik legjobban sikerült munkája, hanem számos, a magyarországi hadtörténetírás vitás kérdését megnyugtatóan megválaszoló írása is. A Klapka és a Görgei emlékiratok bevezetőiben a szerző többek között bebizonyította, hogy Görgei 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmeséget a kormánynak, illetve tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főserég Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főserég Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tűzérségi fölényrel rendelkezett, ami egyúttal a budai vár ostromának indokoltságát is alátámasztotta. Szintén rendkívül szellemesen bizonyította azt a (korábban már kifejtett) tételét is, miszerint 1849. augusztus 13-án, az adott katonai helyzetben a fegyverletétel indokolt volt.

1989-ben jelent meg szerkesztésében, tanítványai közreműködésével a budai vár 1849. évi ostromát bemutató forráskötete (*Budavár bevételének emlékezete 1849*). A bevezetés és az iratok tükrében bizonyos, hogy Kossuth vidini levelében megfogalmazott vádjá, miszerint, ha Görgei 1849 tavaszán Komáromot követően tovább nyomult volna Bécs felé (amint az szándékában is állt), akkor „Bécs egy érett alma gyanánt hull vala kezébe ütközet nélkül” – nem felel meg a valóságnak. Katona Tamás nem csak a tavaszi hadjárat második szakaszában fellépő lőszerhiányra, az új hadműveleti tervekre, a hadsereg politikai állapotára tért ki, hanem az erőviszonyok pontos számbavételére is, ami azt mutatta, hogy a magyar hadsereg közel sem rendelkezett elegendő erővel egy Bécs elleni sikeres offenzívához.

Katona Tamás viszonylag kevés tanulmányt írt, ezek közül a legjelentősebb az 1990-ben megjelent, Csányi Lászlóról szóló munkája (*Csányi László erdélyi főkörmánybiztos*).

Az oktatásba már az 1980-as évek elején bekapcsolódott. 1980-tól az ELTE Eötvös József Kollégiumában, 1985-től a József Attila Tudományegyetemen, majd a későbbiekben a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított XIX. századi magyar történelmet, főként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetét. Katona Tamás a Szegeden oktató történészek között egészen sajátos helyet foglalt el. Az első előadásra többnyire öltönyben jött be, s mindjárt azzal a szinte reménytelennek tűnő feladattal birkózott meg, hogy 90 perc alatt összefoglalja a reformkor fontosabb eseményeit. Következő óráján már a pesti forradalmárok és az utolsó rendi országgyűlés eseményeit elemezte, hogy azután hamarosan Damjanich nagy kulacsáról, Görgei Artúr katonai pályájáról, a szabadságharc megannyi ütközetéről és csatájáról meséljen hallgatóinak. Sosem rejtette véka alá, ha nem értett egyet a szocialista rendszer valamely intézkedésével. „Súlyos hiba – fejtette ki az 1980-as években –, hogy március 15-ét nem nyomják piros betűkkel naptárunkban.” Utóléhetően jól előadó volt, stílusával, felkészültségével történészhallgatók tucatjait nyerte meg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatására.

Katona Tamás kitűnő szervező is volt, aki mind szakdolgozóival, mind kollégáival remek viszonyt alakított ki. Várbeli lakásán rendszeresen találkoztak az adott korszak kutatói és a tanár úr szakdolgozói, hogy egy-két pohár pezsgő mellett elbeszélgessenek az aktuális kérdésekről. E beszélgetések során mindannyiszor bámulattal adóztunk széleskörű tájékozottságának, a polihistorokra jellemző műveltségének. Nemcsak a filmtörténet, hanem például a második világháború történetének szakkérdéseivel kapcsolatban is páratlan ismeretanyaggal rendelkezett. Összességében elmondhatjuk, hogy egyaránt otthonosan mozgott a zene- és a művészettörténet kérdéseiben, a néprajz tudományában vagy a magyar filmtörténet különböző korszakaiban. Egykori tanítványai (például Hermann Róbert, Pelyach István stb.) közül tucatnyira tehető azok száma, akik az ő (és Urbán Aladár) hatására lettek az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korszakának kutatói. Igazi iskolateremtő egyéniség volt, aki visszavonhatatlanul rányomta bélyegét az 1848–49-es forradalom és szabadságharcról alkotott képünkre.

Széleskörű tevékenységet fejtett ki társadalmi egyesületekben is. A váci Madách Kör (1988) és a fővárosi Görgei Kör (1989) elnöke, a Nemzeti Panteon Alapítvány (1990) kuratóriumának társelnöke, a Kárpátaljai Szövetség (1991) tiszteletbeli elnöke volt. 1982-től tagja volt a Művészeti Alap Irodalmi Szakosztályának, 1983-tól a Magyar Írók Szövetségének. 1989 óta a Magyar Televízió 1848–49-es műsorainak szerkesztésében is részt vett, gyakran műsorvetőként is feltűnt a képernyőn. Ráday Mihállyal közös televíziós sorozatukban a korszak szereplőinek sírjaira, emléktábláira, lakóépületeire, szobraira hívták fel a nagyközönség figyelmét, s rengeteg pusztuló síremléket óvtak meg ily módon az enyészettől.

Az 1989-es rendszerváltozás az ő életét is megváltoztatta. 1990. május 24-től 1992. június 19-ig a Külügyminisztérium politikai államtitkáraként a tárca országgyűlési képviselője és a magyar biztonságpolitika kidolgozása volt a legfontosabb szakterülete. 1992. június 19. után az Antall-, majd a Boross-kormány miniszterelnökségi politikai államtitkáraként dolgozott. A sajtóügyekért is felelős államtitkárként elsőrendű feladata volt a tájékoztatáspolitikai kialakítása s a kormányzatról alkotott kép formálása. 1994-től kezdve a Magyar Cserkész Szövetség elnöke volt.

Az 1990. évi országgyűlési választásokon a Magyar Demokrata Fórum jelöltjeként Pest megye 2. számú, Vác központú választókerületében képviselővé választották. 1990. május 3-tól államtitkári kinevezéséig az Országgyűlés honvédelmi bizottságának a tagja volt. 1994. december 11-én, az önkormányzati választásokon Budapest I. kerületének polgármesterévé választották. Élete egyik legnagyobb teljesítményének tekintette, hogy 1998-ban a budai várban felállították Görgei Artúr újraöntött lovas szobrát.

2000-től 2002-ig Magyarország varsói nagykövete volt. 2003-tól a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadójaként tevékenykedett. Számos előadást tartott, cikkeket írt többek között a *Históriában*, valamint az *Élet és Tudományban*. A 2000-es években a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság tagjaként számos felejthetetlen megemlékezést és szónoklatot tartott. Legutolsó emlékbeszédét, idén áprilisban az általa is jól ismert költő, Jékely Zoltán születésének 100. évfordulóján tartotta. Az utóbbi hónapokban elhatalmasodó betegségét a rá jellemző derűs nyugalommal viselte. „Itt néhai Katona Tamás” – vette fel a telefont, s szinte szabódott, ha a kezelések miatt át kellett tennie egy megbeszélrt vagy tervezett találkozót.

Katona Tamás a magyar történettudomány, azon belül a magyar hadtörténetírás kiemelkedő alakja volt, aki kulcsszerepet játszott az 1970-es, 1980-as évek magyarországi történetírásának megújításában. Forrásközlései alapjaiban formálták át 1848–49 sorsdöntő hónapjairól alkotott képünket. Nemzeti-romantikus légvárak helyett a magyar kultúra való értékeinek feltárására törekedett. Művészi igényességgel tárta föl XIX. századi történetünk forrásait, ugyanakkor, mint iskolateremtő egyéniségben, volt benne valami Ranke-i vonás is: univerzális érdeklődése és forrásközpontú történelemszemlélete még sokáig hatással lesz történetírásunkra. A kortársai által mindig csodált diftongusait már nem hallhatjuk többet csak felvételről, de könyvei továbbra is rendelkezésünkre állnak és válaszolnak az 1848–49-es szabadságharccal kapcsolatos kérdéseinkre.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

SOLYMOSI JÓZSEF

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON
1848-1849-BEN

SZEMLE

HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SZERK.)

LA PENSÉE MILITAIRE HONGROISE À TRAVERS LES SIÈCLES

(Paris, *Economica*, 2011. 192. o. ISBN 978-2-7178-6084-9 EUR 23)

A magyar történetírás régi nagy hiányossága, hogy eredményei, értékei rejtve maradnak a külföldi kutatók számára, mivel csak elenyésző részük jelenik meg valamely idegen nyelven. Így nem válnak a nemzetközi tudományos diskurzus részévé, és az a hamis kép alakulhat ki, hogy a honi történészek talán nem is foglalkoznak olyan témákkal, amelyek fontosak, említésre érdemesek az angolszász, a német vagy a francia tudósok számára. Ezért is nagyon fontos, hogy az azóta elhunyt Hervé Coutau-Bégarie, valamint Tóth Ferenc szerkesztésében megjelent egy francia nyelvű kötet, amely a magyar katonai gondolkodás évszázadokon átívelő történetének bemutatását tűzte ki célul.

Dr. Hende Csaba honvédelmi miniszter bevezető sorait követően Veszprémy László a magyar katonai gondolkodás első nyomait mutatja be a Mohács előtti latin nyelvű források segítségével (*Les premières traces de la pensée militaire hongroise avant la bataille de Mohács 1526*). A szerző rámutat, hogy a modern értelemben vett katonai „gondolkodás”-ról és katonai „gondolkodók”-ról az 1526 előtt időszakban a Magyar Királyságban aligha beszélhetünk, hiszen az ebből az időszakból ránk maradt okleveleink és elbeszélő munkáink a háború gyakorlatával foglalkoznak.

A hadtudományi munkák középkori megjelenését – a Magyar Királyságban éppúgy mint Európában – három nagy korszakra lehet bontani. Az elsőt minden kétséget kizáróan a későantik hadtudományi munkák recepciója korának tekinthetjük. A IX. században Vegetius *De re militari* (Hadügyről) című művét újból felfedezte a világ magának, és sok évszázadig tartó sikertörténete vette ezzel kezdetét. A magyar területeken Veszprémy László feltételezése szerint elsősorban feldolgozásai, kivonatai terjedtek el. A középkori hadtudományi munkák megjelenésének második korszaka egyértelműen a reneszánszsal és a Magyar Királyságban Luxemburgi Zsigmond uralkodásával kapcsolható össze. Ekkor e témakörön belül is a haditechnikai munkák csoportja váltak meghatározóvá. Zsigmond uralkodása idejéből számos neki ajánlott vagy éppen általa ismert haditechnikai kéziratról van tudomásunk. Ezek közül is kiemelkedik egy sienai mérnök, Mariano di Jacopo detto il Taccola munkássága. Hadieszközökről írt munkái mellett neki tulajdonítható az első honi katonai célokra készített kartográfiai alkotás is. Szintén említést érdemel Conrad Keyser haditechnika műve, a *Bellifortis*, amelynek talán egy példánya a budai királyi könyvtárban is megtalálható volt. Sajátos helyet foglal ezen munkák sorában a nagyszebeni városi levéltárban őrzött egyik kézirat. Conrad Haas bajor tüzemester ugyanis egy olyan művet hagyott az utókorra, amely rakétatechnikai traktátusként vált ismertté a technikatörténészek számára. Zsigmond uralkodása idején az Oszmán Birodalom előrenyomulása miatt – Európában az elsők között – a déli végvárakban állandó katonaságot kellett fenntartani, illetve a hadiállapot is sokszor hosszú hónapokig tartott. Ezzel kell magyaráznunk, hogy ebből a korból maradtak fenn az első tisztán katonai reformtervezetek, szabályzatok és törvénycikkelyek. Az írásbeliség, ha lassan is, de teret hódított. Ozorai Pipó karrierjének kezdetét éppen a hadszervezés gyakorlatában való jártasságával magyarázhatjuk – mutat rá a szerző. Személye tehát azért is különleges, mivel a művelt zsoldosvezér még Nyugat-Európában is ritkaságszámba ment.

A középkori hadtudományi munkák honi megjelenésének harmadik korszaka Mátyás király uralkodásához köthető. Könyvtárban a kor hadtudományi irodalmának széles választéka volt fellelhető. Mindennek ellenére sem ezek, sem a törvényszövegek nem sietnek segítségünkre, hogy a király hadügyi elképzeléseit összefüggő forrásokkal illusztrálhassuk, csak a részleteket villantják fel a sereg elméleti igényű leírását nyújtó 1479-ből és 1481-ből való levelei is.

Mindezek alapján Veszprémy László rámutat arra, hogy a későantik traktátusokról és azok középkori feldolgozásairól csak azt tudjuk, hogy mely gyűjteményekben fordultak elő, azt azonban már egyáltalán nem – Zsigmondtól s Mátyástól eltekintve –, hogy azokat kik olvasták és hasznosították vagy éppen használták őket a mindennapos hadjáratok alkalmával. Az oszmán előretöréssel szembeni védekezésben pedig a mindennapos harci tapasztalat nagyobb súllyal esett latba a döntéshozatalnál, mint a hadtudományi művek ismerete és azok pontjainak átültetése a gyakorlatba. Veszprémy László összefoglalásként megállapítja, hogy a hadügyi gondolkozás kimutatható volt a Magyar Királyság első évszázadainak történelmében, mégha a hangsúlyt döntően a katonai gyakorlatra és tapasztalatra is helyeződött. Az írott szó és a mindennapi praxis között alig vagy egyáltalán nem fedezhetünk fel összefonódást.

A következő tanulmány szerzője, Nathalie Kálnoky a középkor végi székely katonai intézmények szervezetének rövid bemutatására vállalkozott. A szerző már több évtizede foglalkozik a székelység középkori és kora újkori történetével és intézményeivel. A rövid történeti bevező után Nathalie Kálnoky jogtörténeti szempontok alapján igyekszik bemutatni a francia olvasóközönség számára a bonyolult székely katonai szervezeti formákat, azok összetevőit és hierarchiáját. Tekintettel a speciális terminológiára, felváltva használja a francia, latin, német és magyar elnevezéseket és kifejezéseket, amelyek az alapos magyarázatok ellenére valószínűleg komoly fejtörést okozhatnak a magyar és erdélyi történelemben kevésbé jártas olvasóknak. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a tanulmány számos fogalmat alaposan elmagyarázva igyekszik franciául is meghonosítani (pl. szék – *siège*, lőő – *impilát* stb.). A székely katonai hierarchia bemutatása során hasonló problémákkal kellett megbirkóznia, különösen a székely ispán (*comes scicorum*) tisztség magyarázatánál. Nathalie Kálnoky frappáns történelmi példákkal, a magyar szakirodalom hivatkozásaival alátámasztva, térképpel és táblázattal illusztrált kis tanulmánya valószínűleg hasznos olvasmánya lehet a székely hadszervezeti kérdések iránt érdeklődőknek.

A Habsburg Monarchia számára a XVI. századi Magyar Királyság mind politikai-katonai, mind pénzügyi-gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az előkelő hadügyi szerep kialakulásában egy európai híró hadvezér és hadtudós, a Magyarországtól távoli Elzászban birtokos német főnemes, Lazarus Freiherr von Schwendi is meghatározó szerepet játszott, akinek itteni ténykedéséről készített tanulmányt a kötetbe Pálffy Géza (*Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle Lazare baron von Schwendi 1522–1583*). Schwendi 1561-ban II. Fülöp szolgálatát felcserélte I. Ferdinándéval, és a németalföldön szerzett haditapasztalatait az Európa védőbástyájává vált Magyar Királyságban kamatoztathatta, ahol a hadügyeket irányító Udvari Haditanács legfőbb célja ez idő tájt az volt, hogy az Oszmán Birodalom előretörésének feltartóztatása érdekében befejezze az új határvédelmi rendszer kiépítését a magyar és a horvát területeken. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy a Kassától keletre fekvő, felső-magyarországi területeket János Zsigmondtól visszaszerezzék. Ezzel a feladattal bízták meg Schwendit, aki 1565 és 1567 között vezetett hadjárataival teljesítette is nagyrészt a megbízatást. Azonban nem csupán az erdélyi és a török seregekkel szembeni hadakozásban és ostromok vezetésében jeleskedett. Katonai reformerként és hadtudósként csupán háromszentendős magyarországi tevékenysége alatt olyan újítások sorát kezdte meg, amelyek alapvető szerepet játszottak a felső-magyarországi határvédelem kiépülésében – mutat rá a szerző. Felismerte, hogy a szultán vazallusával, az Erdélyi Fejedelemséggel szemben ugyanúgy védekezni szükséges, mint az oszmán csapatok betörései ellen. Ezért már 1565-ben a frissen elfoglalt Szatmár központtal kialakította az úgynevezett tiszántúli főkapitányságot.

Újításainak másik jelentős része az egész Északkelet-Magyarországot, sőt a magyar hadszíntér egészének főbb problémáit érintették. Több terjedelmes javaslatot nyújtott be arról, miként lehetséges az új határvédelem kiépítése és ellátása, majd korszerűsítése. De az 1560–1570-es években több alkalommal ő vetette fel a Német Lovagrend magyar hadszíntérre telepítésének lehetőségét is, amelyet az 1577. évi hadikonferencia is részletesen megtárgyalt, de ez végül nem valósult meg. Schwendi javaslatára II. Miksa új pénzügyigazgatási hivatalt hozott létre Felső-Magyarországon, a Szepesi Kamarát, hogy innen biztosítsák a végvárok zsold- és élelemellátását. Mindezeket felül – hangsúlyozza Pálffy Géza – még főkapitányként örökre beírta nevét a magyar katonai igazságszolgáltatás történetébe. Szinte teljesen feledésbe merült, hogy az 1566. évi felső-magyarországi hadjárat idején magyar kapitányokkal, magyar és latin nyelven külön szabályzatokat dolgoztatott ki

a magyar gyalogosok és a huszárok részére. A magyar országgyűlés azonban a birodalmi rendekkel ellentétben sohasem erősítette meg a szabályzatokat. A magyar nemesség ugyanis mindvégig tartott attól, hogy egy másik társadalmi csoport, a magyar végvári és mezei katonaság is megszerzi az önálló igazságszolgáltatás privilégiumát. A magyar rendek ellenállása dacára ez mégis megtörtént, és 1566-ban kinevezték ez első nem ideiglenes magyar hadbíró, Wékey Ferencet. Összegzőként a szerző még egyszer felhívja a figyelmet arra, hogy Schwendi magyarországi tevékenysége és katonai reformsorozata a hadügyes és hadtudomány szinte minden területét érintette: a határvédelemtől és az erődépítéstől a hadianyag-ellátáson és haditérképészen át a katonai igazságszolgáltatásig és hadtudományi gondolkodásig.

A XVII. századból fennmaradt számtalan különböző irat (magánlevelezések, az udvarhoz benyújtott javaslatok, röpiratok) tanúskodik arról, hogy a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben is foglalkoztak a katonai problémákkal, az itt folyó hadakozás tanúságainak írásba rögzítésével. Gondoljunk csak Nádasdy Ferenc vagy Esterházy Miklós a magyar katonaság megreformálását célzó tervezeteire. Azonban egy mindenre kiterjedő reform tervét Zrínyi Miklós dolgozta ki, az említettek elgondolásait továbbfejlesztve, a XVII. század közepén, akinek személyében szerencsésen egyesült a reform kidolgozásához szükséges teoretikus készség és gyakorlati tudás, katonai szakmai ismeret és széles horizontú politikai látás – mutat rá tanulmányában Hausner Gábor (*Nicolas Zrínyi et la littérature militaire hongroise au XVIIe siècle*). Első művét, a vitézségről szóló kisebb-nagyobb elmélkedések gyűjteményét 1650 és 1653 között több részletben írta, és végül befejezetlen (és hosszú időre kiadatlan) maradt. E műnek Zrínyi utólag a *Vitéz hadnagy* címet adta, ezzel pontosan kijelölve helyét a „perfitto capitano,” a tökéletes hadvezér alakja körül a XVI–XVII. századi politikai irodalomban kibontakozott, igen terjedelmes ikonográfiai és szöveges diskurzusban. A mű tanúsága szerint a hadtudomány egyetemes problémái közül érdeklődésének középpontjában ekkoriban a háború filozófiája, lélektani vonatkozásai és a stratégia alapkérdései álltak. A *Vitéz hadnagy* vonulatához szorosan kapcsolódik Zrínyinek az 1656–1657-ben írt *Mátyás király életéről való elmélkedések című* munkája – hangsúlyozza Hausner Gábor. Az európai „perfitto capitano” irodalom kedvelt királytükör műfajában megfogalmazott nemzeti királyság programjának államelméleti és katonai tanulságai minden bizonnyal II. Rákóczi Györgynek szóltak, akivel szoros kapcsolatban állt, és akinek tevékenységéhez a királyságbeli politikusok nagy reményeket fűztek.

A horvát bán második írói korszaka már a konkrét katonai reformok kidolgozása felé fordult. Ennek az időszaknak a legjelentősebb alkotása a valamikor 1661 és 1663 között íródott *Török Afium ellen való orvosság* című kiáltvány. Zrínyi a fenyegető török veszedelemmel szemben a megoldást egy 24 000 fős (12 000 gyalogos és 12 000 lovas) állandó, ütőképes és fegyelmezett hadsereg felállításában, a magyar hadviselés regularizálásában látta. Ez utóbbiról, valamint kiképzés fontosságáról igen részletesen írt munkájában. Hausner Gábor szerint Zrínyi az 1663–1664 fordulóján megindult török ellenes háború során dolgozta ki a *Tábori kis tracta* című regulamentumot, amelyben részletesen foglalkozott hadsereg felállításának, felszerelésének, fizetésének, ruházatának és élelmezésének problémájával. Ezzel kapcsolatban rámutat a szerző, hogy elsőként ő Zrínyi írta le az ötmenetes rendszert, amely a XVII. század végén és a XVIII. században meghatározta, sőt nem egyszer döntően befolyásolta a nyugat-európai hadjáratok alakulását. Összegzőként Hausner Gábor megállapítja, hogy a magyar hadtudomány a XVII. században Zrínyinek köszönhetően európai színvonalra emelkedett, és a kor hadviselésének számos problémájára választ keresett és adott, mégha elméleti síkon is.

A XVIII. század elején született gazdag hadtudományi irodalom zömét a hadvezérek és tisztek által a háborúkban szerzett harci és logisztikai tapasztalatok összegzéséből készült művek adták, amelyeket az egyre szaporodó tisztképző intézményekben is felhasználtak – mutat rá Czirány István tanulmányában (*Pensée scientifique et pratique militaire dans le royaume de Hongrie dans la première moitié XVIIIe siècle*). Hausner Gáborhoz hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a magyarországi tisztikar tagjai közül katonai tapasztalataikat, a háborúról alkotott nézeteiket csak kevesen rendszerezték, ám leveleikben vagy feljegyzéseikben sokan összefoglalták nézeteiket, amelyek a napi hadszervezési feladatok során kiadott katonai szabályzatokban, törvényekben és utasításokban is tükröződtek. Ezek a hadszervezési dokumentumok a magyarországi hadtudományi irodalom

részét képezik. A Magyar Királyság fegyveres erejének modernizálásáról alkotott nézeteit először Zrinyi Miklós horvát bán foglalta össze „*Az török áfium ellen való orvosság*” című röpiratban, amelyben egy professzionális haderő megteremtése mellett tört lándzsát, ám a magyarországi hadügyek irányításában kulcsszerepet játszó Raimondo Motecuccoli tábornaggal ellentétben nem a központi kormányzervek irányítása alatt képzelte ezt el, hanem rendi keretek között. Munkája 1705 tavaszán vált közkincsé, amikor Forgách Simon egy II. Rákóczi Ferencnek szóló ajánlással Kolozsvárott megjelentette. A mű megjelentetésével a tábornagy célja az volt, hogy a kuruc haderő tovább már nem halasztható regularizációjának elméleti alapjait megteremtse. A következő évben börtönbe vetett Forgách a rabságban egy államelméleti-hadtudományi munkát írt, amely a „*Discursusnak*” címet viselte. A mű 16. fejezete foglalkozott hadügyi kérdésekkel, amelyben megállapította, hogy az ország hadügyi önállósodásából fakadóan a kuruc hadsereg önálló irányítási kereteinek kialakítását és harcászati „földallasságának” felszámolását tartotta a legsürgetőbbnek.

1707 őszén 2000 példányban latin és magyar nyelven megjelent a kuruc hadsereg általános katonai szabályzata, a *Regulamentum Universale*, amelyet végső formába egy jogban jártas személy, Ráday Pál öntött. Forgách mellett szinte mindegyik katonai vezető foglalkozott hadszervezési kérdésekkel. Közülük is kiemelkednek Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor munkái. A fejedelem a szabadságharc kezdetéig nem igazán érdeklődött a hadügy iránt, ám hamar felmérte a tanulás és a tudás szükségességét. Külföldi hadtudományi munkákat hozott, képezte magát, ám arra is törekedett, hogy a külhoni hadtudományi műveket hazája nyelvén hozzáférhetővé tegye, sőt maga is hadtudományi munka megírásába kezdett, amelynek a *Hadakozó emberek tanító scholája* címet adta.

A Habsburg uralkodó és a rendek közötti kiegyezés adta politikai keretek között a magyar hadtudományi gondolkodást az ország katonaságának a császári-királyi hadseregbe való beintegrálásának módozatainak keresése jellemezte – emeli ki a szerző. Estreházy Pál és Pálffy János tervezetei is ezt próbálták segíteni. 1722-ben a rendi gyűlés hadügyi bizottsága a hadügy megreformálására egy tizenöt pontból álló tervezetet nyújtott be. Azt javasolták, hogy az újonnan létrehozott a katonai kerületek élére magyar főtisztokat nevezzenek ki, akik a császári sereg hasonló beosztású tisztjeivel egyenrangúak legyenek. A tervezet számos pontjában, például az ellátás korszerűsítésében, vagy a kaszárnyarendszer kiépítésében átvette Pálffy János közel egy évtizeddel előbb megfogalmazott elképzeléseit. A magyar tisztikar „egyenjogúsítása” csak Mária Terézia uralkodása alatt vívott háborúk alatt történt meg, amikor is felértékelődött a nagy csatákat kerülő hadvezetés szemében a könnyű csapatok stratégiai, taktikai és harcértéke. Ennek köszönhetően több, az úgynevezett kisháborúval foglalkozó látott napvilágot a XVIII. század közepén. Ezek között találjuk Jeney Lajos *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint* című művét is. A magyar tisztikar súlyának növekedését és a huszár csapatunk megbecsültségét jelezte, hogy az uralkodó 1774-ben egy huszárt Hadik András tábornagyot nevezte ki az Udvari Haditanács élére – zárja sorait Czigány István.

Tóth Ferenc, a következő tanulmány (*Influences françaises dans la pensée militaire hongroise au XVIIIe siècle*) szerzője a XVIII. századi katonai gondolkodásunk francia gyökereire hívja fel a figyelmet. Az ún. „hadügyi forradalom” természetes velejárójaként a kor egyik legnagyobb és legerősebb katonai hatalmának számító Franciaországból számos újítás és eszme érkezett magyar földre. Tóth kitér a Rákóczi-szabadságharc folyamán magyar földön tevékenykedő francia tisztek jelentőségére, különösen Lemaire brigadéros és Des Alleurs gróf tevékenységére. II. Rákóczi Ferenc maga is élénken érdeklődött francia katonai vívmányok iránt, erről tanuskodik számos írása mellett az fordítás is, amely saját maga készített François de La Vallière *Pratique et maxime de la guerre* című hadtudományi munkájából.

Kiemeli a szerző a francia nyelvű hadtudományi munkák nagy számát a korabeli főúri, egyházi és polgári könyvtárakban. Nagyon sok magyar témájú, ma már klasszikusnak számító munka is francia nyelven terjedt el ebben a korban, például Raimondo Montecuccoli *Mémoires* című munkája, amelynek második része az 1661–1664-es magyarországi háború történetét írja le. A magyar-francia katonai gondolkodás kölcsönhatásának nyomai közül érdemes kiemelni a gazdag francia nyelvű kisháborús szakirodalmat, amelynek egyik neves magyar képviselőjét, Jeney Lajos Mihályt egészen a múlt század végéig franciának tartották... A magyar arisztokrata utazók, mint például Telleki József, Vay Miklós vagy a diplomata Reviczky Károly élénken érdeklődtek a katonai re-

formok és haditechnikai újítások iránt, a nemesi testőrök pedig a bécsi császári udvarban ismerkedhettek meg a felvilágosodás eszméi mellette a modern hadtudományi gondolatokkal is. A francia hatások utolsó nagy hulláma a francia forradalmi háborúkkal és az emigrációval érkezett magyar földre, amely jelentős hatást gyakorolt a magyar katonai gondolkodás és szaknyelv kialakulására.

Philippe Roy tanulmányának témája látszólag távol áll a magyar katonai gondolkodás történetétől, ugyanakkor fontos tanulságokkal szolgálhat az ún. magyaros harcászat franciaországi megítélésével kapcsolatban (*Les „Avant-postes de cavalerie légère” et la tactique des Hongrois*). Írásának első részében a XVII–XVIII. századi magyar–francia katonai együttműködés sikeres időszakait (Thököly felkelés, Rákóczi-szabadságharc) és a huszárság franciaországi megjelenésének első időszakát mutatja be. A magyarok modern könnyűlovas harcászatban játszott szerepét ezután Brack tábornok klasszikus kézikönyve (*Avant-postes de cavalerie légère*) alapján igyekszik magyarázni. Brack tábornok (1789–1850) katonai pályájának bemutatása során a szerző érzékletesen ábrázolja, hogy a megváltozott katonai körülmények között – a forradalmi és napóleoni háborúk hatására – a francia könnyűlovasság milyen mértékben tudott meríteni a XVIII. századi, részben magyar hagyományából, és válhatott egészen a század végéig a francia hadsereg nélkülözhetetlen részévé a felderítés és menetbiztosítás bonyolult műveleteiben. A XX. századi nagy technikai változások után sem tűnt el a hagyományosan könnyűlovas ezredek egy része, hanem új technikai körülmények között folytatták a hajdani „huszáros” tevékenységüket. Jó példa erre a tarbes-i 1. francia huszárezred (Berchény), amely nemcsak harcászati feladatkörét, hanem magyar eredetét is híven megőrizte az elmúlt csaknem három évszázad során.

Hermann Róbert a magyar hadtudomány megalapítása érdekében folytatott reformkori és XIX. század közepi törekvéseinket foglalja össze tanulmányában (*Tentatives de créer une science militaire hongroise indépendante 1790–1867*). Első részében a XVIII. század végi magyarországi hadügyeket bemutató bevezetés után a magyar hadtudomány szervezeti keretei kialakításának (Ludovika Akadémia, Magyar Tudományos Akadémia) bemutatására vállalkozott. E korszakban a hadtudomány magyarországi kialakulását az intézményi háttér hiányosságai mellett a szaknyelv bizonytalanságai és a cenzúra is akadályozták. A viszonylag csekély számú magyar szakmunka mellett figyelemreméltó, hogy milyen gyorsan elérkeztek hozzánk a neves külföldi hadtudósok (pl. Clausewitz) gondolatai. A szerző megállapítása szerint a reformkorban kialakult lehetőségeket a magyar hadtudomány művelői nem használhatták ki teljességgel, részben politikai, részben pedig a tudományszervezés gyengeségei miatt.

Az 1848–49-es szabadságharc rövid időszaka számos akadályt gördített fölé a hadtudomány fejlődése előtt, mindazonáltal mégsem hozott ugrásszerű változást, mivel a legkiválóbb hadtudósaink a hadszíntéren és a hadseregszervezésben tevékenykedtek. A magyar katonai szaknyelv kialakulása ellenére még továbbra is a német és francia nyelv uralkodott a hadsereg operatív irányításában, elsősorban gyakorlati okok miatt. A hadtudományi munkák mellett megteremtődött a lehetőség egy hadtudományi folyóirat (*Honvédelmi Szövetség*) létrehozására is, amely elsősorban külső okok miatt nem tudott hosszú távon működni. A gyakorlat terén a magyar szabadságharc számos olyan technikai és szervezeti újdonságot hozott, amelyek modellértékűvé váltak az egész világon: ilyenek voltak például az első páncélos gőzhajó bevezetése, valamint a tüzérség és lovasság szervezeti reformjai. A szabadságharc utáni emigráció számos visszaemlékezéssel és szakmunkával gazdagította a háború történeti feldolgozását. Ugyanakkor a szabadságharc teljes körű hadtudományi feldolgozása mégsem jött létre, és végül a kiegyezés utáni szabadabb feltételek adtak új lendületet a magyar hadtudomány további fejlődésének.

A francia forradalmi és napóleoni háborúk negyedszázados korszaka gyökeres változásokat idézett elő a hadügyben, és óriási hatást gyakorolt katonai gondolkodásra, így a magyarra is – alapítja meg Ács Tibor cikkében (*Les directions de la pensée militaire hongroise au XIXe siècle*). A magyar rendek 1790–1791-től minden rendi gyűlésen követelték a külön magyar főparancsnokság, a nemzeti hadsereg és a „nemzeti hadi iskola”, a magyar katonai gondolkodás fontos műhelyei felállítását. A katonai gondolkodás élnkülését idézte elő, amikor az 1808. évi országgyűlés a VII. törvénnyel elrendelte a Nemzeti Katonai Ludovicea Academia felállítását, ám ez sem jelentette automatikusan a magyar tisztképzés beindítását, sőt évtizedeket kellett erre várni. A magyar katonai gondolkodásban ebben az időszakában kezdődött el a hadtudomány művelése olyan személyek

által, mint Mészáros Lázár vagy Széchenyi István. A napóleoni háborúk lezárulását követően egészen a népek tavaszáig Európa-szerte megindult a francia háborúk tapasztalatainak feldolgozása, amely egy heterogén irodalom megszületésével járt együtt. A kialakult viták mély nyomot hagytak a magyar katonai gondolkodás és a hadtudomány művelőiben is – hangsúlyozza a szerző, annak ellenére, hogy megállapítása szerint a korabeli Habsburg Birodalom hadügyére nem a fejlődés, hanem a pangás nyomta rá a bélyegét.

Az 1848. márciusi forradalom és a pozsonyi országgyűlés, majd a szabadságharc 1848–49-ben nemcsak Magyar Királyságot változtatta meg, de mélyreható átalakítást idézett elő a honvédelemben is, amely visszhangot váltott ki Európa-szerte. A katonai gondolkodás és a hadügy sajátos fejlődése eredményeként, megszerveződött a nemzeti tömeghadsereg, a magyar honvédsereg. A szakírók arra törekedtek, hogy a hadtudomány legújabb eredményeit felhasználva kielégítsék a honvédelem és a honvédsereg igényeit, mind a szervezés, mind az irányítás, mind az ellátás terén. Az emigrációba kényszerült katonai gondolkodók nagy intenzitással láttak hozzá a szabadságharc, valamint az 1852 és 1866 közötti háború tapasztalatainak feldolgozásához.

A napóleoni háborúk hatásához voltak mérhetőek az 1867 és 1899 között a második ipari forradalom hatására bekövetkezett óriási átalakulások. A haditechnikai vívmányok hatására a hadsereg-szervezés, a kiképzés és a hadművészet szükséges újításait először a porosz hadseregben dolgozták ki. A század második felének hadvezérei közül Helmuth Karl von Moltke emelkedett ki, aki az 1866. évi porosz–osztrák és az 1870–1871. évi porosz–francia háborúban aratott győzelmeivel alapozta meg hírnevét. A XIX. század utolsó harmadát már Moltke korának nevezték el. Ez az irányzat jelentkezett a magyar katonai gondolkodók körében is, amit olyan cikkek bizonyítanak, mint „I. Napoleon és Moltke”, „Moltke mint író”, „Moltke tábornagy”. Emellett – mutat rá Ács Tibor – a magyar katonai gondolkodás változásában fő szerepet játszott a kiegyezés, illetve, hogy 1872-től megkezdte működését a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia, valamint 1882-től a Magyar Tudományos Akadémián a Hadtudományi Bizottság. Az ezeknek az intézményeknek a falai között alkotó magyar katonai gondolkodók arra törekedtek, hogy „intellektuális hozzájárulásukkal” előseítsék a közelgő nagy háború elméleti kérdéseinek kidolgozását.

Henri Ortholan ezredes már hosszú évek óta kutatja az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének történetét. A jelen kötetben publikált tanulmányában (*La composante hongroise de l'armée impériale et royale. Le regard des attachés militaires français à Vienne*) a bécsi francia katonai attasék jelentései alapján igyekszik felvázolni az osztrák–magyar hadügyek neuralgikus pontjait. A vincennes-i Service Historique de la Défense levéltárban található attaséi jelentéseket a szerző az 1868–1914-es időszakra vonatkozólag nézte át, elsősorban a magyar tisztikarra és a honvédségre vonatkozólag. A jelentések alapján kiderül, hogy a francia hadvezetés nagy figyelmet tulajdonított a közös hadügyek kérdésének, részben az új szervezeti forma működésének vizsgálata, részben pedig a magyar–osztrák viszonyban jelentkező törésvonalak feltárása és későbbi esetleges kihasználása szempontjából. A neves francia hadtörténész az 1886-os ún. Edelsheim-afféret, az 1897-es honvédségi tisztállomány kiegészítésére irányuló terveket és az 1903-as véderővitát emelte ki a korszak legfontosabb magyar vonatkozású jelentéseiből. A francia attasék nemcsak pontosan beszámoltak az eseményekről, hanem gyakran izgalmas kommentárokkal és személyes jellegű megjegyzésekkel is fűszerezték azokat. A nemzeti és nemzetiségi ellentétek kihangsúlyozásával a jelentések rámutatnak a Monarchia hadügyeinek gyengeségeire és előrevetítik a francia külpolitika közép-európai térségben később sikerrel alkalmazott eszközeit is.

Pollmann Ferenc tanulmányában Tersztyánszky Károly tábornoknak a lovassággal kapcsolatos nézeteit veszi górcső alá (*Les limites de la modernité: les idées d'un officier de cavalerie austro-hongrois avant la première guerre mondiale*). Vele kapcsolatban életrajzírói általában megjegyznek, hogy az osztrák–magyar hadsereg azon kevés modern gondolkodású lovassági tisztjei közé tartozott, akiknek nézetei szemben álltak a fegyvernem alijában véve eredendően konzervatív beállítottságú tisztikarának a felfogásával. Tersztyánszky egész tiszt karrierje során élénk és széleskörű vitát folytatott a lovasság jövőbeni sorsát illetően. Az egymással polemizáló nézetek spektruma meglehetősen széles volt. Az egyik szélén kétségkívül a mindenféle változtatást ellenzők álltak. A másik oldal szélsőségei ellenben a hagyományos lovasságot egyfajta „lovasított gyalogsággá” (*berittene Infanterie*) kívánták átalakítani, amely – a modern fegyverekkel ellátva –

mintegy egyesítette volna a két hagyományos fegyverem: a lovasság és a gyalogság előnyös tulajdonságait.

Tersztyánszky következetesen állást foglalt az általa is szükségesnek tartott változtatások bevezetése mellett, amely alapját az Edelsheim-Gyulai Lipót által megfogalmazott reformokban látta. Eszerint a lovat és lovasát alkalmassá kell tenni arra, hogy a legkülönbébb terepakadályokat képes legyen leküzdeni. Bár ez a „vissza Edelsheimhoz!” program az akkor fennálló állapotok kritikája volt, ám magát Tersztyánszkyt mégsem lehet a „túlzók” vagy a „hipermodernekek” közé sorolni – hangsúlyozza a szerző. Felfogását akár egyszerre is lehet mind modernnek, mind pedig bölcsen higgadtnak tekinteni. Jól jellemzi modernségének korlátait, miként vélekedett az új haditechnikai eszközök elterjedéséről és alkalmazásáról. Pollmann Ferenc két érdekes példát is felhoz erre. Egyrészt röviden bemutatja a tábornok fenntartásait a géppuskával szemben, amelyet egyszerűen nem tartott hatékony fegyvernek. Másrészt modernségének korlátait jól mutatja a Johann Majláth-Pokorny által leírtak, amikor a 14. gyaloghadosztály élére kinevezve a 14. táboriágyús tüzérezred gyakorlatát tekintette meg. A szerző igen találó megfogalmazása Tersztyánszky álláspontjára: modernség korlátokkal.

A Hervé Coutau-Bégarie és Tóth Ferenc által szerkesztett kötet pontos képet ad az érdeklődők számára a magyar hadtörténetírás színvonaláról, kutatásairól. Bizunk benne, hogy megjelentetése egy nagyon fontos együttműködés első és nem utolsó állomása, s a francia nyelvterületen dolgozó történészeket a Magyar Királyság múltjának elmélyültebb tanulmányozására ösztönzi.

Bagi Zoltán Péter

XAVIER HÉLARY

COURTRAI, 11 JUILLET 1302

(*L'histoire en batailles. Paris, Tallandier, 2012. 208 o. ISBN 972-2-84734-731-9, 16.90 €*)

A fiatal francia történész doktori értekezése nemrégén jelent meg nyomtatásban a francia királyi seregről,¹ míg jelen könyve azt bizonyítja, hogy a tudományos népszerűsítő műfajban is otthonosan mozog. Választott témája az egyik legnevezetesebb nyugat-európai ütközet bemutatása, amelyre a flandriai városok és a francia királyi csapatok között került sor 1302. július 11-én, Szent Benedek napján a mai belgiumi Courtrai (hollandul Kortrijk) mellett. A francia lovagoktól zsákmányolt sarkantyúk miatt a csatát az aranysarkantyúk csatájának is nevezik (hollandul: Guldensporenslag, franciául: Bataille des éperons d'or). A főlényes flamand győzelemmel záruló csatának a modern belga nemzeti öntudat- és hagyomány-keresésben kétségkívül meghatározó szerepe van, hiszen 1973 óta a belga közösség hivatalos ünnepnapja, illetve belga himnuszának is a csatára emlékező XIX. század közepi éneket választottak.

A csata a középkor egyik legismertebb és legjobban feldolgozott ütközetének tekinthető, így érthető, hogy a szerző leginkább a csata forrásai értelmezésének, későbbi nemzeti szempontú feldolgozásának szenteli a legnagyobb figyelmet. A könyv szinte a *Hadtörténelmi Közlemények* korábbi vitasorozata mellékletének is tekinthető: mennyiben ismerhető és rekonstruálható az – értelemeszerűen egymásnak ellentmondó, alkalomszerűen egybehangzó – írott források alapján egy ütközet?

A szerző világosan vázolja, hogy a francia király minta-vazallusából, a 72 évet megélt flandriai grófból, Gui de Dampierre-ből miként lesz lázadó. A francia–angol szembenállás, a kereskedelmi érdekek veszélybekerülése, a helyi kereskedővárosok érdekkellentétei mind a helyzet kiéleződésé-

¹ L'Armée du roi de France. La guerre, de Saint Louis à Philippe le Bel. Paris, 2012.

hez vezettek, ami abban nyilvánult meg, hogy a gróffal szemben a király személyes megbízottakat nevez ki a területre. A váratlan francia–angol kibékülés, amit házassági kapcsolat is megerősít, magára hagyja a lázadó gróft, s 1300-ra a királyi csapatok ellenőrzésük alá vonják a területet. A belső ellentétek azonban tovább erősödnek, s mindez a franciák meglepetésszerű legyilkolásához vezet 1302. május 18-án Bruges-ben (Brugge), amit hagyományosan bruges-i matitínumnak neveznek, s közvetlen kiváltó oka a franciák következő évben bekövetkező bosszuló hadjáratának. Nem meglepő, hogy a korabeli források mind túlbecsülik a május óta gyülekező franciák létszámát, ami nem igen haladta meg a 2000 lovagot, amit még néhány ezer, részben számszerijász gyalogos egészített ki. A sereg vezére, Róbert, Artois grófja három évtizedes katonai tapasztalattal rendelkezett, ott volt Tuniszban és Itáliában egyaránt, a mezei ütközetek megvívásában azonban nem volt túl sok tapasztalata. Velük szemben a flandriai sereg – noha összlétszámukat tekintve közel állhattak egymáshoz – minden tekintetben hátrányban volt, túlnyomórészt gyalogosokból állt, még ha köztük jól begyakorlott városi milíciákból is, s csak néhány száz lovag támogatta őket.

A csatára vonatkozó források a sok hasonlóság ellenére a lényeges pontokon a szöveggel ellentétben írják le az eseményeket. A szerző meglátása szerint a részleges azonosságok nem erősítik egymás hitelét, sokkal inkább egy közös, azóta elveszett forrás meglétére utalnak. Ezt hasznosították a különböző, már részben flandriai és francia elfogultsággal dolgozó szerzők. Melyek voltak ezek a pontok? A legvitatottabb pont a csatában az árkok kérdése volt, amely komoly problémákat okozott a francia lovasságnak, mivel megtörte a lovasroham lendületét. A francia oldal ezt az ellenfél lovagiatlan, erkölcsstelen csapdaállításaként ábrázolta, melynek a francia lovagok áldozatul estek. Ám sokkal inkább arról lehet szó, hogy miután a flandriai gyalogosokból álló vonalat nem tudták áttörni, összetorlódtak az árkoknál, s legtöbbjük már nem volt képes azon visszafelé átugratni és elmenekülni. A következő vitatott pont a vezér, Robert d'Artois halála, aki hatalmas, a forrásokban négy méter hosszúnak leírt harci lova ellenére holtan maradt a csataterén. Az egyik oldal szerint rettenthetetlen hősként gyilkolták le, a francia *Nagy krónika* harminc sérüléséről tud, míg a másik fél szerint megadta magát, és szánalmasan könyörögve életéért, azért magas jutalmat ígért. Különösen meglepő, hogy Geoffroy de Paris és Giovanni Villani krónikája ugyanazon szavakkal rajzolja meg a vakmerő lovag halálát. Mindkét szöveg azonban a *Récit de ménestrel de Reims* című, Szent Lajos keresztes hadjáratát elbeszélő szövegre megy vissza, ahol e szavakkal a csatában részt vevő Artois gróf apjának a halálát írták le. Majd 1302 novemberére megszületik a hivatalos francia változat, amit először a királyi hírvivők, majd a krónikák kürtölnek világgá: a bruges-i mézszárlás megbosszulására induló franciákat a frandriaiak csalárdul, áruló módon árkokba csalják és megölik.

Nem meglepő módon a vita újjászületik a XIX. század végén, határozottan nacionalista színezetet kapva, nem kisebb résztvevőkkel, mint az önálló belga történelmet megíró Henri Pirenne és a luxemburgi származású Frantz Funck-Brentano között: az árkot szándékosan, az ütközet előtt ásták-e vagy sem, esetleg csak a franciák gögje és arroganciája okozta a veszítüket, s azért nem törődtek a domborzati viszonyokkal. A vitában, s később a híres hadtörténész, Jan-Frans Verbruggen tollán is a forrásokba vetett bizalom, a közös motívumok egymást erősítő szerepének hangsúlyozása éppen a kritikus rekonstrukció legfőbb akadályává vált. Jelen könyvében a szerző határozottan arra gondol, hogy az ütközet után rövidesen a flamandok készítettek egy széles körben terjesztett beszámolót a csatáról, amelyre – két kivétellel – a különféle pártállású beszámolók, krónikák és énekek közös elemei, motívumai mind visszamennek, s melyhez legközelebb Van Velthem elbeszélő költeménye áll.

A szerző munkája a források mintaszerű elemzése s a hadtörténeti forráskritika módszereinek a finomítása szempontjából is figyelemreméltó: bizonyítja, hogy évszázados történészvitákban is lehet finomabb módszerekkel új eredményt elérni. A kötet formátuma, a közérthető, de mégis szakmai hangneme a nálunk népszerű *Corvina Tudástár* hadtörténeti köteteit (Muhi csata, Mohácsi csata) idézi, s egyúttal igazolja a műfaj létjogosultságát.

Veszprémy László

WILLIAM OF ADAM

HOW TO DEFEAT THE SARACENS

Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi

(Text and translation by Giles Constable. *Dumbarton Oaks Medieval Humanities Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 2012. 138 o. ISBN 9780884023760*)

A kereszteseknek a Szentföldről való kiszorulása után megszorodtak a hadjárat eszméjét népszerűsítő értekezések, nem egyszer számos gyakorlati jótanáccsal ellátva, olykor önálló hadügyi traktátusként megformálva. Elég, ha Fidez, Ramón Lull (Raimundus Lullus), Pierre Dubois, William of Nogaret, Hayton vagy Marino Sanudo munkáira utalunk, amelyekre, elsősorban Molnár Máténak és Sáhgy Marianne-nak köszönhetőn, a magyar kutatás is felfigyelt.² Ilyet tart a kezében az olvasó, latin kiadásban, illetve jegyzetekkel ellátott angol fordításban, *Hogyan győzzük le a szaracénokat* címmel a Princeton University professor emeritusának, a középkori történelem egyik legnagyobb tekintélyű művelőjének, Giles Constable-nek köszönhetően.

A kötet bevezetőjében a kiadó alapos tájékoztatást nyújt a szerzőről és a mű kéziratáról. Magáról a szerzőről egyszerre tudunk nagyon sokat, de a részleteket illetően annál kevesebbet. Vilmosnak ismerjük az egyházi karrierjét, de azon túl nagyon hiányosak ismereteink, a vezetéknévben szereplő földrajzi helyet is csak feltételezen azonosíthatjuk egy Pireneusok-beli településsel. Bizonyosan Délnyugat-Franciaországban született, majd neve a gascogne-i Condom domonkos iskolájának tanulói között tűnik fel a carcassonne-i 1302-es nagykáptalan idején. A keresztes hadjáratok iránt nem a „karosszékből” lelkesedett, korának sokat utazó szerzetesei közé tartozott, ami persze nem volt ritkaság a domonkosok között. 1307-ben már Konstantinápolyban találjuk, majd 1316–1317-ig több hosszú keleti utazást tesz. Eztán tér vissza Franciaországba, s készíti el traktátusát, amelyet csak XXII. János pápa 1316. augusztusi halála után fejezett be. Az 1318-ban felállított – az Ilkanatus, Etiópia, India feletti joghatósággal rendelkező – Sultaniai érsekségnek először segédpüspöke lett, majd Szmirnai püspök, 1322-ben a perzsi Sultania (Suldania) érseke, 1324-ben Antivari (Bari) érseke, s ebben a minőségében érthette a halál 1338–1339-ben.

A „keleti kérdésnek” minden bizonnyal kora egyik legjobb szakértője lehetett, hiszen műveiből kikövetkeztethetően bejárta a bizánci területeket, Kis-Ázsiát, a Vörös-tenger vidékét, Indiát, Etiópiát. Gyakorlott írónak látszik, s számos fennmaradt vagy éppen lappangó művet írt. Felmerült, hogy egy másik keresztes traktátus, az ún. *Directorium* szerzőjét is benne tisztelhetjük, amit azonban Giles Constable meggyőző érveléssel (7–9. o.) elvet, de ugyanakkor megállapítja, hogy annak szerzője ismerte és használta a most kiadott traktátust. Egyetérthetünk a kiadóval, hogy a mű érdemes és páratlan volta a szerző személyesen megszerzett földrajzi ismeretiben és annak a katonai vállalkozással való összekapcsolásában keresendő. Teljesen eredetinek tekinthető gondolata, hogy az egyiptomi mamelukokat megfosszák az Indiai-óceán kereskedelmének hasznától. Pontos – és a maga korában páratlan helyismerettel tesz javaslatot arra, hogy a Vörös-tenger bejáratánál miként kellene megakadályozni a kereskedőknek az Egyiptom felé való továbbjutást. Érdekes, hogy e gondolat újdonságával maga is tisztában van, s erre utal is: „Et quia hoc novum est, et nostris temporibus inauditum, per consequens incredibile videtur...” (5. fejt., 102. o.) Többi gondolata visszaköszön a kortárs szerzők munkáiban: az egyiptomi szultán birodalmát embargó alá helyezni, a hajóutak egész évben való ellenőrzésével megakadályozni az utánpótlást. Hasonló céllal akarja korlátozni a szentföldi zarándoklatokat, hiszen azok az ellenségnek jelentenek bevételt. A hadjárat

² *Sáhgy Marianne*: Keresztes háború és nemzeti propaganda – Pierre Dubois: A szentföld visszafoglalásáról. In: *A középkor szeretete: történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. *Klaniczay Gábor, Nagy Balázs*. Budapest, 1999. 121–132. o.; *Molnár Máté*: A keresztény Európa egysége Pierre Dubois reformterveiben. Budapest, 2010.; *Molnár Máté*: Pierre Dubois terve a Szentföld visszaszerzésére. *Haditörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 367–426. o.

sikerét ugyanakkor függővé tette a bizánci uralkodóval való együttműködéstől (s mivel nem bízott bennük, nem is tartotta legitimnek hatalmukat, a Konstantinápoly feletti politikai-katonai ellenőrzés megszerzését javasolta), miként az északi tatár uralkodóval való együttműködést is, hogy ne segítse a mamelukokat a keresztények ellen. Egyébként azon szerzők közé tartozik, aki a tatárokkal való együttműködésben nagy lehetőséget lát, miközben világosan ismeri az Arany Horda utódállamai közötti politikai különbségeket.

A traktátus meglepő újdonsága ellenére sem végezte rögtön és végleg a szemétkosárban. Feltehető, hogy 1332-ben erre a munkára hívták fel VI. Fülöp francia király figyelmét, mint egy „bölcsek, korábban domonkos” munkájára. Még érdekesebb, hogy egy évszázaddal később a bázeli zsinat idején ismét előveszik, amihez mindhárom fennmaradt kézírata kapcsolódik (nem véletlenül ma kettőt Bázelen, egyet a Vatikáni Könyvtárban őriznek). Ez érthető is, hiszen a latin–görög uniós tárgyalások alapfeltétele a Konstantinápoly felmentésére indított hadjárat volt, ami 1444-ben a várnai csatával végződő hadjáratban – nem is teljesen esélytelenül, de tragédiával végződően – meg is valósult.

A tervezett hadjárat útvonalául a szárazföldi utat javasolja, Magyarországon át, Konstantinápoly érintésével, ahol a hadjárat logisztikai bázisát kívánja kialakítani. Erre az eredményre az első keresztes hadjárat sikere alapján jut, hiszen minden idők legsikeresebb hadjáratának tekinti. Magyar szempontból még érdekesebb, hogy amikor az általa hevesen támadott, az egyiptomi kereskedelmi forgalmat a kezükben tartó genovai kereskedőkről ír, kitér arra is, hogy honnan szállítják a rabszolgákat Egyiptomba. A rabszolga kereskedelem kapcsán jól látja, hogy – miként később az oszmánoknál – a legtehetségesebbjeikből rekrutálódnak egy nemzetek feletti uralkodó elit. Megjegyzi, hogy a foglyok a görögöktől, bulgároktól, ruténektől, alánoktól és „Kisebb Magyarországról” érkeznek („Ungaros Minoris Ungarie, qui omnes gaudent sub nomine Christiano”, I. fejj., 29. o.), akik keresztények. Az elnevezés első pillantásra szokatlannak tűnik, a két Magyarország ismerete azonban általános volt. Vásáry István hívta fel a figyelmet arra, hogy a kettős elnevezés 1241 előtt Bartholomaeus Anglicus bestseller művében, a *De proprietatibus rerum*-ban tűnik fel, hogy aztán tovább terjedjen (használja Roger Bacon is, amint arra Tardy Lajos hívta fel a figyelmet még 1980-ban), még ha a Magna Hungaria pusztulásával használatának túl sok értelme nem is maradt. Vásáry írása angolul is megjelent, így a kiadásban éppen hivatkozhattak is volna rá.³ Érdekes, hogy Bolognában, amikor 1256–57-ben felszámolják a rabszolgaságot, s összeírják őket, ott is Ungaria Minor megjelöléssel emlegetik egyikőjüket.⁴ Ugyanakkor a jegyzetek sem vetik fel, hogy éppen kelet-európai viszonylatban a szerző nem túl jól tájékozott; az első keresztes hadjárat kapcsán azt írja, hogy a keresztések Magyarországon és Ruténián át vonultak Konstantinápolyba, melyből nyilvánvaló, hogy Ruténiát a Balkánra lokalizálta, vagy félreértette forrásait. A Magyar Királyságot később is emlegeti, de nem használ semmilyen kiegészítő jelzöt.

A kötet példaszerű kiadási módszere a hazai forráskiadók számára is hasznos lehet, míg a domonkos szerző földrajzi ismereti meggyőzően bizonyítják, hogy a XIII. század folyamán jórészt a keresztes háborúknak köszönhetően a világ valóban feltárulkozott a korabeli értelmiség előtt, melynek csekély nyomai már Kézai Simon krónikájában is megcsillanak.

Veszprémy László

³ *Vásáry István*: Medieval Theories Concerning the Primordial Homeland of the Huns. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, vol. 35. Spoleto, 1988. 232–33. o.

⁴ *Armando Antonelli* (a cura di): *Il Liber Paradisus: con un'antologia di fonti bolognesi in materia di servitù medievale* (942–1304). Bologna, 2007. 40. o.

ADAM J. KOSTO

HOSTAGES IN THE MIDDLE AGES

(Oxford, Oxford University Press, 2012. 281 o.
ISBN 978-0-19-965170-2, 60 angol font, 99 USA dollár)

A szerző a Columbia University oktatója, több korábbi monográfia szerzője.⁵ Igen nagy alapos-sággal járja körül könyve bevezetőjében a középkori túszadás és túszszedés gyakorlatát, mindvégig megkülönböztetett figyelmet szentelve a jogi megítélésnek. E kötet is meggyőző bizonyítéka annak a folyamatnak, melynek során a kutatás az egyes hadtörténeti részkérdésekre koncentrálni egy tág időhatáron belül, olykor több történeti korszakot is átfogva. Előre bocsátva megállapítható, hogy a túsz általában egy egyezményért személyében vállal kezességet, s ebben a minőségében határozottan megkülönböztetendő – és gondosan meg is különböztették – a fogolytól, rabtól vagy éppen a hadifogolytól. A túszot nem váltságdíj nyereséért – pontosabban nem a túsz váltságdíjáért – állítják. Jogi helyzetének jellemzője, hogy személyes szabadságát átmenetileg elveszíti, vagy annak elvesztését kockáztatja, illetve, hogy a túszokat általában felajánlják, kiválasztják, semmint erőszakkal elragadják, szedik (szemben a modern kori gyakorlattal).

Számos ponton a középkori megítélés elválik a modern kori nemzetközi jogétól, ami a szakirodalomban is számos félreértéshez vezetett. A korabeli megítélésre remek példa II. János francia király (1350–1364) esete, aki Poitiers-nél esik angol fogságba. 1360-ban úgy engedik el, hogy a franciák túszokat állítanak kezésül, mégpedig nyolcvanháromat. Közülük 16-an már korábban fogságba estek, így ők korábbi hadifogoly státuszukat cserélték fel a túszok jogállására. Majd amikor ismét harcok törtek ki 1369-ben, a korábbi túszokból ismét foglyok válnak. Nem véletlenül a magyar Anonymus által megörökített túszszedési gyakorlatot is a korra jellemző forrásként említi meg (18. o.), ami a magyar kutatás számára is értékes, hiszen a magunk Anonymus-kommentárjában még nem tudunk megfelelő szakirodalmat idézni a magyar forrásban leírtakhoz. Lényeges, hogy a kezességükkel támogatott szerződésnek van-e határideje, ami annak lejártával, illetve a benne foglaltak teljesülésével visszaállítja korábbi jogi állapotukat. Am előfordult, hogy a túszokat, pl. béke, vagy éppen szövetség biztosítékeként határidő megjelölése nélkül állították ki, míg tűzszünet esetében adva volt az időbeli korlát. Lényeges, hogy a túsz és a túszot állító között komolyabb társadalmi vagy rokoni kapcsolat legyen, ezért pl. sokszor fiúgyermekeket állítottak túszul. A túszok alkalmazása a középkori tárgyalási és szerződéskötési gyakorlatnak szerves és sikeresen alkalmazott technikája volt, noha a gyakorlat a középkor folyamán sokat változott. Különösen érdekes, hogy milyen szoros kapcsolat állt fenn a fiatalok, gyerekek udvarba küldése és a „túsz-szerep” között: mintegy átjárás volt közöttük, melyre a legfrappánsabb példa a *Waltharius*-ban a főhősnek Attila udvarában túszként kapott neveltetése. A szabad mozgás garanciája sok esetben túsz adása volt, mint amikor II. Ottó német császár 978-ban csak akkor lett volna hajlandó párbajt vívni Lothár nyugati-frank királlyal, ha garantálják személyének sértetlenségét az odautazás során, miként Tassilo 781-ben Nagy Károlytól kapott biztosítékként túszokat, hogy Wormsba akadálytalanul eljuthasson és ott le tudja tenni a megkívánt hűségesküt.

Elemzéseiben a szerző komoly, 1500 esetet összegyűjtő adatbázis alapján dolgozott, s tipizálta, elemezte az egymással összehasonlítható eseteket, így például a túszok sérelmére elkövetett erőszak alakulását. A túsz felett rendelkezőnek joga volt a szerződés megsértése esetén az erőszakra, de ezzel igen körültekintően éltek. A vizsgált nagyszámú példából mindössze alig harminc esetben került sor kivégzésekre. A könyvnek egyébként mindvégig erőssége, hogy nagyszámú, statisztikailag is értékelhető adatgyűjtésre alapozva fogalmazza meg következtetéseit, az esetek egy része pedig táblázatba foglalva is tanulmányozható.

⁵ Making Agreements in Medieval Catalonia: Power, Order, and the Written Word, 1000–1200. Cambridge, 2001.; The Experience of Power in Medieval Europe, 950–1350. Aldershot, 2005.; Charters, Cartularies, and Archives: The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West. Toronto, 2002.; Documentary Practices and the Laity in the Early Middle Ages. Cambridge, 2012.

Érdekes a nők szerepének a vizsgálata. Megállapítja, hogy a túsok között az 1100 előtti esetekben nők alig fordulnak elő, hiszen a túszállítás női megfelelője volt a leánygyermek, özvegyek feleségül adása, amint a már említett magyar Anonymus honfoglalás történetében is előfordul. 1100 után gyakoribbá válik a leánygyermek túszul adása. Igaz, a XII. századi ibériai *fueros* tiltották a női túszadást, ennek hátterében inkább a pogányokkal szembeni fenntartások álltak. Magyar szempontból érdekes a bizánci szolgálatban álló genovai érdekeltségű Symon Musonus esetének említése, akit rokonai túszul vételével kényszerítettek arra, hogy a harmadik kereszties hadjárat idején magyarokat kedvező áron szállítson át hajójával, vélhetően Konstantinápolyból Európába.⁶

A XII. századtól megnövekszik a túszadásra vonatkozó források száma, nyilván nem függetlenül az írásbeliség robbanásszerű növekedésétől. 1213-ban Fülöp Ágost a flamandoktól 159 túszt kér a béke garantálásaként, s mindnyájuknak a nevét is feljegyzik, még azt is, ha azok a későbbiekben megszöktek vagy valamilyen oknál fogva szem elől tévesztették őket. Hasonló módon 1162-ben Piacenza és a német császár között a békét 500, a császár által kiválasztott túszt átadása garantálta. Háromhavonkénti váltásban hetvenen teljesítették ezt a kötelezettséget; ha azt megtagadták volna, száműzetés és vagyonvesztés fenyegette volna őket.

A Százéves háború alatt különösen város ostromok során vált szokásossá, hogy a védők túsokat állítottak, amennyiben az erősség védői kötelezték magukat arra, hogy a közben esetleg megérkező felmentő sereggel nem működnek együtt. Korai kezdetek után hasonlóképpen a Százéves háború idején vált általánossá a váltságdíj-fizetés ígérete fejében állított túszállítási gyakorlat. Charles de Blois királyi rokonként 700 000 ecus fejében szabadulhatott, melynek persze csak töredékét fizették ki ténylegesen. Ennek biztosítékeként két fiát állította ki túszul, valamint feltételesen további 15 francia túszt, akiket akkor vettek volna be ténylegesen a túsok közé, ha a fiúk megszöknének vagy meghalnak. A feltételek teljesítése jócskán elhúzódtott 1347 után, s egyikük meg is halt 1385-ben, míg másikuk a kifizetetlen összeg ellenére is visszanyerte szabadságát 1387-ben. Más esetben a túsok jobban jártak, amennyiben pénzbeli vagy egyéb módon, lovak, birtokok formájában kárpótlást kaptak a túszként töltött időért. Sőt, a XV. századra nem egyszer szerződésben biztosították a túsokat megillető jogokat, olykor még a fogadót is megnevezve, hogy hol tarthatják őket, rögzítve szolgálk, lovaik, a nekik járó étkezések számát. A túsokkal kapcsolatos gyakorlati kérdések a XIV. századra bekerültek az itt vizsgált helyi francia és angol joggyakorlatba, melyről számos korabeli forrás is fennmaradt. Hasonlóképpen a lovagi testületek, a lovagi testvérré fogadás napi gyakorlatába is bekerült, amennyiben a társ(ak)nak kölcsönösen (anyagi) és személyi (magát túszként kínálva fel) felelősséget kellett vállalni ilyen esetekben.

A kötet zárófejezete a túsok állításával, a túsok felajánlásnak elfogadásával kapcsolatos etikai vonatkozásokat vizsgálja, azt, hogy a felek közül kinek és mennyiben jelentett a gyakorlat „honor”-t, megbecsülést, mennyiben sérült az uralkodói tekintélye, ha elfogadta vagy éppen visszautasította az ilyen ajánlatot. Az egyházi jogalkotásban Gratianus decretumától kezdve nyer teret, szabályozva az egyháziak aktív és passzív viszonyulását az elterjedt joggyakorlathoz. A túszállítás középkori gyakorlata a XV–XVI. század folyamán háttérbe szorult, majd eltűnt az európai joggyakorlatból; igaz, az 1748-as aacheni egyezménybe még belefoglalták Suffolk grófját az egyezmény jogi biztosítójaként, ám a gyakorlat ekkora már régen nemzetközi jogi archaizmusnak volt tekinthető.

A széles forrásbázist, köztük magyar vonatkozásúakat is feldolgozó hadtörténeti-jogtörténeti mű joggal ösztönözheti a hazai medievistákat a bemutatott jogi gyakorlat vizsgálatára.

Veszprémy László

⁶ A hivatkozott hely: *Angelo Sanguineti, Gerolamo Bertolotto: Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'imperio bizantino. Atti della società ligure di storia patria*, 28. (1896–1898) 339–573. o., itt 472–473. o., de számos további kiadása is rendelkezésre áll.

FEDELES TAMÁS

A KIRÁLY ÉS A LÁZADÓ HERCEG

Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)

(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27. Szeged, 2012. 256 o.)

Kevés olyan korszak van a magyar történelemben, amelyikről olyan mennyiségű félreértés-halmaz és ismerethiány halmozódott fel az elmúlt évszázadokban, mint a Mátyás halála és a mohácsi csata közötti negyedszázad. Szerencsére a magyar történettudományban a néhány éve elhunyt Kubinyi Andrásnak köszönhetően ismét ráirányult a figyelem erre az időszakra, s az ő megkezdett munkáját több fiatal kutató – így Pálosfalvi Tamás, C. Tóth Norbert és Neumann Tibor – folytatja, méghozzá komoly eredményekkel.

Ehhez a nagyszabású „vallalkozáshoz” csatlakozott a pécsi egyetem főként egyháztörténeti munkáiról ismertté vált docense, Fedeles Tamás is, a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozatában megjelentetett hiánypótló munkájával.⁷ Szerencsésebb sorsú országokhoz képest általában a középkori, de még a késő középkori magyar hadtörténet sem bővelkedik olyan forrásokban, amelyek rávilágítanak az elbeszélő források és oklevelek közléseinek hadtörténeti hátterére, ezért is üdvözlendő, hogy néhány régóta ismert forrás feldolgozására mégiscsak sor került a közelmúltban – legalább részben törlesztve a magyar mediaevisztika régi adósságaiból.⁸ Ezek közé tartozik az Ernuszt kincstartó 1494–1495. évi tevékenységéről készült számadáskönyv is, mely a kiindulási alapját képezte ennek az összegzésnek II. Ulászló király 1494–1495. évi Újlaki Lőrinc herceg elleni hadjáratáról.

A magyar történeti köztudatban egyszerűen „gyöngékezünk” tartott II. Ulászló király eme hadivállalkozásáról szinte teljesen megfeledkeztek az újabb történeti szintézisek készítői – pedig ez az esemény igencsak erős kontrasztot mutat a nemtörődömmnek vélt, s a „Dobzse”(Jól van) melléknévvel illetett király megszokott „jellemrajzával”. Ezért – és mert az amúgy hagyományosan nagyra tartott Mátyás-korból sem ismert ilyesféle, a korabeli magyar hadsereg szervezete belső működésébe ilyen módon betekintést engedő forrás – joggal vélhetjük úgy, hogy a témaválasztás mindenképpen indokolt volt.

Fedeles Tamás már több tanulmányban is körbejárta a téma egynemely politika- és hadtörténeti vonatkozásait.⁹ Ezeket összegyűrva és kiegészítve született meg ez az új 256 oldalas könyv, amiben 18 oldalnyi bibliográfia, a Horváth Richárd késő-középkori vár-adatbázisára támaszkodó 12 oldalas vártörténeti függelék, 61 oldalon pedig a témához kapcsolódó oklevelek és az Ernuszt-féle számadáskönyv idevágó részeinek kétnyelvű (latin és magyar) szövegközlése is helyet kapott. (A kötetet mindezen túl részletes személy- és helységnév-mutató és egy rövid angol nyelvű összegzés zárja.)

A forrásbázis közzététele – mint látni fogjuk – mindenképpen hasznos hozadéka e kötetnek, csak azt sajnálhatjuk, hogy szemmel láthatólag utólag sikerült a kötet írójának szövegéhez illeszteni, mert az csak Engel régi, 1797-es latin szövegkiadására vonatkozó utalásokat tartalmaz, s nem jelöli, hogy az idézett részek hol is találhatóak magában az új könyvben. (Mivel e recenzió szerzője nem középkorász, ezen túl a forrásközlések értékelését át is engedném az erre avatottabb kollégáknak.)

⁷ Amelyet a szerző ígérete szerint hamarosan egy, az utolsó Újlaki herceg életútját feldolgozó munka is követ.

⁸ Például: *Nógrády Árpád*: Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében. (Egy zsoldoscsapat fegyverzetének jegyzéke 1466-ból). In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadsereg a Mátyás kori Magyarországon*. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, 2008. 193–200. o.

⁹ *Fedeles Tamás*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505). Pályavázlat. In: *Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis. Venetiis, 1499*. Faksimile kiadás kísérelő tanulmányai. Schöck Kft., [Szekszárd,] 2009. I–XXXI. o.; *Fedeles Tamás*: Az 1494/95-ös királyi büntetőhadjárat indítékai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. *Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 277–294. o.; *Fedeles Tamás*: Fegyverek, felszerelés, logisztika a késő középkori Magyarországon. In: *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szerk. *Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György*. Szeged, 2012. 505–527.; *Fedeles Tamás*: Újlak ostroma (1494). In: *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. *Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András*. Budapest, 2012. 97–104. o.

Fedeles Tamás a főszövegben nyolc nagyobb fejezetre osztotta mondandóját. Az első három főfejezetben rövid áttekintést nyújt a konfliktus háttéréről, és megismerteti az olvasót a történet szereplőivel. Újlaki Lőrinc herceg, mint Mátyás törvénytelen fiának legfontosabb párthíve Ulászló király ellenzékének vezéralakja volt az előző években: ő és szövetségesei rendre a cseh uralkodó ellenében foglaltak állást mind a Corvin Jánossal, mind a Habsburg Miksával folyó konfliktusokban. Amit ezen túl a herceg szemére vetettek a király pártján álló források – hogy tudniillik ökörnek nevezte a királyt, lepaktált a törökökkel, kezét emellett a király adószedőire és a hatalomváltást követő zűrzavaros időszakban hívei más urak kárára hatalmaskodtak a Délvidéken – vagy nehezen bizonyítható, vagy nem elég súlyos vád volt egy ilyen rangú nagybirtokos elleni ily „határozott” fellépéshez, így a szerző sem foglalt határozottan állást a hadjárat kiváltó okairól. Az időpont kiválasztása, azaz „a lehetőség” ehhez képest sokkal világosabbnak tűnik: Kinizsi 1494. évi szerbiai expedíciója után a térségben tartózkodott a királyi csapatok jelentős része – másutt pedig épp béke honolt a határokon.

Újlaki mellett megjelennek fő szövetségesei, az Ulászlóval szembenálló ellenzék más fontosabb alakjai is: Felsőlendvai Szécsi Miklós, Monyorókeréki Ellerbach János, Kövesdi Székely Jakab, Beriszló Bertalan, Kishorvát János, Bánfi Lőrinc és Dombai Dávid is. És ami a legfontosabbnak tűnik: szó kerül az ország nádoráról, Szapolyai Istvánról, aki az előző években ugyan Ulászló pártján állt, de ekkorra mégis közel került Újlaki herceghez, így a királyi udvarból különös figyelemmel követték – még kémeik útján is – a nádor tevékenységét, ami azonban a szerző szerint kimerült a szembenálló felek közötti békeközvetítésben.

A király ellenfeleink bemutatása mellett jóval csekélyebb tér jut a királyi hadjárat politikai és katonai „vezérkarának”. A két főpap, Bakócz Tamás és Ernuszt Zsigmond ugyan mindketten a király igen közeli tanácsadói voltak, szerepük azonban meglehetősen homályos marad – valódi jelentőségük majd inkább a könyv végén, a konfliktus tárgyalásos rendezésekor domborodik ki. Nagyon érdekes a „kettősség” kérdése, míg a politikai tanácsadók esetében ez kimondásra kerül, a hadvezérek esetében viszont némileg háttérbe szorul: Fedeles ugyan említi, hogy nem csak a fontosabbnak tartott erdélyi vajda, Drágfi Bertalan címezte magát a sereg főkapitányának, hanem – a Jagelló-korból ismert más példának is megfelelően – az országbíró, Vingárti Geréb Péter is. Mellettük természetesen más főtisztek is játszottak kisebb-nagyobb szerepet az egyes várak ostromakor, ám közülük talán csak az új temesi ispánt és az Alsó Részek főkapitányát, Somi Józsat érdemes kiemelni, aki 1495-ben igen tekintélyes sereg élén vonult Újlaki dunántúli várai ellen.

A negyedik és ötödik fő fejezetben a szerző meglehetősen részletességgel ismerteti a konfliktus időszakának jellegzetes fegyvernemeit (és nem csapatnemeit, mint az a 4. fejezet címében szerepell!) és a rendelkezésre álló források alapján a hadjárat haditechnikai és logisztikai hátterét, valamint a harcokban részt vevő csapatok létszámadatait. Forrásai ismét nyomatékosan felhívják a figyelmet, hogy – ha zsoldosokról volt szó – ekkor tulajdonképpen egyetlen közös „forrásból” merített bármelyik uralkodó a térségben: ugyanazok az összességében viszonylag kis létszámú, de veterán gyalogos kompániák szolgáltak például Ulászló és Miksa seregében. A későbbiek fényében az is kiderül, hogy néhány száz fős profi cseh, morva, osztrák gyalogság segítségével a királyi sereg könnyűszerrrel megbirkózott Újlaki és szövetségeseinek váraival és kastélyaival.

Épp ezért érzem a szövegben közölt létszámadatokat „összesítő” táblázatot némileg félrevezetőnek: az egyszerre nem egy helyen felfogadott és bevetett csapatok összesítése egyfelől valószínűleg a valóságosnál nagyobbak tűnetheti fel a királyi haderőt, másfelől viszont biztosan nem tartalmazza több fontos kontingens létszámát (pl. a főkapitányok csapatait), amelyek egy-egy helyszínen akár döntő szerepet is játszhattak. Ahogyan a szerző jelzi is, a várostromokhoz valóban nem nagyon volt szükség komolyabb szorult lovasságra, a gyalogságot pedig részenként fogadták szolgálatba. A téli időszak sem kedvezett nagyobb tömegek mozgósításának, így Somi Józsnak az 1495 elején Németújvár ellen vezetett 6000 fős serege alighanem a legnagyobb létszámú királyi haderő volt az egész hadakozás alatt.

Az ötödik fő fejezetben kerül tárgyalásra a kor haditechnikája, és hogy ebből mit és hogyan vonultattak fel és vetettek be ebben a háborúban – ami például a korabeli magyarországi tüzéséget illeti, nem panaszkodhatunk, hogy az ország messze el lett volna maradva „Európától”. A részletes áttekintésben két finomításra szoruló részletre bukkantam. Az egyik az újlaki vár kapuja előtt emelt

tornyok esete, ami a forrás szerint a védők kijutását volt hivatva megakadályozni, így nem sorolhatók egyértelműen a várfalakhoz gurítható, hagyományos ostromtorony kategóriájába. A másik a tűzrészeg számára készített 'targh', azaz tárgy nevű eszköz, amit a szerző ládaként értelmezett, de a tágabb korszakban ez az elnevezés ostromtetők vagy ágyúvédműk esetében is használatos volt.

A hatodik fő fejezet tartalmazza a hadjárat eseményeinek leírását, amelyben az események pontos datálásához több ízben a számadáskönyv dátumait használta fel Fedeles Tamás – így talán nem értett volna kitérni rá, hogy az események során a szerző véleménye szerint pontosan hol is „tartózkodott” a legfontosabb forrás készítője. Az események bemutatása térben és időben is szakszolt: előbb a délvidéki harcok leírására kerül sor, melyben külön kitér az újlaki hercegi rezidencia ostromára, majd a dunántúli harcokra, Kaposújvár ostromára tér át, végül pedig a szlavóniai expedíció és a háború esteleges eszkalációja szempontjából igen fontos dunántúli Németújvárra kerül a sor. Mivel a jelek szerint a hadjárat során a király ellenfelei az időhúzásra játszottak, és Miksa császár tartományaiból számíthatnak is erősítésekre, a háború kiszélesedését és átcsapását a határon túlra II. Ulászlónak mindenképpen meg kellett akadályoznia. Talán épp ehhez kellett Somi Józsa tekintélyes seregének figyelemre méltó erődemonstrációja a nyugati határszélen.

A hetedik fő fejezet az expedíció költségeivel foglalkozik – s ez esetben ugyanaz lehet az észrevételünk, mint a létszámok esetében: a királyi számadáskönyv ugyan nagyon fontos forrás e tekintetben, de biztosan nem az egyetlen volt, így önmagában vizsgálva nem adhat teljesen pontos képet. Az azonban így is látszik, hogy a király amúgy elég nehéz anyagi helyzetében is jelentős összegeket szánt erre az expedícióra – ami ismét csak arra utal, hogy a vállalkozás mögött komoly politikai érdekeknek kellett húzódnia.

A nyolcadik és kilencedik fő fejezet a konfliktus tárgyalásos rendezését mutatja be, és röviden kitér a résztvevők további sorsára is. A két főpap, Ulászló király tanácsadói végül – igaz nem csekély anyagi haszon fejében – 1495 márciusában kegyelmet szerzett a lázadóvá minősített hercegnek és szövetségeseinek, amit az Oszmán Birodalommal megújított fegyverszünet megkötésével is összekötöttek Pécssett. (Egyedül Beriszló Bertalan, a vránai [így helyes] perjel nem részesült kegyelmben.) Sem a király tisztjei, de maga II. Ulászló sem járt rosszul, Újlaki legfontosabb délvidéki birtokai ugyanis még évekig az ő emberei kezelésében maradtak, míg az 1496. évi országgyűlés határozata értelmében 1497-ben vissza nem kaphatta azokat a herceg. Úgy tűnik, hogy hosszabb távon ekkori ellenfeleinek pályafutásában sem okozott maradandó károkat ez a konfliktus: Újlaki még a nándorfehérvári bán tisztét is elnyerte az 1510-es években.

Az egész történet végének ez a furcsa következmények nélkülsége is azt a gyanút erősíti, hogy a most megszületett hadtörténeti „mélyfúrás” a későbbiekben érdemes lesz szorosabban hozzákapcsolni a Jagelló-korszak épp átrajzolás alatt álló belpolitikai összképéhez. Ehhez pedig a Fedeles Tamás által magyarul is közzétett forrás önmagában is érdekes adalékokkal szolgálhat.

A főszövegben ugyan a szerző erre külön nem tér ki, de a számadáskönyvből kiderül, hogy a király január 20-án figyelmeztette Bars, Nyitra, Trencsén, Gömör, Torna, Zemplén, Heves, Hont, Árva, Túróc és Liptó megyét, hogy amennyiben Szapolyai nádor sereget gyűjtene, e megyék nemességéből senki se csatlakozzék hozzá. Ez pedig kétség kívül arra utal, hogy király és környezete jóval nagyobb szerepet tulajdonított Újlaki oldalán Szapolyai nádornak a konfliktusban, mint az elbeszélő forrásokban felbukkanó „békeközvetítés”.

Legalább ennyire figyelemre méltó – amire Fedeles Tamás szintén nem tért ki külön –, hogy a király január 10-én öt bárófihoz, Homonnai Jánoshoz, Pálóczi Antalhoz, Ország Zsigmondhoz, Rozgonyi Istvánhoz és Bebek Jánoshoz intézett mozgósítási parancsot. Felvetődik a kérdés: vajon egyrészt ezzel mennyire erősíthette volna a királyi sereget, másrészt ezek a familiák mint észak-magyarországi nagybirtokosok milyen szerepet játszhattak ezidőtájt a király és térségben hatalmi bázist építő Szapolyai nádor kapcsolati rendszerében?

Miután egy forrásokban igencsak bővelkedő, ámde korábban gyökeresen félreértett, sőt szántszándékkal félreértelmezett korszakról van szó, azaz a hátralévő munka is hatalmas, így nincs okunk türelmetlenkedni: remélhetőleg előbb-utóbb minden mozaik a helyére kerül. És mostantól már nagy haszonnal forgathatjuk Fedeles Tamás új és – öröme okot adó módon kimondottan – hadtörténeti megközelítésű monográfiáját.

B. Szabó János

TÓTH HAJNALKA

**A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉK GYÖNGYÖSI NAGY FERENC
LEVELEZÉSE TÜKRÉBEN (1683–1690)***(SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged 2013. 208 o.)*

A végvidékek, egy-egy erődváros (mint például Győr) vagy prezidiális mezőváros (legutóbb Keszthely és [Zala]Egerszeg) és a vitézlő rend történetének kutatása – gondoljunk csak Pálffy Géza, Szabó András Péter, Vatai Gábor és Végh Ferenc munkáira – az elmúlt másfél évtizedben újra lendületet vett. A XVI–XVII. századi magyar történelem megértéséhez és pontos ismeretéhez fontos téma azonban még mindig (szisztematikus) feldolgozásra vár. Ezért is számít Tóth Hajnalka doktori értekezése, majd az ebből készült monográfia kiemelkedő fontosságúnak. A szerző ugyanis Gyöngyösi Nagy Ferencnek, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesének életútján és levelezésén keresztül mutatja be és vizsgálja, mit jelentett a végvidék számára az 1683 és 1690 közötti átmeneti időszak. A megadott korszakból fennmaradt 313 levél (346 dokumentum) döntően helyi szinten ábrázolja az eseményeket és folyamatokat. A minél pontosabb és plasztikusabb kép megrajzolásában pedig Gyöngyösi Nagynak a katonai hierarchiában elfoglalt helye is segítségére volt a szerzőnek, hiszen hozzá érkeztek be a főkapitányok és az Udvari Haditanács utasításai, ugyanakkor a végvidék várainak és katonaságának, valamint a helyi lakosságnak a gondjaival is ő találkozott elsőként.

Tóth Hajnalka mielőtt a Kanizsával szembeni végvidék 1683 és 1690 közötti történetének bemutatásához kezdene, két rövid, ám a téma szempontjából annál fontosabb bevezető fejezetet illeszt művéhez. Először is megrajzolja a gyöngyösi Nagy család pályafutását. A szerző e fejezet elkészítésénél sem csupán az eddigi ismeretekre hagyatkozott, hanem szisztematikus kutatómunka segítségével újabb adatokat tett közzé. Pálffy Géza *A tizenhatodik század története* című munkájában megállapította, hogy a kor főnemesei közé került *homo novusok* számára a felemelkedés lehetőségét három tényező együttes hatása vagy jelenléte adta meg: jó kapcsolatok és ezzel egyidejűleg sziklaszilárd udvarhűség, kiváló házasság, valamint a személyes rátermettség. A gyöngyösi Nagy család esetében mindezeket megtaláljuk. A família első ismert tagja, Nagy Egyed drégelyalánki kapitány karrierjét nagymértékben meghatározta, hogy katonai érdemei mellett, mind a Bocskai féle rendi felkelés, mind Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratai idején megmaradt a király szolgálatában. A család társadalmi presztízsének emelkedését a hadakozásban való jártasság és a lojalitás mellett, illetve ezzel párhuzamosan egy kiterjedt kapcsolati háló is segítette. Nagy Egyed és fiai (János és Tamás) ugyanis olyan, a korszak történelmét és viszonyait döntően befolyásoló családok tagjaival álltak jó és szoros kapcsolatban, mint a Pálffy, a Teuffenbach, az Esterházy és a Thurzó. Egyed unokája, Ferenc pedig a felmenők által gondosan, fokról fokra kialakított kapcsolati hálót sikeresen tovább bővítette. Széchenyi Erzsébettel kötött házasságával a későbbi esztergomi érsek, Széchenyi György családjába került. A sikeres nász mellett, illetve ezzel párhuzamosan katonai karrierje is felívelt. 1654 és 1663 között mint huszár főhadnagy/kapitány (*Husarn Hauptman*) szolgált Érsekújváron. A magyar védelmi rendszer egyik fő várának számító erősség 1663. szeptemberi eleste után kevesebb, mint két esztendővel már az Esterházy-család várában, mint alkapitány (*Vice Capitan*) teljesített szolgálatot. 1672-ben maga kérte az Udvari Haditanácstól a tisztségből való felmentését és családjával a Dél-Dunántúlra költözött. A Kanizsával szembeni végvidék főkapitányának ajánlására az Udvari Haditanács 1675-ben (zala)szentgróti (al- vagy vice)kapitánynak nevezte ki. Az immáron a Batthyány-család holdudvarához tartozó Nagy Ferenc 1681. márciusának végéig töltötte be ezt a tisztséget, amikor is a végvidék vicegenerálisává léptette elő az az évi soproni rendi gyűlés. A nyár folyamán pedig ő és fia, Zsigmond részére I. Lipót bárói diplomát adományozott. Ezzel a család egy évszázad alatt a magyar főnemesség sorai közé küzdötte fel magát. A família története azonban feltételezhetően nem sokkal Ferenc halálát (1703) követően véget ért, ugyanis fia, Zsigmond 1716-ban valószínűleg gyermektelenül halt meg.

A kötet a Kanizsával szembeni végvidék történetét, leginkább Nagy Ferenc ott tartózkodásának első évtizedére (1672 és 1682 között) koncentrálni mutatja be röviden, kitűnő kiegészítéseként és folytatásaként Végh Ferenc (Zala)Egerszegről írt kismonográfiájának. A (zala)szentgróti kapitánynak ebből az időszakból fennmaradt 20 levele alapján Tóth Hajnalka egy, a már XVI. század végén kialakult norma- és kapcsolati rendszer mindennapjaiba enged bepillantást. Olvashatunk ebben a részben tehát portyákról, hírszerzésről és hírszolgálatról, rabkereskedelemről, kótyavetyéről, a katonák fizetetlenségéről, valamint az emiatt szükségessé váló gazdálkodásuk kérdéseiről.

1683-ban azonban döntő változás állt be szinte egy csapásra a dél-dunántúli vitézljő rend életében és feladataiban, hiszen a rájuk bízott határ védelmének megszervezésén túl a Bécs felé vonuló oszmán hadsereg ellen mezei szolgálatra is kirendelték a végvárak őrségének egy részét. A *vicegenerális* természetesen az események sűrűjében volt. Egyrészt igyekezett megszervezni és biztosítani, hogy a végházakból kirendelt katonaság eljusson a számára kijelölt gyülekezőhelyre. Másrészt a gondjaira bízott és szinte üresen maradt várak és ezáltal a keresztény kézen maradt területek védelméről is gondoskodnia kellett. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy Nagy Ferenc pontos információkkal rendelkezzen Kara Musztafa nagyvezír seregének vonulásáról és szándékairól. A szerző a fennmaradt levelek tartalmát összevetve az egykori török nyelvű történeti forrásokkal, megállapítja, hogy a főkapitány-helyetteshez májusban és júniusban befutott hírek igen késeiiek voltak, és részletes beszámoló csak az oszmán haderő Eszékéről történt elindulása után futott be hozzá.

Tóth Hajnalka természetesen kitér a magyar főnemesek 1683 nyarán történt meghódolására a nagyvezír és Thököly Imre fejedelem előtt. Véleménye szerint a Batthyány grófok valamikor július 7. után hódoltak meg Kara Musztafának, amiről (II.) Kristóf július 12-én tájékoztatta a soproni tanácsot. Embereik a kuruc–török–tátár hadakkal közösen többször is betörték stájer területekre, pusztítva és rabolva a vidéket. Emellett a gróf élelemmel is ellátta a Bécs alatt táborozó oszmán hadat. A kahlenbergi csata után azonban gyorsan megtörtént a „visszarendeződés,” és a Batthyányok is fegyveresen fordultak szembe addigi szövetségeseikkel. Ez azonban felemás sikerrel végződött (II.) Kristóf számára, hiszen bár birtokait nem konfiskálták el, és közkegyelmet kapott, valamint főpohárnoki méltóságát is megtarthatta, ám a dél-dunántúli végházakba és környékükön jelentős számú német katonaságot szállásoltak be, valamint főkapitányi tisztségéről le kellett mondania. Ez utóbbi intézkedés gyakorlati megvalósulása bő egy évet vett igénybe, helyét fia, Batthyány (II.) Ádám vette át.

A Kanizsával szembeni végvidék irányításában 1683 után az állandóságot gyöngyösi Nagy Ferenc személye jelentette. Tapasztalatára és rátermettségére szükség is volt, ahogyan a szerző erre rámutat, hiszen a vitézljő rendnek továbbra is mind a határvédelmi, mind a mezei szolgálatot el kellett látnia. A császári–királyi hadvezetés a hadjáratokban magyar katonaságot azzal a feladattal bízta meg, amelynek az elvégzésére a törökkel vívott majd két évszázados állandó harc során alkalmassá vált: felderítésére, hírszerzésre, az ellenség kommunikációs és utánpótlási vonalainak elvágására, valamint vonulásának és csatarendbe állásának folytonos zaklatására. A *vicegenerális* leveleiből azonban kiviláglik, milyen gigászi erőfeszítéseket kívánt, hogy egyrészt az Udvari Haditanács ez irányú rendelkezésének, másrészt Batthyány (II.) Ádám személyes ambíciójának megfelelően megfelelő számú huszárt és hajdút, valamint az ezek ellátásához és szállításához szükséges szekereket évről-évre összegyűjtse. Mindezeket túl gyöngyösi Nagy feladatait tovább nehezítette, hogy 1684-ben és az azt követő két esztendőben is a végvidék mezei szolgálatra rendelt hadereje két különböző hadszíntéren is részt vett a harcokban: mintegy 1500–2000 katonával a főkapitány a főszerep hadműveleteiben vett részt, míg a csapatok másik (létszámában kisebbik) része a Dráva mentén hadakozó császári–királyi sereget mellét szolgált.

Buda visszafoglalása, a nagyharsányi győzelem, majd Belgrád meghódítása teljesen új körülményeket teremtett a Kanizsával szembeni végvidéken – mutat rá Tóth Hajnalka. Egyrészt a Magyar Királyságban, így a Dunántúlon is maradtak olyan várak, amelyek török őrsége el volt vágva az Oszmán Birodalomtól. Batthyány katonaságát a mezei szolgálat mellett így blokádirozásra is alkalmazzák. Gyöngyösi Nagy leveleinek segítségével jól nyomon követhető az a folyamat, melynek során a végvárak fokról-fokra elveszítették addigi funkciójukat. A szerző rámutat, hogy a fordulópontot 1688. év nyara, azaz Kanizsa blokádjának a szorosabbá tétele jelentette, amikor is a végvi-

dék védelmi szerepe „feloldódott” a Dél-Dunántúl legfontosabb oszmán kézen maradt erődjének körülzárásában.

Ezen változások természetesen a végvidék egész társadalmára jelentős hatást gyakoroltak. Ez alól sem a főkapitány, sem a főkapitány-helyettes nem volt kivétel. Míg azonban a fiatal Batthyány (II.) Ádám saját és családja hatalmi pozíciójának megőrzését, átmentését úgy biztosította, hogy szó szerint kiküzdött magának egy altábornagyi rangot, addig az új helyzethez alkalmazkodni nem tudó és nem is akaró öreg gyöngyösi Nagy Ferenc a visszavonulás mellett döntött (1695). A vitézlő rend számára azonban a bekövetkezett változások jelentős megrázkódtatásokkal jártak. Tóth Hajnalka a *vicegenerális* levelein keresztül igen érzékletesen mutatja be, hogyan kerültek felszínre 1683 és 1690 között a fokozódó katonai igénybe vétel hatására a végvidéki katonaság problémái. A mezei szolgálat, a blokádirozás és az új végvárak birtokbavétele arra kényszerítette a huszárokat és a hajdúkat, hogy addigi lakóhelyüktől évi több hónapot is távol töltsenek, így nem tudták folytatni rendszeres termelő tevékenységüket, amely évtizedek óta a lassan és rendszertelenül érkező zsold mellett, de inkább helyett megélhetésük alapját képezte. Mivel a feladat és a működés átalakulása nem járt együtt a zsoldfizetés rendszeressé tételével, így az anyagilag bizonytalan helyzetben lévő, alacsony sorban élő végvári katonák a szolgálat elhagyására kényszerültek (kiléptek a szolgálatból vagy egyszerűen megszöktek), ami előre vetítette deklaszációjukat (jobbágyosorba való kényszerülés), illetve a társadalom peremére való szorulásukat (bujdosás).

Az igen kitűnő munka ismertetésének végén mind a szerző, mind az olvasó engedjen meg a recenzensnek két aprónak tűnő, ám annál fontosabb megjegyzést. Egyrészt Tóth Hajnalka úgy fogalmaz, hogy az Udvari Haditanácsban 1688-tól vált általánossá a nézet, miszerint a Magyar Királyság területén még az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt maradt várakat nem költséges és nagyszámú katona elvesztését eredményező ostrommal, hanem blokáddal kell elfoglalni. Valójában a blokádirozás koncepciója legalább egy évszázados múltra tekinthetett vissza az udvar hadászati tervei között. Az uralkodó vagy Mátyás főherceg megbízásából Nicolaus Gabelmann 1595 áprilisában a magyarországi hadszínterre frissen érkezett Karl von Mansfeld számára összeállított egy hadi- és berendezkedési tervet. Ebben már az szerepelt, hogy Buda elfoglalása után a keresztény seregeknek Belgrádot kell meghódítaniuk, így elzárva a többi várat a Balkánról érkező segítségtől. Ezeket a véghelyeket aztán egyszerűen blokáddal ki kell éheztetni. Ez a koncepció tűnik fel Raimondo Montecuccoli törökellenes hadászati terveiben is, amelyeket Lotharingiai Károly és feltehetőleg az Udvari Haditanács is egyfajta zsinórmértéknek tartott a hadjáratok kidolgozásánál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más koncepciók nem léteztek, és esetleg ezek lehetséges kivitelezéséről nem folytak volna tárgyalások.

Másrészt érdekességgéppen szeretném megjegyezni, hogy a Kanizsát blokádirozó csapatok ellátására rendelt három vármegye számára nem volt ismeretlen a feladat, hogy a dél-dunántúli erősség körüli harcok támogatásában részt vállaljon. Már a XVI. század végén Zala, Vas és Sopron, de még az alsó-ausztriai kamarához tartozó Kőszeg is ellátta élelemmel a végházat. Kanizsa 1601. évi ostroma idején pedig a Ferdinánd főherceg vezette belső-ausztriai, spanyol és itáliai csapatok katonai támogatására és éllemezésére az Udvari Haditanács e három vármegyét szólította fel. Ez esetben tehát szintén egy évszázados gyakorlat újraélesztéséről van szó.

Tóth Hajnalka rendkívül precízen és szakszerűen dolgozta fel gyöngyösi Nagy Ferenc leveleit és azok tartalmát. A vállalt feladatot tehát szakszerűen elvégezte, megvalósította, mindezt úgy, hogy ez nem ment az olvassmányosság rovására. A magam részéről csak remélni és biztatni tudom, hogy gyöngyösi Nagy Ferenc levelezését más szempontokból is dolgozza fel, vizsgálja meg, így adva egy jóval részletgazdagabb képet a XVII. századi dél-dunántúli végvárrendszer mindennapjairól.

Bagi Zoltán Péter

KALMÁR, JÁNOS – VARGA, J. JÁNOS (HRSG.)

EINRICHTUNGSWERK DES KÖNIGREICHS HUNGARN (1688–1690)

(*Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 39. Quellen Band 1. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010. 514 o.*)

Benczédi László egy 1985-ben a *Kollonich és az Einrichtungswerk* címmel tartott előadásában a történettudomány két adósságára hívta fel a figyelmet: hiányzik egy magyar életrajz Kollonich Lipótról és nincs kritikai kiadása az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* néven emlegetett irategyüttesnek.¹⁰

Kereken negyedszázad múltán a tudományos szakkönyvek kiadásával több mint egy évszázada foglalkozó stuttgarti Franz Steiner Verlag gondozásában jelent meg Kalmár János és Varga J. János szerkesztésében az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)* című forráspublikáció.

A mű a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (MTA TTI) és a Lipcsei Egyetem keretében működő Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO) közös együttműködésében született meg és a *Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa* című sorozat 39. és egyben a *Quellen* (források) alsorozat első kiadványaként jelent meg.

A forráskiadásokra is igaz a régi latin mondás: „Habent sua fata libelli”, vagyis a könyveknek megvan a maguk sorsa. Nem volt ez másképp az *Einrichtungswerk* megjelenítésének esetében sem. Az anyaggyűjtést, az iratok rendszerezését, azok keletkezési történetének feltárását Baranyai Béla történész és levéltáros a Bécsi Magyar Történelmi Intézet munkatársaként 1922-ben kezdte meg. Munkáját később a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen is folytatta, ahol 1927-től az alkotmány- és jogtörténet tanára volt. Baranyai a háborúban légítámadás áldozata lett, az *Einrichtungswerk* szövegátiratának egy része már tördelt nyomdai formában volt, de a munka befejezetlen maradt. A forráskiadvány rövid előszavában Glatz Ferenc akadémikus, az MTA TTI és Christian Lübke professzor, a GWZO igazgatója megemlékezik Baranyai Béla professzor munkásságáról, s arról, hogy a művet az MTA TTI és a GWZO együttműködésével és „Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Vergleichende Studien zu Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzregionen” projektsoport közreműködésével sikerült megjeleníteni.

Az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* 2010-ben megjelent forráspublikációját Varga J. János tanulmánya (9–83. o.) vezeti be.¹¹ Ezt követi az *Einrichtungswerk* tudományos jegyzetapparátussal ellátott német nyelvű szövege és a tervezetekhez kötődő mellékletek (utasítások, törvények, összeírások) (85–326. o.). A következő két fejezet az *Einrichtungswerk* keletkezésekor folytatott viták anyagát (327–435. o.) és a munkával kapcsolatos iratokat (437–458. o.), többek között a pozsonyi rendi bizottság javaslatait tartalmazza. A forráspublikációt Kalmár János tanulmánya zárja *A Magyar Királyság berendezkedési műve és a Temesvári Bánság berendezkedése a 18. században* címmel¹² (459–470. o.).

A kötet végén hat nyelven (német, magyar, angol, szlovák, szerb és román) olvashatók a rezümék. Az olvasók számára a forráskiadványban való gyors és szakszerű eligazodást segíti a rövidítésjegyzék, a földrajzi nevek konkordanciajegyzéke, valamint a hely- és személynév-mutató.

¹⁰ Benczédi László: Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk.” In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzetésének idején. Szerk. Praznovszky Mihály és Bagyinszky Istvánné. (Discussiones Neogradienses 4.) Salgótarján, 1987. 153. o.

¹¹ A tanulmány egy rövidebb változatát lásd: Varga J. János: A Magyar Királyság berendezésének műve. Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az *Einrichtungswerk. Századok*, 1991. 5–6. sz. 449–488. o.

¹² A tanulmányt magyarul lásd: Kalmár János: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a XVIII. századi bánsági berendezkedés. *Századok*, 1991. 5–6. sz. 489–499. o.

A török alóli felszabadító háború (1683–1699) első éveiben nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Királyság társadalmi, gazdasági struktúrájában, közjogi és katonai berendezkedésében gyökeres reformokra szorul. Ezek kidolgozására egy albizottságot hoztak létre, amelynek irányításával I. Lipót német-római császár és magyar király 1688. július 29-én Kollonich Lipót győri püspököt bízta meg (247. o.). Kollonich a Habsburg-kormányzat és a Magyar Királyság meghatározó politikusa volt. A magyar egyházi hierarchiában betöltött jelentős szerepe mellett számos kormányzati funkciót is ellátott, I. Lipót titkos tanácsosa, s 1681-ig a Magyar Kamara elnöke volt.

Az *Einrichtungswerk* tulajdonképpen a Magyar Királyság új kormányzati berendezkedésére vonatkozó, különböző színvonalú tervezetek gyűjteménye, ajánlások az uralkodónak és a monarchia döntéshozóinak. Az *Einrichtungswerk* néven ismert irategyűttest először Josef Maurer ismertette bővebben az 1887-ben Innsbruckban kiadott Kollonich Lipótról szóló – máig egyetlen – életrajzban.¹³ Maurer művéről 1688-ban Acsády Ignác írt recenziót, aki Kollonichot magyargyűlölettel és az *Einrichtungswerk* alapján az egész ország germanizálásával, a magyar elem kiirtásával vádolta.¹⁴ Acsády véleményét számos későbbi munkájában, köztük a millenniumra kiadott és a széles körben olvasott *A magyar nemzet története* hetedik kötetében is nyomatékosította, évtizedekre meghatározva ezzel a történészgenerációk és a közemberek véleményét.¹⁵

A Kollonich Lipót nevével fémjelzet kormányzati elképzelések első alaposabb elemzését Theodor Mayer osztrák történész végezte el 1911-ben megjelent viszonylag rövid, 119 oldalas összefoglalásában.¹⁶ Mayer természetesen „osztrák” szemszögből, a bécsi levéltárakban őrzött iratanyag alapján vizsgálta a kormányzás praktikus, előremutató elképzeléseit, magyarbarátnak minősítve annak számos elemét. Recenzense, Szabó Dezső fel is róta neki a magyar levéltári források figyelmen kívül hagyását és „körmönfont okoskodását”, amellyel az *Einrichtungswerk* előremutató voltát és magyarbarátságát igyekezett igazolni. Elismerte ugyan, hogy a szerző törekedett a magyar történészek munkáinak beépítésére, de Mayer részben egyoldalú következtetéseit a magyar történelem nem kellő ismeretére vezette vissza.¹⁷

Bár az ellentétes történelmi vélemények nem voltak mentesek a nemzeti elfogultságtól, de gyökerük arra a XVII. század második felében végig húzódó politikai konfliktusra vezethető vissza, amely a magyar rendek és a központi (Habsburg) kormányzat között feszült. A viták és értékelések a huszadik században jórészt úgy zajlottak le, hogy kiadott formában nem állt rendelkezésre az *Einrichtungswerk* iratanyaga.

Ezen próbált változtatni Baranyai Béla említett forráskiadási vállalkozása. Tragikus halálát követően Mezősy Károly kapott megbízást az *Einrichtungswerk* kiadásának előkészítésére. A magyarellenesk elkőnyvelt mű megjelenését az 1950-es években nem támogatták. A következő évtizedekben egyes fejezetei, a *Bevezetés* és a *Politicum* lefordításra kerültek és megjelentek.¹⁸

Jóllehet az *Einrichtungswerk* negatív, magyarellenek értékelése továbbra is uralkodó volt a magyar történészek körében, de Szekfő Gyula a *Magyar Történet* lapjain már elismerte annak pozitívumait, elsősorban a törvénykezés, az adóbehajtás és a gazdasági élet korszerűsítése terén.¹⁹

¹³ *Joseph Maurer*: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887. 258–324. o.

¹⁴ *Acsády Ignác* recenziója Joseph Maurer „Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken” című biográfiájáról. *Budapesti Szemle*, 1888. 321–322. o.

¹⁵ *Acsády Ignác* Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 1657–1711. (A magyar nemzet története. 7. k. Szerk. *Szilágyi Sándor*.) Budapest, 1898. 509–511. o.

¹⁶ *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit, Wien–Leipzig, 1911. A mű átdolgozott és kiegészített kiadása közel hetven év múlva jelent meg. *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Hrsg. von *Josef Fleckenstein*, *Heinz Stoob*. Bearb. von *Adalbert Toth*. Sigmaringen, 1980.

¹⁷ *Szabó Dezső*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Von Theodor Mayer. Wien, Leipzig, 1911. *Századok*, 1911. 7. sz. 549–552. o.

¹⁸ A *Politicum* című fejezet Magyarország betelepítésére vonatkozó részletét magyarul lásd: Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1526–1790. II/2. k. Szerk. *Sinkovics István*. Budapest, 1968. 704–712. o. A teljes *Politicum* Kenéz Győző fordításában jelent meg: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Szerk. *Csizmadia Andor*. Budapest, 1979. 39–65. o.

¹⁹ *Szekfő Gyula*: Magyar Történet. A tizenennyolcadik század. *Hóman Bálint* – *Szekfő Gyula*: Magyar Történet. VI. k. [Budapest,] é. n. 16–20. o.

Az 1980-as évek végén megjelent Magyarország történetének vonatkozó kötete szűkszavú tárgyilagossággal szövelt az *Einrichtungswerk*ről, és inkább az Esterházy Pál nádor irányította magyar rendi bizottság elgondolásait állította a középpontba. Bár ezek több helyen is hasonlóságot mutattak a Kollonich Lipót elnöklete alatt készült tervszöveggel, ám az ország kormányzati modernizációját a rendi hatalom és a Magyar Királyság közjogi különállásának megerősítésére kívánták felhasználni.²⁰

A huszadik század végén a kutatás már realisabban ítélte meg a Kollonich személyéhez fűződő elaborátumban foglaltakat, s megjelentek az *Einrichtungswerk* kiadási munkáihoz kötődő tanulmányok is. Az *Einrichtungswerk*nek azonban még mindig nem volt kritikai kiadása, s nem vették aktualitásából Szabó Dezső recenziójának azon megjegyzése, amely szerint „Az *Einrichtungswerk*ről nehéz ítéletet mondani mindaddig, míg nem ismerjük alaposan Magyarország kormányzásának módját az *Einrichtungswerk* előtt és az *Einrichtungswerk* után”.²¹

Ezt követően még tíz évet kellett várni, amíg a Kollonich Lipót vezetésével elkészített új kormányzati berendezkedés teljes szövegét, a vele kapcsolatos dokumentumokkal együtt Baranyai Béla, Mezösy Károly, Benczédi László, Kalmár János, Varga J. János kitarató munkájának és a Lipcsei Egyetem tudományos intézményei együttműködésének köszönhetően a hazai és külföldi szakemberek kezükbe vehették.

Az *Einrichtungswerk* a hét tagú albizottság közös munkájának eredménye. Az albizottságban a Habsburg-kormányzat számos magyar szakértője kapott helyet. Karl Achpichl, a Magyar Kancellária tanácsosa, illetve az Udvari Haditanács két tagja, Franz Josef Krapff és Christoph Dorsch. Dorsch egyébként már fiatal korától kezdve az Udvari Haditanácsban dolgozott, és az 1650-es évek közepétől a ranglétrán egyre magasabbra jutva négy évtizeden keresztül a magyarországi ügyekkel foglalkozott. Az elnöklő Kollonich Lipót főpaként és a Magyar Kamara volt elnökeként (1672–1684) pedig az egyik legfőbb magyar szakértőnek számított a bécsi udvarban. Mivel fiatal korában katona volt, így az egyházi ügyek mellett jártasságra tett szert a hadügyekben, és a Magyar Kamara élén széleskörű tapasztalatokat szerzett a hadsereg finanszírozásában éppen úgy, mint a katonai visszaélések terén.

Noha az albizottságnak nem voltak magyar tagjai, de amint a forráskiadvány dokumentumaiból is kiderül (418–435., 441–450., 454. o.) Esterházy Pál nádon kívül rendszeres kapcsolatban álltak a pozsonyi rendi bizottsággal, bekérték javaslataikat, közte az ún. *Magyar Einrichtungswerket*.

Az *Einrichtungswerk* nem alkotott egységes tervszerű rendszert, számos helyen nem elég kidolgozott és ellentmondásoktól sem mentes. Követte az egykorú államigazgatási tervezetek felosztását, azok megfelelően öt megújításra váró területet vett vizsgálat alá. A főhivataltokat érintő közigazgatást és az igazságszolgáltatást (iustitiarium), az egyházügyet (ecclesiasticum), a tágabb értelemben vett államigazgatást, amely felölelte az ország belügyeit (politicum), a hadügyet (militare) és a királyság jövedelemforrásait (camerale). Az tervezet leghangsúlyosabb részét a pénzügyi, gazdasági elképzelések (camerale) képezik, amely egymagában nagyobb terjedelmű (154–246. o.), mint az előző négy fejezet (89–146. o.).

Kolonich elsősorban az egyházügyi, illetve az adózási javaslatok elkészítésében vett részt. Vállalkozási projektumában, valószínűleg okulva az előző évek vallásháborús jegyeket hordozó felkeléseiből, a hitéletben toleranciát ajánlott. Elismertnek minősítette a római katolikus mellett az evangélikus és a református; megtűrtnek az anabaptista, az ariánus, a görögkeleti, a zwingliánus és a zsidó felekezeteket.

Az *Einrichtungswerk* a hadiadó újraszabályozását ajánlotta, az ország terheinek csökkentését és arányosabbá tételét, amelyet részben a nemesek saját kezelési gazdaságuk (allódiium) jövedelme után fizetett adózással kívánt elérni. A katonaság visszaéléseinek csökkentése érdekében az adóbeszedést a hadbiztosok helyett újra a vármegyék kezébe adták volna.

²⁰ Wellmann Imre már a hatvanas évek közepén felhívta a figyelmet, hogy az *Einrichtungswerk* számos olyan elképzelést tartalmazott, amely hozzájárult az ország célszerű átalakításához. *Wellmann Imre: Merkantilische Vorstellungen im 17. Jahrhundert und Ungarn. Nouvelles Etudes Historiques*, 1965. 351. o.; *R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg abszolutizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703)*. In: *Magyarország története 1686–1790*. Szerk. *Ember Győző – Heckenast Gusztáv*. 4/1. k. Budapest, 1989. 92–94. o.

²¹ Szabó Dezső 9. jegyzetben idézett munkája, 549. o.

Az albizottság hadügyeket érintő javaslatait a katonai vezetés részéről kezdettől fogva ellenszenv kísérte, mivel kiméletlenül feltárták a katonaság visszaéléseit. Kollonich legjobban az egyébként katonai szakértőnek felkért magyarországi főhadbiztossal, Antonio Caraffa tábornaggal különbözött össze, aki érdekelt volt a visszaélések eltusolásában. Mivel a hadügy reformja az Udvari Haditanács kompetenciájába tartozott, a bizottság katonai szakkérdésekben nem nyilvánított véleményt, csupán a legneuralgikusabb területen, a hadsereg finanszírozásának megreformálásában fogalmazott meg igen sarkos véleményeket.

A militare fejezet így lényegében a camerale rész bevezetője lett. Az *Einrichtungswerk* katonasággal kapcsolatos javaslatának elemzése, továbbgondolása s az elkövetkezendő évek hadügyi fejlődésével való összevetése realisabb képet adhat az ország had- és gazdaságtörtéiről.

Az *Einrichtungswerk* számos olyan javaslatot tett, amely meghaladta korát. Részben ennek is köszönhető, hogy a tervezetek a bécsi kormányzatban nem arattak sikert, a jogait féltő magyar nemességben pedig széleskörű tiltakozást váltottak ki, így azokat jórészt ad acta tették. A Kolonich vezette bizottság elaborátuma néhány évig feledésbe merült, de a XVIII. század első évtizedétől kezdődően bizonyos tervezeteit újra elővették és a Temesvári Bánság újjászervezésében, illetve a Magyar Királyság kormányzatának korszerűsítésében használták fel.

Az *Einrichtungswerk* kritikai kiadásának megjelenésével a külhoni és hazai szakemberek számára most lehetőség nyílik a berendezkedési mű realis értékelésére, a Magyar Királyság kormányzati rendszerének a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben végbement átalakításával való összevetésére.

A sors különös fintora, hogy a német kiadást követően 2011-ben Jean Bérenger professzor szerkesztésében és fordításában megjelent az *Einrichtungswerk* francia kiadása, így több mint nyolcvan esztendei várakozás után most két forráskiadvánnyal is rendelkezünk.²² Ez okot ad reménykedni, hogy hazai történelmünk e meghatározó dokumentum együttese egyszer magyar nyelven is kiadásra kerülhet.

Czigány István

KURUCZ GYÖRGY

KESZTHELY GRÓFJA FESTETICS GYÖRGY

(*Corvina, Budapest, 2013. 367 o.*)

„Ki is volt Festetics György gróf?” – teszi föl a kérdést Gergely András Kurucz György monográfiájának előszavában. Elöljáróban elmondhatjuk: amit a XVIII. század Magyarországnak egyik legkiemelkedőbb főnemeséről, egyik katonatisztjéről, széles látókörű, európai műveltséggel rendelkező mecénásáról és tudományszervezőjéről, a társadalmi problémákra és politikai kérdésekre fogékony közéleti személyiségről, a kiváló gazdasági szakemberről s nem utolsó sorban az iskola-teremtő, intézményalapító, felvilágosult szellemű gondolkodóról, a Georigikon megalapítójáról, de a hagyománytisztelő, ám nagylelkű, érzékeny és haladó gondolkodású „magánemberről” tudni lehet a források alapján, mind megtudhatjuk Kurucz György monográfiájából.

A *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain indokolt lenne a recenzensnek csakis vagy elsősorban a katonatiszt Festetics György (1755–1819) pályafutásáról szóló részekre koncentrálnia és azokat ismertetnie – ezt meg is teszem –, ám az ennél bővebb méltatásnak több oka van. Az egyik, hogy egy módszertanilag figyelemre méltó életrajzi monográfia született, amely eltér a hagyományos értelemben vett lineáris pályakép felrajzolásától, a szerzői szándék szerint túllép a narratív megközelítési módon. Ehelyett egy sokkal finomabb, ám komplex megközelítési elv szerint készült: Kurucz

²² *Cardinal Leopold Kollonich: Le plan de réorganisation de la Hongrie (1689). Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn. Édité et traduit de l'allemand par Jean Bérenger. Paris, 2011.*

György minden vizsgálандó momentumot, kérdést az általános európai eszmerendszer történetének, a XVIII–XIX. századi kulturális, politikai és tudományos közeg szempontrendszerén keresztül mutat be, tematikailag, logikailag szétválasztva egymástól, analizálva Festetics gazdag életútjának különböző eseményeit, majd ezeket bizonyos alapvető kérdések, vizsgálati elvek, szempontok köré csoportosítva, rendezve, értékelő módon rajzolja meg Festetics gróf pályaképét a szűkebb (családi, regionális) és tágabb (magyarországi, Habsburg Birodalom-béli) közegbe ágyazva. Az elemzések kulcsfogalmait, „hívószavai”: személyiség, műveltség, mentalitás s mindennek tere, a könyvtár és az iskola. Ez az a módszer, látásmód, amely újat ad és igen hasznos lehet a hadtörténetírás biográfiáinak jövőbeni elkészítésekor is. Emellett Festetics katonai pályája sem érthető meg változatos életútjának és a XVIII. század végi, XIX. század eleji Magyarország politikai, társadalmi, tudományos és kulturális viszonyainak, közegének ismerete nélkül, melynek megrajzolását – nem mellékesen és nagyon plasztikusan, árnyaltan, de lényegre törően – a szerző az életrajzi monográfiában az említett elvek alapján elvégezte.

Az életrajz megírásának forrásadottságait tekintve Kurucz Györgynek egyfelől szerencséje volt, mert az viszonylag gazdag, hiszen megmaradt a Festetics család készthelyi ágának könyv- és iratanyaga. Egyben nehéz dolga is volt, mert napló, utazásokról tett feljegyzések nem maradtak fenn, és a misszilis levelezésből, iratanyagból Festetics „életének egy-egy időszakából... feltűnő módon hiányoznak olyan levelek, melyek az adott időszak belpolitikai viszonyainak következtében kompromittálóak lehetnek volna...”, ráadásul habitusából adódóan a gróf leveleiben mindenről nagyon szűkszavúan nyilatkozott (12. o.). Ugyanakkor a szerző nagyon jelentős képi forrásmennyiséget – nem egyszer saját gyűjteményéből is – felvonultat: festményeket, korabeli metszeteket, térképeket, könyvek címlapját, jellemző műtárgyakat, alaprajzokat, mérnöki rajzokat, tárgyakról készült metszeteket, litográfiákat stb., amelyek nemcsak az olvasó vizuális, esztétikai élményét táplálják, a rácsodálkozást inspirálják – tehát nem kizárólag a kötet illusztrációi –, hanem az elemzések során szervesen beépülnek a műbe, valódi forrásbázisként hasznosulva. (Ez szintén meggondolandó szempont lehet egy-egy hadtörténeti monográfia, életrajz megjelentetésekor.)

Éppen a katonai pályafutással kapcsolatban a szerző megemlíti azt a sajátosságát is, hogy Festetics kortársai értetlenséggel szemlélték működését, mely szemlélet a források szintjén mindvégig nyomon követhető. Hiszen Festetics György előbb császári tisztként a közös hadseregben politikai eszközökkel arra törekedett, hogy önálló magyar haderő jöjjön létre, majd pedig a katonai pályától való kényszerű megválása után látványosan támogatta a Habsburg dinasztiát a forradalmi Franciaország, utóbb a Napóleon elleni háborúban. A Habsburgokkal szembeni ellenállás miatt retorziókat szenvedő politikusoktól, kortársaktól ezt követően elhatárolódott, ugyanakkor irodalompartoló, nyelvművelést szorgalmazó, iskolateremtő törekvéseivel és „nem utolsó sorban a jövőben a magyar katonai tisztképzés érdekében felállított alapítványával” (13. o.) kiemelkedett társadalmi közegéből, a magyar főnemesi elitből is. Mindennek magyarázatául és hátterében egy olyan újfajta mentalitás állt, mely szerint a XVIII. században – gyakorlatilag a szatmári megegyezést (1711) követően egyre inkább – a magyar nemesi család presztízsét már nemcsak birtokainak nagysága, kastélyainak francia vagy bécsi stílusú pompája fejezte ki, hanem könyvtárának gazdagsága, tagjainak műveltségi szintje, művelődési törekvéseik, morális politikai és társadalmi helytállásuk – éppen Bécs mintájára is –, ahogyan ezt Kurucz György munkájának *Bevezetésében* elénk tárja.

A kötet tartalmi értékelése előtt szólnék annak formai jegyeiről. Nagyon igényes, szép kiadványról van szó, s nemcsak az illusztrációs anyagnak köszönhetően, hanem a kötet elegáns tipográfiáját tekintve, gondos szövegszerkesztését illetően világos, jól tagolt struktúrája és arányos felépítése miatt. A *Bevezetéssel* együtt hat nagyobb egységre osztott mű használatát, a benne való eligazodást egy *Függelék* (Festetics György magánéletével, iskolaalapítási tevékenységével kapcsolatos, különböző típusú források szemelvényei), a Georgikon tangazdaságának működését illusztráló táblázatos kimutatásokat tartalmazó *Melléklet* és egy *Források és feldolgozások* címet viselő jegyzék segíti, amely tartalmaz egy rövidítésjegyzéket, a levéltári és kéziratári források, az egykorú nyomtatott és a kiadott források összesítését, bőséges és teljes szakirodalmi összefoglalót, az illusztrációk gazdag tárházaként azok leőhelyét, valamint – ami nagyon üdvözlendő – egy olyan mutatót, amely egybeolvasztva közöl egy annotált, de csak a legszükségesebb adatokat tartalmazó személynévmutatót, egy földrajzínév-mutatót, intézménynév-mutatót, s az egykorú, a kötetben forrásműként használt és elemzett könyvészeti anyag és nyomtatványok mutatóját.

A monográfia második, *Festetics György a történeti irodalomban* című fejezete alfejezetekre bontva áttekintést nyújt a róla szóló kortárs, nyomtatásban is megjelent külföldi méltatásokról, vélekedésekről, középpontba állítva természetesen a Georgikon létrehozásának visszhangját. Ezek között igen figyelemre méltó Richard Bright (1789–1858) bristoli születésű, kiemelkedő műveltségű orvos leírása a grófról, aki európai utazásai során Keszthelyre is ellátogatott és személyes ismeretséget kötött a gróffal, s aki Festetics személyiségéről, műveltségéről, könyvtáráról, angol politikai ügyekben való és gazdasági jártasságáról elismeréssel szólt (19–20. o.). Festetics György iskolaalapító vállalkozását amúgy már a kortársak is a magyar sajtóban angol mintára vezették vissza, de felismerték „mindent ellenőrizni akaró gátló jelenlét”-ét is, s azt, hogy ez tanintézetének munkáját nem mindig befolyásolta kedvezően.²³ Festetics Georgikonjának, mint Kurucz György kimutatja, széles körű európai visszhangja volt, például a szász-köburgi miniszterelnök: Theodor von Kretschmann (1762–1820), az orosz cár és orosz arisztokrata körök, különböző német fejedelemségek szakemberei hasznosnak látták volna egy hasonló tanintézet létrehozását országukban, de franciaországi, svábföldi szakemberek is érdeklődtek a keszthelyi tangazdaság iránt (25. o.), s többen is ellátogattak oda, pl. József nádor 1801-ban, majd János főherceg 1809-ben, ami politikai szempontból is „konszolidálta” Festetics György tevékenységét. Kurucz György kimutatja a kortárs magyar irodalom és a szakírói munkák olyan megnyilvánulásait is, melyek „hozzájárultak Festetics György személyének a művelt nemesi, illetve tudományos közvélemény által történő elfogadtatásához”, melynek jóvoltából személye már életében emblematikussá vált (27. o.) – ehhez nagymértékben hozzájárultak azok a kortárs szakírók, akik maguk is kapcsolatban állottak a Georgikonnal, akár mint tanárok, akár mint tanulók.

A Georgikon és Festetics törekvéseinek első átfogó értékelésére 1847-ben került sor, az egyik egykori hallgató, Érkövy Adolf (1818–1883) emlékbeszédében. A XIX. század végén, XX. század elején a keszthelyi intézmény története és maga Festetics is több olyan munkában (várostörténeti monográfia, levelezés kritikai kiadása, művelődéstörténeti témájú tanulmány Váczy János tollából²⁴ stb.) szerepelt, ahol a gróf már nem csak mint iskolaszervező, hanem mint mecénás, nagy műveltségű irodalom- és nyelvpártoló is megjelenik. Festeticset, a katonatisztet elsőként 1907-ben Marczali Henrik említette meg az 1790/91. évi országgyűlésről írt munkájában.²⁵ Az első korszerű monográfiát Festetics György életéről Szabó Dezső készítette 1928-ban,²⁶ melyben már levéltári, kéziratoss forrásokat is felhasznált. A Georgikon és a Festetics Györgyről szóló 1945 utáni értékelő historiográfiai összefoglaló külön alfejezetben kapott helyet (*Egy „különösebb képességek és érdeklődés nélküli ifjú”* címmel). Ebből kiderül többek között, hogy Festetics Györgyöt a háború utáni időszakban felfedezte a gazdaságtörténet-írás is; Szántó Imre 1954-ben megjelent könyvében (elsősorban Szabó Dezső nyomán) – ahogyan Kurucz György írja: „határozott, céltudatos művelődési programot tulajdonít neki” (50. o.), s lendületet vett a háborús pusztításokat átvészelt könyvtár felmérése, kutatása is. Az 1980–2000-es évek alapvető tanulmányai bemutatják a Georgikon oktatási rendjét, a tangazdaság működését (Csiki László), a Festetics család keszthelyi uradalmának gazdálkodását (Szántó Imre, Csöte András, Csoma Zsigmond), a Georgikon alapításának hátterét és működését (Kurucz György), annak egyik intézménye, az erdésziskola európai szakképzési hátterét (Magyar Eszter), de irodalomtörténeti vonatkozású törekvéseit (Merényi Oszkár), a keszthelyi Helikon-ünnepélyek kapcsán azok kultusztörténeti hátterét (Mezei Márta) is, s még sorolhatnánk – ám ebből a sorból sajnos kimarad Festetics György rendhagyó katonai pályafutásának ismertetése és ezzel összefüggésben politikai törekvéseinek feltárása.

²³ Talán nem egy egyedül Festeticsre jellemző tulajdonságról van szó, hanem egy, a korabeli közvélekedésre általában jellemző sztereotípiáról, olyan valós vagy vélt vádról, mellyel a nagy formátumú személyiségeket nem egyszer illették. Csak utalásszerűen két példa erre: kortársai Nagy Frigyesről mint államférfiről ugyanezt tartották, s a „bürokrata” II. József császár sok területre kiterjedő, szisztematikus újító törekvéseinek hátterében is a mindent tudni akarás, mindent átlátni akarás, nyomon követés törekvése és képessége figyelhető meg (a kérdés talán megérdemel egy alaposabb elemzést).

²⁴ Váczy János: A keszthelyi Helikon. *Budapesti Szemle*, 345. (1905) 321–353. o.

²⁵ Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. II. k. Budapest, 1907. 102–103. o.

²⁶ Szabó Dezső: A herceg Festetics család története. Budapest, 1928.

A kötet *Hagyomány és önállóság kötelekében* című fejezetben kiindulópontként Festetics gróf pályájának megrajzolásában Kurucz György a család anyagi, szellemi és politikai felemelkedésének hátterét, állomásait tárja föl. Ezek közül e helyen most a katonai pályafutásra és a műveltségi háttérre koncentrálunk.

Az apa, Festetics Pál, a lipcei egyetem peregrinusa volt, ahol megismerkedett a francia felvilágosodás szellemiségével és az angol irodalom és államelméleti iskola legfontosabb alkotásaival. Kiváló jogi szakértelme és pénzügyi érzéke jóvoltából Mária Terézia bizonyos reformjainak előkészítésében vállalt szerepet, s szolgálatai fejében és a Habsburg-dinasztia iránti lojalitása következtében vagyonát is jelentősen gyarapíthatta. Mindezt azért kell megemlítenünk, mert Festetics György mentalitásában „továbbélnék” ezek az apa gondolkodását, műveltségét is alapvetően meghatározó tényezők. A hódoltság éveiben természetes családi hagyomány volt a törökkel való fegyveres szembenállás, a dédapa, Festetics Pál (1639–1720) jelen volt Buda visszafoglalásánál is, s az ő leánya, Júlia volt béri Balogh Ádám felesége. Egyik fia, József (1691–1757) a katonaisztí pályát választotta, részt vett III. Károly török háborúiban, s az osztrák örökösödési háború idején lett tábornok, majd 1744-ben az országbíró mellett őt találjuk a nemesi felkelés élén, s katonai szolgálatainak köszönhetően ő gyarapította a tolnai uradalommal a család birtokait. Mint Kurucz György megállapítja, az egyéni érvényesülés e formája nem magyar vagy Habsburg birodalombeli sajátosság, hanem összeurópai jelenség a XVIII. században: a hozzájárulás az állam hatékonyabb működéséhez hivatali, pénzügyi, katonai szerepvállalás útján az egyéni érvényesülés természetes és alapvető követelménye (76. o.) – ennek pedig alapvető feltétele, a megfelelő, magas színvonalú iskolázottság volt. A tolnai birtok központja volt a keszthelyi kastély, melyet Festetics Pál építtetett ki, s melynek nemcsak épületeire, hanem szellemi környezetére, annak gyarapodására is nagy figyelmet fordított: 1722-ben gimnáziumot alapított, az elemi iskolát korszerűsítette, a családi könyvtárat igen látványosan gyarapította kapcsolata lévén a tudós polihisztor, Bél Mátyás fiával, Bél András Károly lipcei teológiai tanárral, és nagy összegeket fordított gyermekei neveltetésére. Fia, György az elemi ismereteket, a klasszikus műveltség alapjait, valamint történelmi, matematikai ismereteinek alapjait még családi környezetben sajátította el, elsősorban Nagy Jeromos piarista szerzetes paptanártól, aki élete végéig szoros kapcsolatban maradt tanítványával, s aki a keszthelyi könyvtárat is gondozta később (ez a könyvtár egyébként kitűnt a tekintetben, hogy a felvilágosodás gyakorlatilag minden szerzőjének fontosabb művei megtalálhatók voltak benne).

Ez az a szellemi közeg tehát, amelyben Festetics Pált a hivatalnoki pályára felkészítették. Kurucz György nagyon alapos és árnyalt elemzések során mutatja ki könyvében, hogy a XVIII. század utolsó harmadában a hivatalnoki pálya mily sokoldalú ismereteket követelt. Nemcsak államigazgatási, filozófiai, természettudományos és nyelvi ismereteket, hanem történelmi, matematikai és katonai ismereteket is: Festetics Pál vizsgálata, amely fennmaradt 1772-ből, tükrözi, hogy logikából éppúgy számot kellett adnia tudásáról, mint polgári és katonai, erődítési építészetből (79. o.). Festetics Györgyöt a Theresianumba írták be, mely sokoldalú, összetett jellegű képzést biztosított, s ahol a katonai ismeretekre is igen nagy hangsúlyt fektettek. Festetics ez időben vásárolt könyvei is ezt tükrözik: hadászati ismereteket, katonai erődítési tervezést, tüzérségi, hadtáp, harcászati és vezénylési ismereteket is el kellett sajátítania (83–84. o.) Ugyanakkor nagyon figyelemre méltó, hogy megszerezte II. Rákóczi Ferenc visszaemlékezéseit és az 1739-es, tiltólistán szereplő *Histoire des revolutions de Hongrie*-t, az önálló magyar hadügy megteremtésének eme alapvető irodalmi kötetét: íme, itt találjuk Festetics gróf önálló magyar hadsereg megteremtését célzó törekvéseinek forrásait. Az ifjú Festetics különleges műveltségére – melyhez orvosi, filozófiai, irodalmi ismeretek is hozzátartoztak, ahogyan ezt Kurucz György kimutatta – már kortársai is fölfigyeltek, amelyben a korabeli gondolkodás szerint a közjó érdekében tevékenykedő ember eszméje gyökeresedett, amely az ő mentalitását élete során mindvégig alapvetően meghatározta (96. o.). Társadalmi helyzetének és műveltségének jóvoltából a Theresianum elvégzését követő évek az az időszak, amikor megismerkedik és barátságot köt Széchényi Ferencel (Julianna nővérének későbbi férjével); európai utazást azonban, amely a művelt arisztokrata nevelésének végpontja volt a korban, valószínűleg anyagi okokból nem tett. Bekerült a Kamarához hivatalnoknak, ami azonban a rendkívüli műveltségű fiataloknak szűk kereteket szabott.

Kurucz György megrajzolta monográfiájában Festetics György katonai pályáját is, rekonstruálva annak állomásait. Katonai pályára „tévedését”, kerülését – bár ellenezte, gyors előremenetellel egyáltalán nem kecsegtette és megpróbálta lebeszélni – gróf Nádasdy Ferenc (1708–1783) horvát bán, altábornagy egyengette, aki miután elfogadta az ifjú Festetics apja ellenében hozott döntését, végül örömét fejezte ki, hogy egy hadászati, hadmérnöki tanulmányokat is folytatott főnemes kerül a hadsereghez (101. o.). Mind az apa, mind Nádasdy előzetes aggodalmait beigazolódta, mert a II. Friggyessel vívott örökösödési háború hamar véget ért, Festetics nem tudott ily rövid idő alatt kitűnni, s csak a főhadnagyi rangig jutott. Áthelyezését kérte a Barco huszárezredbe, ahol 1799-ben másodkapitánnyá nevezték ki, s melynek kötelékében Galíciába került. Kurucz György alapos forrásfeltárással kimutatta: ebben az időszakban, a helyőrségi katonai szolgálat hosszú hónapjaiban rengeteg szabadideje volt, nyugtalanzkodott, elégedetlenkedett, s a legkülönbözőbb módon próbálta magát lekötni. Katonai előrelépését, apjával való feszült viszonyát az is befolyásolta, hogy jelentős adósságokkal küszködött. – A XVIII. század végén nem volt ez a magyar nemesi társadalomban egyedi eset. Festetics számára azonban kényszerpályát jelölt ki, melynek egyik megoldási módzata volt az anyagi szempontból kedvező házasságkötés, ami Festetics és felesége, Sallér Judit esetében nem esett egybe a házasulandók személyes érzéseivel, akaratával. A házasságkötés és a családalapítás mégis megtörtént, s a birtokain folyó gazdálkodás konszolidálása, a hatalmas adósságteher mérséklése mellett a katonai szolgálat nagyon nagy terhet jelentett számára, amit csak az enyhített, hogy 1782 után szolgálati helye elsősorban Magyarország déli területeire esett.

Festetics életének központi kérdése a birtokigazgatás mellett a katonai pályán való előrelépése volt. 1786. augusztus 22-től a magyar nemesi testőrségnél szolgált Bécsben első testőrmeisteri, vagyis a cs. kir. hadsereg őrnagyi fokozatának megfelelő rangban. Átkerülése a testőrséghez azt a célt szolgálta, hogy közelebb lévén, birtokaival jobban tudjon törődni, s ekkor fogalmazódott meg benne először a katonai szolgálattól való megválás gondolata is (118. o.). Innen a török háború kitörése előtt a Graeven huszárezredhez kérte áthelyezését, ahol 1788. november 2-től alezredesi rangban szolgált. A török háború miatt a dél-magyarországi hadszíntérre rendelik.²⁷ A háborús terhek, a hadsereg-ellátás az uralkodót, II. Józsefet az országgyűlési jóváhagyás hiányában olyan rendeletek meghozatalára sarkallták, melyek közvetlenül gazdaságilag Festetics anyagi viszonyait is érintették (a birtokosok fél áron történő gabonaszállítási kötelezettsége a hadseregnek).

II. József halála és az uralkodóváltás Festeticset politikai állásfoglalásra és szerepvállalásra sarkallta. Kurucz György – direkt források (levelezés, naplók) feltűnő hiánya ellenére – nagyon alapos elemzésekkel tárja föl monográfiájában ennek momentumait, azokat a politikai elvi és tevéleges kapcsolódási pontokat, melyek Festeticset pl. a köznemesi származású reformgondolkodóhoz, Berzeviczy Gergelyhez vagy a másik szabadkőműves és protestáns köznemeshez, Nagyváthy Jánoshoz fűzték. II. Lipót trónra kerülése a gróf kritikai attitűdjét csak tovább fokozta, mert az új uralkodó a rendekkel szembeni dinasztikus politika híve volt, akár a nemzetiségi, polgári, paraszti mozgalmak felszításán keresztül is. Kurucz György az ezen időszakot jellemző források hiányának ellenére feltárta azt a kapcsolatrendszert, amely Festeticset és rajta keresztül barátját, Széchényi Ferencet a még II. József rendszere ellen szervezkedő tisztek köréhez kötötte (gróf Fekete Jánoshoz, az Orczy-testvérekhez).

A továbbiakban a szerző részletesen rekonstruálja annak az 1790-ben, az országgyűlés összehívása kapcsán tett politikai szerepvállalásnak az előzményeit, lépéseit (129–136. o.), melyek eredményeképpen Festetics György öntötte végső formába a június 30-án fogalmazott folyamodványt, amit aztán június 5-i dátummal terjesztettek elő, s melynek tartalma többek között: a magyar ezredek béke idejében Magyarországon állomásozzanak, a magyar ezredekben magyar tisztek szolgáljanak, a vezénylés nyelve a magyar legyen, s állítsanak föl önálló magyar tisztképző intézetet. Az udvar a feszült kül- és belpolitikai a helyzetben politikai konszolidációra törekedett, melynek egyik demonstratív lépése volt Festetics haditörvénytörvény elé állítása: július 15-én Bécsbe rendelték a Haditanács elé, augusztus 6-án 14 nap fogságra ítélték, s négyszer is kihallgatták. Felrötták neki, hogy a folyamodvány elkészítésében meghatározó szerepet vállalt, s vizsgálati fogságát meghosz-

²⁷ Magasabb tiszti rangja és összekötései ekkor öccsét, Imrét is előresegítették pályáján, aki bátyja példájára szintén katonatiszt lett a Levencher dragonyosoknál.

szabították. Festetics ekkor megfogalmazott egy II. Lipót szuverenitását elismerő nyilatkozatot, s a vizsgálatok megszüntetését kérte tisztársai ellen. Lipót átgondolva a dolgot teljesítette kérését, s a letartóztatott tiszteket „szétszórta” – Festeticset a Németalföldön állomásozó La Tour drago nyosezredhez rendelte, aki ekkor már katonai pályafutását egyértelműen kényszerpályának látta. Bécsben úgy vélték, hogy Brüsszel túl közel esik a forradalmi Franciaországhoz, innen visszarendelték, s Milánóba irányították, ahol felettesének, gróf Karl Leopold von Stain (1729–1809) tábornagynak rendszeres havi jelentést írtak elő új beosztottjáról. Ekkor, 1791. március 10-én a 36 éves gróf – minden bizonnyal felesége útján – nyugdíjazását kérte, amit az uralkodó elfogadott.

Rendhagyó katonai pályája tehát egy csapásra lezárult, minden erejét és figyelmét immáron birtokainak rendbetételére fordíthatta. Feltűnő, hogy a hatalommal való bármiféle konfliktust kerülte ettől kezdve, s életművével oly területeken igyekezett újat alkotni, melyek a politikától mentesek voltak. Kurucz György monográfiája e ponton teljesedik ki: szisztematikus, aprólékos, sok szempontú analízissel feltárja, hogyan sikerült a további évtizedekben Festetics Györgynek gazdálkodását rendbe tennie, adósságait konszolidálnia képzett, erre alkalmas szakemberek bevonásával, birtokigazgatási reformok bevezetésével (VI. fejezet: *Anyagi lehetőségek és szerepvállalás*). Mindez megteremtette az anyagi alapját a Georgikon létrehozásának is, melynek történetével a kötet V., *Iskola és jövőkép: a Georgikon* című fejezete foglalkozik, s amely európai híru ismertséget és elismertséget szerzett neki. A „*Polgári virtusok*” és a *keszthelyi gróf* című zárófejezet egyfelől Festetics életének utolsó éveivel foglalkozik, melynek tárgyalására a forrásadottságok kedvezőek voltak, másrészt azzal az európai és magyarországi társadalmi és gazdasági közeggel, melyben Festetics György anyagi szempontból megerősödött, Magyarország egyik leggazdagabb mágnása lett, s mely gyarapodás számára és családjának bécsi színvonalú életmódot jelentett. Nagyon leegyszerűsítve: a napóleoni háborúk konjunktúrája ugyanis a pénz és a korábbi adósságok elértéktelenedését, devalvációját hozták magukkal. Festetics számára további gazdasági erősödést eredményezett, melynek másik nagyon fontos pillére a termelékenység látványos emelkedése volt a bevezetett új módszerek, a gazdálkodást érintő szervezeti újítások, a szakszerű és színvonalas gazdálkodási technikák alkalmazásának eredményeképpen. A látványos gyarapodás legfontosabb elemei: Festetics adósságának kamatterhei ebben a viszonyrendszerben a nagy összegű tőketörlesztéseknek köszönhetően folyamatosan csökkentek, valamint 1815 után bevételeinek növekedése évente 16%-os átlagot mutat.

Ez az anyagi bázis nemcsak a keszthelyi építkezések, a további modernizáció, fia bécsi élet-színvonalának és a Georgikon és a hozzá tartozó tangazdaság működési költségei fedezésére volt elegendő, valamint biztosította számára a társadalmi elvárásoknak megfelelő életszínvonalat és reprezentációt, hanem kiterjedt mecénási tevékenységet tett lehetővé. Például 1801-ben Keszthelyen zeneiskolát, majd polgári rajziskolát alapított, támogatta egy-egy fiatal orvos európai intézményekben való továbbképzését, orvosi szakirodalom magyar nyelvű megjelentetését, színvonalas ménest tartott, s nagyon sokat költött László fia iskoláztatására, majd a diplomáciai pályára került fiatalember támogatására, kiadásainak fedezésére, aki már a Hohenzollern hercegi családba nősült be.

Kurucz György monográfiája egy nagy formátumú, sok területen érvényesülni akaró, sikeres magyar főnemes életpályáját rajzolja meg annak minden fontos: politikai, gazdasági, mentalitásbeli, köz- és magánéleti vonatkozásában. A kérdésre, hogy ki is volt Festetics György gróf, a rendelkezésre álló források alapján a szerzőnek sikerült sokrétű, árnyalt és hiteles választ adni, de ennél többet is kapunk tőle, mert ezt a XVIII–XIX. századi európai, szűkebb területen pedig a Habsburg Birodalom viszonyrendszerében értelmezhetjük. A monográfia olvasása során pedig kimondatlanul is, de mindig ott találjuk arra a kérdésre is a választ, hogy Festetics György miért tudott maradandót alkotni sikeres, állandóan megújuló és tevékeny életútjával, vagyis mi volt mentalitásának legjellemzőbb vonása: mindennek kivételes műveltsége volt a záloga.

Kincses Katalin Mária

CSIKÁNY TAMÁS

KOMÁROM, A SZŰZ VÁR – 1809*(Kossuth Kiadó, Budapest, 2012. 150 o.)*

Újabb kötettel jelentkezett Csikány Tamás hadtörténész, a koraujkori, újkori európai és magyar hadtörténelem ismert kutatója. Ezúttal azonban nem az állandó hadseregek hadviselésének változásai vagy a tüzérség, illetve a kézi lőfegyverek XIX. századi történetével foglalkozik, hanem a „Duna Gibraltárjaként” is emlegetett Komárom várának, majd erőrendszerének létrejöttével. Vizsgálata tárgyát főként az a három év (1808–1810) képezi, amikor eldőlt, hogy a Habsburg Birodalom vezetése a megváltozott hadviselési és hadászati viszonyok miatt Komárom környékén egy nagy megerősített raktárbázist fog létrehozni a tábori hadsereg támogatására. A szerző részletesen bemutatja a terveket és az építkezés első éveit, amely egy korábban feledésre ítélt várból fokozatosan létrehozta az Osztrák Császárság legmodernebb erőrendszerét a XIX. század első felében, illetve azt, hogy az erőd és az azt létrehozó koncepció hogyan vizsgázott az 1809-es, a cs. kir. és a francia erők között vívott háború alkalmával.

A bevezetőben a hadtörténész röviden bemutatja a komáromi „köszűz” „fityiszt” mutató legendáját, majd ismerteti műve témaválasztását. Ezután tisztázza a tábori és állandó erődítések közti különbségeket, illetve a várak és erődök közti tér- és időbeli eltéréseket, nem visszarettenve egy kis irodalmi „kitérőtől” sem. A következő, *Miért pont Komárom?* című fejezetben röviden összefoglalja Komárom városának és várának történetét a kezdetektől egészen a XIX. század elejéig. Rámutat, hogy a kedvező földrajzi adottságokkal (itt találkozik a Kis-Duna a Vág folyóval és az Öreg-Dunával) rendelkező hely már az ősidőktől lakott volt, és nagyon hamar törekedtek a megerősítésére. Az Árpád-korban már állandó erősség volt itt, amelynek a szerepe igazából a törökellenes háborúk idején nőtt meg, hiszen a Bécs felé vivő, Duna melletti hadiutat fedezte. Ebben az időszakban, a XVI. század közepén épült ki a ma ismert Öregvár, majd a XVII. század közepén az Újvár (vagy koronamű) is. A kuruc korban a vár a cs. kir. csapatok kezén maradt, majd a XVIII. század folyamán fokozatosan elvesztette jelentőségét és 1785-ben (néhány kincstári épület kivételével) a város tulajdonába került. A szerző itt részletesen bemutatja a vár korabeli állapotát (kis kitekintéssel az akkori erődépítéssel elveire és szakkifejezéseire), majd a fejezetet I. Ferenc osztrák császár 1807. évi látogatásának leírásával, illetve az egyre gyarapodó „Rév-Komárom” városa területi, gazdasági és kulturális helyzetének ismertetésével zárja.

A *Komárom ismét a hadügyi iratok oldalaira kerül* című fejezet a helység katonai felértékelődésének folyamatát és következményeit mutatja be. A francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk jelentős változásokat hoztak a hadviselés művészetében; az addigi, főleg a határ menti erődökért, sok manőverezéssel vívott háborúkat felváltották a gyors felvonulással járó, a döntő csata keresésére irányuló hadjáratok. Ez megváltoztatta az erődök szerepét is: ezután a tábori csapatok hadműveleteit kellett elsősorban támogatniuk. Mivel a Habsburg-birodalom ezekben a háborúkban sorozatos vereségeket és területi veszteségeket szenvedett, így nemcsak a hadsereget kellett újjászervezni és modernizálni, hanem új hadászati koncepciót is ki kellett dolgozni. A Károly főherceg vezette hadügyi reformokkal párhuzamosan Anton Mayer von Heldensfeld tábornoki ezredes 1807-ben kidolgozott terve egy várható nyugati és északi támadással szemben Komáromot jelölte meg mint a birodalom „fő hadi gyülekezőhelyét”, amelyet egy komoly erőrendszerrel védett raktárbázissá kell alakítani. 1808-ra elkészült az erődítési terv és az uralkodói döntés következtében Johann Chasteler altábornagy irányításával megkezdődött a vármag modernizálása és új hídfőerődök építése. A szerző itt részletesen, számos térképpel és táblázattal bemutatja az építkezés folyamatát, a felvonultatott anyagi és emberi erőket, illetve azt a nehézkes és drága folyamatot, ahogy a várostól sikerült megszerezni az erőd kibővítéséhez szükséges területeket. 1809 elejére azonban már javarészt befejeződött az Öreg- és Újvár modernizálása és elkészültek a hídfőerődök is.

A következő fejezet, amely *A háború, amely felgyorsította az erődépítkezést* címet viseli, bemutatja, hogy miért nem folytatódhatott békében az erőrendszer kialakítása. 1809 tavaszán ugyanis

az Osztrák Császárság uralkodói körei (Károly főherceg tiltakozása ellenére) elérkezettnek látták az időt, hogy a Spanyolországban lekötött Napóleonnak visszavágyjanak. A szerző ezután röviden bemutatja a háború politikai előzményeit, majd felvázolja a hadjárat főbb eseményeit az osztrák hadüzenettől az asperni csatáig. Megállapítja, hogy bár a kezdeményező fél Károly főherceg volt, Napóleon seregeinek mind a Duna mentén, mind Itáliában sikerült megállítaniuk, majd visszavetniük a cs. kir. csapatokat, így májusban már Bécs is a franciák kezére került. A francia diadalmenetnek Aspernél sikerült ugyan megálljt parancsolni, de a háború folytatása várható volt; ez pedig azt jelentette, hogy a Magyar Királyság területén is hamarosan hadműveletek kezdődnek. A következő fejezet, *A komáromi várépítkezések sürgetése* ezért már azokat az erőfeszítéseket mutatja be, ahogy az új várparancsnok, Martin von Dedovich ezredes igyekezett befejezni a már meglévő erődelemléteket és felkészíteni a várat a várható ostromra. Ez június elejére nagyjából sikerült is.

A *Komárom a hadszíntéren* című fejezetben a háború magyarországi területen folyó hadműveleteit ismerteti röviden Csikány Tamás, a pozsonyi cs. kir. hídfő ostromától a győri csatáig. Itt megállapítja, hogy bár a János főherceg vezette cs. kir. és a József nádor vezette magyar nemesi felkelő csapatok súlyos vereséget szenvedtek Jenő itáliai alkirály francia hadseregétől, ám a közvélekedéssel szemben a cs. kir. és magyar nemesi haderő korántsem hullott szét, hanem rendezve sorait Komáromhoz vonult vissza.

A *Komárom, a hídfő* című fejezet az erőd és körzetének hadieseményeit ismerteti 1809. június közepétől július elejéig. A szerző itt bemutatja a cs. kir. és a nemesi felkelő csapatok újjászervezését, az erőd építésének folytatását és felszerelését, a József nádor által támogatott, Komárom városát és a táborn fedező „Nádor-vonal” építésének megkezdését, a Csallóköz biztosítását, a főhercegek haditerveit és elképzeléseit és természetesen az előrenyomuló franciákkal vívott kisebb-nagyobb összecsapásokat is, amelyek zömmel a cs. kir. csapatok sikereivel zárultak. Megállapítja, hogy a Komáromnál az erődök védelmében állomásozó cs. kir. csapatok miatt Jenő alkirálynak Napóleon egyik utasítását sem sikerült végrehajtania: sem a cs. kir. csapatokat, sem a Duna-hidat nem tudta megsemmisíteni és Buda felé sem tudott előrenyomulni.

A kötet leghosszabb fejezete, az *Összes államaim legfontosabb pontja Komárom* a háború szempontjából sorsdöntő wagrami csatától a schönbrunni békéig tartó, eddig kevésbé ismert időszakot mutatja be, elsősorban Komárom körzetében. A szerző előbb ismerteti a döntő, 1809. július 5–6-án lezajló wagrami csata és a július 12-én megkötött zناimi fegyverszünet eseményeit, majd rámutat, hogy ezzel még korántsem ért véget a háború. A július közepén Komáromba érkező I. Ferenc császár és az udvar korántsem akarta elfogadni a Károly főherceg által aláírt fegyverszünetet, és a háború folytatására készült. Ebben pedig Komáromnak mint központi bázisnak komoly szerepet szántak. Így folytatódott az itt lévő csapatok újjászervezése és megerősítése, egy új hadsereg szervezése, az erőd, illetve a város körülvevő sánctábor építése, valamint elkezdődött a Duna és a Balaton közti terület megerősítése is. Csikány Tamás számos tervvel, térképpel, ábrával és fotóval mutatja be ezt a mára jórészt elfeledett védelmi vonalat.

A kötet két utolsó részében a szerző előbb *A háborúskodás vége és a schönbrunni béke* című fejezetben ismerteti, hogy milyen előzmények vezettek végül az október közepén megkötött békéhez, illetve elemzi annak az Osztrák Császárságra nézve súlyosan hátrányos területi és katonai következményeit, majd bemutatja a nemesi felkelés feloszlását és az észak-dunántúli erődítések építésének leállítását. Az utolsó fejezet, a *Sem csellel, sem erővel* című pedig az 1809-es háború tanulságait levonó 1810-es új cs. kir. erődítési rendszer koncepcióját tartalmazza, amelynek első helyén Komárom mint „az egész monarchia fő-központi raktárbázisa” szerepel. Ez az uralkodói döntés a következő több mint fél évszázadra döntően meghatározta a város sorsát. A kötetet forrás- és irodalomjegyzék, német és angol nyelvű összefoglalók, valamint a komáromi erődrendszert bemutató tervek és térképek, illetve a korabeli katonai egyenruhákat ábrázoló rajzok zárják.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak nyomdahibák, elírások, és kisebb hibák is. A vonatkozó Rejtő idézet nem az *Az előretolt helyőrségből*, hanem *A három testőr Afrikában* című kötetből való (8. o.). A hainburgi győzelmet inkább az első morvamezei csataként szokás emlegetni és a magyar hadak parancsnoka nem István herceg, hanem IV. Béla király volt (10. o.). „Deutsch-Wagram” helyesen „Deutsch-Wagram” (102. o.); a „Hauptlute” helyett pedig inkább „Hauptleute” irándó (149. o.). A mellékleteknél az I. táblánál a 16. pont feloldása hiányzik; a XI. tábla a felirat

szerint „francia sorgyalogosokat”, míg a magyar fordítás szerint „francia könnyűgyalogosokat” ábrázol; végül a XVI. tábla a felirat szerint az „5. tábori tüzérezredet” ábrázolja, míg a fordítás szerint osztrák tüzéreket tüzelőállásban egy 12 fontos ágyúval.

A fentiekől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja ezt a gazdagon illusztrált, olvasmányos, kiváló minőségű könyvet mindazoknak, akik Komárom történetének eme sorsfordító éveiről akarnak minden korábbiánál részletesebb ismereteket szerezni.

Kemény Krisztián

CANDAN BADEM

THE OTTOMAN CRIMEAN WAR (1853–1856)

The Ottoman Empire and Its Heritage series

(The Netherlands: Brill, Leiden, 2010. 432 o.)

Badem monográfiája több szempontból is egyedülálló kötet. Ez az első török szerző által írt mű, amelyik komparatív módon – túllépve az egyoldalú török megközelítésen – írja meg a krími háború történetét, ugyanakkor a témáról szóló szakirodalommal ellentétben, az Oszmán Birodalom szerepére koncentrálnak. Unikális azért is, mert az eddigi kutatásokban lényegében teljesen figyelmen kívül hagyták az oszmán levéltári forrásokat, melyekből a szerző sokat merít; de – meg is jegyzi – török létére még ő sem tudott bejutni minden hazai levéltárba; ugyanakkor orosz és angol levéltári forrásokat is felhasznál művében. Végül, túllépve a hagyományos hadtörténeten, a háború gazdasági és társadalmi hatásaival is részletesen foglalkozik.

Az első fejezetben a szerző a szakirodalmat elemezve különösen kritikus hangnemet üt meg az eddig megjelent török munkákkal szemben, amelyek sokszor csak nyugati művekből vesznek át részeket – azokat is sok hibával. Külön áttekintést ad Badem az orosz és a rendkívül gazdag angol nyelvű irodalomról is, kiemelve azokat, amelyek részletesebben tárgyalják az Oszmán Birodalom szerepét.

A második fejezetben a háború kirobbanásának okairól olvashatunk. Elsőként az Oszmán Birodalom helyzetét elemzi, bemutatva katonai erejét is, összevetve az orosz hadsereggel. Röviden, nagyhatalmanként összegzi az egyes országok politikai érdekeit és befolyását az oszmán döntéshozásban. A háború kirobbanásának folyamatánál a közismert események bemutatásán túl a szerző számos török forrással árnyalja az oszmán kormánykörök megosztottságát, bizonytalanságát és döntéseik hátterét.

A leghosszabb, a kötet majdnem felét kitevő harmadik fejezetben tárgyalja Badem a háború katonai és diplomáciai eseményeit. A Porta 1853. október 4-én deklarálta a háborút Oroszországgal. Az orosz szakirodalomban gyakran előforduló állítás, hogy az oszmánok által az orosz dunai hadak parancsnokának átadott, a román fejedelemségekből kivonulásukat követelő ultimátum határidejének lejártá előtt támadták meg a cári állásokat. A szerző szerint azonban Ömer pasa október 8-án átadott ultimátumát az oroszok 10-én visszautasították, így nem sértették meg a hadijogot, amikor az oszmán tüzérség október 21-én orosz hajókra nyitott tüzet a Dunán. A nyugati szakirodalomban méltatlanul mellőzött dunai front eseményeinek bemutatásával folytatódik a mű, ahol az oszmánok 1853-ban szép sikereket értek el.

A színopi tengeri ütközet leírásának tág teret ad a szerző, mivel ez egyrészt lényegében kiiktatta a háborúból az oszmán flottát, másrészt döntő szerepe volt a szövetségesek hadba lépésének. Az oszmán tengeri haderő felkészültségben és tüzerőben eleve alul maradt a fekete-tengeri orosz flottával szemben, ráadásul tovább gyengítette őket a vezetők rivalizálása, nem beszélve arról, hogy sok tengerésztiszt valójában semmiféle képzettséggel sem rendelkezett. Színopnál az oszmánoknak

esélyük sem volt: a kikötőben hajóik rendkívül rossz pozícióban horgonyoztak le, a partvédő tüzés pedig gyenge volt. A csatában ráadásul nem csak a több, de nagyobb űrméretű ágyúkkal is rendelkező oroszok – élesben először használt – Paixhans-ágyúik robbanó lövedékeivel könnyedén szétlőtték az oszmánok fahajóit.

A kaukázusi fronton 1853-ban az oszmánok létszámban túlszárnyalták az oroszokat, de itt is a jól ismert gondokkal találkozunk. Éles személyi ellentétek voltak többek között a Bécsben katonai kiképzést kapott főparancsnok, valamint az írástudatlan vezérkari főnök között. Elméletileg a vezérkart külföldi származású (magyar, lengyel, francia és angol) tisztek erősítették, azonban legtöbbször figyelmen kívül hagyták a „hitetlenek” tanácsait, ráadásul a külföldiek egymás ellen is áskálódtak.

A hadműveletek mindenesetre jól indultak: a Fekete-tengeri Sevketil kis erődjét elfoglalták és sikeresen meg is tartották a háború végéig. Ezt követően a főerők is támadásba lendültek Karsz és Ardahan térségében, ahol számos ütközetben értek el sikereket. A november 14-i bayindirí győztes ütközetben azonban az oszmánok – nem először a háború során – súlyos hibát követtek el: nem üldözték a visszavonuló oroszokat. A november 27-i ahiskai ütközetben azonban már fordult a kocka, s az oroszok szétverték az egymástól túlságosan távol felálló ellenséges csapatokat. Ebben az évben az utolsó ütközet Basgediklernél zajlott le, ahol az oszmánok jelentős túlerővel bírtak, azonban nem rendelkeztek azzal a fegyelemmel, manőverező képességgel, amely egy nagyobb nyílt ütközet megnyeréséhez szükséges lett volna. Nem készült haditerv, a csapattisztek semmiféle részletes utasítást nem kaptak. Maga a parancsnok az ütközet kezdetekor egy szikla mögé bújt el, s képtelen volt az irányításra. A súlyos oszmán vereség ellenére az orosz források kiemelték, hogy a korábbi háborúkhoz képest sokat fejlődött az oszmán hadsereg, s különösen tüzéségük teljesített kiválóan. A gyalogság is egyre képzetesebb, de nyílt csatamezőn még nem tud helyt állni. A legrosszabb állapotban viszont – mind a reguláris, mind az irreguláris – lovasság volt. A vereségek következtében tömegessé váltak a dezertálások, a tábornokokat lecserelték és vizsgálat alá vonták Isztambulban. Ekkoriban merült fel Maximilian Stein vezérkari főnöki kinevezése is Ömer pasa ajánlásával, az angol követség pedig az ekkor már oszmán szolgálatban álló Guyon kinevezését sürgette, sikerrel.

Guyon 1853 decemberében érkezett meg Erzurumba, ahol rögtön széleskörű vizsgálatot végzett az oszmán erők között, számos azonnali intézkedést rendelt el, s észrevételeket, javaslatokat küldött Isztambulba. Az oszmán források is megerősítik azt a jól ismert dolgot, hogy emigránsaink nem jöttek jól ki egymással.

Az 1854-es év is kedvezően alakult az oszmánok számára a dunai fronton: tavasszal a cári csapatok ostrom alá vonták Szilisztriát, de Paszkijevics tétovázását követően június 21-én visszavonultak – amit azonban az oszmánok most sem zavartak meg. Ausztria fellépése miatt ráadásul az oroszok hamarosan a román fejedelemségekből is kénytelenek voltak kivonulni.

Badem részletesen foglalkozik Sámil imám és a kaukázusi cserkeszek kérdésével, akik már hosszú ideje vívták szabadságharcukat az oroszok ellen. Az oszmán vezetés arra próbálta rávenni nyugati szövetségeseit, hogy egy flottafelvonulással tüntessenek a kaukázusi partoknál, mert csak így várható el, hogy a cserkeszek komolyan vegyék a Porta támogatását. A szövetségesek azonban nem támogatták a Porta ambícióit, így az oszmánok komoly presztízsveszteséget szenvedtek a térségben. Mindezek ellenére a cserkeszek jelentős orosz erőket kötöttek le a térségben.

A kelet-anatóliai helyzet viszont tovább romlott. A csürükszui, valamint a Csengel-hágónál történt ütközetekről Badem sajnos nem ír részletesen, de szerencsére tüzetesen tárgyalja az augusztus 5-i kürekderei csatát, ahol Kmety és Guyon is fontos szerepet játszott. A szerző elemzi a külföldi tisztek szerepét, megítélését, egymáshoz és az oszmánokhoz való viszonyait, ahol például Steintől is idéz korabeli jelentéseket. Kürelderénél a haditervet Guyon dolgozta ki, amit azonban a főparancsnok alkalmatlanságból és hiúságból nem hajtott végre. A vereséget az oszmán parancsnok Guyon nyakába akarta varrni, s végül mindkettőjüket Konstantinápolyba rendelték vizsgálatra. A kaukázusi front gyengeségeit látva az angolok Klapka Györgyöt javasolták a hadsereg élére, amit az oszmánok elutasítottak, valószínűleg az osztrákokra való tekintettel.

A kürekderei vereség után az angol kormány úgy döntött, hogy egy katonai megbízottat küldenek az anatóliai hadsereg állapotának felmérésére; William Fenwick Williams tüzér alezredes korábbi beosztásai miatt járatos volt a keleti viszonyokban. Az oszmán seregben hamarosan ferik

(‘dandártábornok’) rangot elnyerő Williams részletes jelentésekben számolt be az anatóliai hadsereg siralmas viszonyairól, amit sikkasztások és korrupció is terhelt.

1855-ben az oroszok lendültek támadásba: júniusban megkezdték Karsz erődjének körülzárását és elszigetelését a stratégiailag fontos Erzurumtól és más fontos településektől. Amíg Karsz a blokád következtében egyre jobban kimerült, az oszmánok a híres Ömer pasa vezetésével a közvetlen segítségnyújtás helyett egy kaukázusi partraszállás tervét dolgozták ki, amit a szövetségesek egyébként erősen elleneztek. Az oroszok Szevasztopol elestének hírére a Karsz elleni rohamról döntöttek. A szeptember 29-i támadás visszaverésében Kmety döntő szerepet játszott. Ömer pasa hiába kezdte meg 1855 októberében kaukázusi hadjáratát, s aratott részleges sikereket, nem tudta megakadályozni Karsz feladását november 27-én.

Ebben a fejezetben elemzi a szerző a „török kontingens”, azaz azoknak az oszmán, elsősorban irreguláris lovas alakulatok szerepét is, amelyek a Krimben angol vagy francia parancsnokság alatt álltak. Az angolok mintegy húszezer török katonát kaptak „kölcsonbe”, akiknek az ellátásáról és – örmesteri rangtól felfelé – tisztjeiről is a britek gondoskodtak. Eddig példa nélkül állt, hogy muszlim török katonákat egy keresztény állam fizessen és vezényeljen. A nyugati hatalmak ezeket a gyarmati hadseregeik mintái alapján megszervezett alakulatokat soha nem vetették be komoly ütközetben a háború során.

A Krimben az oszmán erők elsősorban tartalékként szerepeltek. Balaklavanál 1854 októberében egy gyengén kiképzett oszmán különítményt az oroszok több mint egy óras küzdelmet követően meghátrálásra kényszerítettek. Míg a nyugati szövetségesek ettől kezdve gyávnak tekintették a törököket, a modern orosz történetírás elismerően írt az oszmánok ütközetben tanúsított ellenállásáról. Összességében a félszigeten állomásozó oszmánok nem partnerei, hanem csak alárendeltjei voltak a szövetségeseknek, annak ellenére, hogy Szevasztopolnál létszámuk jóval meghaladta az angol erőkét.

A negyedik fejezetben a háború pénzügyi-gazdasági vonatkozásairól olvashatunk. Míg 1841–1853 között a „költségvetés” kb. 40%-át költötték katonai kiadásokra, a háború alatt ez elérte az összkiadások 67%-át is. A fegyverzet, felszerelés nagy részét importálni kellett. Számítások szerint a háborús kiadások közel felét külföldi hitelekkel kellett finanszírozni a Portának, s ezekkel a kölcsönökkel indult el a birodalom a későbbi, 1875-ös államcsődjéhez. Badem részletesen tárgyalja a hitelszerződés történetét is. Végül az *iane-i harbiye*-ről (‘háborús segély’) ír, amely az oszmán előkelőségek és államférfiak kötelező pénzügyi hozzájárulását jelentette a háborús kiadásokhoz.

Itt két témáról szívesen olvastunk volna: hogyan járult hozzá a hazai hadiipar a háborús erőfejlesztésekhez, illetve, bár a kötetben erre elszórtan találunk utalásokat, hogy az oszmánok hogyan, milyen sikerrel szervezték meg a hadseregellátást és az utánpótlást.

Az ötödik fejezet a háborúban az oszmán társadalmi és politikai életre gyakorolt sokrétű hatásáról értekezik. Az oszmán protokollban példa nélküli fordulatok történtek: a háború alatt fogadott először a sejhülszlám külföldi követeket, a szultán pedig először fogadott el külföldi (keresztény) kitüntetések, és először adott bált.

A fentieknél természetesen fontosabb a nem-muszlimok egyenjogúsításának további erősítése, legfőképp abból a célból, hogy elkerüljék a további nagyhatalmi beavatkozást. Ennek egyik fontos eleme a jól ismert dzsizje, a fejadó eltörlése 1855 májusában, ami azzal is együtt járt, hogy ettől kezdve minden felnőtt férfi sorkötelessé vált. Aki azonban nem akart katonáskodni, egy úgynevezett „katonai segélyt” fizetett cserébe, amely egyébként a muszlimok számára nagyobb összegű volt. A nem-muszlimok katonai alkalmazásának számos problémájára rámutat a szerző, s kiemeli, hogy Anglia sem akarta, hogy rövid időn belül egy jól képzett keresztény katonai réteg jöjjön létre, amely aztán szétrobbanthatja a birodalmat, de Ausztria sem támogatta, félve a szlávok fegyverkezésétől.

Kevésbé ismert aspektusa a háborúnak, hogy annak folyamán a nyugati hatalmak igyekeztek nyomást gyakorolni a Portára a rabszolga-kereskedelem felszámolására, s elérték, hogy 1857-ben az oszmán kormányzat betiltotta a fekete rabszolgák kereskedelmét, igaz, nem szabadították fel őket.

A háborút kihasználva kurd törzsek is fellázdak a Porta ellen, de az oroszok óvatosságukban elszalasztották a lehetőséget, hogy a keleti fronton az ő támogatásukkal két tűz közé fogják az oszmán csapatokat.

Az oszmán hadsereg helyzetét nagyban gyengítette különösen a tartalékosoknál és az irregulárisoknál jelentkező tömeges dezertálás, amely együtt járt azzal is, hogy a szökevények gyakran rab-

lóbándakká összeverődve fosztogattak. A szökések leggyakoribb oka a hónapokig elmaradó zsold és az éhezés volt. Az irregulárisok lovascapatok is gyakran keserítették meg a hátszág életét: raboltak, fosztogattak és gyilkoltak.

Súlyos hadigazdálkodási és ellátási, ennek következtében pedig katonai gondot jelentett a hadsereg minden szintjét átható korrupció és sikkasztás. A képzetlen katonai vezetők többsége a háborúban csak vagyonszerzési lehetőséget látott. A közkatonák elégedetlenkedéseinek és szökéseinek egyik legfőbb oka éppen a sikkasztásokból fakadó ellátatlanság volt. A korrupció vádjával elítélt csekély számú tisztet egyébként a háborút követően hamarosan rehabilitálták, és semmilyen törést nem szenvedett karrierjük.

Badem a háború és közvélemény viszonyára is kitért. Kiemeli, hogy az első hazafias színmű témáját a krími háború inspirálta (Námik Kemál: Haza, avagy Szilisztra).

Összegzésében kritikusan értékeli az oszmán hadsereget: néhány elitalakulat (pl. tüzérség) kivételével, a többségében képzetlen oszmán tisztikar rendkívül gyenge eredményt mutathatott csak fel. A felső vezetésben – talán Ömer pasa kivételével – teljes mértékben hiányzott a fogékonyság az európai hadművészet megértésére és alkalmazására. A hadsereg sikerét a tisztikarban eluralkodott korrupció és rivalizálás is lehetetlenné tette. A csapatok gyengén felszereltek és kiképzetlenek voltak, hónapokat késlekedett az ellátmány és zsold. Ilyen körülmények között a szövetségesek nélkül nem tudtak volna háborút nyerni az oszmánok. Gorcsakov herceg megjegyzése szerint az oszmánok elpusztították a régi, de még nem építették fel az európai értelemben vett új hadseregüket.

Badem megfelelő súllyal kezelte a magyar vonatkozásokat is. A krími háború előzményeinél kiemelte a magyar menekültek kérdését 1849-ben, többször említette az oszmán hadseregben szolgáló magyar (és lengyel) menekült tiszteket, s részletesen foglalkozott az egyes csaták leírásánál is a magyar vonatkozásokkal. Saját bevallása szerint nem tudott Kmety emlékiratához hozzájutni, ugyanakkor Klapka művére többször is hivatkozott.

A kötet egy táblázattal rendet tesz a különféle (török, angol, orosz) nyelveken jelölt ugyanazon települések nevei között, mivel ezidáig teljes káosz uralkodott a szakirodalomban, különösen a keleti hadszínteret illetően. További erénye, hogy számos térképvázlat is segíti a hadi események alakulásának megértését.

Badem sokat tesz művével azért, hogy a krími háború nyugati szakirodalmában elhanyagolt dunai és kaukázusi front, valamint az oszmánok háborús részvétele kellő súllyal jelenhessen meg, s számos új adattal gazdagítja a magyar emigránsok történetének megismerését is. A téma iránt érdeklődőknek mindenképp kötelező olvasmány.

Csorba György

J. H. MORGAN

WAR BOOK OF THE GERMAN GENERAL STAFF / GROSSGENERALSTAB

(Stackpole Books, Pennsylvania, 2005. 138 o.)

Az Amerikai Egyesült Államokban, Pennsylvania városban székelő, számos hadtörténelmi témájú kiadványt gondozó Stackpole Books kiadó 2005-ben adta ki újra a *War Book of the German General Staff / Grossgenerlastab* (A német vezérkar háborús könyve) című kötetet. A könyv címe elsőre félrevezető lehet, a mű ugyanis nem a német vezérkarról szól és nem is kétnyelvű, hiszen angol nyelven jelent meg, továbbá a szöveg nagy részét sem a feltüntetett szerző írta. A címadás azonban mégsem logikátlan, ám megértéséhez ismerni kell a kötet születésének történetét.

Az első világháború első éveire mind a központi hatalmak, mind az antant államok hadseregeinek vezérkarai elkészítették saját kézikönyveiket, melyek a hadviselés alapvető szabályait, a

korábbi háborús tapasztalataikat, illetve konkrét hadijogi kérdésekben a vezérkarok álláspontjait tartalmazták. Természetesen a korszak vezető katonai nagyhatalma, a Német Birodalom is elkészítette a saját kézikönyvét, mely az 1864-es genfi egyezmény és az 1899-es hágai konvenció, valamint azok későbbi kiegészítéseinek fontosabb passzusait, továbbá a Német Birodalom által aláírt, egyéb, a korszakban érvényben lévő nemzetközi egyezmények kötelezettségvállalásait gyűjtötte össze. Ezen túlmenően a kötet tartalmazza a katonák számára kötelező hadijogi alapismereteket is. A kiadvány szerkesztésénél a vezérkar arra törekedett, hogy a csapattisztek kézikönyvként is használhassák azt a csatatereken, ezért igyekeztek a műben a jogtudományokban kevésbé járatos katonák számára is könnyen érthető és értelmezhető módon fogalmazni. A kézikönyv jelleg miatt a szerkesztők a terjedelmi korlátokat is figyelembe vették. A Német Birodalomban az első ilyen témájú kötetet 1902-ben jelentette meg a vezérkar *Kriegsbrauch im Landkriege* címmel, melyet később többször is kiadtak javított, frissített formában.

1914-ben néhány héttel azután, hogy beállt a hadiállapot a Német Birodalom, valamint Nagy-Britannia és Franciaország között, a német hadvezetés kibocsátotta a híres Schliffen-tervet. A német haderő gyakorlatilag megszállta Belgiumot, amelynek függetlenségét számos európai állammal kötött szerződés garantálta, akik közül többen a lépést a nemzetközi jogszabályok megsértéseként értelmezték. 1915-ben a brit kormány – hasonlóan más államokhoz – felállított egy tudósokból álló munkacsoportot azzal a céllal, hogy vizsgálják ki: a németek lépése összeegyeztethető volt-e a nemzetközi hadijoggal. A tudós bizottság egyik tagja volt John Hartman Morgan dandártábornok (*1876. 03. 20. – †1955. 04. 08.), a londoni University College jogász professzora, aki lefordította a német „háborús könyvet” angol nyelvre. Morgan professzor kiválóan beszélt németül, hiszen egyik diplomáját a Berliini Egyetemen szerezte, és hadijogban kora egyik legnagyobb szaktekintélyének számított. Azon kívül, hogy egyetemen oktatta is a tárgyat, az *Encyclopaedia Britannica* 14. kiadásának a hadijoggal kapcsolatos szócikkeit is ő szerkesztette, valamint a *The Times*-ban és más elismert lapokban is állandóan publikált a témában. Morgan tábornok ez irányú tapasztalatait később több beosztásban is kamatoztatta: többek közt részt vett a brit delegáció tagjaként az első világháborút lezáró Párizs környéki béketárgyalásokon, valamint az 1919-es hadifogoly bizottságban. 1919 és 1923 között Berlinben dolgozott a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság szárnysegédjeként, később, a második világháborút követően pedig szakértőként vett részt a nürnbergi perben.

1915-ben került kiadásra a *Kriegsbrauch im Landkriege* angol nyelvű fordítása Morgan tábornok kritikai észrevételeivel ellátva, az ismertető tárgyat képező 2005-ös kiadvánnyal teljes mértékig megegyező címmel és tartalommal. Morgan az előszóban azt állította, hogy a kötet számos esetben a nemzetközi hadijog semmibe vételéről tanúskodik. Cinikusnak tartotta a német vezérkart, amely szerinte ebben a műben azon mesterkedett, hogy a nemzetközi jog által biztosítsa a német katonai akciók jogszerűségét, holott a jogszabályok egyértelműen rendelkeznek arról, hogy a háborúban mi a megengedett és mi nem az. Azt azonban Morgan is elismerte, hogy a legtöbb szempontból a kötet civilizált és hasznos alapforrása a hadijognak.

A *War Book* 2005-ös kiadásának előzéklapja külső felén a mű címe, belső oldalán pedig a Német Birodalom első világháború idején használt címere látható a vaskereszttel. A törzsszöveg az 1–129. számozott oldalon olvasható. A mű egy rövid bevezetőből és három fő részből áll.

Az első rész a hadviselő csapatok ellenséges hadseregek elleni tevékenységét tárgyalja. Ennek első fejezete a hadviselő felek jogállását definiálja. Bemutatja, hogy kit lehet reguláris, illetve irreguláris alakulatként és harcosként nyilvántartani, majd a polgárháborúk és nemzeti háborúk közti különbséget ismerteti. A második fejezet a harcvezetés főbb szabályaival foglalkozik: definiálja az ellenséges harcosok megsebesítésének és elpusztításának megengedett módszereit és a hadifogság, az ostromok és a bombázások szabályait. A fejezet kitér a civil lakossággal való bánásmódra az erődökben és nyílt városokban, valamint a trükkök és megtévesztés esetében részletesen taglalja, hogy mi minősül jogos hadicselnek és mi nem. A harmadik rész a beteg és sérült harcosokkal történő bánásmód szabályait írja le, kitér a genfi egyezményre és taglalja a hullarablókkal és harctéri hiénákkal szembeni fellépés fontosságát. A negyedik rész a hadviselő felek egymás közti érintkezésének szabályairól értekezik, az ötödik a katonai felderítés és a kémkedés kérdését tárgyalja, a hatodik a renegátokkal és dezertőrökkel történő bánásmódról

szól, míg a nyolcadik részben a sérthetlenség külső jegyeiről, ezen belül pedig elsősorban a vöröskeresztről olvashatunk. A kilencedik fejezet a háborús szerződéseket vizsgálja. Ez a fejezet kitér többek közt a fegyverszünet, a fogolycsere és a kapituláció szabályaira és megvizsgálja a garanciák kérdését is.

A második rész az ellenséges területen történő harcvezetéssel és a helyi lakossággal kapcsolatos fő kérdéseket mutatja be. Az első fejezet a helyi lakosság jogait és kötelezettségeit vizsgálja. Az általános fogalmak tisztázása, valamint a jogok és kötelezettségek tételes felsorolása után vázolja az elfoglalt területeken történő joghatóság és igazságszolgáltatás megszervezésének lépéseit. Itt tér ki az árulás és a lázadás kérdéseire. A második fejezet a magántulajdonról és annak védelméről értekezik. Megállapítja többek közt, hogy a megszálló csapatok a magántulajdon tiszteletben tartása és a helyi lakosság háborítatlansága esetén tudják leginkább kiküszöbölni a polgári lakosság ellenséges tevékenységét, így a kérdés fontosságában túlmutat egy egyszerű technikai problémán. A harmadik fejezet a hadizsákmány és a fosztogatás közti különbséget hangsúlyozza. A téma tárgyalásánál kitér az állami és közösségi tulajdon, valamint a magántulajdon közti különbségekre. A negyedik rész a lefoglalásról és annak ellentételezéséről szól. Itt szintén utal a kérdés kényességére, és történelmi példákat sorakoztat fel a hasonló helyzetek kívánatos, illetve szerencsétlen megoldásával kapcsolatban. A második rész záró-, ötödik fejezete a megszállt területek közigazgatásáról értekezik. Kitér az általános rendelkezésekre, a lakosság és az ideiglenes közigazgatás kapcsolatára, valamint a bíróságok, ügyintézők, tisztségviselők és a jogalkotás kérdéseire.

A harmadik rész a hadviselő államok és a semleges államok közti kapcsolatokat ismerteti a háborúk idején. A semlegesség definiálása mellett bemutatja a semleges államok jogait és kötelezettségeit, és kitér a hadviselő államokkal történő érintkezésük szabályozására.

A kötet a 131–138. oldalon mutatót tartalmaz: itt a személy-, és népnevek mellett a gyakoribb fogalmak is felsorolásra kerültek.

A védőborítón található fülszövegben a kiadó a kötet történetének rövid vázolója mellett felhívja az olvasók figyelmét a törzsszöveg, valamint a kritikai megjegyzések közti különbségre, miszerint a német szerzők az 1870–1871. évi francia–porosz háborús tapasztalatok alapján ugyanolyan logika szerint tartották hadijogilag aggályosnak az egykori francia hadvezetés egyes döntéseit, ahogy Morgan professzor vitatta a német vezérkar döntéseit. Szembetűnő ezáltal, hogy mind a német vezérkar, mind a brit kormány ellentétes politikai szándékkal, de ugyanazon módszerek mentén fogalmazta meg kritikai észrevételeit a vele hadiállapotban álló ellenséges államok általa jogilag vitatott lépéseivel szemben.

Maga a törzsszöveg, valamint Morgan professzor megjegyzései is egyaránt érdekes kordokumentumai az első világháborúnak és az azt megelőző korszaknak. A nagy háború századik évfordulójához közeledve az akkori haretéri cselekmények ismeretében érdekes összevetni, hogy a hadviselő felek mennyire tartották magukat a saját maguk által felállított értékrendszerhez, illetve azt, hogyan változott a hadijog és a hadviselés etikája. A hadijoggal, illetve hadtudományokkal foglalkozó szakemberek hasznos alapforrásként használhatják a kötetet kutatásaikhoz, de a téma iránt érdeklődő laikus olvasó számára is érdekes olvasmány lehet a mű, amely nemzetközi webes könyvkereskedelmi oldalakon a hazai árak ismeretében nagyon jó áron szerezhető be, új és antikvár állapotban egyaránt.

Kiss Balázs

ALEXANDER WILL

**KEIN GRIFF NACH DER WELTMACHT. GEHEIME DIENSTE
UND PROPAGANDA IM DEUTSCH-ÖSTERREICHISCH-TÜRKISCHEN
BÜNDNIS 1914–1918**

(Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2012. 339 o. ISBN 978-3-412-20889-9 44.90 €)

Az első világháború kitörésének centenáriuma közeledtével érezhetően egyre több, a Nagy Háború történéseit összefoglalóan taglaló, illetőleg kisebb résztémákat feldolgozó mű lát napvilágot itthon és külföldön egyaránt.

Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1914–1918 között a törökországi hadszíntereken vállalt szerepéről, a szövetségi együttműködés kulisszatitkairól összességében viszonylag kevés részletes és elemző feldolgozás született. Legtöbb szerző főleg az egyes hadjáratokban, a konkrét harci cselekményekben részt vett német és osztrák–magyar alakulatok, missziók tevékenységét, a két ország által az Oszmán Birodalomnak nyújtott katonai, gazdasági segítség formáit vette górcső alá. Németország és a dunai birodalom diplomáciai, valamint katonai szervezeteinek a háború alatt Törökországban kifejtett titkosszolgálati működéséről, információszerezéséről, kémkedéséről és propagandájáról eddig nem jelent meg összefoglaló munka.

Kevésbé köztudott, hogy Németország és a Monarchia egyaránt saját gazdasági, politikai és katonai érdekeit helyezte előtérbe a másikéval szemben, így a két szövetséges között erős rivalizálás folyt. A németek vezető szerepe a török hadsereg vezetésében nem volt megkérdőjelezhető, azonban Ausztria–Magyarország is minden téren messzemenőig igyekezett érvényesíteni érdekeit.

A szerző a rövid bevezető után az első nagy témaegységben áttekinti a német és a török politikai és gazdasági kapcsolatokat alakulását 1871 és 1914 között, így például beavatja az olvasót az Otto Liman von Sanders vezette német katonai misszió tevékenységébe a világháború kitörése előtt és alatt, megtudhatjuk milyen megfontolásokból csatlakozott Törökország a Központi Hatalmakhoz. Will részletezi, hogy a németek milyen mértékben vettek részt a háború során a török hadsereg irányításában. Megvilágítja Ausztria–Magyarország és az Oszmán Birodalom katonapolitikai kapcsolatait a dualizmus időszakában, végül rövid áttekintést kapunk a témakörre vonatkozó szakirodalomról.

A második fejezetben a titkosszolgálatok és a propaganda szerepét, valamint a szimmetrikus háborúban jelentkező asszimmetrikus kihívások témakörét járja körül. Elsőként vizsgálat tárgyává teszi a német, az osztrák–magyar és a török titkosszolgálat történetét, majd a központi hatalmak térségbeli titkos hadműveleteiről és a brit elhárítás szerepéről ír. Több titkos vállalkozásról is tudomást szerezhetünk, így például a bakui olajmezők ellen az osztrák–magyar dr. Pietschmann vezetésével végrehajtott akcióról. Részletesen foglalkozik a németek által már 1914 augusztusa óta dédelgetett, ám soha ki nem vitelezett tervről a Szezei-csatorna hajóforgalmának megbénítására, amelyet néhány hajó elsüllyesztésével képzeltek el. Bemutatja az 1915 februárjában a Szezei-csatorna elleni, a német Friedrich Kress von Kressenstein ezredes és a török Kemal pasa által vezetett, 20 000 katona részvételével végrehajtott, majd 1916 áprilisában újból megkísérelt és mindkét alkalommal kudarcba fullt közös német–török vállalkozást. Megtudhatjuk, hogy a németek és a törökök külön-külön több alkalommal is aknát helyeztek el a stratégiaiul fontos víziúton, de azok nem tettek kárt az áthaladó hajókban. Egy érdekes epizódról is tudósít a szerző: a Gondos György magyar zászlós vezette 60 fős csoport által az egyiptomi Sínai-félszigeten lévő Gemsában található kőolajforrások ellen 1915 januárjában állítólagosan végrehajtott, robbantásos akció megtörténtét a törökök kétségbe vonták, amelyet a németek és az osztrák–magyar vezetők sikerként ismertek el. Az említettekén kívül még több a Szezei-csatorna elleni német, valamint osztrák–magyar merénylet tervéről szerezhetünk tudomást.

A mű írója ezután a vezérkar III. b osztálya és a Walter Nicolai ezredes által irányított német hírszerzőszolgálat közel-keleti tevékenységének összefoglalására vállalkozik. Tudomást szerezhetünk többek között a németek egyiptomi arab törzsek befolyásolására tett erőfeszítéseiről, a Szezei-

csatorna elleni velük együtt tervezett közös akciókról. Will leírja Max Freiherr von Oppenheimnek a német hírszerzőhálózat kiépítésére 1915-től az Arab-félszigeten és Egyiptomban tett erőfeszítéseit. A szerző görcső alá veszi a török–német–osztrák–magyar szövetségesi kooperáció buktatóit, együttműködésüket a hírszerzés terén, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy kölcsönösen eltitkoltak egymás elől fontos információkat, végül említést tesz az antant hírszerzők elleni harc eredményességéről is.

A következőkben az osztrák–magyar hírszerző szolgálat tevékenységét foglalja össze a Közel- és a Közép-Keleten. A szerző a vezérkar Maximilian Ronge ezredes által vezetett Nyilvántartó Irodáján kívül számba veszi a külügyi és katonai hírszerzési forrásokat, kiemeli a svájci Bernben található osztrák–magyar konzulátus ilyen irányú ténykedésének fontosságát. A kötetből kiderül: az osztrák–magyar hírszerzés Törökországban a szövetséges németekről és ellenük is folyt, mindez abból fakadt, hogy Bécsben a Közel-Keleten Németországot tekintették a legnagyobb riválisnak. A dunai birodalom saját gazdasági és politikai befolyásának, valamint presztízsének növelését kívánta elérni az Oszmán Birodalomban – a németeket visszaszorítva. Az osztrák–magyar politikát a német befolyásra való irigykedés, a konkurenciától való félelem jellemezték. A Monarchia elsősorban kulturális propagandáját erősítette a németek rovására Törökországban.

A civil hírszerzést Németország nem katonai tevékenységére vonatkozóan a Monarchia konzulátusai végezték. A legfőbb szövetséges katonai ténykedését a Josef Pomiankowski vezérőrnagy, majd altábornagy, katonai attasé által Konstantinápolyban vezetett hírszerző és propagandaosztály kísérte figyelemmel. A tisztán katonai, hadműveletekkel összefüggő tényekről is Pomiankowski jelentett Bécsbe, így például a törökök 1914 őszén a Kaukázusban az oroszoktól elszenvedett első súlyos vereségéről, amelynek tényét a németek és a törökök igyekeztek eltitkolni szövetségesük előtt. Osztrák–magyar részről különös figyelmet fordítottak a törökök arabokkal és más, a birodalomban élő népekkel fennálló kapcsolatára. Megfigyelték az 1916-tól kibontakozó, britek által támogatott arab felkelést, a Törökországon belül felbukkanó antantbarát propagandát. A szolgálat látókörébe került 1916-tól a svájci cionista mozgalom is.

A soron következő alfejezet a Törökországban kifejtett, német befolyás elleni osztrák–magyar propagandáról szól. Az olvasó megismerheti a dunai birodalom propagandájának központi szerveit (a Hadsereg-főparancsnokság alá tartozó Sajtóhadiszállás, a közös Hadügyminisztérium Sajtószolgálat, a Hadifelügyelő Hivatal, a Vezérkar Nyilvántartási Irodája). Részleteket tudhatunk meg a Pomiankowski mellett 1917 nyaratól 1918 őszéig működött, dr. Karl Schrecker főhadnagy által vezetett Sajtó- és Propagandahivatal tevékenységéről. Annak módszerei között szerepelt például az okáért török újságírók lefizetése, több mint 12 vagonnyi újság nyomtatására alkalmas papír Törökországba küldése 1917 tavasza és 1918 tavasza között, amelyek fejében Monarchiabarát cikkek jelentek meg a török sajtóban. A propagandaeszközök közé tartozott még, hogy Európában forgatott filmeket vitették nagy sikerrel török nagyvárosokban, illetve osztrák–magyar forgatócsoportokat küldtek az Oszmán Birodalomba. A Monarchia számos művésze, zenésze, színésze fellépett a nagyobb török városokban, továbbá Ausztria–Magyarország neves képzőművészeinek alkotásait bemutató kiállításokat, színházi és operett előadásokat rendeztek főként a városi közönség számára.

A következő részfejezetből a keleten kifejtett osztrák–magyar katolikus propagandáról tudhatunk meg részleteket. Ez a tevékenység elsősorban a törökországi francia és olasz katolikus védőhatalom kiszorítására irányult. A német és az osztrák–magyar katolikus propaganda egymásnak konkurenciát jelentettek, mivel a németek vallási téren is a Monarchia előtt jártak befolyásuk kiépítésében. Megtudjuk, hogy magyar kezdeményezésre két menedékházat hoztak létre Jeruzsálemben és Konstantinápolyban, az osztrák kapucinusok kolostorokat, a ferencesek pedig különböző iskolákat állítottak fel.

A következő alfejezet *A tudomány a propaganda szolgálatában* címet viseli. Tudomást szerezhetünk arról, hogy a Monarchiában 1916–1918 között különböző akciók keretében mintegy 50, míg Németországban 550 török gyermeket tanítottak nép- és ipariskolákban.

A mű írója az uralkodói látogatás, mint propagandaeszköz témáját is körüljárja. Ír II. Vilmos német császár 1917. októberi, továbbá az osztrák–magyar uralkodópár – I. (IV.) Károly császár és király, valamint Zita császárné – 1918. májusi törökországi látogatásáról, valamint azok kihatásáról a három ország kapcsolatainak alakulására.

Külön részfejezet szól a Törökországban kifejtett német propagandáról, amely sokkal inkább a tömegekhez és kevésbé az ottani társadalmi elithez szól. Kiderül, hogy leginkább a nagyobb városokban található német konzulátusok voltak a propaganda terjesztői, melyek az újságokban terjesztett cikkekkkel és hírekkel főleg a keresztény lakosság megnyerésére törekedtek. A jóval a világháború kitérőse előtt alapított Német–Török Egyesület kulturális rendezvényei is propagandacélokat szolgáltak. A mű írója rámutat az Oszmán Birodalomban kifejtett német, illetve osztrák–magyar propaganda közötti legfőbb különbségre, vagyis arra, hogy előbbi elsősorban a civil, míg utóbbi a katonai szervezeteken keresztül fejtette ki hatását.

Egy külön alfejezet foglalkozik a kötetben az iszlám szent háború érdekében kifejtett német propagandával. Részleteket tudhatunk meg arról, miként szólította fel 1914 novemberében Abdul Hamid szultán a világ 300 millió muszlim vallású lakosát a dzsihádra, illetve a németek pániszlám propagandájáról.

A következő alfejezet a britek németek ellen irányuló propaganda-elhárításáról szól, az ő sikerüként könyvelhető el 1916 nyarán az arab felkelés beindítása.

A harmadik nagy témaegység a forradalmasítás témakörét járja körül. Will párhuzamba állítja a németek terveit főleg a brit birodalom oszmán népeinek forradalmasításáról, valamint Thomas Edward Lawrence szerepét a törökök elleni arab felkelés előkészítésében és megindításában.

Az első alfejezetben az auctor a németek által szervezett expedíciókat sorolja fel, így a Bernhard Moritz professzor által 1914 őszétől 1915 februárjáig vezetett Szudánban; a Max Rohloff által az Arab félszigetre tett utat 1914 őszén; Leo Frobenius etnológus útját Eritreába; az 1914–1915-ben németek által a britek ellen tervezett, de véghez nem vitt Közép-Afrika, az Alois Musil vezette osztrák–magyar–német, az arab törzsek fellázítása céljából indult, de kudarcot vallott 1915-ös expedíciót; az Othmar Stotzingen és Carl Neufeld által szervezett, közös német–török, 1916-ban az Arab-félszigeten hírszerző központ létrehozására irányuló és az arab felkelés 1916 nyári kitérőse miatt kudarcba fült expedíciót. Részleteket tudhatunk meg az Oskar Ritter von Niedermayer által irányított és 1915–1916-ban lezajlott német afganisztáni expedícióról, melynek célja az afgán uralkodónak a központi hatalmak oldalán történő beavatkozásra bírása volt, azonban az nem járt sikerrel. Megismerhetjük az 1915-ben Perzsiában kiépített német kémhálózat szervezetét, a német és osztrák–magyar politikai erőfeszítéseket az ország háborúba való beléptetésére. Tudomást szerzünk a németek Perzsia 1918-ig tartó, politikai és katonai eszközökkel történt forradalmasítási kísérleteiről.

Egy külön alfejezetben tárgyalja a szerző, hogy mennyibe kerültek az arany és ezüst segítségével finanszírozott német akciók, illetve hogyan juttatták el a két távoli országba a pénzt.

A következő témaegység azt vizsgálja, miért szenvedtek kudarcot a német katonai és politikai eszközökkel végzett forradalmasítási próbálkozások Afganisztánban és Perzsiában, továbbá arra keresi a választ, mennyiben voltak azok részben sikeresek.

Mindezzel párhuzamba állítja a britek és Thomas Edward Lawrence erőfeszítéseit az arab felkelés kirobbantására és támogatására, azt reálisan és az idők folyamán rá rakódott pátosz nélkül vizsgálja, a Közel- és Közép-Keleten folytatott német próbálkozásokat a korábbi véleményekhez képest hatékonyabbnak értékeli.

Az utolsó, szám szerint negyedik nagy fejezet összefoglalja a korábban elmondottakat. Will leszámol azzal a korábban a történeti irodalomban uralkodó nézettel, miszerint Németország terjeszkedése az Oszmán Birodalomban és a kapcsolódó régiókban csak imperialista hatalomvágytól hajtott eredménytelen pénzkidobás volt, Ausztria–Magyarország pedig csupán támogatta szövetségesei ilyen törekvéseit. A szerző rámutat: a németek ugyan nem érték el végső céljaikat, arra kényszerítették viszont ellenfeleiket, hogy jelentős erőket és anyagiakat vessenek be sikereik meghiúsítására. A cél az antanthatalmak gyengítése volt a periférián, amely csak aszimmetrikus háborús tevékenység formájában volt elképzelhető a központi hatalmak számára. A németek csekélyebb ráfordításaik ellenére hatékonyabbnak bizonyultak a briteknél. Kiemeli, hogy a németek régióban végrehajtott forradalmasító akciói európai csapataik tehermentesítését szolgálták. A briteket arra készítették, hogy Egyiptomban és Perzsiában jelentős erőket állomásoztassanak, melyek hiányoztak az európai hadszíntérről. A szerző ír a német pániszlám stratégia sikereiről, rámutat a német és osztrák–magyar akciók sikertelenségének okaira. A diplomáciai és katonai mellett a propaganda,

a hírszerzés, a titkos és a forradalmasító akciók voltak a német keleti politika alapkövei a világháborúban.

A kötet írója kiemeli az osztrák–magyar önálló propaganda – mely főként kulturális propaganda formájában jelentkezett – fontosságát Törökországban, amely sokszor a szövetséges németek ellen is irányult. Hírszerzési tevékenysége során a Monarchia Németország hasonló ténykedésének megfigyelésére szorítkozott az Oszmán Birodalomban. A dunai birodalom gazdasági céljai Törökországban és Perzsiában jelentősek voltak, utóbbi esetében a németekhez képest sokkal konkrétabb célokat fogalmazott meg. Will végezetül megállapítja: Németország és Ausztria–Magyarország a lehetőségekhez képest csak részeredményeket mondhattak magukénak a Közel- és a Közép-Keleten.

A kötetet irodalom- és rövidítésjegyzék, valamint névmutató egészíti ki és teszi hasznos segédletté az első világháború, valamint a háborús hírszerzés és propaganda története iránt érdeklődő szakmai olvasóközönség számára.

Balla Tibor

MARUZS ROLAND

KÖZÉPKERESZT, TISZTIKERESZT, LOVAGKERESZT

A Magyar Érdemrend hősi halottainak emlékkönyve

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2013. 416 o.)

„Jobb későn, mint soha!” – ez a nem túl veretes, de számos helyzetben mégis sok igazságot hordozó mondat fogalmazódhat meg az emberben, ha rápillant erre a műre, amely az 1922-ben alapított Magyar Érdemrend katonai kitüntetettjeit dolgozza fel, közülük is azokat, akik olyan cselekménnyel érdemelték ki az elismerést, amely a harctéren az életükbe került, és részükre haláluk után adományozták akár a lovagkeresztet, akár a tiszti- vagy középkeresztet.

A megjelenés késői egyrészt a személyes érintettség szempontjából, hiszen az egykori adományozottak közül az akkor korban és rendfokozatban fiatalabbak gyermekei is életük végén járnak, ha volt nekik egyáltalán, a törzstisztek esetében pedig már csak az unokák vagy dédunokák vehetik most kézbe a kötetet. Későinek minősül abban a megközelítésben is, amely szerint minden nemzet köteles megemlékezni hősi halottairól, különösen azokról, akiket teljesítményükért ki is tüntettek, s emléküket méltó módon tovább kell ápolni, a későbbi nemzedékekre hagyományozni.

A recenzió kapcsán talán érdemes hozzátételleges körképet készíteni, hogy más népek, államok miként viszonyulnak kitüntetettjeikhez, rögtön előrebocsátva azt, hogy az érzékeltetés és szemléltetés céljából választott példák természetesen nem minden esetben feleltethetők meg a Magyar Érdemrenddel. Ilyen példának okáért az Egyesült Államok hadereje, ahol az európai gyakorlattól és mintáktól teljesen eltérő rendszert alkalmaznak. A minden rendfokozatú katona által nyerhető Medal of Honor, a Kongresszusi Becsületérmét 1862 óta adományozzák, és eddig mintegy 3500 embernek ítelték oda, közülük 2003-ig 625-en posztumusz kapták meg. A kitüntetetteknek a XIX. század vége óta saját hivatalos szervezetük van, kiadványokkal, internetes felülettel – ma már facebook-kal is –, ahol az adományozottak életrajzai, haditettei hosszú évtizedek óta megismerhetők nemcsak a hadsereg, de az egész amerikai társadalom számára. A szárazföldi erők, a haditengerészet, a légierő vagy a tengerészgyalogság újoncainak álmukból felverve is betéve kell tudniuk azon bajtársaik nevét, akik csapattestükből ezt a kitüntetést megkapták Gettysburgtól Tarawán át Afganisztánig. A Medal of Honor viselőiről több filmalkotás készült, a Tennessee állambeli Chattanoogaóban saját múzeumuk van.

Nagy-Britanniában Viktória királynő 1856. január 29-én alapította a Viktória-keresztet kifejezetten közlegények és altisztek számára. Ezt az előbb ismertetett amerikai kitüntetéshez képest

még ritkábban adományozott elismerést hatalmas nimbusz övezi hazájában. 1353 alkalommal adományozták eddig összesen 1356 személynek, mintegy ötven százalékuk részére halálukat követően ítélték oda. A kitüntetést a mai napig az 1853–1855-ös krími háborúban az oroszoktól zsákmányolt, valójában kínai gyártmányú ágyúk bronzából öntik, verik. Természetesen róluk is kötetek sokasága látott napvilágot, s ha manapság valaki rápillant a www.victoriacrossheroes.com webfelületre, máris megkaphatja az ugyanezen címmel legutóbb napvilágot látott kötetre vonatkozó összes információt. A Lord Michael Ashcroft tollából származó mű 2006-ig követi nyomon a híres keresztre érdemes emberek sorsát, de készült a témában TV-sorozat és DVD-kiadvány is.

Különös kitüntetés a Croix de guerre, a Hadikereszt vagy Háborús kereszt, amelyet 1915. április 2-án alapítottak, érdekes módon Franciaországban és Belgiumban egyszerre. Ezt a két világháborúban alig több mint 70 ember kapta meg, nemcsak franciák, ugyanakkor egész katonai egységek is kiérdemelhették. A külső területeken, magyarul a gyarmatokon vívott háborúkért adományozott hadikereszt az előbbinél hátrább szorul a viselési sorban, de kitüntetettjeit ugyanúgy számon tartják.

A Szovjetunió háborús kitüntéseit, érdemérméit e keretek között taglalni sem érdemes, elég annyit megjegyezni, hogy több tucatnyi volt, van belőle, kultuszuk hatalmas, ennek megfelelően gyakorlatilag könyvtárnyi irodalom áll róluk rendelkezésre, a XX. század közismert vonatkozásai miatt nem egy magyarul is. Egy-egy győzelem napi díszszemlén most is látható, mekkora köztisztelt övezi hazájukban azokat a még élő nőket és férfiakat, akik a legnagyobb áldozatokat meghozva harcoltak egészen Berlin elestéig, keleten a Kvantung-hadsereg fegyverletételéig vagy éppenséggel a közelmúlt háborúiban.

Mivel ezek után bárki mondhatja, hogy az említett országok mind a győztesek oldalán álltak jobbra mindkét nagy világégésben, s a példának hozott kitüntetések a mai napig adományozhatóak, nézzünk szét azok háza táján is, akik súlyos vereséget szenvedtek, s akik részére a legyőzöttek sorsa jutott osztályrészül. Mindjárt ott van Németország, ahol a mai napig központi akarat a nemzetiszocialista diktatúra által 1933 és 1945 között elkövetett barbár tettek miatti, véget nem érő önmarcangolás és büntudat permanens fenntartása. Mégis, már az '50-es, '60-as években megjelentek, sőt, nyugodtan mondhatjuk, tömegével kerültek a boltokba azok a kiadványok, amelyek egy-egy jeles haditettet a második világháború során véghezvitt német katona életrajzát, történeteit taglalták. Először csak a népszerű Landser-füzetekben, amelyeket Magyarországra szinte becsempészve a recenzensnek már gyerekkorában is volt alkalmá böngészni, aztán egyre-másra jelentek meg az összefoglaló művek a Vaskereszt lovagkeresztjének tulajdonosairól, természetesen külön kötetben tárgyalva a szárazföldi haderő, a Luftwaffe, a haditengerészet vagy éppen a Fegyveres-SS tagjait. Ma pedig számos internetes portál egyre bővülő adatbázisában kereshetünk rájuk, mindenféle bontásban: páncélosok, légvédelmi tüzérek, ejtőernyősök, vagy akár a tengeralattjáró-fegyvernem fenegyerekei, szinte mindegy: percekben belül megtalálhat bárkit a kíváncsi érdeklődő.

Szép kiadványokkal és hosszú névsorokkal büszkélkedhetnek a finnek és az olaszok is, de nem kell eltávolodnunk a Kárpát-medencétől sem: Romániában már több mint 10–15 ével ezelőtt megjelentek olyan kötetek nem csak román, de angol nyelven is, ahol a legmagasabb román katonai kitüntetések elnyert személyek listái szerepeltek, mégpedig azok, akik 1941–1944 között a tengelyhatalmi haderő tagjaként a Szovjetunió ellen harcoltak.

Nos, ezért vagyunk kissé megkésve, de mégis örömteli, hogy végre megjelent ez a valódi hiánypótlás. A terjedelmes munka végső soron egy adattár, amelyeknek elkészítésében Maruzs Rolandnak van már tapasztalata. A szerző tollából 2012-ben napvilágot látott *Tábormoki kar 1945 – 1956* című kiadványt megelőzően 2009-ben ugyancsak ő jegyezte a *Vitéz és önfeláldozó magatartásért* címmel a könyvesboltokba került művet, amely az 1939 és 1945 között hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáinkat tartalmazza. Jelen kötet is ebből „nőtt ki”, ha szabad így fogalmazni, hiszen amíg elődje minden akkor rendszeresített magyar hadikitüntetés posztumusz adományozottjait igyekezett legalább az alapadatok szintjén feltárni, a mostani kizárólag a Magyar Érdemrend három fokozatának elismertjeire összpontosít.

A viselési sorrendben is igen előkelő helyen álló, nagy presztízsű kitüntetést halála után összesen 884 személy kapta meg. Ebből 874 fő szolgált a m. kir. Honvédség és a m. kir. Csendőrség kötelékében, kilencen a német, egy fő pedig az olasz haderő tagjaként nyerte el a szemre is mutató elismerést. A szerző mellett a rövid, tömör életrajzok közlésébe kezdene, érdekes statisztikákat

közül. Mivel ezzel a kitüntetéssel csak a tiszteket dekorálták, megtudhatjuk, hogy a 874 magyar kitüntetett közül 392-en voltak hivatásos állományúak, 38-an továbbszolgáló, ill. próbaszolgálato-sok, 443-an pedig tartalékos tisztek. Legtöbben, 784-en természetesen a legalacsonyabb fokozatot, a lovagkeresztet nyerték el. Még érdekesebb az a bontás, amely kimutatja, hogy hadműveletek sze-rint hogyan adományozták a kitüntetés kardos, hadidiszitményes, vagy éppen anélküli változatait. A terület-visszacsatolásban mindössze 15 honvédtisztről van szó, ami érthető, hiszen a kárpátaljai és délvidéki akciók térben és időben is rendkívül korlátozottak voltak. Valamivel többen, 37-en nyerték el az 1941. évi hadműveletekkor, a legmagasabb számban – 290 darabot osztottak – pedig a 2. hadsereg keleti harctéri alkalmazásával összefüggésben ítélték oda. Ez látszólag megint második világháborús szereplésünk „donos fejnehézségét” igazolja, pedig valójában másról van szó: ez volt az egyik olyan háborús részvétele a honvédségnek, ahol egyrészt egy igen nagy létszámú seregest több mint egy éven át szinte folyamatosan alkalmazásban volt, s ezt a hátország békeviszonyok között teljes mértékben és minden szempontból ki tudta értékelni, ideértve a kitüntetési felter-jeszteket, elbírálások nem egyszerű és néha tekintélyes időtartamú ügymenetét is. A megszálló tevékenységet végző csapatok és az 1944. tavaszi–nyári galíciai küzdelmekben résztvevő tisztek is szép számmal kapták meg ezt az elismerést, de az 1944/45. évi magyarországi, s különösen az attól nyugatra eső területeken lefolyt harcselekményekkel összefüggésben felterjesztett okmányokat már csak részben, vagy idő hiányában egyáltalán nem tudták elintézni. Ami talán a szörszálhasoga-tók részére hiányként mutatkozhat, hogy nem leljük a fegyver-, vagy csapatnemenkénti összesítést, mivel azonban a rövid leírásokból minden esetben kiderülnek ezek a vonatkozások, a szorgalmasok ezt a kimutatást is elkészíthetik.

A szerző, amennyiben lehetett, felhasználta azokat a sajnos nagyon kis számban fennmaradt korabeli iratokat, feljegyzéseket, amelyek az egyes személyekhez és haditetteik megismeréséhez közelebb visznek bennünket. Ezek között találunk harcleírást, kitüntetési felterjesztést, visszaemlé-keztést, s a parancsnok, vagy bajtárs hozzátartozónak írott levelét egyaránt.

Egy könyvismertetés nem adhat keretet túlzottan részletes bemutatónak, egy kis ízelítő fel-mutatása azonban nem csak lehetőségként kínálkozik ilyenkor, de kötelessége is a recenzensnek. Maruzs Roland olyan honvédtisztek nevééről verte le a port, akiknek alakja, közvetlen bajtársaikon, családtagjaikon, esetleg egy faluközösségen túl teljesen ismeretlen volt, s akik ugyanakkor mégis méltók arra, hogy emléküket, ha csak pár sor erejéig is, de fennmaradjon. Említhetjük például *Bő-szőrményi Géza* ezredest (67–68. o.), aki a nagyváradi 25. gyalogezred, s egyben a tordai védő-körlet parancsnokaként 1944. szeptember 19-én esett el az ótordai református temető területén, a szülei sírjától néhány száz méterre, mindvégig a leghesebb harcok középpontjában tartózkodva. Olvashatunk *Bíró Andrásról* (57. o.), a szamosudvarhelyi születésű tartalékos zászlósról, akit a később halálosnak bizonyult sebet kapott bajtársa kimentésekor, jól védett fedezékét feladva érte a homloklövés. *Dienes-Oehm Tivadar* őrnagy (90. o.), a 2/II. huszárosztály parancsnoka, a beosztottjai szerint „*az ördögtől sem félt*”. Azonban ez sem segített rajta, hiszen mindig legelől járt, mígnem 1944. október 26-án Kiskunfélegyháza térségében géppisztoly-sorozattól fején találva el nem esett. *Füzessy (Falböck) Zoltán* alezredes (116. o.) 1942. augusztus 15-én, mint a régi hadfiak, a szekszárdi 18/I. gyalogzászlóalj élén haladva vezette a tolna megyei bakákat, amikor szívlövéstől találva rogyott össze.

Megismerhetjük a legmagasabb rendfokozatú posztumusz kitüntetettet is, *Ginszkey Oszkár* ve-zérőrnagyot (124. o.), aki – ahogy korabeli veszteségi okmányaiban szerepel – „háborúban szerzett betegségből kifolyólag” hunyt el. Hogy a valóság egész pontosan mi volt, azt ma már nehéz lenne kideríteni, halálának közvetlen oka ugyanis tüdőrák volt. Ezzel szemben mindenképpen valós, mégpedig nem is akármilyen teljesítmény állt *Hayden Sándor* II. évfolyamos repülő akadémikus (139. o.) mögött: németországi kiképzésről hazatérve a Repülő Kísérleti Intézetnél kapott beosztást és 1944. április 12-én önként kérte magát bevetésre a támadó amerikai légikötelével szemben. Horvát légtérben légiharcban súlyos karlövés érte, de sérült Me-210-es gépét hazahozta és a szé-kesfehérvári kényszerleszállással nem csak a technikát, de ami annál fontosabb, ugyancsak sebesült rádióslövését is megmentette. Ő maga azonban annyi vért vesztett, hogy halálát már nem tudták megakadályozni az orvosok. Ő volt a legalacsonyabb rendfokozatú kitüntetett, később posztumusz hadnagyi rendfokozatot kapott.

Megismerhetjük a mindig vitéz és bátor *Hermándy-Berencz György* (144–145. o.) portréját is, aki már a doni harcok idején is kivívta legegyszerűbb katonái megbecsülését is. A Hunyadi-hadosztály kötelékében mint a IV. SS-fegyveres riadózászlóalj parancsnoka a sziléziai Strans Ostlager területén 1945. február 11-én esett el, miközben zászlóalja maradványait személyesen vezette. Miután a rendkívüli túlerővel szemben több órán át kitartott, fedezni tudta a zömében kiképzetlen hadosztály személyi állományának elvonulását. A Magyar Érdemrend középkeresztjét hadiszalagon, kardokkal kitüntetést posztumusz kiérdemelték közül ő volt a legalacsonyabb rendfokozatú, ezt gyakorlatilag csak törzstisztek kapták. Felsőkubinyi *Meskó Tibor* hivatásos főhadnagy (233–234. o.) a hadikitüntetések bevezetése után a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos lovagkeresztjének egyik első adományozottja volt, egy igen érdekes körülmények között végrehajtott vállalkozásért. Mint a 7/9. határbiztosító század alantostiszte, nyilván már a közelgő területvisszacsatolások lázában égvé, téves parancsértelmezés során egy határincidensben esett el 1938. október 5-én a Hangonytól északra eső Kacagópuszta közelében, ahol a csehszlovák erődrendszert megtámadva géppuskatűzbe került és nyolc emberével együtt elesett.

Az édesapjához hasonlóan katonahalált halt limanovai *Muhr Albert* százados (250–252. o.) a 3/I. huszárosztály kötelékében esett el Tomakovkánál 1941. szeptember 13-án. Súlyos sebével még a támadás során szétzilálódott századát rendezte, s csak amikor mindenkiről gondoskodott, akkor engedte magát hátraszállítani, de akkor már késő volt. Mindenképpen említésre érdemes *Zórád Miklós* tartalékos főhadnagy (384. o.) neve is, aki ugyancsak az elsők között lett kitüntetve a kardos, hadiszalagos lovagkereszttel. Őt azért fontos citálni, mivel személye rámutat arra is, hogy az elismeréseket a diverziós műveletekben is részt vett és hősiesség helytállást mutatott tisztek is megkaphatták. Zórád főhadnagy a Rongyos Gárdához tartozó ún. Előd zászlóalj tagjaként harcolt az 1938. október 11-i derceni csatában, ahol csoportját – miként a korabeli hivatalos szöveg fogalmaz – „halált megvető bátorsággal és elszánt példaadással vezette”.

Olyan érdekes esetek is felbukkannak, amikor a posztumusz adományozás a közlönyben ki lett hirdetve, s csak a háború után évekkel derült ki, hogy az illető mégis túlélte a háborút s előkeveredett a szovjet légervilág mélyéről. *Antal Domokos* hivatásos főhadnagyot például, akit zászlóaljbeli tisztársai csak rumos Dódinak becéztek, úgymond látták meghalni, mint a 32/3. határvadász tiszti őrs parancsnokát Csügésnél. A valóságban az történt, hogy eszméletlen sebesültként szovjet hadifogságba esett és 1948-ban hazatért onnan. *Szigethy Lehel* tartalékos zászlós (339. o.), a 2. önálló légvédelmi gépágyús üteg parancsnoka egyedülálló haditettet hajtott végre az ukrainai területen lévő Taranovka községben, amikor rövid idő leforgásán belül kilenc szovjet repülőgépet lőtt le gépágyújával. Később Szeregyina Buda térségében hadifogságba esett, de hősi halottként szerepel a veszteségi okmányokban. Így ő is posztumusz kapta meg a lovagkeresztet, aztán 1953-ban mégis hazakeveredett a Gulágról. Mivel számos olyan tisztelet tartalmaz a könyv, akik ugyan megkapták a kitüntetést, de a háború forgatagából mégis élve kerültek elő, esetükben mindenképpen szerencsés lett volna egy összesítő kimutatást készíteni.

A recenzens persze zenghetne további dicshimnuszokat is a kötetéről, de szükséges rávilágítani az árnyoldalakra is. Maradjunk mindjárt a legutóbb említett Szigethy zászlósnál: alosztály a nem a 2. hadsereg hadrendi eleme volt, hanem a Magyar Megszálló Erők kötelékében lévő 108. könnyű hadosztály parancsnokságának irányítása alá tartozott. Ennek ellenére a szerző a rövid szócikkben kétszer is emlegeti a Dont, pedig elég lett volna a hozzá tartozó 754-es lánkjegyzetben is hivatkozott forrást (*Becze Csaba: A pokol tornácán... A magyar királyi 2. honvéd hadsereg hídfőcsatái a Donnán*. Budapest, 2006. 19. o.) figyelmesen elolvasni. S hogyha az alkotó belelapoz Szigethy Lehel *Donon innen – Donon túl című visszaemlékezéseibe* (Lakitelek, 1992.), akkor végérvényesen kihámozhatta volna az igazságot.

Maradjunk még a kötetben szereplők alakulatainak szabatos megnevezésénél, ahol nem egy hiányosságot lehet tapasztalni, amely abból fakad, hogy többnyire gyakorlatilag csak az adott személy veszteségi és kitüntetési okmányai képezték a feldolgozás tárgyát. A legtöbb esetben ez elégséges volt, azonban jó néhány honvédtisztnél a csapattest pontos megjelöléséhez bővebb ismeretekre lett volna szükség. Így például nemes bazédi és körpényesi Kontz Sándor vezérkari őrnagynál (184. o.) a IX. hadtestparancsnokság van feltüntetve, pedig az elhalálozás helyszínéből és az időpontjából azonnal tudható, hogy a kolozsvári seregest 1944. április végén nem volt a

harctéren. Valójában ekkor Kontz vezérkari őrnagy a 2. hegyidandár vezérkari főnöke volt, és egy rögtönzött harccsoport élén esett el. Koskán József hivatásos főhadnagyról (189. o.) azt olvassuk, hogy az 1. hadsereg „határőrszázadának” tisztjeként érte aknagránát-telitalálást. Nos, a kitüntetési névjegyzékben a csapattestnél ezt a bejegyzést találjuk: „1. hds. htr. szd. szak. pk.” Ez máris mutatja, hogy a rövidítés feloldásának elégtelensége okozta a félrevezető megjelölést. A htr. ugyanis a „harcos szellemet és a harci fegyelmet biztosító törzsek és tábori rendészeti csapatok” rövidítése. A kérdéses alosztály tehát egy hadsereg-közvetlen tábori rendész alakulat volt, amely súlyos helyzetekben zárószázadként működött, normál esetben pedig rendes tábori rendészeti szolgálatot látott el. Mennyei Miklósról (232. o.) azonban tényleg csak alapos utánajárás után állapíthatja meg az ember, hogy halála időpontjában nem a 23. határ vadász-zászlóalj portyázószázadának főhadnagya volt (bár az könnyen kideríthető, hogy ez a csapattest nem harcolt az Úz-völgyében), hanem a Székely Határvédelmi Erők parancsnoksága ún. székely hegyivezető szakaszának volt a parancsnoka. Olgay Antal (268. o.) pedig haláláig nem a jászberényi 32/III. zászlóaljat vezette, hanem az aszódi 31/III.-at.

Több téves, nem kellőképpen ellenőrzött vagy egyszerűen csak elégtelen adatsor található a könyvben a kitüntetett tisztek hősi halálának helyszínét vagy temetési helyét illetően. Balázs Sándorral, a 2. székely határőr-zászlóalj tartalékos főhadnagyával kapcsolatban csak annyit közöl velünk a szerző, hogy a halál az 1219-es magassági ponton érte. Ez bizony akárhol is lehetne, mivel azonban könnyen kideríthető, hogy ez a kötelék 1944 őszén Észak-Erdélyben harcolt, a zászlóaljra vonatkozó egyéb veszteségi adatok ismeretében már csak egy néhány perces kutakodás szükséges a pontosításhoz. Így az olvasó megtudhatta volna, hogy ez az 1219-es magaslat a Görgeyi-havasok Széles-tető nevű csúcsától északra található, a Maros-menti Szalárdtelep fölötti hegyekben. Ugyanígy meg lehetett volna jegyezni Diener Péter (90. o.) esetében is, hogy az ún. Aklos-csárda (és nem „Aklós”) Úzvölgy-telep és Csikszentmárton között helyezkedik el a Csíki-havasokban. A 157. oldalon található Jäger Nándor vezetékneve helyesen először is Jäger, s noha veszteségi kartonjáról eltemetésének helye valóban nem derül ki, az viszont ugyanonnan biztosan tudható, hogy Worochtánál esett el.

S itt máris áttérnék egy további kifogásolható körülményre, nevezetesen a keleti hadművelési területen lévő települések írásmódjára. Általában az a bevett gyakorlat, hogy az eredeti orosz, fehérorosz és ukrán területen található városok, falvak neveit a magyar helyesírás szabályai szerint átírjuk latin betűsre, mégpedig úgy, ahogy azt a szót ukrán, vagy orosz nyelven kiejtjük. Más a helyzet azokkal a községekkel, amelyek egykor Lengyelországhoz tartoztak, tehát létezik latin betűs írásmódjuk. Ebben az esetben természetesen a latin betűs településnevet használjuk. Persze nem tragédia, ha ettől eltérünk, de akkor legalább egységesen. A szerző a galíciai, nyugat-ukrajnai, vagy Fehéroroszország nyugati vidékén, tehát egykor lengyel fennhatóság alá tartozó településeket is magyar módra írta le, kiejtés után. Ennek ellenére található Rosulna (16. o.) és Roszulna (179. o.) is, de van Szvjety (320. o.) és Szvjeti (377. o.) Jozef is. Lehetne vitatkozni azon is, hogy Kutya (172. o.) miért van „y”-nal, a Dubovi pedig „i”-vel, azonban a Kolomea (86. o.), vagy a Deljatin (70. o.) írásmód azonban már végkép érthetetlen. S hogy a mai Lengyelország területén Biała Podlaska városától közvetlenül délre fekvő lévő Wola Dubowska falucska miatt kellett Voladubrowszának (113. o.) írni, az teljes rejtély.

Említhetünk még további apróságokat is: Földházy Pál, ha egyszer hivatásos hadnagy volt, akkor posztumusz nem nevezhették ki tartalékos főhadnaggyá (111. o.). Lázár Sándor hivatásos huszár főhadnagy nemesi előneve mind az életrajzban, mind pedig a képaláíráson – a következetesség mutatja a település „nem ismerését” – erőszakot szenved: csíktaplócai helyett csíktapolcait olvashatunk (215. és 216. o.). Arra is oda kellett volna figyelni, hogy a m. kir. Honvédségben a tiszteket nem előléptették, hanem kinevezték még akkor is, ha néha a korabeli okmányok (!) is az előző változatot használják. Duska József szócikke pedig arra példa, hogy egy tudományos igényű, s egyébként igen komoly jegyzetapparátussal bíró műben ne hivatkozzon a szerző egy lábjegyzeteket nem tartalmazó, ismeretterjesztő lapban megjelent írásra (96. o.).

Ezek a hiányosságok elkerülhetőek lettek volna, ha Sallay Gergely Pál egyébként kitűnő szaklektori tevékenységét még legalább egy, a hadműveletek, a csapattestek, a helyszínek ismeretében is alapos jártassággal bíró lektor kiegészíti. Mindent egybeszámítva azonban, a több mint 400 ol-

dalra rúgó vaskos és a Zrínyi Kiadó igényes munkáját is dicsérő, szép kiállítású könyv az imént felsorolt hibákkal együtt is alapmű azoknak, akik érdeklődnek e tárgykör iránt.

Már a második világháború idején elterjedt mondás volt, hogy a kitüntetés olyan, mint a szőnyegbombázás: a hátországot éri és ártatlanokat talál el! Mulatságos szavak, talán volt is alapjuk, hiszen nem véletlenül fogalmazták meg. A Magyar Érdemrend különböző fokozatainak adományozásai mögött azonban, különösen a hősi halál után – figyelembe véve az eredeti iratokat is – többnyire valóságos teljesítmény húzódott.

„Si Deus pro nobis quis contra nos – Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” – Ez a felirat szerepelt a kitüntetés hátlapján, s akik megkapták, minden bizonnyal eszerint is cselekedtek a harctéren. Példa lehet ez a jelenre és a jövőre nézvést is, amelyből nem csak a Magyar Honvédség, de a nemzet minden tagja meríthet erőt a mindennapi, s ha a helyzet úgy hozza, a harctéri helyálláshoz!

Az önmagukért való, holt dolgok kultusza, a technokrata megközelítés távol áll a recenzenstől. Valljuk, hogy a tárgyak elválaszthatatlanok az azokat előállító és használó embertől. E kötet azért is jelentős, mert általa ismét azon írók száma gyarapodott, amelyek nem csak magát a kitüntetést mint viseleti darabot mutatják be, hanem ami ennél még fontosabb, az arcokat is láthatjuk, a neveket is megismerhetjük, akik kiérdemelték.

Illésfalvi Péter

BÁLINT JÓZSEF

MAGYARORSZÁG NEMZETI VAGYONVESZTÉSE 1941–1947

(Agroinform Kiadó, Budapest, 2013. 472 o.)

Az 1950–1960-as években nagy jelentőségre tettek szert, s a kutatók számára – köztük nekem is – hatalmas segítséget nyújtottak a Berend Iván és Ránki György szerzőpáros korszakalkotó, újszerű gazdaságtörténeti munkái. Hasonló jelentőségű volt – ha nem is terjedelmében, de szemléletében, valamint a feltárt tényekben – Dombrády Lóránd: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944* című, 1981-ben megjelent könyve.

Természetesen, azóta is napvilágot láttak fontos kutatási eredmények, mégis, úgy vélem: Bálint József munkája a fenti „szerzősor”-ba illik jelentősége, egyedülállósága következtében. Ennek – egyik – magyarázata, hogy a szó igaz értelmében nem történészi munkát vehet kezébe az érdeklődő olvasó, hanem a közgazdaságtudományok kandidátusáét, s ami talán még fontosabb: a Központi Statisztikai Hivatal egykori elnöke hasznosította tudását, sokirányú szakmai tapasztalatát, hogy a magyar történelem nagyon szomorú, ismételt veszteségeiről adjon alaposan adatolt, hű képet. Amint előszavában is rögzítette: „Kutatásommal célul tűztem ki egy minél részletesebb összefoglaló közreadását Magyarország második világháborús vagyónvesztéséről... Célom kizárólag a szakszerű tényfeltárás nyomán megvalósuló alapos ismeretterjesztés egy ez idáig kevésbé vizsgált témában.” (10. o.)

A szerző először Magyarország második világháborús vagyónvesztésébe enged betekintést akár a háború utáni első békeévre várható volumenek – az utolsó békeévhez viszonyított – alakulását illetően (55%; 2 836 M P), akár a Magyar Nemzeti Bank által becsült, közel 18,5 Mrd P-s gazdasági összelvesztéséről (18–19. o.). Ezeket az értékeket tovább növelték a Németországba szállított mintegy 2,31 Mrd P-nyi honvédségi anyagok.

A még ezekben az években is nap mint nap második világháborús robbanótestek százait mentesítő tüzserészeink különös érdeklődésére tarthat számot a könyv azon része, amelyben a nagy viláégést közvetlenül követő magyarországi aknamentesítés főbb mutatóit adja közre a szerző. A könyv külön fejezetét képezi továbbá a bombakárok részletezése. Ebből kitűnnek az épület-állomány, üzemek főbb iparágak szerinti, a lakóépületek vármegei és a fővárosi kerületenkénti veszteségei.

A történelem kutatója szereti a minél részletesebb tényszámokat, mégis letaglózó e munka azon része, amely a nyugatra hurcolt magyar javak sorát – koránsem a teljesét! – mutatja be a lovaktól a különböző típusú folyami hajóig, közúti és vasúti gördülőanyagig, komplett gyárakig, vagy azok részlegeikig, nyersanyagokig, kórházakig és egészségügyi intézményekig stb.

Nem kevesek számára szolgálthatnak sok és értékes nővumot a szerzőnek a Magyar Nemzeti Bank nyugatra hurcolt értékeiről közreadott adatai. A „szakma” biztosan elmerül majd a részletes táblázatok rovataiban, ezért itt csak a közel 9,2 Mrd P értékben elrabolt aranyról, ezüstről, valutáról és devizáról (119. o.) tesztek említést.

Külön fejezet foglalkozik a mezőgazdaság vagyonsztésével. Ezen belül részletezi az európai élelmiszerválságot, a magyar állatállomány 1944–1945. évi 52–76%-os vesztességét, a mezőgazdasági gép- és eszközmennyiség csökkenését.

Ami az ipar vagyonsztését illeti, a sok értékes – ugyanakkor elkeserítő – táblázatból, adatból csak egyetlen számot emelek ki: a magyar gyáripár 1944–1945. évi összesztésége elérte a 2354,7 Mrd P-t (186. o.). Ez a fejezet tartalmazza a Szociáldemokrata Párt számára készített állapotfelmérést a magyar ipari üzemekről. Bálint József mellékeli a közel 150 textil-, vas-, illetve vegyi ipari üzemről készített kimutatást, amely részletezi az üzemek nevét és címét, üzletkörét, tulajdonosát, vezetője, valamint az üzemi bizottság elnökének nevét; az elszenvedett kárt; az 1944. évi és a jelenlegi munkáslétszámot; kész-, félkész termékek, nyers-, illetve üzemananyagok mennyiségét; a mérnökök, műszaki tisztviselők, művezetők, tisztviselők, szak- és betanított munkások átlagfizetését, míg a megjegyzési rovatban a legégetőbb hiányt lehetett megjelölni.

Hasonlóan nem szivderítő, amit a szerző bemutat a magyar ipari vállalatoknak a Vörös Hadsereg számára a hadműveleti, illetve mögötti területeken nyújtott szolgáltatásairól, vagy az Óbudai Hajógyár – mint magyarországi német cég – ideiglenesen szovjet tulajdonba adásáról.

Külön fejezetek szólnak a szénbányászat, illetve a közlekedés vagyonsztéséről, valamint a Vörös Hadsereg ellátásához és elhelyezéséhez történő anyagi hozzájáruláshoz a Párizsi Békeszerződés aláírásáig terjedő időszakban. Ez utóbbi vonatkozásban, csak 1945. január 10-én 15 különböző kelet-magyarországi vasútállomáson 33 900 mázsa gabonát és lisztet vagoníroztak be szovjet rendeltetési állomásokra (302. o.). De a Szövetséges Ellenőrző Bizottság negyedéves élelmiszer-, takarmány- és gazdasági igényeit tartalmazó listák sem szivderítőbbek! Ezzel azonban még nem szakadt vége a megpróbáltatásoknak, hiszen a békeszerződés elfogadását követően is gondoskodnunk kellett – „már csak” – a szovjet vonalbiztosító alakulatok elhelyezéséről és ellátásáról, ami pl. csak az 1947. III. negyedévet illetően 17 150 525 Ft-ot tett ki (349. o.).

A szerző, a „Minden jó, ha a vége jó!” mondást segítségül hiva, végül némi örömsugárt is nyújt az olvasóknak, összefoglalván a háború idején külföldre hurcolt javak összeírásával és részbeni visszaszolgáltatásával kapcsolatos tevékenységet. Külön érdeklődésre tarthat számot Bálint József személyes közreműködése a Korona hazaszállításával kapcsolatos tárgyalásban.

A könyvet függelék, válogatott bibliográfia, életrajzi jegyzetek, valamint illusztrációk jegyzéke teszi teljesebbé.

Mint a címben is szerepel: második világháborús tragédiánk nagyon szomorú következményeinek bizonyos elemeit foglalja össze ez a hatalmas gyűjtőmunka, melynek értékét növeli, hogy az ismeretek egy részét csak és kizárólag a szerző tehette közkinccsé. Mindent egybevetve: munkáját meleg szívvvel ajánlom a korszak kutatóinak, de a történelmünk iránt érdeklődőknek is a figyelmébe!

M. Szabó Miklós

ANNE FUCHS

AFTER THE DRESDEN BOMBING. PATHWAYS OF MEMORY, 1945 TO THE PRESENT

(*Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012. 296 o.*
ISBN 978-0-230-28581-1)

Guernica, Rotterdam, Varsó, Drezda, Hirosima. A (légi) háborús pusztítás ikonikus helyszínei. Anne Fuchs közülük egyet, Drezda szőnyegbombázását veszi görcső alá. Könyve azonban, amely a patinás kiadó 'Emlékezetkutatás' sorozatában jelent meg, nem klasszikus hadtörténet, ahogyan művészet- vagy irodalomtörténet sem. A formabontó, ugyanakkor igen tartalmas kötet háború, propaganda, újjáépítés, politika, várostervezés és művészetek kölcsönhatásaira fókuszál, Drezda bombázásának (máig tartó) utóéletére helyezve a hangsúlyt.

Az irodalomtörténész szerző kultúrtörténeti nézőpontból tárgyalja, hogyan lesz egy tragikus múltbéli esemény ikonikus jelentőségű, hogyan hagyományozódik a kulturális emlékezet különböző médiumain keresztül, illetve ez utóbbi hogyan illeszkedik a kollektív emlékezet gyakran bűvópataként fennmaradó tartalmaihoz.

Fuchs a Drezda „hatáselbeszélés” (*impact narrative*) elemzésekor számos kutatási terület eredményeiből merített, így például a kollektív és kulturális emlékezet, mítosz, trauma- és recepcióelméletekre építve próbált megalkotni egy önálló elméleti háttérrel, amely jól használható egy ilyen komplex kulturális jelenség vizsgálatához. A vállalkozás nyilvánvalóan számos buktatót rejteget, ilyen például a gondolatmenetek meg-megszakítása a különböző témák leírásakor, amelyek magyarázata a könyv feszített struktúrájában keresendő. Ugyanakkor a strukturáltság, az átlátható szerkezet nagy előnye egy ilyen sok részterületből merítő munkának.

A szerző a drezdai bombázás háború végétől napjainkig tartó hatását a kulturális emlékezet hordozóinak: fényképek, képzőművészeti, építészeti, szépirodalmi alkotások és filmek segítségével tekinti végig. A releváns, elemzésre érdemes darabok kiválasztásához minden bizonnyal fényképek és művészeti alkotások, levéltári dokumentumok, újságcikkek, építészeti folyóiratok, az épített környezet, úti beszámolók, szépirodalmi művek, naplók, versek, televízió- és dokumentumfilmek szavait tekintette át. Ez egyszersmind szigorú szelekciót is feltételez, a mű olvastán ugyanakkor nem támad hiányérzetünk, a kiválasztott területeket részletesen, alaposan tárgyalja.

Az uralkodó ábrázolásmódok kiemelésével és az emlékezet hordozóinak történeti kontextusba helyezésével a könyv igyekszik a kulturális átvitel alapvető folyamataira rávilágítani, azzal a nem titkolt céllal, hogy esettanulmányként, elemzése tárgyán túlmutatva pedig egy újfajta kultúrtörténet lokális és globális szempontokat ötvöző darabjaként is szolgáljon.

Drezda ikonná válását több tényező segítette, az egyik közülük minden bizonnyal a szőnyegbombázás kései és szimbolikus időpontja volt (1945. február 13–14-én, húshagyókedden és hamvazószerdán történt), amelynek hatására Nagy-Britanniában is többen megkérdőjelezték a területbombázás létjogosultságát, és a 'Bombázó' melléknevet viselő Arthur Harris légiháborús stratégiáját támogató Churchill is fenntartásainak adott hangot. A másik tényező bizonyára a gazdag épített és kulturális örökséggel rendelkező 'német Firenzét' sújtó hatalmas méretű rombolás és főképpen az arról készült fotók és filmfelvételek. Ahogyan a szerző meg is jegyzi: „A modern média, mindegyik a fotográfia és a játék-, illetve dokumentumfilm, többet tett a második világháborúról és minden azt követő háborúról alkotott mentális képünk alakításában, mint az írott szó.”

A kötet bevezetőt követő második fejezetében rögtön a fényképekről, a pusztítás fotó- és képzőművészeti megőrkítéséről esik szó. Az egyik legérdekesebb elemzésből megtudhatjuk, hogy a háborút követően szinte új műfajként hódított teret Németországban a roncsfotózás (*Trümmerfotografie*). Talán legismertebb Richard Peternek a romos Drezdáról készült fotósorozata, amelynek ikonikussá vált darabja a 'Bonitas' címet viseli: a lerombolt várost a romos városházán viszonylag épen megmaradt allegorikus szoborral az előtérben, fentről ábrázoló fotó a túlélők életérzésének megőrkítésével a háborús pusztítás, a vereség jelképe lett.

Az előbbivel éles kontrasztban, szintén a háború végének Németországában készült egy másik fénykép a szerző értékelése szerint a győzelem ikonjaként funkcionált. Jevgenyij Haldej híres fotója három szovjet katonát ábrázol, amint a füstölgő berlini romok fölött éppen kitűzik a szovjet zászlót a Reichstag épületére. A kép történetének elemzésekor azonban kiderül, a spontánnak tűnő felvétel beállított és utólag manipulált. A romokból felszálló füst később került a harcok után néhány nappal készült képre, a zászlót tartó szovjet katona kezéről pedig ki kellett retusálni egy második karórát...

A kötet következő két fejezete az építészetrel, a romeltakarítással, a helyreállításról szóló vitákkal foglalkozik, a nyugat- és keletnémet zónák közötti eltérésekre is kitérve. Érdekes megfigyelni, hogy Berlin keleti zónájában csakúgy, mint Drezda helyreállításakor fontos szempont volt a felvonulási tér kialakítása, a régebbi, akár történelmi épületek rovására is. Ennek jelentősége az ünnepi felvonulások alkalmával mutatkozott meg, amikor a tömeg és a felvonulást a tribünről megtekintő vezetők az állam legitimációjaként a városi környezet színpadán a hatalom koreográfiáját adták elő. Berlinben is bekövetkezett az a budapestiek számára ismert eset, hogy egy háborúban megrongálódott, de helyreállítható állapotban megmaradt épület azért került lebontásra, hogy helyet biztosítson a tömegfelvonulások számára. A szerző külön megemlíti, hogy az 1953. június 17-i kelet-berlini megmozdulások éppen ezt az autoriter hatalmi modellt borították fel rövid időre, nem véletlen, hogy néhány évvel később Budapesten a tömeg már október 23-án a Felvonulási térre ment, hogy ledöntse az ott magasló Sztálin szobrot. Érdekes ugyanakkor, hogy a berlini felkelést követően egy magas rangú német kommunista politikus fájdalmas, „a szívet ért szúrásként” aposztrofálta a történeteket, csakúgy, ahogyan 1956–1957-ben, a magyar forradalom leverését követő propagandában a szív és a szívet ért tördőfés motívuma bukkan fel újra és újra.

A könyv ötödik és hatodik fejezetét az irodalmi feldolgozásoknak szentelte a szerző, közülük magasan kiemelkedik Kurt Vonnegut 1969-ben kiadott *Ötös számú vágóhídja*. A német származású amerikai szerző, aki hadifogolyként maga is átélte a szőnyegbombázást, jelentősen hozzájárult a drezdai események kulturális emlékezetben tartásához. Fuchs érvelése szerint a drezdai események kulturális hatása a szövegköziségben is keresendő: a számos, a korábbi feldolgozásokra reagáló, azokból merítő fényképes, művészi, filmes és irodalmi reakció felerősíti a történelem túlburjánzásának a bombázás feldolgozásában amúgy is hangsúlyos ábrázolásmódját. Az irodalmi feldolgozásokban ugyanakkor hangsúlyos szerepet kap a háborúk hatásainak etikai nézőpontból történő megközelítése.

Az utolsó fejezet visszakanyarodva a vizuális ábrázolásokhoz, a bombázás (dokumentum) filmes feldolgozásait vizsgálja, amelyek különösen termékeny korszakai a közvetlenül a háborút követő évek, illetve a német egyesítés utáni évtizedek. Az 1960-as évek nyugat-német megbánás által dominált feldolgozásaival szemben az 1990-es évektől fokozatosan teret nyert a németeket áldozatként bemutató szemléletmód. Ugyanakkor a legújabb dokumentumfilmek a szerző értékelése szerint elkerülik az egyoldalú áldozatként való beállítás csapdáját, és a német szenvedéseket európai és globális távlatokba helyezve, generációkon átívelő nézőpontból közelítenek a traumatikus eseményekhez.

A drezdai bombázás után. Az emlékezet ösvényei 1945-től napjainkig című könyv tehát nem konvencionális (had)történeti munka, nem a kronológia szabályai szerint íródott, így időről időre visszatér az 1945-ös évhez, majd attól eltávolodva a máig tartó hatások felől közelít a tárgyához. Fuchs nem titkolt célja, hogy megértse a sokáig kevés publicitást kapott szőnyegbombázásokról a kétezres évekre felerősödött vitákat és a háborús traumák gyógyulását célzó törekvéseket. Értékelése szerint az egyesített Németország kulturális térképén Drezda a kiengesztelődés helyszínéként szerepel, egyfajta 'puha konszenzus' megtestesítőjeként, elfogadva, hogy a háborús pusztítás által megtépzott személyes, politikai és kulturális örökségre válaszul joggal merül fel a szimbolikus gyógyulás igénye. Ilyen szimbolikus eseményként fogható fel a háborúban lerombolt és mementóként meghagyott *Frauenkirche* újjáépítése és 2005-ös felszentelése. A könyv elolvasása után ennek jelentősége, háttere is érthetőbbé, átélhetőbbé válik.

Tulipán Éva

JOHN CARMAN

ARCHAEOLOGIES OF CONFLICT (DEBATES IN ARCHAEOLOGY)*(Bloomsbury Academic, London – New Delhi – New York – Sydney, 2013. 152 o.)*

John Carman régészet szakon diplomázott 1988-ban a Cambridge-i Egyetemen, majd ugyanitt 1993-ben nyert PhD-fokozatot. Fő kutatási területe a konfliktusrégészet, a régészeti hadszíntérkutatás és az örökségvédelem. Az University of Birmingham tanára, az európai régészeti hadszíntérkutatás meghatározó alakja.

Carman jelen munkájának tárgya a konfliktusrégészet, illetve a régészeti hadszíntérkutatás. A köszönetnyilvánítást, a kép- és tablójegyzéket, illetve a bevezetést követően a szerző öt számozott fejezetet ad közre könyvében. A munkát a konklúziót követően bibliográfia és tárgymutató zárja. Az irodalmi hivatkozás a szövegközi zárójeles hivatkozási rendszert követi. A monográfia felépítését, három fő tematikus egységét a könyv szerzője ismerteti munkájának bevezetőjében: az első rész (bevezető és 1. fejezet) a konfliktusrégészet fogalmi áttekintését hordozza, a második rész (2–4. fejezet) középpontjában a régészeti hadszíntérkutatás gyakorlati kérdéskörei állnak, a harmadik rész (5. fejezet és konklúzió) szintetizáló, záró része a munkának.

Az első fejezetben (*Archaeology and conflict studies*) John Carman a régészeti hadszíntérkutatás fogalmi áttekintését végzi el, sorra veszi az angolszász kutatás által a témára vonatkoztatott kifejezéseket, fogalmakat (Battle Archaeology, Military Archaeology, Occupation Archaeology, Combat Archaeology, Holocaust Archaeology, Conflict Archaeology). Carman alapvetően széles alapokra helyezi a régészeti hadszíntérkutatás fogalmát, munkájában három korszakot különít el a kutatást meghatározó források jellegzetességei alapján: a prehistorikus kort, történeti (historikus) korszakokat és modern kort.

A *Prehistoric conflict* című második fejezet a prehistorikus kor konfliktusrégészeti problémakörét tárgyalja. A szerző az ős-, illetve neolitikus kori régészeti megfigyelések mellett vaskori vonatkozású kutatási eredményekre (így a dániai Hjortspingnél feltárt vaskori hajólelettel kapcsolatos megállapításokra) is támaszkodik. Carman az őskori háborúskodások megítélésében mérföldkőnek tekintti Lawrence H. Keeley *Háború a civilizáció előtt...* (War Before Civilisation...) című, 1996-ban megjelent munkáját. A korszak konfliktusrégészeti problémáinak áttekintése kapcsán különösen a Keeley által vizsgált temetkezések példaira, így a paleolitikus Predmost (Csehország), Gebel Sahar (Egyiptom), a mezolitikus Ofnet (Egyiptom), a neolitikus Talheim (Németország), Darion, Oleye, Waremmé (Belgium), Rouaix, Fontbregoua (Franciaország) és Hambledon Hill (Anglia) lelőhelyeinek kutatási eredményeire hivatkozik. A szerző Keeleyvel egyetértésben úgy véli, hogy van létjogosultsága a „war”, illetve „warfare” kifejezéseknek a prehistorikus korszakok régészetében. Carman a régészeti interpretációk vonatkozásában azonban Keeley-nél óvatosabb álláspontot képvisel: egy árok nem feltétlenül töltött be mindig védelmi szerepkört, illetve a sírokban talált fegyverleletek nem törvényszerűen lehetnek egy harcos sírjára utaló emlékek. Carman Keeley teóriáit Julie Wileman, a *British Archaeological Reports* sorozatában 2009-ben megjelent *War and Rumours of War: The Evidential Base for the Recognition of Warfare in Prehistory* című munkájának megállapításaival utköztette. Wileman Keeley-vel ellentétben szélesebb látókörű (a település szerkezetében bekövetkezett struktúraváltáson, pusztulási rétegsorokra vonatkozó megfigyeléseken, „szokatlan” temetkezéseken és az emberi maradványokon fellelhető, fegyver okozta perimortem sérülések vizsgálatán egyaránt alapuló) régészeti interpretációt végez a konfliktusrégészet vonatkozásában.

A harmadik fejezetben (*Battlefield archaeology*) a római korról kezdődő és a XIX. századdal bezáródó időintervallum jelentős összecsapásai kapcsán olvashatunk módszertani és historiográfiai ismertetést. Az antikvitás időszakából Kalkriese és Harzhorn (Németország), a közép- és kora újkorból Fulford, Bosworth, Towton, Edgehill (Anglia) és Oudenaarde (Belgium), illetve az újkori Palo Alto (Kalifornia, USA) kutatását tekintti át Carman. Jóllehet egy-egy, a nemzeti múlt szempontjából jelentős összecsapás helyszínének tudományos igényű kutatására már vannak XIX. századi példák, a modern értelemben vett csataterregészet kezdetének a Richard A. Fox és Douglas Scott által

megkezdett, iskolateremtő, komplex módszertanra (így az intenzív fémkereső műszeres terepbejárásokra, a leletmintázaton alapuló eseményrekonstrukcióra és a történeti tájrekonstrukcióra) épülő Little Bighorn-i kutatásokat tekintik. A fejezet jelentős részét képezi a terepkutatás módszertani problémaköre. Carman főleg Glenn Foard és Tim Sutherland, illetve Malin Holst elméleteit vetette össze: Foard esetében a terepi, régészeti kutatás hitelesítő szereppel bír a forrásokra épülő eseményrekonstrukcióban, míg Sutherland és Holst esetében a régészet szerves részét alkotja a kutatási folyamatoknak. A kora újkori és újkori csatateretek régészetében különösen fontos módszertannak tartja a kézi tűzfegyverekhez köthető lövedékek terepi leletmintázatan alapuló eseményrekonstrukciót.²⁸ Carman külön foglalkozik a hadisírok kérdéskörével, a kalkriesei, a wisby-i (Svédország), a towtoni és a vilnusi hadisírok példáin keresztül mutatja be az emberi maradványok antropológiai vizsgálata során nyerhető információk sokféleségét. Külön alfejezetekben olvashatunk az európai és az észak-amerikai csatater-régészet módszertanáról és historiográfiai áttekintéséről. Az amerikai régészeti hadszíntérkutatás kapcsán Carman XIX. századi összecsapások (Little Bighorn, Palo Alto) példáit adja közre, nem hivatkozott ugyanakkor a komoly múltra visszatekintő angol–francia gyarmati háború és a függetlenségi háború régészetének eredményeire. Például az angol–francia gyarmati háború számos erődjének (Fort St. Frederic, Fort Edward, Fort Ticonderoga, Fort William Henry, Crown Point) régészeti feltárására került eddig sor.²⁹ Tanulságos lehet a közép-kelet- és kelet-európai hadszíntérkutatás számára, hogy az angol szerző alig hivatkozik ezekből a térségekből tudományos eredményekre, ez vélhetően az idegen (legfőképpen az angol nyelven való) közlés hiányosságai, illetve magának a modern értelemben vett régészeti hadszíntérkutatásnak a nyugat-európaihoz vagy az amerikaihoz viszonyított relatív megkésettisével magyarázható.

A negyedik fejezet (*Modern conflict*) középpontjában a „modern” kori konfliktusrégészet áttekintése áll. A modern kori régészeti hadszíntérkutatás vélhetően a konfliktusrégészet legfiatalabb irányzata (legalább is ha nem tekintjük a XX. század második világháború után meginduló örökségvédelmi és etikai problémákat is felvető militaria-gyűjtés jelenségét). A modern kori konfliktusrégészet mellett a prehistorikus kor és a historikus korszakok konfliktusrégészetében való különbségeket is vizsgálja a szerző. (Az előző fejezetben is már olvashatunk a pre- és a historikus korszak elsősorban forrásbázison alapuló régészeti összevetéséről.) Carman meglátása szerint a prehistorikus korszak régészeti kutatásának középpontjában a „rituális és szimbolikus aspektusok”, illetve a „harcos” – mint társadalmi réteg – problémaköre áll, módszertanát tekintve pedig különösen a fizikális, szociális és kulturális antropológiából merít. Ezért Carman a konfliktus antropológiájának („anthropology of conflict”) nevezi a korszak konfliktusrégészetét.

Carman az ötödik tematikai részt (*The potential of Conflict Archaeology*) a régészeti hadszíntérkutatásban szerepet játszó, illetve ahhoz szervesen kötődő antropológia, hadtudományi elméletek és az örökségvédelem jelentőségének hangsúlyozásának szenteli. Az őskor konfliktusrégészetében a fizikális, szociális és kulturális antropológiai kutatás, a „rituális és szimbolikus aspektusok”, a tárgyi emlékek rituális vagy presztizsjelölő funkciója vizsgálatának vezető szerepe. A leletmintázat taktikai, operatív és stratégiai elméletek bevonásán alapuló értelmezése jelentős távlatokat nyit meg az eseményrekonstrukció és a hadmozdulatok terepi kivetítése felé. Szemléletes példát nyújt erre a Colorado állami Sund creek-i (1864) Mud springs-i (1865) összecsapás terepkutatása.³⁰ A hadtörténeti múlt emlékeinek védelme kapcsán Carman foglalkozik az örökségvédelem problémakörével is. Már Mark Piekarz is rávilágított arra, hogy a csatateretek, illetve a hadtörténeti örökség épített emlékei azon kívül, hogy az emlékezés helyszínei, az idegenforgalomban, illetve oktatásban

²⁸ A témára vonatkozóan lásd: *Daniel M. Sivilich*: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. In: *Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Ed. *Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker*. Washington, DC., 2009. 84–101. o.

²⁹ *David R. Starbuck*: The Great Warpath. British Military Sites from Albany to Crow Point. Hanover–London, 1999. és *Uő*: The Archaeology of Forts and Battlefields. Gainesville, 2012.

³⁰ A terrain analysis témaköréhez lásd: *Peter Bleed – Douglas D. Scott*: Contexts for Conflict, Conceptual Tools for Interpreting Archaeological Reflections of Warfare. *Journal of Conflict Archaeology*, 6. (2011) 1. sz. 42–64. o.

is megnyilvánuló értékes szerepkörrel rendelkeznek.³¹ A hadtörténelmi örökség vonatkozásában a szerző a lelőhely-nyilvántartáson alapuló „angolszász modellt”³² emelte ki.

A háromoldalas utolsó fejezetben (*Conclusion: Countering a critique of Conflict Archaeology*) Carman a régészeti hadszíntérkutatás néhány általános jellegzetességét, így a széles, az őskortól a napjainkig ívelő kronológiai keretét, illetve a régészetből, a hadtudományból vagy a társadalomtudományból (különösen az antropológiából) merítő módszertanát hangsúlyozta.

John Carman könyvének alapvető értéke a prehistorikus és historikus korszak konfliktusrégészetére vonatkozó módszertan szintetizálása, illetve historiográfiai áttekintés nyújtása. Carman a módszertani kérdések vizsgálatánál elsősorban a terepkutatással kapcsolatos kitekintéseket tesz, a korabeli táj vagy egy összecsapás eseményeinek rekonstruálásában szerepet játszó írott és képi források elemzésére vonatkozó forráskritikai megállapításokat nem ismertet. (Kritikai szempontból mindenképpen meg kell így említenünk John Keegan először 1976-ban megjelent, *The Face of the Battle* című munkáját, melyben Keegan a „csataleírás” műfajának jellegzetességeit is elemezte.) John Carman jelen munkája alapvetően illeszkedik a szerző konfliktusrégészeti tárgyú munkái sorába, s az a nemzetközi régészeti hadszíntérkutatás értékes áttekintő monográfiája.

Polgár Balázs

³¹ *Mark Piekarz: It's Just a Bloody Field! Approaches, Opportunities and Dilemmas of Interpreting English Battlefields.* In: *Battlefield Tourism. History, Place and Interpretation.* Ed. *Chris Ryan.* Oxford, 2007. 29–47. o.

³² Register of Historic Battlefields, US National Park Service Battlefields Protection Program.

KRÓNIKA

LÁZÁR BALÁZS

1863 GETTYSBURG – AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ FORDULÓPONTJA

Nemzetközi tudományos konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2013. június 6.

„1863 Gettysburg – Az amerikai polgárháború fordulópontja” címmel 2013. június 6-án az esemény 150. évfordulója alkalmából nemzetközi tudományos konferenciára került sor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar szervezésében az egyetem Hungária körúti dísztermében.

A rendezvényt *Patyi András* professzor, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem rektora nyitotta meg. A megnyitó beszédben szó esett Gettysburg és a polgárháború szerepéről a XIX. század második felének változó hadművészetében, mely a krími háborúval és a solferinói csatával együtt egy új korszak nyitányát jelezte. Kiemelte, hogy ezeknek a korábban nem tapasztalt veszteségeket és borzalmakat hozó véres összecsapásoknak nagy szerepük volt a hadijog kialakulásában, a hadviselés humanizálásában.

A konferencia első, plenáris részének nyitó előadását *Keith Gibson* ezredes, a lexingtoni Virginia Military Institute (VMI) oktatója és a múzeum igazgatója tartotta „A VMI szerepéről a polgárháborúban” címmel. Bár az amerikai tisztképző intézmények közül a szövetségi West Point a legismertebb, a virginiai állami VMI hagyományai is messzire nyúlnak vissza. A konföderációs hadsereg vezetésében óriási szerepet játszottak az 1839-ben, francia mintára alapított akadémia oktatói és egykori növendékei. A gettysburgi csata híres rohamát végrehajtó Pickett-hadosztályban például az ezredparancsnokok közül tizenhárman voltak a VMI egykori hallgatói. Közülük kilencen elesetek a csatában. Az iskola tanára volt a legendás „Stonewall” (Kőfal) Jackson tábornok is, a polgárháború egyik legjobb déli hadvezére. A VMI hallgatóinak óriási szerepe volt a konföderáció újoncainak kiképzésében, de a hallgatókat „rohamzászlóaljként” a háború végén a harctéren is bevetették. Ezt megelőzően viszont – különös módon – sok tehető család a katonakorú fiait a besorozás elől a VMI növendékei között rejtette el.

Gibson ezredes előadása után a magyarok polgárháborús részvételének elsőszámú szakértője, *Vida István Kornél* a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézet Észak-amerikai Tanszékének adjunktusa következett „Magyar katonai részvétel az amerikai polgárháborúban” című előadásával, aki bevezetőjében Észak és Dél harcának máig ható kulturális következményeit és kevésbé ismert tényeit villantotta fel. A fredericksburgi csatateret ábrázoló híres fénykép volt a világtörténelemben az első olyan sajtófotó, mely a modern háború borzalmaival szembesítette a közvéleményt. Az amerikai köztudatban a háború testvérháború jellege és hatalmas veszteségei (620 ezer halott és sebesült) mély nyomokat hagytak. Szinte minden család érintett volt valamilyen módon. Az 1861 és 1865 közötti háború az egyik legnépszerűbb téma a katonai hagyományörzők körében is. Vida István felhívta a figyelmet a háború különféle szempontú értékeléseire is. Többen nevezik „második amerikai forradalomnak”, hívták az „első modern háborúnak”, vagy szemléltethetjük az „utolsó lovagias háborúnak”, melyet minden borzalma ellenére úriemberek vívtak. A polgárháború élénk emlékeztetőre jellemző, hogy 2002-ig több mint 70 000 könyv látott erről napvilágot, mely azóta bizonyára több ezer újabb kötettel bővült. Az események aktuálpolitikai hasznosítására is van bőséggel példa, hiszen Obama elnök is Lincoln Bibliájára esküdött fel. A tengernyi polgárháborús irodalomban azonban Vida szerint a külföldiek szerepvállalása kevésbé népszerű téma. Rátérve a magyar részvételre, az előadó rámutatott, hogy az 1848–49-es szabadságharc bukásának és Kossuth 1851–1852-es amerikai látogatásának nagy szerepe volt a magyarok amerikai emigrá-

ciójában. A kezdeti nehézségek után a bevándorló magyarok nagy része amerikai állampolgár lett, és felépítette saját egzisztenciáját. A háború kitorése felvillanyozta őket, és tömegesen jelentkeztek elsősorban az északi hadseregbe, hiszen végre gyakorolhatták hivatásukat. Ezen kívül motivációjukat elsősorban nem az abolícionizmus ügye jelentette, hanem az unió egysége. A déliek zsoldosok felfogadásával vádolták az északiakat a számos német, olasz és magyar önkéntes miatt, de Vida rámutatott, hogy csekély összegű járandóságuk önmagában aligha motiválhatta őket.

Az előadó szerint a magyarok közül 100–120 fő életrajza rekonstruálható, ám létszámuknál jóval nagyobb volt a súlyuk, mivel az Uniónak égető szüksége volt tapasztalt katonákra. A téma korábbi hazai kutatói azonban jelentősen felülbecsülték a polgárháborúban harcoló magyarok létszámát – tette hozzá. A magyarok három alakulatban képviseltették magukat nagyobb számban: a 39. Garibaldi Gárda nevű „multikulturális” ezredben, mely New Yorkban alakult, Missouri államban, Frémont tábornok hadtestében, illetve a Lincoln lövészek nevű önkéntes ezredben. Mintegy 20 fő pedig bizonyítottan a konföderáció seregében harcolt, de az északiak oldalán küzdő magyarokkal ellentétben, alacsony rendfokozatban.

Vida István ezután kitért a magyarok polgárháborús szereplését megőrkítő emlékhelyekre, így többek között az arlingtoni nemzeti temetőben nyugvó Asbóth Sándor tábornok síremlékére. Az előadó felhívta a figyelmet Bódy Gábor *Amerikai anxi* című filmjére, mely a magyar filmes kultúrába is beemelte a polgárháború és a benne harcoló magyarok emlékét.

Az első két előadás után lezárult a konferencia plenáris ülészaka és az alkotmány- és jogtudományi szekció külön folytatott munkáját.

A hadtudományi és hadtörténeti szekció nyitó előadásaként *Csikány Tamás* ezredes a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára a gettysburgi csatát elemezte hadászati és harcászati szempontból. Az előadónak saját bevallása szerint nem volt könnyű dolga, mivel a magyar katonai felsőoktatás tankönyveiből a polgárháború szinte teljesen kimaradt. Az előadás azonban ennél jóval többre vállalkozott, mivel Csikány Tamás a polgárháború katonai történetét belehelyezte a XIX. század hadművészete kontextusába. Ismertette a korszak uralkodó hadsereg-szervezési, stratégiai, hadműveleti-művészeti és harcászati elveit, melyek főleg Antoine Jomini tézisein és a napóleoni háború tapasztalatain alapultak. Az előadó röviden ismertette az USA csekély létszámú hadseregének háború előtti felépítését, mely maga után vonta a polgárháború kezdetére jellemző tiszthiányt és szervezetlenséget. Az Egyesült Államok hadserege döntően a milícia-rendszerre épült, így a professzionális hadsereg a háttérbe szorult. Csikány Tamás szerint az Unió kezdeti kudarcaiban Lincoln elhibázott személyi politikájának is szerepe volt. A főparancsnok-kérdésben az előadó szerint hasonlóságok fedezhetők fel Kossuth és Lincoln szerencsétlen döntéseiben, dilemmáiban. A polgárháborús stratégiákban a napóleoni háborúk elvei köszöntek vissza, de az amerikai és európai viszonyok nagyban eltértek egymástól. A döntő csatára való törekvés napóleoni elvei elsősorban Dél stratégiájában érhetők tetten, mivel szűkösebb erőforrásai miatt Richmond csak egy gyors győzelemben reménykedhetett. Az előadó ezután nagy vonalakban ismertette az 1861 és 1863 közötti hadmozdulatokat, a gettysburgi csatához vezető utat, majd a háromnapos összecsapás lefolyását. Csikány Tamás értékelése szerint bár a déli főparancsnok, Robert E. Lee kiváló stratégia volt, Gettysburgnál nem sikerült megoldani a fegyvernek működésének hatékony összehangolását, és a frontális gyalogsági támadás sem árulkodott túl széles taktikai repertoárról.

Hermann Róbert főtanácsos, a Hm HIM parancsnokának tudományos helyettese előadásában az amerikai polgárháború magyar historiográfiáját vette górcső alá. A polgárháború helyszíneivel kapcsolatos saját emlékeinek felidézése után az előadó rámutatott arra, hogy a magyar történettudomány meglehetősen csekély érdeklődést mutatott a távoli esemény iránt. Hermann Róbert szerint mindössze négy magyar nyelvű munka foglalkozott kifejezetten a polgárháborúval és nagyjából 15–20 publikáció érintőlegesen. A maga időszakában viszont a hazai sajtó nagy terjedelemben tudósított Észak és Dél harcáról, annál inkább mivel az 1861 után ismét „bekeményítő” önkényuralom cenzúrája közömbös volt a téma iránt.

Asbóth Lajos 1875-ben megjelent műve az első hazai feldolgozása az amerikai polgárháborúnak, melybe az ellentmondásos személyiségű honvédezedes bedolgozta öccse, az uniói tábornok, Asbóth Sándor leveleit. Érdekes módon a mű kevésbé katonai szempontból vizsgálja a polgárhábo-

rút, sokkal inkább a politikai konzekvenciákra összpontosít. Hermann Róbert szerint Asbóth legérdekesebb kijelentése művében az, hogy a polgárháború gyökereit 1620-ra vezeti vissza, amikor az első rabszolgákat behozták a későbbi Egyesült Államok területére. Asbóth „kedvence” a polgárháborús személyiségek közül Sherman tábornok, akinek működését hosszan elemzi.

A XIX. század végétől kezdve viszont a polgárháború gyakorlatilag megszűnt létezni a magyar történettudomány és hadtudomány művelői számára. Hermann Róbert szerint ennek az volt az oka, hogy a magyar tudományosság és katonai gondolkodás ekkor (is) erőteljesen a német hatása alá került, a „porosz iskolának” pedig lesújtó véleménye volt az amerikai polgárháború hadművészetéről. Az előadó idézte Moltkét, aki szerint ez annyiban összefoglalható, hogy „két csőcselék kergeti egymást a vadonban”.

A XIX. század jeles történésze Marczali Henrik a *Nagy Képes Világtörténet* hasábjain emlékezett meg az eseménysorról, melyet az „újkor legborzalmasabb polgárháborújának” nevezett. Szerinte végül a korszellemnek megfelelő berendezkedés, a liberális eszme került ki győztesen harcból, ám a Marczali azt is látta, hogy inkább a számbeli túlsúly győzött és nem a nagyobb „katonai művészet”. Érdekes párhuzamot vont az 1848–49-es szabadságharcot letipró osztrák–orosz túlerő és a déli függetlenségi háborút leverő északiak között. E párhuzamban Paszkievics szerepét Grant, Haynauét pedig Sherman játsszáná.

A századforduló meglehetősen termékeny történésze, Csuday Jenő szintén tárgyalja a polgárháborút *A legújabb kor 1815-től napjainkig* című összefoglalójában. Csuday részletesen vizsgálja az eseményeket, ám megállapításai Hermann Róbert szerint finoman szólva is vitathatóak és nem mentesek még az összeesküvés-elméletektől sem. Csuday egyike azon keveseknek, akik elismeréssel adóztak McClellan tábornok hadvezéri teljesítményének.

Ezután a magyar történetírás érdeklődése sok évtizedre elfordult a polgárháborútól, ráadásul 1945 után nem volt ildomos behatóan foglalkozni az USA történetével. Érdekes időpontban az 1956-os forradalom után két évvel jelent meg a *Hadtörténelmi Közleményekben* Szuhay Havas Ervin tollából a polgárháborúról egy rövid írás, *Marx és Engels az amerikai polgárháború hadművészetéről* címmel, mely némi ideológiai körítés mellett korrekt összefoglalója a háború katonai történetének.

Hermann Róbert véleménye szerint magyar nyelven a legszínvonalasabb összefoglaló határainkon túl jelent meg 1961-ben *A Szabadságért és az Unióért* címmel. Szerzője az USA-ban élő magyar katonai emigráció tagja Eszenyi László, egykori m. kir. vezérkari tiszt, aki 20 fejezetben foglalta össze a polgárháború katonai történetét, méghozzá Hermann szerint kiegyensúlyozott módon, az arányok szerencsés megválasztásával.

Az előadó szerint említést érdemelnek még a polgárháborúról megjelent népszerűsítő művek is, így a már említett Szuhay Havas Ervin, aki az esemény centenáriuma jelentette meg *Kék-szürke tragédia* címmel összefoglalóját, illetve a Képes Történelem sorozatban 1981-ben megjelent R. Szabó Jenő által írt *Polgárháború Észak-Amerikában*.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa, későbbi főigazgatója Rázsó Gyula 1971-ben publikálta a Móra Ferenc kiadónál *Nagy hadvezérek* című munkáját, benne Robert E. Lee életrajzával, akit Rázsó (főleg a chancellorsville-i csata kapcsán) hosszasan méltatott, Erwin Rommellel egyetemben. Ez utóbbi miatt az akkori kultúrpolitika szűrőjén azonban fennakadt a mű, és végül bár megjelenhetett, nem került nyilvános terjesztésre.

A polgárháború magyar szereplőiről írott monográfiák közül Hermann kiemelte Vida István Kornél *Világostól Appomatoxig* című munkáját, melyet a szerző amerikai forrásokra támaszkodva állított össze.

Bona Gábor nyá. ezredes, a Miskolci Egyetem professzora, az 1848–49-es szabadságharc tisztikárának jeles kutatója az egykori honvédtisztek polgárháborús szereplését vette górcső alá előadásában. Mindenekelőtt szkepszisét fejezte ki azokkal az alacsony számokkal kapcsolatban, melyek a korábbi előadásokban elhangzottak a polgárháborús magyar részvétellel kapcsolatban. Az előadó felidézte az USA kongresszusának 1850-es határozatát, mely az Egyesült Államokba invitált több száz, a törökországi Sumlába száműzött honvédtisztet. E módon mintegy 200 fő érkezett az USA-ba, akik elsősorban Iowa bizonyos területein telepedtek le ám közülük jó néhányan visszatértek az Óvilágba. Bona Gábor rámutatott, hogy a Kongresszus e nagyvonalú gesztusát a rendszerváltás

előtti történetírás igyekezett elhallgatni, bagatellizálni. Becslése szerint 1861-ben 70–80 fő egykori honvédtiszt élt az USA-ban és közülük ötvenen álltak be az Unió hadseregébe.

Bona Gábor felhívta a figyelmet arra is, hogy még az ismertebb magyar származású tisztek, például Stahel-Számvald Gyula életrajzi adataiban is számos pontatlanságot találunk, így sok feladat vár a jövő történészeire is. Bona kiemelte a volt honvédtisztek fontosságát az északi hadseregben katonai, sőt harcéri tapasztalataik miatt. Az előadó egy érdekes, talán az anekdoták világába tartozó epizódot is megemlített, mely szerint az USA kormányzata a háború elején megkereste Klapka György honvédtábornokot, hogy álljon a hadsereg élére. Klapka azonban állítólag nem volt szégyenlős és 150 000 dollár éves fizetés fejében vállalta volna a főparancsnokságot. Ez a hatalmas summa azonban elrettentette Washington a komáromi hős alkalmazásától. Bona Gábor is kitért a Garibaldi Guardra, illetve a 46. gyalogezredre, ahol sok magyar tiszt szolgált. Kevésbé dicsőséges figurája a polgárháborúnak Utassy (Strasser) Frigyes alezredes, aki honvéd őrnagynak adta ki magát, jóllehet a szabadságharcban csak a főhadnagyságig vitte. Utassy, bár kiváló szervező volt és nagy szerepet játszott a Garibaldi Gárda felállításában, sikkasztási ügyei miatt hadbírótság elé került.

Bona Gábor felhívta a figyelmet arra a nyolc főre (köztük Albert Anzelm, Fiala János és gróf Wratislaw Ede), akik bár nem voltak magyar születésűek, de egykori honvédtisztként a magyarsághoz kötődtek, ellentétben a német történészek véleményével, akik előszeretettel sorolják őket az Unió oldalán harcoló németekhez. Végezetül Bona Gábor külön kiemelte azokat az egykori honvédtiszteket, akik életüket adták új hazájukért, így Hollán Hugó századost és Mihálóczy Géza ezredest.

Kaló József, a Nemzeti Közszerződési Egyetem oktatója a polgárháború felső katonai vezetését vizsgálta előadásában. Kaló József szerencsés módon kevésbé az egyes szereplők életútját ismertette, mely minden bizonnyal szétfeszítette volna a rendelkezésre álló időkeretet, hanem az európai és az amerikai katonai karrierek közötti különbséget mutatta be. A polgárháborút nevezték West Point-i háborúnak is, mivel mind Észak, mind Dél tábornokainak nagy része ugyanazt a katonai akadémiát látogatta, de a korábbi „milícia-központú” hadsereg miatt kevésbé képzett tiszt állt rendelkezésre. A kis létszámú szövetségi hadsereg csak az Unió partjait és határterületeit védelmezte, és csak a polgárháború derekán kényszerültek a szembenálló felek a hadkötelezettség bevezetésére. Nem létezett vezérkari képzés, nem voltak „katonadinasztiák”, melyek a feudális nemesség szerepét folytatva fontos szerepet játszottak az európai hadseregek tisztikarában. Általánosságban elmondható, hogy a tábornokok és a közkatona között csak csekély társadalmi különbségek mutatkoztak. Ez alól a déli tisztikar egy része jelentett kivételt, mely a gazdag ültetvényes arisztokrácia sorából került ki. A milíciákhoz hasonlóan előfordult mindkét oldalon, hogy a tiszt helyeket választás útján töltötték be, azonban ezt a szokást a háború realitásai hamar eltörölték. Kaló József röviden utalt a VMA és a Dél-Karolina-i tisztképző intézményekre, melyek Dél tiszti utánpótlásában játszottak nagy szerepet. Az európai és az amerikai hadseregek és katonai elit között számos konkrét különbség is létezett. A tábornoki rendfokozatok mindössze dandár-, illetve hadosztály-tábornoki rangokra korlátozódtak, mígnem Ulysses Grantet 1864-ben kongresszusi határozattal altábornaggyá és összhaderőnemi főparancsnokká nevezték ki. Voltak szervezeti különbségek is, így a polgárháború hadseregei nem alkalmaztak hadosztálynál magasabb egységeket, hadtest- és hadsereg-kötélékeket.

Kaló József ezek után a hadseregek vezetése és a politikusok közötti kapcsolatot, együttműködést és feszültségeket elemezte. Az USA fegyveres erőinek főparancsnoka az elnök volt, de Lincoln, bár szolgált a milíciában, csekély katonai tapasztalattal rendelkezett. Ennek ellenére rendelkezett bizonyos stratégiai érzékkel, és összességében jó hadászati elgondolásnak bizonyult Dél több ponton való veszélyeztetése. A konföderáció elnöke, Jefferson Davis ugyanakkor képzett, West Pointot végzett katona volt, ugyanakkor Davis korlátait felismerve, átadta az irányítást Robert E Lee-nek. A déli politikai vezetés azonban nagy stratégiai hibát követett el, amikor erőforrásokat áldozott fel védhetetlen területek megtartására.

Érdekes sajátosság az északi és déli tábornokok és katonáik mély vallásossága, mely ekkor már jelentősen megkopott Európában. A tábornokok közül sokan haltak hősi halált mindkét oldalon, mivel igyekeztek személyesen vezetni embereiket az ütközetekben.

Forgács Balázs főhadnagy, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem oktatója a polgárháború hadászati kérdéseit foglalta össze előadásában. Az európai stratégiai gondolkodás ekkor még nem Clausewitz, hanem Jomini tanain nyugodott, aki Napóleon „Szent Páljaként” foglalta össze a nagy katonacsászár örökségét, és az 1792–1815 közötti háborús időszak tanulságait. Az amerikai hadszíntéren azonban nehéz volt a döntő csatára törekvő Jomini-féle elveket átültetni. Erről az óriási területről tékép is alig állt rendelkezésre és nehéz volt a hadseregnek igazán fontos stratégiai célt választani. Bár már létezett vasút, a vasútvonalakhoz való kötöttség is komoly problémát jelentett. A lovasság meglehetősen szervezetlen volt mindkét oldalon, az üldözés, a napóleoni „sikerkifejlesztés” nem volt megoldható. A tüzérség is elmaradt az európai minőségi és mennyiségi követelményektől.

A háború kezdetén az unió túlreje érvényesítésében, esetleg unió-párti lázadás szításában, illetve a tengeri blokádban (lásd Anakonda-terv) vélte megtalálni a siker kulcsát. Dél ezzel szemben az unió katonai kifárasztásában, egy esetleges európai beavatkozásban és a szívós területvédelemben bízott. 1862 után Lee sorozatban kísérletezett mély betörésekkel is északi területekre, azonban Gettysburg után a Konföderáció elvesztette a hadászati kezdeményezést. Érzékeny csapást jelentett még Vicksburg eleste, mivel a Mississippi völgyének elvesztésével Dél két részre szakadt. 1864-től Grant és Sherman egyaránt foglalkoztatta a déli hadseregeket nyugaton és Virginiában, hogy a belső vonal hadászati előnyétől megfossszák a Konföderációt, ráadásul főleg Sherman kíméletlen hadviselésével Dél „elkét”, harci szellemét is igyekezett megtörni. Bár a Konföderáció erre válaszul kísérletezett a gerilla-hadviseléssel, Lee tábornoktól távol állt ez a fajta harcmód. A déliek utolsó menszvára egy esetleges európai beavatkozás volt, de 1865-re ennek sem maradt reális esélye.

Kaiser Ferenc hadtörténész, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem munkatársa nyitotta meg a konferencia utolsó, immáron plenáris szakaszát. Előadásában egy Magyarországon kevésbé ismert témát, az Anakonda-tervet, vagyis a Dél elleni tengeri blokádot és általában a polgárháború tengeri hadviselését ismertette. Az óriási gazdasági és népességi fölényben lévő Északkal szemben a Konföderáció kizárólag a gyapotra támaszkodhatott. A déli politikusok ráadásul kezdetben öngyilkos módon saját maguk korlátozták kivételüket, hogy a briteket beavatkozásra sarkallják, de ezzel csak annyit értek el, hogy a gyapottermelést Egyiptomba helyezték át. A déli kikötők elleni blokádot nagyban segítette, hogy az USA teljes haditengerészete az Unió mellé állt, ennek ellenére a flotta nyolcvan százaléka átalakított kereskedelmi hajókból állt. Winfield Scott terve alapján csak a fontosabb kikötőket kellett blokádot alá vonni, melyek vasúti összeköttetéssel rendelkeztek.

A blokádot áttörésére tett déli erőfeszítések forradalmasították a tengeri hadviselést. Bár a kezdetleges déli ipar nem volt képes igazi páncéllemez gyártani, megszületett az első páncélozott „ironclad”, a VIRGINIA, mely azonban csak folyami hajózásra volt alkalmas. 1862 márciusában a CSS VIRGINIA és USS MONITOR csatája volt az első páncélozott hadihajók közötti összecsapás. A polgárháború alatt jelent meg az aknásítás és a kezdetleges tengeraltjáró-hadviselés is.

A déliek gyors blokádtörő hajói alkalmasak voltak az északi tengerzár kijátszására, azonban ezek kisméretű hajók voltak, melyek luxuscikkeket szállítottak, így érdemben nem javították Dél helyzetét. A külföldi kikötőkben bérelt portyázó hajók annál több gondot okoztak az Unió kereskedelmének, melynek volt egy érdekes és hosszú távú gazdasági következménye: az amerikai kereskedelmi flotta nagy része egészen az első világháborúig brit lobogó alatt hajózott.

A konferencia záró előadásában *Németh Balázs* a Hadtudományi Doktori Iskola hallgatója a polgárháború kézfegyvereit ismertette haditechnikai és taktikai szempontból egyaránt. Az előadást fegyverbemutató és hagyományörző felvonulás színesítette. Németh Balázs megállapítása szerint a polgárháború egy haditechnikai szempontból átmeneti időszakban, a kovásról a kémiai gyújtásra, illetve a simáról a huzagolt csőre való átállás közepette zajlott. Már az 1850-es években amerikai szakértők megvizsgálták az európai hadseregek által rendszeresített lőfegyvereket. Végül 1861-ben az előltöltős, de már vontcsövű Springfield-puska került bevezetésre az Unió hadseregében, míg Dél legnagyobb számban az 1855 mintájú brit Enfield-puskát használta. Különös módon a simacsövű fegyverek mégis nagyobb népszerűségnek örvendtek a katonák körében, mert speciális lövedékekkel jelentős extra pusztító erőt tudtak elérni. A vontcsövű fegyverekhez ráadásul alaposabb kiképzésre és szakértelemre volt szükség. A háború folyamán azonban az északi katonák lassan megtanulták kezelni fegyverüket, és Lee nagy gettysburgi rohamra elsősorban az unionista

kézifegyverek hatékony tüze miatt omlott össze. A polgárháború véres csatái már megmutatták a tömegrohamok alkonyát, így a haditechnika fejlődése már ekkor nagy hatással volt a taktikára, és előrevetítette a lövészárk-háborút. Ebben a háborúban alakultak ki a modern mesterlövész-taktika alapelemei, máig használt eljárásai is. Az előadás tanulsága szerint a híres Colt-revolver és a hátultöltős karabély (így a híres hátultöltős Henry-puska) ekkor még meglehetősen korlátozott szerepet játszott a hadviselésben, és elsősorban a lovasság harcában volt szerepe.

A haditechnikai bemutató során a polgárháborús hagyományörzők (az Arzenal Egyesület tagjai) gyakorlatban is demonstrálták egy korabeli Springfield-puska fegyverfogásait, vezényszavait.

A kérdések és hozzászólások folyamán több érdekes felvetés és gondolatmenet elhangzott. Arra a felvetésre, hogy „mi történt volna, ha” Jackson tábornok nem esik el olyan korán, már 1862-ben, Gibson ezredes kifejtette, hogy véleménye szerint az ismert erőviszonyok miatt a háború végső kimenetelét nem befolyásolta volna, ám a gettysburgi csata elképzelhető, hogy másként alakul. Jackson ugyanis sokkal jobb parancsnok volt, mint a csatában az ő beosztásában kudarcot valló Longstreet tábornok. Egy másik kérdésre, a polgárháború mai továbbélésére, az amerikai társadalom esetleges megosztottságára válaszolva Gibson ezredes számos kevésbé ismert momentumot is megvilágított. Délen is voltak északi érzelműek, akik ellenezték a szecessziót, ahogy Északon is mindvégig jelent volt egy erős ellenzék. New York City polgárai például a szabadkikötői státuszra aspiráltak, és zavargások voltak a sorozás miatt. Az 1864-es választáson a Lincolnnal szemben fellépő demokrata elnökjelölt McClellan tábornok kilátásba helyezte a Déllel történő tárgyalásos megegyezést, a szakadár államok elengedését. A rabszolgaság kérdésén túl a polgárháború alkotmányossági, az államok önállóságát érintő kérdésekben is döntött, melyek már az 1850-es évektől belvillongásokat okoztak. Kimondatott végül, hogy az Egyesült Államok egy olyan sajátos szövetség, melyből a belépés után az egyes államoknak már nem lehetséges a távozás. Gibson ezredes egyébként egy pillanatra sem rejtette véka alá öntudatos virginiai, vagyis „déli” identitását, mely a jelek szerint semmilyen problémát nem okozott számára a jelenlegi amerikai hadseregben.

A kérdések során került terítékre a logisztika témaköre is. Mind Gibson ezredes, mind Kaiser Ferenc kifejtette, hogy az Unió utánpótlási rendszere sokkal jobban működött a délinél, és Lee 1863-as marylandi hadjáratának egyik célja az északi raktárak és készletek megszerzése volt.

Az utolsó kérdés a hátultöltős fegyverek csekély polgárháborús szerepére vonatkozott. Hermann Róbert szerint különös, hogy bár a porosz hadsereg már az 1849-es délnémet forradalmak leverésében a rendszeresített hátultöltős Dreyse-puskát használta, addig a polgárháborúban még mindig az előltöltős fegyverek domináltak.

Válaszában Németh Balázs kifejtette, hogy a hátultöltős puska ellen ekkor még több averzió élt. Alkalmazása, begyakorlása teljesen más eljárásokat igényelt, mint az előltöltős fegyveré, ráadásul több katonai vezető aggodalmát fejezte ki az esetleges lőszerpazarlás miatt, ezért nem került sor tömeges alkalmazására 1861–1865 között.

A konferenciát pohárköszöntővel Boldizsár Gábor ezredes, a Hadtudományi és Honvédtiszt-képző Kar dékánja zárta.

TARTALOM

TANULMÁNYOK	
SÜLI ATTILA	A honvéd vadászerekek szervezése és működése Erdélyben 1849-ben 681
ROSONCZY ILDIKÓ	A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újraolvasott jelentései 719
KÖZLEMÉNYEK	
ANTOS BALÁZS	A krassói bányavidék megpróbáltatásai 1848-ban, különös tekintettel a november 15-i, boksánbányai ütközetre 749
PÁSZTI LÁSZLÓ	A természeti viszonyok befolyása a harci cselekményekre az 1848–1849-es szabadságharc példáján 767
CZIRÓK ZOLTÁN	Az „E-akció”, avagy kísérlet a magyar katonai aviatika megmentésére – 1920–1921 791
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
KOVÁCS ISTVÁN	Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata törökországi emigrációjáról, 1849–1850 805
CSORBA GYÖRGY	Kmety György könyvhagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában 839
KINCSES KATALIN MÁRIA	Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből 854
NEKROLÓG	
ZAKAR PÉTER	Katona Tamás (1932–2013) 887
SZEMLE	
HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SOUS LA DIR.)	La pensée militaire hongroise à travers les siècles (<i>Bagi Zoltán Péter</i>) 893
XAVIER HÉLARY	Courtrai, 11 juillet 1302 (<i>Veszprémy László</i>) 899
WILLIAM OF ADAM	How to Defeat the Saracens. Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi (<i>Veszprémy László</i>) 901
ADAM J. KOSTO	Hostages in the Middle Ages (<i>Veszprémy László</i>) 903
FEDELES TAMÁS	A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495) (<i>B. Szabó János</i>) 905
TÓTH HAJNALKA	A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690) (<i>Bagi Zoltán Péter</i>) 908
JÁNOS KALMÁR – JÁNOS VARGA J. (HRSG.)	Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690) (<i>Czigány István</i>) 911

KURUCZ GYÖRGY	Keszthely grófja Festetics György (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	914
CSIKÁNY TAMÁS	Komárom, a szüz vár – 1809 (<i>Kemény Krisztián</i>)	920
CANDAN BADEM	The Ottoman Crimean War (1853–1856). The Ottoman Empire and Its Heritage series (<i>Csorba György</i>)	922
J. H. MORGAN	War Book of the German General Staff / Grossgeneralstab (<i>Kiss Balázs</i>)	925
ALEXANDER WILL	Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918 (<i>Balla Tibor</i>)	928
MARUZS ROLAND	Középkereszt, Tisztikereszt, Lovagkereszt. A Magyar Érdemrend hősi halottainak emlékkönyve (<i>Illésfalvi Péter</i>)	931
BÁLINT JÓZSEF	Magyarország nemzeti vagyonesztése 1941–1947 (<i>M. Szabó Miklós</i>)	936
ANNE FUCHS	After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present (<i>Tulipán Éva</i>)	938
JOHN CARMAN	Archaeologies of Conflict (Debates in Archaeology) (<i>Polgár Balázs</i>)	940
	KRÓNIKA	
LÁZÁR BALÁZS	1863 Gettysburg – Az amerikai polgárháború fordulópontja. Nemzetközi tudományos konferencia, Nemzeti Közzszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2013. június 6.	943

CONTENTS

	STUDIES	
ATTILA SÜLI	Honvéd Rifle Regiments in Transylvania in 1849	681
ILDIKÓ ROSONCZY	The Battle of Segesvár and the Reread Reports of Russian General Lüders	719
	PUBLICATIONS	
BALÁZS ANTOS	Ordeals of the Krassó Mining District in 1848, with special attention to the Battle at Boksánbánya on 15th november	749
LÁSZLÓ PÁSZTI	The Influence of Natural Conditions on Military Operations as seen through the 1848–1849 War of Independence	767
ZOLTÁN CZIRÓK	‘Operation E’, or an Attempt to Save Hungarian Military Aviation – 1920–1921	791
	SOURCE PUBLICATIONS	
ISTVÁN KOVÁCS	Gyula Bélaváry-Burchard’s Memoirs of his Exile in Turkey, 1849–1850	805
GYÖRGY CSORBA	György Kmety’s Book Bequest in the Library of the Hungarian Academy of Sciences	839
KATALIN MÁRIA KINCSES	From Árpád Markó’s Reminiscences of World War I	854
	NECROLOGY	
PÉTER ZAKAR	Tamás Katona (1932–2013)	887
	REVIEW	
HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SOUS LA DIR.)	La pensée militaire hongroise à travers les siècles (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	893
XAVIER HÉLARY	Courtrai, 11 juillet 1302 (<i>László Veszprémy</i>)	899
WILLIAM OF ADAM	How to Defeat the Saracens. Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi (<i>László Veszprémy</i>)	901
ADAM J. KOSTO	Hostages in the Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	903
TAMÁS FEDELES	The King and the Rebel Prince. The Royal Campaign against Lőrinc Újlaki and his Allies (1494–1495) (<i>János B. Szabó</i>)	905
HAJNALKA TÓTH	The Border Region Opposing Kanizsa in Ferenc Gyöngyösi Nagy’s Correspondence (1683–1690) (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	908
KALMÁR, JÁNOS – VARGA, J. JÁNOS (HRSG.)	Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690) (<i>István Czigány</i>)	911

GYÖRGY KURUCZ	Keszthely's Count György Festetics (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	914
TAMÁS CSIKÁNY	Komárom, the Virgin Fortress – 1809 (<i>Krisztián Kemény</i>)	920
CANDAN BADEM	The Ottoman Crimean War (1853–1856). The Ottoman Empire and Its Heritage series (<i>György Csorba</i>)	922
J. H. MORGAN	War Book of the German General Staff / Grossgeneralstab (<i>Balázs Kiss</i>)	925
ALEXANDER WILL	Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	928
ROLAND MARUZS	Commander's Cross, Officer's Cross, Knight's Cross. Memorial Book of the Dead of the Hungarian Cross of Merit (<i>Péter Illésfalvi</i>)	931
JÓZSEF BÁLINT	Loss of National Wealth in Hungary 1941–1947 (<i>Miklós M. Szabó</i>)	936
ANNE FUCHS	After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present (<i>Éva Tulipán</i>)	938
JOHN CARMAN	Archaeologies of Conflict (Debates in Archaeology) (<i>Balázs Polgár</i>)	940
	CHRONICLE	
BALÁZS LÁZÁR	1863 Gettysburg – The Turning Point of the American Civil War. International Conference, National University of Public Service, Faculty of Military Sciences and Officer Training, 6 June 2013.	943

TABLE DES MATIÈRES

	ETUDES	
ATTILA SÜLI	Organisation et activité des régiments de chasseurs de l'armée hongroise en Transylvanie en 1849	681
ILDIKÓ ROSONCZY	La bataille de Segesvár et les rapports redécouverts du général russe Luders	719
	PUBLICATIONS	
BALÁZS ANTOS	Les épreuves de la région minière de Krassó en 1848 avec une attention particulière à la bataille de Boksánbánya du 15 novembre	749
LÁSZLÓ PÁSZTI	L'effet des conditions naturelles sur les actions militaires à travers l'exemple de la guerre d'indépendance de 1848–1849	767
ZOLTÁN CZIRÓK	L'« action E » ou une tentative de sauver l'aviation militaire hongroise, 1920–1921	791
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
ISTVÁN KOVÁCS	Mémoire du capitaine Julian Burchard-Bélaváry sur son émigration en Turquie, 1849–1850	805
GYÖRGY CSORBA	Les ouvrages de la Bibliothèque de l'Académie hongroise des Sciences légués par György Kmety	839
KATALIN MÁRIA KINCSE	Extraits des mémoires d'Árpád Markó concernant la Première guerre mondiale	854
	NÉCROLOGIE	
PÉTER ZAKAR	Tamás Katona (1932–2013)	887
	REVUE	
HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SOUS LA DIR.)	La pensée militaire hongroise à travers les siècles (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	893
XAVIER HÉLARY	Courtrai, 11 juillet 1302 (<i>László Veszprémy</i>)	899
WILLIAM OF ADAM	How to Defeat the Saracens. Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi (<i>László Veszprémy</i>)	901
ADAM J. KOSTO	Hostages in the Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	903
TAMÁS FEDELES	Le roi et le prince rebelle. La campagne du roi contre Lőrinc Újlaki et ses alliés (1494–1495) (<i>János B. Szabó</i>)	905
HAJNALKA TÓTH	Les confins militaires en face de Kanizsa à la lumière de la correspondance de Ferenc Gyöngyösi Nagy (1683–1690) (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	908

KALMÁR, JÁNOS – VARGA, J. JÁNOS (HRSG.)	Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690) (<i>István Czigány</i>)	911
GYÖRGY KURUCZ	György Festetics, comte de la ville de Keszthely (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	914
TAMÁS CSIKÁNY	Komárom, la place forte vierge – 1809 (<i>Krisztián Kemény</i>)	920
CANDAN BADEM	The Ottoman Crimean War (1853–1856). The Ottoman Empire and Its Heritage series (<i>György Csorba</i>)	922
J. H. MORGAN	War Book of the German General Staff / Grossgeneralstab (<i>Balázs Kiss</i>)	925
ALEXANDER WILL	Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	928
ROLAND MARUZS	Croix médiane, Croix d’officier, Croix de chevalier. Album sur les Morts pour la Patrie décorés de la Croix hongroise du Mérite (<i>Péter Illésfalvi</i>)	931
JÓZSEF BÁLINT	Pertes du patrimoine national de la Hongrie 1941–1947 (<i>Miklós M. Szabó</i>)	936
ANNE FUCHS	After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present (<i>Éva Tulipán</i>)	938
JOHN CARMAN	Archaeologies of Conflict (Debates in Archaeology) (<i>Balázs Polgár</i>)	940
	CHRONIQUE	
BALÁZS LÁZÁR	1863 Gettysburg – Le tournant de la guerre civile américaine. Colloque international, Université des Services publics nationaux, Faculté des Sciences militaires et de la Formation d’officiers, 6 juin 2013.	943

INHALT

	STUDIEN	
ATTILA SÜLI	Die Organisierung und Tätigkeit der Honved-Jägerregimenter in Siebenbürgen im Jahr 1849	681
ILDIKÓ ROSONCZY	Die Schlacht bei Segesvár (Schäßburg) und die neu gelesenen Berichte des russischen Generals Lüders	719
	MITTEILUNGEN	
BALÁZS ANTOS	Die Schicksalsprüfungen des Bergbaugebiets von Krassó im Jahr 1848, mit besonderem Blick auf das Gefecht bei Boksánbánya am 15. November	749
LÁSZLÓ PÁSZTI	Der Einfluss der natürlichen Umgebung auf die Kampfereignisse am Beispiel des Freiheitskampfes von 1848–1849	767
ZOLTÁN CZIRÓK	Die „E-Aktion“, oder der Versuch zur Rettung der ungarischen militärischen Aviatik, 1920–1921	791
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
ISTVÁN KOVÁCS	Die Erinnerungen von Gyula Burchard-Bélaváry über seine Emigration in die Türkei, 1849–1850	805
GYÖRGY CSORBA	Der Buchnachlass von György Kmety in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	839
KATALIN MÁRIA KINCSES	Aus den Erinnerungen von Árpád Markó aus dem Ersten Weltkrieg	854
	NEKROLOG	
PÉTER ZAKAR	Tamás Katona (1932–2013)	887
	RUNDSCHAU	
HERVÉ COUTAU-BÉGARIE – FERENC TÓTH (SOUS LA DIR.)	La pensée militaire hongroise à travers les siècles (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	893
XAVIER HÉLARY	Courtrai, 11 juillet 1302 (<i>László Veszprémy</i>)	899
WILLIAM OF ADAM	How to Defeat the Saracens. Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi (<i>László Veszprémy</i>)	901
ADAM J. KOSTO	Hostages in the Middle Ages (<i>László Veszprémy</i>)	903
TAMÁS FEDELES	Der König und der rebellische Prinz. Der königliche Feldzug gegen Lőrinc Újlaki und seine Verbündeten (1494–1495) (<i>János B. Szabó</i>)	905
HAJNALKA TÓTH	Das Grenzgebiet gegenüber Kanizsa im Spiegel des Briefwechsels von Ferenc Gyöngyösi Nagy (1683–1690) (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	908

KALMÁR, JÁNOS – VARGA, J. JÁNOS (HRSG.)	Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690) (<i>István Czigány</i>)	911
GYÖRGY KURUCZ	György Festetics, Graf von Keszthely (Kesthell) (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	914
TAMÁS CSIKÁNY	Komárom (Komorn), die jungfräuliche Burg – 1809 (<i>Krisztián Kemény</i>)	920
CANDAN BADEM	The Ottoman Crimean War (1853–1856). The Ottoman Empire and Its Heritage series (<i>György Csorba</i>)	922
J. H. MORGAN	War Book of the German General Staff / Grossgeneralstab (<i>Balázs Kiss</i>)	925
ALEXANDER WILL	Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918 (<i>Tibor Balla</i>)	928
ROLAND MARUZS	Commander’s Cross, Officer’s Cross, Knight’s Cross. Memorial Book of the Dead of the Hungarian Cross of Merit (<i>Péter Illésfalvi</i>)	931
JÓZSEF BÁLINT	Der nationale Vermögensverlust Ungarns 1941–1947 (<i>Miklós M. Szabó</i>)	936
ANNE FUCHS	After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present (<i>Éva Tulipán</i>)	938
JOHN CARMAN	Archaeologies of Conflict (Debates in Archaeology) (<i>Balázs Polgár</i>)	940
	CHRONIK	
BALÁZS LÁZÁR	1863 Gettysburg – Der Wendepunkt des amerikanischen Bürgerkrieges. Internationale wissenschaftliche Konferenz, Nationale Universität für den öffentlichen Dienst, Fakultät für Militärwissenschaft und Ausbildung von Honved- Offizieren, 6. Juni 2013.	943

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АТТИЛА ШЮЛИ	Организация и действие гонведских полков истребительной авиации в Трансильвании в 1849-ом году	681
ИЛЬДИКО РОШОНЦИ	Битва при Шегешваре и заново прочитанные донесения русского генерала Людерса	719

СООБЩЕНИЯ

БАЛАЖ АНТОШ	Испытания шахтерского поселка в Крашшо в 1848-ом году, уделяя особое внимание сражению при Бокшабанья 15-ого ноября	749
ЛАСЛО ПАСТИ	Влияние природных условий на боевые действия на примере освободительной борьбы 1848–1849-ых годов	767
ЗОЛТАН ЦИРОК	„Акции-Е” или попытка спасти венгерскую военную авиацию в 1920–1921-ых годах	791

СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ

ИШТВАН КОВАЧ	Мемуары гонведского капитана Белавари-Бурхарда Дьюлы о турецкой эмиграции 1849–1850 годах	805
ДЕРДЬ ЧОРЬА	Книги Кмети Дьёрдь, оставшиеся в Библиотеке Венгерской Академии Наук.....	839
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	Воспоминания Арпада Марко о первой мировой войне	854

НЕКРОЛОГ

ПЕТЕР ЗАКАР	Тамаш Катона (1932–2013)	887
-------------	--------------------------------	-----

ОБЗОР

ХЕРВЕ КУТО-БЕГАРИ – ФЕРЕНЦ ТОТ (РЕД.)	La pensée militaire hongroise à travers les siècles (<i>Золтан Петер Баги</i>)	893
КСАВИЕР ХЕЛАРИ	Courtraï, 11 juillet 1302 (<i>Ласло Веспреми</i>)	899
ВИЛИАМ ОФ АДАМ	How to Defeat the Saracens. Guillelmus Ade: Tractatus quomodo Sarraceni sunt expugnandi (<i>Ласло Веспреми</i>)	901
АДАМ Й. КОСТО	Hostages in the Middle Ages (<i>Ласло Веспреми</i>)	903
ТАМАШ ФЕДЕЛЕС	Король и бунтующая армия. Королевский поход против Лёринца Уйлаки и его союзников (1494–1495) (<i>Янош Б. Сабо</i>)	905
ХАЙНАЛКА ТОТ	Оконечные провинции, противоположащие Канижа. В зеркале переписки Дьёндрёши Надь Ференца (1683–1690) (<i>Золтан Петер Баги</i>)	908

ЯНОШ КАЛМАР – ВАРГА Й. ЯНОШ (РЕД.)	Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690) (<i>Иштван Цигань</i>)	911
ДЕРДЬ КУРУЦ	Граф Дердь Фештетич в Кестхей (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	914
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Комаром – девственная крепость – 1809 (<i>Кристиан Кемень</i>)	920
КАНДАН БАДЕМ	The Ottoman Crimean War (1853–1856). The Ottoman Empire and Its Heritage series (<i>Дердь Чорба</i>)	922
Й. Х. МОРГАН	War Book of the German General Staff / Grossgeneralstab (<i>Балаж Киши</i>)	925
АЛЕКСАНДЕР ВИЛЛИ	Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918 (<i>Тибор Балла</i>)	928
РОЛАНД МАРУЖ	Средний крест, Офицерский крест, Рыцарский крест. Памятная книга погибших смертью храбрых и награжденных Венгерским Памятным Крестом за заслуги (<i>Петер Иллейшфалви</i>)	931
ЙОЖЕФ БАЛИНТ	Потеря национального достояния Венгрии 1941–1947 гг. (<i>Миклош М. Сабо</i>)	936
АННА ФУКС	After the Dresden Bombing. Pathways of Memory, 1945 to the Present (<i>Ева Тулпан</i>)	938
ДЖОН КАРМАН	Archaeologies of Conflict (Debates in Archaeology) (<i>Балаж Полгар</i>)	940
ХРОНИКА		
БАЛАЖ ЛАЗАР	1863-ий год, Геттисбург – Поворотный пункт в американской гражданской войне. Международная научная конференция. Факультет военных наук и подготовки хонведских офицеров Национального Университета Общественной Государственной Службы 6-го июня 2013-ого года	943

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztetek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztetek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. *Czigány István – Kincses Katalin Mária* (szerk.): Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtört. Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László* (szerk.): *Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete.* Budapest, HM Hadtört. Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József*: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs*: *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. *Pásztói László*: *A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.